МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 86

— Частина 4 —

Ужгород, 2024

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бєлова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;
Брочкова Катаріна – доктор хабілітований, кандидат юридичних наук, доктор філософії (Словацька республіка);
Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Гарагонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Панєвропської високої школи (м. Братіслава, Словацька Республіка);
Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словацька Республіка);
Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 13 від 26.12.2024 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р,
видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN 2307-3322

© Ужгородський національний університет, 2024
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Наливайко О.Ю. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ..... 11

Нестеренко К.О. ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ СИСТЕМИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ НИМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ..... 17

Опацький Р.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В ПОДАТКОВИХ ОРГАНАХ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМИ КОНТРОЛЬНИХ ФУНКЦІЙ.....22

Петелька В.І. ФОРМАЛЬНІ ПІДСТАВИ ПІДСУДНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 27

Петелька О.І. АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК ІНСТИТУТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР..... 33

Пиріг А.В. ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ОБІГУ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ..... 39

Присяжнюк О.А. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ..... 46

Росул Н.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДУШПАСТИРСЬКОЇ ОПІКИ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ..... 52

Сакалюк Д.В. БЕЗПЕКА ФІНАНСОВОГО РИНКУ ДЕРЖАВИ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ..... 59

Самагальська Ю.Я., Шпуганич І.І. ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ..... 65

Соловйова О.М., Балакарєва І.М. ПРАВО НА АПЕЛЯЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 71

Сторожук І.П. ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ..... 78

Сухан І.С., Сенько А.І. ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..... 84

Татьянченко О.А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 89

Титаренко Д.В., Костенко В.Р. ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ..... 96

Ткачов І.В., Ільченко Ю.О. ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ: МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА УКРАЇНУ.....102

Хачатрян А.А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ І КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ, ЩО ОЧОЛЮЮТЬСЯ ТАКИМИ КОНСУЛАМИ В УКРАЇНІ..... 110

Хребтова А.А., Позняк Є.А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У СФЕРІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 116

Хребтова А.А. РОЛЬ НОТАРІУСА В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ..... 124

Циганок Ю.В. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО НАГЛЯДУ ЗА АУДИТОРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ..... 130

Черкунов О.В. КОНТРАКТНА ФОРМА ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... 135

Чубай А.В. ДИСЦИПЛІНА В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ: ПРАВОВИЙ ВИМІР..... 140

Чумаченко В.В. ПОДАТКОВІ НАСЛІДКИ ІНВЕСТУВАННЯ В КРИПТОВАЛЮТИ: УКРАЇНСЬКИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД..... 146

Шаповал Т.Б. СПЕЦИФІКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФІНАНСОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 151

Шаренко М.С., Пілат О.В., Сумцова С.О. ФІНАНСОВІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ..... 157

Шаренко М.С., Чумаченко В.В. РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ФІНАНСОВОГО ПРАВА У ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ КОШТІВ..... 163

Шопіна І.М. ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ..... 168

Юрах В.М., Цехмістер Є.В. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 173

Ярема В.В. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ..... 179

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Айдинян А.В. СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІ АСПЕКТИ (НА БАЗІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ)..... 184

Бєлоусова О.М. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА СТАТТЕЮ 299 КК УКРАЇНИ («ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ»)..... 191

Власов А.В., Некоз А.П. ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ.....197

Гарасимів Т.З. ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ..... 203

Гончарук В.Л. НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО УГОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ В КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ: У ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ..... 210

Гранкіна В.І., Потоцький М.М. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ..... 219

Забуга Ю.Ю. АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ ЩОДО ІНШИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ.....225

Загиней-Заболотенко З.А., Допіряк Б.П. ПРЕДСТАВНИК ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЯК АДРЕСАТ НАДАННЯ ДОПОМОГИ У ФОРМІ ПЕРЕДАЧІ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЧИ ІНШИХ АКТИВІВ (СТ. 111-2 КК УКРАЇНИ)..... 232

Ісаєнко Є.Г. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ..... 238

Карпінська Н.В., Духневич А.В. МЕДІАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....248

Колос Н.М. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ.....256

Крамаренко І.В. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БУДІВЕЛЬНОГО РИНКУ.....270

Красій М.О. ОКРЕМІ МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ..... 277

Красницький І.В., Яремко Г.З. «ЗЛОЧИННИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»: ОГЛЯД ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ.....284

Крушинський С.А. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА НЕВИКОНАННЯ ВИРОКУ СУДУ..... 292

Ліховіцький Я.О., Довба Т.В. РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ВИЗНАЧЕННІ ПРОБЛЕМИ ПРИХОВУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПОСАДОВИМИ ТА СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....299

Налуцишин В.В., Налуцишин В.В., Налуцишин Р.В. КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ..... 305

Панкратова К.О., Єна І.В. ПРИМИРЕННЯ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....311

Панченко Н.М. ПРИНЦИП FAVOR REI В АМЕРИКАНСЬКІЙ СУДОВІЙ ДОКТРИНІ VOID-FOR-VAGUENESS (НЕДІЙСНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕЗРОЗУМІЛІСТЮ) ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ.....317

Парасюк Н.М. ЗАСТОСУВАННЯ ДОДАТКОВИХ ПОКАРАНЬ У РАЗІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ОСНОВНОГО ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ (АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН)..... 322

Пироженко О.С. РЕАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА АВТОТРАНСПОРТНІ ПОРУШЕННЯ У СТАНІ СП'ЯНІННЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....329

Письменський Є.О. СУБ'ЄКТ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 111-1 КК УКРАЇНИ.....335

Продан Т.В., Дякур М.Д. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ..... 344

Рудик М.М. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ..... 350

Рябчинська О.П., Стоматов Е.Г. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ОСОБИ В КОРОЛІВСТВІ ІСПАНІЯ.....356

Супрун-Ковальчук Т.М., Мельник О.О. ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ.....367

Харченко І.Є. КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕТИНАННЯМ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ НЕЗАКОННИМ СПОСОБОМ ТА/АБО ЗІ ЗЛОЧИННОЮ МЕТОЮ.....373

Чехунов М.В. КОРУПЦІЯ В ПРИВАТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: СТАН ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ.....381

Шевчук В.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ: ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....386

Ющик О.І. ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ.....396

CONTENTS

SECTION 7 ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Nalyvaiko O.Y. ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN THE SPHERE OF PUBLIC CONTROL IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE.....11

Nesterenko K.O. PREVENTION OF CORRUPTION IN THE ACTIVITIES OF SUBDIVISION OF THE MIA SYSTEM AS A WAY OF IMPROVING THE QUALITY OF ADMINISTRATIVE SERVICES PROVIDED BY THEM..... 17

Opatsky R.M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANTI-CORRUPTION IN TAX AUTHORITIES DURING THE PERFORMANCE OF THEIR CONTROL FUNCTIONS..... 22

Petelka V.I. FORMAL GROUNDS OF JURISDICTION IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS..... 27

Petelka O.I. ADMINISTRATIVE JUSTICE AS AN INSTITUTION OF GUARANTEEING THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES..... 33

Pyrih A.V. FEATURES OF STATE FINANCIAL CONTROL IN THE CIRCULATION OF BUDGET FUNDS..... 39

Prysiazhniuk O.A. SOME PECULIARITIES OF APPLICATION OF ADMINISTRATIVE COERCION MEASURES BY LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE DURING MARTIAL LAW..... 46

Rosul N.O. LEGAL REGULATION OF PASTORAL CARE IN HEALTH CARE INSTITUTIONS OF THE VISEGRAD GROUP COUNTRIES.....52

Sakaliuk D.V. SECURITY OF THE STATE FINANCIAL MARKET AS A FACTOR OF ECONOMIC STABILITY OF THE STATE.....59

Samahalska Y.Ya., Shpuganych I.I. RIGHT TO INFORMATION ON THE DIGITAL ENVIRONMENT..... 65

Soloviova O.M., Balakarieva I.M. THE RIGHT TO APPEAL IN THE ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....71

Storozhuk I.P. LEGAL BASIS FOR THE IMPLEMENTATION OF INFORMATION AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF MEDICAL CARE..... 78

Suhan I.S., Senko A.I. E-GOVERNANCE IN UKRAINE: LEGAL ASPECTS AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....84

Tatianchenko O.A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF FINANCIAL MONITORING OF BUSINESS UNDER MARTIAL LAW..... 89

Tytarenko D.V., Kostenko V.R. FINANCIAL TECHNOLOGIES AS AN OBJECT OF FINANCIAL AND LEGAL REGULATION..... 96

Tkachov I.V., Ilchenro Y.O. FINANCING OF TERRORISM: INTERNATIONAL STRATEGIES OF COUNTERACTIVITY AND THEIR INFLUENCE ON UKRAINE..... 102

Khachatrian A.A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF HONORARY CONSULS OF FOREIGN STATES AND CONSULAR INSTITUTIONS HEADED BY SUCH CONSULS IN UKRAINE....110

Khrebtova A.A., Pozniak Ye.A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL TOOLS OF INTERACTION OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITH THE PUBLIC IN THE FIELD OF PREVENTIVE ACTIVITIES.... 116

Khrebtova A.A. THE ROLE OF THE NOTARY IN THE SYSTEM OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL ASPECTS....124

Tsyhanok Y.V. ISSUES OF LEGAL REGULATION OF AUDIT PUBLIC OVERSIGHT IN UKRAINE....130

Cherkunov O.V. CONTRACTUAL FORM OF SERVICE IN CUSTOMS AUTHORITIES OF UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS....135

Chubai A.V. DISCIPLINE IN PUBLIC ADMINISTRATION AS THE BASIS OF STATE FUNCTIONING: LEGAL DIMENSION....140

Chumachenko V.V. TAX CONSEQUENCES OF INVESTING IN CRYPTOCURRENCIES: UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE.... 146

Shapoval T.B. SPECIFICS OF LIABILITY FOR FINANCIAL CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITIES.... 151

Sharenko M.S., Pilat O.V., Sumtsova S.O. FINANCIAL SANCTIONS AS AN INSTRUMENT OF INTERNATIONAL POLICY....157

Sharenko M.S., Chumachenko V.V. THE ROLE OF INTERNATIONAL FINANCIAL LAW IN COMBATING MONEY LAUNDERING....163

Shopina I.M. FORMATION OF LEGAL VALUES IN THE SYSTEM OF NATIONAL-PATRIOTIC AND MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF SERVICEMEN....168

Yurakh V.M., Tsehmister Y.V. PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.... 173

Yarema V.V. MAIN DIRECTIONS OF LEGAL SUPPORT OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE SYSTEM OF TRAINING OF RESERVE OFFICERS....179

SECTION 8. CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Aidynian A.V. THE SUBJECTIVE SIDE OF DECLARING FALSE INFORMATION: SOME THEORETICAL AND PRACTICE ASPECTS (BASED ON JUDICIAL PRACTICE OF THE HIGHER ANTI-CORRUPTION COURT).... 184

Belousova O.M. CRIMINOLOGICAL PROFILE OF A PERSON WHO COMMITS A CRIMINAL OFFENSE UNDER ARTICLE 299 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (“CRUELTY TO ANIMALS”)....191

Vlasov A.V., Nekoz A.P. PREVENTING THE FINANCING OF TERRORISM IN UKRAINE: SEPARATE ISSUES OF THEORY AND PRACTICE....197

Harasymiw T.Z. LEGAL MECHANISM FOR PREVENTING DEVIANT BEHAVIOR OF MINORS.... 203

Honcharuk V. L. NEW CRIMINAL LEGISLATION AND PLEA AGREEMENTS IN CORRUPTION OFFENSES: IN SEARCH OF AN OPTIMAL MODEL..... 210

Hrankina V.I., Pototskyi M.M. INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS FOR ENSURING HUMAN RIGHTS IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION..... 219

Zabuga Y.Y. ANALYSIS OF LEGISLATIVE NOVELTIES CONCERNING OTHER MEASURES OF CRIMINAL LAW APPLICABLE TO LEGAL ENTITIES.....225

Zahynei-Zabolotenko Z.A., Dopyryak B.P. REPRESENTATIVE OF THE AGGRESSOR STATE AS A RECIPIENT OF ASSISTANCE IN THE FORM OF TRANSFER OF MATERIAL RESOURCES OR OTHER ASSETS (ARTICLE 111-2 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE).....232

Isayenko Ye.G. TIMELY ISSUES OF THE OBJECTIVE SIDE OF OBSTRUCTING THE LEGITIMATE PROFESSIONAL ACTIVITY OF JOURNALISTS.....238

Karpinska N.V., Dukhnevych A.V. MEDIATION AS A COMPONENT OF RESTORATIVE JUSTICE IN THE PENITENTIARY SYSTEM: THE GREAT BRITAIN EXPERIENCE.....248

Kolos N. CRIMINAL LIABILITY FOR IMPROPER PERFORMANCE OF PROFESSIONAL DUTIES BY A MEDICAL PROFESSIONAL IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE AND CERTAIN STATES: A COMPARATIVE LEGAL STUDY WITH DUE REGARD FOR INTERNATIONAL STANDARDS AND PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS..... 256

Kramarenko I.V. THE CONCEPT OF CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF ECONOMIC RELATIONS IN THE SPHERE OF FUNCTIONING OF THE CONSTRUCTION MARKET.....270

Krasiy M.O. SOME METHODOLOGICAL ASPECTS OF UKRAINE'S FOREIGN CRIMINAL AND LEGAL POLICY..... 277

Krasnytskyi I.V., Yaremko G.Z. «CRIMINAL MANAGEMENT»: AN OVERVIEW OF OBJECTIVE SIGNS OF CRIMINAL INFLUENCE.....284

Krushynskyi S.A. PROBLEMS OF DETERMINING THE SUBJECT OF NON-EXECUTION OF THE COURT SENTENCE.....292

Likhovitskyy Ya.O., Dovba T.V. THE ROLE OF THE JUDICIARY IN IDENTIFYING AND ADDRESSING THE CONCEALMENT OF ADMINISTRATIVE OFFENSES BY PUBLIC OFFICIALS: A JUDICIAL PRACTICE ANALYSIS.....299

Nalutsyshyn V.V., Nalutsyshyn V.V., Nalutsyshyn R.V. CLASSIFICATION OF INTERNATIONAL CRIMES.....305

Pankratova K.O., Yena I.V. RECONCILIATION OF THE GUILTY PARTY WITH THE VICTIM AS A BASIS FOR EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY: MATERIAL AND PROCEDURAL ASPECTS.....311

Panchenko N.M. THE PRINCIPLE OF FAVOR REI IN THE AMERICAN JUDICIAL DOCTRINE VOID-FOR-VAGUENESS (INVALIDITY DUE TO INCOMPREHENSIBILITY) AND THE EXPEDIENCY OF ITS BORROWING IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE..... 317

Parasiuk N.M. APPLICATION OF ADDITIONAL PENALTIES IN CASE OF RELEASE FROM SERVING THE MAIN SENTENCE WITH PROBATION (ANALYSIS OF LEGISLATIVE CHANGES).....322

Pyrozhenko O.S. IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR MOTOR VEHICLE VIOLATIONS IN THE STATE OF INTOXICATION: CRIMINOLOGICAL ANALYSIS..... 329

Pysmenskyy Ye.O. THE OFFENDER AS AN ELEMENT OF A CRIMINAL OFFENCE UNDER ARTICLE 111-1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....335

Prodan T.V., Diakur M.D. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF JUVENILE DELINQUENCY.....344

Rudyk M.M. CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO COMMIT CRIMINAL OFFENCES AGAINST ROAD SAFETY AND OPERATION OF VEHICLE TRANSPORT..... 350

Riabchynska O.P., Stomatov E.H. CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE PRIVATE LIFE IN THE KINGDOM OF SPAIN.....356

Suprun-Kovalchuk T.M., Melnyk O.O. PROBLEMS OF QUALIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INTEGRITY OF AN INDIVIDUAL.....367

Kharchenko I.E. QUANTITATIVE AND QUALITATIVE INDICATORS OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO CROSSING THE STATE BORDER OF UKRAINE IN AN ILLEGAL WAY AND/OR WITH A CRIMINAL PURPOSE.....373

Chehunov M.V. CORRUPTION IN THE PRIVATE SECTOR OF UKRAINE: STATE AND RESEARCH METHODOLOGY.....381

Shevchuk V.V. CRIMINAL AND LEGAL CONSEQUENCES OF VIOLATION OF TRAFFIC SAFETY RULES OR OPERATION OF TRANSPORT BY PERSONS DRIVING VEHICLES: A REVIEW OF JUDICIAL PRACTICE.....386

Yushchyk O.I. COMPENSATION FOR DAMAGE OR ELIMINATION OF DAMAGE CAUSED BY A CRIMINAL OFFENCE.....396

РОЗДІЛ 7. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.1

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ СУДОУСТРОЮ УКРАЇНИ

Наливайко О.Ю.,
аспірант кафедри права
та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0000-0001-9660-1748
e-mail: nalivaikooy@gmail.com

Наливайко О.Ю. Адміністративно-правове регулювання у сфері громадського контролю в системі судоустрою України.

У статті проаналізовано норми чинного законодавства України з питань адміністративно-правового регулювання сфери громадського контролю за діяльністю органів судової влади. Обґрунтовано, що сьогодні відповідне адміністративне законодавство включає низку документів, які утверджують та розвивають демократичну природу цього суспільно-політичного феномену. Безпосередньо судова гілка влади тісно вплетена в загальнодержавну систему поділу державної влади зі своїми особливостями. Вона підпорядковується ключовим принципам, вимога і тенденціям державної політики України щодо гарантування розвитку прозорого і відкритого громадянського суспільства.

Розкрито особливості забезпечення системи інформаційної відкритості та прозорості діяльності судів і суддів для громадськості через належну реалізацію багатогранності й різнонаправленої функціональності громадського контролю з питань доступності до публічної інформації та загально-організаційних аспектів практичного втілення у практичну площину конституційного права громадян на звернення. У цьому контексті розглянуто положення Законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та «Про звернення громадян», а також низку інших адміністративно-правових актів.

Розкрито особливості процедури отримання публічної інформації, яка реалізується за різними формами взаємодії громадськості з суб'єктами владних повноважень, де особливе значення набули звернення громадян. Вказаний вид комунікації є широким і багатофункціональним конституційно-правовим інструментом, яких глибоко пронизує юридичний механізм захисту прав людини, складова участі всього населення в управлінні державними справами і здійснення громадського контролю за діяльність владних інституцій. Рівень задоволення у країні обґрунтованих звернень в публічній сфері завжди свідчить про демократичність державного устрою, справедливість судочинства та загалом розвитку громадянського суспільства.

Окреслено місце ключових суб'єктів громадського контролю, серед яких громадські об'єднання та представники медіа, що відіграють визначальну роль у сфері моніторингу публічної сфери, виявлення зловживань посадових осіб, судів і суддів, сприяння реалізації та захисту конституційних прав і свобод, законних інтересів громадян.

Ключові слова: громадський контроль, звернення громадян, органи державної влади, публічна інформація, система судоустрою України, суди, судді.

Nalyvaiko O.Y. Administrative legislation in the sphere of public control in the judicial system of Ukraine.

The article analyzes the norms of the current legislation of Ukraine on administrative and legal regulation of the sphere of public control over the activities of judicial authorities. The peculiarities of ensuring the system of information openness and transparency of the activity of courts and judges for the public through the proper implementation of the multifaceted and multidirectional functionality of public control on issues of accessibility to public information and general organizational aspects of the practical implementation of the constitutional right of citizens to appeal are disclosed. The place of key subjects of public control is outlined, including public associations and media representatives, who play a decisive role in the field of monitoring the public sphere, detecting abuses by officials, promoting the implementation and protection of rights and freedoms, and the legitimate interests of citizens.

The principles of state policy in the field of formation of civil society institutions are defined, where the main principles include: the establishment of civil society as a guarantee of the democratic development of the state; strengthening of interaction between public authorities and citizens' associations, introduction of public control over government activities; ensuring the independent activity of citizens' associations; creation of conditions for ensuring the representation of citizens' interests in representative authorities; holding consultations with the public on important issues of the life of society, participation of the people in making socially important decisions.

The importance of informational openness of public administration is argued, which is the key to establishing stable, fruitful and trusting cooperation of the population with representatives of the judicial system. Ensuring access to public information and guaranteeing the implementation of citizens' appeal mechanisms is of key importance. In this way, opportunities are provided to participate in the management of state and public affairs, to influence the improvement of the work of authorities, to defend their rights and legitimate interests and to restore them in case of violation.

Key words: citizens' appeals courts, judges, public control, public information, state authorities, the judicial system of Ukraine.

Постановка проблеми. Громадянське суспільство не може нормально розвиватися й послуговуватися демократичним інструментарієм, сформованим у країнах цивілізованого світу, за паритетної взаємодії з суб'єктами публічної адміністрації без залежних механізмів громадянського контролю. Саме тому, останніми десятиліттями вироблено низку нормативно-правових актів, спрямованих на вибудування прозорої та відкритої владної вертикалі, що охоплює всі гілки влади. Вказане особливо стосується судових інституцій, адже неправомірне втручання або гіпертрофований, надмірний прискіпливий контроль громадськості є недопустимим, водночас суди та судді за своєї повсякденної діяльності та при прийнятті рішень іменем України мають потрапляти в поле зору не тільки учасників судового процесу, але й зацікавлених інститутів громадянського суспільства.

Поряд з наведеним варто констатувати, що громадянський контроль за органами публічної влади на законодавчому рівні, та й здебільшого у практичній площині також, має формалізований та малоефективний характер. У кінцевому підсумку, тільки поверхневий правовий аналіз загальних законодавчих приписів в окресленій сфері не дає розуміння повноти в питаннях реальної картини сталого функціонування інституту громадського контролю за діяльністю органів судової влади. Тому, лише з'ясування та належне розкриття основних аспектів сучасного стану реалізації державної політики в адміністративно-правовій площині, дозволить збагнути глибинну суть стратегічного бачення нашої країни, сприятиме оптимальному вдосконаленню сучасного законодавчого масиву.

Метою статті є розкриття в сучасних реаліях специфіки адміністративно-правових засад у площині громадського контролю за діяльністю органів судової влади України.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика громадського контролю за діяльністю органів судової влади вже протягом тривалого часу залишається в переліку актуальних тем для наукових дискусій представників правової науки, що підтверджено у наших наукових публікаціях [1-3]. Останніми роками підтримується стійким науковим інтересом до зазначеного інституту у сфері функціонування публічного управління та системи судоустрою з боку таких вчених, як Н.Л. Бойко, С.С. Вітвіцький, С.Ф. Денисюк, І.В. Кресіна, С.В. Лізаковська В.К. Нікітін, Ю. Ніронка, О. Новіков, О.М. Музичук, О.І. Сквірський, М.М. Терещенко, В.С. Шестак [4–7].

Результати наведених досліджень невпинно втрачають свою актуальність зумовленого постійним удосконаленням і розвитком правових засад організації та здійснення різних форм громадського контролю, а також триваючої судово-правової реформи.

Виклад основного матеріалу. Сучасна вітчизняна юридична площина стрімко трансформується та перелаштовується поряд із державою і суспільством в умовах важких зовнішніх і внутрішніх різнопланових чинників політичного, воєнного, правового, економічного й іншого характеру. Наразі основні напрями адміністративного законодавства у сфері здійснення громадського контролю за діяльністю суддів і судів відбиті включає низку документів, які утверджують та розвивають демократичну природу цього суспільно-політичного феномену. Судова гілка влади тісно вплетена в загальнодержавну систему поділу державної влади зі своїми вагомими особливостями. Вона функціонує та підпорядковується ключовим принципам, вимога і тенденціям державної політики України з питань гарантування сталого існування та розвитку прозорого і відкритого громадянського суспільства [8]. У ньому превалює публічне управління на началах підзвітності та підконтрольності, чітко проголошених у положеннях Конституції України.

Конституційно-правові приписи досить лаконічно описують засади організації транспарентності здійснення діяльності органів публічної влади, а також певну систему юридичних гарантій в аналізованій сфері. Зокрема Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності країни, додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, тоді як Кабінет Міністрів України – забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення суб'єктивних прав населення. Діяльність Уряду ґрунтується на принципах верховенства права, законності, поділу державної влади, безперервності, колегіальності, солідарної відповідальності, відкритості та прозорості. Остання із названих засад дозволяє налагодити відносини з громадськими об'єднаннями безпосередньо або через органи виконавчої влади, що забезпечує реалізацію їхніх прав [9].

Багатогранність та різнонаправлена функціональність громадського контролю нині зумовила розкріплення його структурних елементів у різних прошарках вітчизняного законодавства [10], яка проаналізовано нижче. Зокрема терміном «громадський контроль» чи його похідними, прикладом «цивільний контроль», широко послуговуються у нормативно-правових актах. Проте не виявлено чіткої фіксації визначення дефініції цього поняття, навіть сутність розглядалася по різному. Одним із перших документів, який біль-менш належним чином розкрив зміст, варто вважати Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики».

Засади державної політики базуються на додержанні Конституції України, забезпеченні та гарантуванні прав і свобод людини та громадянина, на нормах міжнародного права, забезпеченні соціально-економічного розвитку, зміцненні демократичних засад суспільного життя, забезпеченні верховенства права, незалежності держави, захисту її національних інтересів. Особливої уваги викликає ст. 5 «Засади внутрішньої політики у сфері формування інститутів громадянського суспільства».

Визначення та реалізація засад державної політики здійснюються на основі тісної взаємодії та координації зусиль Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у цьому напрямі. Безпосередньо вимоги інституту громадянського суспільства мають враховуватися під час розроблення проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів. У цих процесах прямо чи опосередковано беруть участь політичні партії та громадські організації у порядку, передбаченому чинним законодавством. Отже, необхідно констатувати на поступовому і системному створенню дієвих механізмів моніторингу діяльності державної влади, ухвалення управлінських рішень та прийняття нормативно-правових актів. Окремі найбільш зацікавлені інститути громадянського суспільства поступово набули правових можливостей доступу до управління публічними справами та легального впливу на формування і реалізації державної політики.

Інформаційна відкритість є запорукою налагодження плідної та довірливої співпраці населення з державними службовцями. У своїй сукупності норми Закону України «Про інформацію» заклали фундамент вітчизняного інформаційного права та визначили основи державної інформаційної політики. У нашій державі кожен має право на інформацію. Натомість реалізація цього права не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, юридичних осіб.

У частині інформаційної діяльності представників публічної адміністрації й зацікавлених громадян, а також інститутів громадянського суспільства, прийнято окремі Закони України «Про доступ до публічної інформації» та «Про звернення громадян». Документи зобов'язують владні структури функціонувати відкрито і прозоро до населення країни, з належною і паритетною комунікацією. Наведемо перелік гарантій забезпечення права на доступ до такого виду інформації, з-поміж яких:

1) обов'язок розпорядників інформації надавати та оприлюднювати інформацію, крім випадків, передбачених законом щодо даних і відомостей обмеженого характеру; максимальним спрощенням процедури подання запиту та отримання інформації, з дотриманням приписів постанови Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 583 «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади»;

2) визначення розпорядником інформації спеціальних структурних підрозділів або посадових осіб, які організовують доступ до публічної інформації, якою він володіє, з урахуванням вимог указу Президента України від 05.05.2011 № 547/2011 «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації», постанови Кабінету Міністрів України від 21.11.2011 № 1277 «Питання системи обліку публічної інформації» та постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 № 835 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних»;

3) сприяння доступу до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством;

4) здійсненням парламентського (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України, народні депутати України, громадського (депутати місцевих рад, громадські організації, громадські ради, громадяни особисто шляхом проведення відповідних громадських слухань, громадської експертизи) та державного контролю за дотриманням прав громадян на доступ до публічної інформації;

5) передбачення юридичної відповідальності за порушення законодавства про доступ до публічної інформації й здійснення адміністративної практики судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації, у відповідності до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кодексу адміністративного судочинства України.

Наглядний законодавчий прояв реалізації транспарентності діяльності суб'єктів владних повноважень закріплено в Бюджетному кодексі України, Законах України «Про відкритість використання публічних коштів» та «Про публічні закупівлі». Державний та місцеві бюджети у більшій частині наповнюються у процесі оподаткування та використання національного майна. З огляду на це, громадяни прагнуть максимального контролю в означеній сфері, що знижує корупційні прояви та неефективне і непрофесійне використання найрізноманітніших публічних ресурсів.

Отримання публічної інформації можливе за різними пасивними та активними формами взаємодії громадськості з суб'єктами владних повноважень, де особливе значення набули звернення громадян. Вказаний вид комунікації є широким і багатофункціональним конституційно-правовим інструментом, яких глибоко пронизує юридичний механізм захисту прав людини, складова участі всього населення в управлінні державними справами і здійснення громадського контролю за діяльність владних інституцій. Рівень задоволення у країні обґрунтованих звернень в публічній сфері завжди свідчить про вищий щабель демократичності державного устрою та розвитку громадянського суспільства.

Профільний Закон України «Про звернення громадян» регулює загально-організаційні аспекти практичної реалізації громадянами наданого Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їхнього статуту пропозиції про поліпшення діяльності, розкривати недоліки в роботі, оскаржувати дії та бездіяльність посадових осіб, державних і громадських органів.

Специфічність та важливість інституту звернень громадян зумовило напрацювання розлогого та чіткого механізму адміністративно-правового регулювання його реалізації. Серед такого переліку у чинній редакції варто акцентувати, насамперед, щодо Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, у медіа», затвердженої

постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 № 348, Типової інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, Типової інструкції з діловодства в міністерствах, інших центральних та місцевих органах виконавчої влади, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 55.

Навіть наявність правового закріплення у державі такого суттєвого демократичного явища як громадський контроль у публічній сфері фактично нівелюється без існування дієвого процедурного інструментарію його правильного застосування та належної організації системи перевірки у цій сфері. Так, в указі Президента України від 07.02.2008 № 109/2008 «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» вказано про необхідність упорядкування роботи зі зверненнями громадян.

З урахуванням вище викладеного, наведені інструкції покликані розкрити бюрократичні аспекти та вказівки щодо порядку здійснення діловодства і контролю за зверненнями громадян, зокрема централізованої й автоматизованої реєстрації і обліку, формування та ведення відповідних справ, картотек, банку даних, надання відповідей заявникам і подальшого зберігання, а також встановлення загальних правил проведення моніторингу стану виконання управлінських рішень з цих питань. У додатках наглядно запропоновано основні форми та рекомендації.

Класифікатор звернень громадян, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 858, започаткував процес уніфікації та стандартизації сфери звернень громадян через забезпечення його застосування у діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших відповідних суб'єктів. До класифікатора включені такі категорії: I. Характеристика звернення (за формою надходження, за ознакою надходження, за видами, за статтю авторів звернень, за суб'єктом, за типом, за категоріями авторів звернень, за соціальним станом авторів звернень); II. Основні питання, що порушуються у зверненнях громадян. Водночас Положенням про Єдину систему опрацювання звернень, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 976, запроваджено оновлену практику діяльності суб'єктів, які за допомогою засобів телекомунікації забезпечують за принципом «єдиного вікна» належне реагування органів публічної влади.

Варто згадати також про ключових суб'єктів громадського контролю, серед яких громадські об'єднання та представники медіа. Перші з вказаних є основою системи інститутів громадянського суспільства, тоді як другі – громадяни, що в силу своїх професійних обов'язків, постійно оперують великими масивами суспільно значимої публічної інформації. Вони відіграють ключову роль у сфері моніторингу публічної сфери, виявлення порушень і зловживань посадових осіб, сприяння реалізації та захисту прав і свобод громадян. Окреслене відбито в Законах України «Про громадські об'єднання» та «Про медіа», а також у низці пов'язаних нормативно-правових актів.

Висновки. З урахуванням зазначеного вище та отриманих результатів попередніх наукових досліджень [1, с. 150-151] підсумуємо, що адміністративне законодавство України у сфері громадського контролю в системі судоустрою врегульовує різні сфери реалізації публічно-правових відносин. Головними спрямуваннями громадського контролю в умовах розвитку української державності є певні напрями забезпечення ефективності правозастосування органами судової влади щодо: 1) врахування суддями та іншими особами системи судоустрою у своїй професійній діяльності всіх засад судочинства, належної реалізації ними завдань правосуддя, а також виконання матеріальних і процесуальних правових норм; 2) реалізації гарантій незалежності судової влади, її функціонування на засадах соціально-правової відповідальності, підзвітності перед громадянами, діяльності високопрофесійного корпусу суддів у межах професійної етики; 3) дотримання та виконання представниками органів судової влади вимог антикорупційного законодавства, а також правил заповнення та подання декларацій родинних зв'язків, декларацій доброчесності судді, декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 4) здійснення процедур проведення добору кандидатів для призначення на посаду судді вперше, проведення спеціальних перевірок і приймання кваліфікаційних іспитів; проведення кваліфікаційного оцінювання; створення належних умов функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наливайко О.Ю. Специфіка суб'єктів, об'єктів і напрямів громадського контролю за діяльністю органів судової влади України. *Наукові записки. Серія: Право.* 2023. Вип. 14. С. 147–152.
2. Наливайко О.Ю. Адміністративно-правове підґрунтя реалізації форм громадського контролю за діяльністю органів державної влади. *Наукові записки. Серія: Право.* 2022. Вип. 13. С. 94–98.
3. Кондратенко В.М., Стеценко Д.Ю. Адміністративно-правові засади громадського контролю в судовій системі через призму забезпечення прав людини і громадянина в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 3. С. 351–355.
4. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: веб-сайт. URL: http://www.nbuv.gov.ua.
5. Терещенко М.М. Взаємодія державного та громадського контролю як інструмент реалізації публічного управління: монографія. Київ: Компринт, 2020. 190 с.
6. Новіков О.О. Громадський контроль як інструмент підвищення ефективності державного управління в Україні: дис…канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2021. 220 с.
7. Ніронка Ю.М. Адміністративно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю органів публічної влади: монографія. Одеса: Фенікс, 2021. 151 с.
8. Судова влада України: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua.
9. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України: веб-сайт. URL: https://www.kmu.gov.ua.
10. Законодавство України: офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index.

УДК 342.95:343.35
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.2

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ СИСТЕМИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАДАННЯ НИМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Нестеренко К.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
та безпеки життєдіяльності
факультету №2,
Криворізького навчально-наукового інституту ДонДУВС
ORCID: 0000-0003-0917-6881

Нестеренко К.О. Запобігання корупції в діяльності підрозділів системи Міністерства внутрішніх справ як спосіб підвищення якості надання ними адміністративних послуг.

Стаття присвячена висвітленню та аналізу питань запобігання корупції в діяльності підрозділів системи Міністерства Внутрішніх справ (далі – МВС), які надають адміністративні послуги. Зауважено на тому, що запобігання корупційним проявам залишається однією з найбільш гострих і складних проблем на шляху України як незалежної правової та соціально орієнтованої держави та основною стратегічною метою усіх без винятку органів влади. Враховуючи важливість цього напряму державної політики та інформацію про проблеми, які супроводжують процеси надання адміністративних послуг підрозділами системи МВС, виникла необхідність дослідження означеної проблематики.

У статті зосереджено увагу на тому, як на практиці в умовах сьогодення реалізуються процеси запобігання корупції при наданні адміністративних послуг підрозділами МВС. Виділено низку правопорушень, що створюють сприятливі умови для впровадження корупції в поліцейському середовищі. Крім того, виокремлено ряд факторів, що провокують корупційні процеси не тільки в підрозділах системи МВС, а й в інших органах державної влади.

Аналіз стану виконання Антикорупційної програми МВС на 2023–2025 рр., дав змогу виділити основні групи проблемних питань, які порушувалися громадянами, а саме: довготривале очікування на прийом до адміністраторів сервісних центрів МВС, незадовільне обслуговування та ставлення до клієнтів, відвідувач не зміг отримати послугу, не можливо отримати талон електронної черги інше. Зауважено, що практика постійного, унормованого контролю керівництвом МВС України відповідних підрозділів має висвітлюватись як на порталі міністерства так і в засобах масової інформації. Виділено наступні форми контролю: жорсткий відбір і перевірка кандидатів на службу не тільки до МВС України, а й тих центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується МВС; постійний контроль за дотриманням антикорупційного законодавства; обов'язкове реагування на звернення громадян та інші

Доведено, що корупційні прояви в підрозділах МВС становлять найбільшу небезпеку для реалізації прав громадян у взаєминах з останніми в сфері надання адміністративних послуг. Зазначено, що сучасний механізм протидії корупції всередині системи органів МВС України має бути спрямовано на забезпечення відповідності правотворчої діяльності МВС України нормам Конституції України та законодавства в цілому.

Ключові слова: запобігання корупції, правоохоронна діяльність, система МВС України, правоохоронні підрозділи, адміністративні послуги .

Nesterenko K.O. Prevention of corruption in the activities of subdivision of the MIA system as a way of improving the quality of administrative services provided by them.

The article is devoted to the coverage and analysis of corruption prevention issues in the activities of the units of the MIA system that provide administrative services. It was noted that prevention of corruption remains one of the most acute and difficult problems on the path of Ukraine as an independent legal

and socially oriented state and the main strategic goal of all authorities without exception. Considering the importance of this direction of state policy and information about the problems that accompany the processes of providing administrative services by units of the Ministry of Internal Affairs, there was a need to research the specified problem. The article focuses on how the processes of preventing corruption in the provision of administrative services by units of the Ministry of Internal Affairs are implemented in practice in today's conditions. A number of offenses that create favorable conditions for the introduction of corruption in the police environment are highlighted. In addition, a number of factors that provoke corruption processes not only in the units of the Ministry of Internal Affairs, but also in other state authorities have been singled out. The analysis of the state of implementation of the Anti-corruption program of the Ministry of Internal Affairs for 2023-2025 made it possible to identify the main groups of problematic issues raised by citizens, namely: a long wait for an appointment with the administrators of service centers of the Ministry of Internal Affairs, unsatisfactory service and attitude towards customers, the visitor was unable to receive the service , it is not possible to get an electronic queue ticket otherwise. It was noted that the practice of permanent, standardized control by the leadership of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of the relevant units should be highlighted both on the ministry's portal and in the mass media. Such a control should refer to the following: a strict selection and selection of candidates for positions not only in the MIA of Ukraine, but also in those central organs of the executive power, the activities of which are MIA cooperation; constant monitoring of compliance with anti-corruption legislation; Mandatory response to appeals from citizens, etc. It has been proven that manifestations of corruption in the units of the Ministry of Internal Affairs represent the greatest danger for the realization of the rights of citizens in relations with the latter in the field of providing administrative services. ensuring compliance of MIA Ukraine's activities with the norms of the Constitution of Ukraine and legislation.

Key words: prevention of corruption, law enforcement activity, system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, law enforcement units, administrative services.

Постановка проблеми Служіння суспільним інтересам – це головне завдання органів державної влади в цілому та підрозділів системи МВС зокрема. Громадяни очікують чесного, справедливого і неупередженого виконання посадовими особами своїх функціональних обов'язків. [1]. Серед руйнівних явищ, що потребують всебічної суспільної протидії, основну позицію займає корупція. З'являючись на тлі мало функціональної влади, вона без жалю нищить суспільство, зводячи нанівець принцип рівності громадян та юридичних осіб перед законом, погіршує криміногенну ситуацію та руйнує усі спроби інтеграції як громади так і в суспільства в цілому. Розв'язання проблеми посилення боротьби з корупцією, хоча б в плані обмеження її масштабів, запобігання її проявам залишається складною проблемою на шляху України як незалежної правової та соціально орієнтованої держави та основною стратегічною метою усіх без винятку органів влади.

Стан опрацювання означеної тематики свідчить про значний інтерес багатьох учених, серед яких: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, І. Бородін, О. Джафарова, Р. Калюжний, В. Колпаков, О. Кузьменко, В. Курило, Р. Мельник, Ю. Шемчушенко та ін. Водночас, зазначена проблематика є вкрай актуальною та потребує додаткового наукового аналізу в означених межах.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування механізмів протидії корупції в підрозділах системи МВС як способу підвищення якості надання ними адміністративних послуг.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі корупцію виділяють як одне з найбільш згубних соціальних явищ, що знецінює інтереси національної безпеки країни, завдає руйнівного впливу на різні сфери суспільного життя та підриває авторитет органів державного управління. Характер корупції та її поширеність залежить від загального рівня життя в країні, від сучасної національної культури та ступеню сформованості політики уряду [2].

Значну небезпеку для держави та громадян становлять корупційні процеси, що безпосередньо відбуваються в органах внутрішніх справ, співробітники які самі повинні займатися припиненням злочинів через свої безпосередні посадові обов'язки. Злочини, скоєні співробітниками органів внутрішніх справ, становлять підвищену громадську небезпеку, оскільки не тільки порушують нормальну роботу правоохоронних органів, підривають авторитет державної влади, а й суттєво порушують права, свободи та законні інтереси громадян країни. Злочинець, наділений знаннями закону, у тому числі кримінального, який має владні повноваження і має в наслідок цього можливість застосування різних засобів примусу до пересічних громадян, у рази небезпечніший.

Аналіз спеціальних досліджень в галузі запобігання корупції дозволив виділити цілу низку правопорушень, що створюють сприятливі умови для впровадження корупції в поліцейському середовищі:

1. Втручання у діяльність різного виду державних та недержавних органів, з використанням свого службового становища.

2. Надання безпідставної переваги певним юридичним і фізичним особам під час підготовки та прийняття рішень з різних питань, які входять до компетенції співробітника органів внутрішніх справ.

3. Використання в особистих або групових інтересах інформації, отриманої при виконанні своїх службових обов'язків.

4. Порушення порядку прийняття та розгляду будь-яких заяв, скарг, звернень від юридичних та фізичних осіб.

5. Вимога від юридичних і фізичних осіб інформації, надання якої не передбачено діючим законодавством.

6. Немотивована відмова в інформації, надання якої передбачено законом, та іншими нормативно-правовими актами, або передача неповної або недостовірної інформації чи затягування її передачі.

7. Незаконне створення різного роду перепон фізичним і юридичним особам у реалізації їх прав і законних інтересів.

Крім того, можна виокремити ще ряд факторів, що провокують корупційні процеси не тільки в підрозділах системи МВС, а й в інших органах державної влади. А саме:

– правовий нігілізм, та цинічне ставлення до законів, які співробітники органів внутрішніх справ мають дотримуватись;

– призначення співробітників на керівні посади за принципом особистої «приязні» або за рекомендацією;

– можливість використання службового становища в особистих цілях тощо [7, с. 76].

Відповідно до вимог законодавства та за для повноти забезпечення впровадження превентивних антикорупційних заходів Міністром внутрішніх справ було затверджено Антикорупційну програму МВС на 2023–-2025 роки. На виконання якої, МВС та його підозділи здійснюють заходи щодо:

– Забезпечення системного підходу до запобігання і протидії корупції, нормативно-правове регулювання відносин;

– Реалізації антикорупційної політики в кадровому менеджменті, здійснені заходів щодо дотримання вимог фінансового контролю, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів;

– Запобігання корупції у сфері публічних закупівель, посилення ефективності управління фінансовими та матеріальними ресурсами, розвиток та підтримка системи внутрішнього аудиту;

– Організація роботи з повідомленнями про можливі факти порушень антикорупційного законодавства;

– Співпраці з міжнародними організаціями щодо здійснення антикорупційних заходів;

– Удосконалення процесу надання МВС послуг**.**

Ключовою функцією державної політики виступає підвищення якості надання адміністративних послуг органами публічного управління та їх структурними підрозділами, серед яких сервісні центри МВС України посідають особливе місце, оскільки МВС є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, наділеним повноваженнями щодо організації діяльності територіальних органів з надання сервісних послуг, відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ [3]. Крім цього, до основних завдань названого вище відомства, серед інших, також зараховано забезпечення формування державної політики у сфері охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг [4].

Наявність у підрозділів МВС повноважень щодо надання ними адміністративних послуг підтверджує партнерство між державою та суспільством, оскільки всі сторони мають рівні права і обов'язки. Держава не тільки вимагає виконання обов'язків від громадян, але й несе публічно-правову відповідальність, в процесі невиконання або неналежного виконання власних зобов'язань перед суспільством та задоволення інтересів громади [5, с. 298–309].

З метою удосконалення процесу надання МВС послуг в рамках виконання Антикорупційної програми МВС на 2023–2025 роки поставлено основне завдання – запобігання проявам злов-

живання владою та службовим становищем з метою пришвидшення процедури надання послуг. Реалізація поставленого завдання передбачає:

– забезпечення розміщення на офіційному веб-сайті, у засобах масової інформації та соцмережах матеріалів про порядок надання послуг та реалізація заходів щодо підвищення їх якості;

– аналіз реалізації проекту щодо оцінки якості надання адміністративних послуг у сервісних центрах МВС із застосуванням веб-платформи «Твій ГСЦ МВС»;

– надання для розміщення на офіційному веб-сайті МВС інформації про прийняття рішень щодо видачі, відмови у видачі, переоформлення, зупинення, відновлення та анулювання ліцензій, залишення заяв про отримання ліцензій без розгляду, розширення та/або звуження провадження видів господарської діяльності.

Аналізуючи Інформацію про стан виконання Антикорупційної програми МВС на 2023–2025 роки [6] можна зробити наступні висновки:

1) Інформація про діяльність сервісних центрів МВС та про порядок надання ними послуг здійснюється постійно як на офіційних веб-сайтах ГСЦ та РСЦ ГСЦ МВС так і в соціальних мережах та довідковими телефонами ГСЦ МВС.

2) Більшість повідомлень, отриманих в рамках діяльності проекту «Твій ГСЦ МВС, носять негативний характер або містять пропозиції щодо покращення роботи конкретного ТСЦ МВС.

Серед основних груп проблемних питань, які порушувалися громадянами, зазначаються: довготривале очікування на прийом до адміністраторів сервісних центрів МВС, незадовільне обслуговування та ставлення до клієнтів, відвідувач не зміг отримати послугу, не можливо отримати талон електронної черги інше. Всі повідомлення негативного характеру, що надійшли за 3 місяці, своєчасно відпрацьовані. Керівництвом ГСЦ МВС тримається на щоденному контролі питання реалізації зазначеного проекту та аналізується статистика про роботу регіонів у цьому напрямі.

3) На офіційному веб-порталі МВС надається прозора звітність щодо ліцензування та проведення заходів державного нагляду (контролю), з чітким переліком наказів МВС про надання або анулювання ліцензій. В інших підрозділах підпорядкованих Міністерству Внутрішніх Справ, які мають повноваження в сфері надання адміністративних послуг, засоби запобігання корупційним проявам організовані аналогічним чином. Механізм повідомлення про корупційні прояви типовий , та автоматично налагоджений [4].

Наведена інформація дає змогу упевнено стверджувати, що керівництвом МВС України приділяється значна увага заходам, спрямованим на запобігання та протидію корупційним проявам. Створено необхідну правову базу, яка належним чином реалізовується. Позитивним моментом, на наш погляд, є наявність можливостей у громадян негайного повідомлення про корупцію шляхом онлайн повідомлень на сайті міністерства.

Більшість дослідників вважають достатнім обмежити корупцію двома способами: за допомогою внутрішніх структур державної влади й організацій, а також за допомогою зовнішнього тиску з боку громадськості [7, с. 96]. Запобігання корупції в цілому і зокрема в підрозділах системи МВС України це діяльність постійна, системна і це справа не одного дня.

Костенко О.М, досліджуючи особливості корупції в нашій державі, називає її «корупцією кризового типу, яка вражає громадян і націю, і виступає підґрунтям для розвитку кризи права і моралі». Науковець зазначає, «корупція «українського зразка» зумовлює те, що для ефективної протидії їй має бути розроблена адекватна саме цьому типові корупції (а не корупції загалом) технологія протидії [8, с. 49–54].

Підтримуємо позиції Гончарука Г.О., про те що «сучасний механізм протидії корупції всередині системи органів МВС України має спрямовуватися, по-перше, на забезпечення відповідності правотворчої діяльності МВС України нормам Конституції України та законодавства. Тобто, будь-які правові акти, що приймаються керівництвом МВС України, мають відповідати нормам чинного законодавства й не суперечити йому» [9].

Крім того, необхідно продовжити удосконалення системи забезпечення прозорості операцій, що відбуваються в системі Міністерства Внутрішніх Справ України в частині що стосується використання бюджетних коштів, інформування громадськості про декларування працівників МВС України тощо.

Практика постійного, унормованого контролю керівництвом МВС України відповідних підрозділів має висвітлюватись як на порталі міністерства так і в засобах масової інформації. Такий контроль має стосуватись наступного: жорсткий відбір і перевірка кандидатів на службу не тільки

до МВС України, а й тих центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується МВС; постійний контроль за дотриманням антикорупційного законодавства; обов'язкове реагування на звернення громадян тощо.

Висновки. Досліджуючи питання запобігання корупційним проявам у діяльності підрозділів системи МВС, як складової підвищення якості надання ними адміністративних послуг можна констатувати:

для розуміння загального рівня корупційної ураженості суспільства та здійснення оцінки загального стану корупції в країні на тлі всього світового простору, скориставшись Індексом сприйняття корупції, розрахованого міжнародною організацією Transparency International з'ясовано, що Україна за останні 10 років підвищила свої показники та займає 104 позицію поміж 180 країн світу. Також зі звіту стає зрозумілим, що Україна продовжує боротьбу з корупцією навіть в умовах війни. Проте варто розуміти, що весь успіх антикорупційної реформи за останнє десятиліття може швидко зійти нанівець, якщо не продовжити реформування окремих механізмів запобігання корупційними проявам;

для з'ясування рівня довіри громадян до діяльності Міністерства Внутрішніх Справ України, як до соціального інституту проаналізували результати соціологічних опитувань, проведених Центром Разумкова які засвідчили значний рівень довіри до підрозділів системи Міністерства внутрішніх справ. Найбільшим рейтингом довіри вирізняються Державна служба з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України та Національна поліція України;

аналіз опитування, проведеного соціологічною компанією Info Sapiens за підтримки НАЗК на початку 2024 року допоміг з'ясувати, що за поширеністю корупційних проявів «пальму першості» отримали сервісні центри МВС , що негативно впливає на антикорупційний рейтинг Міністерства Внутрішніх Справ України в цілому. Крім того, було сформовано список найрозповсюдженіших корупційних ситуацій, серед яких реєстрація або зняття з обліку транспортних засобів; корупційні ситуації, які пов'язані із видачою (заміною, обміном тощо) посвідчень на право керувати транспортним засобом, ситуації, пов'язані з отриманням номерних знаків та коли клієнти сервісних центрів могли вирішувати власні питання через працівників автошкіл. Ініціаторами корупційних ситуацій частіше виступали співробітники сервісних центрів МВС.

Враховуючи вище викладене, можемо узагальнити, що сучасний механізм протидії корупції всередині системи органів МВС України має спрямовуватися на забезпечення відповідності правотворчої діяльності МВС України нормам Конституції України та діючого законодавства. Тобто будь-які правові акти, керівні інструкції та інші документи, що приймаються Міністерством внутрішніх справ України, мають відповідати нормам чинного антикорупційного законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Токар-Остапенко О.В. Врегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні. К.:НІСД, 2013. 57 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-10/derhs_sluhs-06511.pdf.
2. Серьогіна С.В. Корупція в студентському середовищі: доповідь до круглого столу. Дніпро, 2018 URL: https://nmetau.edu.ua/file/korruptsiya.pdf.
3. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878.
4. Цілі і задачі міністерства // Єдиний портал органів системи МВС України: офіц. сайт. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/4584_goals.htm.
5. Петров С.Є. Місце Головного сервісного центру МВС України в системі суб'єктів адміністративного права. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). С. 298–309.
6. Офіційний сайт МВС України: https://mvs.gov.ua/.
7. Роуз-Екерман Сьюзен. Корупція та урядування: причини, наслідки та зміни / Сьюзен Роуз-Екерман; пер. з англ. С. Кокізюка та Р. Ткачука. К.: К.І.С., 2004. 296 с.
8. Костенко О.М. Корупція в Україні у світлі політичної кримінології. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 49–54.
9. Гончарук Г.О. Внутрішній контроль в системі МВС. URL: http://police-reform.org/articles/vnutrishnij_kontrol_v_sistemi_mvs.

УДК 351
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.3

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В ПОДАТКОВИХ ОРГАНАХ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ НИМИ КОНТРОЛЬНИХ ФУНКЦІЙ

Опацький Р.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Опацький Р.М. Адміністративно-правова протидія корупції в податкових органах під час виконання ними контрольних функцій.

У статті досліджуються питання адміністративно-правової протидії корупції в податкових органах під час виконання ними контрольних функцій. Автор аналізує чинне законодавство, що регулює боротьбу з корупцією в податковій сфері, та виявляє ключові корупційні ризики, що виконуються під час здійснення контрольних повноважень податковими органами. Особливо увага приділяється аналізу ефективності адміністративно-правових механізмів, які застосовуються для запобігання та протидії корупційним проявам. У роботі обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання, впровадження сучасних технологій і підвищення рівня професійної підготовки податкових працівників для зменшення корупційних ризиків. Розроблено рекомендації щодо підвищення прозорості та ефективності діяльності податкових органів у контексті.

Також розглядаються міжнародний досвід боротьби з корупцією в податкових органах та можливості її адаптації в умовах українського правового поля. Акцентується увага на важливості інтеграції антикорупційних стандартів та практики у роботі податкових служб для забезпечення ефективного функціонування державної податкової системи. Автор пропонує конкретні заходи, спрямовані на посилення адміністративного контролю та підвищення рівня відповідальності посадових осіб за корупційні правопорушення.

Наголошується на важливості посилення міжвідомчої співпраці та координації заходів між правоохоронними, антикорупційними та податковими органами для ефективної боротьби з корупцією. Автор зазначає, що залучення громадянського суспільства та неурядових організацій до моніторингу діяльності податкових органів може суттєво підвищити рівень відповідності й прозорості їхньої роботи. Окремо акцентується увага на необхідності вдосконалення системи дисциплінарної відповідальності працівників податкових органів, що вчинили корупційні правопорушення, для забезпечення невідворотності покарання.

Таким чином, стаття пропонує комплексний підхід до адміністративно-правової протидії корупції в податкових органах, включаючи правове, організаційне та технологічне вдосконалення механізмів контролю та запобігання корупційним проявам. Висновки і пропозиції статті можуть бути використані для подальших наукових досліджень і практичної реалізації в рамках антикорупційних заходів.

Ключові слова: законна вимога, правовий статус, адміністративно-правовий статус, посадова особа, гарантії, права, податкова інформація, податкові органи, посадова особи, перевірки, платники податків, корупційний ризик, невиконання законних вимог, адміністративна відповідальність.

Opatsky R.M. Administrative and legal anti-corruption in tax authorities during the performance of their control functions.

The article examines the issues of administrative and legal counteraction to corruption in tax authorities during their performance of control functions. The author analyzes the current legislation regulating the

fight against corruption in the tax sphere, and identifies the key corruption risks that are carried out during the exercise of control powers by tax authorities. Special attention is paid to the analysis of the effectiveness of administrative and legal mechanisms used to prevent and counter corruption. The work substantiates the need to improve legal regulation, introduce modern technologies and increase the level of professional training of tax employees to reduce corruption risks. Recommendations have been developed to improve the transparency and efficiency of tax authorities in the context.

The international experience of fighting corruption in tax authorities and the possibilities of its adaptation in the conditions of the Ukrainian legal field are also considered. Attention is focused on the importance of the integration of anti-corruption standards and practices in the work of tax services to ensure the effective functioning of the state tax system. The author proposes specific measures aimed at strengthening administrative control and increasing the level of responsibility of officials for corruption offenses.

The importance of strengthening interdepartmental cooperation and coordination of measures between law enforcement, anti-corruption and tax authorities for the effective fight against corruption is emphasized. The author notes that the involvement of civil society and non-governmental organizations in monitoring the activities of tax authorities can significantly increase the level of compliance and transparency of their work. Particular attention is paid to the need to improve the system of disciplinary responsibility of employees of tax authorities who have committed corruption offenses in order to ensure the inevitability of punishment.

Thus, the article offers a comprehensive approach to the administrative and legal countermeasures against corruption in tax authorities, including legal, organizational and technological improvement of the mechanisms of control and prevention of corruption manifestations. The conclusions and proposals of the article can be used for further scientific research and practical implementation within the framework of anti-corruption measures.

Key.words: legal requirement, legal status, administrative-legal status, official, guarantees, rights, tax information, tax authorities, official, inspections, taxpayers, corruption risk, non-fulfillment of legal requirements, administrative responsibility.

Постановка проблеми обумовлена важливістю забезпечення ефективної роботи податкових органів як ключових інституцій у підтримці економічної стабільності держави. Корупція в податковій сфері значно послаблює довіру суспільства до державних інституцій, призводить до втрати бюджету та створює нерівні умови для платників податків. Посилення адміністративно-правових механізмів протидії корупції є необхідним для забезпечення прозорості діяльності податкових органів, підвищення податкової дисципліни та запобігання зловживання владою при здійсненні контрольних функцій. У статті розглядаються сучасні виклики та можливості вдосконалення законодавчих і практичних інструментів боротьби з корупцією в цій сфері, що є актуальним у контексті реформування державного управління та інтеграції України до міжнародної спільноти.

В умовах глобалізації економіки та інтенсивних змін у податковому законодавстві необхідно забезпечити не тільки належний рівень контролю за дотриманням податкових норм, але й запобігти можливим зловживанням та маніпуляціями.

Дослідження адміністративно-правових аспектів протидії корупції в податкових органах є кроком у формуванні комплексу стратегії боротьби з корупцією, яка включає в себе розвиток інститутів, прозорість процедур, підвищення кваліфікації кадрового складу та активну участь суспільства в контролі за діяльністю органів влади. Стаття також акцентує увагу на міжнародному досвіді, який може бути використаний для вдосконалення української практики.

Таким чином, аналіз і розробка нових адміністративно-правових механізмів протидії корупції в податкових органах є вкрай актуальними в умовах сучасних викликів, які стоять перед державою, і сприяють не лише покращенню фінансової дисципліни, але й підвищенню рівня довіри населення до державних інституцій.

Стан дослідження проблеми. Дослідження проблем корупції в податкових органах та адміністративно-правової протидії цим явищам займає важливе місце в сучасній науковій та практичній діяльності. Науковці, правознавці та практики в галузі державного управління активно аналізують причини, механізми та наслідки корупційних проявів у сфері оподаткування, а також розробляють ефективні стратегії для них. Зокрема, хагальним проблемам протидії корупції в України присвятили свої праці: Л.І. Аркуша, В.М. Вересов, А.Є. Жалинський, Ю.Я. Касараба, Т.В. Кова-

льова, В.В. Кузьменко, М.І. Мельник, Р.В. Миронюк, В.В. Побережний, А.О. Собакарь та багато інших. В той же час, проблематиці запобігання та протидії корупції в системі податкових органів досліджували такі науковці: С. Івасенко, О. Жигаленко, Л. Лихошерст, І. Машковська, А. Молчанова, І. Яцків та інші.

Проте не зважаючи на доволі значний масив наукових доробків з питання протидії корупційним проявам в лавах працівників податкових органів, обрана нами тема не втрачає актуальності та потребує додаткового вивчення з метою вироблення оптимальних шляхів подолання корупції.

Враховуючи викладене, доцільно зауважити, що **метою** нашого дослідження є аналіз адміністративно-правових засад протидії корупції в податкових органах під час виконання ними контрольних функцій та на основі отриманих результатів виокремлення шляхів протидії корупційним проявам у досліджуваній сфері.

Для досягнення поставленої мети, нам необхідно виконати наступні **завдання:** аналіз адміністративно-правових засад протидії корупції в податкових органах під час виконання ними контрольних функцій; визначення основні ризики, що можуть бути причиною виникнення корупційних вчинків, а також формулювання пропозиції перспективного удосконалення протидії корупційним ризикам в частині виконання контрольних функцій податківцями.

Виклад основного матеріалу. Протидія корупції в податкових органах є однією з ключових задач державної політики України, адже саме податкові органи відіграють центральну роль у забезпеченні економічної безпеки держави, наповненні бюджету та створенні умов для розвитку бізнесу. Проте, незважаючи на численні реформи, корупція в податкових органах залишається серйозною проблемою, що підриває довіру громадян до державних інституцій та створює умови для ухилення від сплати податків. Особливо актуальним є питання удосконалення механізмів притягнення до адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів, що є важливим кроком у боротьбі з корупцією.

Станом на 2023 рік, Україна входить до числа країн із високим рівнем корупції, що підтверджується індексами Transparency International та інших міжнародних організацій. За даними Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), корупція у податкових органах є одним із найпоширеніших злочинів серед державних службовців, а сума збитків від корупційних діянь щорічно складає мільярди гривень. Так, у 2022 році НАБУ розслідувало понад 200 справ, пов'язаних із корупційними правопорушеннями у податкових органах, що є на 30% більше порівняно з 2021 роком [1].

Одним із головних чинників, що сприяють корупції у податкових органах, є недосконаліть законодавства, зокрема у сфері адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог посадових осіб. Чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення містить статті, які передбачають відповідальність за невиконання вимог посадових осіб податкових органів, однак їх застосування на практиці стикається з численними проблемами, такими як нечіткість формулювань, відсутність механізмів примусового виконання та слабкість правових інструментів, що використовуються для притягнення порушників до відповідальності.

Ключовим напрямом удосконалення процедури притягнення до адміністративної відповідальності є підвищення прозорості та ефективності роботи податкових органів. Це включає запровадження електронних систем контролю, що мінімізують людський фактор у процесах перевірок і зменшують можливість для корупційних дій. Зокрема, система «Електронний кабінет платника податків», запущена у 2019 році, вже продемонструвала певні позитивні результати, однак потребує подальшого вдосконалення. Наприклад, необхідно розширити функціонал системи для автоматизованого контролю виконання законних вимог податкових органів, що зменшить ризики корупційних дій з боку посадових осіб [2].

Іншим важливим аспектом є підвищення кваліфікації та етичних стандартів серед працівників податкових органів. Для цього необхідно запровадити системи регулярного навчання та підвищення кваліфікації, що включатимуть не лише професійні знання, але й етичні принципи, а також запровадження системи контролю за дотриманням цих стандартів. За даними Державної податкової служби України, у 2021 році було проведено лише 15 навчальних заходів з підвищення кваліфікації працівників з питань антикорупційної політики, що є недостатнім для ефективної протидії корупції.

Запровадження механізмів стимулювання доброчесної поведінки працівників податкових органів також може мати значний ефект. Наприклад, у 2020 році було впроваджено систему бонусів

для працівників, які показали високі результати в боротьбі з ухиленням від сплати податків, однак цей підхід вимагає більш системного підходу, що включатиме чіткі критерії оцінки та механізми контролю за їх дотриманням.

Особливої уваги потребує вдосконалення правової бази щодо відповідальності за невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів. Законодавство України потребує конкретизації та деталізації понять «законні вимоги», «невиконання вимог», а також чітких критеріїв і процедур їх застосування. Важливим кроком у цьому напрямі може стати внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення з метою посилення відповідальності за невиконання вимог податкових органів, включаючи підвищення штрафних санкцій та запровадження додаткових адміністративних заходів, таких як тимчасове призупинення діяльності підприємств-порушників.

Досвід інших країн, таких як Польща, Литва та Естонія, показує, що жорсткість санкцій за невиконання вимог податкових органів сприяє підвищенню дисципліни серед платників податків та зниженню рівня корупції. У цих країнах успішно застосовуються електронні платформи для автоматизації процесів перевірок і контролю, що значно зменшує можливості для корупційних діянь. Наприклад, в Естонії з 2016 року діє система «E-Tax», яка дозволяє автоматично перевіряти виконання вимог податкових органів та застосовувати штрафні санкції у разі їх невиконання [3].

Також слід звернути увагу на удосконалення механізмів судового контролю за рішеннями податкових органів щодо адміністративної відповідальності. Наразі існують значні затримки у розгляді таких справ у судах, що створює можливості для уникнення відповідальності. Запровадження прискорених процедур розгляду та чітких строків ухвалення рішень судом може значно підвищити ефективність цього процесу. Важливим кроком у цьому напрямі стало б удосконалення судової практики, що включає розробку методичних рекомендацій для суддів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення у податковій сфері.

Окрему увагу слід приділити запровадженню механізмів громадського контролю за діяльністю податкових органів. Це включає створення платформи для подання скарг і пропозицій громадян щодо роботи податкових органів, а також можливість участі громадськості у моніторингу виконання законних вимог посадових осіб. В Україні вже існують окремі ініціативи у цій сфері, такі як проєкт «ProZorro», що сприяє підвищенню прозорості у державних закупівлях, але цей досвід можна поширити і на сферу контролю за податковими органами [4].

Систематичний аналіз корупційних ризиків у податкових органах та розробка стратегій їх мінімізації є ще одним важливим напрямом удосконалення адміністративної відповідальності. У 2022 році Державна податкова служба України вперше провела комплексний аудит корупційних ризиків, що виявив понад 50 потенційних проблемних зон. На основі цього аудиту було розроблено план заходів щодо зниження ризиків, однак повна імплементація цих заходів потребує часу та координації з іншими державними органами.

Протидія корупції в податкових органах під час виконання контрольних функцій є складним і багатогранним завданням, що вимагає комплексного підходу. Вдосконалення процедури притягнення до адміністративної відповідальності за невиконання законних вимог посадових осіб податкових органів має включати запровадження сучасних технологій, підвищення кваліфікації працівників, удосконалення законодавства та посилення громадського і судового контролю. Лише поєднання цих заходів дозволить суттєво знизити рівень корупції у податкових органах і підвищити ефективність їх роботи на благо держави та громадян.

Висновки. Адміністративно-правова протидія корупції в податкових органах є важливою складовою ефективного функціонування державної системи фінансового контролю. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що наявні механізми адміністративного регулювання мають суттєві прогалини та потребують подальшого вдосконалення з метою підвищення їх ефективності.

Шляхами такого підвищення можуть бути:

– посилення відповідальності податкових працівників за корупційні дії шляхом удосконалення правових норм, що регулюють антикорупційну діяльність у цій сфері. Існуючі норми іноді не є достатньо чіткими або суворими, що створює простір для зловживання та уникнення відповідей;

– необхідність впровадження сучасних технологій, які забезпечують прозорість і відстежуваність процесів виконання контрольних функцій. Цифровізація діяльності податкових органів може зменшити корупційні ризики через зниження людського фактора та автоматизації;

– підвищення рівня професійної підготовки та етичної культури працівників податкових органів. Проведення регулярних навчань, які спрямовані на запобігання корупції та відповідальності службовців, має стати обов'язковим елементом податкової роботи.

Загалом, ефективна адміністративно-правова протидія корупції в податкових органах вимагає комплексного підходу, що включає як законодавчі зміни, так і організаційні заходи, спрямовані на підвищення прозорості та підзвітності податкових органів під час виконання ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адміністративне процесуальне право: навч. посіб. / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. Т.П. Мінки. Х.: Право, 2013. 352 с.
2. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. / Е.Ф. Демський. К.: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
3. Дяченко О. Адміністративна відповідальність державних службовців та деяких інших категорій осіб. *Вісник Академії правових наук України.* 2000 р. № 3(22). С. 66–72.
4. Про публічні закупівлі. Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text.

УДК 342.95 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.4

ФОРМАЛЬНІ ПІДСТАВИ ПІДСУДНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Петелька В.І.,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ

Петелька В.І. Формальні підстави підсудності в адміністративному судочинстві.
У статті на підставі чинного законодавства розглянуто формальні підстави підсудності в адміністративному судочинстві. Об'єктом дослідження виступає сукупність адміністративних процесуальних правовідносин, що виникають щодо компетентного суду. Предметом є закономірності виникнення та розвитку адміністративних процесуальних правовідносин щодо підсудності юридичної справи, яка обумовлена спором у сфері публічного управління. Методологія статті побудована на основі об'єктивності та системності наукового аналізу, що базуються на загальнонаукових і приватно-наукових методах пізнання: діалектичному, історичному, формально-логічному, порівняльно-правовому, структурно-системному та інших методах наукового дослідження. Неповнота та суперечливість правових норм, регулюючих одну з умов реалізації права на судовий захист – питання підсудності, практично створюють перешкоди на шляху застосування правових засобів реалізації цього права. Зазначено, що від конструктивного вирішення на законодавчому рівні спірних питань підсудності залежить ефективність функціонування судової системи, оскільки алгоритм визначення компетентного суду безпосередньо пов'язаний, зі збалансованим розподілом навантаження на органи судової влади та з реалізацією принципу доступності правосуддя. Сфери дії інституту підсудності у адміністративному судочинстві: векторна, предметна, територіальна. Різна предметна підсудність справ має припускати різний порядок розгляду, оскільки помилка щодо підсудності фактично тягне помилковість всієї процесуальної форми. Поняття підсудності цивільних визначається не тільки навколо справ, віднесених законом до розгляду по першій інстанції того чи іншого суду, але обсягом прав і обов'язків конкретного суду розглянути та вирішити справу, а також обов'язком сторін підкоритися діяльності суду, який прийняв справу до свого провадження. Інакше щодо підсудності її зміст повному обсязі розкрито не може. Істотною ознакою підсудності є розмежування компетенції між судами першої інстанції щодо розгляду та вирішення конкретної адміністративної справи.

Ключові слова: адміністративний спір, критерії, компетенція, нормативно-правовий акт, правопорядок, позов, суд.

Petelka V.I. Formal grounds of jurisdiction in administrative proceedings.
The article, based on current legislation, examines the formal grounds of jurisdiction in administrative proceedings. The object of the study is the set of administrative procedural legal relations that arise in relation to the competent court. The subject is the regularities of the emergence and development of administrative procedural legal relations regarding the jurisdiction of a legal case, which is caused by a dispute in the field of public administration. The methodology of the article is built on the basis of objectivity and systematicity of scientific analysis, which are based on general scientific and private scientific methods of cognition: dialectical, historical, formal-logical, comparative-legal, structural-systemic and other methods of scientific research. The incompleteness and inconsistency of legal norms regulating one of the conditions for the implementation of the right to judicial protection - the issue of jurisdiction, practically create obstacles to the application of legal means of implementing this right. It is noted that the effectiveness of the functioning of the judicial system depends on the constructive resolution of controversial issues of jurisdiction at the legislative level, since the algorithm

for determining the competent court is directly related to the balanced distribution of the burden on the judicial authorities and the implementation of the principle of accessibility of justice. Spheres of action of the institution of jurisdiction in administrative proceedings: vector, subject, territorial. Different subject jurisdiction of cases should assume a different procedure for consideration, since an error in jurisdiction actually entails the error of the entire procedural form. The concept of civil jurisdiction is determined not only around cases assigned by law to consideration in the first instance of a particular court, but by the scope of the rights and obligations of a particular court to consider and resolve the case, as well as the obligation of the parties to submit to the activities of the court that accepted the case for its proceedings. Otherwise, its content regarding jurisdiction cannot be fully disclosed. An essential feature of jurisdiction is the delimitation of competence between courts of first instance regarding the consideration and resolution of a specific administrative case.

Key words: administrative dispute, criteria, competence, regulatory legal act, law and order, lawsuit, court.

Постановка проблеми. Виникнення інституту підсудності обумовлено процесом внутрішньої диференціації судочинства, необхідністю закріплення у процесуальному законодавстві особливостей розгляду специфічної категорії справ – спорів. Підсудність є спеціальною передумовою права на судовий захист. Судження про юридичну важливість критерію підсудності необхідно перевіряти у вигляді зіставлення правил підсудності зі своїми призначенням. Говорячи про підсудність, мається на увазі деякий штучний, тимчасовий стан, існування якого залежить від суб'єкта формування цього режиму. Для нашого дослідження найбільш адекватним є визначення підсудності як основного вираження формальної основи правопорядку – нормативного ладу права, що є ступенем виконання норм позитивного права в рамках конкретного правопорядку. Підсудність, будучи оцінною категорією, не може мати на увазі деяку величину, так само як правопорядок не може бути досконалим.

Стан опрацювання проблематики. Критерії підсудності в адміністративному судочинстві досліджували правознавці: В.Б. Авер'янов, Я.О. Берназюк, В.М. Бевзенко, В.Л. Грохольський, А.Б. Грищук, А.В. Денисова, М.В. Ковалів, А.М. Колодій, А.Т. Комзюк, О.І. Корчинський, Р.О. Куйбіда, Є.В. Курінний, А.М. Кучук, В.Г. Перепелюк, С.М. Перепьолкін, С.П. Погребняк, І.М. Проць, С.В. Потапенко, О.П. Рябченко, Ю.С. Шемшученко та інші.

Мета дослідження – визначення критеріїв підсудності у адміністративному та цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап реформування правової системи України торкнулися насамперед судової діяльності. У Конституції України судову владу закріплено поруч із законодавчої та виконавчої. Більш як двадцятирічний період економічних, політичних та соціальних перетворень відзначений значними зусиллями держави й суспільства, зроблених у напрямі реформування судової системи.

Інститут підсудності у структурі судочинства перебуває в інстанційному становищі, оскільки він включає норми, що регулюють судову систему та судові розгляди. Ось чому термін «підсудність» використовується у багатьох сенсах. По-перше, він визначає компетенцію певного суду загальної юрисдикції (тобто діапазон кримінальних справ, які мають бути розглянуті та вирішені головним чином цим судом). По-друге, стосовно окремої справи або групи справ це означає, що ця справа відноситься до кола тих справ, які можуть бути розглянуті цим судом у певному складі. Підсудність це сукупність певних властивостей справи, що характеризують приналежність до ведення конкретного суду, який має повноваження розглядати справу по суті як суд відповідної інстанції та в якому складі.

Підсудність не є самостійною підставою правопорядку як умови його формування та розвитку, незважаючи на слова деяких авторів про те, що у вітчизняній юриспруденції ще в радянський період склався та домінує дотепер методологічний підхід, згідно з яким умовою формування та стійкості правопорядку виступає саме підсудність.

Місце норм про підсудність у системі адміністративного процесуального права має бути обумовлено межами їхньої дії залежно від того, чи поширюють вони регулювання на всі види судочинства (загальні норми) чи підлягають застосуванню в окремих видах судочинства (спеціальні норми).

Основним критерієм визначення публічно-правового характеру індивідуалізованих суб'єктивних прав у конкретних правовідносинах виступає критерій їхньої власності приватним особам

як суб'єктам публічного права в площині їх взаємодії з органами публічної влади. Суб'єктивні публічні права приватних осіб – це їх політичні права, а й особисті (цивільні), економічні, соціально-культурні права, у правовідносинах чи з приводу правовідносин з державними та місцевими органами як носіями публічної влади. Приватні особи реалізують у цих правовідносинах свої повноваження. Ці права та відповідні владні повноваження отримують закріплення у нормах публічного права, які стосуються різних галузей права.

Судова влада стосовно до адміністративного судочинства – це форма державної влади, здійснювана місцевим загальнім судом на підставі наданих законом повноважень з вирішення віднесених до компетенції публічно-правових спорів, що виникають при застосуванні норм права, реалізація повноважень за допомогою адміністративного судочинства з дотриманням адміністративно-процесуальної форми, що створює підвищені гарантії законності та справедливості прийнятих судами судових актів [1, с. 159].

Чинне законодавство ґрунтується на використанні сторони спору як критерій для поділу справ на адміністративні та цивільні. Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) позивачем за загальним правилом є фізичні та юридичні особи, а відповідачами виступають органи влади та посадові особи [2]. У випадках, названих у КАС України, у статусі позивача чи відповідача може буди інший суб'єкт права.

З відокремленням адміністративного судочинства із Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) пішла практично вся предметна підсудність, що ґрунтується на суб'єктах спору [3]. Однак механічне перенесення правил в інший кодифікований нормативно-правовий акт не усунув проблеми правового регулювання.

Позови про оскарження нормативно-правових актів розподілено за рівнем влади – місцеве самоврядування, місцева та державна влада. Пошук компетентного суду ґрунтується на встановленні відповідності між якісними характеристиками юридичного конфлікту та положеннями закону. Норми права про підсудність повинні відображати такі якісні характеристики, якими має будь-який юридичний конфлікт. Потрібно взяти до уваги, що, по-перше, процес ініціюється волею зацікавленої особи у вигляді подання позовної заяви.

По-друге, в теорії процесуального права склалося уявлення у тому, що позовне заява виступає формою, а позов – змістом засоби захисту права. Норма права про підсудність має відбивати характеристики засобу захисту права.

Особливо цікавою є ситуація щодо медіа (засобів масової інформації), оскільки їхня діяльність може бути припинена судом за позовом органу реєстрації, у свою чергу органи реєстрації різняться. Територія розповсюдження продукції має значення при реєстрації, яку проводить державний орган виконавчої влади, якщо продукція призначена на території двох та більше областей; місцевий орган виконавчої влади реєструє медіа, що розповсюджується переважно у межах однієї області.

Виходить, що правило предметної підсудності виявляється зручним позивачу, що є допустимим для територіальної підсудності, але не повинно враховуватися при встановленні предметної підсудності. До ухвалення закону «Про медіа» такий параметр справи, як сфера поширення засобу масової інформації був критерієм територіальної, а предметної (родової) підсудності – якщо фактична територія розповсюдження засобу масової інформації не збігається з територією, зазначеною в реєстраційних даних, підсудність справ про припинення діяльності медіа слід визначати, виходячи з реєстраційних даних, оскільки зміна території поширення медіа по відношенню до зазначеної під час реєстрації допустимо лише за умови перереєстрації медіа [4]. Верховним Судом та окружними адміністративними судами розглядаються справи про відміну реєстрації кандидата, при цьому відмінність зводиться до статусу кандидата (висування по одномандатному округу або за списком). Норми КАС України сформульовані на продовження вимог Виборчого кодексу України, де перераховані підстави для скасування реєстрації кандидата судами обох рівнів. Додатковим аргументом виступає правило про те, що всі кандидати мають рівні права і несуть рівні обов'язки [5].

Історичний досвід свідчить, що найактивніше сторона спору використовувалася законодавцем як критерій родової підсудності за часів до набуття Незалежності. Повноваження обласного суду були засновані на колі осіб та мали тенденцію до розширення. Закон називав великий перелік установ та органів, справи яких розглядалися в обласному суді: за позовами до окружних виконавчих комітетів, справи, крім віднесених до ведення народного суду, за позовами державних

установ та підприємств, кооперативних організацій республіканського чи загальносоюзного значення, державних чи змішаних акціонерних товариств, державних установ і підприємств місцевого (не нижче за обласне) значення, що не перебувають у віданні місцевого, обласного виконавчого комітету; або стороною справи, крім віднесених до ведення народного суду [6].

Із запровадженням чинного ЦПК України предметну підсудність Верховного Суду та окружних судів було окреслено через зацікавлену особу. Така тенденція збережена у КАС України. Викладене регулювання викликає чотири значні проблеми. По-перше, правила родової підсудності дають привід засумніватися у самостійності судової влади та незалежності суддів. Ці правила жорстоко прив'язують категорію справ до рівня органів інших гілок влади. Така ретельна вивірка компетенції судів згідно з ієрархією інших систем державних органів є антиконституційною. По-друге, існуючі судові інстанції перевантажені функціями. Наприклад, Верховний Суд змушений розглядати справи за першою, другою, третьою, наглядовою інстанціями, а також через нові обставини. За цих умов організувати високоінтелектуальну роботу з абстрактною правовою матерією важко, бо суд пов'язаний власною практикою вирішення конкретних не найважливіших у державі справ. Створенням нових апеляційних та касаційних судів частково вирішено зазначену проблему, проте поєднання функцій зберігається в окружних та у Верховному Суді [7].

Відправлення правосуддя включає три основні функції: розгляд справи по суті, перевірка законності рішень, що виносяться до набрання законної сили, перевірка законності рішень, що набрали законної сили. Відповідно до цього відбувається формування правового статусу судових органів. Одні з них наділяються повноваженнями на розгляд справ по суті, інші – на перевірку судових рішень, які не набрали чинності, треті – на перевірку судових рішень, які мають законну силу. При такому поділі між судовими органами не допускається змішування функцій і повноважень, що їм надаються. Їхня компетенція суворо індивідуальна та цілеспрямована. Характер виконуваних функцій з відправлення правосуддя визначає специфіку процесуальних зв'язків, що виникають з їх приводу.

Суд другої інстанції не входить у відносини, що склалися у провадженні суду першої інстанції. Він стає самостійним учасником двох груп процесуальних відносин: між ним та особами, які беруть участь у справі, і між ним і нижчим судом. Теоретично обґрунтований поділ слід витримувати, тим більше що до того немає перешкод з позиції критеріїв підсудності. Справи, що розглядаються Верховним Судом, відомі нижчим судам з погляду предмета позову. Внаслідок розширення сфери дії інституту підсудності у цивільному та адміністративному судочинстві необхідно виділити такі види підсудності суду першої інстанції: векторна (суб'єктна), предметна (родова), територіальна.

Векторна (суб'єктна) підсудність передбачає визначення компетентної системи судів (адміністративні суди, місцеві загальні суди, господарські суди). Предметна (родова) підсудність має на увазі диференціацію повноважень судів однієї системи. У складі предметної підсудності слід виділяти виняткову предметну підсудність, яку мають судові органи. Територіальна підсудність як вид зберігає традиційний для процесуальної науки зміст і поділ на підвиди.

До виняткової предметної (родової) підсудності відносяться справи, що розглядаються Верховним Судом, Вищим судом з питань інтелектуальної власності, та деякі спори, підсудні окружному адміністративному суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ. Виняткова підсудності таких справ полягає у концентрації певних спорів в одному суді (Вищим судом з питань інтелектуальної власності має статус спеціалізованого суду); без необхідності регулювати територіальний розподіл справ через зазначення найменування судового органу в законі.

Підсудність має бути залежною від складових частин позову, тобто від його елементів. Як наслідок, критеріями підсудності можуть виступати спосіб захисту права та об'єкт спору, підстава позову (юридичні факти та правова підстава) та сторони спору. Характер спірних матеріальних правовідносин впливає на встановлення підсудності через правову підставу позову. Елементи позову та вид провадження – необхідні та достатні критерії підсудності у цивільному та адміністративному судочинстві.

Є необхідність прямої залежності між предметною (родовою) підсудністю та процесуальною формою розгляду справи (від окремих процесуальних особливостей розгляду справи до виду провадження). Різна предметна підсудність справ має припускати різний порядок їх розгляду, оскільки помилка щодо підсудності фактично тягне помилковість всієї процесуальної форми. Тільки така залежність може пояснити необхідність існування предметної (родової) підсудності.

На основі таких критеріїв підсудності, як спосіб захисту права, об'єкт спору, юридичний факт, сторона спору, можна вирішувати проблеми, пов'язані з конкуренцією норм різних видів територіальної підсудності в одній справі (наприклад, двох норм виключної підсудності, підсудності зустрічного позову та договірної підсудності).

А. Кожевников зазначає, що територіальна підсудність визначається місцем проживання або перебування відповідача, місцем знаходження об'єкта спору, або іншими критеріями, встановленими законодавством. Проте, під час воєнного стану, коли нормальне функціонування державних інституцій порушене, ці критерії можуть бути неефективними або навіть неможливими для застосування [8, с. 68].

На думку А. Грищук і І. Проць, аналіз змісту чинників з позиції вчення про позов та його елементи, з погляду на підсудність, вказує на властивість характерну для засобу захисту права. Групування чинників за елементами позову дозволяє встановити: наявність в одній групі однакових вимог, юридичних фактів, характеристик сторін; використання чинників, які не входять до жодної групи. Зазначений підхід визначення підсудності показує залежність підсудності від складових частин позову як найбільш поширеного засобу захисту права та охоронюваного законом інтересу. Характер спірних матеріальних правовідносин впливає на підсудність через правову підставу позову. Елементи позову та вид провадження є необхідні та достатні критерії підсудності в адміністративному судочинстві [9, с. 98-99].

Формальні підстави підсудності слід розглядати:

–- саме існування формальних підстав підсудності продиктовано природою права, що виражається у перманентному прагненні оформити відносини з метою наочності та обґрунтованості подальшого регулювання. Формальні підстави – це, насамперед, умови легальності та стійкості правового порядку. У цьому першою і базовою формальною підставою є нормативний устрій права. Місце нормативного ладу права у системі підстав підсудності підтверджує факт належності права до нормативним регуляторам, покликаним впорядкувати життя суспільства. Роль нормативного ладу різних видах підсудності залежно від форми права різна;

– під час розгляду питання о підставах підсудності не можна обминути проблему законності, що є їх безпосереднім виразом. Будучи оцінною категорією, підсудність не може бути самостійною підставою, що є скоріше наслідком, ніж умовою. Проте, за підсудністю можна будувати висновки про формальні характеристики конкретного правопорядку;

– характеризуючи підстави підсудності як базові умови щодо легальності та стійкості судової системи, відводимо підсудності (як стану, що характеризує рівень виконання у суспільстві вимог позитивних правових норм) окреме місце та визначаємо як вираження формальних підстав правопорядку;

– підсудність не слід визначати як основу системи судоустрою через оцінний характер аналізованої категорії, може виступати у ролі самостійної підстави правопорядку, сприймається як базова правова цінність суспільства. У такому разі підсудність буде елементом змістовних підстав правопорядку.

Адміністративне судочинство покликане захищати права, свободи та законні інтереси громадян від незаконних дій з боку органів влади. При цьому передбачається особливий процесуальний порядок, що дозволяє поєднати приватні та публічні інтереси при дотриманні основних правил і принципів здійснення правосуддя [10, с. 35].

У правовій демократичній державі підсудність справ є одним із процесуальних інститутів, пов'язаних із забезпеченням процесуальних гарантій прав і законних інтересів особи в судочинстві. Підсудність як правовий інститут має політичний характер, у зв'язку з чим її положення не мають постійного характеру, а змінюються відповідно до існуючої суспільно-політичної та внутрішньої ситуації в країні.

Висновки. Сучасна класифікація підсудності у цивільному та адміністративному судочинстві підкріплена аналізом основних підходів до визначення поняття та сутності підсудності. У науковій літературі зазначені явища визначаються через одне родове поняття, наприклад компетенцію, та через різні поняття. Теорія процесуального права не розроблено критерії підсудності, тому чинні правила сформульовані довільно. Метод наукового аналізу дозволяє припустити, що підсудність як властивість, властиве засобу захисту права, повинна бути залежна від складових частин позову, від його елементів. Складові частини позову входять до гіпотези та диспозиції норм про підсудність. Тому критеріями підсудності є спосіб захисту права, об'єкт спору, юридичні фак-

ти, правова підстава та сторони спору. Підсудність – встановлена нормативно-правовими актами сукупність ознак адміністративної справи, які визначають належність до ведення конкретного суду, уповноваженого розглядати справу за першою інстанцією. Вкрай негативно позначається на якості та ефективності правових норм відсутність сучасних, заснованих на нормах чинного законодавства науково-правових розробок. У зв'язку з цим застосування застарілих теоретичних базових положень, породжує низку проблем, що виникають на практиці при визначенні адміністративно- процесуальної підсудності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалів М.В., Єсімов С.С. Адміністративне судочинство як форма здійснення судової влади. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2017. № 18. С. 31–35.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18. 03.2004 р. № 1618- IV. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.
4. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text.
5. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20.
6. Цивільний процесуальний кодекс УРСР. URL. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1500-06#Text.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.
8. Кожевников А.Ю. Особливості визначення територіальної підсудності і практика розгляду адміністративними судами публічно-правових спорів в умовах воєнного стану. *Право та державне управління*. 2024. № 2. С. 65–70.
9. Грищук А.Б., Проць І.М Проблеми виділення критеріїв підсудності в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія право. 2024. Випуск 81. Частина 2. С. 94–99.
10. Ковалів М.В., Єсімов С.С. Правова природа суду першої інстанції, що здійснює правосуддя в адміністративному судочинстві. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права*. 2020. № 27. С. 155–160.

УДК 342.97:35.(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.5

АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК ІНСТИТУТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР

Петелька О.І.,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ

Петелька О.І. Адміністративна юстиція як інститут забезпечення гарантій реалізації принципів адміністративних процедур.

У статті подано аналіз доктринального розуміння інститутів адміністративної юстиції та адміністративних процедур. Об'єктом дослідження є врегульовані правом суспільні відносини, що виникають у зв'язку із взаємодією органів державної влади та місцевого самоврядування, інших органів, що реалізують публічні функції щодо прийняття індивідуальних чи нормативних актів. Предметом дослідження виступають норми законодавства про адміністративні процедури, практика його застосування адміністративними органами та судами. Методологічна основа дослідження обумовлена об'єктом та предметом, включає філософські, загальні та спеціально-наукові методи: діалектичний, історичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, методи аналізу та синтезу, метод абдукції. Розглянуто основні моделі, ознаки та специфіку регулювання адміністративної юстиції. Досліджено співвідношення понять адміністративної юстиції та адміністративних процедур, значення судового контролю за актами та діями органів публічної влади. Наведено позиції Конституційного Суду України, які містять роз'яснення конституційно-правового змісту та призначення адміністративних процедур. Адміністративні процедури виступають «сполучною ланкою» між різними адміністративно-правовими феноменами: публічною адміністрацією, адміністративними актами, фізичними і юридичними особами. Адміністративні процедури є засобом для реалізації вимог принципів адміністративного права. Будучи врегульованим адміністративним законодавством, адміністративні процедури пронизують усі основні інститути та забезпечують єдність, взаємну узгодженість. Доведено, що сутність адміністративних процедур, що ускладнилася паралельно з еволюцією публічного управління, більше не може розкриватися виключно через призму раціоналізації діяльності державних органів. Сучасні адміністративні процедури є не просто послідовністю вчинених посадовими особами дій. Правове регулювання адміністративних процедур має ґрунтуватися на правозахисних ідеях, закріплюючи необхідний набір гарантій суб'єктивних прав для відстоювання інтересів у взаємодії із публічною адміністрацією.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративні процедури, громадське управління, судовий контроль, суб'єктивні публічні права.

Petelka O.I. Administrative justice as an institution of guaranteeing the implementation of the principles of administrative procedures.

The article presents an analysis of the doctrinal understanding of the institutions of administrative justice and administrative procedures. The object of the study is social relations regulated by law, which arise in connection with the interaction of state authorities and local self-government, other bodies that implement public functions regarding the adoption of individual or normative acts. The subject of the research are the norms of legislation on administrative procedures, the practice of its application by administrative bodies and courts. The methodological basis of the research is determined by the object and subject, includes philosophical, general and special scientific methods: dialectical, historical, comparative-legal, formal-logical, methods of analysis and synthesis, abduction method. The main models, features and specifics of the regulation of administrative justice are considered. A study of the relationship between the concepts of administrative justice and administrative procedures, the

importance of judicial control over the acts and actions of public authorities is provided. Positions of the Constitutional Court of Ukraine are presented, which contain clarification of the constitutional and legal content and the appointment of administrative procedures. Administrative procedures act as a «connecting link» between various administrative and legal phenomena: public administration, administrative acts, physical and legal entities. Administrative procedures are a means of implementing the requirements of the principles of administrative law. Being regulated by administrative legislation, administrative procedures permeate all major institutions and ensure unity and mutual coherence. It has been proven that the essence of administrative procedures, which has become more complicated in parallel with the evolution of public administration, can no longer be revealed exclusively through the prism of the rationalization of the activities of state bodies. Modern administrative procedures are not just a sequence of actions taken by officials. Legal regulation of administrative procedures should be based on human rights ideas, establishing the necessary set of guarantees of subjective rights to defend interests in interaction with public administration.

Key words: administrative justice, administrative procedures, public administration, judicial control, subjective public rights.

Постановка проблеми. Постійне вдосконалення адміністрування та реформа системи органів публічної влади, практичне виділення адміністративно-судового права після ухвалення Кодексу адміністративного судочинства України у 2005 р. актуалізують проблематику встановлення судового контролю над діяльністю органів публічної влади, зокрема, повноцінного формування інституту адміністративної юстиції. Поняття, ознаки та специфіка правового регулювання інституту адміністративної юстиції, що існує в контексті теоретико-правової посилки про необхідність охорони суб'єктивних публічних прав ті законних інтересів фізичних та юридичних осіб, не є конвенційними у доктрині адміністративного права.

Метою дослідження є адміністративна юстиція як інститут забезпечення гарантій реалізації принципів адміністративних процедур.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми адміністративної процедури та закріплення в законодавстві висвітлюються в роботах: В.Б. Авер'янова, В.М. Бевзенка, І.В. Бойко, П.В. Діхтієвського, Т.О. Гуржія, Н.Ю. Задираки, О.Т. Зими, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Є.О. Легези, Д.М. Лук'янця, Д.В. Лученка, Р.С. Мельника, О.І. Миколенка, Р.В. Миронюка, О.В. Музи, А.Ю. Осадчого, В.Г. Перепелюка, С.Г. Стеценка, В.П. Тимощука, А.М. Школика і інших вчених. Адаптація національного законодавства до вимог Європейського Союзу вимагає проведення теоретико-правових досліджень зазначеної теми.

Виклад основного матеріалу. З позицій теоретико-правового осмислення адміністративна юстиція покликана забезпечити один із важливих конституційних принципів – верховенство права, проте «адміністративний» характер юстиції передбачає порушення принципу поділу влади у сучасній його інтерпретації. Теорія поділу влади передбачає, насамперед, координацію та взаємне співробітництво різних гілок за умови врівноваження дій публічної влади за допомогою забезпечення її підконтрольності правосуддю. З цієї причини концепція адміністративної юстиції не може обмежуватися переглядом актів і дій адміністрації органів управління, а повинна бути пояснена особливою природою спорів між приватними та публічними суб'єктами адміністративних правовідносин, що не виключають судової участі.

У конституційно-правовому сенсі обґрунтування цього інституту полягає у визнаному в англо-американській та європейській доктрині права «на хороше управління» (right to good administration). Адміністративна юстиція недвозначно передбачає захист і відновлення порушених прав та інтересів фізичних і юридичних осіб (далі – приватних осіб), що охороняються, неправомірно обмежених при реалізації управлінських актів. Прийняття Кодексу адміністративного судочинства України послужило відправною точкою для загальновизнаного розуміння адміністративного судочинства та визнання як повно-цінного самостійного виду судочинства з власною специфікою [1, с. 376].

Визнання адміністративно-правової природи певної групи позовних спорів, що дозволили реалізувати модель змагальності сторін під час їх розгляду, є доктринальною основою та призначенням інституту адміністративної юстиції.

Позов є системотворчим початком, який визначає процесуальну форму адміністративної юстиції, так само, як адміністративний спір становить суть її предметної сторони.

Доктрині відомі кілька моделей адміністративної юстиції: адміністративна (французька), яка передбачає не підконтрольність органів виконавчої судам; загально судова, спрямована на внутрішню спеціалізацію судів загальної юрисдикції (шляхом створення адміністративних колегій, судових складів); квазі судова (англо-американська), заснована на існуванні спеціальних адміністративних органів, повноважних розглядати публічно-правові спори (адміністративних трибуналів); адміністративно-судова (австро-німецька модель спеціалізованих адміністративних судів).

У науковій літературі відзначають їх спільні риси: наявність публічно-правового спору, відправлення правосуддя за її вирішенні, захист суб'єктивних публічних прав приватних осіб, незалежність органів адміністративної юстиції від інших гілок влади, наявність встановленого порядку вирішення спорів, скасування та виправлення неправомірних актів публічної влади.

Зміст і призначення інституту адміністративної юстиції, що описуються за допомогою перелічених ознак, є важливими елементами сутнісної складової. У догматичних цілях доцільно сформулювати таку дефініцію: адміністративна юстиція (у широкому розумінні) – система судових та квазісудових органів, уповноважених розглядати публічно-правові спори, та заснований на законі порядок діяльності, спрямованої на захист прав, законних інтересів приватних осіб та забезпечення законності у публічному управлінні.

Функції забезпечення законності та захисту прав і інтересів приватних осіб нерозривно пов'язують інститут адміністративної юстиції із поняттям адміністративних процедур. Визначення цього правового феномена є розробленим у доктрині та законодавчій практиці держав ЄС.

В Україні закон «Про адміністративну процедуру» було прийнято 17 лютого 2022 року наголошуючи на адресації правил органам публічної влади, розкриваючи, таким чином превентивний характер правового регулювання [2]. Якщо правове регулювання у функціональному значенні – це орієнтир для суб'єктів права на нормативні приписи у межах правовідносин, а діяльність щодо здійснення регулятивної функції має публічний характер, то на підставі цього підходу можна мовити про чинники, що визначають виникнення превентивного регулювання [3, с. 42].

З позицій теоретико-правового осмислення адміністративні процедури та їх законодавча регламентація покликані впорядкувати управлінський процес, надавши нормативну модальність реалізації, підпорядковану процедурним правилам щодо прийняття проміжних чи остаточних адміністративних актів.

У доктрині існує ряд класифікацій адміністративних процедур залежно від учасників, способів реалізації, сфери дії (наприклад, ліцензійні, реєстраційні, право представницькі, державно-екзаменаційні тощо), проте основним поділом видів є диференціація на позитивні і юрисдикційні адміністративні процедури.

У разі розгляду процедур як одного з елементів адміністративного процесу виділення юрисдикційних адміністративних процедур, спрямованих на застосування заходів адміністративного примусу в охоронних правовідносинах, є надмірним через наявність адміністративної юрисдикції як окремий процесуальний інститут. Нормативні правила здійснення різних адміністративних процедур встановлюються адміністративними актами, які на основі дискреційних повноважень мають право визначати органи публічної влади у вигляді видання відомчих актів у відведеній нормотворчій компетенції.

В умовах відсутності універсальних законодавчих положень та переосмислення предмета адміністративного права в частині визнання горизонтальних адміністративних правовідносин значення має інститут адміністративної юстиції, здатної здійснювати судовий контроль після застосування норми права, виробляючи поняття та зміст адміністративних процедур у правозастосовчій практиці. У цьому сенсі органи адміністративної юстиції покликані відновлювати порушені права приватних осіб та скасовувати неправомірні обмеження, допущені в адміністративно-процедурній діяльності шляхом тлумачення мети правового регулювання та заповнення нормативних прогалин.

Не меншу роль грають принципи адміністративних процедур, дозволяють уніфікувати практику застосування права та забезпечити легітимність діяльності органів влади. Принципи адміністративних процедур можна охарактеризувати як керівні ідеї правового регулювання адміністративно-процедурної діяльності органів публічної влади, спрямовані на встановлення меж дискреції та юридичного захисту прав і законних інтересів приватних осіб. ієрархічності та відкритого характеру. Вони співпадають з принципи публічного управління – це основні, вихідні положення,

на яких ґрунтується і функціонує управлінська діяльність і які можуть бути сформульовані у вигляді певних правил, закріплених правом [4, с. 21].

Класифікації даних принципів будуються на галузевій належності застосування, однак у широкому розумінні можна виділити загально правові (законність, пропорційність обмеження прав, справедливість, рівність) та спеціально-процедурні принципи адміністративних процедур.

Принципи адміністративних процедур покликані впорядкувати зовнішні зв'язки та взаємовідносини суб'єктів права у різних сферах суспільного життя, підвищити рівень правової визначеності в адміністративних правовідносинах, у зв'язку з чим необхідно встановити найбільш фундаментальні з них: забезпечення реалізації права, законність, відкритість, доступність, обов'язковість, ефективність, концентрація оперативних процесів («одне вікно»).

Зазначені доктринально осмислені принципи забезпечують конституційні основи діяльності органів публічної влади, відповідають конституційним принципам правової та демократичної держави, покликані створити динамічний механізм реалізації позитивних процедур і в тому числі сприяють реалізації концепції Concept of State for the people, відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року [5].

Розглянуті принципи актуалізуються на практиці Конституційного Суду України (далі – КС України), який не є органом адміністративної юстиції, однак є вищим судовим органом конституційного контролю, покликаного визначати конституційно-правові особливості діяльності органів публічної влади та їх взаємодії з приватними особами. Як зазначає Я. Берназюк, важливим є виявлення конституційно-правового змісту загальних (фундаментальних) принципів адміністративних процедур, які застосовуються до всіх різновидів [6].

Суд неодноразово аналізував принцип заборони зловживання формальними вимогами при реалізації адміністративних процедур, принцип обліку пропорційності та пропорційності обмеження прав людини, принцип законності дій органів державної влади під час здійснення позитивних процедур.

Розкриваючи конституційно-правовий зміст першого з них, КС України зазначив, що правозастосовча діяльність, наприклад, у сфері страхових правовідносин та відповідне законодавче регулювання не передбачають довільне та не обмежене судовим контролем застосування правил стягнення недоїмок зі страхових внесків та податків, пені та штрафів за рахунок майна платника.

Суд зазначив, що надмірний формалізм органів публічної влади в ході реалізації адміністративних процедур, спрямованих на обмеження прав приватних осіб, не допускається, а органи адміністративної юстиції повинні долати подібні зловживання, не обмежуючись встановленням формальних умов застосування норми та забезпечуючи ефективне поновлення у правах за допомогою правосуддя, відповідає критеріям справедливості [7].

Суд стосовно питання про обмеження права громадянина, допущеного до відомостей особливої важливості, на виїзд з країни, наголошував на важливості встановлення уповноваженою посадовою особою наявності у громадянина не тільки формального допуску до подібних відомостей, а й фактичного доступу до них, а також проведення оцінки всіх інших пов'язаних з цим обставин, що зумовлюють у сукупності необхідність тимчасового обмеження його прав у конституційно захищених цілях [8].

Зазначений загальний принцип передбачає реалізацію спеціального принципу економічності процедур, що передбачає оперативне та короткострокове діловодство у встановлені нормативними актами терміни [9].

Розглядаючи принцип пропорційності обмеження прав, КС України вказував на те, що адміністративні процедури не повинні містити обмеження права в конституційному розумінні, однак вони встановлюють порядок та умови реалізації прав громадян, які не повинні бути надмірними або нездійсненними у звичайному діловодстві. Мети однієї лише раціональної організації діяльності органів влади не можуть бути підставою для обмеження прав і свобод, у зв'язку з чим будь-які умови та методи вдосконалення публічного управління не повинні зазіхати на безпосередність дії та права та свобод у розумінні Конституції України.

Оцінюючи принцип законності у сфері реалізації адміністративних процедур, КС України роз'яснював його правову семантику, що міститься у вимаганні встановлення чітких меж дій органів публічної влади та правової визначеності підзаконного регулювання, згідно з яким будь-які дії, адміністративні акти мають бути прийняті уповноваженими на те суб'єктами права у встанов-

леному порядку (процедурі), у встановленій формі та відповідати законодавству за своїм змістом, не створюючи двозначності при застосуванні права [10, с. 14].

Цей принцип конкретизується завдяки дотриманню спеціальних принципів неупередженості, справедливості та рівності всіх перед законом при реалізації адміністративних процедур.

КС України неодноразово наголошував, що особа, яка застосовує право, повинна керуватися одноманітним розумінням норми права, що забезпечує принцип формальної юридичної рівності та гарантує підтримку довіри громадян до закону та дій держави [11].

Незважаючи на наявність легального закріплення згаданих принципів, КС України, нерідко виступаючи «негативним законодавцем», розкриває у своїх позиціях конституційно-правовий зміст та сенс існування загальних принципів адміністративних процедур, орієнтуючи судову практик на перегляд дій органів публічної влади саме на предмет відповідності даним та завдяки судовому правотворчості принципів. Вони дозволяють належним чином забезпечити комунікацію між владою та приватними особами, що складається при реалізації політики гнучкого застосування права під час пошуку балансу цінностей публічного правопорядку та інтересів приватних суб'єктів.

Відсутність єдиної концепції адміністративної юстиції та однаковості у розумінні загальних принципів адміністративних процедур є не лише об'єктом теоретико-правових пошуків, а й виявляє і труднощі у різних сферах адміністративно-процесуальної діяльності та практиці застосування права на всіх її стадіях від виконання функцій органами публічної влади до меж судового контролю над адміністративними актами.

У законі «Про адміністративну процедуру» викладено основні засади адміністративних процедур, що дозволяють виробити єдиний підхід до систематики їх реалізації: законність та обґрунтованість, рівність та заборона дискримінації, заборона зловживання формальними вимогами, захист довіри (правомірних очікувань), пропорційність, правова визначеність та передбачуваність, активна роль адміністративного органу (посадової особи).

Висновки. Список нормативно відображених принципів не повинен мати вичерпного характеру, оскільки їх специфіка, зміст та способи інтерпретації в ліцензійних процедурах, реєстраційній діяльності, процесі надання адміністративних послуг та інших процедур повинні відрізнятися залежно від особливостей адміністративних правовідносин, що виникають на їх основі, аналіз яких виходить за межі розгляду цієї роботи. Загальні принципи адміністративних процедур отримали легальне втілення з можливістю застосування інструментів аналогії права та закону до всіх видів позитивних процедур, у той час як їхня конкретизація з процесуально-галузевою специфікою має забезпечуватися завдяки судовому контролю та існуванню системи органів адміністративної юстиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проць І.М. Співвідношення законодавств про адміністративне судочинство та про адміністративні правопорушення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 374–379.
2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text.
3. Єсімов С.С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 40–47.
4. Остапенко О.І. Ковалів М.В., Єсімов С.С. та ін. Адміністративне право України (загальна частина): навчальний посібник. Видання 2-е, доповнене. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
5. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/722/2019#Text.
6. Берназюк Я. Вплив Закону України «Про адміністративну процедуру» на практику адміністративних судів. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/ media/ new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/administrative_procedure_bernaziuk.pdf.
7. Адміністративне процесуальне право. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/22-administratyvne-procesualne-pravo.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text.

9. Судочинство протягом розумного терміну. Конституційний Суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4396-sudochynstvo-protyagom-rozumnogo-stroku.
10. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 1(13). С. 11–17.
11. Андриц М.Р. Принципи права в рішеннях Конституційного Суду України: дис. ... д-ра філософії спец.: 081 – Право. Хмельницький, 2021. 221 с.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.6

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ОБІГУ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

Пиріг А.В.,
аспірант кафедри економічної безпеки та приватного права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-1212-4980

Пиріг А.В. Особливості державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів.

Наукова стаття на підставі вивчення і аналізу позицій науковців, положень нормативно-правових актів висвітлює поняття та ознаки державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів. Актуальність обраної теми полягає у тому, що значення державного фінансового контролю дедалі зростає, оскільки дієве його застосування в управлінні державними фінансовими ресурсами створює необхідні передумови для здійснення в державі ефективної економічної політики. У статті розкриваються такі загальні поняття: державний фінансовий контроль у сфері обігу бюджетних коштів, його ознаки, завдання, функції та форми.

Автором статті поставлено за мету визначення державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів та дослідження його особливостей.

У роботі наголошено, що у чинному законодавстві та серед науковців відсутнє визначення базової категорії, різноманіття доктринальних тлумачень дефініції «державний фінансовий контроль» вражає, у кожному з них визначаються окремі її особливості. Серед науковців існують різні точки зору щодо зазначеного питання, які можна об'єднати у декілька груп, у яких державний фінансовий контроль формулюється як: один з видів фінансового контролю; специфічна управлінська діяльність або система певних дій; інститут публічного сектору економіки.

У ході дослідження надано авторське тлумачення державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів як системної діяльності органів державної влади та спеціально уповноважених ними органів, спрямованої на забезпечення законності, раціональності та ефективності обігу бюджетних коштів, орієнтованої на упередження, виявлення та припинення правопорушень на підконтрольному об'єкті.

Розглянуто та узагальнено наявні наукові погляди щодо ознак державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів як певного виду діяльності, зокрема: визначеність суб'єктного складу органів, що здійснюють контроль; перелік суб'єктів, діяльність яких підлягає контролю; предмет контролю; мета контролю; методи контролю.

На підставі аналіз змісту законодавства та праць науковців проаналізовано найважливіші завдання, сформульовано функції (аналітична; інформаційна; профілактична; мобілізуюча; коригувальна; правоохоронна; виявлення відхилень; аналіз причин відхилень), та форми державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів, найбільш розповсюдженою класифікацією яких є їх поділ на попередній (превентивний), поточний (оперативний) та подальшій (наступний, ретроспективний).

Ключові слова: державний фінансовий контроль, бюджетні кошти, завдання, функції, форми.

Pyrih A.V. Features of state financial control in the circulation of budget funds.

Based on the study and analysis of scholars' positions and legal provisions, this scientific article highlights the concept and features of state financial control in the sphere of budget funds circulation. The relevance of the chosen topic lies in the increasing importance of state financial control, as its effective application in managing state financial resources creates the necessary conditions for effective economic policy implementation. The article reveals such general concepts as state financial control in the circulation of budget funds, its features, tasks, functions, and forms.

The aim of the author is to define state financial control in the sphere of budget funds circulation and to study its peculiarities. The work emphasizes that there is no definition of the basic category in the current legislation and among scholars, the diversity of doctrinal interpretations of the definition «state financial control» is striking, each highlighting separate features. Among scholars, there are different views on this issue, which can be grouped into several categories: state financial control as one type of financial control; specific managerial activity or system of certain actions; public sector institution of the economy.

The research provides an author's interpretation of state financial control in the sphere of budget funds circulation as a systematic activity of state authorities and specially authorized bodies aimed at ensuring the legality, rationality, and efficiency of budget funds circulation, oriented toward preventing, detecting, and stopping violations at the controlled object.

The study considers and summarizes existing scientific views on the features of state financial control in the circulation of budget funds as a specific type of activity, including: defined subject composition of control bodies; list of subjects whose activities are subject to control; control object; control goal; control methods.

Based on the analysis of the content of legislation and scientific works, the most important tasks, functions (analytical; informational; preventive; mobilizing; corrective; law enforcement; detection of deviations; analysis of causes of deviations), and forms of state financial control in the circulation of budget funds are analyzed, the most common classification of which is their division into preliminary (preventive), current (operative), and subsequent (retrospective).

Key words: state financial control, budget funds, tasks, functions, forms.

Постановка проблеми. Невід'ємною частиною державного устрою, однією з найважливіших функцій управління країною та обов'язковою умовою ефективної реалізації державою своїх завдань є державний фінансовий контроль. Значення державного фінансового контролю дедалі зростає, оскільки дієве його застосування в управлінні державними фінансовими ресурсами створює необхідні передумови для здійснення в державі ефективної економічної політики.

У ході дослідження особливостей державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів було з'ясовано, що у чинному законодавстві відсутнє визначення базової категорії. Серед науковців також відсутня узагальнена точка зору з цього питання. Різноманіття доктринальних тлумачень дефініції «державний фінансовий контроль» вражає, у кожному з них визначаються окремі її особливості. Зважаючи на це, дослідження особливостей державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів буде спрямоване на вирішення дискусійних питань у науці.

Мета статті – визначення поняття державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів та дослідження його особливостей.

Стан опрацювання проблематики. Питання, що розкривають особливості державного фінансового контролю в Україні, висвітлювали у своїх роботах Барський Ю.М., Білуха М.Т., Бондаренко А.І., Головай Н.М., Гуцаленко Л.В., Дікань Л.В., Дорош Н.І., Дрозд І.К., Здирко Н.Г., Івашова Л.М., Івашов М.Ф., Піхоцький В.Ф., Погріщук Г.Б., Попадинець І.І., Прасюк В.М., Савченко Л.А., Синюгіна Н.В., Чуль О.М., Шевчук В.О., Шевчук О.А. та інші. Незважаючи на наукову та практичну значущість їх наукових праць, не було детально висвітлено особливості державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів та вивчення даного питання залишається актуальним напрямом наукових пошуків і сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Державний фінансовий контроль є однією з найважливіших функцій управління країною та обов'язковою умовою ефективної реалізації державою своїх завдань. У законодавстві та сучасній науці відсутня єдність підходів до розуміння дефініції «державний фінансовий контроль». Серед науковців існують різні точки зору щодо зазначеного питання, які можна об'єднати у декілька груп, у яких державний фінансовий контроль формулюється як: один з видів фінансового контролю; специфічна управлінська діяльність або система певних дій; інститут публічного сектору економіки.

Проаналізувавши доктринальні тлумачення досліджуваної категорії, ми вважаємо за доцільне запропонувати авторський погляд та розуміти *під державним фінансовим контролем системну діяльність органів державної влади та спеціально створених ними органами, спрямовану на забезпечення законності, раціональності та ефективності управління державними фінансовими ресурсами, необоротними та іншими активами з метою упередження, виявлення та припинення правопорушень на підконтрольному об'єкті*.

Визначаючи особливості державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів, необхідно враховувати специфіку бюджетних коштів, як економічної категорії. Поняття «бюджетні кошти» закріплено у чинному законодавстві як «належні відповідно до законодавства надходження бюджету та витрати бюджету». Відповідно до Бюджетного кодексу України надходженнями бюджету є «доходи бюджету (податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ)), повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів», а витратами бюджету – кошти, спрямовані на виконання бюджетних програм, передбачених відповідним бюджетом, надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; погашення боргу [1]. Більш стисле тлумачення бюджетних коштів наведено у примітці до ст. 210 Кримінального кодексу України та визначено як «кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування» [2].

Отже, враховуючи зміст обох визначень категорії «бюджетні кошти», можна виокремити сукупність ознак, що їм притаманні, а саме:

– передбачені у складі доходів чи видатків державного або місцевого бюджету;

– заплановані до надходження (або витрачання) або вже надійшли на казначейський рахунок;

– заплановані до використання або вже перераховані відповідним розпорядникам чи одержувачам бюджетних коштів, відповідно до запланованих напрямів використання бюджетних коштів;

– розміщені на депозитах або шляхом придбання державних цінних паперів тимчасово вільні кошти єдиного казначейського рахунку та кошти валютних рахунків державного бюджету.

Водночас, при з'ясуванні змісту дефініції «державний фінансовий контроль у сфері обігу бюджетних коштів» необхідно обмежити сферу її застосування з врахуванням змісту терміну «обіг». Відповідно до наукових джерел під обігом коштів розуміється процес їх руху у готівковій та безготівковій формах [3, с. 218].

Враховуючи викладене, пропонуємо розуміння дефініції «державний фінансовий контроль у сфері обігу бюджетних коштів» як *системну діяльність органів державної влади та спеціально уповноважених ними органів, спрямовану на забезпечення законності, раціональності та ефективності обігу бюджетних коштів, орієнтовану на упередження, виявлення та припинення правопорушень на підконтрольному об'єкті.*

Запропоноване визначення досліджуваної дефініції дозволяє сформулювати ознаки державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів як певного виду діяльності, а саме:

– визначеність суб'єктного складу органів, що здійснюють контроль – Держаудитслужба України, Рахункова палата України, суб'єкти, що опосередковано беруть участь у його здійсненні;

– перелік суб'єктів, діяльність яких підлягає контролю – суб'єкти господарювання, які отримують бюджетні кошти;

– предмет контролю – бюджетні кошти в процесі їх руху;

– мета контролю – контроль за виконанням державного бюджету і позабюджетних фондів, організацією грошового обігу, використанням кредитних ресурсів, станом державного внутрішнього і зовнішнього боргу, державних резервів, наданням фінансових і податкових пільг [4], спрямований на забезпечення законності, раціональності та ефективності обігу бюджетних коштів. Тобто основною метою державного фінансового контролю є: виявлення на підконтрольних об'єктах порушень принципів законності, ефективності, доцільності й економії при формуванні та використанні державних фінансових та матеріальних ресурсів, відхилень від прийнятих норм, стандартів на найбільш ранній стадії; попередження фінансових правопорушень; притягнення винних до відповідальності, забезпечення відшкодування заподіяних збитків; вжиття заходів щодо запобігання таким порушенням у майбутньому [5, с. 48];

– методи контролю – державний фінансовий аудит, інспектування, перевірку закупівель та моніторинг закупівлі.

Таким чином, державний фінансовий контроль у сфері обігу бюджетних коштів це, з одного боку, контроль держави за формуванням та ефективним використанням коштів державного бюджету та загальнодержавних цільових, позабюджетних фондів України, а з іншого – це контроль держави за дотриманням вимог чинного законодавства для забезпечення законності, раціональ-

ності та дотримання фінансової дисципліни в процесі формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів (*авт.* – коштів), що належать державі [6, с. 225].

Аналіз змісту законодавства, в якому врегульовано порядок здійснення державного фінансового контролю, а також праць науковців, які досліджували зазначений напрям, дозволяє сформувати перелік його завдань, зокрема:

- сприяння реалізації державної фінансової політики, забезпечення своєчасного та повного виконання фінансових зобов'язань;
- сприяння збалансованості між дохідними джерелами та напрямами використання коштів відповідно до фінансових планів суб'єктів господарювання;
- виявлення внутрішніх резервів росту централізованих фінансових ресурсів;
- сприяння раціональному використанню наявних фінансових ресурсів [7, с. 43];
- організація і здійснення контролю за виконанням державного, місцевих бюджетів та бюджетів державних позабюджетних фондів за обсягами, структурою та цільовим призначенням;
- контроль за додержанням органами державної влади і державного управління, іншими суб'єктами фінансових правовідносин приписів щодо управління державними фінансами та сповіщення органів державної влади, державного управління про значні відхилення від них;
- визначення ефективності, результативності, економності, ефективності та доцільності витрачання бюджетних коштів і використання державної власності, грошових фондів, що належать державі або залишаються в суб'єкта фінансових відносин при здійсненні власних функціональних обов'язків у зв'язку з наданими податковими пільгами, отриманням державних кредитів чи позики під урядові гарантії;
- підвищення ефективної діяльності органів державної влади щодо захисту інтересів держави та її громадян шляхом посилення відповідальності цих органів та їх посадових осіб за виконання покладених на них обов'язків [7, с. 26] у сфері обігу бюджетних коштів;
- забезпечення надходжень до дохідної частини державного бюджету податкових, митних та інших платежів, що забезпечують формування дохідної частини державного бюджету;
- оцінка ефективності діяльності головних розпорядників бюджетних коштів;
- перевірка майнового стану та ефективності використання майна державними підприємствами та бюджетними установами;
- попередження відхилень від нормативних показників управління державними фінансами, що не дозволяють ефективно, законно та результативно управляти ними на державному рівні, з боку підприємств, установ та організацій, інших суб'єктів фінансових відносин;
- перевірка правильності ведення бухгалтерського обліку та складання звітності всіма підконтрольними установами;
- проведення заходів з метою підвищення фінансової дисципліни та виявлення резервів зростання публічних фінансових ресурсів;
- оцінювання якості надання адміністративних послуг органами державної влади і державного управління, іншими суб'єктами фінансових відносин, здійснення функцій контролю і нагляду за станом виконання завдань, відповідно до чинного законодавства;
- визначення шляхів оптимізації норм управління державними фінансами та розробка уніфікованих стандартів для системи контролю державних фінансів [8, с. 478].

Такий розгалужений перелік завдань державного фінансового контролю у сфері обігу бюджетних коштів дозволяє забезпечення досягнення мети, що постає перед ним. Реалізації перерахованих вище завдань сприяє низка функцій, що визначаються інтересами суспільства та полягають у сприянні державі здійснювати безперервне спостереження і перевірку діяльності на об'єктах управління, виявляти причини порушення законодавства, керувати процесом розподілу й споживання суспільного продукту і використання фінансових ресурсів [9, с. 13]. Власне через функції проявляється сутність державного фінансового контролю у досліджуваній сфері при його практичному застосуванні. Вони розкривають сукупність економічних взаємовідносин між суб'єктами контролю (державними органами влади, юридичними та фізичними особами) з приводу здійснення контрольних заходів в частині забезпечення функціонування суб'єктів господарювання та ефективного використання бюджетних коштів [5, с. 41].

У сучасній науці відсутня єдність у визначенні переліку функцій, притаманних державному фінансовому контролю, тому вбачаємо за доцільне навести існуючі погляди вчених на дану проблематику. До функцій державного фінансового контролю відносять:

– аналітична – аналіз, вивчення виконання чинного законодавства в частині використання коштів державного бюджету; виявлення відхилень у формуванні доходів і витрат суб'єкта фінансової діяльності, відхилень в сфері фінансової діяльності державних інститутів (міністерств, відомств, інших органів); аналіз причин відхилень (дослідження фактів, які спричинили те чи інше відхилення, виявлення винних осіб);

– інформаційна – інформація, отримана внаслідок його здійснення, має стати основою для ухвалення необхідних управлінських рішень і вжиття заходів реагування відповідно до встановлених державою норм, які забезпечать належне функціонування суб'єкта господарювання відповідно до встановлених державою норм;

– профілактична – виявлення фактів та умов, що сприяють порушенню норм і стандартів, встановлених законами та нормативно-правовими актами; встановлення осіб, винних у фінансових порушеннях та притягнення їх до відповідальності; сприяння ліквідації випадків недотримання суб'єктами, які залучені до обігу бюджетних коштів, вимог чинних нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері. Подальше усунення виявлених причин і умов з метою недопущення нових протиправних дій, зниження їхнього рівня в суспільстві;

– мобілізуюча – усунення суб'єктами господарювання наслідків допущених порушень, умов, що їм сприяли, та розробка організаційно-правових заходів щодо недопущення порушень на інших об'єктах державного регулювання [10, с. 50-51] та запозичення позитивного досвіду у сфері контролю обігу бюджетних коштів в діяльності підконтрольних установ;

– коригувальна – забезпечує розробку пропозицій щодо усунення виявлених порушень фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій, інших суб'єктів контролю, а також в процесі формування й виконання бюджету;

– правоохоронна – є засобом забезпечення законності дій посадових осіб і громадян; пов'язана з притягненням до юридичної відповідальності, а також застосуванням до посадових осіб і громадян, винних у недоліках та порушеннях, заходів державного або громадського впливу [11, с. 11]. Вона спрямована на припинення неправомірних дій посадових осіб і громадян, винних у недоліках і порушеннях;

– виявлення відхилень – установлення відхилень у виконанні законів у частині використання засобів державного бюджету; відхилення у формуванні дохідної частини й використанні видаткової частини бюджету; відхилення в сфері фінансової діяльності міністерств, відомств, підприємств і організацій, що беруть участь в обігу бюджетних коштів;

- аналіз причин відхилень – дослідження фактів, що визначили те або інше відхилення, установлення персоналій, відповідальних за відхилення [12, с. 14-15].

Незважаючи на те, що серед функцій їх визначають цілу низку, існує думка, з якою ми погоджуємось, що державний фінансовий контроль, зокрема, у сфері обігу бюджетних коштів, найповніше розкриває свою сутність через такі функції як: інформаційну, профілактичну та мобілізуючу [5, с. 40].

При проведенні державного фінансового контролю використовують певні форми, під якими розуміють сукупність способів конкретного вираження та організації контрольних дій, спрямованих на виконання функцій контролю; об'єднання окремих методів, підібраних залежно від цілей, яких слід досягти контролем [13].

Науковці виокремлюють декілька основних форм державного фінансового контролю відповідно до часу проведення контрольних дій відносно до процесів формування і використання бюджетних коштів, а саме: попередній (превентивний), поточний (оперативний) та подальшій (наступний, ретроспективний). Попередній контроль проводиться на стадії організації, вивчення та затвердження проекту формування та використання бюджетних коштів. Він проводиться на постійній основі і спрямований на попередження можливого використання державних фінансових ресурсів незаконним, нераціональним чи неефективним способом. Дана форма контролю здійснюється шляхом перевірки законності операцій і ефективності прогнозних розрахунків на етапі планування й організації адміністративних заходів та передує реалізації намірів управлінської одиниці, включаючи взяття зобов'язань щодо витрачання матеріальних ресурсів. Завданням попереднього контролю в першу чергу є попередження порушень та недопущення незаконних, недоцільних, необґрунтованих та неефективних витрат [7, с. 37].

Поточний контроль є засобом оперативного систематичного контролю, який проводиться в процесі виконання фінансових операцій з приводу формування та використання державних ко-

штів органами державної влади, юридичними та фізичними особами на основі відповідної інформації, що міститься у первинних документах, оперативному бухгалтерському обліку, інвентаризаційних актах та помічена при візуальному спостереженні.

Подальші контрольні заходи здійснюються за підсумками проведених господарських операцій, де об'єктом є державні фінанси, та проводиться органами державної влади, юридичними та фізичними особами [14, с. 12]. Він передбачає інспектування фактів допущених порушень, проводиться після вчинення господарських операцій і є контролем з встановленою періодичністю або в разовому порядку з метою перевірки звітів, систематизованих записів, підтверджуючих документів і оцінки діяльності об'єктів контролю. Завданням цього контролю є перевірка законності, повноти, своєчасності та ефективності господарських операцій [7, с. 37].

Справедливим є твердження, що державний фінансовий контроль у сфері обігу бюджетних коштів, зокрема, за бюджетними видатками, повинен полягати не лише у фіксації фактів привласнення та використання бюджетних коштів, а й у підтвердженні досягнення необхідної мети шляхом наголошення на ефективності управлінських рішень щодо раціонального використання коштів [15, с. 287]. При цьому, державний фінансовий контроль у практичному аспекті переважно застосовується як засіб силового впливу на суб'єкти господарювання та суспільні відносини, тобто використовується здебільшого «каральна» і «регулююча» функції контролю. Раніше це слугувало певною мірою стримуючим фактором стосовно недопущення порушень у фінансовій сфері, але наразі у ринкових умовах розвитку економіки силові методи не мають відповідного впливу на господарюючі суб'єкти. Застарілим та неефективним є підхід – «контроль заради контролю». На цьому етапі розвитку він тільки створює умови виникнення кризових явищ у різних областях економіки [14, с. 16].

Висновки. Підсумовуючи, можна дійти висновку, що державний фінансовий контроль у сфері обігу бюджетних коштів - це системна діяльність органів державної влади та спеціально уповноважених ними органів, спрямована на забезпечення законності, раціональності та ефективності обігу бюджетних коштів, орієнтована на упередження, виявлення та припинення правопорушень на підконтрольному об'єкті.

Державний фінансовий контроль у сфері обігу бюджетних коштів характеризується певними особливостями та має ознаки як певного виду діяльності: визначеність суб'єктного складу органів, що здійснюють контроль; перелік суб'єктів, діяльність яких підлягає контролю; предмет контролю; мета контролю; методи контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бюджетний кодекс: Закон України від 08 лип. 2010 р. № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
3. Проць І.М. Грошова емісія і грошовий обіг: поняття та сутність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 67. С. 215-219.
4. Митна енциклопедія: У двох томах. Т. 1/: Редкол.: … І.Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. 472 с. (Митна справа в Україні. Т. 22).
5. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Проць І.М., Лозинський Ю.Р. Правове регулювання фінансового контролю в Україні: навч. посіб. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 267 с.
6. Бедринець М.Д. Розвиток державного внутрішнього фінансового контролю в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. 2015. № 10. С. 224–227.
7. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики. Дис. … д-ра екон. наук. Спеціальність: 08.00.08. Львів, 2015. 530 с.
8. Петричук М.В. Поняття та основні завдання державного фінансового контролю. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 11. С. 476–479.
9. Хмельков А.В. Державний фінансовий контроль: навч. посіб. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. 549 с.
10. Міщенко Д.А. Державний фінансовий контроль як умова ефективного функціонування податкової системи. *Публічне управління та митне адміністрування.* 2023. № 3 (38). С. 49–54

11. Державний фінансовий контроль у публічному управлінні: навч. посібн. / Колектив авторів; за ред. В.М. Русіна та Б.С. Шулюк. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. 214 с.
12. Романченко Ю.О. Фінансовий контроль в бюджетних та фінансових установах: навч. посіб. Полтава : ФОП Крюков, 2012. 344 с.
13. Гупаловська М.Б. Нові підходи до класифікації державного фінансового контролю. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/ ?op=1&z=4523.
14. Колпакова А. Державний фінансовий контроль на сучасному етапі: огляд концептуальних засад. *International Science Journal of Management, Economics & Finance.* Vol. 2, No. 1, 2023, pp. 9–18.
15. Попович С. Контроль за використанням державних коштів. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 3. С. 285–290.

УДК 342.9: 355 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.7

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Присяжнюк О.А.,
кандидат юридичних наук,
докторант Харківського національного
університету внутрішніх справ

Присяжнюк О.А. Деякі особливості застосування правоохоронними органами України заходів адміністративного примусу у період воєнного стану.

В статті було охарактеризовано поняття, особливості та види адміністративного примусу. Констатовано, що державний примус, який уособлюється у конкретних методах впливу, є неоднорідним. Правовий примус виявляється, перш за все, у різних формах відповідальності: кримінальній, адміністративній, дисциплінарній і майновій, яку несуть громадяни, посадові і юридичні особи, що вчинили правопорушення, а також у застосуванні уповноваженими державними органами та посадовими особами інших заходів примусового впливу щодо осіб, які добровільно не виконують вимоги правових норм. Зауважено, що застосування адміністративного примусу є не тільки важливим напрямком адміністративної правоохоронної діяльності відповідних державних органів, а ще й ключовим критерієм реалізації ними правоохоронної функції держави в цілому.

Наголошено, що на відміну від інших заходів державного примусу, які завжди є реакцією на протиправні діяння суб'єктів, заходи адміністративного примусу часто використовуються для превентивного впливу та недопущення скоєння правопорушень, а також для встановлення правопорядку за різних надзвичайних обставин.

Запропоновано адміністративний примус детермінувати як застосування уповноваженими державою правоохоронними органами до об'єктів, які не знаходяться у призмі їх підпорядкування, незалежно від волі і бажання останніх, регламентованих нормами адміністративного права, заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері публічного адміністрування, шляхом запобігання і припинення правопорушень, а також притягнення до відповідальності винних осіб за їх вчинення.

Зауважено, що зовнішніми формами прояву адміністративного примусу є його заходи. Підкреслено, що заходи адміністративного примусу в в залежності від мети застосування доцільно розподілити на три групи: адміністративно-запобіжні заходи, заходи адміністративного припинення, заходи адміністративного стягнення.

Наголошено, що режим військового стану в Україні вніс значні корективи у функціонування майже всіх державних органів, установ та організацій, особливо вони торкнулися діяльності правоохоронних органів, у тому числі під час застосування заходів адміністративного примусу.

Ключові слова: адміністративний примус, адміністративно – запобіжні заходи, заходи адміністративного припинення, адміністративні санкції, військовий стан.

Prysiazhniuk O.A. Some peculiarities of application of administrative coercion measures by law enforcement agencies of Ukraine during martial law.

The article describes the concept, features and types of administrative coercion. It is stated that state coercion, which is embodied in specific methods of influence, is heterogeneous. Legal coercion is manifested, first of all, in various forms of liability: criminal, administrative, disciplinary and property liability which is borne by citizens, officials and legal entities which have committed an offence, and also in the application by authorized state bodies and officials of other coercive measures against persons

who do not voluntarily comply with the requirements of legal provisions. It is noted that the use of administrative coercion is not only an important area of administrative law enforcement activity of the relevant state bodies, but also a key criterion for the exercise of the law enforcement function of the State as a whole.

The author emphasizes that unlike other measures of state coercion which are always a reaction to unlawful acts of subjects, administrative coercion measures are often used for preventive impact and prevention of offences, as well as for establishing law and order in various emergency circumstances.

The author proposes to define administrative coercion as the application by law enforcement agencies authorized by the State to objects which are not under their control, regardless of the will and desire of the latter, and regulated by administrative law, of moral, property, personal and other measures of influence with the aim of protecting public relations arising in the field of public administration, by preventing and suppressing offences, and also by bringing perpetrators to justice for their commission.

It is noted that the external forms of administrative coercion are its measures. It is emphasized that in the doctrinal sense, measures of administrative coercion should be divided into three groups: administrative preventive measures, measures of administrative termination, and measures of administrative penalty.

The author emphasizes that the martial law regime in Ukraine has made significant adjustments to the functioning of almost all state bodies, institutions and organizations, and they have particularly affected the activities of law enforcement agencies, including the application of administrative coercion measures.

Key words: administrative coercion, administrative preventive measures, administrative suspension measures, administrative sanctions, martial law.

Постановка проблеми. Основне призначення держави як політичного механізму функціонування суспільства полягає у реалізації таких дій, які за своєю специфікою не можуть бути здійснені іншими соціально – політичними утвореннями.

В умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України особливої актуальності набуває обороноздатність країни, створення логістичних ланцюгів, боротьба зі стихійними лихами, підтримання громадського порядку та публічної безпеки, профілактику та протидію протиправним діям різного характеру, що у своїй сукупності можуть призвести до громадянського протиборства та соціальних потрясінь. Вказані виклики повинні вирішуватися, в першу чергу, методами, які вкладаються у правову парадигму держави (встановлення порядку організації і діяльності партій, громадських організацій, розпуск антиконституційних організацій за рішеннями суду тощо), у той же час, можуть бути застосовані і інші види засобів реагування.

Необхідно підкреслити, що держава є єдиним юридичним інститутом легалізованого примусу відносно всього суспільства. При цьому зауважимо, що різними видами примусу володіють і недержавні інституції, наприклад, політична партія може оголосити стягнення своєму членові, а як найвищий захід покарання – виключити із своїх рядів. Аналогічні заходи щодо своїх членів можуть вживати і інші організації, але крайній захід – виключення – свідчення того, що вони не можуть забезпечити потрібну діяльність їх учасників.

Метою дослідження є встановлення та науковий аналіз правової сутності адміністративного примусу, його відмінність від інших заходів державного примусу, характеристика класифікаційної піраміди заходів адміністративного примусу, визначення специфіки застосування правоохоронними органами кожного з них в умовах військового стану.

Стан опрацювання проблематики. У різні часи питанням встановлення правової сутності заходів адміністративного примусу, їх класифікації та особливостей застосування, приділяли увагу такі вчені-адміністративісти, як А.Т. Комзюк, В.В. Карелін, М.І. Пелех, В.О. Іванцов, Н.В. Хорошак тощо. Але і сьогодні вказана проблематика продовжує бути об'єктом жвавих дискусій науковців.

Виклад основного матеріалу. Держава, уповноважені нею органи, мають право застосовувати легалізований примус від імені всього суспільства, створюючи вплив на його членів встановленим ними правилам, навіть у тому разі коли їх переконання не є тотожними. Задля цього використовується державна влада, апарат держави. Легалізація примусу з боку держави здійснюється відповідно до правових норм, які встановлюються самою ж державою, але які, як передбачається, виражають інтереси всього суспільства і схвалені ним. Право є не тільки засобом легалізації примусової діяльності держави, але й, як правило, засобом її легітимізації. Однак для виконання

останньої ролі саме право має бути легітимним в уявленнях населення, відповідати загальнолюдським цінностям, включеним до сучасних демократичних конституцій.

Необхідно підкреслити, що застосування адміністративного примусу є не тільки важливим напрямком адміністративної правоохоронної діяльності відповідних державних органів, а ще й ключовим критерієм реалізації ними правоохоронної функції держави в цілому.

У той же час, слід погодитись з думкою Бурди С.Я. про те, що адміністративний примус є найбільш жорстоким засобом впливу, який також поєднаний з обмеженням прав, свобод та законних інтересів осіб і може застосовуватися у виключних випадках у разі виникнення необхідності у такому його застосуванні. Неординарність та авторитарність адміністративного примусу, як засобу впливу на конкретних осіб незаперечна, однак станом на сьогоднішній день, не має жодної країни в світі, яка б з метою реалізації своїх функцій не використовувала адміністративний примус [1]

Водночас, Карелін В.В. відзначає, що однією з проблем адміністративного примусу є відсутність єдності в сприйнятті цього явища, що пояснюється низьким рівнем систематизації законодавства, нормами якого врегульовуються ці заходи. При цьому треба зазначити, що окреслене має значення з позиції не лише доктринального, а й прикладного сприйняття. Так, під час надання змістової характеристики адміністративного примусу варто розглядати його в органічному зв'язку з державним примусом, визначати як галузевий вид примусу, що заснований на нормах адміністративного права та основне застосування якого має місце в публічному управлінні. [2]

Вказану тезу підтримує Комзюк А.Т., який цілком справедливо вказує на те, що, незважаючи на широкий спектр використання заходів адміністративного примусу, нонсенсом є те, що на сьогоднішній день в законодавстві України відсутнє легальне визначення поняття «адміністративний примус», натомість у низці нормативно-правових актів згадується дефініція «адміністративний вплив». Намагаючись дотримуватися єдності юридичної термінології, науковець зауважував, що поняття «адміністративний вплив» не є цілком тотожним до поняття «адміністративний примус», адже поняття «адміністративний вплив» включає в себе не тільки здійснення примусових заходів, а й застосування заходів переконання [3, с. 23].

З вченим погоджується Пелех М.І. зауважуючи, що логічним є висновок про те, що поняття «адміністративний вплив» та «адміністративний примус» співвідносяться між собою, як загальне та спеціальне, адже перше поняття фактично включає у себе друге. Іншими словами, адміністративний примус, як явище є одним із видів адміністративного впливу, що здійснюється органами державної влади, в тому числі і співробітниками правоохоронних органів на суб'єктів суспільних відносин, задля підтримання суспільного порядку та захисту таких правовідносин від протиправних посягань з боку інших осіб [4, с. 44].

Адміністративний примус, як один із видів державного примусу, що реалізується органами правоохорони, має за мету захист суспільних відносин проти протиправних посягань та забезпечення виконання нормативно-правих актів, що регулюють правопорядок та встановлюють публічний порядок та безпеку [5].

На думку Т.О. Коломоєць, адміністративний примус – це особливий різновид державно-правового примусу, а саме визначені нормами адміністративного права способи офіційного фізичного чи психологічного впливу уповноважених державних органів (а в деяких випадках і громадських організацій) на фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їхніх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами протиправних діянь (у сфері відносин публічного характеру) або в умовах надзвичайних обставин у межах окремого адміністративного провадження задля превенції, припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій [6, с. 66].

А.Т. Комзюк розглядає адміністративний примус у розрізі застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають у їх підпорядкуванні та незалежно від їх волі й бажання, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері публічного управління, за допомогою запобігання та припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення [3, с. 45].

Аналізуючи викладені вище правові конструкції можна констатувати, що їх базисом вбачаються наступні ознаки адміністративного примусу як окремого виду державно-правового примусу:

а) державновладний характер заходів адміністративного примусу, оскільки для всіх без винятку заходів адміністративного примусу характерний державно-владний характер; б) регулювання адміністративно-правовими нормами, які закріплюють види щодо їх застосування; в) наявність спеціальних суб'єктів, до компетенції яких віднесено застосування заходів адміністративного примусу; г) багатоманітність заходів адміністративного примусу; ґ) вираження у формі психічного, морального, фізичного, матеріального чи організаційного впливу; д) специфічна природа підстав для застосування: є) метою застосування є припинення протиправних діянь, притягнення винних осіб до відповідальності, забезпечення громадської безпеки [2].

Слід звернути увагу на ще одну важливу особливість адміністративного примусу, яка виділяє його серед інших видів державного примусу. На відміну від останніх, які завжди є реакцією на протиправні діяння суб'єктів, заходи адміністративного примусу часто використовуються для превентивного впливу та недопущення скоєння правопорушень, а також для встановлення правопорядку за різних надзвичайних обставин.

Необхідність їх використання в цих випадках пояснюється тим, що реально існує загроза суспільним відносинам, завдання їм шкоди, хоча правопорушення відсутнє. Держава змушена тоді вдаватися до застосування превентивних примусових заходів щодо осіб, невинних у порушенні норм права, правоохоронні органи у встановлених законом випадках обмежують їх права [7, с. 57].

Узагальнюючи вищеокреслені наукові підходи до визначення дефініції «адміністративний примус» слід констатувати, що це, як уявляється, застосування уповноваженими державою правоохоронними органами до об'єктів, які не знаходяться у призмі їх підпорядкування, незалежно від волі і бажання останніх, регламентованих нормами адміністративного права, заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері публічного адміністрування, шляхом запобігання і припинення правопорушень, а також притягення до відповідальності винних осіб за їх вчинення.

Зовнішніми формами прояву адміністративного примусу виступають його заходи. Підкреслимо, що розбудова класифікаційної піраміди заходів адміністративного примусу вже тривалий час знаходиться у дискусійному колі вчених-адміністративістів, але і досі науковці не дійшли до консенсусу у цьому питанні.

У той же час, цікавим є факт, що на етапі становлення доктрини адміністративного права адміністративно-правові заходи впливу розподілялися на два напрямки – адміністративні стягнення та інші заходи примусу, які мали декілька варіантів назв: заходи адміністративного забезпечення, адміністративно-правові заходи соціального примусу, заходи припинення, адміністративно-запобіжні заходи [8; 9, с. 38].

Водночас як стверджує Ткаля О.В., всі сучасні підходи до розбудови класифікації заходів адміністративного примусу базуються на ідеї М.І. Єропкіна, в основу якої покладено мету застосування заходів адміністративного примусу.

Виходячи з того, що адміністративний примус є конкретним видом державного примусу, вчений запропонував систематизувати заходи адміністративного примусу за наступною градацією: а) заходи запобігання; б) заходи адміністративного припинення; в) адміністративні стягнення [10].

Інші вчені, проводячи наукову розвідку питання, що розглядається, апелюють до класифікації, в якій пропонується поділяти заходи адміністративного примусу на три види – адміністративно-відновні заходи, заходи адміністративного примусу, адміністративні стягнення. При цьому цікавим є те, що іноді, навіть зустрічається і четвертий вид – заходи адміністративно-процесуального забезпечення (примусу) [10].

Вважаємо найбільш науково виправданою позицію А.Т. Комзюка, який наголошує, що під час аналізу заходів адміністративного примусу правильним є підхід до їх класифікації не тільки з погляду мети, способу забезпечення правопорядку, а й з урахування суто правових факторів, які в сукупності можуть становити критерій для більш детальної класифікації [9]. Вчений пропонує розподілити їх наступним чином: **1) адміністративно-запобіжні заходи** (перевірка документів; поверхнева перевірка; зупинення транспортного засобу; обмеження доступу на визначену територію; проникнення до житла чи іншого володіння особи; перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; застосування технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису; поліцейське піклування); **2) заходи адміністративного припинення** (обмеження пересування особи чи транспортного засобу або фактичного

володіння річчю (доставлення порушника, адміністративне затримання, вилучення речей і документів, тимчасове вилучення посвідчення водія, тимчасове затримання транспортних засобів, відсторонення осіб від керування транспортними засобами); закриття об'єктів дозвільної системи; заходи фізичного впливу; застосування спеціальних засобів; застосування вогнепальної зброї); **3) адміністративно-юрисдикційні заходи або адміністративні стягнення** (у позасудовому порядку правоохоронні органи мають право застосовувати лише такі адміністративні стягнення як попередження та штраф).

Ключовою особливістю застосування заходів адміністративного примусу є те, що таким правом наділені спеціально уповноважені на це суб'єкти - державні правоохоронні органи, працівники яких мають спеціальні звання та уповноважені на застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

На сьогоднішній день подібними повноваженнями володіють органи і підрозділи Національної поліції України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національної гвардії України, Бюро економічної безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державної прикордонної служби України, Державної кримінально-виконавчої служби тощо.

Слід зазначити, що флагманським правоохоронним органом, який найчастіше та у найбільших об'ємах застосовує у свої діяльності всі три групи заходів адміністративного примусу, без сумнівів, є Національна поліція України. Наголосимо, що положення Закону України «Про Національну поліцію України», а саме, розділ «Поліцейські заходи» у повній мірі перераховує конкретні заходи адміністративного примусу двох перших класифікаційних груп.

В цьому контексті, законодавець закріплює безпосереднє право поліцейського застосовувати поліцейські заходи, метою яких є обмеження певних прав і свобод людини. Іншими словами держава надає відповідний правовий інструментарій в особі Національної поліції право застосовувати заходи примусового характеру, що безпосередньо обмежують права та свободи людини та громадянина.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України в нашій державі було введено режим військового стану. Вказане особливий правовий стан вніс значні корективи у функціонування майже всіх державних органів, установ та організацій, особливо вони торкнулися діяльності правоохоронних органів, у тому числі під час застосування адміністративно-запобіжних заходів та заходів адміністративного припинення. Так нормами ч. 11 ст. 35 ЗУ «Про Національну поліцію» було введено додаткову підставу зупинення транспортного засобу – якщо наявна інформація, яка свідчить про те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених [11].

Для виконання своїх повноважень поліцейські отримали додаткові спеціальні засоби, такі, як засоби та/або пристрої, призначені для виявлення, припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден, у тому числі для перехоплення сигналів дистанційного керування, пошкодження чи знищення таких суден та/або складових частин безпілотних авіаційних систем відповідно до частини четвертої статті 42 ЗУ «Про Національну поліцію» [11].

Щодо застосування вогнепальної зброї під час дії режиму воєнного стану, відповідні зміни були внесені до частини четвертої статті 46 ЗУ «Про Національну поліцію», згідно з якими поліцейські мають право для примусового припинення польоту безпілотного повітряного судна, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що таке судно використовується для вчинення правопорушення або становить загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського, шляхом пошкодження чи знищення безпілотного повітряного судна та/або складових частин безпілотної авіаційної системи, а також, відповідно до статті 42 ЗУ «Про Національну поліцію», застосовувати заходи примусу відносно осіб, які беруть участь у збройній агресії проти України без урахування законних обмежень та вимог щодо застосування фізичної сили, зброї тощо [12; 11].

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження слід констатувати, що адміністративний примус за своєю суттю є реалізацією уповноваженими державою правоохоронними органами до об'єктів, які не знаходяться у їх підпорядкування, незалежно від волі і бажання останніх, регламентованих нормами адміністративного права, заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері публічного адміністрування, шляхом запобігання і припинення правопорушень, а також притягнення до відповідальності винних осіб за їх вчинення.

При цьому головною відмінністю заходів адміністративного примусу від інших видів державного примусу, які завжди є реакцією на протиправні діяння, вбачається їх превентивний характер, вони часто застосовуються для профілактики та недопущення скоєння правопорушень, а також для встановлення правопорядку за різних надзвичайних обставин.

У той же час, слід зауважити, що правовий режим військового стану вніс значні корективи у порядок застосування таких заходів адміністративного примусу як адміністративно – запобіжні заходи та заходи адміністративного припинення, а саме законодавець значно розширив перелік спеціальних засобів, що використовуються правоохоронними органами під час виконання бойових завдань, запровадив додаткову підставу зупинення транспортного засобу, уточнив умови застосування вогнепальної зброї, що має суттєвий вплив на функціонування вказаних вище державних інституцій у особливий період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурда С.Я. Адміністративний примус в реалізації захисту прав суб'єктів виборчого процесу. *Науково-аналітичний журнал «Митна справа»*. № 6(66). 2009. Ч. 2. С. 174–179.
2. Карелін В. Заходи адміністративного примусу та особливості їх застосування у сфері організації виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 90–94.
3. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні [Текст]: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Х., 2002. 408 с.
4. Пелех М.І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України. Дис. на здобуття наук. ст. канд. юрид. наук за спец. 12.00.07. Наук.-дослідн. інст. публ. права, Київ. 2021. 229 с.
5. Троянський О.А. Місце та роль адміністративно-запобіжних заходів у системі заходів адміністративного примусу. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2007. № 3. С. 181–184.
6. Адміністративне право України: навч. посібник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулєвської. К.: Істина, 2007. 216 с.
7. Адміністративна діяльність органів поліції України: підручник / О.І. Безпалова, О.В. Джафарова, В.Я Троян [та ін.]; за заг. ред. В.В. Сокуренка. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с.
8. Хорощак Н.В. Адміністративні стягнення за законодавством України: Монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. НАН України, 2004. 172 с.
9. Комзюк А.Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації: Монографія. Х.: НУВС, 2002. 336 с.
10. Ткаля О.В. Класифікація заходів адміністративно-правового примусу. Новітні кримінально-правові дослідження: зб. наук. пр. / відп. ред. О.В. Козаченко; МОН України, НУ ОЮА. Миколаїв: Іліон, 2015. С. 264–267.
11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/58019.
12. Клейман М.Ю. Особливості адміністративно-правового регулювання застосування адміністративного примусу в діяльності національної поліції в умовах воєнного стану. Стан та перспективи розвитку адміністративного права України: матеріали XI Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції, м. Одеса, 24 жовтня 2024 р. Одеса: ОДУВС, 2024. С. 72–74.

УДК 342.731
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.8

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДУШПАСТИРСЬКОЇ ОПІКИ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я КРАЇН ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Росул Н.О.,
асистентка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0004-8030-2355
e-mail: nataliia.rosul@uzhnu.edu.ua

Росул Н.О. Правове регулювання душпастирської опіки в закладах охорони здоров'я країн Вишеградської групи.

У статті досліджуються особливості нормативно-правового регулювання інституту медичного капеланства в країнах Вишеградської групи. Аналізується сучасний стан гарантування права пацієнтів та медичних працівників на душпастирську опіку та функціонування інституту медичного капеланства в Угорщині, Словаччині, Чехії та Польщі.

Окреслено конституційні положення, що закріплюють право на свободу совісті та віросповідання. Встановлено схожість визначення в основних законах держав даного фундаментального права, яке є основою для впровадження душпастирської опіки в закладах охорони здоров'я. Проаналізовано нормативно-правові акти, які закріплюють можливість реалізації права на душпастирську опіку в закладах охорони здоров'я, правовий статус капеланів, умови їх діяльності, а також взаємодію релігійних організацій з лікарнями чи госпіталями з метою забезпечення пацієнтів та інших осіб душпастирською опікою. Встановлено відмінність у правовому регулюванні даного інституту в аналізованих країнах, зокрема щодо рівня нормативно-правових актів та сфери регулювання.

Визначено особливості діяльності інституту капеланства в країнах Вишеградської групи залежно від моделі державно-конфесійних відносин, статусу релігійних організацій. Досліджено окремі аспекти функціонування інституту медичного капеланства в Угорщині, Словаччині, Чехії та Польщі, а саме коло завдань, повноважень капеланів та джерела фінансування їх роботи з фондів закладів охорони здоров'я чи за рахунок релігійних організацій. Окреслено відмінності у статусі медичних капеланів щодо визначення кваліфікаційних характеристик. Наприклад, в Угорщині відсутні вимоги, що встановлюються до капеланів. На противагу цьому, в Чехії чітко встановлено вимогу наявності вищої освіти та обов'язковості подальшої спеціалізації.

У висновках підкреслено ключову роль капеланів у забезпеченні прав пацієнтів та медичних працівників на свободу віросповідання. Наголошено на необхідності подальшого вдосконалення інституту медичного капеланства в Україні з урахуванням досвіду країн Вишеградської групи.

Ключові слова: Вишеградська четвірка, право на свободу світогляду та віросповідання, медичне капеланство, охорона здоров'я, клінічне душпастирство, капелан, госпіталь.

Rosul N.O. Legal regulation of pastoral care in health care institutions of the Visegrad Group countries.

The article examines the peculiarities of the legal regulation of the institute of medical chaplaincy in the countries of the Visegrad Group. The current state of regulation and functioning of the institute of medical chaplaincy in Hungary, Slovakia, Czech Republic, Poland is analyzed.

The constitutional provisions enshrining the right to freedom of conscience and religion are outlined. The similarity of the definition of this fundamental right in the basic laws of the states, which is the basis for the implementation of pastoral care in health care institutions, is established. The author analyzes the

legal acts that enshrine the possibility of exercising the right to pastoral care in health care facilities, the legal status of chaplains, the conditions of their activities, and the interaction of religious organizations with hospitals or hospitals in order to provide patients and other persons with pastoral care. The author identifies differences in the legal regulation of this institution in the analyzed countries, in particular, in terms of the level of legal acts and the scope of regulation.

The peculiarities of the chaplaincy institute in the countries of the Visegrad Group are determined, depending on the model of church-state relations and the status of religious organizations. Some aspects of the functioning of the institute of medical chaplaincy in Hungary, Slovakia, the Czech Republic and Poland are investigated, namely the range of tasks, powers of chaplains and sources of financing their work from the funds of health care institutions or at the expense of religious organizations. The differences in the status of medical chaplains in terms of qualification characteristics are outlined. For example, in Hungary there are no requirements for chaplains. In contrast, the Czech Republic clearly establishes the requirement of higher education and further specialization.

The conclusions emphasize the key role of chaplains in ensuring the rights of patients and healthcare professionals to freedom of religion. The author emphasizes the need for further improvement of the institute of medical chaplaincy in Ukraine, taking into account the experience of the Visegrad countries.

Key words: Visegrád Four, the right to freedom of personal philosophy and religion, medical chaplaincy, health care, clinical pastoral care, chaplain, hospital.

Постановка проблеми. Інститут медичного капеланства України, на відміну від пенітенціарного та військового, перебуває на стадії становлення. У зв'язку з цим існує потреба в аналізі правового регулювання душпастирської опіки в закладах охорони здоров'я демократичних країн, які мають тривалий досвід гарантування прав пацієнтів, їх родичів та медичних працівників на свободу віросповідання. Досвід країн Вишеградської четвірки може бути корисним для України, зважаючи на схожий історичний контекст, як посткомуністичних країн, які на сучасному етапі державотворення розділяють проєвропейські цінності. Такими цінностями, зокрема, є фундаментальне право кожного на свободу совісті та віросповідання. Реалізація даного права у публічних інституціях передбачає створення дієвих механізмів, ефективних інституцій та нормативно-правового закріплення основ капеланства.

Стан опрацювання проблематики. Правове регулювання та практичні аспекти здійснення душпастирської опіки у державах-членах Вишеградської групи є об'єктом багатьох наукових досліджень. Особливості визначення та нормативно-правового закріплення основ інституту медичного капеланства висвітлені у наукових роботах таких вчених як Lóránt Csink, Schanda Balázs, Krisztina Michna (Угорщина), Michaela Moravčikova (Словаччина), Monika Menke, Andrea Beláňová, Damián Němec (Чехія), Głusiec Waldemar, García-Peñuela José María Vázquez, Michał Rynkowski (Польща) та ін.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу нормативно-правового регулювання інституту медичного капеланства в Угорщині, Словаччині, Чехії та Польщі, окреслення особливостей реалізації права на свободу релігії через душпастирську опіку та визначення можливих перспектив запозичення позитивного досліду країн Вишеградської четвірки для України.

Виклад основного матеріалу. Душпастирська опіка в закладах охорони здоров'я є невід'ємною частиною права на свободу совісті та віросповідання країн Вишеградської групи. При цьому функціонування інституту медичного капеланства в Словаччині, Чехії, Польщі, Угорщині та забезпечення релігійних прав пацієнтів та медичних працівників характеризуються національними особливостями. Ці особливості впливають на нормативно-правове регулювання правового статусу капеланів в охороні здоров'я, їх повноважень, можливості доступу до лікарень, фінансування капеланської діяльності. З метою аналізу інституту медичного капеланства в країнах Вишеградської групи проведено порівняльно-правову характеристику конституційних положень, нормативно-правового закріплення, практичних аспектів функціонування капеланства в охороні здоров'я.

1. Конституційні положення

Конституції країн Вишеградської групи закріплюють фундаментальні положення державно-конфесійних відносин, зокрема у сфері медичного капеланства. Основою для реалізації душпастирської опіки в закладах охорони здоров'я є гарантування права на свободу совісті та віросповідання. Конституція Угорщини надає право кожному вільно вибирати, змінювати свою релігію або інші переконання і свободу сповідувати їх, чи утримуватися від їх сповідування,

відправляти релігійні культи і ритуальні обряди [1]. Основний Закон Словацької Республіки гарантує право кожному вільно сповідувати релігію або переконання та надає широкі права релігійним організаціям, зокрема щодо призначення священнослужителів, заснування духовних інституцій, незалежних від органів державної влади [2]. Невід'ємною складовою Конституції Чеської Республіки, є Хартія основних прав і свобод, яка не тільки закріпила свободу думки, совісті та релігійних переконань, а й гарантувала право кожного вільно сповідувати свою релігію або віру одноособово або разом з іншими, приватно або публічно, через богослужіння, навчання, релігійні обряди і ритуальні дії [3]. Схожим чином з Конституцією Словаччини, Хартія передбачає право релігійних організацій на призначення священнослужителів та створення духовних інституцій. З прийняттям в 1997 році Конституції Республіки Польща право на свободу совісті та віросповідання було гарантоване на найвищому законодавчому рівні. Конституція також закріпила право користуватися релігійними послугами незалежно від того де особа знаходиться, що передбачає зокрема і перебування в закладах охорони здоров'я [4].

Закріплення права на свободу совісті та віросповідання на конституційному рівні у державах Вишеградської групи характеризується схожістю – гарантування даного права кожному, розкриття змісту права через суб'єктивний (право мати релігійне переконання) та об'єктивний аспект (право сповідувати дане переконання), встановлення заборони дискримінації за релігійною ознакою. Найбільш детально реалізація права на свободу совісті та гарантії з боку держави на конституційному рівні закріплені саме Основним Законом Польщі, який, окрім вищезазначеного, встановлює можливість реалізовувати це право будь-де. Загалом, це сприяє стабільності державно-конфесійних відносин.

2. Правове забезпечення душпастирської опіки в охороні здоров'я

Правове регулювання діяльності медичного капеланства в аналізованих державах різниться залежно від рівня закріплення та деталізації положень про душпастирську опіку в закладах охорони здоров'я.

В Угорській Республіці можливість здійснювати капеланське служіння в лікарнях, а також інших державних установах закріплено Законом «Про право на свободу совісті та віросповідання і правовий статус церков, релігійних організацій та релігійних громад» [5]. Деталі державно-конфесійних відносин в Угорщині, зокрема і у сфері капеланства в охороні здоров'я, регулюються окремими законами про реституцію конфіскованого церковного майна (1991), фінансування релігійних громад (1997). Важливу роль у даному контексті відіграли домовленості зі Святим Престолом та деякими іншими релігійними громадами (Реформатська церква, Лютеранська церква, Євангелічна церква, Сербська православна церква та ін.) [6, с. 356]. Зокрема, у 1994 році підписано угоду зі Святим Престолом про військовий ординаріат, яка передбачала створення державою армійського капеланства [7, с. 77]. Хоча дана угода стосувалася виключно діяльності капеланів в Збройних Силах Угорщини та прикордонної поліції, вона не тільки сприяла розвитку контактів між церквою та державою у дусі партнерства [8, с. 237], а і значною мірою активізувала розвиток капеланства і в інших сферах.

Законодавчою основою здійснення душпастирської опіки в Словацькій Республіці є Закон «Про свободу віросповідання та становище церков і релігійних організацій» від 1991 року [9], який закріпив право осіб, уповноважених здійснювати клерикальну діяльність, входу в заклади охорони здоров'я, а також можливість релігійних організацій та церков брати участь у наданні послуг охорони здоров'я у державних закладах. Разом з цим, присутність капеланів у лікарнях та їхня душпастирська діяльність не врегульована законодавством про охорону здоров'я [10, с. 604].

Основи інституту медичного капеланства в Чеській Республіці визначені Законами «Про церкви та релігійні організації» від 12.12.2001 року, «Про медичні послуги та умови їх надання» від 08.12.2011 року. Останній закріплює право пацієнта отримувати духовну опіку та духовну підтримку від священнослужителів церков і релігійних громад, зареєстрованих у Чеській Республіці, або від осіб, яким доручено здійснення духовної діяльності (далі - «священнослужителі»); у відвідуванні священнослужителів не може бути відмовлено пацієнту у випадках загрози життю або серйозної шкоди здоров'ю, якщо інше не передбачено іншим законом [11, с. 7].

Діяльність лікарняного капеланства в Чеській Республіці була більш детально врегульована у 2006 році на підставі угоди між Міністерством охорони здоров'я, Чеською єпископською конференцією та Вселенською радою церков. Пізніше, у 2011 році, ця угода була розширена, були визначені необхідні кваліфікації для лікарняних капеланів, а саме: наявність вищої богословської

освіти, проходження курсу спеціалізації за напрямком «лікарняне капеланство» та отримання дозволу від церкви [12, с. 287]. Разом із цим варто відмітити відсутність спеціального правового регулювання посади лікарняних капеланів у Чеській Республіці до 2019 року [13, с. 135], коли між Міністерством охорони здоров'я, Чеською єпископською конференцією (далі «ЧЄК») та Екуменічною радою Церков у Чеській Республіці (ЕРЦ) була укладена тристороння Угодою про духовну опіку в охороні здоров'я [14, с. 139]. Даною угодою визначено поняття духовної опіки в охороні здоров'я як немедичної послуги, яка надається пацієнтам, медичним працівникам та відвідувачам стаціонарних закладів, яка спрямована на задоволення їхніх особистих, екзистенційних, духовних, етичних, моральних проблем і потреб.

Першим документом, який з 1940-х років засвідчував дозвіл влади організувати душпастирську опіку в лікарнях в Польщі, була Інструкція Міністра охорони здоров'я 1981 року про надання релігійних послуг пацієнтам, які перебувають у лікарнях, санаторіях та будинках соціального забезпечення. Інструкція мала рекомендаційний характер і передбачала можливість передачі у розпорядження пацієнтів кімнат, призначених для релігійних відправ, і дозволяла керівникам лікарень укладати угоди зі священнослужителями для надання душпастирської опіки [14, с. 148]. Згодом у 1989 році прийнято Закон «Про відносини між державою і Католицькою Церквою в Республіці Польща», який гарантував право сповідувати релігію і користуватися релігійними послугами особам, які тримаються в закладах охорони здоров'я та соціального захисту [15, с. 94].

У Польщі право пацієнта на душпастирську опіку згадується в ст. 19, абз. 3, п. 3 Закону про заклади охорони здоров'я (1991) [14, с. 148], а також більш детально закріплюється статтями 36-38 Закону про права пацієнта (2008) [16, с. 256]. Останній не тільки гарантує пацієнтам польських лікарень можливість реалізації права на свободу совісті та віросповідання через душпастирську опіку, а і закріплює обов'язок закладу охорони здоров'я забезпечити пацієнта в разі погіршення стану здоров'я або загрози життю доступом до душпастирської опіки [17]. Встановлення даного обов'язку лікарень сприяє реалізації ефективних механізмів співпраці закладів охорони здоров'я та релігійних організацій.

3. Релігійні організації, капелани та заклади охорони здоров'я

Капелани, будучи представниками певних релігійних організацій, виконують свої повноваження у закладах охорони здоров'я. Зважаючи на дуальний статус капелана, регулювання душпастирської діяльності залежатиме від моделі державно-конфесійних відносин та статусу релігійних організацій в країні.

У цьому контексті варто відмітити законодавчі аспекти у сфері державно-конфесійних відносин Угорщини, а саме особливості надання душпастирської опіки визначаються категорією, до якої належить релігійна організація. Чинне законодавство Угорщини передбачає чотири категорії релігійних організацій (зазначено від базового до найвищого рівня): релігійне об'єднання (vallási egyesület), помісна церква (nyilvátartásba vett egyház), зареєстрована церква (bejegyzett egyház), визнана церква (bevett egyház) [5]. Римо-католицька, реформатська та лютеранська церкви, тобто визнані церкви, отримують автоматичний доступ до пацієнтів у лікарнях для надання душпастирських послуг. Інші релігійні організації повинні отримати від закладу охорони здоров'я дозвіл на здійснення душпастирської опіки [18].

У Чеській Республіці виключно зареєстровані релігійні організації наділені «особливими правами» стосовно здійснення пастирської опіки [19, с. 10]. Законодавство встановлює дворівневу систему для релігійних груп, які реєструються в Міністерстві культури. При цьому тільки реєстрація другого (вищого) рівня надає релігійним організаціям право здійснення капеланської служби, викладання релігії в державних школах та ін. [20].

У свою чергу, чинне законодавство Словаччини встановлює вимогу реєстрації релігійних організацій в Департаменті у справах релігій Міністерства культури для можливості виконання офіційно визнаних функцій. Священнослужителі незареєстрованих релігійних груп не мають права здійснювати душпастирську опіку у державних лікарнях. Незареєстровані релігійні об'єднання можуть звертатися з проханням надати духовну опіку своїм вірянам, але вони не мають жодних правових засобів захисту, якщо їм відмовляють у цьому [21]. Дещо схоже регулювання державно-конфесійних відносин у сфері душпастирської опіки спостерігається в Польщі. Законодавчо встановлено, що церкви та релігійні організації користуються на рівних засадах свободою виконання релігійних функцій [22]. Церква або релігійна громада користується рівними правами незалежно від того чи функціонує на підставі спеціального закону, який регулює відносини між

даною Церквою чи релігійною громадою та державою, або на основі закону про гарантії свободи совісті та віросповідання 1989 року, який створив загальні рамки для всіх церков і релігійних громад у Польщі [23, с. 469]. Разом із цим незареєстровані релігійні громади мають лише загальні права, такі як свобода зібрань [24, с. 160]. Варто наголосити, що капелани здійснюють свою діяльність у мультиконфесійному середовищі з дотриманням професійних вимог, що означає право пацієнта звернутись до капелана іншої конфесії для отримання душпастирського піклування.

4. Особливості здійснення душпастирської діяльності в закладах охорони здоров'я

В Угорщині правовий статус медичних капеланів, їхні завдання, посадові обов'язки не є законодавчо закріпленими. Натомість дані питання визначаються окремими угодами з релігійними організаціями. Так, правовий статус капеланів Угорської реформаторської церкви ґрунтуються на синодальному рішенні від 27 листопада 2003 р. У положенні перераховані обов'язки душпастиря: душпастирська опіка хворих, взаємодія з родичами, проведення регулярних богослужінь, здійснення співпраці з персоналом лікарні та активна участь у культурних заходах закладу [25, с. 26]. Щодо кваліфікації капелана, то в Етичному кодексі Екуменічної асоціації клінічних психологів зазначається, що лікарняний капелан – це особа, яка має кваліфікацію священнослужителя своєї конфесії і яку церква уповноважила допомагати своїм пацієнтам у сповідуванні їхньої релігії. Однак проходження спеціальної підготовки з душпастирської опіки не є обов'язковою [25, с. 24]. Відсутність чіткого законодавчого регулювання статусу медичних капеланів може створювати неоднозначність у їх професійній кваліфікації та посадових обов'язках. Зважаючи на це було б доцільно закріпити обов'язковий мінімум кваліфікаційних вимог, зокрема стосовно необхідності проходження спеціалізованої підготовки за напрямком «клінічне душпастирство».

На противагу цьому, у Чеській Республіці визначено чітко вимоги, яким має відповідати капелан в охороні здоров'я. Духовну опіку здійснюють виключно медичні капелани, які повинні відповідати наступним кваліфікаційним вимогам: наявність вищої богословської освіти, проходження курсу медичних капеланів, а також отримання дозволу від зареєстрованої релігійної організації. Важливим моментом є також положення про те, що «капелан надає духовну опіку на основі правовідносин (зокрема, трудових) із закладом охорони здоров'я» [26, с. 130]. Таке регулювання діяльності лікарняних капеланів забезпечує повноту визначення їх правового статусу, кваліфікаційних вимог та обов'язків, що, у свою чергу, підвищує ефективність гарантування прав не тільки пацієнтів, але і медичних працівників. Разом з цим, відкритим та не врегульованим на нормативно-правовому рівні залишається питання оплати послуг, що надаються медичними капеланами. На практиці фінансування душпастирської опіки відбувається частково, а іноді й повністю за рахунок закладів охорони здоров'я, залежно від того, чи є в тому чи іншому закладі штатні капелани, які працюють на постійній основі [13, с. 140].

З іншого боку, законодавством Польщі детально врегульовано механізм фінансування діяльності медичних капеланів. Польський законодавець, закріпивши обов'язок закладів охорони здоров'я забезпечити пацієнта в окремих випадках доступом до душпастирської опіки, підвищив рівень зацікавленості лікарень у працевлаштуванні капеланів з метою неухильного забезпечення прав пацієнтів на душпастирську опіку. При цьому витрати на забезпечення душпастирською опікою пацієнта несе медичний заклад [27]. Капелани, що працюють в лікарнях, отримують зарплатню від закладу охорони здоров'я [24, с. 166].

Зовсім іншу позицію стосовно фінансування душпастирської діяльності можна спостерігати в Словаччині. Душпастирська опіка є частиною церковного служіння, а душпастирські відвідування є обов'язком місцевих священнослужителів. Кожна церковна громада несе відповідальність за душпастирську опіку над своїми людьми/членами церкви в лікарні. Помісні церкви пропонують свою духовну і пасторську опіку лікарням у своїй місцевості [28]. Однак, останнім часом спостерігається тенденція до призначення лікарняних капеланів, особливо тих, що належать до Римо-Католицької Церкви. При лікарнях, до яких призначено священнослужителів, створюються духовні управління. Діяльність священнослужителів, що здійснюють душпастирську опіку в закладах охорони здоров'я, фінансується церквою або релігійною організацією [10, с. 605]. Як наслідок, можемо виявити тісніший зв'язок медичних капеланів з релігійними організаціями, а не медичними закладами.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна дійти до висновків, що держави-члени Вишеградської групи мають власні підходи до правового регулювання діяльності медичних капеланів. У Польщі та Чехії це питання частково врегульоване спеціальними законами або підзаконними акта-

ми, тоді як в Угорщині та Словаччині капеланство регулюється переважно угодами між державою та релігійними організаціями. Варто відмітити, що ефективна реалізація прав пацієнтів та медичного персоналу на душпастирську опіку, яке є частиною права на свободу віросповідання, залежить не від рівня нормативно-правового акту, на якому воно закріплене, а від створення державно-конфесійних механізмів ефективної співпраці. Вважаємо, з метою подальшого вдосконалення інституту медичного капеланства в Україні необхідно брати до уваги досвід країн Вишеградської групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fundamental Law of Hungary 01.01.2012. URL: https://www.constituteproject.org/ constitution/ Hungary_2013?lang=en (дата звернення 09.12.2024 р.).
2. Constitution of the Slovak Republic Act NO. 460/1992 URL: https://codices.coe.int/ codices/documents/constitution/caf2587c-b4e5-4223-9c09-46ca67b26eef (дата звернення 10.12.2024 р.).
3. Federal Constitutional Law No. 23/1991 Sb., introducing the Charter of Fundamental Rights and Freedoms as a constitutional act of 9 January 1991, as amended. URL: https://www.psp.cz/en/ docs/laws/listina.html (дата звернення 10.12.2024 р.).
4. The Constitution Of The Republic Of Poland Of 2nd April, 1997 As published in Dziennik Ustaw No. 78, item 483. URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm (дата звернення 10.12.2024 р.).
5. Act CCVI of 2011 on the right to freedom of conscience and religion and the legal status of churches, denominations and religious communities. URL: https://njt.hu/jogszabaly/en/2011-206-00-00 (дата звернення 09.12.2024 р.).
6. Balázs Schanda. Religion and the secular state in Hungary. *Religion and the Secular State: National Reports by DD Thayers.* 2015. Pp. 351–361.
7. Csink Lóránt. The Legal Regulation of Religious Symbols in the Public Sphere in Hungary *In: Paweł Sobczyk (ed.) Religious Symbols in the Public Sphere*. 2021. Pp. 73–102.
8. Білаш О.В. Конкордат як різновид міжнародної угоди та регулятор державно-конфесійних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2014. Вип. 29. С. 236–240.
9. The act on the freedom of religious faith and the position of churches and religious societies Nr. 308 of 4th July 1991 URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_ isn=85177 (дата звернення 10.12.2024 р.).
10. Moravčikova Michaela. State and Religion in the Slovak Republic. *State and church in the European Union*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2019. Pp. 563–612.
11. Němec Damián. Spiritual care in Healtcare Facilities in the Czech Republic. *Spiritual Care in Public Institutions in Europe, ed. Jiří R. Tretera, and Záboj Horák*. 2019. Pp. 107–118.
12. Beláňová Andrea. 'The core of my work is in being with people who do not practise faith in any way': the self-perception of Czech hospital chaplains. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review.* 2022. Issue 58.3. Pp. 285–308.
13. Menke Monika. The way to the contractual model of anchoring healthcare chaplains in the Czech legal system. *Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego* 2022. Issue 15.17. Pp. 133–143.
14. Kmieciak Błażej. Patient's Right to Pastoral Care During a Pandemic: Problems, Questions and Dilemmas. *Challenges to religious identity in public life*. 2022. Pp. 143–160.
15. Vázquez García-Peñuela José María. La asistencia religiosa hospitalaria en Francia, Bélgica y Polonia. *Anuario de derecho eclesiástico.* 2023. Pp. 81–100.
16. Głusiec Waldemar. Hospital chaplains as ethical consultants in making difficult medical decisions. *Journal of Medical Ethics.* 2022. Issue 48.4. Pp. 256–260.
17. Act on Patients` Rights and Patients` Rights Ombudsman of 6 November 2008 URL: https:// archiwum.rpp.gov.pl/gfx/bpp/userfiles/_public/en_-_wersja_anglojezyczna/ustawa_o_ prawach_pacjenta_i_rzpp_w_jezyku_angielskim.pdf (дата звернення 10.12.2024 р.).
18. United States Department of State. Office of International Religious Freedom. 2023 Report on International Religious Freedom: Hungary. URL: https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/ hungary (дата звернення 09.12.2024 р.).

19. Білаш О.В. Правове регулювання державного фінансування церков та релігійних організацій у Чеській республіці. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* 2013. Вип. 4. С. 9–12.
20. United States Department of State. Office of International Religious Freedom. 2023 Report on International Religious Freedom: Czech Republic. URL: https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/czech-republic/ (дата звернення 10.12.2024 р.).
21. United States Department of State. Office of International Religious Freedom. 2023 Report on International Religious Freedom: Slovakia. URL: https://www.state.gov/reports/2023-report-on-international-religious-freedom/ slovakia (дата звернення 10.12.2024 р.).
22. Law on the guarantees of freedom of conscience and confession of 17 May 1989. URL: https://ak.inp.pan.pl/index.php/cceel/article/download/1296/1074 (дата звернення 10.12.2024 р.).
23. Rynkowski Michal. State and Church in Poland. *State and church in the European Union*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2019. Pp. 461–482.
24. Rynkowski Michał. Churches and Religious Communities in Poland with Particular Focus on the Situation of Muslim Communities. *Insight Turkey*. Vol. 17, No. 1. 2015, pp. 143–169.
25. Michna Krisztina. Útmutató a kórházi lelkigondozáshoz - A szolgálat tartalmi meghatározása németországi gyakorlat alapján. *EMBERTÁRS.* 2017. Issue 1. Pp. 23–33.
26. Doskočil Ondřej, Beláňová Andrea. Hospital chaplaincy during the Covid-19 pandemic. *Caritas Et Veritas*. 2021. Issue 11.1. Pp. 128–148.
27. Act on Patients` Rights and Patients` Rights Ombudsman of 6 November 2008 URL: https://archiwum.rpp.gov.pl/gfx/bpp/userfiles/_public/en_-_wersja_anglojezyczna/ustawa_o_prawach_pacjenta_i_rzpp_w_jezyku_angielskim.pdf (дата звернення 10.12.2024 р.).
28. European Network of Health Care Chaplaincy. Health Care Chaplaincy in European Countries. URL: https://enhcc.eu/members.htm (дата звернення 09.12.2024 р.).

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.9

БЕЗПЕКА ФІНАНСОВОГО РИНКУ ДЕРЖАВИ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ

Сакалюк Д.В.,
аспірант,
Державний податковий університет,
адвокат, старший партнер
Адвокатського об'єднання «АК «АРЦЕО»
ORCID: 0009-0003-9722-996X
e-mail: sd01.justice@gmail.com

Сакалюк Д.В. Безпека фінансового ринку держави як чинник економічної стійкості держави.

В статті розглянуто і звернено увагу на питання та проблеми в забезпеченні безпеки фінансових ринків держави в реаліях сьогодення, а саме в умовах євроінтеграційних процесів та в умовах воєнного стану.

Приділено увагу важливості забезпечення безпеки фінансових ринків для економічної стійкості держави, в тому числі для забезпечення фінансової безпеки держави. Наведено тлумачення науковців щодо важливості забезпечення фінансової безпеки та безпеки фінансових ринків, вплив належного функціонування таких ринків на забезпечення економічно стійкості. Звернено увагу на систему фінансової безпеки яка включає: бюджетну, валютну, грошово-кредитну, боргову безпеки, безпеку страхового ринку та безпеку фондового ринку.

Висвітлюється важливість безпеки фінансових ринків держави для забезпечення державного суверенітету та цілісності країни, а також достойного рівня життя громадян України.

Звернено увагу на актуальні загрози фінансовим ринкам України в умовах сьогодення та в умовах воєнного стану. Розглянуто фактори, що впливають на економічну стійкість та фінансову безпеку держави, пропонуються заходи для забезпечення безпеки фінансових ринків.

Визначено загрози фінансовій безпеці держави, зокрема такі як: недотримання принципу верховенства права; недосконаліть державного управління при забезпеченні фінансової безпеки; неефективність системи контролю за витратами бюджетних коштів; непродумана грошово-кредитна політика держави; неефективність податкової системи; корумпованість державних органів та тиск на бізнес; надмірний дефіцит Державного бюджету; зростання «тіньової» економіки; зростання зовнішньої заборгованості; відтік людського капіталу та демографічна криза; нераціональне використання іноземних кредитів та фінансової допомоги.

Звернено увагу на досвід Європейського Союзу (ЄС) в забезпеченні безпеки фінансових ринків та фінансової безпеки держави.

Висновки роботи демонструють, що для належного функціонування фінансової діяльності держави та сприянню євроінтеграції України, навіть в теперішніх умовах має бути на належному рівні забезпечена безпека фінансових ринків держави та належне їхнє функціонування.

Ключові слова: фінансові ринки; економічна стійкість; фінансова безпека, верховенство права, демократія, фінансова діяльність, євроінгеграція, оптимізація, суверенітет.

Sakaliuk D.V. Security of the State financial market as a factor of economic stability of the state.

The article examines and draws attention to the issues and problems in ensuring the security of the State's financial markets in today's realities, namely, in the context of European integration processes and under martial law.

Attention is paid to the importance of ensuring the security of financial markets for the economic stability of the State, including for ensuring the financial security of the State. The author presents

the interpretation of scholars on the importance of ensuring the security of financial markets and the impact of the proper functioning of such markets on ensuring economic stability. Attention is drawn to the composition of the financial security system, which includes: budgetary, currency, monetary, debt security, insurance market security and stock market security.

The author highlights the importance of security of the state's financial markets for ensuring the state sovereignty and integrity of the country, as well as a decent standard of living for Ukrainian citizens.

Threats to the financial security of the state have been identified, including: non-compliance with the rule of law; imperfection of public administration in ensuring financial security; ineffectiveness of the system of control over the expenditure of budget funds; ill-considered monetary and credit policy of the state; ineffectiveness of the tax system; corruption of state bodies and pressure on business; excessive deficit of the State Budget; growth of the «shadow» economy; growth of external debt; outflow of human capital and demographic crisis; irrational use of foreign loans and financial assistance.

Attention is drawn to the experience of the European Union (EU) in ensuring the security of financial markets and the financial security of the state.

The conclusions of the work demonstrate that for the proper functioning of the state's financial activities and the promotion of Ukraine's European integration, even in the current conditions, the security of the state's financial markets and their proper functioning must be ensured at the proper level.

Key words: financial markets; economic sustainability; financial security, rule of law, democracy, financial activity, European integration, optimization, sovereignty.

Постановка проблеми. Фінансова безпека держави, як складова національної безпеки, є основою економічного розвитку та економічної стійкості країни, що забезпечує суверенітет та цілісність країни, а також достойний рівень життя громадян. Сучасні економічні та політичні реалії України доводять, що посилюється вплив зовнішніх та внутрішніх загроз на належне функціонування фінансового ринку держави, що негативно впливає і на забезпечення фінансової та економічної безпеки. Самою вагомою загрозою фінансовій безпеці на сьогоднішній день є повномасштабне вторгнення росії в Україну, що тягне за собою важкі наслідки і для фінансового сектору. В боротьбі з росією, Україна намагається відстояти демократичні принципи, європейські цінності і можливість залишатись незалежною, правовою державою зі стабільною економікою.

В умовах сьогодення, питання забезпечення безпеки фінансового ринку, набуває актуального значення, оскільки належне функціонування фінансового сектору дає змогу фінансувати діяльність держави, в тому числі, і заходи, що спрямовані на оборону держави.

Враховуючи сповідування демократичних цінностей та шлях України до членства в ЄС, важливим при забезпеченні фінансової безпеки, є імплементація стандартів ЄС у цій сфері та дотримання принципу верховенства права. Під час воєнного стану країна зіштовхується з рядом проблем в забезпеченні безпеки фінансового ринку, що має прямий вплив на економічну стійкість держави. Очевидно, що без забезпечення фінансової безпеки, держава не зможе виконувати належним чином свої функції, в тому числі і пов'язані з обороною, тому питання є гострим та актуальним.

Метою статті є дослідження питання важливості забезпечення безпеки фінансових ринків як чинника економічної стійкості держави, та фінансової безпеки держави в умовах сьогодення, а саме, під час євроінтеграційних процесів та воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики дослідження. Питання економічної та фінансової безпеки держави, безпеки фінансового ринку, є предметом дослідження вітчизняних учених вже тривалий час, проте не всі результати наукових напрацювань враховували сучасні виклики, що стоять перед Україною в умовах глобальних змін та воєнного стану. Серед дослідників питань фінансової безпеки країни варто зазначити Білоуса В.Т., Варналій З.С., Тернущака М.М., Бригінця О.О., Полторак А.С. та інших. Питання фінансової безпеки держави та її економічної стійкості в умовах євроінтеграції та воєнного стану потребує постійного дослідження, в тому числі в розрізі забезпечення безпеки фінансового ринку, оскільки обставини, від яких залежить стан економічної стійкості є несталими і такими, що швидко змінюються.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека держави, як складова національної безпеки, є основою економічного розвитку та стійкості країни, що забезпечує суверенітет і цілісність країни, а також достойний рівень життя її громадян.

Як зазначає відомий український науковець, економіст Варналій З.С., фінансова безпека держави – це захищеність інтересів держави у фінансовій сфері, або такий рівень бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, що гарантує її спроможність ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни з метою забезпечення її соціально-економічного розвитку й обслуговування фінансових зобов'язань [1].

Вартим уваги є і трактування Барановського О.І., який зазначав, що під фінансовою безпекою слід розуміти «рівень забезпеченості громадянина, домашнього господарства, підприємства, регіону, держави, суспільства, міждержавних утворень фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань» [2].

Запорукою фінансової безпеки, зокрема, є стабільність фінансового ринку держави та якісне регулювання такого ринку з боку держави.

В загальному розумінні, фінансовий ринок є сукупністю обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності. За видами фінансових активів, такий ринок поділяється на: кредитний, фондовий (ринок цінних паперів), валютний, страховий, ринок дорогоцінних металів, ринок фінансових послуг.

Нестабільність або криза на фінансовому ринку, негативно відображається на діяльності всіх інших галузей, діяльності державних органів та житті громадян. Фінансовий сектор відіграє провідну роль у сучасній економіці, забезпечуючи фінансове посередництво між різними суб'єктами фінансового ринку та створюючи основні передумови для суспільного розвитку. Надійність та ефективність фінансового сектору заохочує і продуктивні інвестиції, як внутрішніх, так і закордонних інвесторів, таким чином підтримуючи інновації та економічне зростання. Високий рівень безпеки фінансового ринку визначає не лише ефективність його функціонування та економічну стабільність суспільства, а й фінансову міцність та національну безпеку держави в цілому.

Сучасні економічні та політичні реалії доводять, що посилюється вплив зовнішніх та внутрішніх загроз на рівень фінансової безпеки України. Самою вагомою загрозою фінансовій безпеці на сьогоднішній день є повномасштабне вторгнення росії в Україну, яке тягне за собою важкі негативні наслідки і для фінансового ринку.

Правова неврегульованість низки питань, пов'язаних з забезпеченням фінансової безпеки нерідко зумовлена міждисциплінарним характером цієї проблематики, що вимагає використання нових підходів у сукупності з дослідженням сучасного стану системи правового регулювання фінансових ринків та сектору економіки. Забезпечення економічної безпеки (частиною якої визнається фінансова) поряд з захистом суверенітету та територіальної цілісності встановлено Конституцією України як найважливішу функцію держави, справу усього українського народу [3].

Питання фінансової безпеки держави набувають актуального значення, оскільки функціонування фінансового сектору та держави загалом, а також її оборона, спирається на достатнє та стабільне фінансове забезпечення, як вітчизняне, так і з залученням міждержавної допомоги. Щодо міждержавної допомоги, то науковцями пропонується створити та запустити на інституційному рівні в дію органи контролю та моніторингу за ефективним використанням міждержавної допомоги за участі громадськості та представників держав спонсорів [4]. Різні елементи фінансової безпеки держави потребують належного правового врегулювання, оптимізації дій державних органів, поступової адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, а також, чітких і спланованих рішень державної влади.

Фінансова безпека є складною економічною категорією, яка характеризується розмаїттям трактувань щодо її економічного змісту та структурних складових. У переважній більшості випадків серед складових фінансової безпеки держави виділяють: бюджетну безпеку, боргову безпеку, грошово-кредитну (монетарну) безпеку, валютну безпеку, інвестиційну безпеку, банківську безпеку та безпеку небанківського фінансового сектору (фінансову безпеку страхового та фондового ринків). Визначення економічної сутності складників фінансової безпеки також має місце у законодавчо-правовій базі, зокрема в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які носять інформаційний та роз'яснювальний характер [5].

Враховуючи нестабільність в якій перебуває Україна, існує ряд загроз для фінансової безпеки держави та безпеки фінансового ринку, що негативно впливає на економічну стійкість держави. Під загрозами фінансовій безпеці України розуміється сукупність реальних чи потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у фінан-

совій сфері. Варналій З.С. класифікує загрози фінансовій безпеці за рядом ознак: 1. За місцем виникнення: зовнішні та внутрішні. 2. За характером спрямування: прямі і непрямі. 3. За ступенем суб'єктивного сприйняття: завищене або занижене уявлення про загрозу; адекватне уявлення про загрозу. 4. За причинами появи: стихійні і навмисні. 5. За рівнем сформованості: потенційні і реальні. 6. За ймовірністю виникнення: вірогідні і випадкові (ймовірні (прим. автора)). 7. За просторовою ознакою: особисті, місцеві, локальні, регіональні, міжрегіональні, державні, міжнародні. 8. За структурою впливу: системні, структурні, елементні. 9. За характером перебігу: перманентні, дискретні, спорадничі. 10. За значенням: допустимі і неприпустимі. 11. За характером: природні, антропогенні, соціальні. 12. За повторюваністю вчинення: повторювані і затяжні. 13. За масштабами можливих наслідків: глобальні, регіональні, національні, субрегіональні [1].

За наявності негативного впливу різних чинників виникають загрози, що породжують проблеми на фінансовому ринку. Такими загрозами можуть бути: загрози бюджетній безпеці (недосконаліть нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, несвоєчасне ухвалення Державного бюджету України, прорахунки в бюджетному плануванні, непрозорість видатків державного і місцевих бюджетів, неефективне використання бюджетних коштів, неефективність системи контролю за надходженнями і витратами бюджетних коштів, надмірний рівень дефіциту державного бюджету та недостатнє і несвоєчасне наповнення джерел його покриття); загрози борговій безпеці (недосконаліть нормативно-правової бази формування, використання, обслуговування й погашення державного боргу України, відсутність чіткої обґрунтованої концепції управління державним боргом, нерозвиненість вітчизняної практики страхування боргових ресурсів); загрози грошово-кредитній безпеці (збільшення неплатежів, слабкий рівень регулювання цін, цінові диспропорції, витік капіталу за кордон); у валютній безпеці (збільшення частки позабанківського грошового обігу, відсутність чіткого нормативно-правового регулювання вітчизняної грошово-кредитної та валютної політики); загрози інвестиційній безпеці (недосконаліть валютної і курсової політики, недостатня мотивація до інвестиційної діяльності різних груп економічних агентів, нестабільна політична ситуація, високий рівень корупції, збереження високих інвестиційних ризиків, незадовільний стан виробничої інфраструктури в Україні); загрози банківській безпеці (низький рівень капіталізації банківської системи, ризикова кредитна політика, недостатня ліквідність банківських активів, низький рівень кредитоспроможності підприємств реального сектора економіки, відсутність достатнього золотовалютного запасу, недостатня довіра населення і юридичних осіб до комерційних банків); загрози безпеці небанківського фінансового сектору (слабкий розвиток інфраструктури страхового ринку, низька страхова культура громадян, недосконаліть нормативно-правового забезпечення щодо цінних паперів, обліку прав їхніх власників та корпоративного управління); загрози воєнній безпеці держави (повномасштабна воєнна агресія росії проти України, недосконаліть нормативно-правового регулювання галузі, застарілість управлінських методів, недостатнє забезпечення оборонного сектору тощо).

Щодо методів та способів забезпечення фінансової безпеки та безпеки фінансового ринку держави в сьогоднішніх умовах, то слід звернути увагу на наступне.

Важливим елементом належного функціонування фінансового ринку, окрім джерел фінансування, є людський капітал, а саме, наявність достатньої кількості кваліфікованих кадрів в різних сферах, нестача таких кадрів вже стає проблемою для України. Як відомо, значна кількість громадян виїхали і продовжує виїжджати за кордон, що негативно впливає, в тому числі і на функціонування фінансового ринку. За даними ООН, на кінець вересня 2024 року тимчасовий захист у європейських країнах мали понад 6 млн українців. Ще майже 600 тисяч українців отримали захист поза Європою. Для вирішення цієї проблеми, держава повинна докладати значних зусиль задля створення умов, що будуть сприяти і мотивувати громадян залишатись в Україні і повертатись з-за кордону. В першу чергу мають бути вирішені питання верховенства права, на належному рівні має забезпечуватись захист прав громадян, прозорість судової влади, комфортні умови для ведення бізнесу, наявність робочих місць, забезпечено відповідний рівень освіти і охорони здоров'я. Якщо будуть враховані та реалізовані зазначені чинники, це буде мати ланцюгову реакцію та позитивно вплине й на забезпечення фінансової безпеки.

Також, стабільність фінансового ринку залежить від здатності державних органів забезпечувати належне регулювання ринку, функціонування платіжної системи, кібератак на фінансову систему, контролювати рівень тіньової економіки, забезпечувати на належному рівні оборону

країни, ефективно здійснювати управління державним боргом, запобігати злочинам у фінансовій сфері.

Важливим чинником для забезпечення безпеки фінансових ринків є дотримання принципу верховенства права. Основи демократії, її головні інститути, умови її утвердження і функціонування визначаються, як правило, в основних Законах держави. Відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права [3]. Верховенство права зазвичай розуміється як принцип, що передбачає панування права у життєдіяльності громадянського суспільства і функціонуванні правової держави. Тобто саме принцип верховенства права в Україні має визначати умови життєдіяльності всієї країни, зокрема порядок створення, існування і функціонування державних органів і громадських організацій, порядок взаємодії різних суб'єктів між собою.

Шилінгов В.С. зазначає, що «принцип верховенства права є сукупністю морально-правових цінностей, відповідно до яких мають регулюватися відносини в демократичному суспільстві, вирішуватися питання життєдіяльності людей, розглядатись справи у судах» [6].

Як показують реалії, Україна ще не повністю сформована, як стовідсотково правова та демократична держава, в якій народ є дійсним і єдиним джерелом влади і саме держава, в першу чергу, забезпечує високий, або хоча б достатній рівень життя населенню. Негативно на формування України, як правової держави, впливає і російська збройна агресія, яка «сковує» та не дає нашій країні вільно і швидко розвиватись в правовому, економічному, фінансовому, освітньому та інших напрямках. Це, в свою чергу, гальмує і процес євроінтеграції України. Важливим викликом для країни є збереження України, як правової та демократичної держави. Це важливо я в силу цінностей українського народу, так і тому, що принцип верховенства права є одним із основних критеріїв на шляху до членства ЄС та НАТО.

Основними напрямками зміцнення фінансової безпеки та економічної стійкості України можна визначити: продуктивну боротьбу з корупцією; забезпечення дотримання принципу верховенства права; оптимізацію системи оподаткування (мова не про збільшення податків, а саме про оптимізацію); збалансованість бюджетів, що може бути досягнуто за допомогою збільшення доходної частини та зменшення видатків; формування достатнього обсягу фінансових ресурсів з метою виконання поставлених завдань в умовах кризових явищ, які спричинила війна; послідовне зниження темпів інфляції; активізація кредитування; створення сприятливих умов для ведення бізнесу з мінімальним тиском на бізнес; підвищення якості освіти і медицини; вжиття заходів спрямованих на покращення демографічної ситуації; створення умов для захисту енергетичної системи.

Щодо досвіду Європейського Союзу у забезпеченні економічної стійкості, то дане питання входить до першопланових, в силу ряду геополітичних викликів та змін, таких як пандемія COVID-19, збройна агресія росії проти України, напруження торгівельних відносин між США та Китаєм, міграційна криза. В забезпеченні економічної стійкості, ЄС керується власними цілями та інтересами і прагне максимізувати вигоди від відкритості економіки за мінімізації ризиків від надмірної залежності. Стратегія економічної безпеки ЄС побудована навколо трьох основних пріоритетів, які об'єднують як наявні, так і перспективні заходи, орієнтовані на пом'якшення впливу та протидію ризикам для економічної безпеки ЄС (1. Сприяння конкурентоспроможності та зростанню в ЄС. 2. Захист від ризиків для економічної безпеки. 3. Сприяння міжнародній співпраці та партнерство з країнами-однодумцями.) [7]. Україна однозначно має переймати досвід ЄС, оскільки за умови набуття членства в ЄС на Україну покладатиметься завдання із захисту не лише власних інтересів по забезпеченню економічної стійкості, а й європейської спільноти в цілому.

Висновки. Фінансова безпека держави, як складова національної безпеки, є основою економічного розвитку країни, що забезпечує суверенітет та цілісність країни, а також достойний рівень життя її громадян. Запорукою фінансової безпеки, зокрема є стабільність фінансового ринку країни, його нормальне функціонування та належне регулювання такого ринку зі сторони держави. Зважаючи на вищезазначене, можна стверджувати, що в умовах нестабільності сучасної світової економіки та економіки України, євроінтеграції України, воєнного стану в якому перебуває країна, найбільш впливовими факторами на фінансову безпеку держави, як регулятора фінансового ринку є геополітичні зміни та збройна агресія росії. Незважаючи на воєнний стан в якому перебуває Україна, забезпечення фінансової безпеки має відбуватись з дотриманням принципу

верховенства права. Дотримання принципу верховенства права та збереження демократичних цінностей при забезпеченні фінансової безпеки є однією із складових нашої спільної перемоги та передумовою до членства в ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варналій З.С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації. Монографія. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Знання України, 2020 р.
2. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. Київ: КНТЕУ, 2004. 759 с.
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30, ст. 141.
4. Білоус В.Т., Тернущак М.М. Правові гарантії фінансової безпеки з надання допомоги Україні після війни. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 8. С. 5–9.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html.
6. Шилінгов В.С., Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства. *Часопис Київського університету права*, 2009/2, с. 26–29.
7. Огляд стратегічних документів Європейського Союзу у сфері економічної безпеки: аналіт. огляд / [Д.С. Покришка]. Київ: НІСД, 2024. 41 с. URL: https://doi.org/10.53679/ NISS-analytrep.2024.12.

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.10

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Самагальська Ю.Я.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної власності,
інформаційного та корпоративного права
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: 0000-0001-7313-8623
e-mail: ysamagalska@gmail.com

Шпуганич І.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної власності,
інформаційного та корпоративного права
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: 0000-0002-4149-8939
e-mail: iryna.shpuganych@gmail.com

Самагальська Ю.Я., Шпуганич І.І. Право на інформацію в цифровому середовищі.

В статті аналізується поняття і сутність права на інформацію як частини права на свободу слова і вираження поглядів. Такий підхід закріплений у міжнародному праві та підтриманий вітчизняним законодавством. Загальним Законом, що регулює право на інформацію в Україні вважається Закон «Про інформацію», в якому визначено, що право на інформацію передбачає вільно її одержувати, використовувати, поширювати та зберігати для реалізації свої прав та законних інтересів. Також дозволяється її захищати від незаконного посягання інших осіб.

Проаналізувавши правомочності щодо права на інформацію автори приходять до висновку, що частиною права на інформацію є право на забуття (видалення своєї інформації), яке необхідно прямо закріпити в чинному законодавстві.

Окрема увага в статті присвячена самому поняттю «інформація» та її класифікації в залежності від режиму доступу до неї, адже саме від нього залежатиме порядок реалізації права на інформацію. Так, інформація поділяється на відкриту та інформацію з обмеженим доступом. До відкритої інформації відносяться публічна і регульована інформації, які мають своє спеціалізоване законодавство.

В свою чергу, інформація з обмеженим доступом поділяється на конфіденційну, службову та таємну інформацію, кожній з яких в статті дана окрема характеристика.

В статті проаналізовано проблематика, з якою на практиці зустрічаються особи, які реалізовують своє право на збереження інформації з обмеженим доступом, встановлено розмежування між конфіденційною інформацією та комерційною таємницею, а також визначено, що персональні дані є частиною конфіденційної інформації.

Також в статті дано визначення поняттям інформації, яких не закріплено в чинному законодавстві, зокрема це службова, таємна інформація, а також дано визначення та проаналізовано поняття службової (професійної) таємниці. Дана характеристика правовому регулюванню такій інформації.

Автори звертають увагу і питання встановлення балансу між правом захищати інформацію щодо себе, а також правом на збирання інформації щодо іншої особи. Пояснена проблематика дифамаційних спорів як частини права на свободу слова та вираження поглядів.

Ключові слова: інформація, право на інформацію, захист інформації, право на приватність, конфіденційна інформація, персональні дані, право на забуття, цифрові права, цифрове середовище, OSINT.

Samahalska Y.Ya., Shpuganych I.I. Right to information on the digital environment.

The article analyzes the concept and essence of the right to information as part of the right to freedom of speech and expression. This approach is enshrined in international law and supported by ntional legislation. The Law «On Information» is considered to be as general law regulating the right to information in Ukraine, which stipulates that the right to information includes freely receiving, using, distributing and storing it for the implementation of person's rights and legitimate his interests. It is also allowed to protect it from illegal encroachment by others.

By having analyzed the rights regarding the right to information the authors come to the conclusion that the right to be forgotten (deleting one's information) is the part of the right to information, which must be directly enshrined in current legislation.

The article pays special attention to the notion of «information» itself and its classification depending on the mode of access to it, because it is on it that the procedure for exercising the right to information will depend. Thus, information is divided into open information and information with limited access. Open information includes public and regulated information, which have their own specialized legislation.

Information with limited access also is divided into confidential, work and secret information, each of which is given a separate characteristic in the article.

The article analyzes the problems encountered in practice by person who exercise their right to preserve information with limited access, establishes a distinction between confidential information and trade secrets, and also determines that personal data is part of confidential information.

The article also defines the concepts of information that are not enshrined in current legislation, in particular, work and secret information, and also defines and analyzes the concept of professional secret. The legal regulation of such information is characterized.

The authors also draw attention to the issue of establishing a balance between the right to protect information about oneself and the right to collect information about anothers. The issue of defamation disputes as part of the right to freedom of speech and expression is explained.

Key words: information, right to information, information protection, right to privacy, confidential information, personal data, right to be forgotten, digital rights, digital environment, OSINT.

Постановка проблеми. Не зважаючи на те, що право на інформацію було закріплено в міжнародному законодавстві доволі давно ще після другої світової війни, та спори щодо реалізації цього права не зникли й досі, особливо в теперішній історичний період розвитку суспільства, який називається інформаційним, адже будь-яка діяльність пов'язана з великою кількістю інформації. З огляду на це, право на інформацію набуло нової ваги та відіграє ключову роль серед прав людини в цифровому середовищі.

Стан опрацювання. У вітчизняній та правовій доктрині право на інформацію часто виступає об'єктом досліджень**.** Так, Войціховський А.В. займався загальною характеристикою питань захисту прав і свобод людини в мережі Інтернет, Кметик-Подубінська Х.І. досліджувала різні аспекти правозастовування права на інформацію, Пазюк А.В. аналізував захист права на приватність користувачів Інтернет, Сухорильський П.М. висвітлював проблеми збалансування права на забуття та свободи вираження поглядів. Та практика застосування права на інформацію засвідчує низку невирішених питань щодо реалізації права на інформацію, особливо з розвитком цифрового середовища.

Метою статті є дослідити сутність права на інформацію та проблематику його застосування залежно від виду такої інформації на практиці в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній правовій доктрині право на інформацію розглядається як частина права на свободу слова і думки, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, яке закріплено в ст. 34 Конституції України від 28.06.1996 року. Дана стаття гарантує, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Варто зазначити, що такий підхід до розуміння права на інформацію є не новим, оскільки він вже давно був визнаний у міжнародному законодавстві. Так, ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 року (який ратифікований Верховною Радою України) встановлює, що кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів та на вільне вираження свого погляду, і що це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

Отже, право на інформацію потрібно розуміти право особи вільно її одержувати, використовувати, поширювати та зберігати для реалізації прав та законних інтересів. Право на інформацію також включає в себе і право на її захист (наприклад, на обмеження доступу до інформації). Відповідно до Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 року таким правом наділені фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян та суб'єкти владних повноважень. А під інформацією в Законі мається на увазі будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, та відповідно до режиму доступу поділяє її на відкриту інформації та інформацію з обмеженим доступом.

Режим доступу до інформації означає передбачений правовими нормами порядок одержання, використання, поширення і зберігання інформації. Він встановлює коло суб'єктів, які матимуть право на інформацію та спеціальний порядок її збирання, зберігання та поширення. Відкритою вважатиметься інформація, доступ до якої є в усіх, а до інформації з обмеженим доступом мають доступ лише обмежене коло осіб за спеціальним порядком.

Важливо зазначити, що відкрита не завжди означає легкодоступна. В певних випадках особі для пошуку такої інформації потрібно докласти зусиль (подати запит, зареєструватись на Інтернет ресурсі, оплатити грошовий збір за доступ), проте таки спосіб реалізації права не скасовує можливість доступу до інформації. Так, сьогодні популярним напрямом пошуку інформації став OSINT (розвідка на основі відкритих джерел), який дозволяє збирати та опрацьовувати великі масиви даних з відритих джерел. У зв'язку з диджиталізацією та глобалізацією тепер більшість військової, політичної та комерційної інформації можна зібрати у цифровому середовищі самостійно без використання послуг спецслужб, а навіть навпаки OSINT-дослідники допомагають правоохоронним органам розслідувати та перевіряти інформацію на достовірність (для прикладу, такі українські організації, як Molfar та Informnapal допомагають у пошуку російських військових, що здійснили злочини на території України [1], та навчають українських військових, як поширювати інформацію, аби вона не була використана проти них ворогом).

Такі сучасні реалії зобов'язують розглядати право на доступ до Інтернету як частину права на інформацію, оскільки саме мережа Інтернет дозволяє реалізувати доступ до інформації (збирати, використовувати, поширювати), а отже забезпечить право на свободу слова та вираження поглядів, про яке йдеться у ст. 34 Конституції України.

До відкритої інформації можна віднести публічну інформацію, яка має своє окреме правове регулювання. Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 року це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом. Така інформація має забезпечити прозорість та відкритість суб'єктів владних повноважень, а отже мають бути створенні механізми для реалізації права кожного на доступ до неї через систематичне та оперативне оприлюднення інформації: в офіційних виданнях, веб-сайтах та на єдиному державному веб-порталі відкритих даних, а також через надання інформації за запитами на інформацію. Підстави для обмеження доступу до публічної інформації та відмови в задоволені запиту є чітко визначено в Законі.

Іншим підвидом відкритої інформації є регульована інформація, під якою мається на увазі регулярна та особлива інформація про емітента, інсайдерська інформація, інформація про власників голосуючих акцій понад порогові значення пакетів акцій, інша інформація, що підлягає розміщенню в базі даних особи, яка провадить діяльність з оприлюднення регульованої інформації від імені учасників ринків капіталу та професійних учасників організованих товарних ринків, а також розкривається відповідно до вимог закону. Її розміщення забезпечує рівні умови допуску емітентів, інвесторів та інших осіб до ринку капіталу. Порядок розміщення такої інформації регулюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, а незаконне використання інсайдерської інформації є правопорушенням.

Щодо інформації з обмеженим доступом, то вона, в свою чергу, поділяється на конфіденційну, службову інформацію та таємну інформацію. Визначення даних понять на практиці виявились доволі нечіткі, що призвело до змішування та ототожнення різних видів інформації. Для прикладу, більшість господарських товариств всю інформацію щодо своєї діяльності називають одночасно і конфіденційною інформацією та комерційною таємницею. Особи, які мають право

володіти та зберігати інформацію з обмеженим доступом не розібрались, що їм законодавець дозволив самостійно обрати, до якої саме інформації вони хочуть обмежити доступ, та який рівень доступу для цього є виправданим.

Закон України «Про інформацію» встановлює, що конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Отож, практично будь-яка інформація про особу (крім тих відомостей, які законодавство прямо забороняє відносити до інформації з обмеженим доступом) може бути конфіденційною, якщо особа не прийме рішення її вільно поширити. Порядок і умови збереження режиму конфіденційності інформації відноситься до компетенції особи, якій вона належить. Так, для прикладу, інформація про клієнтів та контрагентів господарського товариства може бути віднесена до конфіденційної інформації, до якої матимуть доступ лише уповноважені посадові особи товариства з обов'язком нерозголошення та невикористання її в особистих цілях або в інтересах третіх осіб.

Особливою частиною в конфіденційній інформації є персональні дані (відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована). Це означає, що закон за замовчуванням захищає всю інформацію про фізичну особу, за якою її можна ідентифікувати. Передбачено, що можна обробляти (збирати, зберігати, змінювати, видаляти або знищувати, передавати) персональні дані лише з конкретно визначеною метою за згодою фізичних осіб та в порядку, що прямо встановлений в законі. А володільці, розпорядники персональних даних та треті особи зобов'язані забезпечити захист цих даних від випадкових втрати або знищення, від незаконної обробки, у тому числі незаконного знищення чи доступу до персональних даних.

Важливо зазначити, що право на інформацію дозволяє особі, якій вона належить розпоряджатись інформацію, тобто вчиняти будь-які дії, що незаборонені чинним законодавством. Таке право має включати в себе і право на стирання, тобто видалення цієї інформації. Таке право може бути реалізовано самостійно особою (наприклад, видалити свій акаунт в соціальних мережах) або з іншою особою, яка має право володіти або ж розпоряджатись персональними даними особи за її запитом.

Проблемним є питання, що це право на видалення прямо не прописано в інформаційному законодавстві, тому при правореалізації цією частиною часто нехтують. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 року частково виправив це становище та встановив право на забуття (видалення або знищення персональних даних) у зв'язку з відкликанням згоди на обробку персональних даних відповідного суб'єкта або ж у зв'язку із закінчення строку зберігання даних, або ж припиненням правовідносин між суб'єктом персональних даних та володільцем чи розпорядником даних. Та даний Закон поширюється лише на окрему категорію інформації – персональні дані, що не дозволяє його використати іншим суб'єктам щодо іншого виду інформації. Тому вважаємо, що статті Конституції та Закону України «Про інформацію» необхідно доповнити нормою про те, що право на інформацію включає і право на видалення інформації.

Ще одним проблематичним питаєм є те, що хоча законодавець і визначив такий окремий вид інформації з обмеженим доступом, як службова інформація, та самого визначення поняття та її правове регулювання не забезпечив. Через це поняттям службова інформація мало користуються на практиці. З аналізу наявного законодавства можемо прийти до висновку, що службова інформація – це будь-які відомості, які стали відомі особі під час здійснення нею професійної діяльності, та щодо яких поширюється режим обмеження доступу [2; с. 237]. Особа, якій належить службова інформація може самостійно визначити порядок використання такої інформації та закріпити його в окремому локальному акті, наприклад в положенні про обробку службової інформації. В ньому зазначається коло осіб, посадові обов'язки яких потребують доступ до цієї інформації, порядок доступу та її використання, а також відповідальність за її розголошення та використання в цілях, що не відповідають меті доступу.

Найбільш вагомою категорією інформації з обмеженим доступом є таємна інформація. Це така інформація, розголошення якої може завдати шкоду особі. Таємна інформація поділяється на відповідні підкатегорії: державна, службова (професійна) та комерційна таємниці.

Відповідно до Закону України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 року це вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди

національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Доступ до такої інформації може бути наданий дієздатним громадянам України, які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання, відповідно до дозволу за результатами спеціальної експертизи. Цей дозвіл надає Служба Безпеки України відповідно до Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 року.

Знову ж таки, поняття та правове регулювання службової (професійної) таємниці не визначено в загальному Законі України «Про інформацію», проте проаналізувавши спеціалізоване законодавство, можна прийти до висновку, що це інформація, якою володіє особа у зв'язку із здійсненням нею професійних посадових обов'язків та розголошення якої забороняється (для прикладу, це журналістська, адвокатська, нотаріальна, медична, банківська таємниця, таємниця сповіді щодо). Очевидно, що кожен вид професійної таємниці має своє окреме правове регулювання, що зумовлена особливістю відомостей, що до неї належать, та характером професійної діяльності особи, якій вона стала відомою. Порядок доступу до неї, спосіб використання та захисту регулюється спеціальним законодавством та внутрішніми положеннями. Так, банківська таємниця врегульована Законом України «Про банки і банківську діяльність», наказами Національного банку України та внутрішніми положеннями кожного окремого банку як юридичної особи.

На сьогодні таємницею, яка найбільше використовується кожною юридичною особою, є комерційна таємниця. В Цивільному кодексі України від 16.01.2003 року під комерційною таємницею розуміється інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які звичайно мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Переважно це відомості технологічного, виробничого характеру, що використовуються особою для реалізації своєї комерційної мети, за винятком тих, які відповідно до Закону не можуть бути віднесені до комерційної таємниці. Необхідно вказати, що саме особа, якій належить комерційна таємниця має забезпечити її режим секретності, тобто вжити необхідні заходи (технічного, організаційного та юридичного характеру), які перешкоджають несанкціонованому доступу до цієї інформації. Повертаючись до розмежування конфіденційної інформації та комерційної таємниці варто вказати, що таємниця має більший ступінь захисту та потребує застосування більшого обсягу заходів для її збереження. Це може бути використання відеокамер у приміщеннях юридичної особи, ідентифікація посадових осіб, встановлення цифрових способів захисту інформації та підписання договорів про нерозголошення. Зазвичай юридична особа затверджує акт (положення про комерційну таємницю), на основі якого приймається вся інша документація, зокрема в посадові інструкції працівників та договори з контрагентами. За розголошення комерційної таємниці, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, а також за комерційне шпигунство, передбачена кримінальна відповідальність.

З огляду на все вищевказане можна прийти до висновку, що право на інформацію можна розглядати в різних аспектах. З однієї сторони, право на інформацію дозволяє зберігати (приховувати) її від інших осіб, що дозволяє зберегти свою приватність. А з другої сторони, ці інші особи також мають право збирати інформацію щодо цієї особи, яка прагне приховати інформацію щодо себе. Найбільш наочним є приклад у медіа сфері, де журналісти збирають та досліджують інформацію щодо публічних осіб без їхньої на те згоди. Спори між правом на конфіденційність та правом на поширення інформації щодо інших осіб часто є предметом розгляду в судовій діяльності. На основі багаторічної практики Європейський суд з прав людини вивів концепцію 3-складового тесту на баланс між правом на доступ до інформації та правом на приватність:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні» [3, с. 7].

Частиною права на інформацію є право захищати її достовірність. Так за поширення неправдивої інформації передбачена відповідальність, яка тягне за собою її видалення та спростування. В судовій практиці існує велика кількість дифамаційних спорів, щодо захисту честі, гідності та ділової репутації особи. Складність таких спорів полягає в тому, що в законодавстві прямо не встановлено, які дії є протиправними, а також яка інформація є неправдивою та недостовірною. В свою чергу, нагадуємо, що право на інформацію є частиною права на свободу слова та вираження поглядів, що може бути проявлене в поширенні неприємної інформації щодо особи. Тому суд має в кожному конкретному випадку встановлювати, як було реалізоване право на інформацію та чи мали місце обставини, що відповідають критеріям правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кліщук Л. Як працює OSINT-агенція Molfar: інтерв'ю АрміяInform із засновником Артемом Старосєком / АрміяInform. 2024. Електронний доступ: https://armyinform.com.ua/2024/09/02/yak-praczyuye-osint-agencziya-molfar-intervyu-armiyainform-iz-zasnovnykom-artemom-starosyekom/.
2. Корпоративне право: Посібник / Ю.О. Гладьо, В.М. Мартин, Ю.Я. Самагальська та ін.; за заг. ред. проф. О.С. Яворської. Дрогобич: Коло, 2020. 650 с.
3. Головенко Р.Б., Котляр Д.М., Слизьконіс Д.М. Доступ до публічної інформації: посібник із застосування «трискладового тесту» / за заг. ред. Д.М. Котляра. К.: ЦПСА, 2014. 152 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.11

ПРАВО НА АПЕЛЯЦІЙНИЙ ПЕРЕГЛЯД В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Соловйова О.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-3801-9113
e-mail: o.m.soloviova@gmail.com

Балакарєва І. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри адміністративного права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-8312-0216
e-mail: i.m.balakaryeva@nlu.edu.ua

Соловйова О.М., Балакарєва І.М. Право на апеляційний перегляд в адміністративному судочинстві.

Статтю присвячено загальній характеристиці права на апеляційний перегляд судового рішення в адміністративному судочинстві, визначенню його складових елементів та проблемних питань практичної реалізації. Ефективно діючий механізм апеляційного оскарження судового рішення сприяє зміцненню довіри громадян до судової системи взагалі, особливо, коли мова йде про захист прав, законних інтересів особи, порушених суб'єктами владних повноважень у сфері публічно-правових відносин.

Встановлено, що апеляційне провадження, в межах якого особа і реалізує право на апеляційний перегляд справи, можна розуміти залежно від мети у декількох аспектах: як одну із основних засад судочинства; гарантію перегляду судових рішень; спосіб виправлення ймовірно допущених судових помилок судом першої інстанції; засіб відновлення законності; складову частину права на справедливий суд. Кожен із окреслених аспектів розуміння апеляційного провадження є цілком правильним та не протирічить один одному, виходячи із його сутнісного призначення та допомагає зрозуміти внутрішню сутність права на апеляційний перегляд адміністративної справи.

Визначено, що забезпечення апеляційного перегляду справи охоплюється діями конкретних суб'єктів, які можуть ініціювати апеляційне провадження, та повноваженнями суду після отримання апеляційної скарги для перевірки судового рішення суду першої інстанції.

На підставі аналізу наукових доробок, нормативно-правових джерел та правових позицій, висловлених Верховним Судом, робиться висновок про те, що для реалізації можливості звернутися до апеляційного суду з апеляційною скаргою необхідна наявність низки передумов – так званих попередніх умов реалізації права на апеляційне оскарження. Зокрема, до умов апеляційного перегляду адміністративної справи відносяться: 1) коло осіб, які наділяються правом на апеляційне оскарження; 2) перелік судових рішень, визначених процесуальним законом, що можуть бути оскаржені; 3) обґрунтування підстав для перегляду судових рішень в апеляційному порядку; 4) строк, в межах якого особа може звернутися з апеляційною скаргою; 5) необхідність сплати судового збору для подання апеляційної скарги в необхідному розмірі; 6) повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги на судове рішення.

Ключові слова: право на апеляційний перегляд; апеляційний перегляд; адміністративне судочинство; судове рішення; апеляційна скарга.

Soloviova O.M., Balakarieva I.M. The right to appeal in the administrative proceedings.

The paper deals with the general characteristics of the right to appellate review of a court decision in administrative proceedings and interpreting its constituent elements and problematic issues of practical implementation. An effectively functioning mechanism for appealing a court decision helps strengthen citizens' trust in the judicial system in general, especially when it comes to protecting the rights and legitimate interests of individuals violated by subjects of power in the sphere of public legal relations.

It is established that the appellate proceedings, within the framework of which a person exercises the right to the appellate review of a case, can be classified in several aspects depending on the purpose: as one of the basic principles of judicial proceedings; as a guarantee of review of court decisions; as a method of correcting judicial errors probably made by the court of first instance; as means of restoring legality; as a component of the right to a fair trial. Each of the above mentioned aspects of comprehension the appellate proceedings is completely correct and does not contradict each other, drawing on its essential purpose and helps understanding the internal essence of the right to appellate review of an administrative case.

It has been determined that ensuring appellate review of a case is covered by the actions of certain persons that can initiate appellate proceedings and the powers of the court after receiving an appeal to review the court decision of the court of first instance.

Based on the analysis of the research, regulatory and legal sources and legal positions expressed by the Supreme Court, it is concluded that in order to exercise the right to appeal to the court of appeal, a number of prerequisites are required, the so-called preliminary conditions for exercising the right to appeal. In particular, the conditions for appellate review of an administrative case include the following: 1) the range of persons who are entitled to the right to appeal; 2) the list of court decisions, determined by procedural law, that may be appealed; 3) substantiation of the grounds for reviewing court decisions on appellate procedure; 4) the period of time within which a person may file an appeal; 5) the need to pay a court fee in the required amount for filing an appeal; 6) the powers of the court of appeal concerning the results of the consideration of an appeal against a court decision.

Key words: right to appellate review; appellate review; administrative proceedings; court decision; appellate complaint.

Постановка проблеми. Одним із основних елементів правової держави та забезпечення справедливого судового процесу є право на апеляційний перегляд судового рішення. Забезпечення реалізації цього права є критично важливим для захисту прав і свобод громадян в цілому, адже суди апеляційної інстанції перевіряють законність і обґрунтованість рішень, ухвалених судами першої інстанції, а значить забезпечують виправлення ймовірної судової помилки та в цілому сприяють підвищенню якості судочинства та зменшенню кількості ухвалених неправомірних рішень. Ефективно діючий механізм апеляційного оскарження судового рішення сприяє зміцненню довіри громадян до судової системи взагалі, особливо, коли мова йде про захист прав, законних інтересів особи, порушених суб'єктами владних повноважень у сфері публічно-правових відносин. Крім того Україна як держава-учасниця міжнародних конвенцій та угод, взяла на себе зобов'язання забезпечувати відповідність свого законодавства та судової практики міжнародним стандартам. І саме право на перегляд судового рішення є важливою складовою цих зобов'язань. Таким чином, дослідження та вдосконалення механізмів апеляційного перегляду в порядку адміністративного судочинства, окреслення проблемних питань забезпечення реалізації права на апеляційний перегляд адміністративної справи та пропозиції для їх практичного вирішення є актуальним і важливим завданням для забезпечення справедливого та ефективного адміністративного судочинства в Україні.

Стан опрацювання проблематики. В юридичній науці інститут перегляду судових рішень неодноразово ставав предметом наукових розвідок. Конституційно-правовий аспект забезпечення права на апеляційний перегляд справи досліджувався в працях В. Городовенка [1; 2], проблемні питання забезпечення права на апеляційне оскарження в різних справах – М. Бородіна [3], К. Гусарова [4], В. Мармаша [5] та інших правників. В адміністративному судочинстві право на апеляційний перегляд вивчалося фрагментарно [6; 7; 8], а з урахуванням останніх змін в українському процесуальному законодавстві стає дедалі актуальнішим для подальшого обговорення та аналізу.

Метою статті є загальна характеристика права на апеляційний перегляд судового рішення адміністративного суду, визначення його складових елементів та проблемних питань практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України [9] однією із основних засад судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. До внесення змін до Основного Закону у 2016 році зазначений п. 8 ч. 3 ст. 129 встановлював, що «…основною засадою судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом». Такі зміни обумовлюються новими підходами до розуміння та забезпечення реалізації як права на апеляційне оскарження, так і права на касаційне оскарження судового рішення [2, с. 85]. Із діючого конституційного положення п. 8 ч. 3 ст. 129 можна зробити висновок, що мова йде саме про перегляд справи, а не лише про надання можливості оскаржити судове рішення. На відмінність поняття «перегляд» і «оскарження» звертають увагу й судді Конституційного Суду України. Так, в одній із окремих думок було зазначено, що «перегляд» позначає процесуальну стадію розгляду справи, а «оскарження» - лише можливість потрапляння судової справи на таку стадію [10]. Наведеним конституційним положенням кореспондують положення статті 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [11].

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (далі — Конвенція) проголошується право кожного на справедливий суд, змістом якого є справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [12]. В юридичній літературі право на справедливий суд та право на апеляційне оскарження судового рішення часто характеризують змістовим взаємозв'язком. Звертається увага на два фундаментальних аспекти цього права – на справедливий судовий захист, та на оскарження судового рішення (фактично — права на виправлення судової помилки) [13]. Тим не менш слід зауважити, що ст. 6 Конвенції не гарантує безумовне право на звернення до суду вищої інстанції після винесення рішення судом нижчої ланки, і має бути застосована для розгляду вищими судами тільки у випадку, якщо внутрішні процедури передбачають таку можливість. Тобто, можливість подання заяви про розгляд справи судами двох чи більше інстанцій є неавтономною вимогою ст. 6 Конвенції і залежить від того, чи дозволяє це внутрішнє законодавство [14, с. 33].

Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у своєму рішенні у справі «Воловік проти України» зазначив, що відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, в межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених цією статтею, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братись до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль в ньому апеляційного суду [15].

Таким чином, вважаємо, що можливість особи оскаржити судові рішення в апеляційному порядку, у разі закріплення у національному законодавстві, є однією з важливих гарантій права на справедливий суд. Конституційний Суд України у своєму рішенні зазначив, що встановлене законодавством апеляційне оскарження судових рішень є складовою права кожного на судовий захист, оскільки перегляд таких рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина [16].

З урахуванням зазначеного, апеляційне провадження, в межах якого особа і реалізує право на апеляційний перегляд справи, можна розуміти залежно від мети у декількох аспектах: як одну із основних засад судочинства; гарантію перегляду судових рішень; спосіб виправлення ймовірно допущених судових помилок судом першої інстанції; засіб відновлення законності; складову частину права на справедливий суд. Кожен із окреслених аспектів розуміння апеляційного провадження є цілком правильним та не протирічить один одному, виходячи із його сутнісного призначення та допомагає зрозуміти внутрішню сутність права на апеляційний перегляд адміністративної справи. Лише визначившись і змістом цього права можна дати оцінку правовій формі закріплення його в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [17] та встановити ефективність його реалізації в межах судового процесу.

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 2, ст. 13 КАС України право на апеляційний перегляд справи визнається одним із принципів адміністративного судочинства. Практична ж реалізація цього принципу здійснюється через надання особі права на апеляційне оскарження (ст. 293 КАС України). В юридичній літературі подання апеляційної скарги розуміється як право, що надано законом, становить собою

гарантію, яке дає змогу порушити справу в апеляційному провадженні, а також ефективно здійснити перевірку рішень і ухвал суду першої інстанції [18, с. 218], або як суб'єктивне право кожного учасника судового розгляду, що безпосередньо слідує із закону та надає йому можливість ініціювати процесуальну діяльність суду апеляційної інстанції, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості судового рішення, уваленого судом першої інстанції, шляхом подання апеляційної скарги [19, с. 332]. Вважається, що забезпечення права на апеляційний перегляд включає як забезпечення можливості оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляцію [20]. У будь-якому разі, забезпечення перегляду справи та апеляційного оскарження охоплюється діями конкретних суб'єктів, які можуть ініціювати апеляційне провадження, та повноваження суду, після отримання апеляційної скарги для перевірки судового рішення суду першої інстанції.

В юридичній літературі зазначається, що для реалізації можливості звернутися до апеляційного суду з апеляційною скаргою необхідна наявність низки передумов – так званих попередніх умов реалізації права на апеляційне оскарження. Так, Васильєв С. поділяє передумови допустимості апеляційного оскарження на передумови об'єктивного (наявність об'єкта, з приводу якого подається апеляція; дотримання строку апеляції) та суб'єктивного (наявність певного кола осіб, які мають право подати апеляційну скаргу на рішення, ухвалу суду першої інстанції) характеру [20, с. 367-368]. Гусаров К. умовами реалізації права апеляційного оскарження визначає: а) належність особи до кола суб'єктів, які мають право подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції; б) належний об'єкт оскарження; в) відсутність пропущення строку на апеляційне оскарження чи відмови у його поновленні [22, с. 834].

З урахуванням того, що КАС України закріплює саме право на апеляційний перегляд адміністративної справи, вважаємо за потрібне визначити і умови, на підставі яких воно може бути реалізоване. Зокрема, до умов апеляційного перегляду адміністративної справи відносяться: 1) коло суб'єктів, які наділяються правом на апеляційне оскарження; 2) судові рішення, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку; 3) підстави для перегляду судових рішень в апеляційному порядку; 4) строк, в межах якого особа може звернутися з апеляційною скаргою; 5) сплата судового збору за подання апеляційної скарги; 6) повноваження суду апеляційної інстанції за наслідками розгляду апеляційної скарги на судове рішення.

Що стосується суб'єктів, які наділяються правом на апеляційне оскарження, то до них відносяться відповідно до ч. 1 ст. 293 КАС України 1) учасники справи; 2) особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 3) органи та особи, яким відповідно до закону надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (приміром, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, в тому числі у справі, провадження в якій відкрито за позовом (заявою) іншої особи). Зазначимо, що учаснику справи для реалізації права на апеляційне оскарження достатньо довести його процесуальний статус у справі, тоді як особа, яка не була залучена до участі у справі, при поданні апеляційної скарги повинна довести належними і достатніми доказами, що оскаржуване судове рішення стосується її прав, інтересів та (або) обов`язків. За позицією Верховного Суду «…така особа повинна довести наявність у неї правового зв`язку зі сторонами спору або безпосередньо судовим рішенням через обґрунтування такого критерію, як вирішення судом питання про її право, інтерес та/або обов`язок, як елементів захисту матеріально-правових відносин, в площині яких виник спір. Такий зв`язок має бути очевидним та безумовним, а не ймовірним та опосередкованим іншими правовідносинами» [23].

Взагалі, апеляційне провадження призначено для перегляду судових рішень судів першої інстанції, що не набрали законної сили. У ст. 293 КАСУ окреслено, що апеляційна скарга подається на рішення та ухвали судів першої інстанції, при цьому процесуальний закон чітко визначає коло ухвал, на які можуть бути подані апеляційні скарги (ст. 294 КАС України). Заперечення на інші ухвали включаються до апеляційної скарги на рішення суду. У разі подання особою апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, апеляційний суд повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню. За позицією Верховного Суду, в КАС України закріплено два окремі юридичні механізми оскарження ухвал суду першої інстанції: окремо від рішення суду щодо ухвал, перелік яких визначено у ст. 294 КАС України, та шляхом включення заперечень до апеляційної скарги на рішення щодо ухвал, які не зазначені в ст. 294 КАС України [24]. Вирішуючи питання щодо можливості / неможливості оскарження в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції, яка не передбачена в ст. 294 КАС України, зокрема ухвали про відмову в задоволенні клопотання про поновлення провадження у справі, Верховний

Суд вважає за необхідне звернутися до змістового тлумачення положень ст. 294 КАС України у співвідношенні з положеннями Конституції України та загальними засадами адміністративного судочинства. Таким чином Верховний Суд дійшов висновку, що адміністративно-процесуальний закон містить обмеження можливості оскарження окремих процедурних судових рішень (ухвал) суду першої інстанції та забезпечення беззастережного права на апеляційний перегляд справи. Тобто, відповідно до ч. 1 ст. 294 КАС України, використання законодавцем прийменника «щодо» спрямоване саме на визначення переліку тих ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

Аналіз положень КАС України дозволяє віднести до підстав апеляційного перегляду: неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи; недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими; невідповідність висновків, викладених у рішенні суду першої інстанції, обставинам справи; неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права; порушення правил адміністративної юрисдикції. Таким чином підставами перегляду судових рішень в апеляційному порядку можуть бути як питання права (правильність застосування матеріального та процесуального права), так і питання фактів (недоведеність обставин чи невідповідність висновків). При цьому, вимоги особи, яка подає апеляційну скаргу, до суду апеляційної інстанції та обґрунтування цих вимог, із зазначенням того, у чому полягає неправильність чи неповнота дослідження доказів і встановлення обставин у справі та (або) застосування норм права мають бути зазначені в апеляційні скарзі (п. 5, 6 ч. 2 ст. 296 КАС України).

Однією з умов апеляційного перегляду є дотримання строків подання апеляційної скарги, встановлених процесуальним законом. За загальним правилом, згідно ст. 295 КАС України, апеляційна скарга на рішення суду може бути подана протягом 30 днів, на ухвалу – протягом 15 днів з дня його (її) проголошення. Враховуючи специфіку термінових адміністративних справ, встановлено й інші строки подання апеляційної скарги (наприклад, за ч. 2 ст. 278 КАС у виборчих спорах – дводенний строк з дня проголошення рішення, а на судові рішення, ухвалені до дня голосування, - не пізніш як за чотири години до початку голосування тощо). Початок перебігу строку на апеляційне оскарження обчислюється з моменту: 1) проголошення повного судового рішення; 2) складення повного судового рішення – якщо було проголошено його вступну та резолютивну частину або справа розглядалась в порядку письмового провадження; 3) дня вручення відповідного рішення - якщо повне рішення не було вручено у день проголошення або складання.

У разі пропуску строку на апеляційне оскарження його може бути поновлено з огляду на поважні причини. Для цього апелянт подає клопотання про поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження, в якому зазначає поважність причин пропуску такого строку. Суд апеляційної інстанції з урахуванням поважності причин для пропуску строку: поновлює пропущений строк в разі визнання поважними причини пропуску; відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо визнає такі причини пропуску неповажними; незалежно від причин пропуску строку відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо скарга подана прокурором, суб'єктом владних повноважень після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення. При цьому слід мати на увазі, що згідно ч. 5 ст. 270 КАС України строки подання апеляційних скарг у термінових справах, визначених статтями 273–277, 280–283 Кодексу, не можуть бути поновлені.

Крім встановлення строку на подання апеляційної скарги, умовами перегляду адміністративної справи в порядку апеляції є сплата судового збору. Встановлюючи певний його розмір для звернення до суду, чи з позовною заявою чи з апеляційною скаргою, держава має виходити з того, щоб його надмірність не призводила до обмеження доступу до правосуддя. ЄСПЛ неодноразово зазначав в своїх рішеннях, що право на доступ до суду не є абсолютним та може піддаватися допустимим обмеженням за розсудом держави-учасниці.

Національні суди також зазначають, що процесуальні обмеження у формі обов'язку сплатити судовий збір, за загальним правилом, не зменшують для заявника можливості доступу до суду та не ускладнюють йому цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоду самій суті цього права [25]. Крім того, слід зазначити, що відсутність у суб'єкта владних повноважень коштів для сплати судового збору не визнається поважною обставиною для поновлення строку звернення до адміністративного суду. Зазначене неодноразово підтверджувалось у висновках Верховного Суду як щодо строку звернення з позовною заявою, так і з апеляційною чи касаційною скаргою.

Приміром, у справі № 340/661/19 за позовом Головного управління ДФС у Кіровоградській області на ухвалу Третього апеляційного адміністративного суду, Верховний Суд звернув увагу, що обставини, пов'язані з фінансуванням органів з державного бюджету, відсутністю в ньому коштів, призначених для сплати судового збору не можуть визнаватися поважними причинами пропуску строку звернення до адміністративного суду та, відповідно, підставою для поновлення зазначеного строку [26]. Верховний Суд зазначив, що органи державної влади, маючи однаковий обсяг процесуальних прав та обов'язків поряд з іншими учасниками справи, мають діяти вчасно та в належний спосіб, дотримуватися своїх власних внутрішніх процедур та правил, встановлених в тому числі нормами процесуального закону, не можуть і не повинні отримувати вигоду від їх порушення, уникати або шляхом допущення зайвих затримок та невиправданих зволікань відтерміновувати виконання своїх процесуальних обов'язків. У ситуації з пропуском строків державними органами поважними причинами пропуску строку не може виступати необхідність дотримання внутрішньої процедури виділення та погодження коштів на сплату судового збору чи тимчасова відсутність таких коштів. Це пов'язано з тим, що держава має дотримуватись принципу «належного урядування» та не може отримувати вигоду від порушення правил та обов'язків, встановлених нею ж.

Для забезпечення права на перегляд адміністративної справи мають значення, якими повноваженнями наділяється суд апеляційної інстанції. Так, відповідно до ст. 315 КАС України визначено повноваження апеляційного суду за наслідками розгляду апеляційної скарги, а саме: залишити апеляційну скаргу без задоволення, а судове рішення – без змін; скасувати судове рішення повністю або частково і ухвалити нове судове рішення у відповідній частині або змінити судове рішення; скасувати судове рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково; визнати нечинним судове рішення суду першої інстанції повністю або частково у визначених цим Кодексом випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині; скасувати судове рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю; у визначених Кодексом випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з вище зазначених рішень.

Залежно від того, якими повноваженнями наділяється суд апеляційної інстанції, в теорії юридичного процесу виокремлюють повну та неповну апеляцію. В умовах неповної апеляції апеляційний суд перевіряє дотримання судом першої інстанції вимог, встановлених процесуальним законом для постановлення законного і обґрунтованого судового рішення. Повна апеляція дозволяє перевірити правильність рішень суду першої інстанції та розглянути справу заново [2; 4; 27]. Так само акцентується увага на такій функції апеляційного перегляду, як забезпечення законності і обґрунтованості судового рішення [1]. Аналіз положень КАС України свідчить про закладення в основу саме повної апеляції, в межах якої забезпечується повноцінний захист особи судом апеляційної інстанції від необґрунтованих та помилково ухвалених рішень судом першої інстанції.

Висновки. Забезпечення реалізації права на апеляційний перегляд адміністративної справи обумовлюється: колом осіб, які наділяються правом апеляційного оскарження; переліком судових рішень, визначених процесуальним законом; необхідністю сплати судового збору для подання апеляційної скарги в необхідному розмірі; строком подання апеляційної скарги; обґрунтуванням підстав для звернення; повноваженнями, якими наділяється суд апеляційної інстанції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Городовенко В.В. Принципи судової влади: монографія. Харків: Право, 2012. 448 с.
2. Городовенко В.В. Забезпечення права на апеляційний перегляд справи: конституційно-правовий аспект і міжнародні стандарти. *Вісник Конституційного Суду України*. 2018. № 6. С. 85–97.
3. Бородін М.М. Інститут апеляційного перегляду рішень у цивільних справах: сучасний стан, перспективи розвитку та вдосконалення. *Вісник Верховного Суду України.* 2012. № 5. С. 43–47.
4. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Харків: Право, 2010. 352 с.
5. Мармаш В.Я. Межі здійснення права на апеляцію у кримінальному судочинстві України. *Вісник Верховного Суду України.* 2010. № 2. С. 41–48.

6. Кукурудз Р.О. Апеляція в адміністративному судочинстві: питання теорії та практики. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 1. С. 86–97.
7. Потапенко С.В. Реалізація принципу диспозитивності в апеляційному адміністративному суді. *Право і Безпека*. 2010. № 3(35). С. 104–109.
8. Марченко О.О. Окремі питання регламентації та практики апеляційного перегляду в адміністративному судочинстві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2016. Вип. 32. С. 128–146.
9. Конституція України від 26.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
10. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-16/print.
11. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
13. Берназюк Я. Право на доступ до судового захисту в контексті дотримання строків звернення до суду, практика ЄСПЛ. *Судово-юридична газета.* URL: https://sud.ua/ru/news/blog/123832-pravo-na-dostup-do-sudovogo-zakhistu-v-konteksti-dotrimannya-strokiv-zvernennya-do-sudu-praktika-yespl.
14. Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини: посібник для юристів. 2-ге вид. Рада Європи. 2018. 188 с.
15. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Воловік проти України» (Заява N 15123/03) від 06.12.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text.
16. У справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду): Рішення Конституційного Суду України від 28.04.2010 № 12-рп/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10#Text.
17. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.
18. Перунова О. Апеляційна скарга в цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 218–220.
19. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. Академічний курс для студентів юрид. спец. вищих навч. закл. Київ: Ін Юре, 2005. 624 с.
20. Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві. Чи потребує змін процесуальне законодавство? URL: https://8aa.court.gov.ua/sud4857/pres-centr/komentar_suddi/768428.
21. Васильєв С.В. Цивільний процес: підручник. К.: Алерта, 2019. 506 с.
22. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
23. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 640/5556/19 від 27.04.2021. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/96592053.
24. Постанова Верховного Суду від 12.03.2024 року у справі № 640/12926/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117598027.
25. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.09.2023 у справі № 120/722/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113605026.
26. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 03.02.2020 року у справі № 340/661/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87363536.
27. Мінка Т.П., Глуховеря М.М. Апеляційне провадження в адміністративному судочинстві України: монографія. Дніпропетровськ, 2015. 204 с.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.12

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

Сторожук І.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
ім. Леоніда Юзькова

Сторожук І.П. Правові основи запровадження інформаційно-інноваційних технологій у сфері медичного обслуговування.

У статті розглянуті правові аспекти запровадження інформаційно-інноваційних технологій у сфері медичного обслуговування та актуальність застосування інформаційних технологій у сфері медичного обслуговування. Використання нових інформаційно-інноваційних технологій забезпечить об'єктивність даних, сприятиме ефективності надання послуг та підвищить ефективність передачі інформації. Впровадження інформаційно-інноваційних технологій включає три основні етапи: отримання первинної інформації (знань і технічних навичок) про технології, організація впровадження технології з вирішенням матеріально-технічних, юридичних, фінансових і кадрових питань надання послуг, а далі після реалізації – підтримка організаційних заходів з урахуванням запровадженої технології.

Проаналізовано термін «медична послуга», що вперше визначено в законі. Розкрито доцільність використання новітніх технологій в медичній сфері, до них відносяться: нанотехнології, біомедичні дослідження в поєднанні з математичним і комп'ютерним моделюванням, мікроаналіз біологічних рідин і тканин, створення штучних органів і тканин. Основними сферами застосування сучасних інформаційних технологій є: медична інформаційна система, телемедицина, медична діагностика, експертні системи, медичне обладнання та комп'ютерні системи, інноваційні технології в лікувальному процесі, наукові дослідження в медицині., описано методи використання новітніх технологій у процесі організації, а саме: використання інтерактивних технологій, спеціальних програмних засобів та вебсерверів, електронних платформ, створення електронної бази та інше. Досліджено та охарактеризовано можливості інноваційних технологій в Законі «Про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-XII та інших законах, нормативно-правових актах які регулюють суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, розглянуто правові аспекти запровадження інформаційно-інноваційних технологій в Законі № 2807-IX від 01.12.2022 Про Національну програму інформатизації. Описано використання законів на провадження інноваційної діяльності в медичній сфері.

Ключові слова: інновації, модернізація, цифровізація, інформаційні технології, нормативно-правові акти .

Storozhuk I.P. Legal basis for the implementation of information and innovative technologies in the field of medical care.

The article considers the legal aspects of the introduction of information and innovative technologies in the field of medical care and the relevance of the application of information technologies in the field of medical care. The use of new information and innovative technologies will ensure the objectivity of data, contribute to the efficiency of service provision and increase the efficiency of information transfer. The introduction of information and innovative technologies includes three main stages: obtaining primary information (knowledge and technical skills) about technologies, organizing the implementation of technology with the resolution of logistical, legal, financial and personnel issues of service provision,

and then after implementation - supporting organizational measures taking into account the introduced technology.

The term «medical service», which is first defined in law, is disclosed. A medical service is a service provided to a patient by a health care institution or an individual entrepreneur who is registered and has a license to conduct activities in the medical field, is carried out in accordance with the procedure established by law and is paid for by the customer. The feasibility of using the latest technologies in the medical field is revealed, these include: nanotechnology, biomedical research in combination with mathematical and computer modeling, microanalysis of biological fluids and tissues, creation of artificial organs and tissues. The main areas of application of modern information technologies are: medical information system, telemedicine, medical diagnostics, expert systems, medical equipment and computer systems, innovative technologies in the treatment process, scientific research in medicine. Methods of using the latest technologies in the organizational process are described, namely: the use of interactive technologies, special software and web servers, electronic platforms, creation of an electronic database, etc. The possibilities of innovative technologies are investigated and characterized. «Law on Health Care» dated 19.11.1992 No. 2801-XII and other laws, regulatory legal acts regulate public relations in the field of health care, the legal aspects of the introduction of information and innovative technologies are considered in Law No. 2807-IX dated 01.12.2022 On the National Informatization Program. The use of laws for conducting activities in the medical field is described.

Key words: innovation, modernization, digitalization, information technologies, regulatory legal acts.

Постановка проблеми. За останні десятиліття запровадження інформаційно-інноваційних технологій стає вагомим фактором розвитку суспільства. Не винятком стала і сфера медицини де постійно запроваджуються інновації, що роблять діагностику, лікування та профілактику більш ефективними, швидкими та доступними. Походження слова «інновація» латинське, його переклад може бути розглянутий як оновлення, зміна або введення чогось нового.

Переважна більшість інноваційних технологій є високотехнологічними та базуються або є невід'ємною складовою інформаційних технологій. І якщо раніше основним напрямком впровадження комп'ютерних технологій була інтеграція всієї медичної інформації в цифровому вигляді з використанням останніх досягнень комп'ютерної та телекомунікаційної техніки то на сьогодні це цифровізація медицини через впровадження інноваційно-інформаційних технологій в різні процеси медичної галузі.

Актуальність проблеми запровадження інформаційно-інноваційних технологій у сфері медичного обслуговування зумовлена підвищенням ролі інформаційних та інноваційних технологій, перспективністю та подальшим їх визначенням майбутнього сфери охорони здоров'я.

В Резолюції Комісії з цивільно-правових норм у сфері робототехніки від 16 лютого 2017 року було зазначено, що «оскільки тепер людство стоїть на порозі ери, коли все більш досконалі роботи, боти, андроїди і інші прояви штучного інтелекту, схоже, готові розв'язати нову промислову революцію, яка, ймовірно, не залишить недоторканним жоден прошарок суспільства, для законодавчого органу життєво важливо враховувати його правові та етичні наслідки і наслідки, не пригнічуючи нововведень» [1]. Отже, першочерговим завданням для будь якої держави, на сьогодні, є створення правової бази яка б дала можливість розвивати і впроваджувати інноваційні технології в усіх сферах однак у чітко визначених рамках.

Стан опрацювання проблематики. Дослідженню даної тематики присвячені праці багатьох вчених – як вітчизняних, так і закордонних: Арістова І.В., Балабанова Л.В., Батюк А.Є., Войнов І.В., Вовчак І.С., Кашаєва А.Н., Ковальчук Т.М., Румак О.Х., Саблука П.Т., Савчука В.К. та інші.

Однак вивченню даної проблематики все ж приділяється недостатньо уваги.

Метою статті є аналіз правових основ впровадження інформаційно-інноваційних технологій у сферу надання медичної допомоги. Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: визначення ролі впровадження інформаційно-інноваційних технологій, конкретизацію нормативно-правових положень, що діють у сфері надання медичної допомоги при використанні інформаційно-інноваційної діяльності.

Предметом роботи є правові аспекти впровадження інформаційно-інноваційних технологій у сферу надання медичної допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конституція України у статті 49 [2] гарантує кожному право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Право людини на медичну допомогу закріплено також у ст. 284 ЦК України [3]. Забезпечити в повній мірі це право, на сьогодні, вже не можливо без застосування інформаційних технологій. В складних економічних умовах сучасності, актуальність застосування інформаційних технологій у сфері медичного обслуговування набуває усе більших важелів. Особливий акцент робиться на ефективність використання. Часто ефективність діяльності у сфері медичного обслуговування досягається із застосуванням модернізованих та новітніх інформаційних технологій. Впровадження інформаційних технологій у сфері медичного обслуговування сприяє підвищенню рівня обслуговування в медичній сфері та знизити рівень помилок, підвищити рівень взаємодії. Використання в діяльності новітніх інформаційних технологій забезпечують об'єктивність та своєчасність отриманих даних, підвищують якість надання послуг, збільшують обсяг переданої інформації, надають можливість враховувати потреби кожної людини [4].

Автоматизація медичних закладів – це створення єдиного інформаційного простору що дає можливість створювати автоматизовані робочі місця лікарів, організовувати роботу відділу медичної статистики, створювати бази даних, вести електронні медичні картки та об'єднувати в єдине ціле всі лікувальні, діагностичні, адміністративні, економічні та фінансові процеси.

Згідно із звітом HIMSS, близько 80% систем охорони здоров'я планують збільшити обсяг інвестицій у цифрову охорону здоров'я протягом наступних років. Світовий ринок медичних послуг досяг майже 7,5 трлн доларів у 2022 р. і продовжить зростати, перевищивши 9 трлн. доларів у 2026 році. Крім того, значне зростання демонструє ринок IT у сфері охорони здоров'я. За даними Precedence Research, у 2022 р. він досяг 320 млрд дол., а до 2030 р. досягне 857,6 млрд дол. [5].

Використання новітніх інформаційних технологій сприяє впровадження інноваційних методів в сфері медичного обслуговування. Інновації в медицині полягають у створенні, впровадженні та поширенні нових ідей, засобів і технологій управління. Це призводить до підвищення рівня медичного обслуговування та переходу системи в якісно інший стан. Надзвичайно перспективними є комп'ютерні технології в медичній галузі.

Плани з цифровізації сфери охорони здоров'я на 2024 рік відображені в дорожній карті цьогорічних проєктів, які планується втілити або розпочати в цьому році, а саме: запуск на державному рівні кабінету пацієнта; впровадження 1-ї частини системи є-Кров для вдосконалення процесів донорства крові; подальший розвиток системи управління запасами лікарських засобів та медичних виробів e-Stock; початок роботи над системою з поки що робочою назвою е-МСЕК у межах реформування системи проведення медико-соціальної експертизи; продовження роботи над створенням системи верифікації лікарських засобів в Україні та впровадженням стандарту електронного загального технічного документа (Electronic Common Technical Documente CTD), що подається для державної реєстрації препаратів в Україні; інтеграція систем та реєстрів у сфері охорони здоров'я з іншими державними системами та реєстрами, зокрема для верифікації даних та запуску нових проєктів; подальший розвиток телемедицини в напрямку телеметрії, телеконсультуванні та телерадіології; подальше забезпечення стабільної роботи ЕСОЗ та кібербезпеки; цифрова освіта розвиток цифрових компетентностей, знань і навичок медичних працівників; євроінтеграційні проєкти, які передбачають імплементацію Україною тих чи інших цифрових рішень у сфері охорони здоров'я, які містяться в близько250 директивах ЄС та інші [6].

Впровадження інноваційних технологій, у тому числі в первинній ланці охорони здоров'я, особливо нових методів профілактики, діагностики та лікування, організаційних технологій тощо, включає три основні етапи: отримання первинної інформації (знань і технічних навичок) про технології, організація впровадження технології з вирішенням матеріально-технічних, юридичних, фінансових і кадрових питань надання послуг або продукції, а далі після реалізації – підтримка організаційних заходів – таких як отримання державного замовлення на медичні послуги з урахуванням запровадженої технології, маркетингової технології тощо.

Таким чином, інноваційні технології як процес − це цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, що охоплюють цілісний процес від визначення його мети до очікуваних результатів.

Функціонування сучасної системи охорони здоров'я України в умовах ринкових відносин та досить обмежених матеріальних, фінансових і кадрових ресурсів закладів первинної медичної допомоги потребує розробки заходів щодо підвищення ефективності їх використання. У цьому

контексті виникають проблеми організаційно-економічного характеру, зокрема планування та контролю процесів розробки та впровадження медичних інновацій, спрямованих на задоволення споживачів якістю нових технологій надання медичної допомоги та підвищення ефективності роботи закладів охорони здоров'я.

Основними механізмами, що забезпечують доступність та належну якість медичної допомоги, є запровадження інформаційно-інноваційних технологій у сфері медичного обслуговування. Специфіка галузі охорони здоров'я вимагає особливого підходу до розвитку її медичних послуг. Використання новітніх технологій у діяльності закладів охорони здоров'я відіграє важливу роль, оскільки впливає на підвищення якості надання медичних послуг. Основні напрями застосування сучасних інформаційних технологій наступні – медична інформаційна система, телемедицина, медична діагностика, експертні системи, медичні апаратно-комп'ютерні системи, інноваційні технології у лікувальному процесі, наукові дослідження у медицині. У медицині, інформаційно-інноваційні технології покращують якість надання медичних послуг, налагоджують комунікацію, відкривають нові можливості лікування та поліпшення якості життя пацієнтів.

Однак, медицина це специфічна сфера яка має свої особливості функціонування інформаційних технологій. Всі вони потребують чіткого регламентування і контролю з боку держави бо напряму пов'язані з здоров'ям громадян. Складність правового регулювання інноваційних технологій не лише в тому, що законодавець не встигає за швидкоплинністю цих процесів і не лише в тому, що не можливо визначити правове регулювання даних процесів на перед, а й в тому що всі вони перетинаються з моральними, традиційними та релігійними нормами. Складність інновацій у досліджуваній сфері також полягає в тому, що система охорони здоров'я поєднує в собі як власне реалізацію медичної послуги (надання медичної допомоги на різних рівнях), так і допоміжні сфери, що працюють як у приватному, так і в державному секторах.

Зрозуміло, що всі ці інновації повинні застосовуватись з дозволу держави і контролюватись державою. Адже будь яка з цих технологій може бути використана як в благо так і нашкодити здоров'ю чи інтересам громадян, а в перспективі суспільству і державі. Саме тому, звертаючи увагу на шалений розвиток інформаційно-інноваційних технологій, перед законодавцем повинно стояти завдання створення відповідного масиву нормативних документів які б регулювали дану сферу.

Законодавство у сфері охорони здоров'я в Україні є новою галуззю права. За роки державної незалежності в Україні було прийнято близько 900 нових нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти медичної діяльності. Здебільшого це закони України, укази Президента України та постанови Уряду. Значну кількість нормативно-правових актів розроблено безпосередньо МОЗ України [7]. Та, на сьогодні, не прийнято жодного закону який би регулював використання інформаційних технологій саме в медичній сфері. Постановою Верховної Ради України від 8 липня 2022 року № 2360-IX [8] затверджено завдання Національної програми інформатизації на 2022–2024 роки, які відповідають основним пріоритетним напрямам цифрової трансформації України. Законом України «Про Національну програму інформатизації» від 1 грудня 2022 року № 2807-IX [9] оновлено термінологію, понятійну основу та визначення сфери інформатизації, окреслено та розширено права та обов'язки учасників процесу інформатизації. Закон регулює правові відносини, що виникають під час формування та виконання Національної програми інформатизації.

Інноваційна діяльність у медицині також частково регулюється Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII [10], Законом України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. № 2297-VI [11]. Держава створює умови для ефективного та доступного медичного обслуговування для всіх громадян. Держава сприяє розвитку медичних закладів усіх форм власності. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я», Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», Закон України «Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості», Постанови КМУ Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2023 році – це нормативно-правові акти, що гарантують людині охорону здоров'я і надання медичної допомоги.

Відповідно до норм ст. 3 Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV (ред. 31.03.2023 р.) [12] одним з основних принципів державної інноваційної політики є надання інформації про суб'єктів інноваційної діяльності. Проте організаційне забезпечення інно-

ваційної діяльності та посередницька складова інформаційного забезпечення залишаються поза увагою. Інновації в медицині – це нові ідеї, підходи, лікарські засоби чи методи діагностики, чи техніки втручання, які сприймаються як нові або мають унікальні властивості під час надання медичних послуг (допомоги) чи організації таких процесів. У нашій державі ведеться активна нормотворча діяльність щодо удосконалення засобів доступу до інформації, рівноправність електронного документа з іншими джерелами інформації підтверджується положеннями Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг».

Загальна декларації прав людини [13], окрім іншого, закріплює право кожної людини брати участь в науковому прогресі і користуватись його благами. У новому тисячолітті виник ряд областей, що відкрили нові можливості застосування новітніх інформаційних технологій. До них відносяться: ШІ технології, нанотехнології, біомедичні дослідження в поєднанні з математичним і комп'ютерним моделюванням, багатофакторні енергетичні впливи в діагностичних і терапевтичних цілях на системи, органи та тканини організму, мікроаналіз біологічних рідин і тканин, створення штучних органів і тканин та інше. Штучний інтелект в медицині стає все більш важливим і потенційно змінює спосіб надання медичної допомоги. Однак, використання ШІ в медицині також вимагає уважного ставлення до законодавчих аспектів. Функціонування даної системи штучного інтелекту обов'язково повинно бути регламентоване і обмежене законодавством. Проблема контролю ШІ визнається не лише на рівні національних законодавств (Так в США Управління з харчових продуктів та лікарських засобів (FDA) активно розробляє регуляторні рамки для ШІ-систем в медицині.) але й на міжнародному рівні. ЄС з метою забезпечення безпеки та захисту даних також розробляє регуляторні рамки для ШІ, зокрема в медицині. З метою сприяння благополуччю людини, її безпеці та суспільним інтересам ВООЗ [14] підготувала рекомендації для органів державного управління, технологічних компаній та працівників сфери надання медичних послуг щодо забезпечення належного використання великих мультимодальних моделей для зміцнення та захисту здоров'я населення.

Україна має декілька ключових законів, які регулюють використання штучного інтелекту в охороні здоров'я. Наприклад, Закон України «Про захист персональних даних» [15] регулює обробку персональних даних, включаючи данні, отриманні ШІ. Використання ШІ в охороні здоров'я регулюється також через рішення Національної медичної ради та інших органів влади, які забезпечують високий рівень безпеки та якості медичних послуг. Ці нормативні акти спрямовані на забезпечення безпеки, конфіденційності та захисту прав громадян при використанні технологій ШІ.

Перспективами подальших законодавчих ініціатив повинні стати умови запровадження інформаційно-інноваційних технологій в сфері медичного обслуговування та створення відповідного правового базису їх застосування. Потрібно врахувати, що використання ШІ повинно відповідати не лише медичним але й етичним стандартам і забезпечувати безпеку пацієнтів в тому числі захист персональних даних пацієнтів, які збираються і аналізуються ШІ системами. Не мало важливим є визначення відповідальності за використання ШІ в медичній сфері, якщо це призвело до настання негативних наслідків.

Висновки. Дослідження в медицині неможливі без використання комп'ютерних технологій та інформаційно-інноваційних технологій. Сучасні медичні технології також надають перевагу електронній формі. Крім того, інформаційно-інноваційні технології стали вже обов'язковим явищем у сфері надання медичного обслуговування, що відкриває нові можливості поліпшення якості життя людей. Однак роботизація хірургії та терапії, лікування хвороб за допомогою цифрових платформ та інші інновації в сфері медицини однозначно потребують закріплення у нормативно-правовому законодавстві.

Законодавство у сфері охорони здоров'я в Україні є новою галуззю права. Однак, не зважаючи на прийняття певної кількості нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти медичної діяльності, поза увагою нормотворців залишаються питання регулювання інформаційних технологій, деталізація вимог для запровадження інноваційних технологій. Особливу увагу потрібно звернути на вироблення стандартів при розробці та подальшому використанні систем ШІ.

Україна активно працює над розвитком нормативної бази та інфраструктури для впровадження ШІ в охороні здоров'я. Однак тільки дотримання сукупності вищезгаданих стандартів при розробці та подальшому використанні систем ШІ убезпечить людство від незворотних наслідків та сприятиме ефективному використанню комп'ютерних технологій для вирішення нагальних проблем та отримання глобальної вигоди від нейромережі.

В цілому, правова регламентація новітніх інноваційних та інформаційних технологій здійснюється недостатньо ефективно. Багато з необхідних правових актів не видано або видаються з великим запізненням, що призводить до фрагментарного та безсистемного правового регулювання новітніх технологій в медичній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html?redirect.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
3. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. Редакція від 03.09.2024, підстава – 3257-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.
4. Ліщинська Л.Б. Інформаційні технології у сфері охорони здоров'я. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2018. 240 с.
5. Horiachko A. «13 Healthcare IT Trends toWatch in 20 23», Soft ermii, av aila ble. 2023. URL: https ://www.softermii.com/blo g/he alth care-information-technology-trends-to-watch.
6. Цифровізація охорони здоров'я у 2024 році – які сервіси будуть впроваджені. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/tsyfrovizatsiia-okhorony-zdorovia-u-2024-rotsi-iaki-servisy-budut-vprovadzheni.
7. Пак С.Я. Державне управління розвитком інформаційних технологій галузі охорони здоров'я на регіональному та місцевому рівнях в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*, 2023. № 10. С. 145–150.
8. Про затвердження завдань Національної програми інформатизації на 2022–2024 роки: Постанова Верховної Ради України від 08.07.2022 № 2360-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2360-IX#Text.
9. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text.
11. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.
12. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text.
13. Загальна декларація прав людини: Декларація від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
14. Ethics and governance of artificial intelligence for health. Guidance on large multi-modal models. Geneva: World Health Organization; 2024. 98p. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/375579/9789240084759-eng.pdf? sequence.
15. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.13

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Сухан І.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Сенько А.І.,
студентка 2-го курсу ОС «Магістр»
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Сухан І.С., Сенько А.І. Електронне урядування в Україні: правові аспекти та перспективи розвитку.

Електронне урядування є важливою складовою модернізації державного управління в Україні, яка сприяє підвищенню ефективності, прозорості, підзвітності органів влади та забезпечує доступ громадян до адміністративних послуг у цифровому форматі. У статті здійснено комплексний аналіз правових аспектів функціонування електронного урядування, що включає нормативно-правову базу, механізми реалізації та перспективи розвитку. Розглянуто основні етапи впровадження електронного урядування в Україні, починаючи з перших спроб цифровізації адміністративних процесів до сучасних ініціатив зі створення інтегрованих платформ для взаємодії між державою, бізнесом та громадянами. Значна увага приділяється дослідженню законодавчих актів, які визначають основи правового регулювання електронного документообігу, електронного підпису, цифрової ідентифікації, а також захисту персональних даних відповідно до міжнародних стандартів.

Розглянуто ключові проблеми, які виникають у процесі впровадження електронного урядування в Україні. Серед них виділено недостатнє фінансування, нерівномірний розвиток цифрової інфраструктури, низький рівень цифрової грамотності населення, правові колізії, що гальмують ефективне функціонування системи, та відсутність єдиної стратегії розвитку. У статті акцентовано увагу на важливості інтеграції національного законодавства у сфері електронного урядування до європейських стандартів, зокрема у контексті гармонізації нормативної бази з вимогами Європейського Союзу.

Автором запропоновано практичні рекомендації щодо вдосконалення правового забезпечення електронного урядування. Серед ключових напрямів відзначено розширення доступу до цифрових послуг для всіх категорій населення, впровадження єдиних стандартів обміну даними між державними установами, посилення кібербезпеки та запровадження механізмів прозорого моніторингу ефективності використання електронних платформ. Також підкреслено важливість впровадження інноваційних інструментів для залучення громадян до прийняття управлінських рішень на основі сучасних цифрових технологій.

Перспективи розвитку електронного урядування розглядаються у контексті його впливу на демократизацію суспільства, підвищення ефективності державних процесів, покращення якості надання адміністративних послуг та забезпечення якісної комунікації між суб'єктами управління. Таким чином, електронне урядування є потужним інструментом трансформації державного управління, що сприяє сталому розвитку України.

Ключові слова: електронне урядування, цифрові технології, державне управління, правові аспекти, електронний документообіг, цифрова ідентифікація, Україна, кібербезпека, прозорість, розвиток.

Suhan I.S., Senko A.I. E-governance in Ukraine: legal aspects and development prospects.

E-governance is an essential element of modernizing public administration in Ukraine, enhancing the efficiency, transparency, and accountability of governmental bodies while ensuring citizens' access to administrative services in a digital format. This article presents a comprehensive analysis of the legal aspects of e-governance, including its regulatory framework, implementation mechanisms, and development prospects. The study examines the main stages of e-governance adoption in Ukraine, from initial attempts to digitize administrative processes to modern initiatives aimed at creating integrated platforms for interaction among the state, businesses, and citizens. Particular attention is devoted to legislative acts regulating electronic document flow, electronic signatures, digital identification, and personal data protection in compliance with international standards.

The article identifies critical challenges in implementing e-governance in Ukraine. These include insufficient funding, uneven development of digital infrastructure, low levels of digital literacy among the population, legal inconsistencies hindering effective system operation, and the absence of a unified development strategy. The paper emphasizes the importance of aligning national e-governance legislation with European standards, particularly in the context of harmonizing the regulatory framework with the European Union's requirements.

The author proposes practical recommendations for improving the legal framework for e-governance. Key directions include expanding access to digital services for all population categories, introducing unified data exchange standards among state institutions, strengthening cybersecurity, and implementing mechanisms for transparent monitoring of electronic platform efficiency. The significance of employing innovative tools to engage citizens in decision-making processes based on modern digital technologies is also highlighted.

The prospects for e-governance development are considered concerning its role in democratizing society, improving the efficiency of state processes, enhancing the quality of administrative services, and ensuring effective communication among governance stakeholders. Thus, e-governance emerges as a transformative tool for state administration, driving sustainable development in Ukraine.

Key words: e-governance, digital technologies, public administration, legal aspects, electronic document flow, digital identification, Ukraine, cybersecurity, transparency, development.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкої цифровізації та глобалізації суспільства електронне урядування стає важливим інструментом модернізації державного управління. В Україні, як і в багатьох інших країнах, впровадження електронного урядування є ключовим завданням для підвищення прозорості, ефективності та підзвітності державних інституцій. Однак розвиток цієї системи стикається з низкою проблем, серед яких недостатня розвиненість правового регулювання, нерівномірний доступ населення до цифрових технологій, низький рівень кібербезпеки та повільна інтеграція до міжнародного цифрового простору.

Актуальність дослідження полягає в необхідності визначення правових аспектів, що впливають на ефективність функціонування електронного урядування, та перспектив його розвитку з урахуванням міжнародного досвіду. Вирішення цих питань є важливим не лише для забезпечення якісного надання адміністративних послуг, а й для побудови демократичного, прозорого і технологічно розвиненого суспільства.

Метою дослідження є аналіз правових аспектів впровадження та функціонування електронного урядування в Україні, визначення його ролі у модернізації державного управління, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази та практичних механізмів реалізації. Особливу увагу приділено вивченню чинних законодавчих актів, ідентифікації ключових проблем у цій сфері та визначенню перспектив розвитку електронного урядування з урахуванням міжнародного досвіду та європейських стандартів.

Стан опрацювання проблематики. Питання правових аспектів та перспектив розвитку електронного урядування в Україні висвітлювалось у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема Барікової А.А., Ємельянова В.М., Квітки С.А., Семенченка А.І., Чечель О.Ю. та інших. Сучасні наукові розробки не змогли повністю охопити всі аспекти реалізації прав людини в контексті електронного урядування, зокрема щодо вдосконалення механізмів доступу до державних послуг. Це вказує на необхідність подальшого дослідження цієї теми, що є важливим для розвитку електронного урядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розвиток електронного урядування є одним із ключових напрямів цифрової трансформації державного управління в Україні. Цей процес спрямований на підви-

щення ефективності державних інституцій, забезпечення прозорості у прийнятті рішень та поліпшення якості взаємодії між владою, громадянами та бізнесом. Однак впровадження електронного урядування потребує ґрунтовного правового забезпечення, яке відповідатиме сучасним викликам цифровізації та інтеграції до європейського цифрового простору. Дослідження цієї теми є актуальним, оскільки саме правові аспекти визначають рамки, у яких функціонує електронне урядування, та впливають на його подальший розвиток.

Для початку розглянемо, що таке електронний уряд. Електронний уряд – це єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянами та суб'єктами господарювання [1, с. 62]. Електронний уряд відображає функціонування публічної адміністрації в електронному форматі. У такому контексті мова йде про формування потужного сегмента в межах інформаційного суспільства, який орієнтований на повноцінну реалізацію сервісного компонента, що забезпечує задоволення потреб членів громадянського суспільства [2, с. 170].

Робота електронного уряду в Україні спрямована на кілька основних напрямків:

1. Налагодження інформаційних комунікацій між органами влади. Створення централізованих баз даних та використання технологій розподіленої обробки даних для автоматизації документообігу та покращення взаємодії між державними структурами.

2. Надання електронних послуг. Забезпечення доступу до державних послуг для громадян та бізнесу без часових і територіальних обмежень, що дозволяє отримувати документи та послуги швидко та зручно.

3. Розвиток електронного ринку. Впровадження електронних закупівель і тендерів для підвищення прозорості, зменшення бюрократії та підвищення конкуренції серед постачальників.

4. Електронна демократія. Забезпечення прозорості та відкритості у взаємодії між державою, громадянами та бізнесом, що дозволяє активніше залучати громадян до процесу прийняття рішень і здійснювати громадський контроль.

5. Покращення соціальних послуг. Електронні сервіси у сферах охорони здоров'я, освіти та екології забезпечують рівний доступ до послуг і спрощують процес їх отримання.

6. Електронне судочинство. Впровадження онлайн-судочинства для підвищення ефективності судового процесу, скорочення витрат часу та ресурсів.

7. Електронне голосування. Забезпечення зручного та безпечного процесу голосування, що підвищує явку виборців і точність підрахунку голосів. [3, с. 78].

Ці напрямки формують комплексну систему, яка дозволяє зробити державне управління більш ефективним, прозорим і доступним для громадян та бізнесу, а також забезпечує сталий розвиток інформаційного суспільства.

Варто зазначити, що серед основних чинників, які заважають Україні створити достатньо потужний імідж у світі та сформувати ефективний електронний уряд, можна назвати:

– недостатній рівень інтегрованості України у світовий інформаційний простір унаслідок слабкого розвитку необхідної для цього матеріально-технічної бази;

– брак фахових спеціалістів, особливо в державних органах влади, з міжнародної інформації та PR-технологій;

– недостатня увага центральних органів державної влади до проблеми забезпечення позитивного міжнародного іміджу України загалом [1, с. 63].

Саме в цих напрямах варто вдосконалювати роботу електронного уряду, запроваджувати нові концепції, які б сприяли розвитку суспільства, пришвидшувало його адаптування до такої моделі державного управління.

На сучасному етапі впровадження електронного урядування дуже гостро постало питання апаратного та програмного забезпечення для доступу до електронної мережі обміну даними. Це більше стосується сільської місцевості, з найменшою кількістю апаратного забезпечення, здатного виконувати обмін інформацією у електронному вигляді. Також великим гальмом, на думку В.М. Ємельянова та Є.В. Берсана, є те, що майже всім верствам населення потрібна практична допомога у освоєнні користування сайтами та веб-порталами. Для знищення прогалин краще за все використовувати сучасні бібліотеки з їх працівниками у ролі сучасних вчителів, які на практиці зможуть допомогти відвідувачам навчитися користуватися сучасними технологіями, так як цього потребують не тільки люди похилого віку, а й приблизно 40 % працездатного населення [4, с. 13].

Однак, незважаючи на різні проблеми, в Україні поступово створюються необхідні передумови для розвитку електронного урядування [5, с. 40]. Так, серед актуальних державних проєктів електронного урядування можна виокремити такі:

1. Єдиний державний портал адміністративних послуг. Переведення адміністративних послуг в електронний вид.
2. Система електронної взаємодії органів виконавчої влади. Міжвідомчий електронний документообіг.
3. Відкриті дані. Портал відкритих даних.
4. Електронні закупівлі – система Prozorro.
5. Стандарти інтероперабельності. Електронна взаємодія державних інформаційних систем.
6. Інфраструктура електронної ідентифікації: електронний цифровий підпис та альтернативні механізми електронної ідентифікації (BankID, MobiliID).

На жаль, в Україні реалізація державних проєктів електронного урядування найчастіше зводиться лише до наявності веб-сайту, який в першу чергу виконує тільки інформаційну функцію. Між тим йдеться про інформатизацію всіх управлінських процесів в органах державної влади всіх рівнів. Можна спрогнозувати, що перехід до «електронного врядування» у нашій країні відбуватиметься складніше, ніж в європейських країнах. Причиною тому є бюрократичні та кон'юнктурні особливості [6, с. 32].

На нашу думку, на сьогоднішній день в Україні значно покращилася ефективність роботи органів влади, зокрема завдяки розвитку електронних послуг, таких як портал «Дія», який став важливим інструментом для громадян і бізнесу. Це дозволило підвищити прозорість державних послуг, забезпечивши їх швидкий доступ і зручність. Водночас, хоча принципи відкритості та доступності все більше впроваджуються, в країні залишаються проблеми з реальним рівнем довіри до влади та ефективністю адміністрування, а також з повною інтеграцією електронних послуг у повсякденну практику державного управління.

Щодо покращення якості надання публічних послуг, можна зазначити, що в Україні значно зросла кількість доступних електронних послуг, таких як реєстрація бізнесу, подача декларацій, отримання довідок і навіть оформлення паспортів та водійських посвідчень. Проте в деяких сферах ще є певні обмеження або проблеми з адаптацією для окремих категорій громадян, наприклад, людей похилого віку або тих, хто не має доступу до Інтернету.

У питаннях мінімізації корупційних ризиків електронізація послуг стала одним з інструментів боротьби з корупцією, оскільки автоматизація процесів дозволяє зменшити людський фактор. Однак, незважаючи на це, в Україні все ще існують корупційні схеми, і повністю подолати цю проблему за допомогою тільки електронних інструментів, ймовірно, не вдасться без комплексних реформ у правовій та судовій системах.

Що стосується покращення інвестиційної привабливості та ділового клімату, то, без сумніву, електронні послуги сприяли спрощенню процедур для бізнесу, таких як реєстрація підприємств, сплата податків і отримання ліцензій. Це дозволило Україні поліпшити позиції в міжнародних рейтингах, таких як Doing Business, проте для значного покращення інвестиційного клімату необхідно подолати інші проблеми, пов'язані з правовою невизначеністю та низьким рівнем захисту інвесторів.

Нарешті, у контексті соціально-економічного розвитку, розвиток електронних послуг безумовно стимулює зростання економіки, оскільки забезпечує зручність і доступність для громадян та підприємств. Проте, для реального підвищення рівня соціально-економічного розвитку необхідно подолати такі виклики, як нерівність у доступі до цифрових технологій та забезпечення стабільного інтернет-з'єднання в усіх регіонах країни.

Висновки. На сьогодні Україна досягла значного прогресу в розвитку електронного урядування, зокрема завдяки платформі «Дія», що значно покращила доступ громадян та бізнесу до державних послуг. Впровадження електронних сервісів сприяло підвищенню прозорості, зменшенню корупційних ризиків та спрощенню бізнес-процесів. Однак існують проблеми з довірою до влади та ефективністю адміністрування, а також з інтеграцією електронних послуг у повсякденну практику, особливо серед окремих категорій громадян – таких, як люди похилого віку або ті, хто не має доступу до Інтернету.

Для подальшого вдосконалення електронного уряду необхідно продовжувати працювати над матеріально-технічною базою, навчанням фахівців у галузі IT та PR-технологій, а також забез-

печити доступність електронних послуг для всіх регіонів країни. Особливо важливо надати підтримку користувачам, які мають труднощі з освоєнням цифрових технологій, зокрема, пенсіонерам та мешканцям сільської місцевості. Тільки комплексний підхід до вирішення цих питань дозволить досягти повного потенціалу електронного урядування в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оксентюк С. Електронний уряд як головна складова електронного урядування. *Проблеми публічного управління та адміністрування на регіональному рівні*. 2019. № 5. С. 62-63.
2. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 224 с.
3. Чечель О.Ю. Розвиток інформаційного простору та Е-уряду в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 3. С. 74–81.
4. Ємельянов В.М. Проблеми та перспективи розвитку електронного урядування в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2016. № 269. С. 11–17.
5. Семенченко А.І. Електронне урядування та електронна демократія: навчальний посібник. Київ: ФОП Москаленко О.М., 2017. 72 с.
6. Квітка С.А. Електронне врядування як інноваційний механізм взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства: зарубіжний досвід та передумови розвитку в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 9. С. 26–34.

УДК 342.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.14

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Татьянченко О.А.,
аспірантка 2-го курсу,
заочна форма ОКР «Доктор філософії»
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0002-3738-4987
e-mail: cabyrc.shelest40@gmail.com

Татьянченко О.А. Адміністративно-правові аспекти фінансового моніторингу бізнесу в умовах воєнного стану.

Фінансовий моніторинг – діяльність із виявлення незаконно отриманих доходів та запобігання фінансуванню тероризму. Національний банк встановлює до банків та небанківських установ вимоги щодо протидії відмиванню незаконно отриманих доходів та перевіряє їх дотримання.

Здійснюючи фінансовий моніторинг, банки та небанківські фінансові установи перевіряють клієнтів та аналізують їхні фінансові операції. У разі виявлення підозрілих операцій банки інформують Державну службу фінансового моніторингу та правоохоронні органи України.

Національний банк діє відповідно до Міжнародних стандартів з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення FATF.

Питання фінансового моніторингу бізнесу в Україні в умовах воєнного стану актуальне як ніколи. Мова йде про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Банківським установам згідно з чинним законодавством делеговані повноваження суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Завдання суб'єкту первинного фінансового – це розробка внутрішніх документів з питань фінансового моніторингу, які повинні містити процедури, достатні для забезпечення ефективного управління ризиками, а також для запобігання використання послуг та продуктів суб'єкта первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення та призначає працівника, відповідального за його проведення.

Банківські установи, як суб'єкти первинного фінансового моніторингу створюють та забезпечують функціонування самостійного структурного підрозділу для виконання функцій з питань проведення фінансового моніторингу.

Але для підприємств, які перереєстрували свою діяльність з тимчасово окупованих територій на підконтрольну територію України дуже складно проходити фінансовий моніторинг оскільки їх фінансова діяльність «паралізується» в очікуванні на рішення банківської установи, дуже часто блокуються рахунки. Річ у тому, що на початку 2024 року вищевказані підприємства банківські установи перевіряли в російських реєстрах подібних українським Ю-Контрол, Опендатабот тощо. При цьому спирались на них більш ніж на українські законні реєстри.

Тому постає дуже важливе питання фінансовий моніторинг підприємств - правовий захист чи знищення бізнесу в умовах воєнного стану?

Ключові слова: Фінансовий моніторинг, легалізація доходів, банківські установи, фінансування, суб'єкт первинного фінансового моніторингу, ризик клієнта, ділові відносини, фінансові операції.

Tatianchenko O.A. Administrative and legal aspects of financial monitoring of business under martial law.

Financial monitoring is an activity aimed at identifying illegally obtained income and preventing the financing of terrorism. The National Bank establishes requirements for banks and non-banking institutions regarding the prevention of laundering of illegally obtained income and verifies their compliance.

Carrying out financial monitoring, banks and non-bank financial institutions check clients and analyze their financial transactions. In case of detection of suspicious transactions, banks inform the State Financial Monitoring Service and law enforcement agencies of Ukraine.

The National Bank acts in accordance with FATF International Standards for Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism and the Proliferation of Weapons of Mass Destruction.

The issue of financial monitoring of business in Ukraine under martial law is more relevant than ever. It is about preventing and countering the legalization (laundering) of criminal proceeds, the financing of terrorism, and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction. According to the current legislation, banking institutions are delegated the authority of the subject of primary financial monitoring.

The task of the primary financial entity is to develop internal documents on financial monitoring, which should contain procedures sufficient to ensure effective risk management, as well as to prevent the use of services and products of the subject of primary financial monitoring for the legalization (laundering) financial monitoring for the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, the financing of terrorism and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction and appoints an employee responsible for its implementation.

Banking institutions, as subjects of primary financial monitoring, create and ensure the functioning of an independent structural unit to perform functions related to financial monitoring. But it is very difficult for enterprises that have re-registered their activities from the temporarily occupied territories to the territory under the control of Ukraine to undergo financial monitoring, since, first of all, their financial activities are «paralyzed» while waiting for the decision of the banking institution, and accounts are very often blocked. The fact is that at the beginning of 2024, the above enterprises and banking institutions were checked in Russian registers, such as Ukrainian YouControl, Opendatabot, etc. Why did they rely on them more than on Ukrainian legal registers. Therefore, a very important question arises: financial monitoring of enterprises - legal protection or destruction of business under martial law?

Key words: Financial monitoring, legalization of income, banking institutions, financing, subject of primary financial monitoring, client risk, business relations, financial operations.

Постановка проблеми: В умовах воєнного стану фінансовий моніторинг бізнесу набув нових обертів. Регламентує фінансовий моніторинг Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі-Закон).

Банківські установи відповідно до пункту 1 частини другої статті 6 Закону є суб'єктом первинного фінансового моніторингу.

Завдання, обов'язки та права суб'єктів первинного фінансового моніторингу визначені статтею 8 Закону відповідно до норм якої, суб'єкт первинного фінансового моніторингу, зокрема розробляє внутрішні документи з питань фінансового моніторингу, які повинні містити процедури, достатні для забезпечення ефективного управління ризиками, а також для запобігання використання послуг та продуктів суб'єкта первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення та призначає працівника, відповідального за його проведення [1].

Крім того, пунктом 7 розділу ІІ Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою правління Національного банку України від 19.05.2023 № 65 визначено, що банк з метою належної організації внутрішньобанківської системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та проведення первинного фінансового моніторингу створює, зокрема окремий структурний підрозділ з фінансового моніторингу.

Банківські установи, як суб'єкти первинного фінансового моніторингу створюють та забезпечують функціонування самостійного структурного підрозділу для виконання функцій з питань проведення фінансового моніторингу [8].

І тут постає питання в незалежності думки та компетентності що посадової особи, що окремого структурного підрозділу з фінансового моніторингу в банку. Оскільки не дивлячись на законодавство фінансовий моніторинг підприємства повністю залежить від людського фактора та внутрішньої політики банку.

Мета дослідження – дослідити та проаналізувати фактори, які негативно впливають на ефективність та неупередженість проведення фінансового моніторингу підприємства з боку фінансової установи та створити єдиний для всіх механізм та план проведення фінансового моніторингу бізнесу без заподіяння шкоди для діяльності підприємств.

Стан опрацювання проблематики. Основні теоретичні та практичні напрацювання провідних науковців розпочались з теорії розвитку системи фінансового моніторингу наприкінці XX-го століття. Зарубіжні дослідники такі як P.A. Schott, E. Jean-Francois та T. Kobayashi зосередили свої праці на оцінці системи фінансового моніторингу з питань протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. У своїх дослідженнях P.A. Schott, аналізував зв'язок між відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. Дослідник наголошував на тому, що «значна різниця між відмиванням грошей і фінансуванням тероризму є те, що залучені кошти можуть виходити як із законних джерел, так і зі злочинної діяльності. Такі законні джерела надходжень можуть мати благодійний характер, які, своєю чергою, використовуються для підтримки терористичної діяльності або терористичних організацій. Отже, ця різниця вимагає спеціальних законів для боротьби з фінансуванням тероризму».

У своїх працях E. Jean-Francois досліджував фінансовий моніторинг для некомерційних організацій, як систему, яка контролює облік методів і процедур, достовірності фінансової звітності, а також здатність організації для отримання зворотного зв'язку, яка може допомогти в досягненні стратегічних та оперативних цілей і завдань. На його думку, фінансовий моніторинг допомагає некомерційним організаціям збирати інформацію про доходи, витрати, затрати та продуктивність.

Автор T. Kobayashi провів детальний аналіз звіту фінансового моніторингу, який був сформований в Японії Агентством фінансових послуг (FSA) в липні 2014 року. Ініціативою FSA є співпраця з закордонними регуляторами, а саме наглядовими коледжами, обмін інформацією з іноземними регуляторами; збір і використання інформації, а саме створення команди проєкту розвідки для збору інформації; вдосконалення експертизи екзаменаторів, а саме формування спеціалізованої групи з категорії бізнес-ризику і початок співпраці з екзаменатором головної команди; ініціативи, спрямовані на якісне поліпшення іспитів, а саме підвищення експлуатаційної гнучкості. T. Kobayashi прийшов до висновку, що більшість з практик, розглянутих в доповіді, не досягають рівня «кращих практик».

Напрацювання провідних зарубіжних науковців поклали початок формуванню теоретичної бази фінансового моніторингу.

Досліджуючи у своїх роботах принципи формування фінансового моніторингу українські вчені Сербина О. і Мінакова К. виділили основні фактори, які вплинули на формування системи фінансового моніторингу які безпосередньо не пов'язані з фінансовими операціями своїх клієнтів, але вони можуть бути залучені, щоб забезпечити видимість законності відмивання «брудних» коштів. Підставою для комплексного аналізу ступеня країни відповідно до рекомендацій ФАТФ, в статті виявлено причинно-наслідковий зв'язок між національною оцінкою ризиків легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванням тероризму, та оцінкою ризиків на рівні окремих його компонентів – первинних суб'єктів фінансового моніторингу (в тому числі аудиторів та аудиторських фірм). Вчені вивчили систему оцінки ризиків легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму з погляду компонентів внутрішнього контролю і показали вміст внутрішніх заходів фінансового контролю в їх взаємозв'язку з компонентами системи внутрішнього контролю аудиторської фірми [11].

В умовах воєнного стану спостерігається висока динамічність в українському законодавстві, економіці та всіх фінансових процесах країни. Фінансовий моніторинг бізнесу постійно змінює свою форму та правила проведення. Так, 1 вересня 2024 набрав чинності наказ Міністерства юстиції України від 12.07.2023 № 2542/5 «Про затвердження Порядку повідомлення тримача Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про виявлення розбіжностей між отриманими суб'єктом первинного фінансового моніторингу в результаті здійснення належної перевірки та розміщеними в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань відомостями про кінцевих

бенефіціарних власників та/або структуру власності юридичної особи», згідно з яким суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані повідомляти тримача ЄДР про виявлені ними розбіжності щодо кінцевих бенефіціарних власників та/або структуру власності юридичної особи в порядку і за формою, встановленими наказом [10].

Тому, в сучасних умовах напрацювання та дослідження стосовно проблем фінансового моніторингу поки що не мають чітких висновків. У зв'язку з постійними змінами в законодавстві наприкінці 2024 року проводиться велика кількість вебінарів, консультацій і форумів за участю провідних галузевих фахівців країни.

17 жовтня 2024 р. у м. Київ під егідою Держфінмоніторингу та Академії фінансового моніторингу проведено Національний Форум «Фінансовий моніторинг в Україні: виклики та перспективи». Форум відбувся за активної організації та завдяки впровадженню проєкту «Сприяння доброчесності в діяльності державного сектору (Pro-Integrity)» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та Агентства Великої Британії з міжнародного розвитку (FCDO). Цей міжвідомчий захід у сфері запобігання та протидії об'єднав представників правоохоронного напряму, державного і первинного фінансового моніторингу, а також громадського сектору, в тому числі представників міжнародних інституцій, що сприяють розвитку системи. Для досягнення основної мети форуму визначені та обговорені актуальні проблеми та виклики національної системи фінансового моніторингу та шляхи їх вирішення і пошуку напрямів удосконалення системи. У панельних дискусіях Форуму брали участь представники Міністерства фінансів, Офісу Генерального прокурора, Мін'юсту, Держфінмоніторингу, Служби безпеки України, Верховного суду України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного банку України, Державного бюро розслідувань, Національної поліції, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національного антикорупційного бюро України, представники судової гілки влади та приватного сектору.

Експерти розглянули широке коло актуальних питань фінансового моніторингу в Україні, зокрема:

актуальність проблеми запобігання та протидії відмиванню коштів у сьогоденній Україні;

виклики у регулюванні та нагляді у сфері фінансового моніторингу;

особливості боротьби з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом;

аспекти судового розгляду справ про легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом;

виклики у проведенні первинного фінансового моніторингу.

В умовах воєнного стану система фінансового моніторингу продовжує виконання завдань, визначених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», в тому числі у контексті протидії країні-агресору та забезпечення її санкціонування [12].

Також, слід наголосити, на сучасних інструментах перевірки ризиків. Наприклад, за допомогою системи YouControl можна швидко перевірити інформацію про контрагентів. Інструмент «Експрес-аналіз» має спеціальну вкладку «Фінансовий моніторинг», яка знаходить і позначає ризиковані фактори. З Експрес-аналізом можна попередньо перевірити контрагента і передбачити ризик виникнення питань у суб'єкта фінансового моніторингу.

В умовах воєнного стану система фінансового моніторингу продовжує виконання завдань, визначених Законом, в тому числі у контексті протидії країні-агресору та забезпечення її санкціонування. Але цьому напрямку залишається багато недоліків в над якими потрібно працювати.

Виклад основного матеріалу: Фінансовий моніторинг – це комплекс заходів, які банки здійснюють, щоб запобігти незаконним фінансовим операціям, таким як відмивання грошей, фінансування тероризму чи інші шахрайські дії.

В умовах сьогодення, зазначений процес часто стає випробуванням для звичайних клієнтів, які раптово стикаються з блокуванням рахунків, вимогами надати документи чи зупиненням транзакцій. Банківські установи, керуючись вимогами законодавства, дедалі частіше блокують рахунки, зупиняють операції та запитують купу документів. Для клієнтів, що не розуміють, як працює ця система, це часто виглядає як свавілля [9].

Відповідно до пункту 4 частини другої статті 8 Закону суб'єкт первинного фінансового зобов'язаний здійснювати належну перевірку нових клієнтів, а також наявних клієнтів.

В пункті 34 частини першої статті 1 Закону зазначено, що належна перевірка це заходи, які включають проведення на постійній основі моніторингу ділових відносин та фінансових операцій клієнта, що здійснюються у процесі таких відносин, щодо відповідності таких фінансових операцій наявній у суб'єкта первинного фінансового моніторингу інформації про клієнта, його діяльність та ризик [1].

При цьому, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний здійснювати переоцінку ризиків своїх клієнтів таким чином, щоб бути здатним показати своє розуміння ризиків, що становлять для нього такі клієнти (ризик-профіль клієнтів).

Для юридичних осіб процес фінансового моніторингу включає встановлення та ідентифікацію таких моментів: ідентифікацію і верифікацію юридичної особи, встановлення кінцевого бенефіціара, встановлення мети й характеру майбутніх ділових відносин, встановлення мети проведення фінансової операції, постійний моніторинг ділових відносин і фінансових операцій, регулярну перевірку відповідності фінансової операції контрагента інформації про нього, підтримку актуальності отриманих даних.

Відповідно до пункту 8^1 частини другої статті 8 Закону суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний повідомляти в порядку, встановленому Міністерством юстиції України, тримача Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР) про виявлення розбіжностей між отриманими ним в результаті здійснення належної перевірки та розміщеними в ЄДР відомостями про кінцевих бенефіціарних власників та структуру власності клієнта (зокрема, про виявлення неповноти, неточностей чи помилок в інформації про кінцевого бенефіціарного власника або про структуру власності такого клієнта, що міститься в ЄДР) – протягом 10 робочих днів з дня виявлення розбіжностей. Банківські установи наділено повноваженнями здійснювати переоцінку ризиків своїх клієнтів з метою розуміння ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або розповсюдження зброї масового знищення та застосування заходів направлених на управління ризиками [1].

Найчастіше банк надсилає клієнту Опитувальник для цілей виявлення зв'язків з країною агресором який містить в собі такі питання:

1. Чи мають фізичні особи громадяни та/або фізичні, юридичні особи, державні органи, організації, які зареєстровані на території російської федерації або республіки білорусь або непідконтрольних територіях.

2. Чи є фізичні особи громадяни такими, які зареєстровані на території російської федерації, або республіки білорусь, або непідконтрольних територіях, кінцевими бенефіціарними власниками або вигодонабувачами Суб'єкта господарювання? (для юридичних осіб).

3. Чи є Суб'єкт господарювання офіційним представником або представництвом російських та білоруських компаній або державних органів чи організацій?

4. Чи має Суб'єкт господарювання чинні договори або будь-які ділові відносини з фізичними або юридичними особами, або державними організаціями російської федерації або республіки білорусь, або непідконтрольних територій, або які є пов'язаними особами з ними (в т.ч. через учасників (акціонерів), що мають частку в статутному капіталі 10 і більше відсотків)?

5. Чи має Суб'єкт господарювання підрозділи або представництво, або довірених осіб, або здійснює діяльність на території російської федерації, або республіки білорусь, або непідконтрольних територіях?

6. Чи є в керівних органах (серед керівництва) Суб'єкта господарювання фізичні або юридичні особи (в т.ч. державні органи), що є громадянами або резидентами російської федерації або республіки білорусь або непідконтрольних територій, або є пов'язаними особами з ними? 7. Чи є Суб'єкт господарювання учасником (акціонером) юридичної осо-би, створеної та зареєстрованої відповідно до законодавства російської федерації або республіки білорусь.

8. Чи є Суб'єкт господарювання учасником (акціонером) юридичних осіб спільно з громадянами або резидентами російської федерації або республіки білорусь, та/або юридичною особою, створеною та зареєстрованою відповідно до законодавства російської федерації або республіки білорусь?

9. Чи здійснює здійснював (зазначити коли останній раз) Суб'єкт господарювання операції з цінними паперами (купівля, продаж, обмін, наявність цінних паперів на рахунку в цінних паперах), емітентами яких є резиденти російської федерації або республіки білорусь або особи, афілійовані особи з такими резидентами?

10. Чи здійснює Суб'єкт господарювання переказ коштів на користь громадян або юридичних осіб або організацій російської федерації або республіки білорусь або непідконтрольних територій або громадян, які внесені до санкційних списків, у тому числі іноземних країн? Якщо так, зазначити кому саме та суть і призначення цих переказів, дату переказу?

11. Чи належить Суб'єкт господарювання до фінансових груп (в т.ч. міжнародних) які здійснюють діяльність (ведуть бізнес) на території російської федерації або республіки білорусь або непідконтрольних територій.

В разі встановлення клієнту неприйнятно високого ризику або ненадання клієнтом необхідних документів чи інформації, суб'єкт первинного фінансового моніторингу, з урахуванням зазначеного зобов'язаний відмовити клієнту в підтриманні ділових відносин та обслуговуванні його рахунків і проведення фінансових операцій.

Застосування ризикоорієнтованого підходу здійснюється в порядку, визначеному внутрішніми документами з питань фінансового моніторингу суб'єкта первинного фінансового моніторингу, з урахуванням рекомендацій відповідних суб'єктів державного фінансового моніторингу, які з цим Законом виконують функції державного регулювання і нагляду за такими суб'єктами первинного фінансового моніторингу (частина друга статті 7 Закону) [1].

Банківські установи, як суб'єкт первинного фінансового моніторингу, з урахуванням ризику клієнта, самостійно приймають рішення про відмову від підтримання ділових відносин, проведення фінансової операції.

Отже, питання незалежності думки та компетентності що посадової особи, що окремого структурного підрозділу з фінансового моніторингу в банку, не дивлячись на законодавство, повністю залежить від людського фактора та внутрішньої фінансової установи.

Однак, нагляд за дотриманням банківськими установами законодавства, що регулює діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, відповідно до статті 18 Закону здійснюється виключно Національним банком України.

Наприклад, клієнт вважає, що рішення банку, яке було прийняте в рамках виконання вимог фінансового моніторингу, порушує його права або є необґрунтованим, то в нього є кілька варіантів дій.

Це може бути звернення безпосередньо до банку, що обслуговує з вимогою надати пояснення причин блокування рахунку або відмови у проведенні операції. Банк зобов'язаний надати відповідь, і клієнт може спробувати розв'язати питання шляхом подальшого діалогу.

При негативній відповіді банку клієнт може звернутися до Національного банку України шляхом підготовки детального запиту, в якому треба описати ситуацію, вказати порушення та вимагати втручання регулятора. Нацбанк може здійснити перевірку дій банку та у разі виявлення порушень застосувати відповідні санкції до фінансової установи [9].

Але, як показує досвід, відповідь на таке звернення являє совою цитування окремих статей Закону. В результаті рахунки все ще заблоковані, підприємство не може здійснювати свою діяльність та отримує колосальні збитки та борги по податках.

Тому, клієнту якому було завдано фінансових або інших збитків через розірвання ділових відносин банком має право на компенсацію. Для цього також можна звертатися до НБУ, а у разі, якщо це не дало результату, то звернутися з позовом до суду, оскаржуючи дії банку. Що знову ж таки займає багато часу та фінансових витрат.

Висновки: Підводячи висновки проведеного аналізу адміністративно-правових аспектів фінансового моніторингу бізнесу в умовах воєнного стану, зазначимо, що Банківські установи є суб'єктом первинного фінансового моніторингу. Суб'єкт первинного фінансового моніторингу, зокрема, розробляє внутрішні документи з питань фінансового моніторингу, які повинні містити процедури, достатні для забезпечення ефективного управління ризиками, а також для запобігання використання послуг та продуктів суб'єкта первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення та призначає працівника, відповідального за його проведення.

Однак фінансовий моніторинг не є досконалим і потребує доопрацювання, вимоги до клієнтів мають бути в кожній установі однакові та не залежати від однієї людини чи відділу. Цей процес має бути прозорим, не завдавати шкоди клієнтам та, перш за все, не створювати підстави для корупційних схем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуваню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 10.10.2024 № 4017-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2020, № 25, ст. 171.
2. Організація фінансового моніторингу в банках: *навчальний посібник* / Єгоричева С.Б. – К.: Центр учбової літератури, 2014. 292 с.
3. Банківські операції: навчальний посібник / Копилюк О.І., Музичка О.М. К.: Центр учбової літератури, 2022. 536 с.
4. Банківська система: навчальний посібник / Кузнецова С., Болгар Т., Пестовська З.К.: Центр учбової літератури, 2017. 400 с.
5. Фінмоніторинг-2024: що потрібно знати підприємцям? URL: https://biz.ligazakon.net/analitycs/225753_fnmontoring-2024-shcho-potrbno-znati-pdprimtsyam.
6. Перевірки з питань фінмоніторингу 2024: кого стосуються та як підготуватись? URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/227462_perevrki-z-pitanfnmontoringu-2024-kogo-stosuyutsya-ta-yak-pdgotuvatis.
7. Фінансовий моніторинг 2024: що нового для адвокатів? URL: https://radako.com.ua/finansovyj-monitoryng-2024-shho-novogo-dlya-advokativ/.
8. Фінансовий моніторинг: хто і в яких випадках потрапляє під нагляд? URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/08/27/infografika/finansy/finansovyj-monitorynh-xto-yakyx-vypadkax-potraplyaye-nahlyad.
9. Як фінансовий моніторинг перетворюється на виклик для клієнтів банку URL: https://zn.ua/ukr/LAW/jak-finansovij-monitorinh-peretvorjujetsja-na-viklik-dlja-klijentiv-bankiv.html.
10. До уваги суб'єктів первинного фінансового URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/5903-do-uvagi-sub-jektiv-pervinnogo-finansovogo-monitoringu.html.
11. Проблеми формування системи фінансового моніторингу в Україні О.В. Акімова URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5562.
12. Відбувся форум «Фінансовий моніторинг в Україні: виклики та перспективи» URL: https://fiu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/news/Forum1710.html.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.15

ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Титаренко Д.В.,
студентка 3 року навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 «Право»
факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0007-6756-2218
e-mail: d.v.tytarenko@nlu.edu.ua

Костенко В.Р.,
студентка 3 року навчання
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 «Право»
факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0004-0335-1540
e-mail: v.r.kostenko@nlu.edu.ua

Титаренко Д.В., Костенко В.Р. Фінансові технології як об'єкт фінансового-правового регулювання.

Стаття присвячена аналізу фінансових технологій як об'єкта фінансово-правового регулювання в умовах глобалізації та розвитку цифрової економіки. Автор досліджує сутність і особливості фінансових технологій, їх розвиток, а також проблеми, що виникають у процесі їх впровадження та застосування. У статті розглядається, як стрімкий розвиток інноваційних фінансових інструментів, зокрема криптовалют, блокчейн-технологій, мобільних платіжних систем та систем на основі штучного інтелекту, ставить перед правовими інститутами нові виклики та вимоги.

Зокрема, у роботі розглянуто етапи розвитку фінансових технологій, починаючи від традиційних банківських операцій і закінчуючи новітніми цифровими фінансовими інструментами, що активно змінюють фінансові ринки і структуру традиційних фінансових установ. Важливе місце займає аналіз правових проблем, пов'язаних з необхідністю адаптації національних та міжнародних норм до нових реалій, зокрема недостатньої регламентації ряду фінансових інновацій, таких як криптовалюти, децентралізовані фінансові системи і т. ін. Враховуючи високий рівень інновацій, що швидко розвиваються, стаття акцентує на необхідності створення спеціалізованих законодавчих механізмів і нормативно-правових актів для ефективного регулювання фінансових технологій.

Особливу увагу автор приділяє досвіду міжнародної практики, зокрема законодавчим ініціативам Європейського Союзу, де введення нормативно-правових актів, таких як PSD2, сприяло розвитку нових платіжних систем та технологій. Зокрема, акцентовано на важливості правового забезпечення безпеки фінансових операцій, захисту прав користувачів та запобігання ризикам, пов'язаним із застосуванням нових технологій. Автор також вказує на основні юридичні ризики, що виникають у сфері фінансових технологій, серед яких – шахрайство, відмивання грошей, фінансування тероризму, порушення конфіденційності та безпеки даних.

Завершує стаття висновками щодо необхідності комплексного підходу до правового регулювання фінансових технологій, що дозволить забезпечити стабільність, прозорість та безпеку фі-

нансових ринків. Автори наголошують, що важливою складовою цього процесу є взаємодія державних органів, міжнародних організацій та фінансових установ для створення єдиного правового середовища, яке сприятиме розвитку інновацій у фінансовій сфері та захисту прав і інтересів всіх учасників фінансових ринків.

Ключові слова: фінансові технології (фінтех), фінансово-правове регулювання, банківська система, цифровий банкінг, краудфандинг, інновації, штучний інтелект, платіжні системи, регуляторне законодавство, економічна стабільність, кредитування, кібербезпека, електронна комерція.

Tytarenko D.V., Kostenko V.R. Financial technologies as an object of financial and legal regulation.

The article analyses financial technologies as an object of financial and legal regulation in the context of globalisation and development of the digital economy. The author examines the essence and features of financial technologies, their development, as well as the problems arising in the process of their implementation and application. The article examines how the rapid development of innovative financial instruments, in particular cryptocurrencies, blockchain technologies, mobile payment systems and systems based on artificial intelligence, poses new challenges and requirements to legal institutions.

In particular, the article examines the stages of development of financial technologies, ranging from traditional banking operations to the latest digital financial instruments that are actively changing financial markets and the structure of traditional financial institutions. An important place is occupied by the analysis of legal issues related to the need to adapt national and international norms to new realities, in particular, insufficient regulation of a number of financial innovations, such as cryptocurrencies, decentralised financial systems, etc. Given the high level of rapidly developing innovations, the article emphasises the need to create specialised legislative mechanisms and regulations for effective regulation of financial technologies.

The authors pay special attention to the experience of international practice, in particular, legislative initiatives of the European Union, where the introduction of regulations such as PSD2 has contributed to the development of new payment systems and technologies. In particular, the author emphasises the importance of legal support for the security of financial transactions, protection of users' rights and prevention of risks associated with the use of new technologies.

The article concludes with conclusions on the need for a comprehensive approach to the legal regulation of financial technologies, which will ensure stability, transparency and security of financial markets. The authors emphasise that an important component of this process is the interaction of government agencies, international organisations and financial institutions to create a unified legal environment that will promote innovation in the financial sector and protect the rights and interests of all financial market.

Key words: financial technologies (fintech), financial and legal regulation, banking system, digital banking, crowdfunding, innovations, artificial intelligence, payment systems, regulatory legislation, economic stability, lending, cybersecurity, electronic commerce.

Постановка проблеми: Цифровий світ слугує фундаментом для розвитку та впровадження інформаційних технологій у всі сфери сучасного життя. Технології, такі як мобільні платежі, інтернет-банкінг, блокчейн, віртуальні активи, біометрія та інші, вже стали важливими складовими цього процесу. Щоб визначити та охарактеризувати коло суспільних зв'язків, які підлягають фінансово-правовому регулюванню, слід з'ясувати, що таке фінанси.

Метою статті є характеристика фінансів як об'єкта фінансово-правового регулювання.

Стан опрацювання проблематики. Сьогодні фінтех є важливою частиною сучасної економіки, яка активно впливає на банківську систему, інвестиції, страхування та багато інших аспектів фінансових послуг. Тож дослідження фінансових технологій було в центрі увазі таких вчених, як О.О. Дмитрик, А.А. Нечай, Л.К. Воронової, М.С. Шаренко та ін. Завдяки їх науковим напрацювань було сформоване цілісне бачення поняття фінансових технологій.

Виклад основного матеріалу. Фінансові технології (фінтех) – це технології, що застосовуються в фінансових службах, або використовуються для того, щоб допомогти компаніям керувати фінансовими аспектами свого бізнесу, включаючи нові програми та додатки, процеси та бізнес-моделі [1]. Основним етапом розвитку фінансових послуг є фінансові технології. Цей етап супроводжується появою нових технологічних стартапів і учасників ринку, які впроваджують

інноваційні продукти та послуги в фінансові процеси компаній. Традиційні фінансові інститути поступово замінюються цими нововведеннями. Онлайн та мобільні додатки, трейдинг, обмін валют, управління персональними фінансами тощо є одними з багатьох сфер, у яких працюють фінансові технології. Таким чином, фінансовий технологічний сектор можна визначити як поєднання інноваційних технологій традиційного фінансового сектору з новими методами надання фінансових послуг.

Фінансові технології досягли великих успіхів у розширенні доступу до платіжних послуг в різних країнах світу. Великі цифрові платформи використовують фінтех, щоб заповнити прогалини у традиційній платіжній системі. Все більше компаній у всьому світі опановують фінтех та переходять на найновіші технології, які можуть призвести до істотного підвищення ефективності у фінансовому секторі, у тому числі у сферах платежів, фінансування, інвестицій, управління активами та страхування, але такі компанії можуть створювати ризики для стабільності та цілісності фінансової системи, особливо в тих випадках, коли вони діють поза сферою фінансового регулювання та нагляду [2].

Принципи, які стали можливими завдяки розвитку інформаційних технологій, лежать в основі більшості фінтех-компаній. По-перше, це здатність автоматично збирати, організовувати та аналізувати великі кількості інформації. По-друге, концепція мережі, яка дозволяє об'єднувати людей з спільними інтересами, є важливою. Йдеться не лише про соціальні мережі, але й про платформи, які можна розглядати як віртуальні міні-ринки, де люди, які мають певні ресурси, і ті, хто їх шукає, можуть зустрітися [3].

Систематизуючи історію фінансових технологій, деякі експерти виокремлюють три етапи розвитку цієї галузі. Перший етап (Фінтех 1.0) тривав до 1987 року, коли фінансовий сектор здебільшого користувався аналоговими інформаційними технологіями. Другий етап (Фінтех 2.0) охоплював період з 1987 по 2008 роки, коли технологічні інновації запроваджувалися і фінансувалися переважно лідерами галузі. Третій етап (Фінтех 3.0) розпочався після 2008 року, коли посткризове регулювання фінансових установ і їхні проблеми з балансами змусили керівництво зосередитися на виживанні та ліквідації наслідків кризи. Ці етапи посприяли виникненню численних стартапів, які пропонували ефективні рішення поза традиційними фінансовими установами, особливо банками. Фінтех-стартапи по всьому світу формують цифрове майбутнє, пропонуючи різноманітні підходи для покращення вибору та досвіду користувачів [4].

Розвиток фінтех-сектору значною мірою сприяв змінам у регуляторному законодавстві Європи, зокрема завдяки директиві «The Directive Payment Services II» (PSD2). Вона вимагає від банків надавати доступ до своїх програмних інтерфейсів (API) уповноваженим третім особам, якщо вони отримали згоду від споживачів. Це дозволяє онлайн-платформам використовувати персональні банківські дані для розробки нових фінансових продуктів і послуг [5]. В ЄС існує управління по цінним паперам та ринкам, яке сприяє технологічним інноваціям та ефективному використанні даних, сприяє ефективним ринкам і фінансової стабільності, забезпечує фінансування, контролює, наглядає за інвестиціями в фінансовий сектор, захищає інвесторів [2]. Директиви ЄС, які дають можливість державним органам в ЄС вести боротьбу з відмиванням грошей, кіберзлочинністю; директива ЄС щодо започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей і пруденційний нагляд за ними та інші нормативно-правові акт; директива ЄС про платіжні послуги, яка регулює та встановлює стандарти безпеки online-платежів [6].

Економічні кризи 2008–2017 років безпосередньо пов'язані з появою та зростанням фінтех-сектору в Україні. У цей період кількість комерційних банків у країні зменшилася з 175 до 88, що призвело до обмеженого доступу клієнтів до банківських послуг, скорочення кількості філій банків і зростання недовіри до звичайних фінансових установ. У той же час відбувалися позитивні зміни в економіці, що сприяло фінансовим інноваціям. Це стало можливим завдяки широкому поширенню мобільного Інтернету, зростанню популярності смартфонів, бурхливому розвитку мобільних додатків і соціальних мереж, а також впровадженню штучного інтелекту в бізнес-процеси та спілкування з клієнтами, зокрема через роботи та чат-ботів. Таким чином, на українському фінансовому ринку з'явилися нові учасники, які не є банками, але виконують традиційні функції платіжних систем і грошових переказів. Це, зокрема, небанківські платіжні сервіси, такі як iPay.ua, Portmone.com, GlobalMoney, City24, а також мікрофінансові компанії, які надають онлайн-кредити (наприклад, Moneyveo, Global Credit), а також сервіси кредитуван-

ня між людьми та компаніями (наприклад, Finhub, FinStream). Крім того, з'явилися термінали «IBox», платформи для обміну криптовалют, онлайн-обмінники та спеціалізовані платіжні термінали.

Фінтех-компанії пропонують своїм клієнтам більш вигідні фінансові послуги та створюють нові платіжні інструменти, використовуючи нові технології. Вони швидко реагують на багато змінних, таких як швидкий розвиток електронної комерції, зростання цифровізації та доступу до Інтернету, прагнення до покращення зручності, якості та швидкості обміну інформацією, успіхи в інших галузях технологій і глобальної економічної нестабільності.

Багато країн світу демонструють швидкий розвиток фінансових технологій. Оскільки цей сектор дуже швидко змінюється, кожен значний прорив у технологіях може створити нові напрямки розвитку фінтеху, які визначатимуть тенденції на багато років уперед. Загалом у фінансовій сфері існує сім основних напрямків. Вони включають цифрові банківські послуги, краудфандинг, страхування, інвестиційне управління, кредитування, системні технології для фінансової інфраструктури та, найбільш поширена наразі, сфера платіжних послуг [4].

Цифровий банкінг - це концепція, яка охоплює набагато більше, ніж просто банківські послуги. Це складна екосистема, яка використовує оцифрування даних, щоб покращити ефективність всього банківського процесу. Він охоплює різноманітні інтерфейси та технології, через які працюють банківські установи. Штучний інтелект і машинне навчання все частіше застосовуються для покращення функціонування цієї екосистеми, що гарантує безперервність банківських операцій. Цифровий банкінг має на меті перенести банківські послуги в цифровий простір. Це передбачає впровадження таких систем верифікації, як «знай свого клієнта» (KYC), а також покращення роботи банкоматів і платіжних терміналів.

Метод фінансування, відомий як краудфандинг, дозволяє залучити гроші від великої кількості людей через Інтернет. Стартапи, некомерційні організації, культурні проекти та інші проекти почали використовувати цей метод. Краудфандинг дозволяє не лише фінансувати проєкт, але й оцінити його привабливість, отримати відгуки та створити активну спільноту. Це метод фінансування розвитку конкретної ініціативи через добровільні внески від людей, які підтримують ідею, які не очікують повернення своїх коштів, на відміну від інвесторів. Основна умова - використати ці гроші для завершення проєкту.

Миттєві платежі**.** Національний банк України представив нову Стратегію, яка окреслює головні напрями розвитку фінансової системи країни. Одним із основних пріоритетів є просування фінансової євроінтеграції. Зокрема, регулятор має намір розпочати процес приєднання України до Єдиної зони платежів в євро (SEPA), яка була створена у 2008 році як аналог SWIFT для країн єврозони. Це дозволить українським громадянам та підприємствам здійснювати перекази в країни ЄС швидше і з меншими витратами. Крім того, це сприятиме полегшенню співпраці між українським бізнесом і європейським ринком.

Як частина інтеграції України в платіжну систему SEPA, одним із ключових етапів є впровадження миттєвих кредитових переказів. З 1 квітня 2025 року основні банки України повинні забезпечити можливість здійснення та отримання миттєвих кредитових переказів. А з 1 квітня 2026 року це зобов'язання поширюватиметься на всі інші банки, які повинні забезпечити прийом миттєвих платежів. На думку Національного банку, впровадження цієї системи дозволить знизити витрати на проведення платежів для користувачів, стимулювати розвиток платіжного ринку, підвищити конкуренцію, покращити рівень фінансової інклюзії та сприяти економічному зростанню, зокрема, за рахунок швидкого обігу коштів [7].

Україна, як і багато інших країн, активно долучається до глобального тренду впровадження штучного інтелекту в різні галузі, зокрема у фінансовому секторі. Згідно з нещодавнім дослідженням Kantar Ukraine, 78,7% респондентів вже знайомі з поняттям штучного інтелекту. Багато українців вже мали досвід використання технологій ШІ, починаючи від спілкування з чат-ботами і закінчуючи застосуванням побутових пристроїв, які містять елементи штучного інтелекту [8].

Штучний інтелект здатний суттєво змінити фінансовий сектор. Завдяки інструментам ШІ фінансові установи отримують нові можливості для обслуговування клієнтів, починаючи від доступу до коштів і закінчуючи заощадженнями та інвестиціями. Крім того, ШІ сприяє банкам і фінансовим організаціям у вдосконаленні процесів, зокрема в таких сферах, як ухвалення кредитних рішень, забезпечення кібербезпеки та управління фінансовими ризиками.

У червні Мінцифри презентувало Білу книгу з регулювання ШІ в України. Цей документ описує підхід щодо впровадження майбутнього регулювання штучного інтелекту в Україні та кроки на шляху до нього [9].

Для оцінки особливостей функціонування фінансового ринку в умовах кризи важливо спершу проаналізувати вже наявні державні заходи. За результатами співпраці Національного банку України, Міністерства фінансів, Національної комісії з цінних паперів та фондового фонду, а також Фонду гарантування вкладів фізичних осіб було розроблено оновлену «Стратегію розвитку фінансового сектору України». Ця стратегія, яка замінила довоєнну, акцентує увагу на зростаючих ризиках, стані невизначеності та впливі війни на фінансово-економічну систему країни, а також вона спрямована на протидію російської агресії та відновлення економіки в подальшому [10].

Основна ідея зазначеної стратегії полягає у встановленні переваг для регуляторів фінансового сектору України, з метою ефективної координації дій, щодо рівня фінансової стійкості країни, шляхом розширення фінансової інклюзії та враховуючи сучасні умови, а ще з метою забезпечення доступності фінансових послуг для населення [10].

Незважаючи на наявні кризові умови, оновлена стратегія ефективно забезпечує швидкий розвиток фінансового сектору країни, зміцнює його стан конкурентоспроможності у процесі європейської інтеграції та в світовій економіці. Нова стратегія сприяє зміцненню потенціалу держави на шляху до перемоги, запуску нових перетворень для відбудови національної економіки під час та після завершення повномасштабного вторгнення на території України.

Враховуючи це, можна сформулювати візію фінансового сектору України, який в майбутньому матиме образ ефективного та конкурентоспроможного сектору, який буде стійко протистояти різноманітним кризовим та негативним викликам.

Головна місія нової стратегії полягає в ефективному регулюванні, розподілу та обігу фінансових ресурсів. В даному випадку, особливу увагу приділено засадам фінансової стабільності, інклюзії, кібербезпеці та впровадженню новітніх технологій, котрі спрямовані на підтримання процесів відновлення економіки держави в умовах сучасних викликів та покращення добробуту громадян.

Оновлена стратегія розвитку передбачає ефективну реалізацію п’яти стратегічних цілей: макроекономічну та фінансову стабільність, фінансову систему відновлення країни, сукупність новітніх фінансових послуг, інституційну спроможність регуляторів та ФГВФО. Ще слід звернути увагу на те, що Комітет із розвитку при Раді із фінансової стабільності є головним органом, щодо моніторингу та контролю за проведенням етапів цієї стратегії, що в свою чергу надає можливість легко координувати дії всіх її учасників, та виокремлювати спільні напрями реалізації запланованих проектів. Це дозволяє застосовувати прозорість механізму, щодо прийняття рішень, та використовувати для такої проектної діяльності єдині й визначені стандарти.

Отже, запровадження оновленої стратегії Національного банку України спрямоване на забезпечення стабільного функціонування фінансового сектору економіки держави, незважаючи на нестабільні умови навколишнього середовища. Варто зауважити, що ця стратегія розвитку має адаптаційно-пристосувальний механізм, котрий дозволяє швидко та якісно реагувати на кризові ситуації та виклики. Такий підхід забезпечує стійкість та позитивно впливає на фінансову систему, сприяючи її розвитку та підтримуючи функціонування економіки в умовах підвищеної невизначеності.

Національний банк України має ключову роль регулюванні фінансового ринку. В результаті його діяльності забезпечується стабільність, еффективність та прозорість фінансової системи. Так до повноважень НБУ відносять розробку грошово-кредтної політики, нагляд за фінансовими установами, а також створення сприятливих умов для розвитку фінансового ринку [5].

Національний банк Україниии активно досліджує поточні тенденції у фінансовому секторі як на національному, так і на міжнародному рінях. Він проводить глибокий аналіз динаміки розвитку ринків, новітніх фінансових інструментів та доцільності і можливості реалізації нових технологій. Наводячи приклад, щодо вивчення фінтех-інновацій та їх інтеграції у фінансовий сектор, можна стверджувати, що це і є свідченням далекоглядного підходу Національного банку до застосування технологічного прогресу саме для підвищення ефективності, доступності та безпеки фінансових послуг.

Отже, Національний банк України підкреслює свою важливу роль у формуванні динамічної та стійкої фінансової екосистеми, беручи активну участь у стратегічному плануванні, співпра-

цюючи з державними органами та досліджуючи нові тенденції та технології у секторі фінансів. За допомогою таких зусиль НБУ вибудовує основу фіансового ринку, котра здатна задовільнити мінливі потреби економіки та може стійко протистояти численним викликам, котрі виникатимуть на динамічному фінансовому ринку, особливо в умовах війни [5].

Висновок. Фінансові технології – це багатоаспектне та складне явище, котре доцільно розглядати за допомогою різних підходів. Фінтех можна розглядати як окрему галузь економіки з конкретними методами та способами проведення операцій у сфері економіки, а можна розглянути як комплекс способів та методів, які в свою чергу реалізуються в усіх напрямках фінансової діяльності.

В подальшому розвиток фінтех має ґрунтуватися на поєднанні особливих правових режимах і кластерному підході. На нашу думку, це дозволить створити ефективну систему правового регулювання цифрових технологій у фінансовому секторі, забезпечити необхідну інфраструктуру для безпечного використання цих технологій учасниками фінансових відносин, а також трансформувати систему фінансового контролю, щоб гарантувати дотримання законності під час впровадження фінансових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фінансові технології (Фінтех). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4% D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97.
2. Шаренко М.С. Правове регулювання Fintech у Королівстві Бельгія. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Випуск 83: частина 2. 2024. С. 371–375. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/83-part-2.pdf.
3. Товкун Л.В. Правове регулювання фінансових технологій: аналіз національного та світового досвіду. С. 260–263. URL: http://www.lsej.org.ua/ 6_2024/66.pdf
4. Поченчук Г.М. Фінансові технології: розвиток і регулювання. С. 1193–2000. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/200.pdf.
5. Національний банк України: Стратегія розвитку фінансового сектору України. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini.
6. Sharenko M. Legal regulation of Fintech in Ukraine and The European Union. XXV International Scientific And Practical Conference «Current Trends in the Development of Scientific Research in Today's Conditions» May 29-31, 2024. Florence, Italy. P. 69–71. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/05/Current_trends_in_the_development_of_scientific_ research_in_todays_conditions_May_29_31_2024_Florence_Italy.pdf.
7. Вадвійчик І. Економіка в умовах цифрової трансформації: перспективи розвитку в XXI столітті: тези доп. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 16 трав. 2024 р.) / відп. ред. Ю.М. Уманців. Київ: Держ. торг.-екон. ун-т, 2024. 390 с. Укр. та англ. мовами. Тенденції розвитку електроннох комерціх. С. 17–19.
8. Технології доброчесного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки: матеріали всеукраїнського науковопедагогічного підвищення кваліфікації, 31 липня – 10 вересня 2023 року. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 276 с.
9. Урядовий портал. Регулювання штучного інтелекту в Україні: Мінцифри презентує Білу книгу. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/rehuliuvannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentuie-bilu-knyhu.
10. Довганюк В.В. Роль Національного банку України в регулюванні фінансового ринку. Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти. Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, 2023.

УДК 323.28
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.16

ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ: МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА УКРАЇНУ

Ткачов І.В.,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
начальник наукової лабораторії,
Національна академія Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-2173-1921
e-mail: tiv_75@ukr.net

Ільченко Ю.О.,
науковий консультант наукової лабораторії,
Національна академія Служби безпеки України

Ткачов І.В., Ільченко Ю.О. Фінансування тероризму: міжнародні стратегії протидії та їхній вплив на Україну.

Фінансування тероризму є однією з найгостріших проблем сучасності, що вимагає комплексного підходу для протидії. У роботі розглядаються основні механізми, за допомогою яких терористичні організації отримують ресурси, а також ефективність міжнародного регулювання в цій сфері. Особливу увагу приділено діяльності таких міжнародних організацій, як FATF, G20 та МВФ, які встановлюють стандарти і рекомендації для країн, що прагнуть забезпечити фінансову безпеку. Досліджено, як ці організації формують рамки для національних систем фінансового моніторингу, а також вказано на важливість міжнародного співробітництва у запобіганні терористичному фінансуванню.

У статті також проаналізовано нормативні акти, що регулюють фінансування тероризму, зокрема резолюції Ради Безпеки ООН та рекомендації FATF. Виявлено, що ці документи визначають основні принципи та вимоги до країн щодо ведення ефективної політики в сфері фінансового моніторингу.

Однак, попри активні зусилля на міжнародному рівні, багато країн стикаються з серйозними викликами. В статті досліджуються проблеми, пов'язані з недостатньою технічною базою для виявлення складних фінансових схем, корупцією та поганою координацією між державними органами. Наявність таких викликів значно ускладнює реалізацію ефективних стратегій протидії фінансуванню тероризму. Розглянуто приклади фінансування терористичних організацій та їх міжнародне врегулювання, що демонструє необхідність подальшого вдосконалення правових механізмів та практик у цій сфері. Забезпечення ефективної протидії фінансуванню тероризму може бути досягнуто лише за умов об'єднання зусиль держав, міжнародних організацій та фінансових установ, що підкреслює важливість глобальної відповідальності у цій справі.

У статі розкрито об'єктивну і суб'єктивну сторону злочину «фінансування тероризму», окреслено матеріальна підтримка терористичної групи або організації. Аналізуються рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) та їх вплив на формування підходів держав у т.ч. України до протидії фінансуванню тероризму.

Ключові слова: фінансування тероризму, міжнародні організації, резолюції, фінансові схеми, тероризм, стратегії, крипто валюта, методи боротьби.

Tkachov I.V., Ilchenro Y.O. Financing of terrorism: international strategies of counteractivity and their influence on Ukraine.

The financing of terrorism is one of the most pressing issues of modernity, requiring a comprehensive approach to counteract. This paper examines the primary mechanisms by which terrorist organizations acquire resources, as well as the effectiveness of international regulation in this area. Special attention

is given to the activities of international organizations such as FATF, G20, and IMF, which set standards and recommendations for countries seeking to ensure financial security. The study explores how these organizations shape the frameworks for national financial monitoring systems and emphasizes the importance of international cooperation in preventing terrorist financing.

The article also analyzes the regulatory frameworks governing the financing of terrorism, including United Nations Security Council resolutions and FATF recommendations. It is revealed that these documents outline the fundamental principles and requirements for countries to pursue effective financial monitoring policies.

However, despite active efforts at the international level, many countries face significant challenges. The paper investigates issues related to insufficient technical infrastructure for detecting complex financial schemes, corruption, and poor coordination among state agencies. The existence of such challenges significantly complicates the implementation of effective strategies to counter terrorist financing. Examples of financing for terrorist organizations and their international regulation are discussed, demonstrating the need for further enhancement of legal mechanisms and practices in this area. Ensuring effective countermeasures against terrorist financing can only be achieved through the collective efforts of states, international organizations, and financial institutions, highlighting the importance of global responsibility in this matter.

The article reveals the objective and subjective side of the crime «financing of terrorism», material support of a terrorist group or organization is characterized. The recommendations of the Financial Action Task Force to Combat Money Laundering (FATF) are analyzed and their influence on the formation of states' approaches, including of Ukraine to combat the financing of terrorism.

Key words: financing of terrorism, international organizations, resolutions, financial schemes, terrorism, strategies, cryptocurrency, countermeasures.

Постановка проблеми. Фінансування тероризму є одним із найнебезпечніших викликів для міжнародної безпеки у сучасному світі. Розширення терористичних мереж та використання складних фінансових схем створюють серйозну загрозу як для окремих країн, так і для всього міжнародного співтовариства. Україна, будучи країною, що перебуває в умовах збройного конфлікту та гібридної війни, особливо вразлива до фінансових каналів, які використовуються для підтримки терористичних дій. Вивчення міжнародних стратегій протидії фінансуванню тероризму та їхнього впливу на Україну є важливим для розробки ефективної державної політики у сфері безпеки.

Мета дослідження – дослідження міжнародних стратегій протидії фінансуванню тероризму, їхньої ефективності та їхнього впливу на Україну. Крім того, маємо на меті проаналізувати питання правового регулювання, співпраці між країнами й міжнародними організаціями, а також проблеми впровадження міжнародних норм в українське законодавство.

Стан опрацювання проблематики. Тема протидії фінансуванню тероризму активно розглядається в наукових публікаціях та звітах міжнародних організацій. Одним із ключових джерел інформації є документи, розроблені Організацією Об'єднаних Націй, зокрема Резолюції Ради Безпеки щодо заходів протидії терористичному фінансуванню. Міжнародна група з боротьби з відмиванням грошей (FATF) також відіграє важливу роль у визначенні стандартів та методів боротьби з фінансуванням тероризму, що відображено у численних публікаціях, таких як звіти та рекомендації FATF [1]. Значну увагу темі приділено й у дослідженнях українських правників, які аналізують механізми впровадження міжнародних норм у національне законодавство. Наприклад, праці українських авторів, таких як О.В. Буряк і Т.В. Шевченко [2], висвітлюють особливості правового регулювання протидії фінансуванню тероризму в Україні та виклики, з якими стикається держава у процесі адаптації міжнародних вимог. Деякі аспекти дослідження легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму були висвітлені в роботах О. Грабчука та І. Супрунової [4], Д. Гресь [5], Т. Гринчук і Л. Гусака [6], А. Демчука [7].

Виклад основного матеріалу. Фінансування тероризму – це надання чи збирання активів будь-якого типу з усвідомленням, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей, пов'язаних із терористичною діяльністю. Це може включати підтримку окремих терористів, терористичних груп чи організацій для організації, підготовки або здійснення терористичних актів, залучення до таких дій, публічні заклики до їх здійснення, створення терористичних структур, а також сприяння будь-якій іншій терористичній діяльності. До фінансування тероризму також відноситься будь-яка спроба здійснення таких дій.

Об'єктивна сторона злочину «фінансування тероризму» полягає у здійсненні активних дій, спрямованих на матеріальну або фінансову підтримку [2, с. 57-58]: 1) окремого терориста; 2) терористичної групи або організації; 3) підготовки, організації чи вчинення терористичного акту; 4) залучення до участі у терористичному акті; 5) публічних закликів до здійснення терористичного акту; 6) сприяння реалізації терористичного акту; 7) створення терористичної групи або організації.

Злочин вважається закінченим з моменту отримання терористом хоча б частини майна. Для притягнення до відповідальності за матеріальну підтримку необхідно, щоб винна особа вчинила певні дії, наприклад, передала кошти, цінні папери тощо, і ці кошти були прийняті терористом. Якщо майно не було прийняте або отримання було відхилене, винна особа несе відповідальність лише за замах на фінансування тероризму.

Матеріальна підтримка терориста охоплює передачу майна особі, що бере участь у терористичній діяльності. Важливо підкреслити, що законодавець встановлює відповідальність за надання матеріальної допомоги терористу без вказівки на обов'язкове усвідомлення використання цього майна виключно для терористичних цілей. Для наявності складу злочину потрібно довести факт підтримки саме терориста, тобто факт участі особи у терористичній діяльності має бути підтверджений у судовому порядку та оформлений відповідним рішенням.

Матеріальна підтримка терористичної групи або організації полягає у передачі їм певного майна, яке може бути передане повністю або частинами. Форма передачі може бути як відкритою, так і завуальованою (наприклад, під виглядом виграшу в лотереї, повернення боргу тощо). Майно може бути передане безпосередньо (учасникам терористичного об'єднання або на їх банківські рахунки) або опосередковано (через посередників, кур'єрів, проміжні банківські рахунки тощо). Якщо злочин вчиняється у формі матеріальної підтримки терористичної групи чи організації, він вважається завершеним з моменту прийняття представником угруповання хоча б частини майна від винної особи.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим наміром і спеціальною метою – забезпечення існування терориста, терористичної групи чи організації або забезпечення вчинення терористичного злочину. Винна особа усвідомлює суспільну небезпеку своїх дій, факт передачі майна терористу або терористичній групі, і прагне сприяти їхній діяльності. Вона також розуміє, що відповідне майно буде використане для організації, підготовки або вчинення терористичного акту і має намір забезпечити існування терориста, терористичного угруповання або сприяти вчиненню терористичного злочину. Важливо враховувати, що для притягнення до відповідальності необхідно мати достатні докази того, що особа усвідомлювала зв'язок своїх дій з терористичною діяльністю, і що в її діях був наявний чіткий намір допомогти терористам у досягненні їхніх цілей.

Міжнародні стратегії протидії фінансуванню тероризму ґрунтуються на трьох основних елементах: правове регулювання, міжнародне співробітництво та контроль за фінансовими потоками.

Правове регулювання боротьби з фінансуванням терористичних організацій включає створення законодавчих актів, які визначають заборону фінансування тероризму, встановлюють відповідальність за порушення цього законодавства, а також запроваджують механізми виявлення та блокування підозрілих фінансових операцій. До основних нормативних актів, що регулюють ці питання, належать міжнародні конвенції, національні закони, постанови та рекомендації міжнародних організацій.

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) – міжурядова організація, створена у 1989 році міністрами країн-членів. FATF є глобальним наглядовим органом у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму FATF встановлює міжнародні стандарти, спрямовані на запобігання незаконній діяльності та зменшення шкоди, яку вона завдає суспільству Встановлює міжнародні стандарти, спрямовані на запобігання незаконній діяльності та зменшення шкоди, яку вона завдає суспільству. Як орган, що формує політику, FATF сприяє формуванню політичної волі для здійснення національних законодавчих та регуляторних реформ у цих сферах [1].

Наразі FATF об'єднує 39 членів, зокрема 37 юрисдикцій та 2 регіональні організації (Раду співробітництва Перської затоки та Європейську комісію). Вони знаходяться в авангарді глобальних зусиль з протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. Крім того, 31 міжнародна

та регіональна організація є асоційованими членами або спостерігачами та активно співпрацюють з FATF [1].

Рекомендації Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) є базовими стандартами для країн щодо запобігання фінансуванню тероризму. Вони включають 40 Рекомендацій, проаналізуємо основні з них [1]:

– Рекомендація 5, яка вимагає криміналізації фінансування тероризму, визначення чітких юридичних основ для притягнення до відповідальності осіб, що займаються цими діями.

– Рекомендація 6, що стосується запровадження цільових фінансових санкцій у відповідності до резолюцій Ради Безпеки ООН.

– Рекомендації 10 і 11, що регламентують обов'язок ідентифікації клієнтів та належної перевірки (KYC) для забезпечення належного нагляду за фінансовими операціями.

Впровадження та виконання Рекомендацій FATF здійснюється через механізм взаємного моніторингу, який є унікальним за своїм масштабом та ефективністю на міжнародній арені. FATF використовує два типи оцінювання: самооцінку та взаємну оцінку. Під час самооцінки кожна країна-член FATF самостійно подає інформацію про ступінь реалізації Рекомендацій, відповідаючи на стандартний набір запитань. Ця інформація аналізується та стає основою для оцінки рівня впровадження міжнародних стандартів у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму як у кожній окремій країні, так і в організації загалом.

Взаємна оцінка проводиться FATF, коли група експертів у галузі права та фінансів з різних країн-членів відвідує країну, що перевіряється. Під час такого візиту вони збирають інформацію на місці для складання звіту, який оцінює прогрес у запровадженні ефективної системи протидії відмиванню грошей, фінансуванню тероризму та поширенню зброї масового знищення. Цей звіт розглядається і затверджується на пленарному засіданні FATF .

Одним із важливих напрямків діяльності FATF є ідентифікація так званих некооперативних країн та територій, які включаються до так званого «чорного списку». Сучасні списки FATF можна умовно поділити на три рівні:

– «Чорний список» містить юрисдикції, до яких FATF закликає вжити контрзаходи, включаючи можливість застосування санкцій. Це спрямовано на захист від ризиків, які ці юрисдикції можуть представляти.

– «Темно-сірий список» включає юрисдикції, що мають значні недоліки в національних системах боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ПВК/ФТ), не досягли істотного прогресу в їх усуненні або не виконують узгоджену з FATF програму дій.

– «Сірий список» охоплює юрисдикції з недостатнім законодавчим регулюванням, які розробили план дій у співпраці з FATF для виправлення недоліків і висловили політичну готовність до їх усунення [1].

Резолюції ООН [4, с. 241-242]:

– Резолюція 1373 (2001) Ради Безпеки ООН, прийнята після терактів 11 вересня 2001 року, вимагає від держав-членів заборонити фінансування терористичних актів, заморожувати активи осіб, підозрюваних у терористичній діяльності, та впроваджувати ефективні заходи для моніторингу фінансових потоків.

– Резолюція 2462 (2019) підкреслює необхідність співпраці між країнами для запобігання використанню нових фінансових технологій у фінансуванні тероризму, включаючи криптовалюти.

Європейський Союз запровадив серію Директив для боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Наприклад:

– Четверта (EU 2015/849) і П'ята (EU 2018/843) директиви з боротьби з відмиванням грошей регулюють діяльність криптовалютних бірж і гаманців, вимагаючи від них ідентифікацію клієнтів і звітування про підозрілі операції.

– Регламент ЄС 2015/847 стосується передачі коштів і запроваджує вимоги щодо прозорості, які повинні виконувати фінансові установи під час здійснення транзакцій.

У багатьох країнах було прийнято національні нормативно-законодавчі акти які регулюють фінансування тероризму, наприклад у США було прийнято Патріотичний акт (USA PATRIOT Act, 2001), що посилив заходи з моніторингу фінансових транзакцій, запровадив обов'язкову реєстрацію фінансових компаній та встановив жорсткі вимоги до перевірки клієнтів.

В Україні діє Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї

масового знищення» [8], що визначає вимоги до фінансових установ щодо належної перевірки клієнтів, ідентифікації кінцевих бенефіціарів та повідомлення про підозрілі транзакції. Запровадження міжнародних стандартів і нормативних актів сприяє підвищенню прозорості фінансових операцій, а також ускладнює терористам використання фінансової системи для здійснення своїх злочинних цілей.

Міжнародне співробітництво є важливою складовою протидії фінансуванню тероризму, оскільки терористичні організації використовують глобальні фінансові системи для отримання ресурсів. Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами у цій сфері, зокрема з ООН, FATF, Європейським Союзом та іншими міжнародними організаціями. Спільні операції з виявлення та блокування фінансових каналів терористичних організацій, обмін інформацією та координація дій дозволяють ефективно реагувати на нові виклики.

Так, Резолюції ООН надають міжнародно-правову основу для боротьби з фінансуванням тероризму. Вони визначають обов'язки держав щодо заморожування активів, блокування фінансових потоків і координації дій між урядами. Україна, як член ООН, активно впроваджує ці резолюції у своє національне законодавство, забезпечуючи їхнє виконання та адаптацію до власних умов.

Україна є членом регіонального підрозділу FATF – Комітету MONEYVAL, що контролює дотримання міжнародних стандартів у боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Відповідно до Рекомендації 40, яка спрямована на забезпечення ефективного обміну інформацією між країнами та правоохоронними органами. Ця рекомендація особливо важлива для виявлення транскордонних фінансових потоків.

Для України, яка прагне інтеграції до Європейського Союзу, адаптація національного законодавства до вимог ЄС є важливим кроком. Впровадження положень європейських директив сприяє підвищенню прозорості фінансової системи, що, у свою чергу, допомагає у боротьбі з фінансуванням тероризму та відмиванням грошей. Співпраця з ЄС також передбачає участь у спільних операціях та програмах технічної допомоги. У рамках програм фінансової підтримки Україна зобов'язалася посилити контроль за фінансовими потоками з метою запобігання фінансуванню тероризму, що включає технічну допомогу та консультації щодо адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів.

Міжнародне співробітництво дозволяє країнам ефективно протидіяти фінансуванню тероризму, використовуючи глобальні інструменти та механізми обміну інформацією. Україна активно долучається до цих ініціатив, що сприяє підвищенню ефективності боротьби з тероризмом як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Контроль за фінансовими потоками є ключовим інструментом у боротьбі з фінансуванням тероризму. У цьому контексті важливе значення має робота фінансових установ, які повинні забезпечувати виявлення підозрілих транзакцій та своєчасне повідомлення про них відповідним органам.

В Україні система фінансового моніторингу базується на міжнародних стандартах, зокрема на рекомендаціях FATF, і включає наступні елементи:

– Основним нормативним актом, що регулює фінансовий моніторинг, є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [8]. Він визначає обов'язки фінансових установ і механізми контролю.

– Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг) – це основний орган, відповідальний за координацію заходів фінансового моніторингу в країні. Він здійснює аналіз інформації про підозрілі фінансові операції, веде реєстр фінансових установ, а також проводить контроль за їхньою діяльністю.

– Держфінмоніторинг активно співпрацює з правоохоронними органами, такими як Служба безпеки України (СБУ) та Національна поліція України, для виявлення і розслідування фінансових злочинів. Це забезпечує ефективний обмін інформацією та швидке реагування на загрози.

В Україні вже були випадки виявлення та блокування фінансових потоків, пов'язаних з тероризмом. У 2020 році в результаті спільних дій фінансових установ і правоохоронних органів були заблоковані активи, що використовувалися для фінансування терористичних груп в Україні. Це включало в себе проведення аналізу транзакцій і блокування рахунків, що підпадали під підозру.

На окупованих територіях України терористичні організації, підтримувані Росією, використовують криптовалютні платформи для збору коштів через онлайн-кампанії. Ці кампанії часто розміщуються на платформах соціальних медіа, криптовалютних форумах і в темних веб-сайтах. Групи, такі як «ДНР» (Донецька Народна Республіка) і «ЛНР» (Луганська Народна Республіка), створюють закриті групи у Telegram, VK, і навіть на інших платформах, де вони публікують адреси криптовалютних гаманців і закликають своїх прихильників і симпатиків надавати фінансову підтримку [3]. Вони використовують такі платформи, як Dark Web, де можуть безпечно розміщувати свої гаманці і збирати кошти від донорів, які бажають залишитися анонімними.

Так, наприклад, у січні 2023 року кіберполіція затримала вісьмох жителів з різних регіонів України, які переказували гроші на потреби окупаційних військ та представників псевдореспублік ДНР/ЛНР. Зловмисники перевели близько 200 тис. грн на криптогаманці, створені росіянами, інформацію про які вони отримували з пропагандистських телеграм-каналів. Під час розслідування кіберполіція заблокувала вісім криптовалютних гаманців, що використовувалися у злочинних схемах. Загальний баланс цих гаманців становив близько 2 млн грн. [3].

Співробітники кіберполіції встановили, що Іван Романов, відомий організатор фінансових схем «ДНР», використовував криптофінанси для придбання зброї та обладнання для бойовиків, а також для виплат членам свого угруповання. Завдяки високій анонімності, правоохоронцям знадобилося кілька місяців для відстеження фінансових потоків, що ускладнило арешт Романова та його спільників [3].

У **грудні 2023 року** в одному з масштабних розслідувань українських спецслужб виявлено, що криптовалюта Zcash використовувалася для фінансування терористичних актів у Харківській області. Координатор фінансових операцій, Олександр Сергієнко, колишній банкір, який приєднався до сепаратистів, використовував Zcash для анонімних переказів коштів, призначених для проведення диверсій на українських територіях. Сергієнко успішно переховував свої сліди завдяки використанню zk-SNARKs, що ускладнило ідентифікацію кінцевих одержувачів фінансування [6, с. 35].

У розслідуванні, проведеному українськими та міжнародними правоохоронними органами в травні 2024 року, було виявлено, що організована група на окупованих територіях використовувала Dash для фінансування терористичних акцій у місті Слов'янськ. Група, яку очолював Володимир Петренко, досвідчений айтішник з «ЛНР», використовувала функцію «PrivateSend» в Dash для анонімізації фінансових потоків, що дозволило їм зберігати конфіденційність джерел і отримувачів коштів. Це розслідування стало першим, де було доведено використання Dash для фінансування терористичних дій на окупованих територіях України.

Проте, регулювання фінансування тероризму, незважаючи на зусилля міжнародних організацій, таких як G20, FATF та МВФ, стикається з численними викликами. Ось деякі з них [4, с. 236–238]:

– Глобалізація фінансових потоків. Глобалізація сприяє швидкому і анонімному переміщенню коштів через кордони, що ускладнює виявлення та блокування підозрілих транзакцій. Традиційні системи контролю часто не встигають за змінами у фінансових технологіях, що дозволяє терористичним організаціям використовувати нові шляхи фінансування.

– Використання нових технологій. Зростання популярності криптовалют і фінансових технологій (FinTech) надає терористичним організаціям нові можливості для прихованого фінансування. Анонімність, яку забезпечують ці технології, ускладнює контроль і моніторинг фінансових транзакцій.

– Недостатня координація між країнами. Різні країни мають різний рівень правового регулювання та методів боротьби з фінансуванням тероризму. Відсутність єдиного підходу і координації між національними системами може призводити до прогалин у міжнародній системі.

– Корупція і неефективність правоохоронних органів. Корупція в державних структурах, зокрема в правоохоронних органах, може суттєво заважати виявленню та блокуванню фінансування тероризму. Недостатня підготовка або ресурси правоохоронних органів також знижують ефективність боротьби з цими злочинами.

– Використання благодійних організацій. Терористичні групи часто користуються легітимними благодійними організаціями для маскування своїх фінансових потоків. Виявлення цих практик може бути складним, оскільки благодійні організації мають законні цілі та отримують підтримку з боку громади.

– Дослідження та інновації. Вимога до постійного дослідження нових методів фінансування тероризму і їхнього регулювання вимагає значних ресурсів і зусиль. Міжнародні організації мають постійно адаптувати свої стратегії відповідно до нових загроз і змін у фінансовому середовищі.

Незважаючи на активну діяльність міжнародних організацій, ефективне регулювання фінансування тероризму залишається складним завданням через вищезазначені виклики. Для досягнення успіху необхідна комплексна стратегія, що включає координацію між країнами, адаптацію до нових технологій, боротьбу з корупцією та активний моніторинг фінансових потоків.

Висновки. Контроль за фінансовими потоками є важливим інструментом у боротьбі з фінансуванням тероризму. Ефективна діяльність фінансових установ, злагоджена робота з правоохоронними органами та міжнародна співпраця сприяють своєчасному виявленню та блокуванню підозрілих транзакцій. Це, у свою чергу, допомагає знижувати ризики, пов'язані з терористичною діяльністю, і забезпечує стабільність фінансової системи України.

Україна активно інтегрує міжнародні стандарти боротьби з фінансуванням тероризму у своє національне законодавство. Відповідні зміни до законів, прийняття нових нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, є важливим кроком на шляху до забезпечення національної безпеки. Важливою складовою є й міжнародна підтримка України в боротьбі з фінансуванням тероризму. Спільні заходи з міжнародними партнерами дозволяють посилити контроль за фінансовими потоками та попередити фінансування терористичних угруповань, що діють на території України, особливо в умовах повномасштабної війни.

Водночас, країни, що прагнуть протидіяти фінансуванню тероризму, стикаються з низкою серйозних викликів, які ускладнюють їхню діяльність. По-перше, недостатня технічна база часто заважає ефективному виявленню складних фінансових схем, які використовують терористичні організації для маскування своїх дій. По-друге, корупція в державних структурах може підривати зусилля з моніторингу та блокування підозрілих фінансових операцій. По-третє, недостатня координація між різними державними органами ускладнює обмін інформацією та ефективну взаємодію в боротьбі з фінансуванням тероризму.

Отже, успіху в протидії фінансуванню тероризму країнам необхідно посилити технічну інфраструктуру, боротися з корупцією та налагоджувати тісну співпрацю між усіма залученими державними органами. Лише комплексний підхід з урахуванням цих викликів дозволить забезпечити ефективну та цілеспрямовану боротьбу з цим глобальним викликом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. FATF Membership Policy. URL: http://www.fatf-gafi.org/about/membersandobservers/fatfmembershippolicy.html (дата звернення: 20.11.2024).
2. Буряк О.В., Шевченко Т.В. Особливості правового регулювання протидії фінансуванню тероризму в Україні. *Право і безпека.* 2018. Т. 67, № 3. С. 45–52.
3. В Україні затримали громадян, котрі переводили криптовалюту окупантам АНТИКОР: вебсайт 23.03.2023. URL: https://antikor.com.ua/articles/617404-v_ukraine_zaderhali_grahdan_perevodivshih_kriptovaljutu_okkupantam (дата звернення: 20.11.2024).
4. Грабчук О.В., Супрунова І.В. Фінансування тероризму: нові виклики та загрози державній безпеці, напрями удосконалення державного управління. *Вчені записки Університету "КРОК".* 2020. № 3 (59). С. 236–242.
5. Гресь Д.О. Щодо використання криптовалюти у фінансуванні тероризму: *Integracja szkolnictwa wyższego prawniczego Ukrainy z europejską przestrzenią edukacyjną – wyzwania bezpieczeństwa wewnętrznego w czasie stanu wojennego*: materiały z Międzynarodowej konferencji naukowo-praktycznej (Łomża, Kharków, 15.02.2023) r. Łomża: MANS w Łomży. 2023. С. 58–61.
6. Гринчук Т.П., Гусак Л.П. Використання криптовалют у злочинних цілях та пріоритетні напрями її правового регулювання. *Фінансовий простір*. 2022. № 2 (46). С. 6–14.
7. Демчук А. Аналіз фінансових злочинів, пов'язаних з криптовалютами. *Журнал економічної безпеки*. 2020. № 5. С. 23–29.

8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення: 20.11.2024).
9. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text (дата звернення: 20.11.2024).

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.17

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ І КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ, ЩО ОЧОЛЮЮТЬСЯ ТАКИМИ КОНСУЛАМИ В УКРАЇНІ

Хачатрян А.А.,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0000-0002-7726-7657
e-mail: xachatryanaa2000@gmail.com

Хачатрян А.А. Адміністративно-правові засади діяльності почесних консулів іноземних держав і консульських установ, що очолюються такими консулами в Україні.

Проаналізовано положення чинного вітчизняного адміністративного законодавства щодо функціонування дипломатичних і консульських установ, службової діяльності послів, інших дипломатів і консулів. Здійснено систематизацію відповідного правового масиву за чотирма нормативно-правовими блоками, перший з яких включає сукупність консульських конвенцій укладених між Україною та іноземними державами, інших міжнародних договорів. Серед переліку відповідних міжнародних документів особлива увага приділена консульським конвенціям, які мають політичний характер. Вони корелюються з положеннями Віденської конвенції про консульські зносини з розкриттям специфіки міждержавної взаємодії з іноземними державами.

Другий блок охоплює ключові, основоположні документи, спрямовані на сприяння реалізації державної політики у сфері міжнародних відносин і дипломатії. Акцентовано на ключових дипломатичних намірах України, спрямованих на стійке покращення міждержавних відносин з країнами ЄС та НАТО. Означене зумовлено отриманими унікальними можливостями через інтенсифіковані євроінтеграційні процеси вийти на якісно новий цивілізаційний рівень розвитку державності та громадянського суспільства.

Третій блок нормативно-правових актів спрямовується на формування законодавчої основи організації забезпечення функціонування системи органів дипломатичної та консульської служби. Окреслено вітчизняне спеціальне адміністративне законодавство, яке розкриває систему органів дипломатичної служби, що реалізує професійну діяльність посадових осіб дипломатичної служби, пов'язаній з реалізацією зовнішньої політики, захистом національних інтересів у сфері міжнародних відносин, прав та інтересів громадян і юридичних осіб за кордоном.

Четвертий законодавчий блок увібрав до себе адміністративно-правові акти з питань регулювання порядку і процедури надання консульських послуг. Їх згруповано за основними напрямами консульської діяльності у відповідних сферах реалізації, зокрема засвідчення документів; реєстрації актів цивільного стану; консульський облік; громадянство України; безоплатна правова допомога; звернення громадян; постійне місце проживання за кордоном.

Ключові слова: дипломатична служба, дипломатичні і консульські установи, консульські послуги, нормативно-правові акти, органи публічної влади, почесні консули іноземних держав.

Khachatrian A.A. Administrative and legal principles of the activities of honorary consuls of foreign states and consular institutions headed by such consuls in Ukraine.

The article substantiates that today the fundamental issues of the functioning of diplomatic and consular institutions, official activities of ambassadors, other diplomats and consuls are determined by a certain extensive domestic legislative body, international legal acts, supported by a number of relevant international customs and traditions. At the same time, in every democratic country of the world, the

legal field on the organization of the performance of diplomatic and consular functions is additionally developed, which is fully related to ensuring the realization of the legal status of honorary consuls of foreign countries and consular institutions headed by such officials.

The provisions of the current domestic administrative legislation regarding the functioning of diplomatic and consular institutions, official activities of ambassadors, other diplomats and consuls have been analyzed. Systematization of the relevant legal array was carried out under four normative-legal blocks, the first of which includes a set of consular conventions concluded between Ukraine and foreign countries, other international treaties. The second block covers key, fundamental documents aimed at promoting the implementation of state policy in the field of international relations and diplomacy. The third block of normative legal acts is aimed at forming the legislative basis for the organization of ensuring the functioning of the system of diplomatic and consular service bodies. The fourth legislative block incorporated legal acts on regulating the order and procedure of providing consular services.

The key idea of the publication is that society defines and confirms the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of Ukraine's European and Euro-Atlantic course. Currently, most of the available diplomatic capabilities are directed to the further stable establishment and significant improvement of interstate relations with the EU and NATO countries. Our state received a unique historical chance through the intensified European integration processes to reach a completely new level of civilization in the development of statehood and civil society.

Key words: consular services, diplomatic service, diplomatic and consular institutions, honorary consuls of foreign countries, legal acts, public authorities.

Постановка проблеми. Результати попередніх наукових досліджень переконливо засвідчують, що усталеною багатовіковою традицією й набутою позитивною юридичною практикою у всьому цивілізованому світі є розвиток тісних і різнопланових міжнародних зв'язків, покликаних стійко сприяти реалізації національних і наднаціональних інтересів абсолютної більшості держав, державних утворень, народів. У новітніх реаліях стрімкого зростання ролі та місця міжнародного права, значення його фундаментальних галузей та інститутів, виникла нагальна необхідність у суттєвих трансформаціях науково-теоретичних і правових підходів до розуміння ваги сучасної дипломатії та консульських відносин. Вони є одним із ключових чинників й доведено дієвим засобом сприяння формуванню та реалізації зовнішньої політики України в основних глобалізованих ланках із належного захисту прав та інтересів держави і громадян у приватній та публічній сферах [1, с. 167-168; 2, с. 71].

На сьогодні основоположні питання функціонування дипломатичних і консульських установ, службової діяльності послів, інших дипломатів і консулів визначено певним розлогим вітчизняним законодавчим масивом, міжнародно-правовими актами, підкріплених низкою відповідних міжнародних звичаїв і традицій. Водночас у кожній демократичній країні світу додатково розвинуто правове поле з питань організації виконання дипломатичних і консульських функцій, яке у повній мірі стосується й забезпечення реалізації правового статусу почесними консулами іноземних держав і консульськими установами, що очолюються такими посадовими особами.

Метою статті є правовий аналіз сучасних адміністративно-правових засад діяльності почесних консулів іноземних держав і консульських установ, що очолюються такими консулами в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Ключові аспекти діяльності консулів і консульських установ за різними спрямуваннями своїх повноважень викликають інтерес серед вітчизняних вчених вже досить тривалий час. Означені тенденції продовжується й сьогодні, ґрунтованих на низці монографій та наукових статей останніх років, зокрема за авторства таких науковців: О. Висоцький, М. Долинська, І. Іщенко, І. Крупеня, М. Окладна, В. Пермінов, В. Прощаєв, А. Пуртова, І. Руденко, Ю. Тараніченко, Я. Турчин, Д. Фелонюк, Є. Фурса та ін. [3–5].

Водночас варто звернути увагу на незначну кількість дисертацій в аналізованій сфері, зокрема це стосується поодиноких робіт адміністративно-правового характеру [6]. Ця тенденція має закономірний характер, оскільки здебільшого тематика стосується сфери міжнародного права. Проте, сучасні реалії вимагають одночасного гармонійного розвитку правотворчої та правозастосовної діяльності органів публічної влади поряд з продовженням становлення науки адміністративного права, зокрема у сфері функціонування інституту почесних консулів іноземних держав.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до подальшої систематизації законодавства України у сфері реалізації консульських функцій, започаткованої у попередніх наших публікаціях [7, с. 74–80]. Зокрема відповідні нормативно-правові акти розіб'ємо на умовні блоки, логічно згруповані на змістовим наповненням, напрямами і сферами правового впливу [8]. Перший законодавчий блок включає сукупність консульських конвенцій укладених між Україною та іноземними державами, а також інших подібних міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України.

Законом України «Про міжнародні договори України» визначено, що процедура ратифікації здійснюється шляхом прийняття закону про ратифікацію, частиною якого є текст міжнародного договору. На підставі оприлюдненого Президентом України закону Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачено обмін такими грамотами. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною вітчизняного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного права. Якщо такими міжнародними документами, які набрали чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, тоді застосовуються правила міжнародного договору.

Серед переліку відповідних міжнародних договорів особливий інтерес становлять консульські конвенції, які носять переважно політичний характер. Вони у значній мірі або ж взагалі дослівно відбивають наповнення Віденської конвенції про консульські зносини, 1963 р., однак з одночасним розкриттям специфіки міждержавної взаємодії з конкретною іноземною державою [9].

Другий блок відповідних нормативно-правових актів охоплює ключові, основоположні документи, спрямовані на сприяння реалізації державної політики у сфері міжнародних відносин і дипломатії. Насамперед, в Конституції України та Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» зазначено, що зовнішньополітична діяльність нашої країни спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного, взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Основний Закон визначає та підтверджує європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України. Отже, наразі більшість наявних дипломатичних спроможностей направлено на подальше стійке налагодження та суттєве покращення міждержавних відносин з країнами ЄС та НАТО. Наша держава отримала унікальний історичний шанс через інтенсифіковані євроінтеграційні процеси вийти зовсім на новий цивілізаційний рівень розвитку державності та громадянського суспільства.

У Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, закріпленої у рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 та введеної в дію Указом Президента України від 26.08.2021 № 448/2021, прописано, що мета цієї діяльності передбачає утвердження України у світі як авторитетної європейської держави, здатної забезпечити сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку свого потенціалу, економіки та українського суспільства [10].

Третій блок нормативно-правових актів спрямовується на формування законодавчої основи організації забезпечення функціонування системи органів дипломатичної та консульської служби. Головний практичний і регулівний вплив держави у цій сфері реалізується, насамперед, через приписи Законів України «Про державну службу», «Про дипломатичну службу», указів Президента України «Про Положення про закордонні дипломатичні установи України» від 15.03.2021 № 99/2021, «Про Консульський статут України» від 02.04.1994 № 127/94, а також низку підзаконних нормативно-правових актів і відомчих актів МЗС України.

Спеціальним законодавством України під дипломатичною службою розуміється державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності посадових осіб дипломатичної служби, пов'язаній з реалізацією зовнішньої політики України, захистом національних інтересів у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном. Систему органів дипломатичної служби складають МЗС України; представництва МЗС України на території України; закордонні дипломатичні установи. Це міністерство є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх зносин і координує діяльність державних органів у цій сфері. Воно здійснює свої повноваження безпосередньо та через інші органи дипломатичної служби. Правовий статус, завдання

та функції МЗС України в цілому визначаються Положенням про Міністерство закордонних справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 № 281.

Положенням про закордонні дипломатичні установи України, затвердженого указом Президента України від 15.03.2021 № 99/2021, визначено, що закордонні дипломатичні установи України є постійно діючими органами дипломатичної служби, завданнями яких є представництво країни в державах перебування або при міжнародних організаціях та підтримання з ними офіційних відносин, відстоювання національних інтересів, виконання консульських функцій, зокрема захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном. Наведено перелік таких державних установ, серед яких: Посольство України; Посольство України з резиденцією Надзвичайного і Повноважного Посла України в Києві; Постійне представництво України при міжнародній організації; Представництво України при міжнародній організації; Місія України при міжнародній організації; консульська установа України (Генеральне консульство України, Консульство України, Віце-консульство України та Консульське агентство України). Більш детальний аналіз особливостей адміністративно-правового статусу, правозастосовної практики та взаємодії з іншими публічними інституціями дипломатичних установ буде розглянуто в наступному розділі дисертаційної роботи.

Останнє, на що звернемо увагу при загальній характеристиці системи органів дипломатичної та консульської служби, так це на окремі положення Консульського статуту України, затвердженого указом Президента України від 02.04.1994 № 127/94, де основними завданнями консульських установ визначено захист за кордоном права та інтереси, юридичних осіб і громадян України; сприяння розвиткові дружніх відносин з іншими державами, розширенню різноманітних міжнародних зв'язків; сприяння вихідцям з України у підтримці контактів з нашою державою.

Важливе значення має те, що керівництво консульськими установами здійснюється МЗС України, тоді як загальне керівництво – відповідним дипломатичним представництвом України в країні перебування. Водночас стосовно почесних консулів зазначено, лише що МЗС України може доручати їм виконання окремих консульських функцій за походження з державою перебування. Цим офіційним представникам, не залежно від українського чи іноземного громадянства, заборонено перебувати на державній службі, однак дозволено займатися прибутковою діяльністю.

Четвертий законодавчий блок увібрав до себе нормативно-правові акти з питань регулювання порядку і процедури надання консульських послуг. Вказаний масив юридичних документів є великим за об'ємом зі значними розгалуженнями. Тому, згрупуємо їх за основними напрямами консульської діяльності у відповідних сферах реалізації, зокрема:

1) засвідчення документів (апостиль, легалізація, нотаріальні дії, витребування документів, прийом документів поштою) – Закони України «Про інформацію», «Про нотаріат», Інструкція про порядок витребування документів соціально-правового характеру для громадян України, іноземців та осіб без громадянства, затвердженої наказом Міністерства юстиції України, МЗС України від 21.09.2015 № 1786/5/272, Положення про консульський збір України, затвердженого наказом МЗС України від 23.04.2018 № 182, Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України, МЗС України від 27.12.2004 № 142/5/310, роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.01.2011 «Консульська легалізація офіційних документів»;

2) реєстрації актів цивільного стану (реєстрація народження, реєстрація смерті, реєстрація та розірвання шлюбу, реєстрація зміни імені) – Цивільний кодекс України, Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», Інструкція про порядок реєстрації актів цивільного стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженої наказом МЗС України від 23.05.2001 № 32/5/101;

3) консульський облік (тимчасовий консульський облік, постійний консульський облік, консульський облік усиновлених дітей – громадян України) – Порядок ведення обліку громадян України, які проживають за межами України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29.01.2020 № 85;

4) громадянство України (дії з питань громадянства України, набуття громадянства України за територіальним походженням, набуття громадянства України за народженням, поновлення у громадянстві України, вихід з громадянства України, набуття громадянства України з інших підстав) – Закон України «Про громадянство України», Порядок провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України та виконання прийнятих рішень, затвердженого указом Президента

України від 27.03.2001 № 215/2001, наказ МЗС України від 23.11.2022 № 389 «Про затвердження зразків документів, які подаються за кордоном для встановлення належності до громадянства України, перевірки належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, припинення громадянства України, скасування рішень про оформлення набуття громадянства України»;

5) безоплатна правова допомога (надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складання документів правового характеру; надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації) – Закон України «Про безоплатну правову допомогу», Положення про Міністерство закордонних справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 № 281;

6) звернення громадян – Закон України «Про звернення громадян», Порядок розгляду звернень громадян у Міністерстві закордонних справ України, його представництвах на території України та закордонних дипломатичних установах України, затвердженого наказом МЗС України від 24.12.2019 № 605, Порядок проведення виїзних консульських обслуговувань громадян України консульськими посадовими особами закордонних дипломатичних установ України, затвердженого наказом МЗС України від 14.06.2011 № 148;

7) постійне місце проживання за кордоном (оформлення постійного проживання за кордоном) – Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», Порядок провадження в закордонних дипломатичних установах України за заявами про оформлення документів для залишення на постійне проживання за кордоном громадян України, які виїхали за кордон тимчасово, затвердженого наказом МЗС України від 22.12.2017 № 573.

Наведений перелік консульських послуг у значній мірі стосується громадян України, однак деякі із них надаються виключно іноземцям та особам без громадянства в силу їхнього правового статусу. Прикладом, для в'їзду і перебування на території нашої країни для багатьох таких людей передбачено отримання візи. Відповідні процедури регулюються нормами Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Правилами оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 № 118, Вимогами до організації роботи з оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію, затверджених наказом МЗС України, МВС України, Служби безпеки України від 30.10.2017 № 469/897/605.

Окремо звернемо увагу, що відповідно до указу Президента України від 13.08.2019 № 594 та постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2019 № 1130 встановлюється процедура оформлення та видачі МЗС України, дипломатичним представництвом чи консульською установою України довідки, що підтверджує переслідування через політичні переконання громадянина РФ у країні своєї громадянської належності.

Висновки. У загальному підсумку, варто зауважити, що проведена систематизація чинного вітчизняного законодавства у сфері здійснення консульських функцій дипломатичними установами, уповноваженими дипломатичними і консульськими посадовими особами охоплює не всі відповідні нормативно-правові акти, а лише ті, які мають найбільш вагоме значення. Водночас, проведена робота дозволяє в подальшому на високому теоретико-правовому рівні продовжити здійснення розгляду і характеристики осучасненого в контексті європейської інтеграції адміністративно-правового регулювання з питань організації та функціонування інституту почесних консулів іноземних держав в Україні, що є важливою складовою загального міжнародного і національного законодавства з консульської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хачатрян А.А. Сучасні теоретико-правові підходи до розуміння сутності та змісту інституту почесних консулів іноземних держав в Україні. *Наукові записки. Серія: Право.* 2023. Вип. 14. С. 167–171.
2. Кондратенко В.М. Система міжнародного законодавства у сфері функціонування інституту громадського контролю за діяльністю органів судової влади. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 14. С. 70–74.
3. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: веб-сайт. URL: http://www.nbuv.gov.ua.

4. Технології сучасних міжнародних відносин: *колективна монографія* / І.В. Іщенко, О.Ю. Висоцький, В.О. Пермінов. Дніпро: ТОВ «Акцент ПП», 2021. 292 с.
5. Окладна М.Г., Тараніченко Ю.І., Чуйко В.О. Правові проблеми функціонування інституту почесного консула в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С. 5–21.
6. Путрова А.А. Адміністративно-правове регулювання консульської діяльності в Україні: *дис. ... докт. філос.*: 081 Право. Київ: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. 2022. 216 с.
7. Хачатрян А.А. Систематизація законодавства України зі здійснення консульських функцій щодо забезпечення прав людини і громадянина. *Права людини в період збройних конфліктів*: збірн. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (3 лист. 2023 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. С. 74–80.
8. Законодавство України / Верховна Рада України: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index.
9. Основні нормативно-правові документи / Міністерство закордонних справ України: веб-сайт. URL: https://surl.li/jgyesq.
10. Євроінтеграція / Міністерство юстиції України: веб-сайт. URL: https://minjust.gov.ua/eurointergration.

УДК 351.74(477):342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.18

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ У СФЕРІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Хребтова А.А.,
кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0002-4322-2354
e-mail: alesyamytnik@gmail.com

Позняк Є.А.,
здобувач другого року навчання ОС «Бакалавр»
кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
ORCID: 0009-0001-3345-2893
e-mail: lizapoznak72@gmail.com

Хребтова А.А., Позняк Є.А. Адміністративно-правові інструменти взаємодії Національної поліції України з громадськістю у сфері превентивної діяльності.

Статтю присвячено вивченню особливостей застосування, проблем та перспектив удосконалення адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції України. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку правоохоронних органів в Україні в превентивній діяльності Національної поліції України застосовується широке коло адміністративно-правових інструментів. Однак необхідність подальшого оновлення адміністративно-правового інструментарію превентивної діяльності Національної поліції України і сьогодні залишається безперечною. Зокрема, у частині впровадження інноваційних технологій.

Невід'ємною складовою правоохоронної діяльності є превентивна діяльність поліції. Це унікальний, найбільш гуманний спосіб боротьби зі злочинністю, засіб підтримання належного рівня правопорядку в суспільстві, забезпечення прав і законних інтересів громадян. Особливого значення ця діяльність набуває в умовах воєнного стану. Більше того, нова реальність змушує шукати відповідні рішення та оновлювати підходи до організації безпеки публічних просторів, і провідне місце у здійсненні цих заходів, безумовно, належить підрозділам превентивної діяльності Національної поліції України. України, які є найближчими до населення. В умовах стрімких змін у суспільстві, зростання викликів і загроз громадській безпеці і порядку як ніколи актуальним є пошук нових підходів і реалізація ефективних стратегій превентивної діяльності, в якій науково-практичний підхід відіграє вирішальну роль. в розумінні та реалізації найбільш оптимальних адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції України.

На сучасному етапі розвитку правоохоронних органів в Україні в профілактичній діяльності Національної поліції використовується широкий спектр адміністративно-правових засобів. Проте беззаперечною на сьогодні залишається необхідність подальшого оновлення адміністративно-правового інструментарію превентивної діяльності Національної поліції України. Адже, незважаючи на наявний прогрес і досягнення, низка проблемних моментів у цій сфері залишається невирішеною. Видається доцільним розробити комплексну стратегію вдосконалення адміністративно-правового інструментарію превентивної діяльності Національної поліції України, в тому числі шляхом впровадження штучного інтелекту. Водночас питання вдосконалення адміністративно-правового інструментарію превентивної діяльності Національної поліції України потребує

подальшого наукового дослідження.

Ключові слова: адміністративно-правові інструменти, адміністративно-правовий інструментарій, інструментарій превентивної діяльності, адміністративно-правове забезпечення, превентивна діяльність поліції, здійснення превентивної діяльності, проблеми превентивної діяльності, перспективи удосконалення законодавства.

Khrebtova A.A., Pozniak Ye.A. Administrative and legal tools of interaction of the National Police of Ukraine with the public in the field of preventive activities.

An integral component of law enforcement is preventive police activity, which is a special type of activity of special police bodies authorized for this purpose, aimed at implementing a system of certain measures to identify and eliminate the causes and conditions that contribute to the commission of offenses and influence on persons prone to illegal behavior. This is a unique, most humane way of fighting crime, a means of maintaining the proper level of law and order in society, ensuring the rights and legitimate interests of citizens. This activity becomes especially important in the conditions of martial law. Moreover, the new reality forces us to look for appropriate solutions and update approaches to the organization of security of public spaces, and the leading place in the implementation of these measures, of course, belongs to the units of preventive activities of the National Police of Ukraine, which are closest to the population. In the conditions of rapid changes in society, the growth of challenges and threats to public safety and order, it is more important than ever to find new approaches and implement effective strategies of preventive activity, in which the scientific and practical approach plays a decisive role in understanding and implementing the most optimal administrative and legal tools of preventive activity National Police of Ukraine. At the current stage of development of law enforcement agencies in Ukraine, a wide range of administrative and legal tools are used in the preventive activities of the National Police. However, the need for further updating of the administrative and legal toolkit of preventive activities of the National Police of Ukraine remains indisputable today. After all, despite the existing progress and achievements, a number of problematic aspects in this area remain unresolved. It seems appropriate to develop a comprehensive strategy for improving the administrative and legal tools of preventive activities of the National Police of Ukraine, including through the introduction of artificial intelligence. At the same time, the issue of improving the administrative and legal instruments of preventive activities of the National Police of Ukraine requires further scientific research.

Key words: administrative and legal tools, administrative and legal tools, tools of preventive activity, administrative and legal support, preventive activities of the police, implementation of preventive activities, problems of preventive activities, prospects for improving legislation.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою забезпечення правопорядку є превентивна діяльність поліції, яка являє собою спеціальний вид діяльності уповноважених на це спеціальних органів поліції, спрямований на здійснення системи певних заходів з виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень та вплив на осіб, що схильні до протиправної поведінки. Це своєрідний, найбільш гуманний спосіб боротьби зі злочинністю, засіб підтримання належного рівня правопорядку в суспільстві, забезпечення прав і законних інтересів громадян. Особливо важливого значення ця діяльність набуває в умовах воєнного стану. Більше того, нова реальність змушує нас шукати відповідні рішення та оновлювати підходи у питаннях організації безпеки публічних просторів і провідне місце в реалізації цих заходів, безумовно, належить підрозділам превентивної діяльності Національної поліції України, які є найбільш наближеними до населення. В умовах швидких змін у суспільстві, зростання викликів і загроз публічній безпеці та порядку, як ніколи важливо знаходити нові підходи та впроваджувати ефективні стратегії превентивної діяльності, в якій науково-практичний підхід відіграє визначальну роль у розумінні та впровадженні найбільш оптимальних адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції України. Це свідчить про зв'язок обраної теми із важливими науковими чи практичними завданнями. Тим паче, зважаючи на те, що сьогодні все ще продовжується реалізація системних заходів реформування органів і підрозділів поліції, у тому числі й підрозділів, які здійснюють превентивну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Гурі (доцент Глобального університету Вівекананда, Джайпур, Раджастан), В. Чоудхарі, А. Міна, П. Кумар, Р. Сайні, М. Малав (Глобальний

університет, Джайпур, Раджастан) [1] проаналізували численні дослідження щодо використання штучного інтелекту для прогнозування злочинів та його ширшого впливу на кримінологію, ілюструючи значні досягнення та виклики. Проте дослідження стосується іноземної країни.

В.С. Селюков та А.І. Потіхенський [2] надали характеристику поняття «інструменти превентивної діяльності» з точки зору їх прикладного характеру та можливості розглядати не як окремі заходи, а як комплекс дій, спрямованих на будь-що. Також дослідники проаналізовали різновиди можливого інструментарію та коротко наведено приклади його використання у сфері превенції жорстокого поводження з тваринами. Утім, вони не приділяють належної уваги саме перспективам застосування інновацій у превентивній діяльності Національної поліції України.

В.Г. Пядишев [3] дослідив зарубіжний досвіду стосовно застосування найсучасніших напрямів зміцнення проактивної діяльності поліції. На підставі аналізу найсучасніших публікацій автор проілюстрував, що у світі спостерігається стійка тенденція всебічного зміцнення проактивної діяльності поліції. Окремо науковець розглянув питання, пов'язані із залучанням штучного інтелекту до зміцнення проактивної діяльності поліції. Проте дослідник не конкретизує шляхи впровадження інновацій у здійснення превентивної діяльності Національною поліцією.

С. Чобей [4] (доцент школи права Університету GH Raisoni, Амраваті, Махараштра, Індія) розглянула, як штучний інтелект може покращити звичайні методи прогнозування злочинів правоохоронними органами, використовуючи велику кількість даних для виявлення закономірностей, тенденцій і потенційних ризиків. Однак її праця не стосується України. Хоча й містить певні міркування, які є цінними для написання даної статті.

Вагомий внесок у розробку досліджуваної теми зробив О. Шевченко [5; 6; 7]. Дослідник присвятив вивченню цієї теми дисертаційну працю, а також низку статей. Зокрема, автором досліджено теоретичні положення та практику правозастосування щодо визначення поняття, змісту, особливостей адміністративно-правових інструментів здійснення превентивної діяльності Національною поліцією. Акцентовано уваги на необхідності покращення функціональності реалізації її превентивної діяльності (наприклад, оптимізація процедур моніторингу, аналізу та прогнозування злочинності шляхом впровадження нових сучасних інформаційних технологій та засобів аналітики, що дозволить поліції більш точно виявляти потенційні загрози та вчасно реагувати на них. Однак питання впровадження новітніх засобів в аспекті здійснення превентивної діяльності Національною поліцією науковець розглядає дещо фрагментарно, не наводячи міркувань щодо стратегії у цій сфері.

Таким чином, нині залишається недостатньо дослідженим питання проблемних аспектів адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції України та перспектив їх удосконалення у напрямку оновлення інструментарію здійснення превентивної діяльності в цілому та в окремих сферах життєдіяльності суспільства в умовах сьогодення. Зокрема, станом на сьогодні не приділено належної уваги впровадженню штучного інтелекту у сферу превентивної діяльності, який, на наш погляд, може значно підвищити ефективність превентивної діяльності Національної поліції України.

Формування цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є проаналізувати адміністративно-правові інструменти превентивної діяльності Національної поліції України. Зокрема, особливості їх застосування, проблеми та перспективи удосконалення.

Виклад основного матеріалу. У законодавстві України термін «превенція» використано в Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки [8], де його ототожнюють із поняттям «запобігання». Більш широкого значення надають вказаному поняттю науковці. Так, наприклад, О. Джафарова стверджує, що превентивна діяльність «становить систему взаємоузгоджених, системних, цілеспрямованих випереджувальних заходів і дій, спрямованих на перешкоджання виникненню тих чи інших форм соціальних відхилень, девіантної поведінки, а також їх розповсюдження в суспільстві» [9, с. 178]. У свою чергу, В. Сулацький під превентивною діяльністю розуміє «будь-які дії добровільного або примусового характеру або комплекс таких дій, передбачених чинним законодавством України, вчинені уповноваженими особами поліції перед початком вчинення правопорушення та спрямовані на його попередження. На думку автора, однією з головних ознак превентивної діяльності є її здійснення перед початком вчинення правопорушень і вона може мати примусовий характер, що значно відрізняє зміст превентивної діяльності від превентивних заходів поліції [10, с. 198-199].

Здійснення досліджуваної діяльності забезпечується відповідним інструментарієм. Адміністративно-правові інструменти є тими засобами та застосунками, що уможливлюють практичну реалізацію повноважень в контексті забезпечення діяльності в превентивному напрямі роботи Національної поліції України [11, с. 631]. Їх науковці пропонують розділити на декілька взаємопов'язаних та взаємозалежних комплексів дій. Зокрема, Селюков В.С. Потіхенський А.І. розрізняють нормативні інструменти та організаційні. Нормативні інструменти, як вважають автори, варто поділити на зобов'язальні та рекомендаційні, а організаційні – на суто управлінські, виховні, інформаційні. Нормативними інструментами превентивної діяльності поліції слід вважати сукупність дій поліцейських, що мають на меті забезпечення цілей превентивної діяльності та можуть набувати різноманітної зовнішньої форми – нормативні акти, індивідуальні (адміністративні) акти, а також акти-дії та акти-плани. Саме це відрізняє інструменти превентивної діяльності поліції від актів державного управління в цій площині. Інакше кажучи, нормативними інструментами превентивної діяльності є сукупність механізмів здійснення правозастосовної діяльності у сфері превентивної роботи поліції шляхом регуляторного впливу на цю сферу суспільних відносин. Розглядаючи саме можливі два різновиди нормативних інструментів, варто зазначити, що відмінність між ними полягає в характері впливу на об'єкти регулювання. Щодо зобов'язальних інструментів, то йдеться про нормативні положення, обов'язкові для виконання, тоді як рекомендаційні мають форму нормативно визначених рекомендацій, тобто саме меж можливої, а не обов'язкової поведінки. Загалом до нормативних інструментів превентивної діяльності поліції зазначені науковці відносять комплекс можливостей суб'єктів здійснення превентивної діяльності забезпечувати реалізацію окреслених функцій шляхом нормативного впливу на суспільні відносини у цій сфері. До організаційних інструментів діяльності в цілому вони відносять сукупність механізмів та засобів, які забезпечують функціонування системи превентивної діяльності поліції та засоби вихованого й інформативного впливу на суспільство. На думку дослідників, організаційні інструменти (внутрішня складова) передбачають систему засобів кадрового забезпечення підрозділів, що серед усього іншого реалізують повноваження у сфері превенції, належного матеріально-технічного та методичного забезпечення вказаних підрозділів, сукупність важелів впливу, які забезпечують формування мотиваційної складової в особового складу щодо виконання поставлених завдань. Серед зазначених напрямів діяльності виокремлюють аналітичні інструменти, які забезпечують базис для формування подальших векторів діяльності та запровадження оптимальних способів об'єднання фахівців, співробітників, що дозволяє реалізувати цільові функції. Тобто аналітична діяльність як частина інструментарію щодо превенції в будь-якій сфері має стати визначальною при формуванні потреби та спрямованості окремих дій і заходів, адже саме оцінка стану ефективності проведеної діяльності стає ключовою для формування подальших операційних та стратегічних планів діяльності. Інформаційні інструменти забезпечують накопичення інформаційних, аналітичних і статистичних даних, які мають значення для організації діяльності підрозділів поліції щодо превенції (різноманітні опитування, аналітичні дослідження відкритих джерел інформації на предмет виявлення фактів правопорушень, проведення відповідних соціологічних досліджень із питань правосвідомості та рівня впливовості проведених заходів щодо запобігання правопорушенням; узагальнення та аналіз статистичних даних з питань чинників та умов, що їх спричиняють) [2, с. 190-191].

Слід відзначити, що процедури застосування організаційних інструментів превентивної діяльності Національної поліції України характеризуються різним ступенем нормативної деталізації, адже низка з таких потребує чіткої алгоритмізації зокрема і через те, що більшість з таких є проміжною ланкою для прийняття індивідуальних актів (наприклад, протоколи про адміністративні правопорушення, адміністративні затримання, вилучення речей і документів тощо) або є застосовними для оформлення внутрішніх процесів та взаємовідносин з громадянами, а інші – можуть мати менш жорстку внутрішню структуру, оскільки їхні функції мають допоміжний характер при вирішенні конкретних завдань. Однак пропри свою організаційну приналежність, важливо враховувати, що процедури застосування організаційних інструментів в превентивній діяльності Національної поліції обов'язково мають бути обґрунтовані, легкі для розуміння та виконання, а також забезпечувати відповідність законодавчим вимогам та правилам [5, с. 6-7].

Як відомо, відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [12], Україна взяла на себе зобов'язання наблизити своє законодавство до права,

стандартів та практики Європейського Союзу. Так Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики» визначила, що «головними цілями поліції в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, є: підтримання публічного спокою і правопорядку в суспільстві, захист та повага основоположних прав і свобод, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції з прав людини; превенція та протидія злочинності; виявлення злочинів; здійснення функцій надання допомоги і сервісних послуг суспільству». Вищенаведеною Рекомендацією також визначено, що «діяльність поліції завжди повинна проводитися у відповідності з національним правом і міжнародними стандартами, визнаними країною» [13]. Зважаючи на вказане варто погодитися з науковцями у тому, що застосування адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції, має відбуватися у чіткій відповідності до загальновизнаних міжнародних та європейських стандартів діяльності поліції. Базисною основою реалізації арсеналу відповідних адміністративно-правових інструментів, за допомогою яких досягається виконання визначених перед Національною поліцією України завдань щодо здійснення превентивної діяльності має бути інтегральна взаємоузгоджена нормативно-правова база, яка визначає види та регламентує їх реалізацію [11, с. 630; 6, с. 305].

У контексті зазначеного актуалізується питання необхідності подальшого удосконалення нормативно-правового забезпечення адміністративно-правового інструментарію превентивної діяльності Національної поліції України, відповідної групи нормативно-правових актів, які класифікуються за юридичною силою та впливом, та регулюють відповідну сукупність суспільні відносини у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, направлені на ефективне та своєчасне застосування Національною поліцією адміністративно-правових інструментів спрямованих на запобігання порушень життєдіяльності населення, а також відновлення безпекового середовища [7, с. 160].

В умовах воєнного стану, наприкінці 2022 року Національна поліція України зіткнулася із викликами, пов'язаними зі збільшенням терористичних загроз, кіберзлочинів та нових форм соціальних конфліктів у суспільстві. У 2023 році, ситуація ще більше ускладнилася через несприятливі економічні умови, що призвели до зростання злочинності та непередбачуваних сценаріїв загроз національній безпеці. Розвиток технологій та глобалізація суттєво змінили характер злочинів, вимагаючи від поліцейських нових навичок та вмінь. Використання штучного інтелекту та інформаційних технологій для планування та вчинення правопорушень стали суттєвим викликом для традиційних методів боротьби зі злочинністю. Існуюча система підготовки особового складу не відповідає сучасним реаліям. Вбачається необхідність не лише оновлення та модернізації, але й фундаментального перегляду організаційних засад підготовки поліцейських [14, с. 91].

Незважаючи на прогрес, що спостерігається, аналітики злочинності стикаються зі значними проблемами. Обсяг даних, що генеруються сьогодні, може бути величезним, а занепокоєння щодо конфіденційності та етичного використання технологій залишається. Крім того, швидкі темпи технологічного прогресу вимагають постійного навчання та адаптації. Для вирішення цих проблем вкрай важливо розробити стандартизовані практики управління даними, забезпечити прозоре й етичне використання технологій і сприяти культурі навчання серед аналітиків впродовж життя. Безумовно, застосування штучного інтелекту також належить до впровадження новітніх технологій у діяльність правоохоронних органів. Останніми роками правоохоронці все частіше звертаються до штучного інтелекту для розширення своїх слідчих можливостей. На відміну від традиційних методів, штучний інтелект пропонує динамічний підхід до розкриття злочинів, використовуючи можливості аналізу даних, машинного навчання та розпізнавання образів. Здатність систем штучного інтелекту швидко обробляти величезні обсяги інформації дозволяє правоохоронним органам виявляти закономірності, виявляти потенційних підозрюваних та активно запобігати злочинам. Серед десяти найкращих нових тенденцій у кримінальному судочинстві на 2024 рік зазначається, що штучний інтелект став найгарячішою технологічною тенденцією у предиктивній поліцейській діяльності за останні два роки [3].

Про важливість та можливості штучного інтелекту у превентивній діяльності неодноразово наголошували також і закордонні науковці [1; 4]. Так, С. Чобей наголошує на тому, що штучний інтелект – це потужний інструмент, який став впливовим у різних сферах, у тому числі у глобальному прогнозуванні та запобіганні злочинності. Використання інноваційних технологій штучно-

го інтелекту в області очікування та уникнення протиправних дій включає в себе найпоширеніший спосіб перевірки інформації для визначення загальної ситуації майбутнього злочину. Такі технології, як штучний інтелект, машинне навчання, глибоке навчання та інтелектуальний аналіз даних, мають потенціал для покращення запобігання та розкриття злочинів. Різні обчислення свідомості за допомогою штучного інтелекту можуть знайти закономірності, щоб здогадатися, де, ймовірно, має відбутися правопорушення. Це робиться за допомогою великих даних, які в даному випадку включають інформацію про кримінальну історію особи, наприклад про злочини, про які було повідомлено поліції. Враховуючи здатність комп'ютерного інтелекту до очікування, правопорушень можна уникнути. У процесі прогнозування злочинності, який здійснюється за допомогою штучного інтелекту, включаються змінні, що стосуються часу, погоди, географії, річного доходу та рівня грамотності в регіоні. Ці класифікації належать до класу змінних небезпеки, і вони можуть впливати на ймовірність того, що правопорушення буде вчинено або не вчинено [4]. У свою чергу, А. Гурі, В. Чоудхарі, А. Міна, П. Кумар, Р. Сайні, М. Малав зауважують, що згідно статистичних даних деяких дослідників (на прикладі Мексики) штучний інтелект здатен передбачити 75–90% правопорушень, демонструючи здатність покращувати громадську безпеку, за допомогою аналізу просторових і часових даних [1].

Зважаючи на вказане, на наш погляд, цілком виправдано більшість аналітиків сходяться на думці, що зусилля правоохоронних органів можуть просуватися швидше, якщо вони будуть використовувати штучний інтелект для стеження, спостереження та предиктивної діяльності поліції. Отже, проактивна діяльність поліції вважається одним із найбільш перспективних застосувань штучного інтелекту у правоохоронних органах. Аналізуючи історичні дані про злочинність, алгоритми штучного інтелекту можуть виявляти закономірності та тенденції, дозволяючи агентствам стратегічно розподіляти ресурси. Предиктивна поліцейська діяльність дозволяє правоохоронним органам прогнозувати потенційні осередки злочинності, що зрештою сприяє запобіганню злочинності та забезпеченню громадської безпеки. Одним із прикладів є Департамент поліції Лос-Анджелеса, який використовував технологію предиктивної поліцейської діяльності, у тому числі систему PredPol, для підвищення/ ефективності своїх зусиль щодо запобігання злочинності [3, с. 406].

Сьогодні впровадження інноваційних технологій у сферу превентивної діяльності поліції набуває популярності в усьому світі. Не має бути осторонь і наша держава. Про необхідність вжиття заходів з підвищення ефективності превентивної діяльності Національної поліції України нашій країні свідчить і судова практика. Так, у справі № 117795393 судом встановлено, що відповідно до службової характеристики, наданої начальником РВП ГУНП, вбачається, що поліцейський офіцер громади сектору превенції, зарекомендував себе з посередньої сторони. Службові обов`язки, які на нього покладені виконує, але не завжди професійно, за що неодноразово мав критику з боку керівництва. У роботі ініціативи не проявляє [15]. На наш погляд, цілком ймовірно, що спрощення багатьох процесів превентивної діяльності за допомогою активного впровадження штучного інтелекту сприятиме і підвищенню мотивації працівників превентивних підрозділів.

Однак зрозуміло, що такі нововведення супроводжуватимуться низкою труднощів: відсутність належного правового забезпечення, необхідного рівня підготовки працівників превентивних підрозділів Національної поліції України. Успішне впровадження інтелектуальних технологій значною мірою залежить від наявності сучасної нормативної бази, ретельних та креативних навчальних курсів, які стосуються інтеграції технологій та належних практик обробки даних, гарантуючи, що правоохоронні органи змінюється від реактивної позиції до проактивної, зрештою збільшуючи здатність запобігати злочинам до того, як вони відбудуться. Необхідно забезпечити навчання алгоритмів штучного інтелекту на різноманітних та об'єктивних наборах даних [3, с. 409].

Зважаючи на вищевказане, на наш погляд, за доцільне видається розробити комплексну Стратегію щодо удосконалення адміністративно-правового інструментарію превентивної діяльності Національної поліції України, у тому числі шляхом впровадження штучного інтелекту. Реалізація такої стратегії має супроводжуватися внесенням змін до законодавства щодо застосування штучного інтелекту у превентивній діяльності (зокрема, для аналітичних досліджень відкритих джерел інформації на предмет виявлення фактів правопорушень та ознак можливих правопорушень, проведення відповідних соціологічних досліджень із питань правосвідомості та рівня впливовості проведених заходів щодо запобігання, узагальнення та аналізу статистичних даних з питань чинників та умов, що спричиняють такі випадки), а також стосовно

навчання майбутніх працівників підрозділів превентивної діяльності та перепідготовки діючих працівників з цього приводу.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Отже, на сучасному етапі розвитку правоохоронних органів в Україні в превентивній діяльності Національної поліції застосовується широке коло адміністративно-правових інструментів. Однак необхідність подальшого оновлення адміністративно-правового інструментарію превентивної діяльності Національної поліції України і сьогодні залишається безперечною. Адже попри наявний прогрес та здобутки невирішеною є низка проблемних аспектів у цій сфері.

Водночас питання удосконалення адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції України потребує подальшого наукового дослідження. Оскільки воно не втрачає своєї актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Gouri M.A., Choudhary V., Meena A., Kumar P., Saini R., Malav M. AI in Crime Prediction and Prevention. *UGC Care Group I Listed Journal*. 2024. Vol. 14. Issue 5. № 3. URL: https:/10.13140/RG.2.2.22509.60642 (дата звернення: 03.11.2024).
2. Селюков В.С. Потіхенський А.І. Інструменти превентивної діяльності поліції у сфері протидії жорстокому поводженню з тваринами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (105). Ч. 2. С. 185–195.
3. Пядишев В.Г. Перспективи розвитку проактивної діяльності поліції: зарубіжний погляд. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. С. 403–412.
4. Choubey S. (2024). The Role of Artificial Intelligence in Crime Prediction and Prevention on a Global Scale. *An Online Peer Reviewed. Refereed Journal*. 2024. Volume 2. Issue 3. URL: https://www.researchgate.net/publication/381042343_The_Role_of_Artificial_Intelligence_in_Crime_Prediction_and_Prevention_on_a_Global_Scale (дата звернення: 05.11.2024).
5. Шевченко В.М. Адміністративно-правові інструменти здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України: дис. ... д-ра філософії: 081 Право / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2024. 251 с.
6. Шевченко В.М. До питання нормативно-правового закріплення адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 305–315.
7. Шевченко В.М. Дослідження нормативно-правових актів, які визначають види адміністративно-правових інструментів превентивної діяльності Національної поліції // Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 7 груд. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 158–160.
8. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/20 (дата звернення: 06.11.2024).
9. Джафарова О.В. Національна поліція України як провідний суб'єкт здійснення превентивної діяльності. Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ): матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол.: Д.В. Швець (голова), О.М. Бандурка, С.М. Гусаров та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 176–178.
10. Сулацький В. Поняття та структура адміністративно-правового механізму превентивної діяльності Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 196–200.
11. Брусакова О.В. Адміністративно-правові інструменти в превентивній діяльності національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 630–633.
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16 вересня 2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 03.12.2024).

13. Recommendation Rec (2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics (Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001 at the 765-th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://rm.coe.int/16805e297e (дата звернення: 01.12.2024).
14. Превентивна діяльність підрозділів Національної поліції України : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістра у Національному університеті «Одеська юридична академія», галузь знань 26 «Цивільна безпека» спеціальність 262 «Правоохоронна діяльність» / авт.-укл.: А. Кубаєнко, О. Ульянов, О. Крижановська; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2024. 128 с.
15. Рішення № 117795393, 20.03.2024, Рівненський окружний адміністративний суд. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/117795393/ (дата звернення: 03.12.2024).

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.19

РОЛЬ НОТАРІУСА В СИСТЕМІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Хребтова А.А.,
кандидатка наук з державного управління, доцентка,
доцентка кафедри фундаментальних
і галузевих юридичних наук,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0002-4322-2354
e-mail: alesyamytnik@gmail.com

Хребтова А.А. Роль нотаріуса в системі альтернативного вирішення спорів: теоретичні засади та практичні аспекти.

У сучасних правових системах, зорієнтованих на гуманізацію процедури вирішення правових конфліктів і наближення правосуддя до суспільства, зростає увага до альтернативних методів врегулювання спорів. Альтернативне вирішення спорів (АВС), таке як медіація, арбітраж, переговори та інші форми досудового врегулювання, набуває особливої ваги в умовах перевантаженості судової системи, складності традиційних процесуальних механізмів та підвищення вартості судового розгляду. В цьому контексті постає потреба у переосмисленні ролі та функцій професійних правових інститутів та учасників правочинів, серед яких вагоме місце належить нотаріусу.

Нотаріус, як гарант законності й автентичності правочинів, традиційно сприймається насамперед як фахівець, покликаний засвідчувати юридичні факти, оформлювати правочини та надавати їм публічної довіри. Водночас, розвиток інституту нотаріату в останні десятиліття демонструє тенденцію до розширення спектра його функцій та повноважень. Нотаріус дедалі частіше виступає не лише як «документатор» волевиявлення сторін, а й як посередник, порадник та, зрештою, «допоміжний арбітр» у процесах врегулювання спорів без звернення до суду. Саме в цьому, збалансованому поєднанні традиційних засад нотаріальної діяльності та нових підходів до позасудового врегулювання конфліктів, криється потенціал підвищення ефективності правової системи та посилення довіри суспільства до правоохоронних інституцій.

Запропонована наукова розвідка спрямована на ґрунтовний аналіз теоретичних засад та практичних аспектів ролі нотаріуса в системі альтернативного вирішення спорів. Зокрема, у статті буде висвітлено сутність та особливості різних форм АВС, окреслено компетенції нотаріуса в межах цих процедур, а також проаналізовано сучасний стан правового регулювання й прецеденти практичної реалізації нотаріальної участі в позасудових механізмах розв'язання правових конфліктів. Результати цього дослідження матимуть теоретичне та прикладне значення, оскільки сприятимуть подальшому удосконаленню правових норм, розробці рекомендацій для практикуючих нотаріусів та формуванню науково-методологічної основи для розвитку інституту нотаріату як активного учасника системи альтернативного вирішення спорів.

Ключові слова: нотаріус, альтернативне вирішення спорів, медіація, арбітраж, позасудове врегулювання, правове регулювання, теоретичні засади.

Khrebtova A.A. The role of the notary in the system of alternative dispute resolution: theoretical foundations and practical aspects.

In modern legal systems aimed at the humanization of conflict resolution procedures and making justice more accessible to society, alternative methods of dispute resolution are gaining increased attention. Alternative Dispute Resolution (ADR), including mediation, arbitration, negotiations, and other forms of pre-litigation settlements, has become particularly significant against the backdrop of overburdened judicial systems, the complexity of traditional procedural mechanisms, and the rising

costs of litigation. This situation necessitates a reevaluation of the roles and functions of professional legal institutions and participants in legal transactions, with notaries occupying a key position in this process.

Traditionally, a notary, as a guarantor of the legality and authenticity of legal transactions, has been perceived primarily as a professional responsible for certifying legal facts, drafting agreements, and ensuring public trust in such documents. However, the evolution of the notarial institution in recent decades highlights a trend toward expanding its scope of functions and responsibilities. Increasingly, notaries are acting not only as «documenters» of the parties' intentions but also as mediators, advisors, and even «auxiliary arbitrators» in resolving disputes without judicial intervention. This balanced combination of traditional notarial functions and innovative approaches to out-of-court dispute resolution holds significant potential for enhancing the efficiency of legal systems and fostering public trust in legal institutions.

This article aims to provide a comprehensive analysis of the theoretical foundations and practical aspects of the notary's role in the ADR system. It will explore the essence and characteristics of various ADR forms, delineate the competencies of notaries in these processes, and examine the current state of legal regulation and practical precedents of notarial involvement in out-of-court mechanisms for resolving legal disputes. The findings of this research will have both theoretical and practical implications, contributing to the improvement of legal norms, the development of recommendations for practicing notaries, and the establishment of a scientific and methodological framework for advancing the notarial institution as an active participant in the ADR system.

Key words: notary, alternative dispute resolution, mediation, arbitration, out-of-court settlement, legal regulation, theoretical foundations.

Постановка проблеми. Альтернативне вирішення спорів (АВС) стає невід'ємним елементом сучасного правового регулювання, оскільки воно спрямоване на досягнення більш швидкого, економічно вигідного та ефективного врегулювання конфліктів між сторонами. В умовах перевантаження судової системи України, довготривалості судових процесів і високих витрат на судове провадження виникає об'єктивна необхідність у розвитку інститутів, які дозволяють уникнути звернення до суду.

Нотаріат традиційно виконує функцію гаранта законності правочинів, однак у багатьох країнах світу його роль в позасудових процедурах врегулювання конфліктів значно ширша. Наприклад, у країнах Європейського Союзу нотаріуси активно беруть участь у медіації та арбітражі, сприяючи досягненню правової визначеності між сторонами без судового втручання. Водночас в Україні нотаріат зберігає більш обмежений функціонал, а його потенціал у контексті АВС недостатньо розкрито через прогалини в законодавстві та брак відповідної наукової розробки. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про нотаріат», нотаріус зобов'язаний зберігати нотаріальну таємницю. Що ж до порядку здійснення, то нотаріальна діяльність також є впорядкованою структурованою процедурою, а порядок учинення нотаріальних дій визначено законодавством [1].

Основною проблемою є необхідність чіткого визначення місця та ролі нотаріуса в системі АВС, розширення його компетенцій і правових механізмів участі в позасудових процедурах. Науковий аналіз цього питання сприятиме підвищенню ефективності правозастосовної практики та гармонізації українського законодавства із міжнародними стандартами.

Стан опрацювання. Тема альтернативного вирішення спорів є предметом багатьох досліджень у юридичній науці. Аналізуючи норми законодавства про нотаріат, М.О. Німак зауважує багато спільного між нотаріальною діяльністю та медіацією. Зокрема, нотаріальні дії вчиняються нотаріусом за зверненням фізичних та юридичних осіб, за їх добровільної згоди та вільного волевиявлення на вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії, а також за відсутності спору між сторонами (коли вчиняється нотаріальна дія за участю кількох осіб), тобто якщо сторони дійшли згоди з усіх спірних питань. Якщо між сторонами є спір, нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії і роз'яснює особам їх право звернутися до суду. Хоча сьогодні офіційно нотаріуси не проводять медіацію, однак на практиці нерідко вдаються до її методик. Так, часто особи звертаються до нотаріуса із конфліктними ситуаціями, і він, вивчивши справу, роз'яснивши сторонам чинне законодавство, їх права та обов'язки, з'ясувавши дійсні наміри сторін (перелічене є обов'язком нотаріуса згідно зі ст. 5, ч. 10 ст. 44 Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року), пропонує їм можливі шляхи вирішення тієї чи іншої справи. Наслідком такої роботи є вчинення

нотаріальної дії за результатами прийнятого сторонами рішення. Крім того, звернення до нотаріуса жодним чином не пов'язане із зверненням до суду, а тому може здійснюватися як до звернення до суду, так і після чи під час [2].

Роль нотаріуса в АВС вивчалася у роботах Довгерта А.С., який акцентував увагу на важливості нотаріального посвідчення правочинів у забезпеченні правової визначеності сторін та попередженні спорів, Кравченко С.І., яка досліджувала функції нотаріуса у процесі медіації, зокрема як посередника при врегулюванні конфліктів між сторонами, Шевчука Р.В., що зосереджував увагу на запобіжному характері нотаріальних дій у контексті альтернативного вирішення спорів, Смирнова В.В., який вивчав практику застосування нотаріальних угод як інструменту мирного врегулювання спорів між фізичними та юридичними особами, Богачової О.Ю., яка аналізувала роль нотаріуса у складанні та посвідченні договорів у процесі досудового вирішення спорів, Іващенко Т.М., що акцентувала увагу на правовій природі нотаріального акта як доказу у цивільному та господарському процесах. Ці науковці розглядали різні аспекти участі нотаріусів в альтернативних способах вирішення спорів, зокрема їхню здатність виступати гарантом правової безпеки та стабільності договірних відносин. Досвід окремих країн, таких як Німеччина, Франція, Іспанія та Італія, свідчить про активну участь нотаріусів у позасудових процедурах, однак в українській правовій науці це питання ще не отримало достатньої уваги.

На рівні законодавства АВС регулюється Законом України «Про медіацію», а саме хотілось би звернути увагу на ст. 4 «Медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації» [3], Господарським процесуальним кодексом, Цивільним процесуальним кодексом та іншими нормативними актами. Проте законодавче регулювання участі нотаріусів у таких процедурах лишається нечітким. Це зумовлює необхідність розробки як теоретичних, так і прикладних підходів до залучення нотаріусів у систему АВС.

Метою цієї наукової статті є комплексне дослідження теоретичних засад і практичних аспектів ролі нотаріуса в системі альтернативного вирішення спорів, що включає аналіз сутності та особливостей різних форм АВС, визначення місця нотаріуса в цих процедурах, дослідження сучасного стану правового регулювання в Україні та порівняння його з міжнародним досвідом, а також розробку рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практичної діяльності нотаріусів з метою підвищення ефективності їх участі у врегулюванні конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Альтернативне вирішення спорів (АВС) охоплює процеси, спрямовані на врегулювання конфліктів за допомогою неконфронтаційних методів, що не передбачають повного розгляду справи в суді. У сучасних правових системах АВС розглядається як один із ключових інструментів забезпечення доступності правосуддя. На відміну від традиційних судових процедур, АВС орієнтований на добровільність, партнерство та автономність сторін. Його роль є особливо важливою в умовах перевантаженості судової системи та зростання попиту на швидкі, економічно вигідні й конфіденційні способи вирішення спорів.

Серед ключових переваг АВС варто виділити можливість оперативного вирішення конфліктів без тривалого розгляду у суді. Крім того, процедури АВС є менш затратними, оскільки не передбачають сплати судових зборів та високих витрат на адвокатів. Гнучкість процедур дозволяє враховувати специфіку кожного окремого спору, а конфіденційність створює додаткову довіру між сторонами. Успішно проведені процедури АВС сприяють збереженню ділових або особистих стосунків між сторонами, що є особливо важливим у спадкових, сімейних і комерційних спорах.

Правове регулювання АВС в Україні ґрунтується на Законі України «Про медіацію» № 1875-IX від 15.12.2021 року, який визначає загальні засади медіації та процедуру її проведення. Крім того, медіація згадується у статтях 17, 22, 258 Господарського процесуального кодексу України та статтях 7, 103 Цивільного процесуального кодексу України. У країнах ЄС правове регулювання АВС базується на Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року «Про деякі аспекти медіації в цивільних та комерційних справах».

Медіація є найпоширенішою формою АВС і базується на співпраці сторін за допомогою нейтрального посередника – медіатора. Переговори передбачають безпосереднє спілкування між сторонами для досягнення консенсусу, що не потребує участі третьої сторони. Арбітраж є формалізованою процедурою, у якій спір вирішується арбітром, а рішення має обов'язковий характер. Консиліація, як різновид АВС, передбачає активну участь консиліатора, який пропонує шляхи

вирішення конфлікту, але без обов'язковості його рішення для сторін. Кожен із цих видів має свої переваги залежно від характеру спору та побажань сторін.

В Україні АВС регулюється Законом «Про медіацію», окремими положеннями Господарського та Цивільного процесуальних кодексів. Однак ці норми лише частково охоплюють потреби правового регулювання, зокрема участь нотаріусів в АВС залишається поза чітким законодавчим полем. У розвинених правових системах, таких як Німеччина, Франція та Італія, існує деталізоване регулювання АВС, що дозволяє нотаріусам брати активну участь у процедурах, засвідчуючи досягнуті угоди та забезпечуючи їхню правову визначеність.

Нотаріус виконує функції, спрямовані на забезпечення законності правочинів, зокрема засвідчення договорів, довіреностей, заповітів, оформлення спадщини. Однією з ключових повноважень є засвідчення документів, які у разі необхідності можуть мати силу виконавчого документа. Крім того, нотаріус бере участь у правовій освіті сторін, пояснюючи правові наслідки їхніх дій та забезпечуючи дотримання вимог законодавства.

Як зауважується в науковій доктрині, участь нотаріуса як медіатора дає можливість визначити роль і місце нотаріуса як суб'єкта нотаріальних правовідносин, що виникають під час здійснення нотаріальної дії між ним і сторонами правочину, та спростувати хибну думку про те, що нотаріус також є суб'єктом (учасником) правочину; посилити гарантії з боку держави щодо можливості здійснення захисту самого нотаріуса від недобросовісних сторін (учасників) правочину; зменшити вірогідність повної відповідальності нотаріуса під час вчинення нотаріальної дії, оскільки учасники (сторони) договору підтвердять своїми підписами на ньому, що договір, який вони підписали, є результатом їх домовленостей стосовно умов договору і дією вольового характеру та посвідчується нотаріусом з урахуванням їх пропозицій та інтересів [4].

Нотаріат традиційно вважається частиною системи превентивного правосуддя, оскільки основна його мета – запобігати конфліктам через правильне оформлення документів. У деяких країнах нотаріуси виконують також функції, аналогічні до суддів у сфері позасудового врегулювання спорів. Завдяки цьому нотаріат сприяє розвантаженню судової системи та прискоренню процесів врегулювання конфліктів.

Нотаріальні дії мають важливе значення для забезпечення стабільності та передбачуваності правовідносин у цивільному обороті. Посвідчення угод гарантує їхню дійсність, законність і виконуваність. Зокрема, у сфері нерухомості нотаріальне посвідчення дозволяє уникнути шахрайства та забезпечує юридичну чистоту угод.

Медіація може застосовуватися у вирішенні спадкових спорів, поділі спільного майна, узгодженні умов договорів, врегулюванні конфліктів у сімейних справах. Наприклад, у випадку спадкових спорів нотаріус може виступати як медіатор, допомагаючи сторонам дійти згоди щодо порядку розподілу спадщини.

Медіація у нотаріальній діяльності дозволяє уникнути тривалих судових процесів, сприяє економії коштів і збереженню конфіденційності. У нотаріальних справах, що стосуються поділу майна чи укладення угод, медіація дозволяє сторонам уникнути конфронтації, досягаючи взаємовигідних рішень.

Нотаріус може виконувати роль медіатора завдяки своїм професійним знанням і неупередженості. Його участь гарантує, що домовленості сторін будуть юридично обґрунтованими, а досягнуті рішення – законними та виконуваними.

Мироненко М.О. в своїй роботі запропонувала впровадження постмедіаційного етапу в чинну систему медіації може суттєво підвищити ефективність та довгострокову результативність процедури вирішення конфліктів. Зазначений етап забезпечує комплексний супровід сторін після досягнення угоди, включаючи консультативну підтримку щодо практичної реалізації домовленостей та моніторинг їх виконання. Інтеграція механізму зворотного зв'язку дозволяє систематично аналізувати якість медіаційних послуг, виявляти потенційні сфери для вдосконалення та адаптувати процедуру до специфічних потреб учасників. Такий підхід сприяє підвищенню загальної ефективності інституту медіації, зміцненню довіри до альтернативних методів врегулювання спорів та формуванню культури конструктивного діалогу в суспільстві [5].

Медіація за участю нотаріуса включає кілька етапів: узгодження порядку вирішення спору, проведення зустрічей для досягнення домовленості, оформлення угоди та її нотаріальне посвідчення. Завдяки нотаріальному посвідченню угода набуває сили виконавчого документа. Процедурні аспекти медіації за участю нотаріуса розглядаються у статті Т.В. Варфоломеєвої «Нотарі-

альна медіація: теоретичні та практичні аспекти». У даній праці наведено чітку схему проведення медіації та нотаріального посвідчення досягнутих домовленостей.

Нотаріус повинен дотримуватися принципів нейтральності, конфіденційності та доброчесності. Він не має права надавати перевагу одній зі сторін або порушувати законність досягнутих домовленостей. Етичні принципи нотаріальної медіації висвітлюються у роботах вітчизняних вчених, які підкреслюють важливість дотримання нейтральності та конфіденційності під час вирішення спорів. Угода, укладена за результатами медіації та посвідчена нотаріусом, має юридичну силу, еквівалентну виконавчому документу, що дозволяє її примусове виконання у разі недотримання умов.

Основними проблемами є відсутність чіткого правового регулювання, недостатня підготовка нотаріусів у сфері медіації та низька обізнаність громадян про можливості АВС. Перспективи розвитку включають розробку спеціалізованих освітніх програм для нотаріусів і внесення змін до законодавства для інтеграції медіації у нотаріальну діяльність.

Висновки. Альтернативне вирішення спорів (АВС) відіграє важливу роль у сучасній правовій системі, забезпечуючи швидке, економічне та ефективне врегулювання конфліктів. АВС є важливим доповненням до судового розгляду, яке дозволяє зменшити перевантаженість судів і забезпечити доступність правосуддя для громадян. Його ключовими перевагами є гнучкість процедур, конфіденційність, економічність та можливість збереження стосунків між сторонами. У контексті української правової системи існує нагальна потреба в подальшому вдосконаленні правового регулювання АВС та інтеграції кращих міжнародних практик.

Роль нотаріуса в системі права є визначальною для забезпечення стабільності цивільного обороту та законності правочинів. Нотаріус виступає гарантом дотримання прав сторін, запобігаючи потенційним конфліктам. Участь нотаріусів у процедурах АВС розширює їхні традиційні функції, перетворюючи нотаріат на активного учасника позасудового врегулювання спорів. Особливий потенціал для нотаріальної діяльності має медіація, яка є ефективним інструментом вирішення спадкових, сімейних, майнових і комерційних спорів. Нотаріуси завдяки своїй професійній підготовці можуть виконувати роль нейтрального посередника, забезпечуючи законність, нейтральність та виконавчу силу досягнутих домовленостей.

Разом із цим, розвиток медіації у нотаріальній діяльності стикається з низкою проблем, зокрема недостатнім законодавчим регулюванням, відсутністю спеціалізованої підготовки нотаріусів у цій сфері та низькою обізнаністю громадян про можливості АВС. Для подолання цих викликів пропонується низка заходів, спрямованих на вдосконалення як нормативно-правової бази, так і практичної реалізації медіації у нотаріальній діяльності.

Пропонується внести зміни до Закону України «Про нотаріат», які чітко визначать правовий статус нотаріусів як медіаторів, закріплять їхню участь у процедурах АВС та встановлять порядок оформлення медіативних угод із наданням їм статусу виконавчих документів. Необхідно інтегрувати положення про медіацію до освітніх програм для нотаріусів, створивши курси підвищення кваліфікації, що охоплюватимуть техніки ведення медіації, принципи комунікації та особливості роботи з конфліктами. Важливо популяризувати медіацію серед населення як ефективний спосіб вирішення спорів із залученням нотаріусів. Це може бути реалізовано через інформаційні кампанії, роз'яснювальну роботу та співпрацю із професійними спільнотами.

Також доцільно використовувати міжнародний досвід, зокрема кращі практики країн ЄС, у яких медіація активно застосовується у нотаріальній діяльності. Це сприятиме гармонізації національного законодавства із сучасними стандартами і підвищенню ефективності правозастосування.

Таким чином, інтеграція медіації в нотаріальну практику не лише розширить функціонал нотаріусів, а й сприятиме розвитку системи АВС в Україні. Це дозволить забезпечити швидке та ефективне вирішення спорів, підвищить доступність правосуддя та зміцнить довіру громадян до правових інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 року № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text.

2. Німак М.О. Перспективи проведення медіації нотаріусом в умовах сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 67. URL: http://www.lsej.org.ua/ 5_2020/16.pdf.

3. Про медіацію: Закон України № 1875-IX 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/1875-20#Text.

4. Дякович М.М. Пропозиції щодо розвитку медіації в нотаріальній практиці нотаріусів України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 138.

5. Мироненко М.О. Особливості порядку проведення медіації нотаріусом в Україні. *Право і суспільство*. № 4. 2024. С. 94–99.

УДК 346.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.20

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО НАГЛЯДУ ЗА АУДИТОРСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ

Циганок Ю.В.,
доктор філософії з права,
доцент кафедри аудиту
Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана
ORCID: 0000-0002-2308-8848
e-mail: tsyhanok_yurii@kneu.edu.ua

Циганок Ю.В. Проблемні питання правового регулювання суспільного нагляду за аудиторською діяльністю в Україні.

Статтю присвячено пошуку шляхів вирішення окремих актуальних проблемних питань правового регулювання суспільного нагляду за аудиторською діяльністю в Україні. Зокрема, існує правова невизначеність в частині фінансово-правових відносин з приводу фінансування діяльності органів, уповноважених здійснювати суспільний нагляд за аудиторською діяльністю, за рахунок внесків суб'єктів аудиторської діяльності, які надають аудиторські послуги певним визначеним категоріям юридичних осіб та їх об'єднань.

Обґрунтовано, що саме недоліки юридичної техніки, допущені законодавцем при внесенні змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», які набули чинності з 1 січня 2023 року, призвели до виникнення правової невизначеності щодо розміру фіксованих внесків, які сплачуються суб'єктами аудиторської діяльності на користь Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю у випадку надання аудиторських послуг політичним партіям, що отримують фінансування з державного бюджету, державних підприємств (крім тих, що є мікро- та малими підприємствами), Національного банку України, банківських груп, небанківських фінансових груп. Як наслідок, Органом суспільного нагляду щодо суб'єктів аудиторської діяльності можуть бути відкриті необґрунтовані дисциплінарні провадження та застосовані стягнення на розсуд службових осіб органів суспільного нагляду, наділених дискреційними повноваженнями.

На підставі системного аналізу норм Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» автором надається доктринальне тлумачення зазначених норм щодо сплати внесків і робиться висновок, що правова невизначеність виникла унаслідок недоліків юридичної техніки, допущених законодавцем при конструюванні зазначених норм. Запропоновано внести відповідні зміни до профільного закону, які дозволили б усунути цю правову невизначеність. До внесення відповідних змін обґрунтовано необхідність надання офіційного тлумачення чинних норм Міністерством фінансів України як державним регулятором у сфері аудиторської діяльності.

Ключові слова: аудит, правове регулювання, звіт незалежного аудитора, орган суспільного нагляду, внески, професійний проступок, дисциплінарне провадження, стягнення.

Tsyhanok Y.V. Issues of legal regulation of audit public oversight in Ukraine.

The article is devoted to the search for ways to resolve certain topical issues of legal regulation of public oversight of audit activities in Ukraine. In particular, there is a legal uncertainty in the part of financial and legal relations concerning the financing of activities of the bodies authorized to exercise public oversight of audit activities at the expense of contributions from audit entities providing audit services to certain specified categories of legal entities and their associations.

It is substantiated that it is the shortcomings of legal technique made by the legislator when amending the Law of Ukraine 'On Audit of Financial Statements and Auditing Activities', which came into force on 1 January 2023, which led to legal uncertainty regarding the amount of fixed fees paid

by audit entities to the Public Oversight Body for the provision of audit services to political parties receiving funding from the State budget, State-owned enterprises (except for those which are micro- and small-scale enterprises), and also to the fact that the latter are not subject to the requirements of the law. As a result, the Public Oversight Body may open unreasonable disciplinary proceedings against audit entities and impose penalties at the discretion of the public oversight officials with discretionary powers.

Based on a systematic analysis of the provisions of the Law of Ukraine 'On Audit of Financial Statements and Auditing Activities', the author provides a doctrinal interpretation of these provisions on payment of contributions and concludes that legal uncertainty arose as a result of the shortcomings of legal technique made by the legislator in the course of drafting these provisions. The author proposes to introduce appropriate amendments to the relevant law which would eliminate this legal uncertainty. Prior to introducing the relevant amendments, the author substantiates the need for the Ministry of Finance of Ukraine as the State regulator in the field of audit activities to provide an official interpretation of the current rules.

Key words: audit, legal regulation, independent auditor's report, public oversight body, contributions, professional misconduct, disciplinary proceedings, penalty.

Постановка проблеми. Інститут незалежного фінансового аудиту відіграє важливу роль у фінансово-правових та господарсько-правових відносинах як в Україні, як і в будь-якій країні з ринковою економікою. Очікується, що його роль значно зросте під час повоєнного відродження України, до фінансування якого будуть залучатися кошти міжнародних фінансових організацій та приватних інвесторів та донорів. З 2018 року в Україні триває реформа інституту фінансового аудиту, перебудова інституціональної моделі суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Нажаль, в процесі цього реформування виникають численні конфлікти та спірні ситуації між суб'єктами аудиторської діяльності та органами, що уповноважені здійснювати суспільний нагляд за аудиторською діяльністю. Дуже часто причиною таких спірних ситуацій є недостатня врегульованість тих чи інших аспектів правових відносин в сфері суспільного нагляду за аудиторською діяльністю унаслідок наявності дефектів юридичної техніки в джерелах права, які регулюють ці відносини. Однак наслідком є недостатня правова визначеність щодо обсягу прав та обов'язків суб'єктів аудиторської діяльності, а також повноважень органів суспільного нагляду, що може призводити до безпідставного відкриття дисциплінарних проваджень та застосування стягнень до суб'єктів аудиторської діяльності.

Стан опрацювання. Із самого початку створення інституту фінансового аудиту в Україні, тобто з початку 90-х років XX століття, склалося так, що питання регулювання аудиторської діяльності досліджуються переважно вченими-економістами, такими як Бондар В.П., Бутинець Ф.Ф., Давидов Г.М., Дорош Н.І., Завгородній С.Я., Кузьмінський А.М., Петрик О.А., Редько О.Ю., Рудницький В.С., Савченко В.Я., Сопко В.В., Усач Б.Ф., Шалімова Н.С. та іншими.

Кількість вчених-юристів, які долучаються до наукових досліджень на тему правового регулювання аудиторської діяльності в України, значно менша. Серед них такі дослідники, як Горяєва О.С. [1], Куреза Т.В [2] та деякі інші. Разом з тим участь юристів у дослідженні цієї теми дуже важлива, оскільки без урахування ролі юридичної техніки і якісної побудови юридичних конструкцій в нормотворчий діяльності і виникають законодавчі прогалини і колізії. Які, в свою чергу, призводять до численних конфліктів і спірних ситуацій у відносинах між суб'єктами аудиторської діяльності (далі – САД) і органами, уповноваженими здійснювати суспільний нагляд. До цих установ відносяться, в першу чергу, саме Державна установа «Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю» (далі – ДУ ОСНАД), а також (в частині делегованих повноважень) орган професійного самоврядування – Аудиторська Палата України (далі – АПУ). Але нажаль ці питання залишаються поза увагою вчених-юристів, можливо в силу вузької специфіки цих відносин.

В цій публікації представлений погляд юриста на окремі аспекти правового регулювання такого складного виду професійної діяльності, як аудиторська діяльність. Особливістю цього виду діяльності є те, що він інтегрує в собі цілу низку галузей знань, таких як економіка, правознавство (особливо в частині правового регулювання господарської діяльності), інформаційні технології тощо. При цьому аудиторська діяльність регулюється не тільки національним законодавством, а й Міжнародними стандартами аудиту.

Метою цієї статті є пошук шляхів розв'язання окремих проблемних питань правового регулювання суспільного нагляду за аудиторською діяльністю в Україні. Одним із таких проблемних питань є правова невизначеність стосовно порядку фінансування ДУ ОСНАД за рахунок внесків суб'єктів аудиторської діяльності у випадках надання аудиторських послуг політичним партіям, які отримують фінансування з державного бюджету, державним підприємства (крім тих, що відповідають критеріям малого підприємства та мікропідприємства), Національному банку України, банківським групам, небанківським фінансовим групам. Ця правова невизначеність може призводити до відкриття дисциплінарних проваджень і застосування стягнень до САД на розсуд службових осіб ДУ ОСНАД, які наділені відповідними дискреційними повноваженнями. Саме пошуку шляхів усунення цієї правової невизначеності і присвячена дана стаття.

Викладення основного матеріалу. Фахівцям з фінансового права відомо, що з 1 жовтня 2018 році діє Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» (далі – Закон про аудит) [3]. Цей Закон був прийнятий з метою імплементації в Україні норм Директиви Європейського Союзу 2006/43/ЄС про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності (далі – Директива № 2006/43/ЄС) [4].

Відповідно до Закону про аудит в Україні було впроваджено нову інституційну модель суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Зокрема, створено ДУ ОСНАД, який наділено повноваженнями здійснювати контроль за наданням аудиторських послуг в Україні. Частину цих повноважень на підставі ст. 15 зазначеного Закону він делегує АПУ, залишаюсь при цьому єдиним органом, що може здійснювати суспільний контроль за діяльністю САД, які мають право надавати аудиторські послуги підприємства, що становлять суспільний інтерес.

З 1 січня 2023 року набрали чинності значні за обсягом зміни до Закону про аудит, які були внесені Законом України від 20.09.2022 № 2597-IX [5].

Відповідно до п. 1 ч. 14 ст. 15 Закону про аудит, з урахуванням внесених змін, для забезпечення фінансування діяльності ДУ ОСНАД суб'єкти аудиторської діяльності (САД), які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес (далі – ПСІ), зобов'язані сплачувати на користь ОСНАД фіксований внесок, розмір якого становить:

- три мінімальні заробітні плати, встановленої законом на 1 січня звітного року, з кожного аудиторського звіту, підготовленого САД за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності ПСІ;
- 0,3 мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного року, з кожного аудиторського звіту, підготовленого САД за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності, крім обов'язкового аудиту фінансової звітності ПСІ.

Крім того, з 1 січня 2023 року статтю 2 Закону про аудит було доповнено частиною третьою, відповідно до якої вимоги цього Закону щодо особливостей організації, проведення аудиту та надання інших аудиторських та неаудиторських послуг, встановлені до підприємств, що становлять суспільний інтерес, поширюються на і на деякі інші категорії суб'єктів. До них відносяться, зокрема: політичні партії, які отримують фінансування з державного бюджету, державні підприємства (крім тих, що відповідають критеріям малого підприємства та мікропідприємства), Національний банк України, банківські групи, небанківські фінансові групи.

У зв'язку з цим за відсутності нормативного тлумачення цієї норми з боку Міністерства фінансів України, як державного регулятора в сфері аудиту, перед САД та посадовими особами ДУ ОСНАД постають наступні питання:

1. В якому розмірі має сплачувати внески САД з кожного аудиторського звіту, підготовленого за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності політичних партій, які отримують фінансування з державного бюджету, та середніх державних підприємств, які не відповідають визначенню ПСІ?

2. Якщо такі суб'єкти прирівнюються Законом про аудит до ПСІ, то чи є у посадових осіб ДУ ОСНАД правові підстави вимагати сплати внесків при наданні аудиторських послуг таким суб'єктам, як за ПСІ, тобто в розмірі три мінімальні заробітні плати встановленої законом на 1 січня звітного року, з кожного аудиторського звіту, підготовленого САД за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності ПСІ?

3. Чи є підстави притягати САД до відповідальності за професійні проступки і застосовувати стягнення відповідно до ст. 42 Закону про аудит у випадку сплати внесків у меншому розмірі (0,3 мінімальних зарплати)?

Отже маємо правову невизначеність щодо регулювання правових відносин щодо фінансування суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, зокрема, в частині сплати САД обов'язкових внесків на користь ДУ ОСНАД.

На наш погляд, відповідь на наведені вище питання слід шукати у самому визначенні терміну «підприємство, що становить суспільний інтерес» (ПСІ), яке міститься у ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (далі – Закон про бухоблік) [6], і не зазнало змін у зв'язку із прийняттям Закону № 2597.

Отже, відповідно до ст. 1 Закону про бухоблік, до категорії ПСІ відносяться:

- підприємства - емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущені до торгів на регульованому ринку капіталу або щодо цінних паперів яких здійснено публічну пропозицію;
- банки;
- страховики;
- недержавні пенсійні фонди;
- інші фінансові установи (крім інших фінансових установ та недержавних пенсійних фондів, що належать до мікропідприємств та малих підприємств); та
- підприємства, які відповідно до Закону про бухоблік належать до великих підприємств.

Отже, норма ч. 3 ст. 2 Закону про аудит поширює певні вимоги щодо надання аудиторських та неаудиторських послуг, встановлені до ПСІ, на окремі категорії юридичних осіб, які за визначенням не є ПСІ.

Щодо обсягу цих вимог, ч. 3 ст. 2 Закону про аудит містить таке формулювання: «Вимоги цього Закону щодо особливостей організації, проведення аудиту та надання інших аудиторських та неаудиторських послуг…».

За внутрішньої побудовою Закону про аудит, особливості організації та проведення обов'язкового аудиту, зокрема ПСІ, визначені нормами розділу VI «Особливості проведення обов'язкового аудиту та аудиту підприємств, що становлять суспільний інтерес».

Що ж стосується норм щодо сплати внесків до ДУ ОСНАД, встановлених ч. 14 ст. 15 Закону про аудит, то структурно вони є частиною розділу III «Організація суспільного нагляду за аудиторською діяльністю».

Ці норми регулюють правовідносини, які виникають між ДУ ОСНАД та САД щодо фінансування діяльності ДУ ОСНАД із визначенням чіткого критерію виникнення зобов'язань САД зі сплати внеску на користь ДУ ОСНАД з кожного аудиторського звіту, підготовленого САД за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності ПСІ. При цьому, вони не встановлюють будь-яких особливостей організації, проведення аудиту та надання інших аудиторських та неаудиторських послуг САД своїм клієнтам.

Висновки та рекомендації. З урахуванням викладеного, вважаємо, що дія норми ч. 3 ст. 2 Закону про аудит не поширюється на правовідносини з приводу фінансування діяльності ДУ ОСНАД за рахунок внесків САД.

Тобто внески у випадку надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності політичних партій, які отримують фінансування з державного бюджету, та середніх державних підприємств, які не відповідають визначенню ПСІ, мають сплачуватися САД у розмірі 0,3 мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного року, з кожного аудиторського звіту, підготовленого САД за результатами надання аудиторських послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності, крім обов'язкового аудиту фінансової звітності ПСІ.

Разом із тим, неважко помітити, що описана ситуація правової невизначеності щодо обсягу обов'язків САД зі сплати внесків на користь ДУ ОСНАД виникла по причині недостатньо конкретного формулювання ч. 3 ст. 2 Закону про аудит. Вважаємо за доречним запропонувати викласти зазначену норму у такій редакції:

«Норми Розділу VI цього Закону щодо особливостей організації, проведення аудиту та надання інших аудиторських та неаудиторських послуг, встановлені до підприємств, що становлять суспільний інтерес, поширюються також на політичні партії, які отримують фінансування з державного бюджету, державні підприємства (крім тих, що відповідають критеріям малого підприємства та мікропідприємства), Національний банк України, банківські групи, небанківські фінансові групи».

Або ж, якщо законодавець дійсно мав наміри поширити вимоги ч. 3 ст. 2 Закону про аудит на відносини щодо фінансування суспільного нагляду за аудиторською діяльністю за рахунок внесків САД, так само навести в ній чітке посилання на норми ч. 14 ст. 15 цього ж Закону.

До внесення ж відповідних законодавчих змін було б доцільним надання нормативного тлумачення з боку Міністерства фінансів України, яке є державним регулятором відносин в сфері аудиторської діяльності і формує державну політику в цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 1. Горяєва О.С. Система органів регулювання, професійного самоврядування та суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2017. № 5. С. 66–72.
2. 2. Куреза Т.В. Правовий статус Аудиторської палати України та її роль в регулюванні аудиторської діяльності в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2010. № 9. С. 43–46.
3. 3. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2258-19#Text.
4. 4. Про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності : Директива Європейського Союзу 2006/43/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/994_844#Text.
5. 5. Про внесення змін до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність»: Закон України від 20.09.2022 № 2597-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/ show/2597-20#n9.
6. 6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text.

УДК 342.951
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.21

КОНТРАКТНА ФОРМА ПРОХОДЖЕННЯ СЛУЖБИ В МИТНИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Черкунов О.В.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0007-8880-6955
e-mail: cherkunov.alex@gmail.com

Черкунов О.В. Контрактна форма проходження служби в митних органах України: проблеми та перспективи.

У статті досліджується контрактна форма проходження служби в митних органах України, акцентуючи увагу на ключових проблемах та перспективах її розвитку. В умовах глобалізації та інтеграційних процесів ефективність митної служби стає важливим чинником для забезпечення економічної безпеки держави, розвитку економіки та підтримки міжнародної торгівлі, особливо в умовах воєнного стану та екзистенційної необхідності в наповненні державного бюджету України. Дослідження аналізує сучасний стан організації та здійснення контрактної форми проходження служби в митних органах, виявляючи основні виклики, з якими стикаються посадові особи митних органів в своїй діяльності. Серед них можна виділити і проблеми із належним правовим забезпеченням та інертний рівень реагуванням до вимог сьогодення, а також відсутність єдиного підходу до розуміння проходження служби в митних органах України за контрактом.

Стаття також розглядає оновлення законодавства України в частині контрактної форми проходження служби в митних органах. Зокрема, акцентується увага на необхідності прийняття нового порядку укладення контрактів про проходження служби в митних органах та затвердження типової форми контракту про проходження служби в митних органах, що суттєво має змінити підхід до самої організації контрактної форми проходження служби в митних органах України. Важливим аспектом є також подальший розвиток спеціального законодавства, що регулює порядок проходження служби.

Перспективи організації контрактної форми проходження служби в митних органах України полягають у комплексних реформах, що включають оновлення та приведення у відповідність нормативно-правових актів відповідно до вимог сучасного законодавства, здійснення оптимізації системи управління в цілому, чітке розмежування делегованих повноважень між центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну митну політику та територіальними органами Держмитслужби, а також підвищення рівня професійної підготовки кадрів. В статті наводяться рекомендації щодо удосконалення системи управління, забезпечення прозорості та підзвітності. Таким чином, дослідження сприяє глибшому розумінню проблем і можливостей, що постають перед митними органами України, а також визначає стратегічні напрямки подальшого розвитку в питаннях проходження служби.

Ключові слова: митна служба, митні органи, публічна служба, митниця, державна служба, контракт, делеговані повноваження.

Cherkunov O.V. Contractual form of service in customs authorities of Ukraine: problems and prospects.

The article examines the contractual form of service in the customs authorities of Ukraine, focusing on key problems and prospects for its development. In the context of globalization and integration processes, the effectiveness of the customs service becomes an important factor for ensuring the

economic security of the state, developing the economy, and supporting international trade, especially in conditions of martial law and the existential necessity of filling the state budget of Ukraine. The study analyzes the current state of organization and implementation of the contractual form of service in customs authorities, identifying the main challenges faced by customs officials in their activities. Among these challenges are issues related to proper legal support and an inert level of response to contemporary requirements, as well as the lack of a unified approach to understanding the service in the customs authorities of Ukraine under a contract.

The article also discusses the updating of Ukrainian legislation regarding the contractual form of service in customs authorities. In particular, it emphasizes the necessity of adopting a new procedure for concluding contracts for service in customs authorities and approving a standard form of the contract, which is expected to significantly change the approach to the organization of the contractual form of service in the customs authorities of Ukraine. An important aspect is also the further development of special legislation regulating the procedure for service.

The prospects for organizing the contractual form of service in the customs authorities of Ukraine lie in comprehensive reforms, including the updating and aligning of regulatory legal acts with the requirements of modern legislation, optimizing the management system as a whole, clearly delineating delegated powers between the central executive authority responsible for implementing state customs policy and the territorial bodies of the State Customs Service, as well as enhancing the level of professional training for staff. The article provides recommendations for improving the management system, ensuring transparency and accountability. Thus, the research contributes to a deeper understanding of the problems and opportunities facing the customs authorities of Ukraine, as well as outlines strategic directions for further development in matters of service.

Key words: customs service, customs authorities, public service, customs, civil service, contract, delegated powers.

Постановка проблеми. З урахуванням набуття чинності 31 жовтня 2024 року Закону України від 17 вересня 2024 року № 3977 «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів» [1] проходження служби в митних органах за контрактною формою зазнає значних змін, а саме тому дослідження в цьому напрямку є актуальним та підкреслює необхідність пошуку оптимальної системи організації проходження служби за контрактом.

Мета дослідження. Метою даного наукового дослідження є комплексний аналіз контрактної форми проходження служби в митних органах України, виявлення ключових проблем, що впливають на її ефективність, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання та організації цієї форми служби. Дослідження спрямоване на вивчення сучасного стану впровадження контрактної системи, оцінку її впливу на професійну підготовку кадрів, а також визначення перспектив розвитку в умовах динамічних змін у законодавстві та вимогах до митної служби.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження інституту публічної служби, в тому числі щодо проходження державної служби в митних органах, викликало інтерес у багатьох науковців, серед яких можна виділити роботи В.Б. Авер'янова, І.П. Голосніченка, Ю.М. Дьоміна, Л.М. Дорофеєву, Т.О. Карабін, С.В. Ківалова, А.Т. Комзюка, Д.В. Приймаченка, О.Ф. Скакун та В.В. Ченцова. Проте, незважаючи на певний рівень досліджень у цій галузі, серед науковців тривають дискусії.

Виклад основного матеріалу. Запровадження контрактної форми проходження державної служби в Україні бере свій початок з 2019 року, коли законодавцем були внесені зміни до Закону України «Про державну службу» та доповнено статтею 31-1, яка визначила, що з особою, яка призначається на посаду державної служби, може бути укладено контракт про проходження державної служби у разі необхідності забезпечення організації та виконання завдань, що мають тимчасовий характер, з укладанням контракту про проходження державної служби [2], порядок укладення та форму якого затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2020 р. № 494 і визначено, що порядок визначає зміст, процедуру укладення, зміни та розірвання контракту про проходження державної служби як строкового трудового договору, укладеного між державним органом та особою, яка призначається (переводиться) на посаду державної служби категорії "Б" або "В" [3].

Відповідно, на нашу думку, відбулося запозичення тимчасового характеру трудового договору, як тимчасової роботи з Кодексу законів про працю України та її запровадження в інститут публічної служби, що мало шкідливий характер ураховуючи специфіку її реалізації.

Т.А. Соколова вказує: «особливостями кар'єри державних службовців є те, що вона відбувається в межах системи державної служби, яка має низку специфічних ознак, зокрема функціонування на основі чітко визначених законодавчих норм, специфічна роль у забезпеченні діяльності держави та функціонування суспільства» [4, с. 140].

У зв'язку з пошуком оптимальної моделі керованості митних органів в 2021 році відбулося запровадження моделі «Єдина юридична особа» в якій Державна митна служба України, як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну митну політку займає провідну роль, а митниці (територіальні органи Держмитслужби) є відокремленими структурними підрозділами ЦОВВ без створення юридичної особи. Таким чином керівники митниць, в межах та у спосіб, як визначено статтею 19 Конституції України, реалізують делеговані повноваження, відповідно до положень Митного кодексу України, постанови Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1041 та наказу Голови Державної митної служби України.

Так, І.П. Греков стверджує, що в межах державної служби існує дві групи відносин: службово-трудові і державно-службові. Службово-трудові відносини виникають у зв'язку з укладенням трудового договору чи контракту між громадянином України та державним органом і стосуються в основному встановлення, зміни і припинення умов праці службовців. Сферою дії державно-службових відносин є зовнішні управлінські зв'язки певних державних інституцій з тими чи іншими учасниками суспільних відносин [5, с. 13].

К.К. Сандровський вказує, що під митними органами доцільно розглядати державні органи, що здійснюють виконавчо-розпорядчу діяльність у спеціальній сфері державного управління, пов'язану з пропуском через державний кордон різного роду вантажів, у тому числі багажу та поштових відправлень, валюти та валютних цінностей, а також транспортних засобів, що слугують для перевезення пасажирів [6, с. 10-11].

Д.В. Приймаченко зазначає, що митним органам відведено ключове місце в системі суб'єктів реалізації митної політики. Це пов'язано з тим, що саме митним органам належить головна роль у здійсненні державного управління митно-правовою сферою, тобто на них покладається організація та регулювання відносин в галузі митної справи [7, с. 22].

Так, частиною 5 статті 570 Митного кодексу України, яка діяла до 31 жовтня 2024 року було визначено, що з особами, які призначаються на службу до митних органів можуть укладатися контракти, а рішення про віднесення посади державної служби до посад, призначення на які здійснюється з укладанням контракту приймається керівником Держмитслужби або керівником митниці у разі делегування йому відповідних повноважень [8].

Для реалізації вказаної норми наказом Державної митної служби було розмежовано посади, на які призначення здійснювалося на контрактній основі, та ті, що регулюються Законом України «Про державну службу» без укладення контракту.

До посад, на які призначення здійснювалося за контрактною формою, відносяться більшість посад у Державній митній службі та її територіальних органах, зокрема керівників структурних підрозділів ЦОВВ, територіальних органів Держмитслужби та їх посадових осіб. Враховуючи, що законодавство визначає лише максимальний строк укладення контрактів без зазначення мінімальної межі, існує ризик зловживань, коли контракти укладалися на термін 40 днів, 1 місяць тощо. Додатково також варто зазначити, що завдання, які встановлюються за контрактами не завжди є об'єктивними та такими, що можна виконати, а їх невиконання є підставою для припинення (розірвання) контракту.

По суті, відносини, у які вступають державні службовці, мають складну структуру і специфічний суб'єктний склад [9, с. 197, 198].

Нова редакція частини 5 статті 570 Митного кодексу України визначає, що з особами, які приймаються на службу до митних органів на посади державної служби категорій «Б» і «В», укладаються контракти про проходження служби в митних органах, а типова форма та порядок укладення контракту про проходження служби в митних органах затверджуються Кабінетом Міністрів України [8].

Враховуючи специфіку українського контексту, важливо розробити механізми, які б забезпечували захист прав державних службовців, особливо в умовах нестабільності та можливих полі-

тичних змін. Залучення експертів з управлінських наук, юристів і представників громадськості до обговорення контрактних умов може суттєво підвищити ефективність і справедливість системи проходження державної служби.

С.В. Мороз виокремлює наступні функції трудового договору: а) він служить засобом реалізації права на працю; б) є підставою виникнення трудових відносин; в) виступає регулятором раціонального використання кадрів і підвищення стабільності трудових відносин [10, с. 112].

Аналізуючи положення ч. 5 статті 570 Митного кодексу України виникає певна неоднозначність у застосуванні законодавцем понять «прийняття на службу» та «приймається на службу», які не визначаються Митним кодексом та законодавством про державну службу, а містяться в Кодексі законів про працю.

Таким чином, виникає обґрунтоване запитання, оскільки цією нормою передбачено, що з особами, які приймаються на службу в митні органи укладаються контракту, то який механізм правового регулювання має застосовуватися до тих посадових осіб, які таку службу вже проходять.

І.С. Бондаренко стверджує, що реформування системи державного управління потребує нововведень та розробки нової управлінської ідеології, ініціювання нових управлінських процесів, зміни управлінських структур, що ставить перед сучасною теорією та практикою державного управління завдання комплексного реформування апарату державного управління, удосконалення характеру, підходів до керування цією системою [11, с. 622].

Таким чином, з метою належної реалізації законодавчих змін до Митного кодексу України, Кабінет Міністрів України має якнайшвидше затвердити Порядок укладення контрактів про службу в митних органах України та Типову форму контракту, при чому в самому порядку, з урахуванням досвіду проходження служби в митних органах на контрактній формі, необхідно визначити наступне:

1. Під поняттям «прийняття» на службу мається на увазі призначення та переведення на посади державної служби в митних органах;

2. Укладення строкового контракту про проходження державної служби не визначає тимчасовий характер роботи на таких посадах в митних органах, а передбачає строковість контракту в частині виконання завдань та досягнення ключових показників ефективності, які повинен досягти службовець в межах строку дії контракту, при чому такі завдання мають бути реальними та такими, які об'єктивно можна виконати;

3. Відсутність застережень та заборон для посадової особи митного органу, яка проходить службу за контрактом щодо переведення в межах одного або до іншого митного органу, тобто без необхідності звільнення та проходження конкурсу на іншу посаду;

4. Переведення на іншу посаду державної служби здійснюється в межах строку дії діючого контракту;

5. Встановити, що на відносини проходження служби в митних органах поширюється дія Митного кодексу України та Закону України «Про державну службу» в частині, не врегульованій законодавством про державну службу;

6. Необхідно чітко встановити з якого моменту та до кого буде застосовуватися новий порядок, оскільки станом на сьогоднішній день у більшості посадових осіб залишаються чинними контракти;

7. Забезпечити відкритість та прозорість процедур укладення контрактів, включаючи доступність інформації про критерії відбору та оцінки ефективності службовців, щоб підвищити довіру до системи;

8. Розробити механізми для регулярного моніторингу виконання контрактів, що дозволить виявляти та усувати можливі проблеми у процесі виконання завдань.

Висновки. Запровадження контрактної форми проходження державної служби в Україні, яке розпочалося у 2019 році, стало важливим кроком у реформуванні системи державного управління. Зміни до Закону України «Про державну службу» та встановлення порядку укладення контрактів відобразили потребу в адаптації підходів до управління кадрами в державних органах, зокрема в митних структурах. Однак, аналіз показує, що впровадження такої системи не є безпроблемним.

Важливо зазначити, що контрактна форма має як позитивні, так і негативні моменти. З одного боку, вона дозволяє забезпечити гнучкість у управлінні кадрами, що є необхідним в умовах змінюваного середовища. Запровадження моделі «Єдина юридична особа» покращило координацію

між центральними та територіальними органами Державної митної служби, а також дало можливість швидше реагувати на виклики, що виникають у сфері митної політики.

З іншого боку, існують суттєві ризики, пов'язані з терміновістю укладення контрактів і потенційними зловживаннями. Визначення лише максимального строку без встановлення мінімальної межі укладення контрактів призводить до можливості їх укладення на дуже короткі терміни, що може негативно вплинуло на стабільність і ефективність роботи митників. Додатково, завдання, які встановлюються за контрактами, не завжди є об'єктивними та досяжними, що може стати підставою для їх невиконання та подальшого розірвання контрактів.

Отже, для належної реалізації законодавчих змін та оптимізації роботи митних органів, необхідно терміново затвердити порядок укладення контрактів і типову форму контракту. Важливо також забезпечити відкритість процедур, розробити механізми моніторингу виконання контрактів та чітко визначити права й обов'язки службовців. Усі ці кроки допоможуть підвищити ефективність контрактної системи в митних органах України, зменшивши ризики та підвищивши довіру до державної служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів: Закон України від 17.09.2024 р. № 3977-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3977-20#Text.
2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210#Text.
3. Про затвердження Порядку укладення контрактів про проходження державної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2020 № 494 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494-2020-п#Text.
4. Соколова Т.А. Кар'єрне зростання державного службовця як одна з проблем побудови правової держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 24. С. 136–140.
5. Греков І.П. Особливості правового регулювання праці державних службовців: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків. 2003. С. 19
6. Сандровський К.К. Митне право України: навч. посібник. Київ. 2000. С. 208
7. *Приймаченко Д*.В. *Митна політика держави* та її реалізація митними органами: монографія. *Дніпропетровськ. 2006*. С. 332
8. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ed20120313#n4128.
9. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків. 2005. С. 452
10. Мороз С.В. Правове регулювання укладення трудового договору: дис.канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ. 2011. С. 193
11. Бондаренко І.С. Пріоритети функціонування державно-управлінських структур. *«Новітні тенденції розвитку демократичного врядування: світ та укр. досвід»*: матеріали наук.-практ. конф. Київ. 2008. С. 121–123.

УДК 351:005.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.22

ДИСЦИПЛІНА В ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ ЯК ОСНОВА ДЕРЖАВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ: ПРАВОВИЙ ВИМІР

Чубай А.В.,
аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Чубай А.В. Дисципліна в публічному адмініструванні як основа державного функціонування: правовий вимір.

У статті проаналізований правовий вимір дисципліни в публічному адмініструванні як основа державного функціонування. В межах цього аналізу з'ясовано, що поняття дисципліни – дуже неоднозначна та суперечлива категорією, що зумовлено наявністю значної кількості видів поняття дисципліни, відображених у широкому переліку нормативно-правових актів. І стосується це переважно не міжнародних нормативно-правових актів та договорів, що неминуче сприяло б уніфікованому її розумінню, а у галузевих нормативно-правових актах залежно від конкретної сфери відносин та правового регулювання. Хоча на перший погляд може скластися враження начебто дух цього терміну відгукується термінологією радянської правової школи, втім згадок поняття дисципліни у законодавстві, в тому числі у сфері, що стосується державної службової діяльності в цілому та органів публічного адміністрування зокрема зовсім не бракує. Обґрунтовано, що дисципліна як поняття та охоронюваний законом принцип не втрачає своєї актуальності й по сьогодні. Пошуки шляхів механізму її забезпечення стають перманентним об'єктом наукових досліджень учених різних соціо-гуманітарних дисциплін. Відтак наукові пошуки та розробки залишається актуальним і станом на сьогодні. Тому, обґрунтовано, що коли ми говоримо про феномен дисципліни в контексті аналізу діяльності органів державної влади в цілому та органів публічного адміністрування зокрема, то доцільно говорити власне про дисципліну службову. Остання постає диференціальною характеристикою, маркером при аналізі показників ефективності чи неефективності органів публічного адміністрування, дотримання принципів права, зокрема гуманізму та клієнто-орієнтованості, якщо так доречно виражатися про публічний сектор діяльності. Такий стан речей дає підстави стверджувати, що дисципліна в діяльності органів публічного адміністрування спрямована переважно на реалізацію положень законодавчих та інших підзаконних нормативно-правових актів, що стосуються положень щодо проходження служби та виконання посадової інструкції в органах державного адміністрування, виконання вимог керівництва

Ключові слова: дисципліна, публічне адміністрування, державне управління, правові відносини, правове регулювання, правові відносини, держава.

Chubai A.V. Discipline in public administration as the basis of state functioning: legal dimension.

The article analyzes the legal dimension of discipline in public administration as the basis of state functioning. Within this analysis, it was found that the concept of discipline is a very ambiguous and contradictory category, which is caused by the presence of a significant number of types of the concept of discipline, reflected in a wide list of normative legal acts. And this mainly applies not to international regulatory legal acts and treaties, which would inevitably contribute to its unified understanding, but to sectoral normative legal acts depending on the specific sphere of relations and legal regulation. Although at first glance one may get the impression that the spirit of this term echoes the terminology of the Soviet legal school, there is no shortage of mentions of the concept of discipline in legislation, including in the field of public service activities in general and public administration bodies in particular. It is substantiated that discipline as a concept and a principle protected by law does not lose

its relevance even today. The search for ways of the mechanism of its provision become a permanent object of scientific research by scientists of various socio-humanitarian disciplines. Therefore, scientific research and development remains relevant today. Therefore, it is justified that when we talk about the phenomenon of discipline in the context of the analysis of the activities of state authorities in general and public administration bodies in particular, it is appropriate to talk about official discipline. The latter appears as a differential characteristic, a marker in the analysis of indicators of efficiency or inefficiency of public administration bodies, compliance with the principles of law, in particular, humanism and client-orientation, if it is appropriate to speak about the public sector of activity. This state of affairs gives grounds for asserting that discipline in the activities of public administration bodies is primarily aimed at implementing the provisions of legislative and other sub-legal normative legal acts relating to the provisions on the completion of service and the implementation of job instructions in public administration bodies, the fulfillment of management requirements

Key words: discipline, public administration, public administration, legal relations, legal regulation, legal relations, state.

Постановка проблеми. Позаяк наше дослідження торкається галузевого поняття дисципліни у діяльності органів публічного адміністрування, видається доцільним приділити більше уваги службовому аспекту поняття дисципліна. В цьому випадку, як слушно зазначає О.А. Марушій, існує конкретний нормативно-правовий акт, що містить термін, тобто закріплює поняття службової дисципліни. Незважаючи на те, що він є галузевим, торкається конкретного виду діяльності державної служби, втім, дає визначення даного теоретичного концепту [1, с. 132-133]. Відтак, у Законі України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» йдеться про те, що службова дисципліна – дотримання особами рядового та начальницького складу Конституції України, актів Президента України та Кабінету Міністрів, наказів та інших нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, підпорядкованих йому органів і підрозділів та присяги працівника органів внутрішніх справ [2].

Тим не менше, закономірним є той факт, що стан та перспективи зростання якісних показників дисципліни в системі органів публічного адміністрування є бажаним та затребуваним процесом. Дослідження стану дотримання службової дисципліни підпадає під контроль з боку відповідних органів. Зростання ж показників службової дисципліни також є завданням відповідних органів та осіб, що наділені функціями контролю та стимулювання бажаної поведінки службових осіб. Звичайно, що ніхто не відкидатиме той факт, що стан дотримання дисципліни безпосередньо пов'язаний із діалектичними категоріями свободи та відповідальності, що проявляються у тій чи іншій поведінці конкретного службовця.

Відтак, **мета дослідження** полягає у дослідженні правового виміру дисципліни в публічному адмініструванні як основи державного функціонування.

Стан опрацювання проблематики. Серед переважної більшості сучасних наукових студій дисципліну розуміють у ракурсі логічного продовження законності. Законність постає базисом, фоновою характеристикою, необхідністю в умовах якісного надання послуг публічної влади. Законність необхідна для дисципліни, а дисципліна – логічний підсумок, втілення на результат законності. В подальшому дисципліна детермінує законність засобами зворотного зв'язку, постає сприятливим, якщо не необхідним фактором до забезпечення стану її перманентності та гарантованості у демократичному суспільстві. Серед вчених, які тією чи іншою мірою досліджували певні проблемні питання правового виміру дисципліни необхідно відзначити таких, як: А. Войтенко, К. Голікова, О. Марушій, О. Підкуйко, І. Яшутін та ін.

Виклад основного матеріалу. Дисципліна не існує як всього лиш цілісний феномен, а закономірно поділяється на види та категорії. Так до прикладу окремими авторами зазначається, що одним із видів дисципліни є дисципліна службова, під якою прийнято розуміти чітке та неухильне дотримання законів та інших нормативно-правових актів [3, с. 112]. Аналізуючи зазначений феномен, наштовхуємося на ситуацію, коли в останні роки чим раз більшого поширення набирає нещодавно введене в науковий обіг поняття «виконавська дисципліна». Це поняття запропоноване до ознайомлення й аналізу вченим І. Яшутіним і заявляється у дослідженні державної служби загалом не просто так, а як спосіб знайти відповідь на питання недоліків у системі державної служби зі сфери дисциплінарних. А недоліки, як відомо, вони доволі часто зрештою призводить до зменшення показників якості та ефективності надання публічних послуг. Відтак, на думку за-

значеного цього автора, дисципліна – є комплексом заходів, що націлений на неухильне, поетапне та скрупульозне дотримання своєчасного, неухильного та якісного надання публічних послуг та виконання завдань, що останні наділені ними в межах наданої їм компетенції відповідно до законодавства. Виконавська дисципліна дозволяє провести об'єктивне оцінювання показників якості їхньої роботи, суб'єктивної сторони – тобто особистого ставлення до власної праці та цілей діяльності, мірі сумлінності та відповідальності за проведену роботу. На цих підставах можна розмірковувати про мотиваційні компоненти праці публічного управлінця [4, с. 56]. Зрештою, переконані в тому, що саме це визначення є коректним та напрочуд наукоємним, адже автору вдалося в короткий спосіб сформулювати не лише визначення виконавської дисципліни, як різновиду та характеристики дисципліни службової, але й вказати на складові компоненти – предмети дослідження останньої, а також і факторів, що демонструють результативність та детермінують їх.

Відтак, доцільно припустити, що новим та змістовним зрізом розуміння поняття дисципліни є власне аспект виконавської дисципліни. Зрештою, цей аспект терміну є сучасним та доречним. Разом із тим, маємо розуміти, що і досі у законодавстві присутній саме цей термін. Існують певні нормативно-правові акти, як правило, підзаконні та локальні нормативно-правові акти, що містять термін саме службової дисципліни. Переважно це стосується органів виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Одне із джерел, що вартує згадування в контексті нашого дослідження, яке теж, попри все, належить до числа галузевих та профільних є Закон України «Про дисциплінарний статут національної поліції». Цей нормативно-правовий акт визначає за службову дисципліну – постійне та безумовне дотримання вимог положень законодавства, зокрема Закону України «Про національну поліцію» [5]. Тобто, діяльність правоохоронних органів зокрема та силових структур в цілому здатні помітно акцентувати увагу та формулювати цілком чіткі вимоги до службової дисципліни та її дефініції загалом. Зазначений стан речей стосується не лише правоохоронних органів, але й військових у тому числі. Для прикладу в Законі України «Про дисциплінарний статут служби цивільного захисту» йдеться, що службовою дисципліною є бездоганне та неухильне виконання представниками рядового та начальницького складу своїх обов'язків, що є втіленням вимог законодавства [6]. Не є винятковим за своїм змістом формулювання визначення службової дисципліни серед представників Збройних сил України. У такому нормативно-правовому акті як Дисциплінарний статут Збройних Сил України досліджуваний нами феномен пропонується розуміти як «бездоганне та неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, що встановлюються військовими статутами та іншими нормативно-правовими актами» [7]. Це та інші твердження дають підстави припустити, що попри те, що запропоновані вище визначення не є тотожними за змістом, вони є суттєво подібними. Поняття дисципліни в кожному із них виражається за допомогою двох базових характеристик першою з яких є дотримання та відповідність актам законодавства, а другою – характеристика того, яким же має бути це дотримання, на зразок чіткості, неухильності, беззаперечності даного дотримання тощо. Попри те, зважаючи на те, що такого роду дефініція є спільною та спорідненою для багатьох категорій держаних службовців, досі відсутній своєрідний Дисциплінарний статус державного службовця, що формулював би єдиноначальний підхід до розуміння поняття службової дисципліни державного службовця в цілому та представника органів публічного адміністрування зокрема.

Отож враховуючи визначення, що запропоновані вище, маємо можливість сформулювати на їх основі ознаки та кваліфікуючі характеристики поняття як виконавської, так і службової дисципліни в діяльності органів публічного адміністрування. Відтак вважаємо що до числа таких ознак доречно віднести: постійність, безумовність, бездоганність, що виокремленні нами на підставі аналізу дефініції службової дисципліни, а також неухильність, поетапність, скрупульозність, своєчасність, якісність, що випливає із запропонованого на наступних сторінках визначення виконавської дисципліни, що доповнить зазначений список властивими їй ознаками.

Існує також плеяда зовнішніх факторів, що чинять безпосередній вплив на формування дисципліни у сторону покращення якості її показників. Зокрема, до таких необхідно зарахувати: моніторинг показників якості надаваних послуг, зокрема засобами зворотного зв'язку; своєчасність реакції правоохоронних та судових органів у разі встановлення факту протиправних діянь; забезпечення єдиної системи підходів до оплати праці та преміювання; запровадження єдиних стандартів якості оцінювання роботи державних службовців в цілому, та представників системи органів публічного адміністрування зокрема; формулювання та втілення в практичну площину

типового Статуту публічного адміністрування, який би не лише чітко прописав але й уніфікував би вимоги до праці службовця системи органів публічного адміністрування, який якісно планував, а також стимулював би деонтологічний зріз праці публічного адміністрування; внесення змін до Закону України «Про державну службу», або ж і прийняття нового з урахуванням необхідності ліквідації наявних прогалин; цифровізації праці службовців органів публічного адміністрування.

Саме останній із запропонованих вище факторів покращення якості службової дисципліни заслуговує на підвищену увагу з урахуванням вимог сьогодення. Як слушно зазначають Немержицька С.М., Федоряк Р.М. та Підкуйко О.О., існують види певних властиво цифрових та технологічно орієнтованих методів, що здатні спричинити суттєве покращення показників якості виконавської чи то службової дисципліни [8]. У цьому контексті до числа першочергових цифрових методів покрашення показників службової дисципліни належить забезпечення належного діджиталізованого місця праці. Чому цю категорію слід вважати однією з провідних – то це тому, що вона поєднує в собі ефективність та продуктивність праці та зручність службовця, а значить – демонструє повагу до нього самого та його часу. На сьогоднішній день імовірно тяжко уявити ефективну офісну роботу без праці із персональним комп'ютером, пошуковими системами, базами даних. За допомогою комп'ютера та цифрових технологій набагато зручніше та ефективніше досягати поставлений цілей. Зокрема йдеться про внесення, систематизацію, зберігання дані, запису на прийом громадян, а подекуди надання такої можливість і їм самим тощо.

До низки цифрових та діджитальних методів покращення якості виконавської чи то службової дисципліни також доречно віднести перманентний доступ до джерел та даних, що мають право перебувати у відкритому доступі. Такі дані є гласними, не розкривають чиєїсь приватної інформації та персональних даних, не володіють грифом секретності, чи тим більше абсолютної секретності. Наявність таких відкритих баз даних покликана покращувати якість зворотного зв'язку. Сам факт їх існування дещо звужує діалектичну соціальну прірву між державою та суспільством, підвищує показники взаємної довіри та розуміння. Особливо, коли мова йде про так звану державну інформацію, дані державних органів, а також декларацію доходів відповідних службових осіб.

Наступним елементом підвищення цифрової культури задля покращення показників якості службової дисципліни можна вважати створення та перманентне покращення механізму електронної ідентифікації громадян. Така процедура значною мірою здатна модернізувати комунікацію суб'єктів інформаційної взаємодії. Більше того, це стає запорукою ефективної взаємодії та разом із тим збереження конфіденційності інформації заявника, клієнта, що має залишатися досяжною лише для обмеженого кола осіб та не зазнавати поширення на невизначене коло. А такий недолік може мати місце на практиці, коли йде мова про зберігання інформації за паперових носіях, її поширення шляхом копіювання, сканування тощо. Окрім цього, електронна ідентифікація громадян стає фактором зниження витрат та підвищення комфорту відвідувачів.

Ще одним із факторів покрашення показників службової дисципліни засобами цифрових та діджитальних потужностей є перманентний аналіз даних. Це стосується і даних, що є в наявності у відповідних електронних базах, а також – постійного й регулярного збору даних. З цією метою існує окрема сучасна професія – аналітика, цифрового аналітика, що займається відповідними видами діяльності у державних органах, установах та організаціях. Впровадження даних спеціалістів у поточну діяльність органів державного адміністрування сприяє суттєво б модернізувало працю службовця. Окрім цього, такий модерний виток розвитку у пласті функціонування публічного адміністрування також здатен покращити інші показники якості праці, окрім показників якості виконавської чи то службової дисципліни.

У загальному кажучи, вченими розроблено такі засоби підвищення показників службової дисципліни інструментарієм діджиталізації та цифровізації, як: забезпечення максимально злагодженої, безпечної та збалансованої взаємодії між центральним апаратом органів управління та конкретними органами публічного адміністрування на місцях, у залежності від специфіки та сфери їх діяльності; максимальне поширення різного роду інтернет-сервісів на місцях, що подекуди буває ще більш затребуваним, аніж у столиці чи центральних ланках апарату, позаяк у провінції зазвичай гостріше постає логістична проблематика; активне впровадження досягнень інтернет-банкінгу у діяльності органів публічного адміністрування, включення елементів цифрової економіки у діяльність органів публічного адміністрування та супровід їхніх транзакцій; так звана демократична діджиталізація, плавний перехід від одного етапу до іншого, в тому числі шляхом підви-

щення рівня цифрової грамотності самих службовців [9, с. 59]. Останній із пунктів, що на перший погляд може видатися декларативним та поверхневим насправді, несе в собі неабияке смислове навантаження, так як стосується інформаційної грамотності та сучасної культури праці та поведінки державного службовця. Без її достатнього рівня всі перераховані вище засоби з числа тих, що є універсальними, а також – орієнтовані на місцевий рівень, виявляться недієвими. Адже за умови своєрідного когнітивного провалля у цифровій та діджитальній сферах, що стосуються суб'єктного складу, говорити про успіхи інших заходів скоріш за все виявиться нереальним. Складно уявити не лише праксеологічну компетентність, але й особисту зацікавленість у процесі збільшення показників якості надання послуг у сфері публічного адміністрування особою, що не володіє в повній мірі необхідним для їх надання інструментарієм. Цифрова культура службовця у сфері органів публічного адмініструванням є необхідним елементом сучасного життя.

А разом із тим культура очевидно не випадковий термін в контексті наукової дискусії довкола такого предмету дослідження як службова дисципліна. Позаяк сучасний тип правового розуміння виразно тяжіє до природно-правового, а скоріше навіть інтегративного-змішаного, такого, що синтезує декілька з них, зокрема базові – природно-правовий та позитивістський, видається логічним запропонувати до осмислення дещо натуралістичний варіант звучання тієї ж самої теми – виконавської, чи то службової дисципліни. І хоча в сучасному законодавстві подекуди трапляється саме цей термін, це не має стати на заваді впровадженню дещо інших зрізів по суті тієї самої проблематики. Подібно до того, як ми говорили про дихотомію понять законність та правомірність, аналогічно ми спробуємо висвітлити доктринальні паралелі у категоріях службової дисципліни та службової культури. В подальшому, за умови успішних теоретичних випробувань, дані елементи понятійно-категоріального апарату можуть бути запропоновані до впровадження у практичну площину.

Справді, культура охоплює поняття дисципліни подібно до того, як право охоплює поняття закону, а правомірність – поняття законності. Але це питання, коли мова йде про досліджувану нами категорію законності перестає бути таким однозначним. Попри те, що саме культура охоплює дисципліну, до структури дисципліни частково належить і професійна культура, принаймні у аспекті, що випливає із законодавства, тобто вимоги, а можливо й стандарти службової дисципліни прописані у законодавстві різної юридичної сили. Такий стан речей наштовхує на думку про те, що дисципліну та вимоги до її дотримання завжди формує людина, тоді як культура формується під дією різного роду синергетичних процесів, дослідити й пояснити які не завжди виходить максимально ретельно, або й не виходить узагалі.

Відтак якщо намагатися думати максимально структуровано може спасти на думку, що дисципліна охоплює певні досяжні їй пласти ціннісного та в першу чергу технологічного компонента культури. При цьому зазначена досяжність не передбачає, високого рівня, а швидше низького та середнього. Проте, слід звернути увагу і не те, що запропонований вище триєдиний підхід до розуміння службової культури державного службовця, не є єдиним, чи єдино правильним. Урешті решт, Більшість наукових поглядів вчених схиляються до думки про те, що професійна етика державного службовця, чи то працівника органу публічного адміністрування, є сукупністю норм. Такий стан речей наштовхує на думок, що існує цілком реальний шанс досягти двох наукових цілей одночасно: знайти універсальну формулу можливості потенційного захисту віл зловживань та зазіхань на норми професійної етики (адже якщо є норма, є що порушувати, то існує механізм притягнення до відповідальності, чого не скажеш про виконавську, чи то службову культуру, що є суто доктринальним поняттям), а по-друге демонструють можливість замінити суто позитивістське бачення праці державного службовця чи представника органів публічного адміністрування власне через оптику натуралізму.

І знову ж в зазначеній нами ситуації маємо слушний підсумок про показники якості професійної етики, що, як і у випадку з культурою праці державного службовця чи то працівника органів публічного адміністрування, вимірюється якістю наданих послуг, а також відгуками, що їх вдалося отримати як наслідок фідбеків чи то зворотного зв'язку осіб, що зверталися за тією чи іншою послугою. Таким чином, етика поведінки державного службовця є терміном, за яким майбутнє, подібно до того, як поступово правомірність стала розумітися як акме законності. Слід пам'ятати, що культура державного службовця базується і на його особистих якостях та настановах, тобто вона не є певним чином деформованою власною автономією та відсутністю зв'язків із іншими видами культур із так би мовити невідомою папкою зберігання. За наявності спільного

знаменника у службовій культуру працівника органів державного управління, таких як перш за все культура в цілому, ми можемо наближатися від менш загального до більш конкретного об'єкта нашого дослідження, тобто використовуючи принципи індукції та переходить до необхідного блоку досліджуваних питань. Такий стан речей можливий завдяки застосування методу владних приписів та настанов. Тоді як аналіз на предмет зв'язку із іншими однорідними видами культури особистісного зразку відсилає нас до згадки про метод координації та аналіз моральної, естетичною, інтелектуальної та інших видів цього гіпероб'ємного явища.

Висновки. Якщо розглядати загалом поняття публічної служби, важливим критерієм дисципліни та культури праці службовця варто виділити комунікаційні міжособистісні та зв'язки. Закономірно, що вони можуть бути як вертикальні, так і горизонтальні, проте точно завжди характеризуватимуться певною тенденційністю в сторону позитивних, чи негативних коливань показників. Такий стан речей свідчить про те, що в останні роки покращились показники неформальної комунікації, зокрема між керівництвом та підлеглими. Глобалізація, поширення соціальних мереж, запозичення елементів корпоративної культури заходу в тому числі проведення неформальних зустрічей, тімбілдингів – все це сприяло відходу від бюрократичному минулого у державній службі. Культура спілкування та фахове мовлення спеціаліста, який надає відповідні послуги – ще один із факторів, що становить собою плеяду компонентів службової культури, а відтак і дисципліни. Культура мовлення державного службовця є по суті індикатором його власного професіоналізму та розуміння явищ та процесів із професійного світу, але, разом із тим, вона є тим джерелом, що, окрім власне професійного аспекту, інформує також про визнання честі та гідності цінностями права, про повагу до держави, мови її громадян та їх самих. А у підведенні підсумків даної структурної одиниці дослідження зазначимо, що дисципліна, чи культура, культура, чи дисципліна – суть справи міняє не її назва, а сутнісне наповнення. Наповнення фактичними діями та змістовним сенсами того самого поняття, що в законодавства зветься дисципліною, а в подальшому можливо й набуде концептуального звучання, що обернене до концепції природного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марушій О.А. Поняття законності та дисципліни в діяльності органів виконавчої влади. *Вісник національного університету «Львівська політехніка*». Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 132–136.
2. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України від 22.02.2006 зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради*. 2006, № 29, ст. 245. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15.
3. Голікова К.О. Дисципліна та законність в державному управлінні: поняття та способи їх забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 110–113.
4. Яшутін І.М. Поняття та сутність виконавської дисципліни в органах публічної служби. *Право та державне управління*. 2020. № 1. С. 50–56. URL: https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-2.7.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 23.12.2015 зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради.* 2015, № 40-41, ст. 379. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.
6. Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту: Закон України від 05.03.2009 зі змінами та доповненнями. *Відомості Верховної Ради*. 2009, № 29, ст. 398. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-17#Text.
7. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 зі змінами та доповненнями. Відомості Верховної Ради України. 1999, № 22-23, ст. 197. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text.
8. Невмержицька С.М., Федоряк Р.М., Підкуйко О.О. Соціальна відповідальність муніципальних службовців у системі муніципального управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1079.
9. Плотнікова М.Ф., Якобчук В.Т., Войтенко А.Б., Ходаківський Є.І., Яніцька Н.Б. Державне адміністрування надання освітніх послуг в умовах діджиталізації. *Наукові перспективи*. 2022. № 4. С. 58–62. URL: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-4(22)-52-64.

УДК 347.73:336.22:004.946
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.23

ПОДАТКОВІ НАСЛІДКИ ІНВЕСТУВАННЯ В КРИПТОВАЛЮТИ: УКРАЇНСЬКИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Чумаченко В.В.,
студентка 3 курсу
факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Чумаченко В.В. Податкові наслідки інвестування в криптовалюти: український і міжнародний досвід.

У статті досліджуються податкові аспекти інвестування в криптовалюти, зокрема, правові підходи до оподаткування цифрових активів в Україні та світі. Швидке поширення криптовалют і підвищений інтерес до них з боку інвесторів створюють нові виклики для держав щодо регулювання цієї сфери, особливо у частині оподаткування доходів від таких інвестицій. Автор аналізує чинне українське законодавство щодо криптовалют та податкових зобов'язань, порівнюючи його з нормативними підходами розвинених країн, зокрема США, Німеччини та Швейцарії, які вже розробили детальні механізми оподаткування криптовалютних операцій. Основна увага приділена визначенню правового статусу криптовалют як активів, питанням їх оподаткування як доходів від продажу чи обміну, а також можливості застосування стандартних схем оподаткування капітальних прибутків. У статті розкриваються проблеми правової невизначеності у національному законодавстві, зокрема відсутність чіткої класифікації криптовалют як об'єктів оподаткування, а також ризики, які ця невизначеність створює для інвесторів і держави. Окремо наголошується на значущості податкового регулювання як інструменту стимулювання або, навпаки, гальмування розвитку ринку криптовалют. У статті пропонуються можливі шляхи вдосконалення податкового регулювання криптовалют в Україні на основі передового міжнародного досвіду. Зокрема, акцентується на необхідності гармонізації національного законодавства з податковими нормами ЄС та інших країн, що вже розробили комплексні моделі оподаткування цифрових активів. Дослідження є надзвичайно актуальним у контексті стрімкого розвитку цифрової економіки, глобальної інтеграції ринків та адаптації податкової системи до реалій ринку цифрових активів. Автор наголошує на важливості формування прозорих і зрозумілих податкових норм, які сприятимуть залученню інвестицій у цифровий сектор економіки та забезпеченню фінансової стабільності держави. У статті також розглядається роль податкових стимулів у сприянні інноваціям у цифровій економіці, підкреслюючи, як сприятлива податкова політика може залучати глобальних інвесторів на ринок криптовалют. Крім того, обговорюється важливість балансування фіскальних інтересів із необхідністю створення справедливого та конкурентного середовища для цифрового бізнесу. Автор акцентує увагу на ризиках надмірного регулювання, яке може призвести до переміщення діяльності з криптовалютами в тіньову економіку, підриваючи державні доходи та довіру інвесторів.

Ключові слова: криптовалюта, податкові наслідки, інвестування, оподаткування, цифрові активи, правове регулювання, Україна, міжнародний досвід.

Chumachenko V.V. Tax consequences of investing in cryptocurrencies: Ukrainian and international experience.

The article explores the tax aspects of investing in cryptocurrencies, specifically the legal approaches to taxing digital assets in Ukraine and globally. The rapid expansion of cryptocurrencies and the growing interest in them from investors pose new challenges for states in regulating this area, particularly regarding the taxation of income from such investments. The author analyzes the current Ukrainian legislation on cryptocurrencies and tax obligations, comparing it with regulatory approaches in developed

countries such as the United States, Germany, and Switzerland, which have already developed detailed mechanisms for taxing cryptocurrency transactions. The primary focus is on defining the legal status of cryptocurrencies as assets, addressing their taxation as income from sales or exchanges, and examining the possibility of applying standard capital gains tax schemes. The article highlights the issues of legal uncertainty in national legislation, particularly the lack of clear classification of cryptocurrencies as taxable objects, and the risks this uncertainty poses for both investors and the state. Special attention is given to the significance of tax regulation as a tool for either stimulating or hindering the development of the cryptocurrency market. The article proposes potential ways to improve cryptocurrency tax regulation in Ukraine based on advanced international practices. Specifically, it emphasizes the need to harmonize national legislation with the tax norms of the EU and other countries that have already developed comprehensive models for taxing digital assets. The study is highly relevant in the context of the rapid development of the digital economy, global market integration, and the need to adapt the tax system to the realities of the digital asset market. The author stress the importance of establishing transparent and comprehensible tax norms that will encourage investment in the digital sector of the economy and ensure the financial stability of the state.

Key words: cryptocurrency, tax implications, investing, taxation, digital assets, legal regulation, Ukraine, international experience.

Актуальність теми. Криптовалюти, як новий клас цифрових активів, не мають чітко визначеного правового статусу в багатьох країнах, що ускладнює їх оподаткування та регулювання. У той час як окремі держави вже розробили відповідні механізми правового регулювання, включаючи оподаткування операцій з криптовалютами, в Україні законодавча база залишається фрагментарною і не відповідає повністю викликам цифрової економіки. Податкові питання, пов'язані з криптовалютами, є особливо важливими з огляду на їхню здатність забезпечувати значні прибутки для інвесторів, а також можливі ризики ухилення від сплати податків через використання анонімності та децентралізованої природи таких активів. Відсутність чітких правил може призводити до втрати податкових надходжень для держави та створювати несприятливі умови для розвитку криптовалютного ринку.

Постановка проблеми. Розвиток технологій та фінансових інновацій, зокрема криптовалют, створив нові виклики для податкових систем у світі, включно з Україною. Відсутність чіткої законодавчої бази для регулювання оподаткування операцій з криптовалютами та їх трактування як активу чи платіжного засобу призводить до значних труднощів у забезпеченні прозорості фінансових потоків і справедливого оподаткування. Українське податкове законодавство лише частково адаптоване до новітніх економічних реалій, що створює правову невизначеність для інвесторів та підприємств, які займаються операціями з криптовалютами. Ця ситуація, в свою чергу, ускладнює розвиток ринку цифрових активів, зменшує його конкурентоспроможність на глобальному рівні та може призводити до уникнення сплати податків. На міжнародному рівні практика оподаткування криптовалют значно варіюється, і деякі країни впроваджують інноваційні підходи для легалізації криптовалют та інтеграції їх у податкові системи. Вивчення такого досвіду може стати основою для удосконалення вітчизняного законодавства. Відтак, постає необхідність у комплексному аналізі податкових наслідків інвестування в криптовалюти, порівнянні українського та міжнародного досвіду, а також виробленні рекомендацій щодо створення прозорої, ефективної та адаптивної податкової політики у сфері цифрових активів.

Стан опрацювання проблематики. Стрімкий розвиток цифрових технологій та поширення криптовалют суттєво змінюють сучасні фінансові ринки, створюючи нові можливості для інвесторів і водночас викликаючи значні правові та податкові виклики. Серед науковців, які досліджували цю проблематику, можна виділити: О.М. Соловйова, який аналізував правовий статус криптовалют в Україні, Т.В. Камінську, яка зосереджувалася на податкових аспектах цифрових активів, К. Гомеса та А. Роджерса, які досліджували вплив криптовалют на глобальні фінансові системи. Г. Босс та М. Вілкінс акцентували увагу на міжнародних підходах до оподаткування криптовалют, тоді як П.Г. Ферріс вивчав гармонізацію податкових норм, а Д.Л. Коен аналізував ризики надмірного регулювання криптовалют.

Метою статті є аналіз існуючих підходів до оподаткування криптовалют як в Україні, так і на міжнародній арені, а також дослідження перспектив гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. З розвитком цифрових технологій та глобалізацією фінансових ринків криптовалюти стали новим інструментом інвестування. Однак їхня децентралізована природа та відсутність єдиної правової бази викликають значні складнощі у сфері оподаткування. У той час як у ряді країн уже існує чітке регулювання оподаткування криптоактивів, в Україні це питання залишається відкритим, що створює ризики для інвесторів і держави. Метою цієї статті є аналіз податкових наслідків інвестування в криптовалюти в Україні та порівняння з міжнародною практикою.

В Україні питання правового регулювання криптовалют залишається недостатньо врегульованим. На даний момент криптовалюти не мають чіткого правового статусу як фінансових активів або платіжного засобу. У вересні 2021 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про віртуальні активи», який визнає криптовалюти як віртуальні активи, однак не регулює питання їх оподаткування [1]. Даний закон, хоча ще і не набрав чинності, є важливим кроком у напрямку легалізації криптоактивів, однак залишається неврегульованим питання оподаткування доходів від таких інвестицій.

На сьогодні податкові наслідки операцій з криптовалютами в Україні підлягають загальним правилам оподаткування доходів фізичних осіб та підприємств. Відповідно до Податкового кодексу України, доходи від продажу криптовалют мають оподатковуватися за ставкою 18% як інші доходи фізичних осіб [2]. Проте чіткої процедури декларування таких доходів немає, що створює ризики ухилення від оподаткування.

У міжнародній практиці оподаткування криптовалют розвивається залежно від підходу до їх правового статусу. У більшості країн криптовалюти розглядаються як капітальні активи або майно, що підлягає оподаткуванню капітальних прибутків.

У Сполучених Штатах, відповідно до роз'яснень Служби внутрішніх доходів (IRS), криптовалюти класифікуються як власність, і будь-який дохід від їх продажу або обміну підлягає оподаткуванню як капітальний прибуток. При цьому інвестори повинні сплачувати податки як на короткострокові (ставка залежить від розміру прибутку), так і на довгострокові інвестиції (зазвичай до 20%) [3].

У Німеччині, за умови володіння криптовалютою понад рік, інвестори можуть не сплачувати податки з прибутків. Проте у разі короткострокових операцій оподаткування прибутку відбувається за стандартними ставками прибуткового податку [4].

Швейцарія, яка вважається однією з найпрогресивніших юрисдикцій у питанні криптовалют, застосовує загальноприйняті норми оподаткування до криптоактивів. Проте криптовалюти вважаються особистим майном, і оподаткування капітальних прибутків з операцій з криптовалютами для приватних осіб не застосовується [5].

Основною проблемою оподаткування криптовалют в Україні є правова невизначеність, яка створює умови для уникнення податкових зобов'язань і ризик втрати податкових надходжень [7]. Відсутність конкретних норм щодо декларування доходів від криптоактивів ускладнює контроль з боку податкових органів. Більш того, криптовалюти часто використовуються в схемах ухилення від оподаткування завдяки їхній анонімності та децентралізованій природі.

На міжнародному рівні визнання криптовалют як капітальних активів і введення спеціальних податкових режимів для них сприяють легалізації ринку цифрових активів [8]. В Україні також важливо вдосконалити податкове законодавство з урахуванням міжнародного досвіду, зокрема визначити чіткі правила декларування та оподаткування криптоактивів, що дозволить збільшити надходження до бюджету і створити сприятливі умови для інвесторів.

Аналіз міжнародного досвіду регулювання криптовалютних ринків вказує на кілька важливих аспектів, які Україна може врахувати для вдосконалення власної системи податкового регулювання цифрових активів. З огляду на швидке зростання цього сегменту фінансового ринку та глобалізацію фінансових потоків, Україні необхідно створити сприятливе середовище для інвесторів і водночас забезпечити ефективний контроль над податковими зобов'язаннями.

По-перше, необхідно визнати криптовалюти як окремий клас активів із чітким визначенням їх правового статусу, що допоможе врегулювати податкові питання, пов'язані з обліком криптоактивів, їх обміном, продажем та використанням у комерційних цілях [9]. Прикладом може стати практика США, де криптовалюти визнані власністю, а всі операції з ними підлягають податковому обліку як капітальні прибутки [3].

По-друге, необхідно впровадити спеціальні податкові режими для операцій з криптовалютами [10]. Міжнародний досвід демонструє, що країни, які адаптували свої податкові системи до нових

цифрових реалій, зокрема Німеччина та Швейцарія, досягли значного прогресу у легалізації ринку криптовалют. Важливим кроком для України буде запровадження пільгових ставок або звільнення від податків за довгострокове володіння криптоактивами, як це передбачено у Німеччині [4].

По-третє, необхідно розробити процедури декларування та обліку доходів від криптовалют, зокрема створити прості механізми для подачі податкових декларацій, які включають операції з криптоактивами, що допоможе зменшити рівень ухилення від податків та стимулювати добровільне декларування доходів. Прикладом успішної практики є Швейцарія, де існують чіткі правила декларування криптоактивів, що сприяє прозорості фінансових операцій [5].

По-четверте, важливо впровадити систему стимулів для легалізації криптовалютних активів, зокрема через податкові амністії або пільгові режими для тих, хто добровільно декларує раніше не задекларовані криптовалютні активи [11]. Такий підхід допоможе Україні збільшити податкові надходження та стимулювати громадян до легального обігу цифрових активів.

Окрім того, варто активно співпрацювати з міжнародними організаціями та впроваджувати рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), які спрямовані на боротьбу з ухиленням від оподаткування через використання криптовалют, що дозволить Україні залишатися в межах міжнародного правового поля та гармонізувати своє законодавство з європейськими та світовими стандартами [6].

Таким чином, запозичення міжнародного досвіду та його адаптація до національних умов сприятиме розвитку криптовалютного ринку в Україні, забезпеченню податкової прозорості та залученню додаткових надходжень до бюджету.

Висновки. Податкові наслідки інвестування в криптовалюти становлять одну з ключових проблем для фінансового права, оскільки цей новий клас активів продовжує активно розвиватися в умовах недостатньо врегульованого правового поля. Аналіз українського законодавства виявив низку проблем, пов'язаних із правовою невизначеністю статусу криптовалют і відсутністю чітких механізмів їх оподаткування. Зокрема, в Україні ще не розроблені спеціалізовані податкові правила, що призводить до потенційних втрат державного бюджету та стимулює використання криптовалют для ухилення від сплати податків. Міжнародний досвід, представлений країнами з більш розвиненими механізмами регулювання криптовалют, свідчить про важливість встановлення чітких норм щодо оподаткування капітальних прибутків, а також про необхідність детального врегулювання питання декларування таких активів. Важливу роль у цьому контексті відіграє податкове законодавство США, Німеччини та Швейцарії, де криптовалюти визнані капітальними активами або особистим майном і оподатковуються відповідно до національних податкових режимів. Для України перспективним шляхом розвитку є гармонізація національного податкового законодавства із міжнародними стандартами у сфері криптоактивів, що включає розробку чітких правил декларування, оподаткування та контролю за криптовалютними операціями, що дозволить створити сприятливе середовище для інвесторів і забезпечить наповнення державного бюджету. Водночас важливо враховувати специфіку ринку цифрових активів і потребу в гнучкому підході до їх регулювання, зокрема шляхом впровадження стимулів для добровільного декларування криптовалют та розвитку механізмів податкових амністій. Таким чином, вдосконалення податкового регулювання криптовалют в Україні сприятиме розвитку легального криптовалютного ринку, підвищить прозорість фінансових потоків і допоможе уникнути ризиків, пов'язаних із правовою невизначеністю, що існує сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про віртуальні активи» від 08.09.2021 р. № 3637. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3637-20.
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
3. Internal Revenue Service (IRS). Virtual Currency Guidance: Notice 2014-21. URL: https://www.irs.gov/pub/irs-drop/n-14-21.pdf.
4. Bundesministerium der Finanzen. Besteuerung von Kryptowährungen: Merkblatt 2021. URL: https://www.bundesfinanzministerium.de.
5. Federal Tax Administration (FTA) of Switzerland. Tax Treatment of Cryptocurrencies. URL: https://www.efd.admin.ch/efd/en/home/dokumentation/ medienmitteilungen.html.

6. OECD. Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar Two Blueprint. URL: https://www.oecd.org.
7. Sharenko M.S. Features of legal regulation of cryptocurrency in Ukraine / M.S. Sharenko // International scientific and practical conference «Legal practice in EU countries and Ukraine at the modern stage»: Conference proceeding, January 25-26, 2019. Arad Romania: Izdevnieciba «Baltija Publishing», P. 442–444.
8. Шаренко М.С. Особливості оподаткування доходів від операцій з криптовалютами в Україні. Вороновські читання (Єдність адміністративних та фінансових процедур): матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 5-6 жовтня 2018 р. / Редкол.: М. Кучерявенко, Й. Пуделька, О. Головашевич. Харків. Асоціація фінансового права України, 2018. С. 613–622. URL: https://afl.org.ua/ 2018/12/20/voronovski-chitannya-2018-zbirnik-tez.
9. Шаренко М.С. Правове регулювання криптовалют в Україні. Вороновські читання (Співвідношення матеріального та процесуального в регулюванні фінансових відносин): матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 4-5 жовтня 2017 р. / Редкол.: А.П. Гетьман, М.П. Кучерявенко, Т.А. Латковська та ін. – Харків. Асоціація фінансового права України, 2017. С. 269–-274. URL: http://afl.org.ua/2017/10/27/voronovski-chitannya-2017-zbirnik-tez.
10. Davydiuk O., Klierini H., Sharenko M., Shovkoplias H., Shvydka T. Development of directions for modernizing means of technology transfer financing at the account of the non-banking financial market under martial law. The example of Ukraine. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. Vol. 5/13 (119), 52–59, 2022. URL: http://journals.uran.ua/eejet/article/ view/265789/262266.
11. Davydiuk O., Ivanova H., Sivash O., Lisohorova K., Klierini H., Sharenko M. Directions for improving the concept of technology for the purpose of financial support for their transfer within the European Union. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1 (13 (127)), 113–121, 2024. URL: https://journals.uran.ua/eejet/article/view/299032/291758.

УДК 342
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.24

СПЕЦИФІКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ФІНАНСОВІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Шаповал Т.Б.
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових наук
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0001-5493-1917
e-mail: taisiashapoval@gmail.com

Шаповал Т.Б. Специфіка відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

Статтю присвячено визначенню специфіки відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, які, відповідно, вчинюються спеціальним суб'єктом – службовою особою. Фінансова безпека, на яку посягають кримінальні правопорушення у сфері фінансової діяльності, зокрема вчинювані службовими особами, є складовою економічної безпеки та національної безпеки в цілому, що і обумовлює актуальність даного дослідження. Метою даного дослідження було визначення особливостей відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення відповідно до КК України. У дослідженні було запропоноване уточнене поняття фінансового кримінального правопорушення. Встановлено, що у випадку вчинення фінансових кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності відбувається посягання на декілька об'єктів: порядок здійснення фінансово-правової діяльності; порядок забезпечення правильної роботи державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій, нормальної службової діяльності; авторитет органів державної влади; фінансова безпека як складова національної безпеки. Нерідко досліджувані кримінальні правопорушення пов'язані із корупційною діяльністю. Зазначене вище обґрунтовує нашу думку, що покарання за фінансові кримінальні правопорушення має бути більш суворим: не лише штраф і позбавлення права займатися певними видами діяльності, а також відшкодування заподіяних збитків, але і позбавлення волі на певний строк в залежності від розміру заподіяної фінансової шкоди. А тому специфіка відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення полягає у тому, що вона є виключно кримінально-правовою в її можливих проявах, а не фінансово-правовою стосовно адміністративних фінансових правопорушень.

Дане дослідження відкриває перспективи подальших досліджень у даній сфері, що, у свою чергу, сприятиме удосконаленню національного законодавства щодо притягнення до кримінальної відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення службових осіб.

Ключові слова: фінансові правовідносини, фінансова безпека, фінансові кримінальні правопорушення, корупційні правопорушення, кримінальна відповідальність, службова особа, службова діяльність.

Shapoval T.B. Specifics of liability for financial criminal offenses in the field of official activities.

The article is devoted to determining the specifics of liability for financial criminal offenses in the sphere of official activity, which, accordingly, are committed by a special subject - an official. Financial security, which is encroached upon by criminal offenses in the sphere of financial activity, in particular those committed by officials, is a component of economic security and national security in general, which determines the relevance of this study. The purpose of this study was to determine the specifics of liability for financial criminal offenses in accordance with the Criminal Code of Ukraine. The study proposed a refined concept of a financial criminal offense. It was established that in the case of committing financial

criminal offenses in the sphere of official activity, several objects are encroached upon: the procedure for carrying out financial and legal activities; the procedure for ensuring the proper functioning of the state apparatus and the apparatus of local self-government bodies, associations of citizens, enterprises, institutions and organizations, normal official activities; the authority of state authorities; financial security as a component of national security. Often, the criminal offenses under investigation are related to corruption. The above substantiates our opinion that the punishment for financial criminal offenses should be more severe: not only a fine and deprivation of the right to engage in certain types of activity, as well as compensation for the losses caused, but also imprisonment for a certain period of time depending on the amount of financial damage caused. Therefore, the specificity of liability for financial criminal offenses is that it is exclusively criminal-legal in its possible manifestations, and not financial-legal in relation to administrative financial offenses.

This study opens up prospects for further research in this area, which, in turn, will contribute to the improvement of national legislation on bringing officials to criminal liability for financial criminal offenses.

Key words: financial legal relations, financial security, financial criminal offenses, corruption offenses, criminal liability, official, official activity.

Постановка проблеми. Відносини у сфері фінансової діяльності є чітко структуровані і врегульовані нормами чинного законодавства України. Фінансові правовідносини не є сталими, а постійно розвиваються у відповідності із динамікою економічних відносин, зокрема, виникненням і швидким розповсюдженням нових видів фінансової діяльності, та розвитком науково-інформаційних технологій в цілому та у даній сфері зокрема. В першу чергу, це стосується процесу цифровізації фінансової діяльності, функціонування системи електронних платежів, що обумовлює виникнення нових способів вчинення правопорушень у цій сфері.

Специфіка відповідальності за фінансові правопорушення, у тому числі і кримінальні, обумовлюється, зокрема, і суб'єктом цих протиправних діянь, оскільки у переважній більшості випадків ним є службова особа, яка вчинює їх у сфері своєї діяльності. А це, у свою чергу, обумовлює підвищений рівень суспільної небезпечності правопорушень у сфері фінансової діяльності, що створює загрозу фінансовій безпеці держави в цілому. Як зазначається у дослідженнях, зараз фінансові правопорушення у структурі злочинності є тим фактором, який заподіює найбільшу шкоду суб'єктам економічних відносин порівняно з іншими, більш численними правопорушеннями [1].

Фінансова безпека, на яку посягають кримінальні правопорушення у сфері фінансової діяльності, зокрема вчинювані службовими особами, є складовою економічної безпеки та національної безпеки в цілому, що і обумовлює актуальність даного дослідження. Особливо в таких критичних умовах, у яких опинилася Україні із початком повномасштабного вторгнення та введенням воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. У юридичній науці питанням, пов'язаним із відповідальністю за фінансові правопорушення, кримінальні у тому числі, було присвячено досить велику кількість праць. Так, вивчалися питання визначення поняття фінансового правопорушення [2], видової градації таких видів правопорушень [3], окремі аспекти адміністративної відповідальності та специфіка санкцій за фінансові правопорушення [4], питання складу фінансового кримінального правопорушення [5; 6; 1]. Окремо варто відзначити дисертаційне дослідження Л.Г. Уртаєвої, присвячене питанням запобігання фінансовим правопорушенням [7]. Окремо вивчалися корупційні кримінальні правопорушення у сфері фінансової діяльності з точки зору суб'єктів їх вчинення, а також у податковій сфері [8].

Взагалі вивченням питань відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення, зокрема вчинені службовими особами, займалися більшою чи меншою мірою такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.О. Бандурка, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, О.Г. Бондар, Г.М. Голуб, Л.П. Коваленко, Т.О. Коломоєць, А.В. Крижановський, В.А. Крижаноська, В.О. Кузнєцова, О.В. Кузьменко, С.М. Кушнір, В.А. Ліпкан, А.А. Нестеренко, Н.Ю. Онищук, Т.О Пікуля, Д.В. Приймаченко, В.В. Прокопенко, Л.Г. Уртаєва, І.П. Устніов та інші.

Але, незважаючи на досить велику кількість досліджень з обраної проблематики, низка питань лишаються недостатньо вивченими і відкритими для подальших наукових пошуків. Зокрема, це стосується комплексного вивчення специфіки кримінальної відповідальності за вчинення фінан-

сових кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності з огляду на підвищений рівень їх суспільної небезпечності і підвищену загрозу фінансовій безпеці держави.

З огляду на зазначене вище, **метою даного дослідження** є визначення особливостей відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення відповідно до КК України. У межах визначеної мети будуть вирішені наступні завдання: визначити поняття фінансових кримінальних правопорушень; встановити специфіку суб'єктів вказаних кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності; визначити види покарань, які можуть бути застосовані за вчинення фінансових правопорушень у сфері службової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Фінансові правопорушення у законодавстві в цілому визначаються як діяння (дія або бездіяльність), вчинене на підконтрольних об'єктах, наслідком яких стало невиконання фінансово-правових норм [9]. У правовій доктрині фінансове правопорушення визначається наступним чином: як «дія або бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання всіх форм власності, об'єднань громадян, посадових осіб, громадян України та іноземних громадян, наслідком яких стало невиконання фінансово-правових норм»; як «дія або бездіяльність урядових органів, Укрзалізниці, Держспецтрансслужби, підконтрольних установ, їх посадових осіб, наслідком яких стало невиконання фінансово-правових норм» [6]. Але недоліком таких визначень є те, що у вказаних визначеннях відсутні вказівки на такі ознаки правопорушення, як винність, суспільна небезпечність (для кримінального правопорушення) або суспільна шкідливість (для адміністративного) та протиправність. І, крім того, чітке законодавче закріплення поняття цих правопорушень також відсутнє, що також певною мірою ускладнює їх кваліфікацію. Також уточнимо, що наслідком при їх вчиненні буде не невиконання фінансово-правових норм, а порушення порядку фінансових відносин, забезпечення фінансової безпеки, що є об'єктом фінансових правопорушень. При цьому настання наслідків у виді певних збитків не є обов'язковою ознакою цих правопорушень – для притягнення до відповідальності достатньою підставою є вчинення протиправних суспільно шкідливих чи суспільно небезпечних діянь.

Оскільки предметом нашого дослідження є саме кримінальні фінансові правопорушення, то ми акцентуємо увагу на визначенні цього їх виду, склади яких передбачені у відповідних нормах КК України. Враховуючи зазначене вище, ми пропонуємо власне уточнене поняття фінансового кримінального правопорушення: це суспільно небезпечне винне протиправне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене органами державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання всіх форм власності, об'єднаннями громадян, посадовими особами, громадянами України та іноземними громадянами шляхом порушення фінансово-правових норм, які порушили фінансові правовідносини та заподіяли шкоду чи створили загрозу її заподіяння фінансові безпеці держави.

Також варто врахувати і сферу фінансових правопорушень, яка визначається певними особливостями притягнення до кримінальної відповідальності, а саме: сфера службової діяльності, суб'єктами якої, відповідно, можуть бути лише службові особи. Відповідно до визначення, службової особи, що міститься у ч. 3 ст. 18 КК України, «службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом».

Враховуючи вказане визначення, службова діяльність – це виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконання таких функцій за спеціальним повноваженням органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом особами, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях відповідні по-

сади. Отже, при вчиненні фінансових кримінальних правопорушень службовими особами у сфері службової діяльності додається ще один об'єкт посягання – суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, а також суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність у юридичних особах приватного права та нормальну професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг [10, с. 13], і, відповідно, авторитет органів державної влади.

Тому у випадку вчинення фінансових правопорушень у сфері службової діяльності особами, які здійснюють діяльність, пов'язану із виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, рівень їх суспільної небезпечності значно зростає. А тому і наслідки у вигляді покарання за вчинення таких кримінальних правопорушень для суб'єкта мають бути більш відчутними.

Фінансові кримінальні правопорушення не є однорідними і можуть вчинюватися у різних сферах. Зазначається, що за цим критерієм їх можна поділити на так види: бюджетні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення у сфері валютної діяльності, кримінальні правопорушення у банківській сфері, кримінальні правопорушення у податковій сфері, кримінальні правопорушення у сфері грошового обігу та розрахунків. Відповідно до такої класифікації можна визначити норми КК України, які встановлюють відповідальність за фінансові кримінальні правопорушення: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200); нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210); видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212); ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ст. 212-1); доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218-1); доведення до банкрутства (ст. 219); Стаття порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності (ст. 220-1); фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст. 220-2); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222).

Виходячи із змісту вказаних норм КК України, переважна більшість фінансових кримінальних правопорушень вчинюється саму у сфері службової діяльності і, відповідно, особами, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції. Хоча є і такі, що можуть вчинюватися загальним суб'єктом – наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст. 199, ст. 200, 212 КК України.

Взагалі зазначається, що за фінансові правопорушення як наслідок настає специфічна відповідальність – фінансово-правова (фінансова) [8]. Фінансово-правова відповідальність визначається як окремий самостійний вид юридичної відповідальності, який полягає в застосуванні уповноваженими державними органами щодо суб'єктів фінансових правопорушення заходів державного примусу – фінансових санкцій, у вигляді штрафу та/чи пені [11]. При цьому зауважується, що фінансова відповідальність відокремлена від адміністративної, а її різновидами є бюджетна, податкова, банківська та валютна відповідальність [12].

У законодавстві у межах фінансової відповідальності передбачені наступні фінансово-правові санкції: 1) пеня і штраф; 2) припинення фінансування капітального будівництва; 3) примусове стягнення невнесених у строк податків і податкових платежів; 4) грошове нарахування [7, с. 64]. Тобто покарання за фінансові кримінальні правопорушення можуть полягати у застосуванні відповідно до КК України таких покарань як штраф чи заборона особі (у даному дослідженні – службовій особі) займатися певними видами діяльності (строково або безстроково).

Вище зазначалося, що вчинення фінансових кримінальних правопорушень службовими особами у сфері службової діяльності мають досить високий рівень суспільної небезпечності, оскільки

посягають одночасно на декілька об'єктів. При цьому також варто звернути увагу на те, що деякі фінансові кримінальні правопорушення часто пов'язані із корупційною діяльністю: у ст. 45 зазначено, що корупційним кримінальним правопорушенням є передбачене у ст. 210 діяння. Але, на нашу думку, в межах корупційної діяльності можуть вчинюватися і інші фінансові правопорушення, зокрема, видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону ст. 211, доведення до банкрутства (ст. 219). А це вже зовсім інший – ще більш високий – рівень суспільної небезпечності. А тому і покарання має бути більш суворим: не лише штраф і позбавлення права займатися певними видами діяльності, а також відшкодування заподіяних збитків, але і позбавлення волі на певний строк в залежності від розміру заподіяної фінансової шкоди. У такому випадку відповідальність за фінансові кримінальні правопорушення є виключно кримінально-правовою в її можливих проявах, а не фінансово-правовою.

Висновки. Дане дослідження дозволяє зробити низку важливих науково-практичних висновків щодо особливостей відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення, вчинені у сфері службової діяльності. Було запропоноване уточнене поняття фінансового кримінального правопорушення – це суспільно небезпечне винне протиправне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене органами державної влади, місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання всіх форм власності, об'єднаннями громадян, посадовими особами, громадянами України та іноземними громадянами шляхом порушення фінансово-правових норм, які порушили фінансові правовідносини та заподіяли шкоду чи створили загрозу її заподіяння фінансові безпеці держави. У випадку вчинення фінансових кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності і, відповідно, службовою особою відбувається посягання не на один, а на декілька об'єктів – порядок здійснення фінансово-правової діяльності; порядок забезпечення правильної роботи державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій, нормальної службової діяльності; авторитет органів державної влади; фінансова безпека як складова національної безпеки. Нерідко досліджувані кримінальні правопорушення пов'язані із корупційною діяльністю.

Зазначене вище обґрунтовує думку, що покарання за фінансові кримінальні правопорушення має бути більш суворим: не лише штраф і позбавлення права займатися певними видами діяльності, а також відшкодування заподіяних збитків, але і позбавлення волі на певний строк в залежності від розміру заподіяної фінансової шкоди. А тому специфіка відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення полягає у тому, що вона є виключно кримінально-правовою в її можливих проявах, а не фінансово-правовою стосовно адміністративних фінансових правопорушень.

Дане дослідження відкриває перспективи подальших досліджень у даній сфері, що сприятиме удосконаленню національного законодавства щодо притягнення до кримінальної відповідальності за фінансові кримінальні правопорушення службових осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крижановський А. Фінансова безпека як об'єкт фінансових кримінальних правопорушень. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: «Юридичні науки». № 1 (37), 2023. URL: https://doi.org/10.23939/law2023.37.271.
2. Устинова І.П. Деякі теоретичні аспекти поняття фінансового правопорушення. *Правове життя*. 2012. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0c90c3ea-dc3c-45af-81a3-c99f675a4e9e/content.
3. Уртаєва Л.Г. Видова градація фінансових правопорушень у законодавстві України. *Право та державне управління*. 2023 р., № 1. DOI: https://doi.org/10.32840/ pdu.2023.1.15.
4. Крижановська В.А. Адміністративна відповідальність і фінансові санкції: порівняльний аспект. *Адміністративне право і процес*. № 4 (10). 2014. URL: http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-10-2014.
5. Нестеренко А.А. Юридичний склад фінансового правопорушення. *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e39191ba-65a5-4325-8f20-aceee68c421f/content.
6. Онищук Н.Ю. Відповідальність суб'єктів фінансових правовідносин. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр*. / редкол.: С.В. Кі-

валов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]; відпов. за вип. В.М. Дрьомін; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». Одеса: Юрид. л-ра, 2012. URL: http://hdl.handle.net/11300/3239.

7. Уртаєва Л.Г. Теоретико-правові засади запобігання фінансовим правопорушенням. дис... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03. Запоріжжя, 2021. 198 с.
8. Голуб Г.М. Окремі питання фінансово-правової відповідальності у податковій сфері. *Право і суспільство*. 6. 2013. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2013/6_2013/50.pdf.
9. Щодо затвердження Інструкції про організацію та проведення комплексних контрольних заходів фінансово-господарської діяльності на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери управління Держбуду України: Наказ державного комітету з будівництва та архітектури від 29.04.2004 р. № 91 / Інформ. бюл. Держбуду. 2004. № 4.
10. Савченко А.В., Кришевич О.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. Науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.І. Шакуна. К.: Алерта, 2012.160 с.
11. Черніков А.М. Фінансова відповідальність як окремий вид юридичної відповідальності. 2018. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2018/pdf/102.pdf.
12. Літвінова Є.В. Про фінансово-правову відповідальність як родову категорію. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2016. № 19. С. 63–65. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/ archive/juspradenc19/18.pdf.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.25

ФІНАНСОВІ САНКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

Шаренко М.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права,
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-9628-4401

Пілат О.В.,
студентка 3 курсу
факультету слідчої та детективної діяльності,
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого

Сумцова С.О.,
студентка 3 курсу
факультету слідчої та детективної діяльності,
Національний юридичний університет
ім. Ярослава Мудрого

Шаренко М.С., Пілат О.В., Сумцова С.О. Фінансові санкції як інструмент міжнародної політики.

Фінансові санкції на сьогодні є одним із найпотужніших інструментів міжнародної політики, що дозволяє впливати на держави без прямого використання військової сили. Застосування економічних обмежень стало комплексною альтернативою традиційним методам вирішення конфліктів, надаючи міжнародній спільноті засоби тиску на порушників норм міжнародного права. За останні десятиліття санкції продемонстрували свою ефективність у впливі на економічні та політичні процеси в різних країнах світу, наприклад, в Ірані, Північній Кореї та Росії.

Особливо актуальним є питання санкцій у контексті російсько-українського конфлікту, де вони стали основним інструментом міжнародної реакції на агресію. У зв'язку з цим дослідження фінансових санкцій як інструменту міжнародної політики набуває нової значущості, особливо в умовах глобальної економічної взаємозалежності. Вивчення ефективності таких заходів, їхнього впливу на цільові держави, а також аналіз можливих наслідків для міжнародної фінансової системи є важливим завданням як для науковців, так і для практиків.

Проведене дослідження виявило ключові закономірності застосування фінансових санкцій як інструменту міжнародної політики. Встановлено, що найбільш ефективними є багатосторонні санкційні режими, які поєднують різні типи обмежень. Економічний вплив санкцій проявляється через зниження ВВП, зростання інфляції та девальвацію національної валюти цільових країн, причому ступінь впливу корелює з рівнем інтеграції їх економік у світову фінансову систему.

Виявлено зростаючу роль вторинних санкцій у посиленні ефективності первинних обмежень, хоча їх надмірне застосування може призводити до фрагментації світової фінансової системи. У контексті російсько-українського конфлікту санкції продемонстрували значний економічний вплив, особливо після 2022 року, проте їх політична ефективність залишається обмеженою. Результати дослідження вказують на необхідність вдосконалення механізмів застосування фінансових санкцій через посилення міжнародної координації та розробку більш гнучких санкційних режимів.

Матеріалами дослідження є: 1) Нормативно-правові акти, що регулюють фінансові санкції як інструмент міжнародної політики, включаючи українські та міжнародні джерела; 2) Праці ві-

тчизняних і зарубіжних авторів, які досліджують застосування фінансових санкцій у глобальній політиці та їхній вплив на економічні й політичні процеси.

Було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення (для вивчення основних концепцій і доктрин застосування фінансових санкцій як інструменту міжнародної політики); аналізу і синтезу (для дослідження впливу санкцій на економічну систему цільових країн і політичні наслідки їх застосування); порівняльного аналізу (для співставлення ефективності санкцій, запроваджених різними країнами та міжнародними організаціями, зокрема в контексті санкцій проти Росії та Ірану); метод формалізації (для побудови схеми дії санкцій та оцінки їх впливу на міжнародну фінансову систему).

Ключові слова: фінансові санкції, міжнародна політика, економічні обмеження, російсько-український конфлікт, санкційний режим, вплив санкцій.

Sharenko M.S., Pilat O.V., Sumtsova S.O. Financial sanctions as an instrument of international policy.

Today, financial sanctions are one of the most powerful instruments of international politics, allowing to influence states without the direct use of military force. The use of economic restrictions has become a comprehensive alternative to traditional methods of conflict resolution, providing the international community with a means of putting pressure on violators of international law. Over the past decades, sanctions have demonstrated their effectiveness in influencing economic and political processes in various countries around the world, such as Iran, North Korea and Russia.

The issue of sanctions is particularly relevant in the context of the Russian-Ukrainian conflict, where they have become the main instrument of international response to aggression. In this regard, the study of financial sanctions as an instrument of international politics is gaining new significance, especially in the context of global economic interdependence. Studying the effectiveness of such measures, their impact on targeted states, as well as analysing possible consequences for the international financial system is an important task for both scholars and practitioners.

The study revealed the key patterns of application of financial sanctions as an instrument of international policy. It was found that multilateral sanctions regimes that combine different types of restrictions are the most effective. The economic impact of sanctions is manifested through a decline in GDP, rising inflation and devaluation of the national currency of target countries, with the degree of impact correlating with the level of integration of their economies into the global financial system.

The article reveals the growing role of secondary sanctions in enhancing the effectiveness of primary restrictions, although their excessive use can lead to fragmentation of the global financial system. In the context of the Russian-Ukrainian conflict, sanctions have demonstrated a significant economic impact, especially after 2022, but their political effectiveness remains limited. The results of the study point to the need to improve the mechanisms for applying financial sanctions by strengthening international coordination and developing more flexible sanctions regimes.

The research materials are: 1) legal acts regulating financial sanctions as an instrument of international policy, including Ukrainian and international sources; 2) works of domestic and foreign authors who study the use of financial sanctions in global politics and their impact on economic and political processes.

The following scientific methods were used: theoretical generalisation (to study the basic concepts and doctrines of financial sanctions as an instrument of international politics); analysis and synthesis (to study the impact of sanctions on the economic system of target countries and the political consequences of their application); comparative analysis (to compare the effectiveness of sanctions imposed by different countries and international organisations, in particular in the context of sanctions against Russia and Iran);formalisation method (for building a scheme of sanctions and assessing their impact on the international financial system).

Key words: financial sanctions, international politics, economic restrictions, Russian-Ukrainian conflict, sanctions regime, impact of sanctions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної політичної нестабільності та частих міжнародних конфліктів фінансові санкції набули важливого значення як засіб економічного впливу. Вони застосовуються державами та міжнародними організаціями з метою тиску на уряди, організації чи окремих осіб, які порушують міжнародні норми. Незважаючи на їх широке застосування, ефективність фінансових санкцій у досягненні поставлених політичних цілей залишається неоднозначною.

Особливо гостро ця проблема постає в контексті російсько-українського конфлікту, де санкції використовуються як основний засіб тиску на агресора. Водночас питання про те, чи здатні фінансові санкції досягти своїх стратегічних цілей без значних гуманітарних і економічних наслідків для громадян цільових країн, вимагає детального аналізу. Тому необхідність наукового дослідження ефективності фінансових санкцій як інструменту міжнародної політики, їх впливу на економіку й політику країн, а також перспектив їхнього використання є актуальною проблемою сучасного фінансового права та міжнародних відносин.

Основною **метою дослідження** є оцінка ефективності фінансових санкцій як інструменту міжнародної політики. Тобто, проаналізувати теоретичне підґрунтя та практичне застосування фінансових санкцій, оцінити їхній економічний та політичний вплив як на країни-об'єкти санкцій, так і на країни, що їх запроваджують, розглянути конкретний випадок застосування санкцій у російсько-українському конфлікті, а також визначити виклики та можливості їхнього використання для врегулювання конфлікту.

Стан опрацювання проблематики. У сучасних наукових працях значна увага приділяється дослідженню фінансових санкцій як інструменту міжнародної політики, що використовується для впливу на держави, організації та осіб без застосування військової сили. Зокрема, досліджуються питання правових основ впровадження санкцій, їх економічних і політичних наслідків, а також ефективності застосування у врегулюванні конфліктів. Ці питання широко висвітлені у роботах як українських, так і зарубіжних науковців, серед яких: Ю. Седляр, І. Стрельцова, Б. Гнатівський, К. Фліссак, І. Гонак, М. Панковець, Т. Шевчук, Ю. Хоббі, О. Моцик, С. Кулик та ін.

Водночас залишається низка питань, що потребують подальшого вивчення. Зокрема, це стосується впливу фінансових санкцій на глобальну економічну систему, адаптації країн-об'єктів до санкційних режимів, а також можливості зниження негативних гуманітарних наслідків. Не менш важливими є питання вдосконалення механізмів багатосторонньої координації санкцій та використання інноваційних підходів для їх адаптації до сучасних умов міжнародної політики. Актуальність опрацювання таких питань має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки дозволяє розробляти більш ефективні санкційні режими, спрямовані на досягнення стратегічних цілей міжнародного співтовариства.

Виклад основного матеріалу. Фінансові санкції – складний інструмент у сфері міжнародних відносин, який є примусовими економічними заходами, покликаними впливати на поведінку держав, організацій чи окремих осіб, проти яких вони спрямовані [1]. Фінансові санкції можуть функціонувати як прямий або непрямий засіб примусу. У першому випадку фінансові санкції мають на меті переконати країну, проти якої вони спрямовані, що ризики не варті наслідків санкцій. У другому випадку санкції можуть посилити тиск громадськості, щоб змусити уряд піти на поступки, або викликати соціальні заворушення з метою повалення уряду і встановлення нового, більш поступливого уряду [2].

З концептуальної точки зору фінансові санкції варто розглядати не як покарання, а як інструмент зовнішньої політики держави, спрямований на досягнення національних інтересів. Іншими словами, фінансові санкції це навмисне призупинення торговельних і фінансових відносин для досягнення певних зовнішньополітичних цілей.

Механізми, за допомогою яких діють фінансові санкції, різноманітні і постійно розвиваються. Заморожування активів блокує доступ до фінансових активів в іноземних юрисдикціях, в той час як заборона на транзакції забороняє певні види фінансової діяльності. Обмеження доступу до ринків перешкоджають суб'єктам, проти яких запроваджено санкції, виходити на міжнародні фінансові ринки, обмежуючи їхню здатність залучати капітал або здійснювати міжнародну торгівлю. Вторинні санкції розширюють сферу дії первинних санкцій, націлюючись на третіх осіб, які взаємодіють із суб'єктами, що потрапили під санкції. Крім того, обмеження доступу до систем передачі фінансових повідомлень, таких як SWIFT, може серйозно обмежити здатність об'єкта санкцій здійснювати міжнародні транзакції [3].

Фінансові санкції стали потужним інструментом державного управління, що використовується державами та міжнародними організаціями для здійснення політичного впливу, не вдаючись до воєнних дій. Мотиви застосування цих санкцій різноманітні і часто відображають цінності та стратегічні інтереси суб'єктів, що їх запроваджують. Насамперед, вони використовуються для реагування на передбачувані порушення міжнародних норм і законів, причому захист прав людини, боротьба з тероризмом і реагування на порушення міжнародного права є одними з найпоширеніших виправдань.

Приклади Ірану та Росії дають наочні приклади того, як фінансові санкції можуть вплинути на національні економіки та слугувати інструментами політичного впливу. Іран зіткнувся з численними санкціями, пов'язаними з його ядерною програмою і передбачуваною підтримкою тероризму. Ці санкції серйозно вплинули на економіку Ірану. Країна пережила значну девальвацію валюти, високу інфляцію, різке зниження експорту нафти. Економічний тиск зрештою привів Іран до столу переговорів, що призвело до Спільного всеосяжного плану дій 2015 р. [4]. Хоча санкції досягли своєї короткострокової мети щодо стримування ядерних амбіцій Ірану, вони також призвели до посилення економічних труднощів для звичайних іранців і підштовхнули країну до розвитку «економіки опору», спрямованої на зниження вразливості до зовнішнього тиску.

Досвід Росії дає уявлення про вплив фінансових санкцій на велику диверсифіковану економіку. Конфлікт між Росією та Україною став центром застосування фінансових санкцій у 21 столітті. Міжнародні санкції проти Росії у відповідь на її дії в Україні розвивалися у два основних етапи: ті, що були запроваджені після анексії Криму в 2014 році та більш комплексні заходи, запроваджені після повномасштабного вторгнення в Україну в 2022 році. Початкова хвиля санкцій у 2014 році була спрямована проти конкретних фізичних, юридичних осіб та секторів російської економіки. Ці заходи включали заморожування активів і заборону на поїздки російських чиновників і бізнесменів, тісно пов'язаних з верхівкою російського керівництва, обмеження доступу до західних ринків капіталу для великих російських банків і енергетичних компаній, а також обмеження на експорт певних технологій, зокрема тих, що стосуються розвідки і видобутку нафти [5].

Вплив цих початкових санкцій на російську економіку був значним, але не руйнівним. Росія зазнала відтоку капіталу, знецінення рубля та уповільнення економічного зростання. Однак російський уряд зміг до певної міри адаптуватися, впроваджуючи політику імпортозаміщення та розвертаючись у бік «незахідних» економічних партнерів, зокрема Китаю. Вторгнення в Україну в лютому 2022 року спричинило запровадження набагато більш комплексного та скоординованого режиму санкцій проти Росії. Ці санкції мали більш глибокий вплив на російську економіку, що призвело до значного скорочення ВВП, високої інфляції та перебоїв у роботі різних секторів [6]. Однак повний довгостроковий вплив ще належить побачити, оскільки Росія продовжує адаптуватися і шукати альтернативні економічні партнерства. Вплив цих санкцій на Україну був складним і багатогранним. З одного боку, санкції послабили здатність Росії фінансувати і підтримувати свої військові операції в Україні. З іншого боку, конфлікт і пов'язані з ним санкції мали серйозні негативні наслідки для економіки та фінансової системи України.

Українська економіка, яка вже зазнала значних труднощів через анексію Криму та конфлікт на Донбасі, зіткнулася з додатковими викликами внаслідок повномасштабного вторгнення та порушення глобальних торговельних зв'язків, спричиненого санкціями проти Росії. Як наприклад, порушення торговельних шляхів і втрата експортних ринків, особливо для сільськогосподарської продукції, знецінення валюти та інфляційний тиск, збільшення витрат на оборону, що призводить до навантаження на державний бюджет, тощо [7].

Паралельно з міжнародними санкціями Україна також запровадила власний національний режим санкцій. Правовою основою для цих заходів є Закон України «Про санкції» від 14.08.2014 р. № 1644-VII. Цей закон забезпечує основу для запровадження широкого спектру обмежувальних заходів проти іноземних держав, а також вітчизняних та іноземних фізичних та юридичних осіб, які вважаються причетними до агресії проти України або підтримують її [8]. Українські санкції спрямовані проти численних російських і проросійських фізичних та юридичних осіб, зокрема політиків, бізнесменів, представників ЗМІ та компаній, що працюють на окупованих територіях. І хоча прямий економічний вплив цих санкцій може бути обмеженим порівняно з міжнародними заходами, вони виконують важливі політичні та правові функції, підтверджуючи позицію України щодо конфлікту та створюючи правові підстави для повернення активів і майбутніх репарацій.

Фінансові санкції, як міжнародні, так і національні, розглядаються українською владою та її міжнародними партнерами як ключовий механізм відновлення територіальної цілісності України. Теорія, що лежить в основі цього підходу, полягає в тому, що постійний економічний тиск на Росію врешті-решт змусить її змінити свою агресивну політику щодо України [7]. Приклади вищезазначених демонструють, що хоча фінансові санкції можуть чинити значний тиск на цільові держави, їх ефективність у досягненні конкретних політичних цілей широко варіюється залежно від таких факторів, як економічна структура цільової країни, її інтеграція у світову економіку та її

політична система [9]. Крім того, вони підкреслюють складну взаємодію між економічним тиском і прийняттям політичних рішень, а також потенціал для непередбачених наслідків і адаптивних відповідей з боку санкціонованих авторитарних держав з обмеженою інтеграцією у світову економіку.

Ефективність фінансових санкцій як інструменту міжнародної політики була предметом інтенсивних дискусій серед політиків, науковців та економістів. Для оцінки ефективності фінансових санкцій вкрай важливо встановити чіткі критерії оцінки ефективності, які можуть вимірювати як безпосередній економічний вплив, так і більш широкі політичні наслідки цих заходів. Первинні критерії оцінки ефективності санкцій зазвичай включають ступінь економічного тиску на цільову країну та ступінь її політичної ізоляції. Економічний тиск можна виміряти за допомогою таких показників, як зміна ВВП, темпи інфляції, оцінка валюти, обсяги торгівлі та потоки іноземних інвестицій [10]. Вплив на конкретні сектори, на які спрямовані санкції, такі як енергетика або фінанси, також служить ключовим показником. Політичну ізоляцію можна оцінити, проаналізувавши зміни в дипломатичних відносинах цільової країни, її участь у міжнародних організаціях і форумах, а також її здатність формувати або підтримувати альянси. Однак самі по собі ці кількісні заходи не дають повної картини ефективності санкцій. Якісні оцінки не менш важливі, включаючи політичні відповіді цільового режиму, зрушення в громадській думці всередині санкційної країни та зміни в поведінці держав. Крім того, часові рамки для оцінки мають вирішальне значення, оскільки вплив санкцій може значно розвиватися з часом, а короткострокові економічні шоки потенційно поступаються місцем довгостроковим адаптаціям [9].

Питання про те, чи досягають санкції своїх цілей, таким чином, не піддається простій відповіді «так» чи «ні». Санкції здаються найбільш ефективними, коли вони багатосторонні, чітко пов'язані з досяжними цілями і доповнені іншими дипломатичними інструментами. Однак навіть у випадках, коли санкції не повною мірою досягають заявлених цілей, вони можуть служити іншим цілям. Як приклад, вони можуть діяти як стримуючий фактор, сигналізувати міжнародне несхвалення певної поведінки та забезпечити невійськові засоби застосування тиску. Більш того, загроза санкцій іноді може бути настільки ж ефективною, як і їх фактичне введення при впливі на поведінку держави. Незважаючи на певні успіхи, змішаний рекорд ефективності санкцій вказує на чітку необхідність реформ у тому, як вони задумані, впроваджені та контролюються [11]. Можливі зміни для підвищення ефективності можуть включати в себе: більш цілеспрямовані підходи, тобто відхід від широких, всеосяжних санкцій до «розумних» санкцій, спрямованих проти конкретних осіб, організацій або секторів, відповідальних за небажану поведінку; посилення міжнародної координації, шляхом удосконалення механізмів багатосторонньої угоди про санкції для підвищення їх легітимності та зменшення можливостей для ухилення від санкцій; гнучка реалізація, тобто розробка більш адаптивних санкційних режимів, які можуть бути швидко скориговані у відповідь на зміни в поведінці цілі або непередбачені наслідки.

Висновки. Фінансові санкції стали складним і потужним інструментом міжнародної політики у 21 столітті. Вони залишаються важливим інструментом в арсеналі міжнародних політиків. Їх еволюція від прямого економічного ембарго до більш цілеспрямованих фінансових заходів відображає зростаюче розуміння глобальної економічної взаємозалежності та складнощів сучасного державного будівництва. Оскільки міжнародне співтовариство продовжує боротися з викликами глобальному миру і безпеці, виважене і стратегічне використання фінансових санкцій, ймовірно, буде відігравати все більш важливу роль.

Однак неоднозначна оцінка ефективності санкцій слугує нагадуванням про необхідність постійної переоцінки та вдосконалення цього інструменту. Майбутні дослідження і розробка політики повинні бути спрямовані на підвищення точності, адаптивності та підзвітності санкційних режимів. Тільки завдяки таким постійним зусиллям міжнародне співтовариство може сподіватися на максимальне використання потенціалу фінансових санкцій як засобу сприяння дотриманню міжнародних норм і врегулювання конфліктів без застосування військової сили.

Зрештою, історія фінансових санкцій ще тільки пишеться. Їх роль у формуванні результату російсько-українського конфлікту та інших поточних глобальних викликів надасть цінні уроки як для політиків, так і для науковців. У міру того, як ми рухаємося вперед, вдумливе і стратегічне застосування фінансових санкцій, засноване на ретельному аналізі і чіткому розумінні їхніх сильних і слабких сторін, матиме вирішальне значення для вирішення складного геополітичного ландшафту 21-го століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Седляр Ю.О. Міжнародні санкції у світовій політиці: теорія і практика. Миколаїв: Вид–во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. 412 с.
2. Стрельцова І.С. Економічні санкції як засіб політичного впливу: бакалаврська робота. Миколаїв: НУК, 2024. 81 с. URL: https://eir.nuos.edu.ua/handle/123456789/8489.
3. Гнатівський Б. Фінансові санкції у контексті формування безпекового простору: теоретичні засади. *Світ фінансів*, (1 (78)), 27–38, 2024. URL: http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1670.
4. Фліссак К.А. Економічні санкції та специфіка їх позиціонування в сучасних міжнародних відносинах. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 1. С. 72–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_1_14.
5. Гонак, І.М. Міжнародні економічні санкції як ефективний інструмент забезпечення міжнародної безпеки. *Формування та розвиток інноваційного потенціалу економіки України* 2017. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=INC4gWMAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=INC4gWMAAAAJ:WF5omc3nYNoC.
6. Панковець М.П., Шевчук Т.В. Міжнародні економічні санкції в системі міжнародної безпеки: досвід та ефективність застосування в сучасних умовах. *Scientific Bulletin of UNFU*, вип. 34, вип. 4, 2024, с. 34–40, doi: 10.36930/40340405.
7. Кулик С.А. Економічні санкції як інструмент протекціонізму в системі міжнародних відносин. *Бакалаврська робота*. Тернопіль: ЗУНУ, 2024. 40 с.
8. Малишева Ю.В Цілеспрямовані санкції та їх застосування Радою Безпеки ООН: дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Нац. акад. наук України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2016. 253 с.
9. Тувакова Н.В. Аналіз економічних наслідків чинних санкцій для країн ЄС, РФ та України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2015. Вип. 2. С. 128–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2015_2_31.
10. Моцик О. Міжнародні санкції проти Російської Федерації як інструмент тиску та покарання за агресію проти України й інші міжнародні злочини. *Україна дипломатична*. 2020. Вип. 21. С. 744–754. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2020_21_66.
11. Хоббі Ю.С. Проблеми нормативно-правового регулювання санкцій в Україні в контексті міжнародного досвіду. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 4. С. 51–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2021_4_8.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.26

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ФІНАНСОВОГО ПРАВА У ПРОТИДІЇ ВІДМИВАННЮ КОШТІВ

Шаренко М.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-9628-4401

Чумаченко В.В.,
студентка 3 курсу
факультету слідчої та детективної діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Шаренко М.С., Чумаченко В.В. Роль міжнародного фінансового права у протидії відмиванню коштів.

У статті розглядається роль міжнародного фінансового права в боротьбі з відмиванням коштів у глобальному масштабі. Відмивання коштів, яке включає легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом, є однією з головних загроз сучасній фінансовій стабільності та безпеці. Ця проблема має транскордонний характер, оскільки фінансові злочини часто охоплюють кілька юрисдикцій, що значно ускладнює їх виявлення та припинення. Відсутність єдиних стандартів або узгоджених дій між країнами створює сприятливі умови для незаконної діяльності, зокрема використання офшорних зон та складних схем приховування джерел коштів. У статті проаналізовано ключові міжнародні інструменти, такі як рекомендації FATF (Financial Action Task Force), що формують загальні стандарти боротьби з цим явищем, та надають методологію для виявлення та усунення фінансових злочинів. Особлива увага приділяється ролі нормативно-правових актів Європейського Союзу, включаючи Шосту директиву (6AMLD), яка суттєво розширює вимоги до національних законодавств держав-членів, впроваджуючи нові правила ідентифікації фінансових злочинів та посилюючи відповідальність за їх вчинення. Крім того, приділяється увага впливу міжнародного співробітництва, яке є необхідним для успішної протидії фінансовим злочинам і забезпечення прозорості фінансових операцій. У статті також висвітлюється український контекст імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство. Розглядаються ключові виклики, серед яких корупція, обмежені технічні ресурси та недостатня ефективність правоохоронних органів. На завершення зазначаються перспективи подальшого вдосконалення регулювання, які можуть сприяти посиленню фінансової безпеки на національному та міжнародному рівнях. Крім того, приділяється увага впливу міжнародного співробітництва, яке є необхідним для успішної протидії фінансовим злочинам і забезпечення прозорості фінансових операцій. У статті також висвітлюється український контекст імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство. Розглядаються ключові виклики, серед яких корупція, обмежені технічні ресурси та недостатня ефективність правоохоронних органів. Особливо актуальними є питання цифровізації процесів фінансового моніторингу, запровадження автоматизованих систем звітності та розширення міжнародного обміну інформацією про підозрілі транзакції. На завершення зазначаються перспективи подальшого вдосконалення регулювання, які можуть сприяти посиленню фінансової безпеки на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: міжнародне фінансове право, відмивання коштів, FATF, міжнародне співробітництво, фінансові злочини.

Sharenko M.S., Chumachenko V.V. The role of international financial law in combating money laundering.

The article examines the role of international financial law in combating money laundering on a global scale. Money laundering, which involves the legalization of proceeds obtained through criminal means, is one of the main threats to modern financial stability and security. This issue has a cross-border nature, as financial crimes often span multiple jurisdictions, significantly complicating their detection and suppression. The absence of unified standards or coordinated actions between countries creates favorable conditions for illegal activities, including the use of offshore zones and complex schemes to conceal the origins of funds. The article analyzes key international instruments such as the FATF (Financial Action Task Force) recommendations, which establish general standards for combating this phenomenon and provide methodologies for detecting and addressing financial crimes. Special attention is given to the role of European Union regulatory acts, including the Sixth Anti-Money Laundering Directive (6AMLD), which significantly expands the requirements for the national legislation of member states, introducing new rules for the identification of financial crimes and enhancing liability for their commission. Furthermore, the article emphasizes the importance of international cooperation, which is essential for the effective counteraction of financial crimes and ensuring transparency in financial transactions. The Ukrainian context of implementing international standards into national legislation is also highlighted. Key challenges are addressed, including corruption, limited technical resources, and the insufficient efficiency of law enforcement agencies. The article underscores the pressing issues of digitalizing financial monitoring processes, introducing automated reporting systems, and expanding international information exchange on suspicious transactions. Finally, it outlines prospects for further regulatory improvements that can strengthen financial security at both national and international levels.

Key words: international financial law, money laundering, FATF, international cooperation, financial crimes.

Актуальність теми. Відмивання коштів є однією з головних загроз фінансовій стабільності у світі. Цей процес включає легалізацію коштів, отриманих незаконним шляхом, що ставить під загрозу ефективність економічних систем. У сучасному світі боротьба з відмиванням коштів є пріоритетом не лише на національному, а й на міжнародному рівні, адже фінансові потоки не мають кордонів. У статті розглядаються питання нормативно-правового регулювання у цій сфері на міжнародному рівні, зокрема роль FATF та інших інституцій.

Метою статті є дослідження ролі міжнародного фінансового права у протидії відмиванню коштів як глобальної загрози фінансовій стабільності та безпеці. Аналізуючи ключові міжнародні інструменти, нормативно-правові акти ЄС та контекст українського законодавства, стаття спрямована на виявлення основних проблем та перспектив ефективного впровадження міжнародних стандартів. Особлива увага приділяється значенню співпраці між державами для забезпечення прозорості фінансових операцій та зменшення ризиків, пов'язаних із фінансовими злочинами.

Постановка проблеми. Відмивання коштів є глобальною проблемою, яка має серйозний вплив на економічну та фінансову безпеку країн. Цей процес включає легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом, і ставить під загрозу стабільність фінансових систем, чесність бізнесу та довіру до державних інституцій. За даними міжнародних організацій, обсяги відмитих коштів щорічно досягають трильйонів доларів, що підриває не лише національні економіки, а й глобальну фінансову стабільність. Основна складність у протидії відмиванню коштів полягає у його транскордонному характері. Фінансові злочини часто охоплюють кілька юрисдикцій, що дозволяє злочинцям використовувати різні правові системи для приховування походження незаконних коштів. Відсутність єдиних стандартів і недостатня координація між країнами сприяють розвитку таких злочинів. Особливою проблемою є використання офшорних зон, криптовалют та анонімних фінансових інструментів, які ускладнюють моніторинг та контроль за транзакціями. Міжнародне фінансове право є ключовим інструментом у боротьбі з цим явищем. Організації, такі як FATF (Financial Action Task Force), ООН, а також регіональні структури, зокрема Європейський Союз, розробляють стандарти та механізми для уніфікації підходів до боротьби з відмиванням коштів. Зокрема, FATF встановлює 40 рекомендацій, що є глобальними стандартами у цій сфері, а Європейський Союз ухвалює директиви, які гармонізують законодавства держав-членів. Однак ефективність імплементації цих стандартів у національне законодавство країн залишається неоднорідною. Україна, як частина міжнародної спільноти, зіткнулася з численними викликами у

сфері боротьби з відмиванням коштів. Попри прийняття національних нормативно-правових актів, адаптованих до міжнародних стандартів, корупція, недостатня технічна оснащеність та низька ефективність правоохоронних органів створюють перешкоди для успішної реалізації цих норм. Додатковою проблемою є стрімкий розвиток цифрових технологій, який створює нові виклики для регуляторів і правоохоронних органів. Проблема боротьби з відмиванням коштів є багатогранною, і її вирішення потребує комплексного підходу. Міжнародне фінансове право забезпечує необхідні інструменти, але ефективність їх застосування залежить від політичної волі, ресурсів та координації зусиль на національному та міжнародному рівнях.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика боротьби з відмиванням коштів та роль міжнародного фінансового права активно досліджується провідними науковцями, які роблять значний внесок у розуміння цієї теми. Серед них варто виділити Крейга Макдоннелла, який аналізує рекомендації FATF та їх вплив на гармонізацію національного законодавства, акцентуючи на викликах, пов'язаних із сучасними технологіями. Сьюзан Роуз-Аккерман досліджує зв'язок між корупцією та відмиванням коштів, наголошуючи на важливості міжнародного співробітництва та прозорості державних фінансових операцій. Герберт Кронке вивчає юридичні аспекти регулювання фінансових потоків у межах Європейського Союзу, зокрема вплив директив ЄС на національні системи контролю. Філіп М. Ніколсон зосереджується на механізмах виявлення транскордонних схем відмивання коштів, підкреслюючи роль штучного інтелекту та блокчейн-технологій у фінансовому моніторингу. Мері Батлер вивчає правові аспекти впровадження стандартів FATF, акцентуючи на важливості підвищення кваліфікації спеціалістів і вдосконалення механізмів міжнародного обміну інформацією. Дослідження цих науковців є важливим внеском у розвиток міжнародного фінансового права та ефективної боротьби з фінансовими злочинами, адже вони не лише визначають сучасні виклики, а й пропонують шляхи їх вирішення, сприяючи вдосконаленню глобальної системи протидії відмиванню коштів.

Виклад основного матеріалу. Відмивання коштів є складним багатоступеневим процесом, що включає три основні етапи: розміщення, нашарування та інтеграцію. Розміщення передбачає внесення незаконно отриманих коштів у фінансову систему через депозити, купівлю активів чи переведення у готівку. Нашарування є етапом, на якому кошти багаторазово переміщуються між рахунками, країнами чи фінансовими установами з метою маскування їхнього походження. Інтеграція полягає у включенні цих коштів у легальну економіку через інвестиції, купівлю майна чи інші фінансові операції.

Глобалізація фінансових ринків створила нові можливості для злочинців, дозволяючи швидко переміщувати кошти через різні юрисдикції, зменшуючи ймовірність їх виявлення. Використання офшорних зон, анонімних рахунків та криптовалютних технологій значно ускладнює моніторинг транзакцій. Багато країн не мають достатніх ресурсів або законодавчої бази для боротьби з такими схемами, що створює прогалини у глобальній фінансовій безпеці.

Міжнародне співробітництво є основою протидії відмиванню коштів. Організації, такі як FATF, Європейський Союз та ООН, встановлюють стандарти і механізми взаємодії між країнами для забезпечення прозорості та ефективного моніторингу фінансових операцій. Наприклад, FATF створює рекомендації щодо ідентифікації клієнтів, моніторингу транзакцій та обміну інформацією між юрисдикціями [1]. У свою чергу, ЄС впроваджує директиви, спрямовані на гармонізацію правил серед держав-членів.

Ключовою проблемою залишається нерівномірність імплементації міжнародних стандартів у різних країнах. Деякі юрисдикції надають перевагу локальним економічним інтересам, відкладаючи виконання глобальних зобов'язань. Крім того, низький рівень технічного забезпечення та корупція у багатьох країнах значно ускладнюють боротьбу з фінансовими злочинами. Відсутність єдиної бази даних для відстеження підозрілих транзакцій також є серйозним викликом.

Україна, як частина міжнародної спільноти, робить значні зусилля для впровадження рекомендацій FATF та адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів. Наприклад, Законом України « Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2] визначено механізми фінансового моніторингу, а також встановлено вимоги до звітування про підозрілі операції. Проте, існує необхідність у посиленні технічного оснащення правоохоронних органів та підвищенні кваліфікації персоналу для більш ефективної протидії злочинам у цій сфері.

Важливим є також розвиток технологій моніторингу, зокрема автоматизованих систем аналізу транзакцій, які можуть значно покращити ефективність виявлення підозрілих операцій. Подальше вдосконалення систем міжнародного обміну інформацією, запровадження криптографічних інструментів для забезпечення безпеки даних та посилення санкцій проти порушників є важливими елементами глобальної стратегії боротьби з відмиванням коштів.

FATF (Financial Action Task Force) є однією з найбільш впливових міжнародних організацій, що займаються розробкою і впровадженням стандартів для протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Заснована у 1989 році, FATF стала основним інститутом, що об'єднує зусилля понад 200 юрисдикцій для досягнення єдиних стандартів у сфері фінансової безпеки. Головною основою діяльності FATF є 40 рекомендацій, які регулярно оновлюються відповідно до сучасних викликів у фінансовій сфері [1].

Рекомендації FATF охоплюють широкий спектр аспектів, включаючи вимоги до ідентифікації клієнтів, моніторинг транзакцій, регулювання діяльності фінансових установ, а також посилення міжнародної співпраці. Країни-члени зобов'язані імплементувати ці рекомендації у національне законодавство, забезпечуючи їхню ефективність через правоохоронні органи та фінансові інститути.

Одним із ключових механізмів FATF є розробка типологій фінансових злочинів, що дозволяє виявляти нові схеми відмивання коштів та адаптувати законодавство і процедури моніторингу до змін у злочинних стратегіях. Крім того, FATF регулярно проводить оцінювання юрисдикцій за рівнем відповідності міжнародним стандартам. Результати цих оцінювань відображаються у звітах, які можуть впливати на економічну та фінансову репутацію країни.

Важливим інструментом FATF є список юрисдикцій, які мають стратегічні недоліки у боротьбі з відмиванням коштів. Країни, що потрапляють до цього списку, стикаються з жорсткими економічними санкціями та обмеженнями на міжнародних фінансових ринках. Такий підхід стимулює держави до швидшого виконання рекомендацій та вдосконалення національних систем контролю.

FATF також активно співпрацює з регіональними організаціями, такими як MONEYVAL, APG (Asia/Pacific Group on Money Laundering) та інші [1]. Це дозволяє забезпечити локальну адаптацію стандартів FATF, враховуючи специфіку регіональних ринків. Наприклад, MONEYVAL працює з країнами Європи та СНД, надаючи рекомендації та підтримку у впровадженні міжнародних стандартів.

Особливу увагу FATF приділяє сучасним викликам, таким як використання криптовалют у фінансових злочинах. Організація розробила додаткові рекомендації щодо регулювання віртуальних активів, зокрема вимоги до провайдерів криптографічних послуг, що сприяє підвищенню прозорості та зменшенню ризиків, пов'язаних із використанням цифрових фінансових технологій [1].

Попри значні досягнення, FATF стикається з низкою викликів, зокрема нерівномірністю імплементації стандартів серед країн-членів, недостатнім технічним забезпеченням у деяких юрисдикціях та зростанням складності фінансових схем. Проте, організація продовжує адаптувати свої підходи, впроваджуючи нові інструменти моніторингу та сприяючи глобальному співробітництву.

Україна, як член міжнародної спільноти, здійснила значні кроки у впровадженні рекомендацій FATF та директив ЄС у національне законодавство. Зокрема, Законом України « Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [2] визначено механізми контролю та звітування про підозрілі операції. Проте, залишаються виклики, пов'язані з корупцією, недостатньою технічною оснащеністю та слабкою ефективністю правоохоронних органів.

Імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство стала важливим кроком для України на шляху до інтеграції з Європейським Союзом. Зокрема, було створено систему державного фінансового моніторингу, яка включає як державні установи, так і фінансові організації, що зобов'язані звітувати про підозрілі операції. Крім того, проводяться навчальні заходи для підвищення кваліфікації спеціалістів у сфері фінансового моніторингу [4].

Попри це, проблема ефективного впровадження стандартів залишається актуальною. Значну увагу потрібно приділити модернізації технологічної бази, забезпеченню прозорості процесів і запровадженню ефективних механізмів відповідальності за порушення фінансових норм. Необхідним є також підвищення рівня міжнародної співпраці для обміну інформацією щодо фінансових злочинів.

Попри значні досягнення у сфері протидії відмиванню коштів, залишається низка проблем, які потребують вирішення. Основними викликами є відсутність централізованих баз даних для відстеження підозрілих транзакцій; складність у координації між національними та міжнародними органами; високий рівень корупції, який гальмує ефективну імплементацію стандартів; швидкий розвиток технологій, зокрема криптовалют, що ускладнює моніторинг фінансових операцій.

Так, перспективи розвитку включають вдосконалення технологій моніторингу, таких як впровадження штучного інтелекту для аналізу великих масивів даних, розширення міжнародної співпраці шляхом укладення нових угод про обмін інформацією, модернізація законодавчої бази для адаптації до сучасних викликів та створення єдиної платформи для звітності про підозрілі фінансові операції.

Висновки. Міжнародне фінансове право відіграє ключову роль у протидії відмиванню коштів, забезпечуючи стандартизацію процедур і посилення співпраці між державами. Проте, його вплив виходить за межі формальної гармонізації: це інструмент глобальної координації, що забезпечує прозорість фінансових операцій та запобігає використанню фінансових систем у злочинних цілях. Україна, як частина міжнародної спільноти, демонструє прогрес у впровадженні міжнародних стандартів протидії відмиванню коштів. Законодавчі зміни, впровадження державного моніторингу та підвищення обізнаності учасників фінансового ринку є важливими кроками. Водночас, виклики у вигляді корупції, недостатньої технічної бази та нестачі кваліфікованих кадрів вимагають додаткових зусиль. Конкретними рекомендаціями для України можуть бути посилення технічної інфраструктури через модернізацію IT-систем для моніторингу транзакцій і запровадження централізованих баз даних, підвищення кваліфікації кадрів через програми навчання, зокрема із залученням міжнародних експертів, забезпечення більш жорсткого контролю за використанням криптовалют шляхом запровадження регулювання, що відповідає рекомендаціям FATF, посилення міжнародного співробітництва, особливо в обміні даними з фінансових розвідок інших країн, а також вдосконалення механізмів звітності для спрощення взаємодії між фінансовими установами та контролюючими органами. На міжнародному рівні важливо зберігати актуальність стандартів FATF і продовжувати розвиток регіональних ініціатив, таких як AMLA в ЄС. Спільні зусилля країн світу можуть значно обмежити можливості для фінансових злочинів і сприяти зміцненню глобальної фінансової безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. FATF. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation: The FATF Recommendations. 2023. URL: https://www.fatf-gafi.org (дата звернення: 10.12.2024).
2. Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. Official Journal of the European Union. 2018. URL: https://eur-lex.europa.eu (дата звернення: 10.12.2024).
3. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06 грудня 2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25, ст. 171. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text (дата звернення: 10.12.2024).
4. Комітет з питань фінансового моніторингу України. Звіт про стан імплементації міжнародних стандартів у сфері запобігання відмиванню коштів. 2023. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/0350/zvity/zvit2023ukr.pdf (дата звернення: 10.12.2024).

УДК 342.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.27

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Шопіна І.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3334-7548
e-mail: shopina.i.m@gmail.com

Шопіна І.М. Формування правових цінностей у системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військовослужбовців.

На основні аналізу правових актів зроблено висновок про недостатність системності у формуванні правових цінностей військовослужбовців, що потребує здійснення низки заходів організаційного, теоретико-методологічного та правового характеру. З'ясовано, що потребують свого коригування прогалини, пов'язані із визначенням правового статусу суб'єктів здійснення виховних впливів. Визначено, що назріла необхідність осучаснення форм та методів виховної роботи. Враховуючи тривалість російської збройної агресії проти України, відкладання питань національно-патріотичного, військово-патріотичного та правового виховання військовослужбовців на мирний час уявляється непередбачливим.

У статті акцентовано увагу на тому, що в умовах правового режиму воєнного стану формування правових цінностей у військовослужбовців ускладнено низкою проблем, до яких належать: а) примат сили, який утверджується нині у міжнародному просторі і знаходить свій прояв у недієвості міжнародних механізмів стримування та притягнення до відповідальності держави-агресора за численні порушення гуманітарного права, цілісності та недоторканості території інших держав у межах їх кордонів; б) тривала недооцінка державою важливості формування у всіх верств населення готовності до збройного опору у разі нападу противника; в) непродумана мобілізаційна політика, яка сприяла створенню численних правових лазівок для ухилення від виконання військового обов'язку; г) недостатність кваліфікації існуючих суб'єктів, які здійснюють виховні впливи, особливо в аспекті роботи з військовослужбовцями зрілого віку, педагогічна робота з якими будується за іншими алгоритмами, ніж з дітьми та юнацтвом; ґ) недосконаліть нормативно-правових актів, якими регламентується правове виховання військовослужбовців.

Наголошено на тому, що формування правових цінностей у військовослужбовців є елементом національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання. Метою цієї діяльності є закріплення у ціннісно-мотиваційній сфері військовослужбовця ідеї про важливість правових способів та методів вирішення конфліктів та розв'язання проблем, які виникають в їх службовій діяльності та особистісному просторі. Критерієм результативності діяльності з формування правових цінностей є їх відтворення у повсякденній діяльності військовослужбовця під час вибору правових способів та методів досягнення його цілей.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, виховання, виховний процес, військовослужбовці, правові цінності, соціально-ціннісні потреби, правове виховання, правова поведінка.

Shopina I.M. Formation of legal values in the system of national-patriotic and military-patriotic education of servicemen.

Based on the analysis of legal acts, the article concludes that there is a lack of consistency in the formation of legal values of servicemen, which requires a number of organizational, theoretical, methodological and legal measures. The author argues that the gaps related to the determination of the

legal status of the subjects of educational influences need to be corrected. The author emphasizes that there is a need to modernize the forms and methods of educational work. Given the duration of Russia's armed aggression against Ukraine, postponing the issues of national-patriotic, military-patriotic and legal education of servicemen to peacetime seems to be unpredictable.

The article emphasizes that under the legal regime of martial law, the formation of legal values in servicemen is complicated by a number of problems, including: a) the primacy of force which is currently being asserted in the international space and is manifested in the ineffectiveness of international mechanisms for deterring and holding the aggressor State accountable for numerous violations of humanitarian law, integrity and inviolability of the territory of other States within their borders; b) the State's continued underestimation of the importance of forming legal values in all segments of the population.

It is concluded that the formation of legal values in servicemen is an element of national-patriotic and military-patriotic education. The purpose of this activity is to consolidate the idea of the importance of legal ways and methods of conflict resolution and solving problems arising in their service activities and personal space in the value and motivational sphere of servicemen. The criterion for the effectiveness of the activities aimed at forming legal values is their reproduction in the daily activities of a serviceman when choosing legal ways and methods of achieving his goals.

Key words: national-patriotic education, military-patriotic education, upbringing, educational process, servicemen, legal values, social and value needs, legal education, legal behavior.

Постановка проблеми. Повномасштабна російська збройна агресія проти України виявила критичні недоліки в системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання в нашій державі. Тривала недооцінка цієї сфери призвела до формування індивідуалістичних цінностей у частини населення, що, з одного боку, в цілому відповідає тенденціям розвитку ліберальної правової держави, але з іншого – суперечить потребам суспільства в умовах тривалого збройного конфлікту високої інтенсивності. Часті випадки ухилення від призову за мобілізацією, численні приклади спроб незаконного перетину державного кордону та зловживання процедурами отримання інвалідності є яскравими проявами цієї проблеми. Недостатній рівень патріотичної свідомості частини суспільства та неготовність деяких громадян до захисту Вітчизни почасти обумовлені тривалим ігноруванням питань національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання.

Слід визнати, що існуюча модель виховання не повною мірою відповідає сучасним викликам і недостатньо забезпечує формування в молоді почуття патріотизму та відповідальності за майбутнє країни. Особливо слід відмітити зростання у всіх верствах суспільства тенденцій правового нігілізму, що знаходить свій прояв у пошуку позаправових шляхів вирішення існуючих проблем та виборі варіантів поведінки, які містять порушення правових приписів. Одним із проявів цього є збільшення випадків самовільного залишення частини військовослужбовцями. Отже, система національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання потребує кардинальних змін. Вказане слугує підтвердженням актуальності теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, пов'язані з формуванням правових цінностей у системі виховання розглядав у своїх роботах Ю. Кривицький, який дійшов висновку, що правове виховання є складовою правової соціалізації особи та спрямоване на глибоке розуміння аспектів і рівнів цінності права, свідоме ставлення до прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, повагу до правового порядку, сумлінну реалізацію норм права. Правовиховний процес, головною метою якого є переміщення правових цінностей із зовнішньої для людини сфери у площину її внутрішніх уявлень, на думку вченого, виступає важливим механізмом праводержавотворення, а також засобом подолання деформацій правосвідомості та правової культури [1, с. 105]. Особливо цінним у представленій позиції, на нашу думку, є концентрування уваги на аспекті інтеріоризації, від ефективності якого у майбутньому залежатиме правова поведінка індивіда.

На думку Ю. Липовець, яка дослідила сутність правових цінностей та систематизувала їх, правові цінності-ідеали належать до сфери бажаного та є орієнтирами у конструюванні соціального світу, натомість правові цінності-компроміси є складовою світу сущого і через належне у формі правових норм є соціальним кодом конкретного суспільства. Ці правові цінності-компроміси виконують технічну функцію в організації, стратифікації та ієрархіїзації суспільства, мають розроблений механізм забезпечення та часово-просторову обмеженість [2]. Представлена вченою

систематизація є значним внеском у розробку механізмів, притаманних правовій державі і її процесам правозастосування.

О. Сивак і В. Дурач розглядають правові цінності в аспекті правової культури. Автори вважають, що правова культура, на відміну від правової реальності, «включає правові цінності, створені на попередніх етапах історичного розвитку держави і права. Тривалий час вивчався ідеальний аспект цього соціального явища, причому акцент робився передусім на правосвідомості, не надавалась оцінка реальному рівню правової культури, яка найчастіше зводилася до правосвідомості. Свідомість вчених засліплював «розвинутий соціалізм», що наводив думку на «розвинуту правову культуру». Такий підхід заважав реальній оцінці проблем, по суті маскував труднощі у правовій сфері суспільства. Отже, правову культуру можна розглядати як одну із категорій загальнолюдських цінностей, як важливий результат загальнодемократичних, загальнокультурних надбань прогресивного людства. Вона стає невід'ємним компонентом цивілізованої і правової держави, яка визначає у своїй організації та діяльності право, яке підпорядковане цивільному суспільству і гарантує невідчужені права людини» [3]. Слід погодитися з думкою щодо надзвичайної важливості поведінкових аспектів правової культури, в яких правові цінності знаходять своє практичне втілення.

Л. Полуніна зазначає, що метою правового виховання у державному вищому військовому навчальному закладі є формування високого професійного рівня правової свідомості та правової культури курсантів, що забезпечить бездоганне дотримання ними нормативно-правових актів різної юридичної сили як під час безпосереднього виконання службових обов'язків, так і у повсякденному житті, прищеплення їм почуття особистої відповідальності. Завдання правового виховання військовослужбовців Національної гвардії України науковиця бачить наступним чином: 1) формування почуття справедливості і нетерпимості до правопорушень, а також 2) формування непохитної стійкості до унеможливлення вчинення ними кримінальних правопорушень [4, с. 117]. Повністю погоджуючись з думкою авторки щодо значущості правової культури та правової свідомості курсантів, зауважимо однак, що в умовах наявності великої кількості суперечностей та прогалин у системі військового законодавства набуває важливості формування військовослужбовцями правових варіантів своєї поведінки в ситуації правової невизначеності, що, у свою чергу, вимагає включення до завдань правового виховання розуміння та інтеріоризацію принципу верховенства права.

Наведені вище та інші праці вчених, які вивчали сутність правових цінностей, правової культури, правової поведінки як складових, векторів розвитку та орієнтирів системи національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання, свідчать, що у правовій науці сформовані науково-методологічні позиції щодо розуміння означених видів виховання. Разом з тим стосовно військовослужбовців як особливих суб'єктів виховних впливів ще спостерігається недостатність наукових напрацювань, що обумовлює актуальність теми цієї статті.

Мета статті – визначити особливості формування правових цінностей у системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми оптимальної організації виховних процесів, суб'єктами яких є військовослужбовці, мають своїми витоками загальну організацію національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання у суспільстві. Формування особистості соціально відповідального громадянина, якій усвідомлює і свої права та свободи, і свої обов'язки перед суспільством, потребує активної цілеспрямованої роботи багатьох суб'єктів, цілі та завдання яких для досягнення запланованого результату мають бути узгодженими. Таке узгодження відбувається на рівні правового регулювання, яке дозволяє досягти як єдиного розуміння термінів та понять у певній сфері суспільних відносин, так і виробити спільну позицію стосовно запланованих заходів та критеріїв їх оцінювання. Розвиток правового забезпечення виховних процесів має довгу історію і може слугувати темою для окремих наукових досліджень. Однак, враховуючи мету нашого дослідження, ми вважаємо за доцільне зупинитися на розгляді сучасного етапу правового регулювання національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання.

13 грудня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який визначає мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації вказаної політики як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії

участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері [5]. Вказаний правовий акт містить два визначення базових понять у досліджуваній сфері. Національно-патріотичне виховання розуміється у Законі як наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України. Військово-патріотичне виховання тлумачиться як наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони [5].

Підтримуючи в цілому означені цілі, зауважимо, що їх досягнення потребує консолідованої діяльності суб'єктів, які здійснюють виховні заходи, і, головне – продуманого підходу до їх проведення, який включає відстеження та оцінювання ефекту кожного з них. Відповідно до положень ст.17 вказаного Закону забезпечення національно-патріотичного виховання та громадянської освіти військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового і начальницького складу, працівників сил безпеки і сил оборони належить до повноважень сил безпеки і сил оборони. Відповідно до термінології Закону України «Про національну безпеку України», сили оборони – це Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави [6]. У Законі України «Про Збройні Сили України» міститься згадування про виховання військовослужбовців, однак його суб'єкти там не визначені. Натомість, у правових документах, які регламентують діяльність Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, їх компетенція організовувати, координувати та контролювати виховання військовослужбовців не визначена. Відсутність належним чином визначених повноважень суб'єктів виховних впливів не може не позначатися на якості виховного процесу. Нині у Збройних Силах України відбувається реформування системи морально-психологічного забезпечення, на яку було у тому числі покладено здійснення виховної роботи, проте новостворена система психологічної підтримки персоналу викликає багато нарікань стосовно визначення сфери її компетенції. Не дає відповіді на питання про суб'єктів здійснення виховних впливів і Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року, в якій у підрозділі 3.4.1 йдеться про те, що у мирний час слід організувати взаємодію (комунікацію) Збройних Сил України з державними та громадськими організаціями щодо реалізації заходів національно-патріотичного виховання та військово-професійної орієнтації громадян [7] (тобто виховна функція покладається на невизначене коло осіб, світоглядна та ідеологічна спрямованість яких невідома). Під час дії воєнного стану здійснення вказаних виховних впливів залишається невизначеним. Зрозуміло, що здійснення виховних функцій покладається на командирів в силу ст. 13 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України та інших правових актів. Однак нині до сил оборони України було призвано за мобілізацією велику кількість громадян з дуже різним рівнем розвитку ціннісно-мотиваційної сфери, у тому числі й на офіцерські посади. Деякі з них самі потребують допомоги і коригування в аспекті формування соціальної та громадянської відповідальності. Отже, розмитість компетенції органів військового управління в виховній сфері уявляється за таких умов небезпечною.

Що стосується формування у військовослужбовців правових цінностей, то цей процес також потребує посилення нормативно-правової складової. Так, наприклад, серед причин, які призвели до недостатньої ефективності військової кадрової політики, у Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року згадується декларативний характер значної частини пільг, соціальних і правових гарантій військовослужбовців та членів їх сімей. Тобто для військовослужбовців наочними є приклади нівелювання ролі права як універсального регулятора суспільних відносин – вони на власному прикладі можуть переконатися у недосконалості правових норм та їх нездатності вплинути на суспільні відносини. Це є однією із передумов зростання правового нігілізму як у суспільстві, так і у професійному середовищі.

Аналіз наведених вище й інших правових актів свідчить про недостатність системності у формуванні правових цінностей військовослужбовців, що потребує здійснення низки заходів організаційного, теоретико-методологічного та правового характеру. Потребують свого коригування прогалини, пов'язані із визначенням правового статусу суб'єктів здійснення виховних впливів. Назріла необхідність осучаснення форм та методів виховної роботи. Враховуючи тривалість російської збройної агресії проти України, відкладання питань національно-патріотичного, військово-патріотичного та правового виховання військовослужбовців на мирний час уявляється непередбачливим.

Висновки. В умовах правового режиму воєнного стану формування правових цінностей у військовослужбовців ускладнено низкою проблем, до яких належать: а) примат сили, який утверджується нині у міжнародному просторі і знаходить свій прояв у недієвості міжнародних механізмів стримування та притягнення до відповідальності держави-агресора за численні порушення гуманітарного права, цілісності та недоторканості території інших держав у межах їх кордонів; б) тривала недооцінка державою важливості формування у всіх верств населення готовності до збройного опору у разі нападу противника; в) непродумана мобілізаційна політика, яка сприяла створенню численних правових лазівок для ухилення від виконання військового обов'язку; г) недостатність кваліфікації існуючих суб'єктів, які здійснюють виховні впливи, особливо в аспекті роботи з військовослужбовцями зрілого віку, педагогічна робота з якими будується за іншими алгоритмами, ніж з дітьми та юнацтвом; ґ) недосконаліть нормативно-правових актів, якими регламентується правове виховання військовослужбовців.

Формування правових цінностей у військовослужбовців є елементом національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання. Метою цієї діяльності є закріплення у ціннісно-мотиваційній сфері військовослужбовця ідеї про важливість правових способів та методів вирішення конфліктів та розв'язання проблем, які виникають в їх службовій діяльності та особистісному просторі. Критерієм результативності діяльності з формування правових цінностей є їх відтворення у повсякденній діяльності військовослужбовця під час вибору правових способів та методів досягнення його цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кривицький Ю.В. Правове виховання та правова реформа: прояви взаємозв'язку і взаємовпливу. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 100–108.
2. Липовець Ю.О. Правові цінності як ідеали та компроміси: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2021. 17 с.
3. Сивак О., Дурач В. Виховання правової культури військовослужбовців – невідкладне завдання кадрової політики у Збройних силах України. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку, 2007. URL: https://vlp.com.ua/files/15_66.pdf (дата звернення 29.11.2024).
4. Полуніна Л.В. Питання правового виховання військовослужбовців Національної гвардії України. *Роль і місце соціально-гуманітарних та правових дисциплін в системі підготовки військовослужбовців Національної гвардії України:* матеріали круглого столу (м. Київ, 30 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 117–119.
5. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення 29.11.2024).
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 29.11.2024).
7. Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/tenders/koncepcia_kadr_29012024.pdf (дата звернення 29.11.2024).

УДК: 342.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.28

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Юрах В.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1705-389X
e-mail: yuraxandko@gmail.com

Цехмістер Є.В.,
аспірант
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0002-6149-7658
e-mail: eugenetsehmister@gmail.com

Юрах В.М., Цехмістер Є.В. Особливості функціонування виборчої системи України в умовах воєнного стану.

Спроможність функціонування виборчої системи нашої держави – це конституційна гарантія реалізації державного суверенітету України на всіх етапах її розвитку. В сучасних умовах, коли наявною є екзистенційна загроза незалежності, територіальній цілісності та конституційному ладу країни, проведення виборів вдається одним із можливих варіантів зміни ситуації, при тому як внутрішньої так і зовнішньої. Відповідно, дослідження особливостей функціонування виборчої системи в цілому, та стану її невід'ємних складових в сучасних воєнних реаліях дає можливість проаналізувати та оцінити перспективи проведення виборів в державі в найближчій перспективі. Проведення парламентських виборів в державі дасть можливість сформувати Уряд національної єдності, консолідувати всі політичні сили на досягнення єдиної важливої на сьогодні мети – перемоги у війні, або, принаймні - досягнення миру на «сильних» для держави позиціях. Проведення виборів в країні, на думку багатьох міжнародних експертів, і перш за все – найвідчайдушніх партнерів України на міжнародному рівні, – може змінити негативну парадигму ставлення до перспектив держави у всіх її починаннях, як то євроінтеграція та наближення до членства у НАТО. Проведене дослідження направлене на формування висновків щодо наявних проблем та недоліків всіх механізмів виборчої системи та запропонувати шляхи їх вирішення та врегулювання. Будучи центральним елементом публічного права, структурні складові якого обумовлюють особливості функціонування влади в Україні державного та самоврядного рівня, базуючись на політичній основі, виборча система концентрує ланцюги взаємодії, що направлені на створення найвищих інституцій влади. При цьому, ґрунтується на базових принципах народного суверенітету, що за допомогою демократичних начал, створює умови участі громадян у народовладді. Констатується, що в Україні виборча система перебуває у скрутному стані, адже переважна більшість її інструментів не дієві, реалізація більшості принципів виборчого права під загрозою. Запропонована авторська позиція щодо вирішення найнагальніших проблем функціонування виборчої системи України в умовах воєнного стану.

Ключові слова: Виборча система, політичні партії, виборці, комісії.

Yurakh V.M., Tsehmister Y.V. Peculiarities of the functioning of the electoral system of Ukraine under martial law.

The ability of our country's electoral system to function is a constitutional guarantee of the exercise of Ukraine's state sovereignty at all stages of its development. In today's conditions, when there is an

existential threat to the country's independence, territorial integrity and constitutional order, holding elections is one of the possible options for changing the situation, both internally and externally. Accordingly, the study of the peculiarities of the functioning of the electoral system as a whole and the state of its integral components in the current military realities makes it possible to analyse and assess the prospects for holding elections in the country in the near future.

Holding parliamentary elections in the country will make it possible to form a Government of National Unity, to consolidate all political forces to achieve the only important goal today - to win the war, or at least to achieve peace from a 'strong' position for the state. The holding of elections in the country, in the opinion of many international experts, and above all of Ukraine's most desperate partners at the international level, can change the negative paradigm of attitudes towards the country's prospects in all its endeavours, such as European integration and approximation to NATO membership. This study aims to draw conclusions about the existing problems and shortcomings of all mechanisms of the electoral system and to propose ways to address and resolve them. As a central element of public law, the structural components of which determine the specifics of the functioning of power in Ukraine at the state and self-government levels, based on a political basis, the electoral system concentrates chains of interaction aimed at creating the highest institutions of power. At the same time, it is based on the basic principles of people's sovereignty, which, through democratic principles, creates conditions for citizens' participation in democracy. It is stated that the electoral system in Ukraine is in a difficult state, since the vast majority of its instruments are ineffective, and the implementation of most of the principles of electoral law is under threat. The author offers her own position on solving the most pressing problems of the functioning of the electoral system of Ukraine under martial law.

Key words: electoral system, political parties, voters, commissions.

Постановка проблеми. Періодичність проведення виборів, напевно, покликана у першу чергу, для здійснення загальнодержавного аудиту стану суспільних відносин. Участь у процесі виборів через встановлений Конституцією України та Виборчим кодексом України строк приймають всі суб'єкти виборчого права. У першу чергу, це можливість громадян – виборців висловити свою думку через голосування щодо тієї чи іншої політичної сили – суб'єкта виборчого процесу, кандидата в Президенти України чи на посаду міського, селищного чи сільського голови, де допустимим є самовисування.

Введення правового режиму воєнного стану 24 лютого 2022 року, обумовленого повномасштабним вторгненням рф в Україну вводить особливий правовий режим функціонування виборчої системи. Проблема функціонування виборних органів найвищої державної влади завжди було «гарячим» суспільним питанням, та генерувало революційні настрої у суспільстві. Усвідомлюючи наявні обмеження та заборони щодо проведення виборів в державі під час війни, констатуємо, що питання проведення виборів та формування нових органів державної влади викликає жваву політичну дискусію. Не вдаючись у політичний диспут та обговорення, а концентруючи увагу на правових аспектах, варто констатувати, що правовий режим функціонування виборчої системи перебуває, так би мовити у патовому становищі. Після низки системних збоїв у роботі механізмів державної влади ми приєднуємося до думки, що в Україні треба готуватися до виборів та виводити виборчу систему із тупикового становища, впроваджувати заходи щодо підготовки окремих її елементів до функціонування.

Мета дослідження – провести правовий аналіз елементів виборчої системи та запропонувати шляхи вирішення проблем її правового режиму в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Заявлена проблематика наразі недостатньо розроблена, про що свідчить мізерне висвітлення у науковій періодиці. В джерелах наявні наукові доробки щодо виборів, здійснені до 2022 року. Після початку повномасштабної війни наукових публікацій бракує. Досліджуються особливості проведення повоєнних виборів (професор М.В. Афанасьєва). Цікавою вдається спроба аналізу доцільності проведення виборів, здійснену професором Р.Ф. Гринюк та доцентом О.І. Гуцуляк. Зауважимо, що більшість дискусій наразі проходить в електронних виданнях та на площадках, організованих масмедіа.

Виклад основного матеріалу. Виборче законодавство остаточно сформоване як комплексна галузь прийняттям Виборчого кодексу України у 2019 році. Конституційно-адміністративний симбіоз правових норм визначав порядок функціонування виборчої системи та встановлював особливості здійснення різних видів виборів: від Президентських до місцевих. 24 лютого 2022 року

з початком війни впроваджено правовий режим воєнного стану, що вводить особливості функціонування всіх правових механізмів в державі, у т.ч. і виборчих.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в умовах воєнного стану забороняються, окрім іншого, проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів [1]. Відповідно до ч. 4 ст. 83 Конституції України встановлено обмеження щодо проведення виборів саме до Верховної Ради України [2]. У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану. Слушною вдається думка А.Г. Нікітченка, який адресує питання точності та коректності законодавчої техніки, використаної при формулюванні згаданої норми Конституції України, та апелює до Конституційного суду України щодо необхідності відповідного тлумачення положень статті 83 Конституції України [3, с. 26].

В контексті зазначеного, звернемо увагу на особливості припинення повноважень народних депутатів України. За інформацією, розміщеною на сайті Верховної Ради України за період повноважень чинної каденції припинено повноваження 52 народних депутатів (станом на написання цієї статті). Серед них і найодіозніші постаті, імена яких знає весь світ. Не конкретизуючи персоналії, лише звернемо увагу, що підставами припинення їх повноважень переважно є заяви про складання повноважень, і за рідким виключенням п. 4 ч. 2 ст. 81 Конституції України (припинення його громадянства або його виїзду на постійне проживання за межі України). Тобто, чинні положення Конституції України та Закону України «Про статус народного депутата України» [4] не містять ефективних механізмів реагування на зраду народних депутатів України та вчинення ними інших резонансних злочинів у суспільстві. Виходячи із зазначеного актуальним є внесення змін, якщо не до Конституції України, то до Закону України «Про статус народного депутата України», де в положення статті 4 пропонується внести зміни щодо особливостей припинення повноважень народного депутата в умовах воєнного стану.

В питаннях забезпечення функціонування виборчої системи, підтримання її в функціональному стані важливе значення та роль відведено Центральній виборчій комісії. Відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» Центральна виборча комісія (далі - Комісія) є постійно діючим колегіальним державним органом, який діє на підставі Конституції України, цього та інших законів України і наділений повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевих референдумів в порядку та в межах, встановлених цим та іншими законами України [5]. Відзначимо, що положення вказаного Закону не містять особливостей діяльності Комісії в умовах правового режиму воєнного стану. Згадуючи попередні конституційні норми в частині особливостей виборів в умовах воєнного стану, така прогалина є недопустимою. На нашу думку, саме Комісія є тим консолідованим конституційним органом який з урахуванням політичного представництва має ознаки демократичного органу, в якому пропорційно представлені всі політичні партії, що входять до парламенту. На нашу думку, Верховна Рада України, з урахуванням тих реалій, в яких перебуває українське суспільство повинна вийти з законодавчою ініціативою щодо визначення повноважень Комісії в умовах воєнного стану та забезпечити її організаційно-фінансові можливості для підготовки виборів. В контексті проведених виборів Президента США та перемоги Дональда Трампа, озвучених, хоча і не конкретних, але задекларованих планів щодо припинення війни в Україні на поки що не зрозумілих умовах, питання виборів всіх найвищих інституцій влади в Україні проходить чи не основним гаслом якщо не самого 47 Президента США, так найближчих його соратників та членів команди, які гіпотетично у січні можуть обійняти найвищі політичні посади в США. Подібне бачення вирішення політичної кризи, повернення довіри партнерів до інститутів влади, які останнім часом зганьбили та спаплюжили авторитет низки державних інституцій (корупційні скандали в органах ТЦК та СП, МСЕК, прокурорський інвалідгейт, нардепи-втікачі, корупція в оборонних закупівлях, тощо) є доволі об'єктивним та логічним і послідовним, і не позбавлений раціоналізму.

Отже, на нашу думку забезпечення функціонування виборчої системи питання сьогодення. Посилання на положення частини 2 статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного ста-

ну» в частині строків призначення можуть мати катастрофічні наслідки. Враховуючи те, що війна затягнулася вже майже на 3 роки, доведеться оголошувати та проводити всі вибори одночасно.

В цьому контексті, слушною виглядає позиція науковців Р.Ф. Гринюка та О.І. Гуцуляк, які у своїй роботі наголошують, якщо йтиметься про затяжну війну на десятиріччя (про що думати звісно не хочеться, але задля об'єктивного висвітлення і правильного сприйняття нашої позиції), то безпосередні форми демократії доведеться «реанімувати» до фактичного завершення війни (воєнного стану). А тому, починати готувати нормативну та технічну базу для цього треба заздалегідь…[6, с. 4]. Подібні висновки наводять і інші науковці, що роблять аналіз стану та перспектив виборів в Україні в сучасних реаліях [7].

Варто вказати, що Комісія здійснюючи свої повноваження прийняла Постанову ЦВК № 102 «Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні» [8]. Відповідно до вказаної Постанови Комісія пропонує вирішення тих проблемних питань, про які вже йшла мова у даній статті. Усвідомлюючи складність забезпечення дієвості виборчого механізму, Комісія вносить пропозиції щодо функціонування тих проблемних елементів механізму виборчої системи, з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану та безпосередніх військових реалій, які не могли бути передбачені у Законі України № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» [1].

На окрему увагу заслуговує Проект Закону України «Про особливості забезпечення організації та проведення загальнодержавних виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні», запропонований Комісією, прийняття якого має за мету уникнення негативних наслідків збройної агресії рф та забезпечення реалізації виборчих прав громадян України на загальнодержавних виборах після припинення чи скасування воєнного стану в Україні [8]. В наведеному проекті Закону Комісія не може відійти від положень, в частині заборони проведення виборів в умовах воєнного стану, адже відповідно до статті 1 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» є державним органом, який діє на підставі Конституції України.

Аналізуючи наукову літературу робимо висновок, що реального критичного аналізу запропонованого Комісією механізму підготовки до повоєнних виборів не здійснювалося. Питання активно обговорюється переважно на публічних медіа площадках. Державні інституції фактично не відреагували на запропонований алгоритм мінімізації ризиків та проблем функціонування критичних елементів системи виборчого процесу. Позиції політичних партій та фракцій, представлених в парламенті також не озвучені, що пояснюємо не бажанням провідних політичних сил змінювати ситуацію.

У той же час, актуальність окресленої проблематики значна. На підтвердження вказаної тези, згадаємо цінне для нашої проблеми дослідження, здійснене професором М.В. Афанас'євою [7]. Досліджуючи перспективи повоєнних виборів авторка ретельно аналізує реальний стан елементів виборчої системи, як то: виборці, суб'єкти виборчого процесу, виборчі комісії всіх рівнів, виборчі округи та дільниці, виборчий процес у всьому його поліінституціональності. І абсолютно поділяємо позицію авторки, що виборчий процес це питання системне, та потребує належного часу, політичного підходу, у т.ч. в питаннях фінансування, строків, тощо.

Кожен із елементів виборчої системи вдається доволі проблемним, і на формування повноцінного правового режиму їх функціонування потрібно реалізувати низку умов: відповідна політична воля найвищих інституцій влади (парламенту, Президента, Кабінету Міністрів України); системні зміни у підходах, як то нормативно-правового регулювання, фінансування, організаційного та кадрового забезпечення.

Запропонованим Проектом Закону України «Про особливості забезпечення організації та проведення загальнодержавних виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні» передбачено особливості утворення та використання виборчих дільниць; особливості складання списків виборців для додаткових та додаткових закордонних виборчих дільниць; тимчасова зміна місця голосування без зміни виборчої адреси виборця; особливості використання документів, що підтверджують особу та громадянство України, під час голосування [8].

Доцент І. Юркевич слушно вказує, що «пропозиції ЦВК щодо вдосконалення виборчого законодавства та пов'язаних питань є ґрунтовними, заслуговують на увагу та схвалення… Невирішеними є питання про накладення виборчих процесів загальнонаціональних виборів, які не відбулись у зв'язку із введенням воєнного чи надзвичайного станів, роль Конституційного Суду

України у виборчому процесі, колізійність Виборчого кодексу України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у нормі щодо призначення чергових виборів, які не відбулись у зв'язку із введенням воєнного стану» [9].

Варто вказати, що вказана законопроектна ініціатива Комісії не знайшла своєї підтримки у народних обранців та в Офісі Президента України, адже вказаний законопроект не був внесений на розгляд в парламент.

Отже, не врегульованим залишається питання статусу виборця та проблеми здійснення ними волевиявлення, організація виборів для громадян, вимушених залишити місце проживання через війну, як то внутрішньо переміщених осіб, так і тих громадян, що виїхали за кордон, рятуючись від війни, питання функціонування виборчих комісій, всіх рівнів, особливо рівня дільничних статус кандидатів, роль та участь політичних партій у підготовці та проведенні виборів, фінансування виборчої кампанії, залучення до роботи спостерігачів.

Особливого наукового аналізу потребує можливість діяльності дільничних виборчих комісій (далі – ДВК), про проблеми формування та реалізації повноважень наукова полеміка ведеться вже давно [10], адже про якість та ефективність діяльності ДВК маємо доволі розгорнуту практику та значну кількість конфліктів, адже ДВК під час виборчого процесу покладено широкий спектр завдань та функцій.

У той же час, в суспільстві активно обговорюється та актуалізується питання виборів, можливість впровадження сучасних інформаційних технологій та досягнень в Є-урядуванні, у сфері надання публічних адміністративних послуг, які дають об'єктивні сподівання на можливість використання платформи «ДІЯ» та інших застосунків для підготовки та проведення виборів із уникненням тих ризиків, з якими пов'язують електронне голосування. Підготовка та пілотна апробація вказаних платформ дадуть можливість вирішити ті системні, здавалося, не вирішувані проблеми проведення виборів на окупованих територіях, в зоні бойових дій та за кордоном, а також голосування тих, хто здійснює захист та оборону нашої держави на передовій. На наше переконання, використання цих платформ вже зараз дозволить отримати об'єктивну інформацію щодо виборців, та зрушити з «мертвої точки» питання державного реєстру виборців.

Так, варто погодитися, що ризиків при організації та проведенні електронних виборів вистачає. У той же час, з метою мінімізації вказаних ризиків можна і потрібно здійснити пробні (пілотні) вибори, скажімо в тих одномандатних округах, де вибули народні депутати, або депутати місцевих рад або голови. Адже, проведення виборів шляхом електронного голосування, або голосування поштовими засобами зв'язку дасть можливість мінімізувати ризики повітряних атак, мінімізує проблеми діяльності виборчих комісій, вирішує питання голосування тих, хто виконує бойові завдання чи чергування, максимально мінімізує витрати на організацію та проведення виборів, а також встановлення результатів голосування. Для реалізації вказаної виборчої платформи варто прийняти законодавчі положення щодо особливості забезпечення організації та проведення загальнодержавних виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні, де закласти механізми підготовки до виборів негайно, адже зволікання із цим питанням, на нашу думку, генерує набагато більше ризиків екзистенційного характеру.

Висновки. Таким чином, констатуємо, що реальних перспектив для проведення виборів в Україні за умови припинення правового режиму воєнного стану на сьогодні немає, не говорячи про ризики ескалації конфлікту та поглиблення фронту у глиб країни.

Для виборчої системи залишаються невирішеними ряд ключових питань функціонування виборчої системи. Відсутність політичного процесу щодо виборів Президента України та виборів народних депутатів України, принаймні в частині здійснення підготовчих дій, які б давали сподівання на швидкість перезавантаження владних інституцій та формування Уряду національної єдності, вказує на відтермінування виборів. Гіпотетично, можемо мати ситуацію, що в Україні настане момент, коли потрібно буде проводити вибори Президента, народних депутатів та депутатів місцевих рад та міських, селищних, сільських голів, що обумовить надмірне навантаження на виборчу систему.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28, ст. 250.

2. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30, ст. 141.
3. Нітченко А.Г. Проблемні питання виборів в Україні в умовах воєнного стану. *Право та державне управління*. 2004. № 1, с. 23–30.
4. Про статус народного депутата: Закон України № 2790-XII від 17.11.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3, ст. 17.
5. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30.06.2004 р. № 1932-IV *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 36, ст. 448.
6. Гринюк Р.Ф., Гуцуляк О.І. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія право*. 2023. Випуск 80: Частина 1, с. 113–123.
7. Афанасьєва М.В. Повоєнні вибори в Україні: ключові питання та майбутні виклики. Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів: матер. круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.) Одеса: НУ «ОЮА», 2023. С. 71–77.
8. Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні: Постанова ЦВК від 27 вересня 2022 року № 102. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#text.
9. Юркевич І., Романів А. Чергові повоєнні парламентські та президентські вибори в Україні: організаційні питання та виклики для демократії// *Український часопис конституційного права. Часопис.* 1/2023, с. 24–35.
10. Юрах В.М. Щодо потреби перегляду мінімальних вимог до професійних рис у членів виборчих комісій**.** *Держава і право: збірник наукових праць. юридичні і політичні науки.* Випуск 61. Київ: ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2013, с. 95–100.

УДК 342.6
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.29

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ

Ярема В.В.,
завідувач кафедри військової підготовки
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-7930-0123

Ярема В.В. Основні напрями правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу.

Стаття присвячена визначенню основних напрямів правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу.

Досліджено роль національно-патріотичного виховання під час підготовки військовослужбовців. Обґрунтовано, що мета правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу - це створення правових механізмів вироблення у означеної категорії осіб патріотичного світогляду, морально-бойових якостей та національно-ідейних переконань, заснованих та військових традиціях українського народу, любові до Батьківщини і готовності виконувати свій військово-патріотичний обов'язок у будь-яких умовах.

З'ясовано, що правове забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу складається з нормативно-правових актів: 1) глобального характеру (Конституції України, норм міжнародного гуманітарного права); 2) організаційного характеру, які обумовлюють особливості проходження військової служби (зокрема, це закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»; 3) правових актів регламентуючого характеру, до яких належить Порядок проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, Інструкція про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу тощо.

Аргументовано, що виховний процес у системі підготовки офіцерів запасу виконує направляючу та консолідуючу функції, забезпечуючи цілісність освітнього процесу та формування у майбутніх військовослужбовців комплексу ціннісно-мотиваційних, морально-ділових та світоглядних якостей. Інтегруючою основою професійно важливих якостей офіцера запасу є патріотизм, який включає формування оборонної свідомості, поваги до військової служби, усвідомлення її ролі у житті суспільства і держави.

Зроблено висновок, що основні напрями правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу уявляють собою вектори спрямованості правового впливу на формування особистості майбутніх військовослужбовців з метою зміцнення їх національно-патріотичних та військово-патріотичних цінностей і професійної мотивації. До найбільш важливих напрямів досліджуваного виду правового забезпечення належать ціннісний, організаційний, інструментальний, людиноцентристський та комунікативний.

Ключові слова: виховання, національно-патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, офіцери запасу, військова служба, правове забезпечення.

Yarema V.V. Main directions of legal support of the educational process in the system of training of reserve officers.

The article is devoted to the definition of the main directions of legal support of the educational process in the system of training of reserve officers.

The role of national and patriotic education in the training of military personnel is investigated. It is substantiated that the purpose of legal support of the educational process in the system of training of reserve officers is to create legal mechanisms for developing in this category of persons a patriotic outlook, moral and combat qualities and national and ideological beliefs based on the military traditions

of the Ukrainian people, love for the Motherland and readiness to fulfill their military and patriotic duty under any circumstances.

The article determines that the legal framework for the educational process in the reserve officer training system consists of the following legal acts: 1) of a global nature (the Constitution of Ukraine, the norms of international humanitarian law); 2) of an organizational nature which determine the peculiarities of military service (in particular, the Laws of Ukraine "On Military Duty and Military Service", "On Mobilization Training and Mobilization"; 3) regulatory legal acts, which include the Procedure for Conducting Military Training of Citizens of Ukraine under the Program for Training of Reserve Officers, the Instruction on Organization of Military Training of Citizens of Ukraine under the Program for Training of Reserve Officers, and the Law of Ukraine "On Military Training of Citizens of Ukraine".

The arguments are presented that the educational process in the system of training reserve officers performs a guiding and consolidating function, ensuring the integrity of the educational process and the formation of a set of value-motivational, moral, business and worldview qualities in future military personnel. The integrating basis for the professionally important qualities of a reserve officer is patriotism, which includes the formation of defense consciousness, respect for military service, and awareness of its role in the life of society and the state.

The author concludes that the main areas of legal support for the educational process in the system of training of reserve officers represent the vectors of legal influence on the formation of the personality of future military personnel with a view to strengthening their national-patriotic and military-patriotic values and professional motivation. The most important areas of the type of legal support under study include value, organizational, instrumental, human-centered and communicative.

Key words: education, national-patriotic education, military-patriotic education, reserve officers, military service, legal support.

Постановка проблеми. Функціонування Збройних Сил України під час правового режиму воєнного стану внаслідок повномасштабної російської збройної агресії засвідчило, що у сфері підготовки офіцерів запасу існує велика кількість недоліків. Залишається проблемною сфера національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання, що має своїми наслідками неготовність частини офіцерів запасу до виконання військового обов'язку з умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

Причини такого явища носять політичний, правовий, психологічний та педагогічний характер. На жаль, підготовці офіцерів запасу довгий час не приділялася увага з боку держави, що викликало певну стагнацію цієї форми підготовки до військової служби. Однак нині ефективність відсічі державі-агресору залежить від укомплектованості військових частин мотивованими офіцерами з високим рівнем готовності до виконання бойових завдань. Це вимагає удосконалення правового забезпечення виховного процесу як складової підготовки офіцерів запасу, а також пошуку найбільш доцільних шляхів реформування означеної підготовки. У сукупності ці фактори слугують підтвердженням актуальності теми цієї статті.

Стан опрацювання проблематики. Питання підготовки офіцерів запасу достатньо активно висвітлювалися у дослідженнях з військових, педагогічних та соціологічних наук. Так, Я. Зорій, розглядаючи сутність військово-патріотичної підготовки офіцерів запасу, переконливо аргументує, що зовнішні об'єктивні ознаки заходів, які плануються і проводяться, стають у процесі такої підготовки внутрішніми знаннями і переконаннями особистості студента - майбутнього офіцера запасу, який спроможний самостійно сформувати свої ціннісні орієнтації, які відповідали б вимогам суспільства та завданням його військово-професійної діяльності. Такий підхід, на думку автора, видається плідним для специфічних умов військового підрозділу цивільного вищого навчального закладу України, оскільки саме тут процеси навчання і позанавчальної діяльності тісно вплетені в єдину систему підготовки майбутніх офіцерів запасу. Критеріями військово-патріотичної вихованості студентів, які найбільшою мірою відображають її суть, науковець вважає наступні: патріотична спрямованість особистості студента; успіхи в оволодінні військовою спеціальністю; ставлення до виконання військового обов'язку як до конституційного обов'язку; дисциплінованість; активність в організації та проведенні військово-патріотичних заходів [1].

В.В. Баришніков і О.К. Неймирок, досліджуючи шляхи вдосконалення підготовки офіцерів запасу в Україні, доходять висновку, що відсоток студентів, які бажають пов'язати своє життя в

мирний час зі службою в Збройних Силах України після закінчення навчання у вищих навчальних закладах, дуже низький. Мотивація більшості з них – отримання первинного офіцерського звання «молодший лейтенант запасу» з метою не бути призваним на військову службу, або бути прийнятим на службу в інші силові структури, а деякі студенти хочуть мати переваги на посадах державної служби [2]. Автори роблять цілком аргументований висновок про необхідність реформування системи підготовки офіцерів запасу з дуже слушними на момент написання статті (2015 р.) пропозиціями.

М. Касьяненко, аналізуючи проблеми професійної підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, вказує, що практика та передовий педагогічний досвід свідчать, що форма військової підготовки «методом військового дня» неоптимальна і значно поступається такій формі підготовки, як навчальний збір. Крім того, впровадження в якості основного методу військової підготовки навчальних зборів, що проводяться один раз протягом семестру, спрощує систему планування навчальних занять та взаємодію з цивільними закладами вищої освіти. Певні проблеми у функціонуванні системи підготовки офіцерів запасу пов'язані також з якістю кваліфікаційних характеристик, навчальних планів та програм військової підготовки. Наразі вони різні за структурою і змістом у різних військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти і вищих військових навчальних закладах для однієї військово-облікової спеціальності. Тому, на думку автора, необхідно провести уніфікацію кваліфікаційних характеристик, навчальних планів та програм військової підготовки в усіх військових та цивільних закладах освіти. Зазначене, на думку науковця, також додатково свідчить про доцільність зосередження підготовки офіцерів запасу в регіональних навчально-методичних Центрах, які необхідно створити при провідних вищих військових навчальних закладах України [3].

Однак після початку повномасштабної російської збройної агресії проти України виховна складова підготовки офіцерів запасу ще не була предметом окремих наукових досліджень, що обумовлює доцільність більш детального дослідження цієї проблематики.

Мета статті – визначити основні напрями правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено у Стратегії національно-патріотичного виховання, затвердженій Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019, в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей [4]. Одним із видів національно-патріотичного виховання є військово-патріотичне виховання, яке пов'язано із формуванням оборонної свідомості громадян України. Оборонна свідомість, у свою чергу, детермінує наявність готовності до захисту Батьківщини, яку у наукових джерелах розуміють відповідно до сфер її дії як сукупність: а) інтелектуальної; б) психологічної; в) фізичної та фізіологічної; г) інформаційної; ґ) мотиваційної готовності. Мотиваційна підготовка до військової служби уявляє собою формування у призовників ціннісних установок, етичних якостей, прагнень та інтересів, спрямованих на захист громадян України, її територіальної цілісності та недоторканості у процесі несення військової служби. При цьому відзначається, що система підготовки до військової служби, яка має забезпечити накопичення навчених військовій справі людських ресурсів з високим рівнем мотивації до військової служби та участі у бойових діях, працює неефективно, має місце велика кількість правових прогалин, а заходи підготовки охоплюють меншу частину населення нашої держави [5].

Правове забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу складається з нормативно-правових актів: 1) глобального характеру (Конституції України, норм міжнародного гуманітарного права); 2) організаційного характеру, які обумовлюють особливості проходження військової служби (зокрема, це закони України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»; 3) правових актів регламентуючого характеру, до яких належить Порядок проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу, Інструкція про організацію військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу тощо. Визначальною рисою цих правових документів

є акцентування в них уваги на патріотичних цінностях, формування яких потребує системної кропіткої роботи.

Роль патріотизму у системі професійно важливих якостей особистості представників військової професії полягає в тому, що він виступає системним та об'єднуючим утворенням для всіх інших властивостей, об'єднує їх в єдиній мотиваційній готовності до захисту територіальної цілісності та суверенітету нашої держави. Відповідно, це позитивно впливає на швидкість і якість адаптації офіцера запасу до умов військової служби, дозволяє йому не витрачати час та зусилля на оволодіння корпоративними цінностями, притаманними військовому середовищу. Особливо важливим це є в умовах широкомасштабної збройної російської агресії, які потребують від офіцерського складу швидких дій у бойовій обстановці, в яких ціннісні етичні якості особистості мають велике значення.

Вказане обумовлює важливість національно-патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів запасу, правове забезпечення якого полягає, на нашу думку, у створенні правових механізмів вироблення у означеної категорії осіб патріотичного світогляду, морально-бойових якостей та національно-ідейних переконань, заснованих та військових традиціях українського народу, любові до Батьківщини і готовності виконувати свій військово-патріотичний обов'язок у будь-яких умовах. Така мета правового забезпечення потребує наявності правових механізмів реалізації, які формують відповідні шляхи (напрями) правового забезпечення. Виходячи із специфіки цілі правового забезпечення у досліджуваній сфері, можна переконатися у наявності наступних основних напрямів його розвитку.

Ціннісний напрям розвитку правового забезпечення виховного процесу полягає у використанні правових засобів для формування у офіцерів запасу переконань, ідей та ціннісних установок, в яких знаходять свої відображення соціальні проблеми та конфлікти, що виникають у суспільстві, та способів їх вирішення в умовах правового режиму воєнного стану. Вказаний напрям обумовлює спрямованість на відданість офіцера запасу національно-патріотичним ідеалам, які дозволяють зберегти національну ідею та ідеологічні цінності українського народу в умовах повномасштабної російської збройної агресії, та використати їх для ефективної відсічі державі-агресору і для консолідації українського суспільства.

Організаційний напрям розвитку правового забезпечення виховного процесу у досліджуваній сфері постає як комплекс правових засобів, застосування яких спрямовано на вироблення у офіцерів запасу лідерських якостей, заснованих на взаємоповазі та взаємодопомозі у військових колективах, а також виборі сучасних методів та засобів здійснення управлінських практик в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

Інструментальний напрям розвитку правового забезпечення виховання офіцерів запасу пов'язаний із використанням правових інструментів для пришвидшення засвоєння військовослужбовцями корпоративних цінностей та пристосування до умов несення служби, що може відбуватися у двох основних формах: активній, в якій військовослужбовець прагне підвищувати ефективність відносин у військовому середовищі, і пасивній, яка передбачає пристосування до існуючих критеріїв оцінки та засобів виконання бойових та інших військово-управлінських завдань.

Людиноцентристський напрям правового забезпечення полягає у прийнятті офіцером запасу як свого найважливішого завдання збереження життя та здоров'я особового складу в умовах успішного виконання бойових завдань. Це найбільш складна для реалізації функція, оскільки потреби збереження життя і виконання бойового завдання часто вступають у суперечність. Разом з тим, завданням офіцера має бути створення таких умов, в яких гуманістичні принципи функціонування військових колективів мають знаходити своє практичне втілення навіть в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

Комунікативний напрям правового забезпечення передбачає створення правових умов для підвищення ефективності комунікативних процесів у військовому середовищі (як формальних, так і неформальних), і максимального пришвидшення обміну інформацією в умовах виконання бойових завдань.

Задля досягнення мети та виконання завдань досліджуваного виду виховання рекомендовано застосовувати такі методи: формування свідомості особистості, що ґрунтуються на діяльності суб'єкта військово-патріотичного виховання (бесіда, лекція, дискусія, переконання, приклад, практична діяльність індивідуальних об'єктів військово-патріотичного виховання), формування позитивного досвіду суспільної поведінки (привчання, тренування, вимога, громадська думка,

виховуючі ситуації); методи емоційного впливу та використання засобів стимулювання діяльності і поведінки (гра, змагання, заохочення, стягнення; самовиховання об'єктів військово-патріотичного виховання, самопізнання, самоусвідомлення, саморегуляція) [6]. Вказані методи дозволяють здійснювати практичну реалізацію напрямів правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу.

Висновки. Виховний процес у системі підготовки офіцерів запасу виконує направляючу та консолідуючу функції, забезпечуючи цілісність освітнього процесу та формування у майбутніх військовослужбовців комплексу ціннісно-мотиваційних, морально-ділових та світоглядних якостей. Інтегруючою основою професійно важливих якостей офіцера запасу є патріотизм, який включає формування оборонної свідомості, поваги до військової служби, усвідомлення її ролі у житті суспільства і держави.

Основні напрями правового забезпечення виховного процесу у системі підготовки офіцерів запасу уявляють собою вектори спрямованості правового впливу на формування особистості майбутніх військовослужбовців з метою зміцнення їх національно-патріотичних та військово-патріотичних цінностей і професійної мотивації. До найбільш важливих напрямів досліджуваного виду правового забезпечення належать ціннісний, організаційний, інструментальний, людиноцентристський та комунікативний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зорій Я.Б. Військово-патріотична підготовка майбутніх офіцерів запасу в умовах навчального процесу вищого навчального закладу. *Автореф. Дис. канд. юрид. наук* за спеціальністю 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2005. 20 с.
2. Баришніков В.В., Неймирок О.К. Шляхи вдосконалення підготовки офіцерів запасу в Україні. *Системи обробки інформації*. 2015. № 8. С. 158–161.
3. Касьяненко М. Аналіз проблем професійної підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу. *Social Development and Security*. 2020. Vol. 10. No. 5. С. 161–168.
4. Стратегія національно-патріотичного виховання, затвердженій Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text (дата звернення 5.11.2024 року).
5. Ноздрачов О.О. Підготовка до військової служби як предмет цивільно-військового співробітництва: правові аспекти. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2023. № 3-4 (7-8). С. 40–43.
6. Про затвердження Концепції військово-патріотичного виховання в системі Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 14 серпня 2024 року № 554. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0554322-24#Text (дата звернення 5.11.2024 року).

РОЗДІЛ 8. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.35
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.30

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ДЕКЛАРУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНІ АСПЕКТИ (НА БАЗІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВИЩОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО СУДУ)

Айдинян А.В.,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-2097-370X,
e-mail: angela.aydinyan@gmail.com

Айдинян А.В. Суб'єктивна сторона декларування недостовірної інформації: деякі теоретичні та правозастосовні аспекти (на базі судової практики Вищого антикорупційного суду).

Визначається, що у теорії кримінального права України домінує підхід, згідно з яким декларування недостовірної інформації характеризується умисною формою вини, вид умислу – прямий. Судова практика також підтверджує, що даний склад кримінального правопорушення вимагає встановлення саме прямого умислу.

Здійснюється аналіз судової практики Вищого антикорупційного суду (здебільшого вироків). На базі такого аналізу судової практики формулюється висновок про неоднорідність підходів практики до дослідження суб'єктивних ознак декларування недостовірної інформації. В одних випадках суд предметно досліджує суб'єктивні ознаки, в тому числі мотив та мету, і, у разі неможливості встановити конкретний мотив та мету ухвалюється виправдувальний вирок через відсутність суб'єктивної сторони складу даного кримінального правопорушення. В інших – суди констатують прямий умисел, виходячи з фактичних обставин, при цьому мотив і мета презюмуються, але конкретно не досліджуються (наводяться загальні положення-презумпції про наявність особистого мотиву і мети приховати відомості від громадськості та контролюючих органів про свій дійсний фінансовий стан). В окремих випадках, на думку судів, існує потреба встановити прямий умисел, що констатується виходячи з об'єктивних ознак, але не вбачається необхідність досліджувати мотив і мету декларування недостовірної інформації (в деяких вироках на це прямо вказується).

Аналіз судової практики дозволяє відстежити різні висновки суду щодо суб'єктивних ознак складу декларування недостовірної інформації навіть за подібних фактичних обставин.

Наголошується, що з усіх елементів складу будь-якого к. пр. саме суб'єктивна сторона є найбільш складною для встановлення, а при встановленні суб'єктивної сторони декларування недостовірної інформації виникають особливі труднощі, що пов'язано з «підвищеними» вимогами законодавця до інтелектуального моменту вини. Висловлюється думка, що зазначене підтверджує потребу досліджувати усі суб'єктивні ознаки, в тому числі мотиви і мету суб'єкта, адже це сприяє досягненню цілей кримінального судочинства.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, декларування, недостовірна інформація, суб'єктивна сторона, прямий умисел, мотив, мета.

Aidynian A.V. The subjective side of declaring false information: some theoretical and practice aspects (based on judicial practice of the Higher Anti-Corruption Court).

It is determined that according to the approach prevailing in the theory of criminal law, the declaration of false information is characterized by an intentional form of guilt, the type of intent is direct. Judicial practice also confirms that this composition of the criminal offense requires the establishment of direct intent.

The analysis of the judicial practice of the Higher Anti-Corruption Court (mostly verdicts) is carried out. On the basis of such an analysis of judicial practice, a conclusion is formulated about the heterogeneity of the approaches of the practice to the study of subjective signs of declaring false information. In some cases, the court objectively investigates the subjective signs, including the motive and purpose, and, if it is impossible to establish a specific motive and purpose, an acquittal is passed due to the absence of the subjective side of the composition of this criminal offense. In others, courts establish direct intent based on the factual circumstances, while the motive and purpose are presumed, but not specifically investigated (general provisions are given - presumptions about the presence of a personal motive and purpose to hide information from the public and regulatory authorities about one's true financial status). In some cases, in the opinion of the courts, there is a need to establish direct intent, which is established based on objective signs, but there is no need to investigate the motive and purpose of declaring false information (this is explicitly indicated in some judgments).

Analysis of judicial practice allows us to trace different court conclusions regarding the subjective signs of the composition of declaring false information even under similar factual circumstances.

It is emphasized that of all the elements of any criminal offense, it is the subjective side that is the most difficult to establish, and when establishing the subjective side of declaring false information, special difficulties arise, which is associated with the "increased" requirements of the legislator to the intellectual moment of guilt. The opinion is expressed that the above confirms the need to investigate all subjective signs, including the subject's motives and goals, because this contributes to the achievement of the goals of criminal justice.

Key words: criminal offense, declaring, false information, subjective side, direct intent, motive, purpose.

Постановка проблеми. У ст. 366-2 Кримінального кодексу України (далі – КК, КК України) передбачено кримінальну відповідальність за умисне внесення суб'єктом декларування завідомо недостовірних відомостей до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбаченої Законом України «Про запобігання корупції», якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 500 до 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч. 1), або на суму понад 2000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч. 2). Отже, законодавець вживає тут два формулювання, що вказують на форму вини – «умисне» та «завідомо». Звідси слідує, що питання про форму вини на законодавчому рівні вирішено. Видається, що і вид умислу законодавцем також визначений (на наш погляд, виключно прямий). При цьому аналіз теоретичних підходів та судової практики Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС, Суд) свідчать про певну їх неоднозначність з даного питання та серйозну складність встановлення/доведення прямого умислу у складі декларування недостовірної інформації.

Мета дослідження полягає в аналіз деяких теоретичних та правозастосовних аспектів суб'єктивної сторони декларування недостовірної інформації, в тому числі на базі судової практики ВАКС.

Стан опрацювання проблематики. Декларування недостовірної інформації ставало предметом дослідження таких науковців як В.В. Андрієшин, О.С. Бондаренко, Д.Ф. Волонець, Ю.В. Гродецький, О.О. Дудоров, З.А. Загиней, В.М. Киричко, І.І. Митрофанов, Д.М. Міськів, М.І. Хавронюк, В.С. Щирська та ін. Проте, як видається, предмет наукових досліджень не вичерпаний.

Виклад основного матеріалу. З диспозицій ч.ч. 1, 2 ст. 366-2 КК випливає, що декларування недостовірної інформації є умисним кримінальним правопорушенням (слово «умисне» прямо вживається в обох частинах статті). Вид умислу тут прямо не вказаний, однак більшість вчених погоджуються, що кримінальне правопорушення (далі – к. пр.), передбачене ч. 1 ст. 366-2 КК, може бути вчинено виключно з прямим умислом [1, с. 1151; 2, с. 118].

Такий висновок також підтримується у дисертаційному дослідженні Д.Ф. Волонця. Автор зазначає, що суб'єктивна сторона к. пр., передбачених ст.ст. 366-2 та 366-3 КК України, харак-

теризується одним обов'язковим елементом – виною у формі умислу, вид умислу – прямий, та двома факультативними – мотивом та метою, які не впливають на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння, проте можуть бути враховані судом під час призначення покарання винному [3, с. 131].

Інший вчений у галузі кримінального права Міськів Д.В., проводячи своє дисертаційне дослідження, присвячене проблемі відповідальності за декларування недостовірної інформації у кримінальному праві, дійшов протилежного висновку. Так, дисертант зазначив, *«не можна повністю виключати можливість вчинення к. пр., передбаченого ст. 366-2, із непрямим умислом. У цьому разі можна навести випадок, коли у суб'єкта декларування так багато об'єктів декларування, що деякі з них він не задекларував (з огляду на аналіз декларацій окремих суб'єктів на практиці такі випадки можливі), хоча при цьому усвідомлював, що міг задекларувати не все. Звісно, вказане певним чином суперечить традиціям теорії кримінального права, адже, за загальним правилом, «завідомість» вказує саме на прямий умисел. Однак, вбачається, що у наведеному прикладі особа вчиняє таке діяння все-таки з непрямим умислом. З огляду на це, к. пр., передбачені ст.ст. 366-2, 366-3 КК України, із суб'єктивної сторони можуть виражатись як у прямому, так і непрямому умислі»* [4, с. 142-143].

По-перше, не зовсім зрозуміло, що означає «не задекларував, хоча усвідомлював, що міг задекларувати не все», особливо, якщо взяти до уваги, що таке діяння має бути вчинено завідомо. По-друге, і це видається ще складнішим, яким процесуальними засобами доказування довести усвідомлення можливості декларування не всього майна. По-третє, на наш погляд, тут має місце певна підміна понять. Питання не в тому, з яким умислом це діяння може бути вчинене, а в тому, які форма і вид вини передбачені у певному складі к. пр.

Крім того, у теорії кримінального права традиційно зазначається, що законодавчі дефініції прямого та непрямого умислу свідчать про те, що їх диференціація здійснюється за змістом психічного ставлення не до діяння (адже в обох випадках суб'єкт усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), а до суспільно небезпечних наслідків. Оскільки ані в ч. 1, ані в ч. 2 ст. 366-2 КК суспільно небезпечні наслідки не передбачені (це формальні склади), вважаємо обґрунтованою думку тих науковців, які стверджують, що зміст вини к. пр. із формальним складом вичерпується встановленням інтелектуального та вольового моменту щодо суспільно небезпечного діяння. Отже, к. пр., передбачене ч.ч. 1, 2 ст. 366-2 КК, як к. пр. з формальним складом може вчинятися виключно з прямим умислом (непрямого умислу тут апріорі бути не може).

На прямий умисел, на нашу думку, додатково вказує формулювання «завідомо» у диспозиціях ч.ч. 1,2 ст. 366 КК. Завідомість завжди передбачає обізнаність особи з певними обставинами, а отже, є ознакою, яка характеризує інтелектуальний момент вини. Завідомість виступає показником високого ступеня усвідомлення тієї чи іншої ознаки об'єктивної сторони складу к. пр., означаючи наявність у винного таких, що не викликають у нього сумніву, відомостей про існування обставин, з якими закон пов'язує завідомість [5, с. 54-55]. Погоджуємось, що під завідомістю слід розуміти приховану, неправильну інформацію, яка до моменту внесення суб'єктом декларування в декларацію була відомою декларанту і усвідомлювалася ним повною мірою [6, с. 42]. Завідомість вказує на достеменну обізнаність декларанта про недостовірність інформації, що декларується.

Враховуючи останнє, неможливо погодитися з Міськів Д.В., який наводить таку думку: *«Тобто, з огляду на зміст диспозиції ст. 366-2 КК України, кримінальна відповідальність настає виключно за подання «завідомо недостовірних» відомостей, тобто такої інформації, яку суб'єкт декларування усвідомлював або міг усвідомлювати на момент внесення її до е-декларації»* [4, с. 146]. Вжиття альтернативного сполучника «або» в останньому реченні свідчить про те, що автор допускає вчинення к. пр., передбаченого відповідною частиною ст. 366-2 КК, в ситуації, коли суб'єкт не усвідомлює недостовірність відомостей, але міг це усвідомлювати. Видається, що останнє виходить за межі юридичної конструкції складу декларування недостовірної інформації.

Отже, суб'єктивна сторона декларування недостовірної інформації характеризується умисною формою вини, вид умислу – прямий (останнє підтверджується судовою практикою, що буде підтверджено далі). **Щодо мотиву і мети, то вони** дійсно у складах к. пр., передбачених ч.ч. 1, 2 ст. 366-2 КК, не передбачені, а тому **не є обов'язковими.** При цьому аналіз судової практики ВАКС дозволяє дійти висновку про різні підходи практики до дослідження суб'єктив-

них ознак декларування недостовірної інформації. З метою певної систематизації таких підходів вбачаємо за можливе виокремити щонайменше три таких підходів.

1. Суд досліджує суб'єктивну сторону декларування недостовірної інформації та вважає за необхідне встановити прямий умисел, а також конкретний мотив і мету суб'єкта. При цьому **відсутність конкретного мотиву і мети внесення особою до декларації неправдивих відомостей,** на переконання ВАКС, створює підстави для висновку про те, що така особа насправді не усвідомлювала характеру своїх дій, а отже, в її поведінці **відсутній умисел.** Так, у справі № 991/174/23 (вирок від 21 березня 2023) народний депутат обвинувачувався у тому, що при заповненні декларації він не вказані дані про квартиру, щодо якої мав право користування відповідно до договору оренди, а також не вказав про фінансове зобов'язання перед банком у розмірі 48 864,81 доларів США. Погодившись з наявністю ознак суб'єкта, об'єкта та об'єктивної сторони складу к. пр., що інкримінується, Суд дійшов висновку про відсутність суб'єктивної сторони даного складу. Колегія ВАКС зазначає: *«З суб`єктивної сторони к. пр., передбачене частиною 1 статті 366-2 КК України, характеризується умисною формою вини. Суб`єкт декларування при внесенні відомостей до декларації усвідомлює невідповідність зазначених відомостей реальному стану речей на відповідну характеристику (вартісну, кількісну, якісну тощо) і такі відомості мають бути завідомо недостовірними. Причому ознака завідомої недостовірності, застосована у диспозиції статті, вказує на усвідомлення суб`єктом певного факту як очевидного і такого, що не підлягає сумніву. Під завідомо недостовірними відомостями слід розуміти приховану, неправильну інформацію, яка до моменту внесення суб`єктом декларування в декларацію була відома декларанту і усвідомлювалася повною мірою. Кримінальна відповідальність за внесення завідомо неправдивих відомостей не може наставати, якщо суб`єкт не вважає їх такими. Завідомість означає, що певне діяння вчиняється з прямим умислом».* Суд зазначив, що *«обвинувачений при поданні Декларації мав усвідомлювати необхідність внесення відомостей про Об`єкт нерухомості, що перебував у нього в користуванні. Разом з тим, Суд не може поза розумним сумнівом визнати доведеним, що у обвинуваченого було свідоме бажання та мета не вказувати відомості про цей об`єкт, і таке невнесення мало завідомо недостовірний характер. Це, в свою чергу, виключає прямий умисел на вчинення інкримінованого проступку в частині декларування відомостей про Об`єкт нерухомості*[1].

Подібного висновку про відсутність суб'єктивної сторони складу к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 366-2 КК України, дійшов також ВАКС у вироку від 16 березня 2023 р. у справі № 991/6699/22. У даній справі народний депутат обвинувачувався в тому, що подав декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачену Законом України «Про запобігання корупції», за 2020 рік, та умисно вніс до декларації завідомо недостовірні відомості – не зазначив відомості про орендовану ним квартиру. Діяння кваліфіковане за ч. 1 ст. 366-2 КК України.

Сторона захисту наполягала на тому, що це помилка, адже інформація про квартиру є загальнодоступною, відомості про квартиру подавалися до Апарату Верховної Ради України для компенсації витрат на оренду житла. Також інформація про виплату компенсації за оренду житла оприлюднювалася на сайті Верховної Ради України та у ЗМІ, а тому є загальновідомою. Через це у діях обвинуваченого відсутня суб`єктивна сторона к. пр. Крім того, обвинуваченому не була відома вартість квартири, а тому він не міг її приховати. Діяння, яке інкримінують обвинуваченому, не має мети та мотиву.

ВАКС виправдав народного депутата за пред'явленим обвинуваченням, зазначивши, що обвинувачений не мав умислу вносити недостовірні відомості. Колегія суддів досліджувала мотив і мету даного к. пр. та дійшла висновку, що суб'єкт не мав мотиву та мети приховати орендовану квартиру при поданні декларації за 2020 рік. Його дії свідчать про те, що він нестаранно та несумлінно поставився до обов'язку внести достовірні відомості про об`єкти декларування, чим порушив визначений порядок декларування без прямого умислу. Проте лише наявність умислу у обвинуваченого є обов`язковим елементом для його діяння за ч. 1 ст. 366-2 КК України. У свою чергу, відсутність умислу у діях обвинуваченого виключає наявність суб`єктивної сторони та

[1] За апеляційною скаргою прокурора було порушено апеляційне провадження, однак воно було закрите у зв'язку із задоволенням клопотання захисника про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв`язку із закінченням строків давності [8].

складу к. пр., що зобов`язує суд відповідно до ч. 7 ст. 284 КПК України ухвалити виправдувальний вирок [9][1].

2. Суд досліджує суб'єктивну сторону суб'єктивну сторону декларування недостовірної інформації, **вказує на необхідність дослідити мотив і мету вчинення декларування недостовірної інформації, однак обмежується положеннями-презумпціями щодо наявності прямого умислу та «загального» особистого мотиву і мети** приховати відомості від громадськості та контролюючих органів про свій дійсний фінансовий стан і різницю між видатками та доходами. Такий мотив окреслений, зокрема, у вироку ВАКС від 24 березня 2023 р. у справі № 991/500/23. На переконання Суду, на такий мотив і мету вказує те, що суб'єкт не зазначив відомості про ТОВ «Міт Магнат» у 8, 9, 11 розділі декларації. Цим він приховав свою приналежність до цього товариства; не відобразив, що він є бенефіціарним власником ТОВ «Міт Магнат», одержував заробітну плату на цьому товаристві, про наявні зобов`язання фінансового характеру щодо поповнення статутного капіталу товариства, а також що він мав видатки, пов`язані із діяльністю товариства. Суд визнав депутата Полтавської обласної ради винним у вчиненні к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 366-2 КК [11][2]. Разом з тим, на наше переконання, обставини, наведені у рішенні суду, не дозволяють «поза розумним сумнівом» встановити суб'єктивну сторону інкримінованого к. пр. Зокрема, залишається незрозумілим, який сенс приховувати інформацію про зв'язок з ТОВ, якщо така інформація є загальнодоступною і будь-хто (за безкоштовним запитом) може з'ясувати засновників/учасників товариств, розмір їх часток у статутному капіталі, розмір статутного капіталу тощо.

3. **Суд обмежується встановленням прямого умислу винного. Потреби досліджувати мотив і мету декларування недостовірної інформації, на думку суду, немає.** Зокрема, про відсутність потреби у встановленні мети і мотиву зазначила колегія ВАКС у вироку від 05 лютого 2024 року у справі № 991/503/23.У даній справі суддя не зазначив квартиру та два машиномісця, що перебували у його користуванні та у користуванні його членів сім'ї. Тут колегія суду зазначила: *«У даному випадку йдеться саме про прямий умисел, адже суб`єкт декларування чітко усвідомлює, що повинен внести достовірні відомості до декларації, однак свідомо цього не робить. Мотиви та мета такого внесення не є предметом доказування. Тобто, з суб`єктивної сторони вказане к. пр. характеризується лише прямим умислом».* Як визначив Суд у даному вироку, *«умисне внесення суб`єктом декларування недостовірних відомостей до декларації означає, що особа, маючи змогу виконати покладений на неї обов`язок, умисно цього не робить. Склад цього злочину матиме місце у випадку, коли особа відкрито відмовляється виконати вимогу закону, тобто усвідомлює той факт, що не виконує обов`язки, покладені Законом України «Про запобігання корупції» шляхом свідомого приховування чи перекручування тієї чи іншої інформації»* [13]. На нашу думку, формулювання «особа, маючи змогу виконати покладений на неї обов`язок, умисно цього не робить» вказує на пасивну поведінку, що властива складу к. пр., передбаченого ст. 366-3 КК («Неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування»), а не ч. 1 ст. 366-2 КК[3].

Про те, що мотив та мета знаходяться поза межами предмета доказування прямо зазначається також у вироку ВАКС від 17 серпня 2023 р. у справі № 991/1126/23. У даній справі обвинувачений (народний депутат) не зазначив у декларації відомості про двоповерхове житлове приміщення дуплексного типу з паркувальним місцем (знаходиться у Королівстві Іспанія) та відомості про грошові кошти на банківському рахунку (1657,10 доларів США). Народний депутат пояснив, що зазначене житлове приміщення, розташоване у Королівстві Іспанія, з паркувальним місцем, наразі належить його матері на підставі договору дарування від 12.11.2013, укладеного за законодавством Англії, але власне договору він знайти не міг. На переконання Суду, доведено прямий умисел винного, що підтверджується, зокрема, тим, що він був ознайомлений із порядком набуття у власність нерухомого майна за правом Королівства Іспанія, адже 16.09.2013 уклав як покупець договір купівлі-продажу такого майна, а 14.11.2013 за ним та його дружиною зареєстровано право

[1] Прокуратура подавала апеляційну скаргу на дане рішення, однак обвинуваченого було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності [10].

[2] Сторона захисту оскаржувала рішення, але в подальшому обвинуваченого було звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності [12].

[3] На даний вирок захисником було подано апеляційну скаргу, але у ЄДРСР останньою (за датою) є ухвала від 03 червня 2024 року, згідно з якою справу призначено до апеляційного розгляду на 18 червня 2024 року.

власності в реєстрі власності Хавеа № 2. За таких обставин суд переконаний, що обвинувачений усвідомлював, що житлове приміщення, розташоване в Королівстві Іспанія, з паркувальним місцем, належало йому та його дружині на праві власності зокрема протягом 2020 року та станом на 31.12.2020. Тому обвинувачений розумів, що відомості про це майно підлягали внесенню до декларації за 2020 рік. З урахуванням зазначеного Суд виніс обвинувальний вирок[1]. Треба відмітити, що, незважаючи на те, що Суд не досліджував мотив і мету, висновки Суду у даній справі є достатньо переконливими, особливо з урахуванням тієї обставини, що дані про нерухомість за кордоном у відкритому доступі не перебувають і без спеціальної перевірки компетентними органами їх встановити неможливо.

У вироку ВАКС від 30 березня 2023 р. у справі № 991/185/23 прямо на відсутність потреби досліджувати мотив і мету не вказується, однак аналіз вироку свідчить, що Суд не вбачає такої потреби. Так, у даній справі народний депутат обвинувачувалася у незазначенні у поданій декларації відомостей про об`єкт нерухомості – орендовану квартиру, ринкова вартість якої становить 2 520 061 грн. Сторона захисту наполягала на тому, що обвинувачена не переслідувала мету приховати нерухоме майно, що перебувало в оренді, оскільки такі відомості про оренду квартири опубліковуються у різних виданнях та є публічно доступними для кожного громадянина України. Також обвинувачена зазначала, що декларацію подавав за неї її чоловік (має вищу юридичну освіту, здійснює адвокатську діяльність).

Обґрунтовуючи наявність умислу в діях народного депутата, ВАКС, зокрема, зазначає: *«Наявність вищої освіти, достеменна освідомленість ОСОБА_7 про норми положень Закону України «Про запобігання корупції» в частині декларування, наявність можливості звернутись до публічних роз`яснень НАЗК та отримати персональні, не дають колегії суддів підстав вважати, що остання* ***не могла не знати про те****, що об`єкт нерухомості за адресою АДРЕСА_3 , перебував її користуванні на праві оренди протягом більше 183 днів у 2020 році та станом на 31.12.2020, а відтак підлягав декларуванню».*

Також колегія суддів відмітила, що оприлюднення інформації про оренду квартири є обов`язком у разі реалізації права на отримання компенсації вартості орендованого житла на підставі Закону України «Про статус народного депутата України». Крім того, така відкрита інформація парламенту є засобом громадського контролю за публічними особами, якими є народні депутати України, не містить відомостей про сам об`єкт нерухомості, який підлягає декларуванню, та не підмінює собою обов`язок декларування самого об`єкту нерухомості [16][2]. Принагідно відмітимо, що вище були наведені вироки ВАКС від 21 березня 2023 у справі № 991/174/23 та від 16 березня 2023 у справі № 991/6699/22, де за подібних фактичних обставин саме через відсутність конкретного мотиву і мети Суд визнав відсутність прямого умислу на внесення завідомо недостовірних відомостей.

Як свідчить проведений аналіз, висновки Суду в аспекті суб'єктивної сторони декларування недостовірної інформації можуть відрізнятися навіть за подібних фактичних обставин. На нашу думку, суб'єктивна сторона даного к. пр. є особливо складною для встановлення, а тому предметне дослідження усіх суб'єктивних ознак, в тому числі мотиву та мети, мають дуже важливе значення. Більше того, невстановлення судом конкретного мотиву і мети, на наше переконання, не дозволяє поза розумним сумнівом визнати доведеним прямий умисел особи на декларування завідомо недостовірної інформації.

Висновки. Суб'єктивна сторона декларування недостовірної інформації характеризується умисною формою вини, вид умислу – прямий. Така думка є превалюючою як у теорії кримінального права, так і у судовій практиці ВАКС.

Щодо дослідження суб'єктивних ознак декларування недостовірної інформації, то у практиці ВАКС відсутня єдність у даному питанні. Аналіз судової практики Суду дозволяє сформулювати щонайменше три підходи:

1) вимагається встановлення не лише прямого умислу, але і конкретного мотиву та мети внесення особою до декларації неправдивих відомостей; їх відсутність створює підстави для висновку про відсутність прямого умислу;

---

[1] В подальшому ухвалою Апеляційної палати ВАКС обвинуваченого було звільнено від кримінальної відповідальності за вчинення к. пр., передбаченого ч.1 ст.366-2 КК, у зв`язку із закінченням строків давності [15].

[2] У даній справі сторона захисту оскаржувала судове рішення, але в подальшому за клопотанням сторони захисту Апеляційною палатою ВАКС справу було закрито у зв`язку із закінченням строків давності [17].

2) встановлюється прямий умисел, визнається потреба дослідити мотив і мету вчинення декларування недостовірної інформації, однак конкретний мотив і мета не досліджуються;

3) вважається достатнім встановити прямий умисел винного; потреби досліджувати мотив і мету декларування недостовірної інформації суд не вбачає.

На практиці з усіх елементів складу будь-якого к. пр. саме суб'єктивна сторона є найбільш складною для встановлення, а при встановленні суб'єктивної сторони декларування недостовірної інформації виникають особливі труднощі, що пов'язано з «підвищеними» вимогами законодавця до інтелектуального моменту вини. Зазначене, на нашу думку, підтверджує потребу досліджувати мотиви і мету суб'єкта, адже це сприяє досягненню цілей кримінального судочинства (щоб кожний, хто вчинив к. пр., був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 11-те вид. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
2. Антонюк Н. Актуальні питання кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXIII звітної науково-практичної конференції (7–8 лютого 2017 р.): у 2 ч. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2017. Ч. 2. С. 115–118.
3. Волонець Д.Ф. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021, 156 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0422U100122.
4. Міських Д.М. Відповідальність за декларування недостовірної інформації у кримінальному праві України: дис. на здобуття ступеня доктора філософії: 081 Право. Львів, 2021. 291 с.
5. Орлов П. Завідомість як ознака вини. *Радянське право*. 1984. № 6. С. 54–57.
6. Бульба І.В. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації: проблемні аспекти. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: збірник тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 березня 2017 р.). Х.: ХНУВС, 2017. С. 41-42.
7. Вирок ВАКС від 16 березня 2023 р. у справі № 991/174/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109666619.
8. Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 09 серпня 2023 р. у справі № 991/174/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112777594.
9. Вирок ВАКС від 16 березня 2023 р. у справі № 991/6699/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109607533.
10. Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 21 липня 2023 р. у справі № 991/6699/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112337034.
11. Вирок ВАКС від 24 березня 2023 р. у справі № 991/500/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109780535.
12. Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 18 липня 2023 р. у справі № 991/500/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112321192.
13. Вирок ВАКС від 05 лютого 2024 р. у справі № 901/503/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116751816.
14. Вирок ВАКС від 17 серпня 2023 р. у справі № 991/1126/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112874596.
15. Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 15 листопада 2023 р. у справі № 991/1126/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115028874.
16. Вирок ВАКС від 30 березня 2023 р. у справі № 991/185/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109915446.
17. Ухвала Апеляційної палати ВАКС від 17 липня 2023 р. у справі № 991/185/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112293871.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.31

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА СТАТТЕЮ 299 КК УКРАЇНИ («ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ»)

Бєлоусова О.М.,
аспірантка
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
ім. Академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-2534-572

Бєлоусова О.М. Кримінологічний портрет особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення за статтею 299 КК України («Жорстоке поводження з тваринами»).

У статті розглянуто важливість виокремлення значущих рис особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення за статтею 299 КК України («Жорстоке поводження з тваринами»). Зроблено акцент на тому, що висвітлення кримінологічного портрету особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення передбачених статтею 299 КК України, дозволить розробити дієві заходи запобігання досліджуваного виду злочинності. Крім того, враховуючи існування зв'язку між насиллям над тваринами та насиллям над людьми, дослідження ґрунтовних рис особи, що завдає шкоди тварині, дозволить попередити більш тяжкі кримінальні правопорушення, в тому числі стосовно людини. Підкреслено, що головні риси особи злочинця розкриваються через її структуру. В зазначеному випадку, найбільш вдалим та повним є її розкриття через соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки. Аналізуючи соціально-демографічні ознаки, встановлено, що переважну більшість досліджуваних злочинів вчиняються чоловіками, які не мають вищої освіти, не одружені та не мають на утримані дітей. Визначено, у процентному відношенні вікові групи осіб, які жорстоко поводиться з тваринами за статтею 299 КК України. Досліджуючи кримінально-правові ознаки особи правопорушника, що жорстко поводиться з тваринами, встановлено, що більшість злочинців раніше не були засуджені. Мотивація у переважній більшості носила хуліганський характер. Кожне друге кримінальне правопорушення було вчинено у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Досліджуване кримінальне правопорушення зазвичай вчиняється одноособово, співучасть трапляється досить рідко. Аналізуючи морально-психологічні ознаки особи, що жорстко поводиться з тваринами, встановлено, що такій особі притаманні риси, які не узгоджуються із загальноприйнятими нормами моралі. Спільними рисами цих осіб є: зневага та вороже ставлення до суспільства, агресивність, властолюбство, мстивість, аморальність, збудливість, бездуховність, соціальне відчуження, безвідповідальне ставлення до праці.

Ключові слова: особа, що жорстоко поводиться з тваринами, кримінологічний портрет, кримінальне правопорушення, жорстокість.

Belousova O.M. Criminological profile of a person who commits a criminal offense under Article 299 of the Criminal Code of Ukraine ("Cruelty to Animals").

The article examines the importance of identifying the significant characteristics of individuals who engage in cruelty toward animals, as defined under Article 299 of the Criminal Code of Ukraine (Cruelty to Animals). The article emphasizes that profiling the criminological characteristics of individuals who commit criminal offenses as defined by Article 299 of the Criminal Code of Ukraine will facilitate the development of effective measures to prevent this type of crime. Moreover, considering the connection between violence toward animals and violence toward humans a study of the essential traits of individuals who harm animals will help prevent more serious criminal offenses, including those directed at humans. It is highlighted that the primary characteristics of a criminal are revealed through their structure. In

this context, the most comprehensive and effective approach is to analyse the criminological profile through socio-demographic, criminal-legal, and moral-psychological traits. The socio-demographic analysis reveals that the majority of individuals who commit these offenses are men with no higher education, who are unmarried and without children. The article also provides statistical data on the age groups most likely to commit cruelty toward animals under Article 299 of the Criminal Code of Ukraine. Regarding the criminal-legal characteristics of offenders, it is found that most individuals who commit such crimes have no prior convictions. The motivation for the majority of crimes is of a hooligan nature. Furthermore, every second criminal offense was committed under the influence of alcohol or drugs. These crimes are typically carried out by individuals acting alone, with co-offending being relatively rare. The analysis of the moral-psychological characteristics of individuals who engage in cruelty toward animals, it has been established that these individuals possess traits that do not align with widely accepted moral norms. Common characteristics of these individuals include contempt and hostility toward society, aggressiveness, ambition, vengefulness, immorality, excitability, lack of spirituality, social alienation, and a careless attitude toward work.

Key words: individual who is cruel to animals, criminological profile, criminal offense, cruelty.

Постановка проблеми. Жорстоке поводження з тваринами є не лише моральною проблемо суспільства, але й кримінальним правопорушенням, існування якого може призводити до розгортання ґрунтовних соціальних та психологічних проблем. Дослідження окремих аспектів особи, яка вчиняє кримінально каране жорстоке поводження з тваринами, є одним із ключових завдань кримінології, оскільки саме розуміння мотивації та характеристик зазначених осіб дозволить ефективніше запобігати кримінальним правопорушенням передбачених статтею 299 КК України.

З іншого боку, актуальність зазначеної теми пов'язана з розвитком уваги до прав тварин та встановленого зв'язку між знущанням над тваринами та іншими насильницькими кримінальними правопорушеннями. Оскільки особа, яка знущається над тваринами в подальшому схильна до вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень, в тому числі стосовно людини.

Метою дослідження є висвітлення на основі емпіричних даних кримінологічно вагомих рис особи, яка вчиняє кримінально каране жорстоке поводження з тваринами, а також опис типового кримінологічного портрету такого кримінального правопорушника.

Стан опрацювання проблематики. У кримінологічній науці над питанням особи злочинця працювали багато науковців, зокрема: А.П. Закалюк, О.М. Джужа, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, И.Н. Даньшин, Ю.В. Александров, А.Ф. Зелинский, А.Г. Кальман. У межах власних кримінологічних досліджень окремих злочинів проти моральності особі злочинця приділяли увагу такі вчені, як Р.В. Асейкін, Н.О. Горб, О.П. Рябчинська, П.П. Сердюк, Т.А. Шевчук та ін.

Виклад основного матеріалу. З початку зародження кримінологічної думки питання щодо особи злочинця стали однією із найбільш дискусійних проблем серед дослідників в цій сфері. Злочинців сприймали, як тип особистості, що «випадає» з людської популяції. Причому, деякі дослідники відносили злочинців, відповідно до теологічної теорії, до послідовників та нащадків Каїна; інші – співвідносили явище прояву злочинних нахилів у певних осіб із біологічною особливістю людини; треті розробили специфічні соціальні типи злочинців та повністю відкидали тези біологічної концепції; четверті – шукали компроміс між соціальним та біологічним підходом. Сучасне дослідження особистості злочинця здебільшого поєднує в собі саме останній підхід. Хоча, обрання певних напрямів дослідження все ж не вирішує питання визначення поняття «особистість злочинця» [1, с. 358].

Українські кримінологи наголошують, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення – це, перш за все, особистість людини, особа, яка є носієм якихось рис і властивостей, стійка форма організації характеру та фізичної конституції людини, суспільна роль людини, її соціальна функція, сукупність інтелектуально-духовних якостей, її психічного та фізичного стану, поглядів, оцінок і дій, що призводять до порушень соціальних відносин, в яких виражається конкретна антисуспільна діяльність [2, с. 118].

На нашу думку, особа кримінальний правопорушник – це окремий індивід, який характеризуються набором біологічних, психологічних, соціальних властивостей, які за несприятливих умов можуть стати каталізатором злочинної поведінки. Також вважаємо, що особа, яка жорстоко поводиться з тваринами, це в першу чергу людина, яка має деформоване уявлення про моральні принципи та низький рівень емпатії.

Головні риси особи злочинця розкриваються через її структуру. Під структурою особи злочинця у науковій літературі зазвичай розуміється умовний поділ властивостей і відносин, що характеризують абстрактного порушника кримінального закону на групи, що виділяються в залежності від різних кримінологічно важливих ознак [3, с. 261]. Вважаємо, що найбільш повним у випадку дослідження особи кримінального правопорушника, який вчиняє діяння за статтею 299 КК України, є її розкриття через соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки.

Головним джерелом інформації нашого дослідження про особу злочинця, який жорстоко поводиться з тваринами, стали 100 обвинувальних вироків за статтею 299 КК України.

Соціально-демографічні ознаки.

Стать. Вивчення обвинувальних вироків за статтею 299 КК України, дає нам змогу констатувати, що абсолютну більшість злочинців становлять чоловіки – 94,0%, на жінок припадає лише 6,0%. На думку науковців, це пов'язано з тим, що жінка завжди більш сензитивна, тобто вразливіша до сприйняття чужого болю та страждань [4, с. 187]. Наголосимо, що частка жінок у загальній структурі злочинності в Україні є у кілька разів меншою від рівня чоловічої і в середньому становить 12% від загальної кількості злочинів [5, с. 16].

Вікова характеристика злочинців дає змогу дійти висновку про ступінь інтенсивності прояву криміногенної активності та особливості злочинної поведінки представників різних вікових груп [6, с. 218]. Відповідно до даних проведеного дослідження, віковий діапазон осіб, що жорстоко поводяться з тваринами, досить широкий, починаючи з підліткового віку і завершуючи людьми солідного віку. Неповнолітніх осіб у віці 14-17 років нами було виявлено незначний відсоток 2,0%. Проте ми вважаємо, така не велика чисельність занижена через існування високої латентності жорстокого поводження з тваринами та через те, що, як свідчить практика, підлітків звільняють від відбуття реального покарання.

Наступна вікова група 18-25 років становила 23,0%. Найбільш високу кримінальну активність було виявлено в групі 25-35 років 43,0%. На групу осіб у віці 35-50 років припадає 16,0%. Загалом, якщо об'єднати вікові групи, то кримінально-активною групою населення, є молодь у віці 18-35 років, 66,0% від загального числа, осіб, що жорстоко поводиться з тваринами. З матеріалів судової практики вбачається, що характер кримінальних правопорушень у більшості випадків носив спонтанний та імпульсивний характер, що притаманно для людей молодого віку. Тим паче, підставою застосування методів жорстокості до тварин були такі, як покарання тварини за небажану поведінку або помста знайомій людині.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що питому вагу злочинців, що жорстоко поводяться з тваринами, становлять люди середнього віку, а саме 7.0%, а також похилого віку, від 60 років і вище. Так, 9.0% кримінальних правопорушень приходить на геронтологічну злочинність.

Освіта. У кримінологічній літературі теоретики акцентують увагу на тому, що кримінальне насильство корелює з низькою культурою та проблемами в інтелектуальному розвитку [7, с. 91]. Зокрема, проф. О.М. Джужа зазначає, що залежність злочинної поведінки від рівня освіти й інтелектуального розвитку особистості значною мірою визначають потреби й інтереси людини [8, с. 142].

Нами встановлено, що майже половина осіб, що жорстоко поводились з тваринами, мали середню освіту. Середньо-спеціальну освіту мали 33,0% осіб. Особи, які мали не повну середню освіту, склали 13,0%. Незначний відсоток припадає на осіб з вищою освітою (4,0%). Частка осіб, засуджених за жорстоке поводження з тваринами, які не мали освіти взагалі становить 1,0%. Враховуючи вищевикладене, можемо констатувати, що малодосвідчені, інтелектуально не розвинуті люди, які мають обмежений кругозір, значно частіше схиляються до асоціальної поведінки.

Сімейний стан. Сім'я, як один із соціальних факторів позитивної соціалізації особи. Мікросередовище де формується гармонійна особистість. Ми приєднуємось до думки вчених які вважають, що сім'я є стримуючим чинником на шляху до злочинів [9, с. 94]. Більш того, коефіцієнт злочинності серед осіб, які вчинили злочини і які не перебували у шлюбі, в два рази вище, ніж серед злочинців, що перебували в шлюбі на момент вчинення ними злочину [10, с. 109; 11, 259].

При вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних зі знущанням над тваринами, нами було встановлено, що лише 11,0% осіб, мали фактичні сімейні відносини, 89,0 % злочинців відповідно, не мали родини.

Відмітимо, що на момент вчинення кримінального правопорушення, у 15,0% злочинців на утриманні були діти, 85,0% утриманців не мали.

Завершуючи аналіз соціально-демографічних рис особи, що жорстоко поводиться з тваринами, наведемо дані, які стосуються матеріального забезпечення особи. На момент вчинення кримінального правопорушення суспільно - корисною працею займались лише 15,0 % осіб. Відповідно 85,0% осіб, офіційно працевлаштованими не були, будучи при цьому працездатними.

Другою складовою характеристики особи злочинця, що жорстоко поводиться з тваринами, **є кримінально-правові ознаки**. У рамках нашого дослідження, нами аналізувалися наступні риси особи, що жорстоко поводиться з тваринами: судимість (наявність непогашеної/не знятої), співучасть, момент виникнення наміру на вчинення кримінального правопорушення, стан винного в момент злочину, обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання, мотиви злочинних посягань.

Судимість. Вісімдесят сім відсотків, що жорстоко поводились з тваринами не були раніше судимі, частка осіб, які раніше мали судимість становить 13,0%. Однак припущення про те, що особа, яка поводиться жорстоко з тваринами, не є асоціальною є хибним. Статистика каже лише проте, що особа, яка схильна до насильства над тваринами, здатна в майбутньому вчинити насильство стосовно людини.

Співучасть. Кримінальне правопорушення, пов'язане з жорстоким поводженням з тваринами, в більшості випадків вчиняється одноособово (93,0%). Знущання над тваринами у співучасті було вчинене у 7,0% випадків. Наведені дані пояснюються наступним. Знущання над тваринами можна вважати емоційним та імпульсивним кримінальним правопорушенням. Тобто це такий емоційний швидкоплинний процес, викликаний самою «потерпілою твариною» (нашкодив, подавив худобу, кидався на винного, гучно лаяв, заважав), який характеризується невеликим проміжком часу між прийняттям рішення про вчинення кримінального правопорушення і безпосередньо реалізацією злочинного наміру. Зокрема момент *виникнення наміру на вчинення кримінального правопорушення* (у 98,0%) виник раптово. Тому для підшукування співучасників у більшості випадків не має часу.

Не малозначним елементом структури особи, що жорстоко поводиться з тваринами, є інформація *щодо обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання*. Так пом'якшуючими обставинами суди визнавали: щире каяття (у 91,0% випадків), активне сприяння розкриттю злочинів (у 67,0% випадків), наявність утриманців (у 15,0% випадків), позитивна характеристика з місяця роботи або проживання 13,0%. Обставинами, що обтяжують покарання, суди визнавали, позитивна характеристика з місяця роботи або проживання (у 36,0% випадків), рецидив (у 13,0% випадків).

Стан винного в момент кримінального правопорушення. Кожне друге кримінальне правопорушення вчиненне у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Причини формування такої картини, дають підстави стверджувати, що алкогольне або наркотичне сп'яніння може сприяти, як вчиненню жорстокого поводження з тваринами так і будь якого іншого кримінального правопорушення. Як зауважує суддя районного суду м. Житомира, О.М. Саланда: «Особи, що вживають алкоголь, утворюють групу кримінального ризику, оскільки підвищена агресивність, знижений поріг самокритики і розширення кола дозволеного, що супроводжують вживання алкоголю, не обов'язково, але з великим ступенем імовірності штовхають людину до порушення закону» [12].

Мотив та мета. Мотив та мета – це психологічні категорії, які відбивають відношення особи до вчиненого кримінального правопорушення. Так, за результатами нашого дослідження, встановлено, що у переважній більшості особи, які жорстоко поводились з тваринами, діяли з хуліганських мотивів (63,0%). Корисливий мотив нами виявлено не було, проте враховуючи високу природну та штучну латентність досліджуваного явища, існують непоодинокі випадки нацькування тварин одна на одну (собачі бої, бої півнів, проведення тоталізаторів, пересувні зоопарки, виставки тварин, дельфінарії) з метою отримання матеріальної винагороди. Разом з тим, в ході нашого дослідження було з'ясовано, що жорстоке ставлення до тварин було вчинено з метою усунення перешкод при вчиненні іншого кримінального правопорушення, а саме: ст. 162 КК України – 7,0% , ст. 185 КК України – 5,0%, умисне вбивство – 1,0%.

Завершальним блоком характеристики особи кримінального правопорушника, що знущається над тваринами, є аналіз його **морально-психологічних ознак.** Серед морально-психологічних ознак кримінологи виділяють кілька змістовно важливих підгруп: рівень світогляду; інтелектуальні властивості; ціннісні орієнтації людини і соціально-значущі моральні риси і властивості; емоційно-вольові якості, психофізіологічні властивості [13, с. 226-227]. Моральна характерис-

тика охоплює всі етичні якості людини, в основі яких лежать уявлення про добро і зло, совість, обов'язок, честь, гідність. Особистість злочинця характеризується такими негативними моральними якостями як заздрість, жадібність, малодушність, підлість, нахабство, авантюризм, нігілізм, духовна порожнеча і цинічне ставлення до моральних цінностей суспільства та законних інтересів інших людей [14, с. 168]. При вивчені матеріалів судової практики нами було з'ясовано, що позитивну характеристику з місця проживання мали 13,0% осіб, 37,0% осіб мали посередню характеристику, 4,0%, негативну, в 46,0% випадків інформація відсутня.

Аналізуючи морально-психологічні риси особи, що жорстоко поводиться з тваринами, варто наголосити на тому, що такій особі притаманні риси, які не узгоджуються із загальноприйнятими нормами моралі. Спільними рисами цих осіб є: зневага та вороже ставлення до суспільства, агресивність, властолюбство, мстивість, аморальність, збудливість, бездуховність, соціальне відчуження, безвідповідальне ставлення до праці. У більшості випадків цим особам притаманний маргінальний спосіб життя. Під маргінальним способом життя, маємо на увазі життя соціально неблагополучних верств населення, які не мають постійного місця проживання, заробітку, дуже часто таких осіб притягують за дрібне хуліганство або за розпивання спиртних напоїв в громадських місцях.

В межах вивчення морально-психологічних рис особи, що жорстоко поводиться з тваринами, нас зацікавила інформація щодо усвідомлення своєї вини у вчиненому кримінальному правопорушенні. Так, за результатами нашого дослідження, було з'ясовано, що 75,0% осіб, які були засуджені за жорстоке поводження з тваринами повністю визнали свою вину та щиро розкаялись в інкримінованому їм діянні. Каяття передбачає глибокі внутрішні переживання особою того, що сталося, моральне засудження своєї злочинної поведінки, усвідомлення вини, почуття сорому, докорів сумління. Тобто, щире каяття – це, в першу чергу, морально-психологічне явище, яке проявляється у самозасудженні особою вчиненого ним злочину, його наслідків, прагненні усунути нанесену шкоду та рішенні особи не вчиняти більше злочинів [15, с. 381]. Проте аналізуючи характер вчиненого діяння, соціальні орієнтації особи, спосіб знущання над тваринами – щире каяття в зазначених кримінальних правопорушеннях, це лише прагнення засудженого уникнути відбуття реального покарання, оскільки відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України [16] обставинами, що пом'якшують покарання визнано: з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину. Проаналізувавши обвинувальні вироки за ст. 299 КК України, саме обставини, що пом'якшують покарання є тієї підставою, яка звільняє особу від реального відбуття покарання, злочинець отримує умовний строк. Стає очевидним, що щире каяття в зазначеному випадку, це лише маніпуляція з боку засудженого.

Висновки. Отже, кримінологічний портрет особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення за статтею 299 КК України («Жорстоке поводження з тваринами»), можна скласти так: це особа віком від 35-50 років, чоловік, не одружений, на утримані дітей немає, працездатний – проте не займається суспільно корисною працею, має середній рівень освіти. Кожне друге кримінальне правопорушення вчинене у стані алкогольного сп'яніння та у переважній більшості одноособово. Виклад основних характеристик особи, що жорстоко поводиться з тваринами, дає змогу перейти до розроблення дієвих запобіжних заходів досліджуваної злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маханьков Д.Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології. *Форум права*. 2009 р. № 1. С. 357–361. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ FP_index.htm_2009_1_50 (дата звернення 12.09.2024 р.).
2. Коноваленко О. Особа злочинця корисливо-насильницької спрямованості: кримінологічна характеристика і типологія. *Право України.* 2006. № 4. С. 75–77.
3. Вадим Семененко. Кримінологічні особливості особи грабіжника. *Підприємництво, господарство та право*. Випуск 2. 2017 р., с. 261–264.
4. Попова Г.В. Гендерні особливості переживань засуджених за вбивство щодо скоєного ними злочину та корекційна програма роботи з емоційною сферою особистості злочинців насильницького типу. *Право і безпека.* 2006. Т. 5. № 4. С. 186–190.
5. Трибушенко А.С. Кримінологічна характеристика та запобігання жіночій злочинності: автореф.. дис. …Миколаїв. 2020 р.

6. Кримінологія : навчальний посібник / за заг. ред. О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 312 с.
7. Ботнаренко І.А. кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103), с. 83–96.
8. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія. Київ: Атіка, 2009. 240 с.
9. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін..; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 414 с.
10. Кримінологія: підручник. О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Чернєя; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
11. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
12. Алкоголь, як детермінуючий чинник вчинення злочинів: аналіз судді-спікера Саланди О.М. https://ml.zt.court.gov.ua/sud0614/pres-centr/ interview/1080599 (дата звернення 16.12.2023).
13. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження): монографія / за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. Харків: Кроссроуд, 2008. 364 с.
14. Тимошенко В.І., Шакун В.І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
15. Нікіфорова Т.І. Проблеми змісту деяких обставин, які пом'якшують покарання, передбачених ч. 1 ст. 66 КК України. *Форум прав*а. 2008. № 3. С. 380–387
16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

УДК 343.3/.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.32

ЗАПОБІГАННЯ ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Власов А.В.,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0009-0009-8095-240X
e-mail: andriivlasov6@gmail.com

Некоз А.П.,
аспірант відділу аспірантури та
докторантури Національної академії
Служби безпеки України
ORCID: 0009-0003-1349-3967
e-mail: he3333ko@gmail.com

Власов А.В., Некоз А.П. Запобігання фінансуванню тероризму в Україні: окремі питання теорії та практики.

Стаття присвячена актуальній проблемі протидії фінансуванню тероризму, що стає дедалі важливішою в умовах глобальної загрози терористичної діяльності. Автори аналізують поточний стан боротьби з фінансуванням тероризму, наголошуючи на необхідності постійного вдосконалення законодавчих механізмів та фінансового контролю для ефективної протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

У роботі проведено науково-теоретичний аналіз питань, які стосуються запобігання фінансуванню тероризму в Україні. Звертається увага, що превентивні заходи для забезпечення миру та безпеки є одними із ключових інструментів політики будь-якої держави. Такі заходи мають сприяти знешкодженню злочинців та запобіганню скоєнню терористичних актів ще на початковому етапі (на стадії готування чи замаху). Зазначається, що складні фінансові схеми, використання інструментів відмивання грошей дають можливість приховати справжнє походження та напрямки руху коштів, що ускладнює процес виявлення дій з фінансування тероризму та вимагає постійного вдосконалення законодавчого інструментарію для протидії такому суспільно небезпечному явищу сьогодення.

Основну увагу приділено ролі фінансових установ у процесі виявлення та блокування підозрілих фінансових потоків, що можуть використовуватися для фінансування тероризму. Автори підкреслюють, що фінансові схеми терористичних організацій постійно еволюціонують, використовують сучасні технології та легальні структури, зокрема благодійні та громадські організації. Це значно ускладнює виявлення незаконних операцій, оскільки фінансові ресурси можуть бути переміщені через легальні канали, що не викликають підозр у фінансових моніторингових систем.

Стаття також розглядає роль міжнародних стандартів, таких як FATF (Financial Action Task Force), які визначають основні засади протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму. Аналізується відповідність національної нормативно-правової бази цим міжнародним вимогам і акцентується увага на необхідності адаптації міжнародних практик для підвищення ефективності національної системи боротьби з фінансуванням тероризму.

Крім того, досліджуються виклики, пов'язані з фінансуванням терористичної діяльності через банківські та небанківські фінансові установи. Незважаючи на існування певних законодавчих механізмів і програм фінансового моніторингу, система виявлення підозрілих операцій часто функціонує формально, а результати залишаються недостатніми.

У підсумку, пропонуються конкретні заходи щодо вдосконалення національної системи боротьби з фінансуванням тероризму, зокрема через зміцнення міжнародної співпраці, адаптацію кращих іноземних практик і постійне вдосконалення фінансового моніторингу. Наголошується на необхідності покращення взаємодії між фінансовими установами та правоохоронними органами для більш ефективного виявлення та блокування фінансових потоків, пов'язаних із терористичною діяльністю.

Ключові слова: кримінально-правові засоби; злочини проти громадської безпеки; запобігання; фінансування тероризму; державна політика у сфері запобігання тероризму; фінансовий моніторинг.

Vlasov A., Nekoz A. Preventing the financing of terrorism in Ukraine: separate issues of theory and practice.

The article is dedicated to the pressing issue of countering terrorist financing, which is becoming increasingly important in the context of the global threat posed by terrorist activities. The authors analyzes the current state of the fight against terrorist financing, emphasizing the need for continuous improvement of legislative mechanisms and financial control to effectively combat this socially dangerous phenomenon.

The study provides a theoretical analysis of issues related to preventing terrorist financing in Ukraine. Attention is drawn to the fact that preventive measures to ensure peace and security are among the key instruments of state policy. Such measures are aimed at neutralizing criminals and preventing terrorist acts at the earliest stages (during preparation or attempts). It is noted that complex financial schemes and the use of money laundering tools allow for the concealment of the true origins and directions of funds, complicating the process of detecting terrorist financing activities and necessitating constant improvement of legislative tools to combat this current threat.

Particular attention is paid to the role of financial institutions in detecting and blocking suspicious financial flows that may be used to finance terrorism. The authors highlight that the financial schemes of terrorist organizations are constantly evolving, utilizing modern technologies and legal entities such as charitable and public organizations. This significantly complicates the detection of illegal operations, as financial resources can be moved through legal channels without raising suspicion in financial monitoring systems.

The article also examines the role of international standards, such as those of the FATF (Financial Action Task Force), which set the basic principles for combating money laundering and terrorist financing. The compliance of national legislation with these international standards is analyzed, with emphasis on the need to adapt international practices to improve the effectiveness of the national system of combating terrorist financing.

Additionally, the challenges associated with financing terrorist activities through banking and non-banking financial institutions are explored. Despite the existence of certain legislative mechanisms and financial monitoring programs, the system for detecting suspicious operations often operates formally, and the results remain insufficient.

In conclusion, the article proposes specific measures to improve the national system for combating terrorist financing, particularly through strengthening international cooperation, adapting best foreign practices, and continuously improving financial monitoring. The need for enhanced interaction between financial institutions and law enforcement agencies is emphasized to more effectively detect and block financial flows linked to terrorist activities.

Key words: criminal law measures; crimes against public safety; prevention; terrorist financing; state policy in the field of terrorism prevention; financial monitoring.

Постановка проблеми. У зв'язку з необхідністю протидії поширенню терористичної діяльності, питання ефективного контролю за фінансовими потоками і каналами фінансування терористичних груп та організацій з метою вчасного їх виявлення та блокування набули особливої актуальності. Такі заходи мають сприяти знешкодженню злочинців та запобіганню скоєнню терористичних актів ще на початковому етапі. Складні фінансові схеми, використання інструментів відмивання грошей дають можливість приховати справжнє походження та напрямки руху коштів, що ускладнює процес виявлення дій з фінансування тероризму та вимагає постійного вдосконалення законодавчого інструментарію для протидії такому явищу. Ключову роль у русі грошо-

вих потоків в економіці відіграють фінансові установи, відповідно загроза їх використання для здійснення фінансування терористичної діяльності є доволі високою. Впродовж тривалого часу в Україні ризики фінансування тероризму з використанням фінансового сектору розглядалися як другорядні, а сама терористична діяльність − як явище нехарактерне для країни. Проте події останніх років продемонстрували, що сучасний тероризм не обмежений кордонами, має глобальний характер і часто підтримується як з боку окремих країн, так і недержавних організацій. Методи акумуляції коштів для здійснення терористичної діяльності еволюціонують та урізноманітнюються і у більшості випадків рух таких коштів здійснюється через фінансовий сектор. Це зумовлює необхідність розробки регуляторами фінансового ринку і фінансовими установами ефективних інструментів для виявлення грошових потоків, що можуть мати відношення до фінансування тероризму чи розповсюдження зброї масового знищення [7, с. 81].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, які пов'язані з запобіганням фінансуванню тероризму у філософському, історичному, політичному, правовому, безпекознавчому, державному управлінні та інших аспектах суспільних відносин було присвячено велику кількість робіт. Ретельною науковою розробкою даного питання у різні часи займалися такі вчені як: В.Ф. Антипенко, В.О. Глушков, В.П. Ємельянов, В.В. Крутов, В.А. Ліпкан, Ю.В. Луценко, М.В. Семикін та ін. Незважаючи на те, що більшість наукових праць було виконано у різні періоди державотворення, дослідження цих науковців залишаються фундаментальними та актуальними й дотепер.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану запобігання фінансуванню тероризму в Україні та вироблення на цій основі шляхів підвищення ефективної протидії цьому суспільно небезпечному діянню сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Терористична загроза в світі сьогодні перебуває на високому рівні. Від неї потерпають як країни, в яких тривають збройні конфлікти (передусім на Близькому Сході та в Африці), так і країни Заходу, які до останнього часу вважалися цілком безпечними з огляду на розвинену систему правоохоронних органів і спецслужб. Протидіяти цій загрозі стає все важче. Міжнародний тероризм – це явище, що не має географічних кордонів і становить небезпеку не лише для окремих країн, а й ставить під сумнів стійкість міжнародного правопорядку і його спроможність протистояти викликам з боку міжнародних терористичних організацій і квазідержавних утворень, які претендують на самостійну роль у системі міжнародних відносин.

Нові тенденції у розвитку міжнародного тероризму створюють додаткові виклики та загрози для національної і міжнародної безпеки, та потребують належного, і своєчасного реагування. З огляду на це, заходи з удосконалення антитерористичної політики і боротьби з тероризмом, як на національному, так і на міжнародному рівнях мають носити перманентний характер навіть за умов низького рівня відповідної загрози. На даний час, зусилля багатьох країн спрямовані на посилення захисту від терористичної загрози [5].

У сучасному світі тероризм розглядають не лише як загрозу правам і свободам людини, а перш за все як суспільно небезпечне діяння, що становить серйозну небезпеку для нормального розвитку демократичних держав, їх зовнішньої та внутрішньої безпеки. Відповідно, визнання тероризму однією з основних загроз національній безпеці України у таких концептуальних документах, як Стратегія національної безпеки України та Стратегія воєнної безпеки України, є цілком послідовним [9, с. 10].

Наразі у багатьох країнах запроваджено та виконуються спеціалізовані програми, спрямовані на недопущення поширення у суспільстві екстремістських поглядів, запобігання втягування молоді до участі у терористичних організаціях, застосовуються процедури амністії окремих осіб, які брали участь в терористичній діяльності, та адаптації їх до мирного співіснування [5].

Загальновідомо, що однією з основних цілей тероризму є викликати паніку серед населення, активізувати політичні процеси, які в подальшому можуть негативно вплинути на розвиток суспільства та розбудову державних інституцій. Останнім часом тероризм трансформується у бізнес модель, що має більш негативні явища ніж традиційні цілі тероризму [7, с. 83].

Виняткова суспільна небезпека тероризму знаходить своє вираження в його цілях, характері засобів їхнього досягнення, а також у наслідках терористичної діяльності, які доволі часто збудовані на руйнуванні життя багатьох ні в чому неповинних людей – політичні викрадення і вбивства, захоплення заручників, і вибухи на вулицях та інших місцях скупчення людей стали найбільш поширеним проявом тероризму [8, с. 66].

У теорії безпекознавства існують три основних погляди на природу тероризму: виходячи з бойових проявів терористичної діяльності, кримінальних і соціально-політичних. Відповідно до першої позиції тероризм розглядається як специфічний вид збройних дій і визначається як «збройний конфлікт низької інтенсивності». Друга точка зору наголошує на кримінальній складовій і класифікує тероризм, як вид кримінальної злочинності. Третя – вважає тероризм видом політичної боротьби, що формується на основі соціально-політичного протесту [2, с. 9].

Боротьба з фінансуванням тероризму передбачає насамперед розробку дієвих інструментів для протидії, своєчасного виявлення, припинення фінансування терористичної діяльності. Системоутворюючим інструментом є законодавство з питань протидії відмиванню доходів та фінансування тероризму. Варто також зазначити, що впродовж останніх років в Україні сформовано нормативно-правову базу, яка відповідає чинним міжнародним стандартам і є основою для розробки інструментарію з виявлення та зупинення операцій, які можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму чи терористичної діяльності [7, с. 83].

Необхідно констатувати, що в українській економічній літературі явище фінансування тероризму переважно досліджується у контексті легалізації кримінальних доходів. Водночас на практиці часто зустрічаються випадки, коли фінансування терористичної діяльності здійснюється легальними компаніями чи громадськими або благодійними організаціями, формування фінансових ресурсів яких не викликає питань з точки зору фінансового моніторингу. Навіть виконуючи усі вимоги чинного законодавства, фінансова установа не може бути повністю убезпечена від ймовірності бути причетною до руху фінансових потоків, кінцевими бенефіціарами яких стануть терористичні організації. Тому поглибленого дослідження потребують питання удосконалення системи управління ризиками залучення банків та небанківських установ до фінансування тероризму і терористичних організацій [7, с. 81].

В Україні встановлена кримінальна відповідальність за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України), та за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209-1 КК України). Верховною Радою України прийнятий Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом» (від 28.11.2002 р. з наступними змінами), яким були передбачені правові засади та організація системи запобіжної та протидіючої діяльності, в тому числі фінансового моніторингу сумнівних фінансових операцій з охопленням банків цією системою. Проте, як показав час, акти законодавства виявилися недосконалими, організаційна структура та її реалізація – неефективними, зокрема система недостатньо зорієнтована на запобігання злочинним спробам легалізувати доходи кримінального походження, не налагоджено потрібного зв'язку та взаємодії фінансово-кредитних установ з правоохоронними органами. У зв'язку з чим законодавцем було прийнято новий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [6], який спрямований на захист прав та законних інтересів громадян, суспільства і держави, забезпечення національної безпеки шляхом визначення правового механізму запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

У зв'язку з чим, необхідно звернути увагу, що система фінансового моніторингу, передусім у напрямку виконання нею кримінологічної функції щодо запобігання та протидії легалізації доходів, здебільшого функціонує формально, несвоєчасно та неповно реагує на інформацію про сумнівні фінансові операції з ознаками відмивання, тому не відіграє своєї ролі інформаційно-кримінологічного засобу виявлення злочинних форм легалізації кримінальних прибутків та злочинних угруповань, які використовують ці форми. Реальні результати системи фінансового моніторингу, передусім в банках, де проходять основні фінансові потоки, майже відсутні [3, с. 488].

Як показує практика, фінансування тероризму включає ряд конкретних дій, таких як збирання, зберігання і приховування фінансових коштів, використання цих коштів для підтримки терористичних організацій і їхньої інфраструктури, а також передачу коштів для фінансування або здійснення конкретних терористичних нападів. Фінансування тероризму може здійснюватися за допомогою легально або нелегально отриманих фінансових коштів, а також може використовувати гуманітарні або комерційні організації, що діють на законних підставах, як ненавмисно або нав-

мисно для надання фінансової або іншої матеріально-технічної підтримки терористам. Аналізуючи вітчизняну систему протидії фінансуванню тероризму, необхідно її віднести до відповідних міжнародних стандартів Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (FATF) [10]. Така позиція підтверджується оцінкою Комітету Ради Європи з питань оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL). Проте, неможливо повною мірою захистити будь-яку фінансову систему від використання її для фінансування тероризму та сепаратистської діяльності. Серед мільйонів фінансових операцій та безлічі фінансових інструментів ті, які призначені для такого фінансування, мають викривлену сутність, але при цьому зберігають свою форму, характеристики та властивості. Іншими словами, зовнішні аспекти таких фінансових операцій залишаються незмінними, тому існуючі механізми протидії можуть стати недієвими. Важливо зазначити, що це не означає недоліки в механізмах протидії. Кожна фінансова система має об'єктивний рівень вразливості, який, передусім, зумовлений соціальними факторами. Ризик фінансування тероризму можна розглядати як результат поєднання загрози терористичної діяльності або сепаратизму і вразливості фінансової системи, яка може бути використана для фінансування таких дій [1; 11].

Аналіз поточного стану системи боротьби з легалізацією та відмиванням кримінальних доходів не вказує на наявність стійкої тенденції до зростання або зменшення фактів відмивання злочинно набутих коштів. Згідно з даними основного підрозділу фінансової розвідки країни, який є національним центром для отримання та аналізу повідомлень про підозрілі операції та іншої інформації, яка має відношення до відмивання коштів – Державної служби фінансового моніторингу України за період з 2015 по 2023 роки, спостерігається різке збільшення обсягу повідомлень про фінансові операції, які підлягають фінансовому моніторингу, з 4 391 834 повідомлень до 11 462 494 повідомлень (на зростання на 160,99%) у період з 2015 по 2019 роки. Проте, позитивні зміни, зафіксовані у подальших періодах, а саме у 2020-2021 роках, свідчать про зміцнення ефективності заходів щодо запобігання та протидії відмиванню коштів. Крім цього, зафіксоване зменшення кількості повідомлень про фінансові операції, які підлягають фінансовому моніторингу, є наступним: у 2020 році спостерігається зниження на 58,61% у порівнянні з 2019 роком, а в 2021 році – на 85,48% у порівнянні з 2019 роком [4, с. 20–23; 3, с. 489].

Висновок. Отже, запобігання фінансуванню тероризму в Україні потребує постійного удосконалення та може бути посилене шляхом прийняття сучасної нормативно-правової бази, а також приведення її у відповідність до існуючих міжнародних стандартів та практик, постійної взаємодії уповноважених суб'єктів по боротьбі з тероризмом з правоохоронними органами інших країн і спеціалізованими міжнародними установами, вивченням іноземного досвіду у протидії фінансуванню тероризму та адаптацією такого досвіду до українських реалій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні методи, способи та фінансові інструменти фінансування тероризму та сепаратизму (2014). Департамент фінансових розслідувань. Державна служба фінансового моніторингу. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/%D0%A2%D0%B8%D0%BF%D0% BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%20%D0%94%D0%A1%D0%A4%D0%9C%D0%A3/2014%2012% 2029_tipolog2014.pdf (дата звернення: 10.06.2024).
2. Боротьба з тероризмом: навч. посіб. / за заг. ред. проф. В.В. Коваленка / [О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук, В.М. Комарницький та ін.]. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2013. 584 с.
3. Василевич В.В., Левченко Ю.О. Національна системи запобігання легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2024. С. 487–492.
4. Звіт Державної служби фінансового моніторингу за 2022 рік. Київ, 2023. 61 с.
5. Іноземний досвід протидії тероризму: висновки для України. аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/inozemniy-dosvid-protidii-terorizmu-visnovki-dlya-ukraini (дата звернення: 14.06.2024).
6. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2020. № 25. Ст. 171.

7. Рисін В.В., Степанова А.В. Інструменти протидії фінансуванню тероризму з використанням фінансових установ. Економічна наука. *Економіка та держава. Економічна наука*. 2020. № 6. С. 80–86.
8. Середа В.В., Серкевич І.Р. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія [за заг. ред. В.С. Канціра]. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 188 с.
9. Сокуренко В.В. Міжнародне співробітництво України у сфері протидії тероризму: аналіз та перспективи вдосконалення. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 10−12.
10. Уткіна М.С. Фінансовий моніторинг як інструмент запобігання фінансовому тероризму: нові виклики та перспективи. *Академічні візії.* Випуск 20. 2023. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/431 (дата звернення: 10.06.2024).
11. Хом'як К.А. Оцінка ризиків фінансування тероризму. Державні фінанси. URL: http://libfor.com/index.php?newsid=3677 (дата звернення: 10.06.2024).

УДК 340.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.33

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Гарасимів Т.З.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-4627-4774
e-mail: Taras.Z.Harasymiv@lpnu.ua

Гарасимів Т.З. Правовий механізм профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.
У статті схарактеризовано правовий механізм профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, зокрема проаналізовано зв'язок соціальної депривації та девіантної поведінки у неповнолітніх, розкрито зміст, форми і методи правової роботи із соціально депривованими неповнолітніми особами. Виокремлено два види девіантної поведінки: зовнішню та внутрішню, що відрізняються своїми цілями. Зовнішня девіантна поведінка неповнолітнього спрямована на порушення правових норм і суспільних засад, що є небезпечною не лише для нього, але й соціуму. Внутрішня девіантна поведінка неповнолітнього спрямована на дезінтеграцію та саморуйнування своєї особистості, такі дії створюють лише тимчасове, короткочасне задоволення, і зазвичай перешкоджають його майбутньому благополучному розвитку.

Зазначено, що основним чинником формування девіацій в осіб неповнолітнього віку є соціальна депривація – відхилення індивідуальних стандартів неповнолітнього від реальних соціальних норм суспільства. Відтак, у межах правового механізму профілактики девіантної поведінки неповнолітніх можемо виокремити три основні напрямки роботи: соціально-педагогічна та правова профілактика, превентивна допомога (психологічна, правова) і корекція, адаптація, реабілітація та ресоціалізація. У реалізації цих напрямів повинні брати активну участь суб'єкти профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, які нами вищеозначені.

На основі узагальнення наукової літератури та практики профілактики девіантної поведінки систематизовано та відібрано такі ефективні напрямки, як активне інформування підлітків про наслідки вживання різних видів алко-, нарко- та токсичних речовин за рахунок підключення ЗМІ та інтернет-контенту, поширення наочних засобів, проведення «круглих столів», лекцій та бесід; роз'яснення правових норм, що стосуються різних аспектів асоціальної поведінки шляхом залучення фахівців правової сфери та запровадження їх тісної взаємодії з підлітками та їхніми батьками; формування навичок активного та культурного проведення дозвілля; надання консультативної допомоги з вирішення проблем (консультації юриста, психолога, лікаря, педагога, консультування за допомогою ЗМІ); актуалізація тренду здорового способу життя; створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.

Ключові слова: неповнолітній, девіація, девіантна поведінка, суспільні засади, правові норми, підліткові правопорушення, злочинність, правовий механізм, профілактика.

Harasymiw T.Z. Legal mechanism for preventing deviant behavior of minors.
The article describes the legal mechanism for preventing deviant behavior of minors, in particular, the relationship between social deprivation and deviant behavior in minors is analyzed, the content, forms and methods of legal work with socially deprived minors are revealed. Two types of deviant behavior are distinguished: external and internal, which differ in their goals. External deviant behavior of a minor is aimed at violating legal norms and social principles, which is dangerous not only for him,

but also for society. Internal deviant behavior of a minor is aimed at disintegration and self-destruction of his personality, such actions create only temporary, short-term pleasure, and usually hinder his future successful development.

It is noted that the main factor in the formation of deviations in minors is social deprivation - the deviation of the individual standards of a minor from the real social norms of society. Therefore, within the framework of the legal mechanism for the prevention of deviant behavior of minors, we can distinguish three main areas of work: socio-pedagogical and legal prevention, preventive assistance (psychological, legal) and correction, adaptation, rehabilitation and resocialization. The subjects of the prevention of deviant behavior of minors, which we have identified above, should actively participate in the implementation of these areas.

Based on the generalization of scientific literature and practice of the prevention of deviant behavior, such effective areas as active informing adolescents about the consequences of the use of various types of alcohol, drugs and toxic substances by connecting the media and Internet content, distributing visual aids, holding «round tables», lectures and conversations; clarification of legal norms concerning various aspects of asocial behavior by involving legal professionals and establishing their close interaction with adolescents and their parents; formation of skills for active and cultural leisure activities; provision of advisory assistance in solving problems (consultations of a lawyer, psychologist, doctor, teacher, counseling through the media); updating the trend of a healthy lifestyle; creation of conditions for self-realization of the individual in various types of creative, intellectual, and social activities.

Key words: minor, deviation, deviant behavior, social principles, legal norms, adolescent offenses, crime, legal mechanism, prevention.

Постановка проблеми. Війна російської федерації проти України призвела до суттєвих трансформацій в усіх сферах суспільного життя. Разом із позитивними змінами, стимулюючими чинниками удосконалення різних аспектів діяльності людини (патріотичної, волонтерської, капеланської), посилилися низка негативних тенденцій: безробіття, соціально-економічна нестабільність, зниження рівня життя багатьох людей, еміграція, внутрішнє переміщення населення, соціально-психологічна дезорієнтація та дезадаптація, стресові розлади, складна кримінальна обстановка тощо. Всі ці сформовані тенденції зумовлюють поширення у соціумі таких несприятливих явищ як: моральну деградацію, алкоголізм і наркоманію, бродяжництво, проституцію, зростання злочинності та інші.

Війна впливає на кожного громадянина, і змінює його поведінку, проте найбільш чутливими до соціальних катаклізмів є саме неповнолітні. У цьому віці найбільше простежуються такі поведінкові характеристики: недисциплінованість, невміння володіти собою, конфліктність, агресивність, на яких часто і розвиваються підліткові правопорушення та злочинність. Проблеми девіантної поведінки неповнолітніх зумовлені особливими обставинами сучасного розвитку українського суспільства. Під час будь-якої соціальної катастрофи, а війна є однією з найбільших, поведінка людини може набувати девіантного характеру внаслідок дезінтеграції суспільно-моральних і правових норм, зростання соціального напруження та стресових чинників. Тому війна в Україні, її тривожні тенденції, актуалізують проблему визначення особливостей формування девіантної поведінки неповнолітніх, розгляду та удосконалення правового механізму профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз наукових досліджень з актуалізованої нами проблеми показав, що зміст девіантної поведінки значно розширився внаслідок появи нових форм девіацій, асоціальних і протиправних дій неповнолітніх: алкоголізації, токсикоманії, інтернет-залежності, ігроманії (О. Віцько, К. Борщ, О. Гузьман, Я. Шуригайло) та ін. Слід відзначити, що розгляд девіантної поведінки неповнолітніх є міждисциплінарною проблемою з огляду на її багатоаспектність. Особливу цінність у здійсненні цієї наукової розробки мали праці таких вчених: Т. Журавель, Ю. Удовенко [2], А. Ком'яга, В. Головко [3], В. Павелків, О. Малахова [4], Л. Гачак-Величко [5], Н. Рогатинська Н. Чижовська [7], А. Самойлов [8], Н. Максимова [9] та інші. Разом з тим, питання правового механізму профілактики девіантної поведінки неповнолітніх є малодослідженими, залишається сталими у практиці, позаяк методи та технології профілактики не мають дотепер помітного позитивного впливу у суспільстві.

Мета статті – схарактеризувати правовий механізм профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, зокрема проаналізувати зв'язок соціальної депривації та девіантної поведінки у непо-

внолітніх, розкрити зміст, форми і методи правової роботи із соціально депривованими неповнолітніми особами.

Виклад основного матеріалу. Девіантна поведінки (*deviant behavior*) – це вчинок або дія людини (групи людей), що не відповідає офіційно встановленим або ж таким, що фактично сформувалися в даному суспільстві (культурі, субкультурі, групі) нормам і очікуванням. При цьому під офіційно встановленими слід розуміти формальні, правові норми, а під фактично сформованими – існуючі норми моралі, звичаї, традиції [1, с. 176]. Щодо девіантної поведінки неповнолітніх – це відхилення від узвичаєних моральних засад чи порушення встановлених правових норм: втеча з дому, бродяжництво, пропуски навчальних занять або взагалі відмова від навчання, брехня, агресивна поведінка, проміскуїтет, вульгарні графіті, деструктивна субкультура, комп'ютерна залежність, харчові аддукції тощо.

Історіографічний огляд показує, що вченими здебільшого виокремлюється такі види девіантної поведінки неповнолітніх осіб як: агресивна поведінка, аутоагресія, акцентуйована поведінка, асоціальна поведінка, дезадаптивна поведінка, аномальна поведінка, деструктивна поведінка, адиктивна поведінка, конфліктна поведінка, делінквентна поведінка та ін.

Втім, основуючись на праці вченого-педагога Т. Журавель та вченого-психолога Ю. Удовенко [2] вважаємо, що у правому контексті доцільно виокремлювати два види девіантної поведінки: зовнішню та внутрішню, що відрізняються своїми цілями.

Зовнішня девіантна поведінка неповнолітнього спрямована на порушення правових норм і суспільних засад, що є небезпечною не лише для нього, але й соціуму. Законодавство України за такі дії неповнолітнього здебільшого передбачає юридичну відповідальність – цивільну, адміністративну, кримінальну. Формами зовнішньої девіантної поведінки є: моральне приниження інших осіб (булінг, провокування конфліктів, психологічне насильство, образливе чіпляння тощо); порушення соціальних норм (пропущення навчальних занять чи відмова від навчання, бродяжництво, втеча з дому, обман, агресивна поведінка, ґвалт, крики з хуліганських мотивів у громадських місцях у нічний час, поява у громадському місці в оголеному вигляді; тощо); лихослів'я (вживання нецензурної лексики); екоцид (нанесення збитків об'єктам природи: підпали, забруднення природного середовища, знищення тварин); жорстокість до тварин (знущання, тортури, омертвлення); вандалізм (псування неживих предметів, пам'яток культури, історії, витворів мистецтва, графіті (настінні малюнки) непристойного характеру); умисне заподіяння фізичних збитків іншим людям (хуліганство, крадіжки, побої, вбивство).

Внутрішня девіантна поведінка неповнолітнього спрямована на дезінтеграцію та саморуйнування своєї особистості, такі дії створюють лише тимчасове, короткочасне задоволення, і зазвичай перешкоджають його майбутньому благополучному розвитку. Серед форм внутрішньої девіантної поведінки можемо виокремити: зловживання алкоголем/наркотиками, куріння; патологічну пристрасть до соціальних мереж, комп'ютерних та азартних ігор; розлади харчової поведінки (переїдання, голодування, недоїдання); надмірна видозміна власного тіла (татуювання, пірсинг, шрамування); імпульсивну та ризиковану сексуальну поведінку (проституцію, безладні статеві відносини); дії з ризиком для життя (зацепінг, паркур та ін.); самоушкодження (різання, висмикування волосся, опіки); спроба самогубства (навмисне позбавлення себе життя) та ін.

Залежно від типу порушення норм вчені А. Ком'яга та М. Головко девіантну поведінку неповнолітніх класифікують за такими ознаками:

– за рівнем або масштабами відхиленнями (індивідуальні або масові);

– за орієнтацією відхилень на зовнішнє середовище (сімейні непорозуміння, насильницькі злочини та ін.) чи на самого себе (алкоголізм, наркоманія, суїциди та ін.);

– за належністю до тієї чи іншої соціальної групи (субкультури), статево-віковими чи гендерними особливостями;

– за правопорушенням (кримінальне, адміністративне) та аморальними вчинками (п'янство, проституція) [3, с. 119].

Загалом підтримуємо вчених у запропонованій класифікації, однак, на нашу думку, вона потребує розширення за такими критеріями: глобальними процесами (технічним прогресом, ІТ-технологіями, модою, ЗМІ та ін.); за державницькою орієнтацією (правова система, державна політика); ціннісними орієнтаціями (моральними, патріотичними, релігійними) тощо. Запропоновані критерії такого поділу пов'язані з динамікою розвитку не лише соціуму, але кожної особистості з її мікросоціальним і соціальним середовищем, а також глобальними ви-

кликами та воєнними реаліями, що безпосередньо впливають на кожну людину, і зокрема неповнолітню особу.

Серед основних чинників формування девіантної поведінки неповнолітніх В. Павелків виокремлює: зовнішні умови фізичного середовища; зовнішні соціальні умови; внутрішні спадково-біологічні і конституційні передумови; внутрішньо особистісні причини і механізми девіантної поведінки [4, с. 157]. На думку Л. Гачак-Величко основними чинниками, які викликають розвиток девіантних форм поведінки неповнолітніх, є зовнішні та внутрішні чинники, а саме: біологічні, соціальні, педагогічні, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні (внутрішньо-особистісні) [5, с. 157]. Нами вважається, що основними чинниками девіацій у поведінці неповнолітніх є генетична спадковість, домашнє середовище, соціально-економічні умови, психологічна сформованість, моральні установки, педагогічно- навчальна атмосфера, інформаційно-технічний прогрес, комунікаційна спроможність, суспільно-економічні кризи, конфлікти (етнічні, релігійні, расові), військова агресія та дієвість національної правової системи тощо.

Задля зниження рівня вчинення правопорушень у середовищі неповнолітніх осіб слід застосовувати сучасні форми та методи профілактичних заходів, а також оперативне визначення причин та умов, які призводять до девіантної поведінки неповнолітніх, якісного планування та проведення необхідних профілактичних заходів.

Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх – це цілеспрямований процес організації та реалізації комплексу заходів щодо попередження, подолання або нейтралізації чинників, які зумовлюють девіації у поведінці неповнолітніх. Суб'єктивну складову профілактики девіантної поведінки неповнолітніх становлять: 1) центральні органи виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції; 3) спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; 4) освітні заклади (зокрема, школи, училища соціальної реабілітації тощо); 5) центри медико- соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; 6) центри соціально-психологічної реабілітації; 7) недержавні організації (громадські, благодійні, релігійні); 8) фізичні особи та ін. Як бачимо, у нашій державі сформований цілий комплекс інститутів, що повинні здійснювати профілактичну діяльність девіантній поведінці неповнолітніх, однак як показує практика позитивні результати є мінімальними.

Звісно, що поведінка людей, зокрема неповнолітніх, під час війни вкрай змінюється через поєднання низки чинників: психологічні травми, соціально-економічну нестабільність, зниження рівня життя, освітні новації, внутрішнє переміщення населення, втрату близьких та житла, що сприяють виникненню девіантної поведінки серед неповнолітніх. Через свої вікові особливості вони більше схильні до асоціальних вчинків, тому у таких умовах державні програми підтримки, освіта та робота з психічним здоров'ям населення стають життєво необхідними для профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.

Основним чинником формування девіацій в осіб неповнолітнього віку є соціальна депривація – відхилення індивідуальних стандартів неповнолітнього від реальних соціальних норм суспільства. Відтак, у межах правового механізму профілактики девіантної поведінки неповнолітніх можемо виокремити три основні напрямки роботи: соціально-педагогічна та правова профілактика, превентивна допомога (психологічна, правова) і корекція, адаптація, реабілітація та ресоціалізація [4, с. 160]. У реалізації цих напрямів повинні брати активну участь суб'єкти профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, які нами вищеозначені.

Соціально-педагогічна профілактика – це система освітньо-профілактичних заходів і педагогічних моделей впливу на неповнолітню особу з метою попередження, подолання або нейтралізації наслідків соціальної депривації, та сформованих у результаті неї девіацій. Вона повинна основуватися на позитивній педагогічній діяльності, яка цілеспрямована на виявлення та елімінацію несприятливих чинників, що обумовлюють відхилення психологічного, морального, правового та соціального розвитку неповнолітніх, їхньої поведінки, стану здоров'я. Здебільшого соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх здійснюється за місцем їх проживання, навчання, оздоровлення, проведення дозвілля тощо. Зміст такої профілактики полягає у формуванні знань, умінь, установок і мотивів вибору соціально схвалюваних і правових моделей поведінки; підготовці та поширюванні превентивної інформації через ЗМІ, друковані та інтернет засоби; проведення інтерактивних заходів (тренінгів, неформальних заходів, виховних годин тощо).

Слід зауважити, що соціально-педагогічна та правова профілактика девіантної поведінки здійснюється зусиллями соціально-психологічних і правових центрів, педагогів, співробітників соціальних служб, служб у справах неповнолітніх, працівниками правоохоронних органів та ін. Однак у цьому напрямі існує чимало проблем, які пов'язані з відсутністю налагодженої співпраці між різними суб'єктами профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, використанні зазвичай групових масових форм роботи та обмеженому використанні інноваційних інтерактивних методів (рольових ігор, тренінгів тощо), які розвивають належний світогляд неповнолітніх.

Як показує статистика центрів соціальних служб для молоді, сформована на свідченнях самих неповнолітніх, причинами скоєння правопорушень: не усвідомлення наслідків своїх вчинків – 67 %; надмірне вживання алкоголю, наркотиків – 28 %; незнання законів України – 5 %; недостатнє виховання та увага з боку батьків – 59 %; вплив друзів, негативної компанії – 50 %; важке матеріальне становище – 18,5 % [6]. Відтак, серед визначальних чинників ризику щодо впливу на девіантну поведінку можемо віднести: недостатній рівень правосвідомості та правових знань; брак організованої системи дозвілля; вживання алкогольних та наркотичних речовин; низький рівень правових знань батьків та недостатня увага з їхнього боку до виховання тощо. Отже, профілактична діяльність щодо девіантної поведінки повинна здійснюватися як у межах навчального процесу, так і в дозвільний час. Форми та методи роботи мають відповідати запитам неповнолітніх, викликати у них зацікавлення та спонукати до позитивних дій.

Превентивна допомога та корекція – це здійснення психолого-педагогічної, правової, соціальної та медичної діяльності, метою якої є допомога «групам ризику» неповнолітніх. Цей напрям профілактичної роботи передбачає психолого-педагогічний, правовий та соціально-терапевтичний вплив на особистість з метою освоєння методів самодопомоги, допомоги інших щодо вирішення проблем, які провокують девіантну поведінку. У цьому аспекті доцільним є реалізація програм превентивного виховання з «групами ризику» із залученням державних, правових, громадських, конфесійних організацій, волонтерів; патронажної роботи з «групами ризику», неповнолітніми з дисфункціональних сімей, що сприяє усуненню соціально-психологічних передумов девіантної поведінки; різних форм превентивної освіти за місцем проживання, навчання, проведення дозвілля тощо. Основними напрямами превентивного виховання є прищеплення підліткам моральних та правових цінностей, підвищення їхнього інтелектуального розвитку, підтримка фізичного здоров'я, сприяння розвитку творчих здібностей, формування самоконтролю та соціальних і правових навичок [7, с. 203].

Адаптація, реабілітація та ресоціалізація – це реконструкція соціокультурного оточення для різних категорій неповнолітніх, наданні допомоги у навчанні, правової та моральної допомоги підтримки для відновлення втрачених соціальних зв'язків або адаптації до нової соціальної реальності. У межах цієї роботи слід:

– створити науково-методичне забезпечення превентивної соціально-терапевтичної діяльності закладах освіти, зокрема дитячих будинках, інтернатах та інших спеціалізованих закладах;

– налагодити співпрацю та науково-методичну підтримку роботи центрів соціальної адаптації, анонімних наркологічних кабінетів, діагностично-консультативних центрів, до функцій яких входить вирішення проблем девіантної поведінки неповнолітніх;

– створити систему науково-методичної допомоги у організації та розвитку терапевтичних груп взаємопідтримки неповнолітніх;

– інтегрувати у систему превентивної діяльності вітчизняного та світового досвіду соціальної адаптації та реабілітації.

Система превентивного виховання повинна бути побудована на основі принципів комплексності, системності, інтегративності, мобільності, наступності, конкретності, реалістичності, етичності [8, с. 99]. Передбачуваним результатом цього стане створення оптимальної структури превентивного виховання, яка буде сприяти: активізації діяльності вчених, фахівців, консультантів, практичних працівників у дослідженні й вирішенні проблем превентивного виховання; залученню освітніх, медичних, соціальних та правоохоронних установ до реалізації завдань попередження поширення різних форм девіантної поведінки серед дітей та молоді, спричинених соціальними депривaціями; зміні установок і моделей поведінки підлітків «групи ризику» тощо.

Серед найефективніших технологій роботи з девіантами, що зазнали соціальної депривації, являється соціально-правова профілактика – комплекс державних, правових, суспільних, соціально-медичних та організаційно-виховних заходів, які спрямовані на попередження, елімінацію та

нейтралізацію основних чинників, які викликають різні за своїм характером соціальні негативні відхилення та небезпечні, шкідливі діяння. Метою соціально-правової профілактики є створення передумов для формування законослухняної, високоморальної особистості.

Ефективною також є методика профілактики та корекції соціальної депривації серед неповнолітніх. Приміром, за умови правильної організації, може бути соціальне опікування (патронаж), що є особливою формою державного захисту прав особистості, майна недієздатних та інших громадян у випадках, визначених законом. Соціальне опікування – це технологія, що передбачає виявлення осіб, які потребують опіки, вибір для них належних опікунів, належну роботу з ними, ефективне регулювання відносин між опікунами та опікуваними, захист прав й інтересів останніх. Патронаж передбачає проведення профілактичних, оздоровчих, санітарно-просвітницьких заходів та надання соціальних послуг.

Серед корекції девіацій неповнолітніх слід виокремити метод соціальної реабілітації, який сприяє відновленню здатності неповнолітнього до життєдіяльності в суспільній реальності. Метод соціальної реабілітації передбачає насамперед індивідуальні та групові консультації психологічного та правового характеру з метою успішної адаптації неповнолітнього до соціального середовища; формування позитивної «Я-концепції», психологічну та правову підтримку у процесі адаптації до певного соціуму; корекції негативних моделей поведінки, спричинених соціальною депривацією.

Аналізуючи методи соціально-правової допомоги та корекції девіацій неповнолітніх осіб доцільно також відзначити соціально-правову терапію, яка є цілеспрямованим процесом практичного впливу державних структур, громадських організацій та об'єднань, мікросередовища на конкретні форми прояву соціальних відносин чи соціальних дій. Соціально-правова терапія – це комплекс взаємозалежних заходів правового, соціально-економічного, організаційно-виховного та суспільно-психологічного характеру, що сприяють нормалізації поведінки неповнолітніх [9, с. 37].

У процесі роботи з неповнолітніми також слід застосовувати технологію правового та соціально-психологічного консультування, що передбачає надання допомоги шляхом цілеспрямованого та інформаційного впливу на людину чи малу групу з приводу їхньої соціалізації, відновлення й оптимізації соціальних функції, орієнтирів, вироблення соціальних норм спілкування. Використання даної технології у процесі попередження та корекції соціальної депривації неповнолітніх є доволі ефективною, позаяк забезпечує один такий запит цього вікового періоду як об'єднання у групи. Оточення відіграє вкрай важливу роль у повсякденні неповнолітньої особи, сприяючи формуванню його особистості та допомагаючи віднайти власну систему ціннісних орієнтирів. Тому створення позитивного середовища у межах правового та соціально-психологічного консультування є оперативним методом профілактики та корекції наслідків девіантної поведінки неповнолітніх.

Отже, з метою профілактики та корекції девіацій неповнолітніх осіб, спричинених соціальною депривацією нами пропонується запровадити комплекс правових, педагогічних і соціально-психологічних заходів, що передбачає залучення до превентивної та корекційної роботи правників, правоохоронних органів, психологів, соціальних працівників, педагогів, громадських організацій та родини, як первинної ланки соціалізації неповнолітньої особи.

Висновки. Таким чином, соціалізація особи у контексті сучасних правових вимог і суспільних стандартів поведінки прямо залежить від їх дотримання, у протилежному випадку неприйняття їх неповнолітньою особою можна констатувати як поведінкові девіації. Під час війни девіантна поведінка неповнолітніх є доволі часто наслідком глибоких соціальних і психологічних зрушень у суспільстві. Війна не тільки руйнує інфраструктуру, але й зумовлює умови для проявів агресії, порушення правових норм і суспільних засад, зростання злочинності, посилення суїцидальних настроїв та інших девіацій. На основі узагальнення наукової літератури та практики профілактики девіантної поведінки систематизовано та відібрано такі ефективні напрямки, як активне інформування підлітків про наслідки вживання різних видів алко-, нарко- та токсичних речовин за рахунок підключення ЗМІ та інтернет-контенту, поширення наочних засобів, проведення «круглих столів», лекцій та бесід; роз'яснення правових норм, що стосуються різних аспектів асоціальної поведінки шляхом залучення фахівців правової сфери та запровадження їх тісної взаємодії з підлітками та їхніми батьками; формування навичок активного та культурного проведення дозвілля; надання консультативної допомоги з вирішення проблем (консультації юриста, психолога, лікаря,

педагога, консультування за допомогою ЗМІ); актуалізація тренду здорового способу життя; створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гарасимів Т.З. Історіографічні дослідження проблеми девіантної поведінки: тенденції та напрямки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2016. № 850. С. 174–182.
2. Профілактика деструктивної поведінки підлітків: *навчально-методичний посібник.* Т. Журавель & Ю. Удовенко. Видавництво ФО-П Буря О.Д. Київ, 2022. 144 с.
3. Ком'яга А.В., Головко В.М. Проблема поведінкової девіації молоді та профілактика девіантної поведінки неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 4. Том 2. С. 118–122.
4. Павелків В., Малахова О. Соціальна депривація як чинник формування девіантної поведінки у підлітків. *Психологія: реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ.* 2021. № 16. С. 156–165.
5. Гачак-Величко Л.А. Девіантна поведінка неповнолітніх: до питання класифікації чинників. *Академічні візії.* 2022. Випуск 6-7. С. 39–44.
6. Правопорушення та профілактика правопорушень серед неповнолітніх. URL: https://vdolynske.od.gov.ua/pravoporushennya-ta-profilaktyka-pravoporushen-sered-nepovnolitnih.
7. Рогатинська Н., Чижовська Н. Превентивна діяльність злочинності неповнолітніх. *Актуальні проблеми правознавства.* 2023. № 2 (34). С. 198–205.
8. Самойлов А.М. Організація самовиховання підлітків у процесі педагогічної профілактики девіантної поведінки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* 2015. № 44. С. 97–102.
9. Максимова Н.Ю. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища. Київ: Педагогічна думка, 2015. 254 с.

УДК 343.352.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.34

НОВЕЛИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО УГОД ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ В КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ: У ПОШУКАХ ОПТИМАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

Гончарук В.Л.,
доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри управління
фінансово-економічною безпекою,
доцент кафедри національної безпеки
Інституту безпеки
Міжрегіональної академії управління персоналом
ORCID: 0000-0002-9627-9530
e-mail: xrixos@gmail.com

Гончарук В.Л. Новели кримінального законодавства щодо угод про визнання винуватості в корупційних правопорушеннях: у пошуках оптимальної моделі.

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правових аспектів забезпечення принципу процесуальної економії при укладанні угод про визнання винуватості в корупційних правопорушеннях. Аналізується суспільна небезпека корупції як загрози для української держави, яка підриває основи правової держави, сприяє економічним збиткам та соціальній нерівності. Розглядаються законодавчі новели, ухвалені Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» 29 жовтня 2024 р., що стосуються механізмів укладання угод про визнання винуватості, зокрема спрощення та прискорення кримінального процесу.

Наведено порівняння з американською практикою укладання подібних угод, де вони часто використовуються для викриття інших правопорушників. Автор висловлює застереження щодо впливу відповідних змін на правову систему та суспільну стабільність в Україні, незважаючи на введені п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України обмеження щодо укладання угод з порушниками антикорупційного законодавства.

Критично проаналізовано внесені зміни до Кримінального кодексу України, спрямовані на запровадження нормативних параметрів угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних (пов'язаних з корупцією) кримінальних правопорушень. Зокрема наголошено на тому, що штраф як вид покарання не є та не повинен розцінюватись як певний різновид «відкупу» за вчинення кримінального правопорушення; штраф повинен сплачуватися із законних доходів винного, а не з доходів, одержаних злочинним шляхом.

Окремо порушено питання про етичність внесених законодавчих змін та аргументовано, що внутрішнє законодавство, особливо кримінальне, не повинно реформуватися «в обмін» на отримання зовнішньої фінансової підтримки. Автор застерігає, що така практика може мати негативні наслідки, створюючи додаткові корупційні ризики та загрожуючи стабільності суспільства, особливо у випадках звільнення топ-корупціонерів на основі угод.

Ключові слова: угода про визнання винуватості, корупційне кримінальне правопорушення, принцип процесуальної економії, законопроєкт, прокурор, кримінальне провадження, додаткове покарання, спеціальна конфіскація, штраф, диференціація кримінально-правових наслідків.

Honcharuk V. L. New criminal legislation and plea agreements in corruption offenses: in search of an optimal model.

The article is devoted to the study of criminal law aspects of ensuring the principle of procedural economy when concluding plea agreements in corruption offenses. The social danger of corruption is analyzed as a threat to the Ukrainian state, which undermines the foundations of the rule of law, contributes to economic losses and social inequality. Legislative amendments adopted by the Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine on Improving the Regulation of Plea Agreements in Criminal Proceedings Regarding Corruption Criminal Offenses and Criminal Offenses Related to Corruption» on October 29, 2024, are being considered. concerning the mechanisms of entering into plea agreements, in particular the simplification and acceleration of the criminal process.

A comparison is made with the American practice of concluding similar agreements, where they are often used to expose other offenders. The author expresses reservations about the impact of the relevant changes on the legal system and social stability in Ukraine, despite the introduced clause 2, part 4, Art. 469 of the Criminal Code of Ukraine restrictions on concluding agreements with violators of anti-corruption legislation.

The changes made to the Criminal Code of Ukraine aimed at introducing normative parameters of plea agreements in criminal proceedings regarding corruption (corruption-related) criminal offenses are critically analyzed. In particular, it is emphasized that a fine as a type of punishment is not and should not be regarded as a certain type of «redemption» for committing a criminal offense; the fine must be paid from the legal income of the offender, not from the proceeds of crime.

The issue of the ethicality of the introduced legislative changes was separately raised and it was argued that domestic legislation, especially criminal legislation, should not be reformed «in exchange» for receiving external financial support. The author warns that this practice can have negative consequences, creating additional corruption risks and threatening the stability of society, especially in cases of release of top corrupt officials on the basis of deals.

Key words: plea agreement, corruption criminal offense, principle of procedural economy, draft law, prosecutor, criminal proceedings, additional punishment, special confiscation, fine, differentiation of criminal legal consequences.

Постановка проблеми. Корупція як негативне антисоціальне явище залишається, на превеликий жаль, фундаментальною загрозою для нашої держави, її інституцій, для демократичних цінностей українського суспільства. Навіть в умовах повномасштабної військової агресії проти України корупційні правопорушення продовжують вчинятись у великій кількості, а корупціонери продовжують незаконно збагачуватись за рахунок великої кількості корупційних схем практично у всіх сегментах національної економіки, у т. ч. в оборонній галузі.

Варто підкреслити: суспільна небезпека корупційних кримінальних правопорушень полягає в тому, що такі протиправні діяння підривають основи правової держави, завдають шкоди суспільним інтересам, порушують права громадян і сприяють нерівності у доступі до державних послуг та ресурсів. Серед основних проявів суспільної небезпеки корупції можна назвати зокрема такі: 1) підрив довіри населення до інститутів державної та місцевої влади, до виконуваних ними функцій; негативний вплив на економіку – корупційні правопорушення уповільнюють економічний розвиток, оскільки ведуть до неефективного використання ресурсів, перешкоджають залученню інвестицій, шкодять механізмам конкуренції, а також створюють додаткові витрати для бізнесу у виді «корупційних платежів»; 3) загострення соціальної нерівності – корупція сприяє нерівному розподілу благ та привілеїв, оскільки ті, хто має доступ до корупційних механізмів, отримують необґрунтовані переваги над іншими громадянами; 4) руйнування усталених правових принципів і правил – корупційні правопорушення порушують передусім фундаментальний принцип верховенства права, оскільки юридично значущі рішення в судах, правоохоронних органах та інших урядових інституціях ухвалюються не на підставі закону і не за чіткими прозорими правилами, а внаслідок одержання неправомірної вигоди, зловживання впливом чи інших незаконних домовленостей; 5) безпосередня шкода національній безпеці України – у тих випадках, коли корупція стосується високопосадовців або ключових секторів держави (як-от оборона чи енергетика), вона може загрожувати національній безпеці, оскільки стратегічні рішення можуть ухвалюватись на користь особистих чи олігархічних інтересів.

Стан опрацювання. Ураховуючи очевидну актуальність проблематики протидії корупційним зловживанням в Україні, цілком логічно, що і законодавець, і наукова спільнота приділяють стабільно пильну увагу цим питанням.

Так, серед науковців-криміналістів, які активно досліджували різні аспекти протидії корупційним деліктам протягом всього періоду української незалежності, потрібно відзначити таких авторів: П.П. Андрушко, В.І. Борисов, В.О. Глушков, В.К. Грищук, О.О. Дудоров, З.А. Загиней, К.П. Задоя, О.О. Кваша, В.М. Киричко, О.М. Костенко, Р.Л. Максимович, В.О. Навроцький, А.В. Савченко, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк та деякі інші автори. Загалом українська правнича наука здійснила вагомий внесок у розвиток фундаментальних теоретичних положень щодо окремих проблем корупційних кримінальних правопорушень і корупційної злочинності як поширеного антисуспільного феномена.

Однак, як слушно зауважує Д.Г. Михайленко, у більшості позитивістських робіт учені працюють виключно з нормативним матеріалом, водночас не генеруючи принципово нові правові інструменти, а лише вивчаючи та коригуючи ті, які власне запровадив законодавець. Відповідно, ресурс для вдосконалення кримінального закону в частині протидії корупційним деліктам, який ґрунтується на дослідженні виключно нормативної кримінально-правової матерії, є здебільшого вичерпаним [1, с. 2].

Що ж стосується наукових розробок в частині перспектив і проблемних питань укладання угод про визнання винуватості в корупційних правопорушеннях, то їх помітно менше.

Відповідно, **метою** написання цієї наукової статті є всебічний авторський аналіз, із посиланням на результати законопроєктної роботи та наукові розробки, дискусійних положень щодо забезпечення принципу процесуальної економії в частині укладання угод про визнання винуватості в корупційних правопорушеннях.

Виклад основного матеріалу. Почну власне з висвітлення законодавчого матеріалу.

17 вересня 2024 р. у Верховній Раді України було зареєстровано проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. А вже 29 жовтня Президент України підписав Закон з аналогічною назвою за № 4033-IX [2].

Одразу можна висловити зауваження на адресу назви Закону в частині понятійного звороту «*щодо вдосконалення регулювання угод* про визнання винуватості». Видається, що законодавець не може регулювати відповідні процесуальні угоди – це прерогатива учасників такої угоди та суду. Натомість законодавець може, через відповідні законодавчі зміни, регулювати нормативні підстави та порядок чи особливості укладання таких угод, особливо коли йдеться виключно про сферу протидії корупційним кримінальним правопорушенням. Тут треба враховувати, що Закон вносить наскрізні зміни як у норми КК України, так і КПК України. А тому у назві відповідного Закону, що власне відображає його зміст, потрібно було зазначити саме про «вдосконалення підстав та порядку укладання» відповідних угод.

У загальному оглядовому режимі варто стисло охарактеризувати поняття угоди про визнання винуватості в кримінальному та кримінальному процесуальному праві, а також показати співвідношення такої угоди з принципом процесуальної економії в кримінальному судочинстві України.

У главі 35 «Кримінальне провадження на підставі угод» чинного КПК України передбачено процедуру та порядок укладання процесуальних угод. Основна мета таких угод полягає в оптимізації процесуального часу, що сприяє спрощенню розгляду справ, зниженню навантаження на органи досудового розслідування та суд, а також скороченню витрат на процес. Відповідно до ст. 468 КПК України, у кримінальних провадженнях можуть укладатися два види угод: угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості (угода про визнання винуватості).

Угода про визнання винуватості є добровільною домовленістю між прокурором та підозрюваним або обвинуваченим, в якій узгоджуються умови відповідальності останнього, враховуючи його дії після початку кримінального провадження або після вручення повідомлення про підозру, зокрема його співпрацю з правоохоронним органом під час досудового розслідування. Ст. 469 КПК України визначає основні моменти щодо ініціювання угоди про визнання винуватості. Зокрема така угода може бути укладена за ініціативою прокурора або самого підозрюваного (обвинуваченого).

У двох видах процесуальних угод втілено важливий принцип процесуальної економії. Процесуальна економія, яка на практиці отримує прояв, у т.ч., у вигляді процесуальних угод, – це ідея, спрямована на підвищення ефективності процесуальної форми шляхом її раціоналізації через пришвидшення, спрощення та здешевлення. Принцип процесуальної економії має дві форми впливу на кримінальне судочинство: нормативну (через удосконалення законодавства) і організаційно-управлінську (через підвищення ефективності організації праці). Реалізація даного принципу найповніше проявляється у законотворчій діяльності через вдосконалення кримінального процесуального законодавства, яке здійснюється з метою спрощення, здешевлення та прискорення процесу. Кримінальне провадження на підставі угод розглядається науковцями як один із найефективніших механізмів спрощення кримінально-процесуальної форми застосування процесуальних угод між обвинуваченим (підозрюваним), з одного боку, та потерпілим чи державою в особі державного обвинувача з другого. Завдяки цьому інструменту завдання кримінального судочинства досягаються швидше, економніше та з меншими несприятливими наслідками для зацікавлених осіб [3, с. 8, 11].

У порівняльно-правовому контексті зазначу, що інститут угод про визнання винуватості набув найбільшого поширення та має найдовшу історію застосування в США. В американській правозастосовній практиці сфера застосування угод про визнання винуватості є традиційно широкою та охоплює практично всі види злочинів, у т. ч. корупційні. До того ж, на відміну від української практики укладання угод про визнання винуватості обвинуваченим, у США укладання таких процесуальних угод між сторонами обвинувачення та захисту є ефективним важелем не лише для встановлення вини порушника з його власною допомогою у тих випадках, коли з об'єктивних причин правоохоронцям важко довести вину. Навпаки, іншою, не менш важливою функцією таких угод є отримання від обвинуваченого важливої інкримінуючої інформації про інші латентні злочини (до яких передусім належать корупційні) в обмін на особисті кримінально-правові преференції. Таким чином, для федеральних агентів укладання угод про визнання винуватості стає таким собі важелем для успішного переслідування інших злочинів, що є тим більш необхідним за умови хронічного браку кадрових і матеріальних ресурсів. Тобто, знову ідеться про принцип процесуальної економії.

За даними американської судової статистики майже 92-95% кримінальних справ в цій державі, як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів, завершуються саме підписанням угоди про визнання правопорушниками своєї вини. Американські фахівці небезпідставно порівнюють юридичну природу угод про визнання винуватості з цивільно-правовими угодами (контрактами). Справді, така кримінально-процесуальна угода укладається у письмовій формі між двома сторонами – прокурором та обвинуваченим, а також затверджується судом, створюючи в такий спосіб новий юридичний факт [4, с. 1].

Якщо стисло охарактеризувати угоду про визнання вини «по-американські», пише Д.В. Каменський, то її кримінально-правовий зміст може бути подано у вигляді компромісу протилежних інтересів: обвинувачений погоджується визнати себе винуватим у вчиненні одного чи декількох епізодів злочинної діяльності; в обмін на це сторона обвинувачення погоджується виключити з обвинувального висновку декілька пунктів обвинувачення і не продовжувати кримінальне переслідування за ними. Також сторона обвинувачення в аналізованій угоді може пообіцяти обвинуваченому зменшити вид та розмір покарання, на якому наполягатиме на відповідному етапі судового розгляду справи. Водночас, додає український вчений, в американській правозастосовній практиці непоодинокими є випадки, коли правопорушник вчиняє декілька епізодів одного чи різних економічних злочинів протягом тривалого часу, нерідко упродовж декількох років. На відміну від вітчизняних постулатів кримінально-правової кваліфікації, у США кожен окремий епізод єдиного злочину вважається окремим діянням і, відповідно, є самостійною підставою для застосування кримінальної відповідальності. Таким чином, максимальні санкції за всі епізоди протиправної поведінки можуть, принаймні в теорії, складатися і, таким чином, утворювати серйозну кримінально-репресивну загрозу для американського обвинуваченого, перед яким стоїть серйозний вибір – укладати угоду про визнання вини або ж брати участь у «стандартному» кримінальному процесі [5, с. 392–393].

Перш ніж почати висвітлювати основні положення, які випливають із ухвалених законодавчих змін, потрібно зауважити, що за своїм змістом проєкт та власне Закон суттєво відрізняються. Також додам, що у висновку комітету ВРУ з питань правоохоронної діяльності у проекті акта не

було виявлено корупціогенних факторів, які можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень; він відповідає вимогам антикорупційного законодавства. Хоча, на мій погляд, певні корупціогенні фактори все ж такі мають місце, про що я зазначу далі в цій статті.

У пояснювальній записці до зазначеного проєкта Закону його автори підкреслювали те, що одним із важливих механізмів прискорення досудових розслідувань, які існують у світі, виступають угоди про визнання винуватості. Відповідно, удосконалення інституту угод про визнання винуватості зумовлюється ефективністю такого «альтернативного» способу вирішення кримінально-правових конфліктів. Водночас, як було зауважено, наразі законодавче регулювання таких угод в Україні має певні обмеження для досудового слідства, суду та самих підозрюваних та обвинувачених. Відповідно, метою прийняття проєкту Закону, яка згодом і була реалізована законодавцем, визнавалось удосконалення національного законодавства в частині положень, які визначають укладення угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Однак, чи буде така «благородна» мета «оптимізації» шляхів протидії корупції в Україні реалізована на практиці завдяки внесеним законодавчим змінам? Спробую знайти відповідь на це питання.

Коментуючи законопроєкт безпосередньо перед голосуванням по ньому, народний депутат Я.І. Железняк охарактеризував його як такий, що дозволяє, за умови співпраці та викриття спільників, призначати покарання меншого розміру, аніж передбачає Кримінальний кодекс. Він зазначив: «Рада підтримала в цілому законопроєкт № 12039 про угоди зі слідством, що отримав схвалення від САП та НАБУ та відповідає нашим міжнародним зобов'язанням». Депутат зауважив, що: законопроєкт вводить нову норму, яка дозволяє у випадках співпраці зі слідством, викриття спільників та відшкодування збитків зменшувати термін покарання у виді позбавлення волі; суди також відтепер матимуть можливість призначати значні штрафи як додаткове покарання (водночас депутат не зауважив, що ідеться про певні виключні випадки, передбачені кримінальним законом); суди зможуть конфіскувати майно обвинуваченого, якщо це узгоджено сторонами угоди. «Родзинкою» у меседжі народного обранця стало те, що «Закон треба підписати до 31 жовтня, щоб отримати гроші за Ukraine Facility Plan. На 4 млрд євро» [6].

Одразу виникає два критичних зауваження. По-перше, швидко ухвалювати закони «в обмін» на європейську фінансову допомогу (вибачаюсь за можливо занадто критичну риторику) є принципово неправильним підходом, що суперечить будь-яким правовим принципам і політичним практикам. А по-друге, народний обранець у своєму аналізі не наголосив на головному: у законопроєкті (наразі – у Законі Україні) йшлось не про вдосконалення механізмів укладання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо будь-яких кримінальних правопорушень, а саме про вдосконалення відповідних процесуальних угод у частині виключно корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Тобто Закон адресує саме питання механізмів укладання таких угод з корупціонерами, а не будь-якими кримінальними правопорушниками. До того ж, як буде показано далі в моєму аналізі, у текстах внесених Законом змін до КК України відтепер закладено чимало «корисних лазівок» для осіб, які обвинувачуються у вчиненні корупційних правопорушень, та їх адвокатів.

Інший народний обранець, депутат Г.М. Мамка, коментуючи питання щодо змісту угод про визнання винуватості у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, зауважив в авторській публікації про те, що запропоновані зміни до законодавства на виконання міжнародних зобов'язань не варто сприймати як «відкуп» від кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення. Він пише: хоча ініціативу щодо укладання угоди можуть висувати як сторона обвинувачення, так і захист, остаточне рішення саме за прокурором, який має право або підтримати таку угоду, або відмовити. Неможливо примусити прокурора запропонувати угоду підозрюваному (обвинуваченому) чи прийняти її. Крім того, у разі вчинення корупційних кримінальних правопорушень угода повинна бути узгоджена з керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП). Також угода про визнання винуватості має бути затверджена судом, а для корупційних злочинів, вчинюваних «топ-корупціонерами», це здійснюється Вищим антикорупційним судом (ВАКС). Тобто процес погодження угоди передбачає також судовий контроль.

Водночас, висловлює застереження Г. М. Мамка, враховуючи українські реалії і нові повноваження антикорупційних органів, такі як надання права антикорупційним прокурорам укладати угоди з підозрюваними чи обвинуваченими у корупційних справах із призначенням значних роз-

мірів штрафів, це суттєво не вплине на рівень викриття корупціонерів чи зменшення корупції у вищих ешелонах влади. Натомість ефективна боротьба з корупцією залежить від професіоналізму детективів НАБУ та антикорупційних прокурорів, їх організованості, компетентності та суворого дотримання законодавчих норм [7].

Далі власне про зміст законодавчих змін, передбачених Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією».

Так, третю частину ст. 53 КК України, присвячену покаранню у виді штрафу, викладено у новій редакції. Якщо раніше штраф як додаткове покарання могло бути призначено лише тоді, коли воно було спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, то тепер паралельно з цим правилом з'явилось спеціальне виключення з нього. У другому абзаці ч. 3 ст. 53 КК України зазначено: додаткове покарання у виді штрафу може бути призначене у разі, коли воно не передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, виключно у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу. Розмір штрафу узгоджується сторонами угоди та призначається судом у таких межах: 1) від 20 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ) до 120 тис. НМДГ – у разі вчинення нетяжкого злочину; 2) від 120 тис. НМДГ до 6 млн НМДГ – у разі вчинення тяжкого злочину; 3) від 270 тис. НМДГ до 12 млн. НМДГ – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Така норма-виключення та надзвичайно великі розміри штрафів за корупційні делікти викликають здивування та об'єктивну критику. Передусім викликає заперечення те, що межі штрафів за тяжкі та особливо тяжкі корупційні злочини несправедливо «змішані». Також, чи не може узгоджений сторонами штраф стати «заміною», наприклад, реального покарання у виді позбавлення волі, що буде очевидно на користь правопорушника? Чи не стане такий штраф знаряддям «відкупу» від реального кримінального переслідування? Чому таке виключення стосується лише корупційних (або пов'язаних з корупцією) правопорушень, а не інших категорій правопорушень (наприклад, майнових, господарських чи службових)? Нарешті, чому законодавець обрав саме такі великі розміри штрафів, особливо якщо порівняти з розмірами штрафів, передбаченими в ч. 2 ст. 53 КК України (від 30 до 50 тис. НМДГ)? Чому, скажімо, верхня межа узгодженого «корупційного» штрафу становить 12, а не 20 млн НМДГ? Питань, як ми бачимо, тут чимало і відповіддю на них є законодавча «тиша».

До слова, у висновку Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на відповідний законопроєкт парламентські експерти звертали увагу на те, що величезні розміри штрафів потребують перегляду. Адже, було зауважено, штраф як вид покарання не є та не повинен розцінюватись як певний різновид «відкупу» за вчинення кримінального правопорушення. Штраф повинен сплачуватися із законних доходів винного, а не з доходів, одержаних злочинним шляхом. Натомість майно, нажите злочинним шляхом, зокрема, внаслідок корупційних дій, повинно підлягати спеціальній конфіскації, тобто примусовому безоплатному вилученню за рішенням суду у власність держави.

Натомість запропонований проєктом підхід та розміри штрафу як додаткового покарання при укладенні угоди про визнання винуватості щодо корупційних правопорушень навряд чи підвищить ефективність укладення таких угод [8].

Далі, аналізованим Законом до тексту КК України було включено ст. 69-2, яка стосується призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, у випадках укладання угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Ця норма також викликає низку зауважень у фахівця. Ідеться про те, що в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за умови виконання вимог п. 2 або 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК України сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини цього Кодексу, але не нижче від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом. Тобто, наприклад, якщо за незаконне збагачення

(ч. 1 ст. 368-5 КК України) передбачено альтернативне основне покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, то на підставі ч. 2 ст. 63 КК України суд може призначити один рік позбавлення волі. Як бачимо, тут має місце, так би мовити, привілейований підхід до застосування заходів кримінально-правового впливу до корупціонера.

Так само і з покаранням у виді штрафу. Якщо, наприклад, штраф за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ч. 1 ст. 368 КК України) становить від 1 тис. до 4 тис. НМДГ, то, з урахуванням ч. 2 ст. 53 КК України, сторони можуть узгодити покарання навіть у мінімальних розмірах – 30 НМДГ. Такі «мізерні» розміри майнових покарань викликають щонайменше здивування. Зауважу, що тут ідеться про штраф саме як основне покарання, а не додаткове – за змістом оновленої ч. 3 ст. 53 КК України, про що йшлося вище.

У зауваженнях на відповідний законопроєкт парламентські експерти зазначили: неясно, як бути суб'єктам правозастосування у тому разі, якщо за певні корупційні правопорушення у санкції статті (частини статті) Особливої частини КК не передбачено покарання у виді позбавлення волі. Наприклад, у санкції ч. 1 ст. 357 КК України (згідно з приміткою до ст. 45 КК України вказане діяння є корупційним кримінальним правопорушенням у випадку вчинення його шляхом зловживання службовим становищем) передбачені покарання у виді штрафу до 50 НМДГ або пробаційного нагляду на строк до трьох років, або обмеження волі на той самий строк. Теж саме стосується випадків, коли за корупційне правопорушення покарання у виді позбавлення волі передбачене, однак у санкції відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК України строк такого покарання й так є мінімальним (становить один рік, як, наприклад, у санкції ст. 366-3 КК України) [8].

Щоправда треба віддати належне законодавцю, який передбачив «запобіжник» у ч. 2 ст. 69-2 КК України: у разі призначення покарання відповідно до частини першої цієї статті особа не може бути звільнена від відбування такого покарання з випробуванням на підставі статті 75 Кодексу.

Своєю чергою, у ст. 75 КК України, яка до цього часу ставала предметом численних дискусій та суперечливих тлумачень в частині можливості застосування до корупціонерів, першу частину було доповнено абзацом другим такого змісту: обмеження щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачені абзацом першим цієї частини, не застосовуються, якщо суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. У першому абзаці, нагадаю, ідеться зокрема про неможливість звільнення від покарання з випробуванням у разі засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією.

Таким чином, виникає, так би мовити, дискримінаційна ситуація. У разі укладання угоди з прокурором, особу можна звільнити від покарання за корупційне правопорушення, а за відсутності такої угоди – не можна. Логічно припустити, що обвинувачений намагатиметься за будь-яку ціну домогтися укладання процесуальної угоди. І ще одне питання: чи не буде така «ціна» мати корупційну складову, принаймні теоретично? Тут є над чим поміркувати.

Далі, другу частину ст. 75 КК України було доповнено другим абзацем такого змісту: у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м'якого покарання, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

У цьому положенні одразу привертає увагу максимальний розмір покарання у виді позбавлення волі – аж вісім років, яке може бути узгоджено сторонами та від відбування якого можна звільнити правопорушника-корупціонера. Тут потрібно зазначити, що лише санкції в ч. 3 і ч. 4 ст. 368, ст. 368-5, ч. 4 ст. 369 КК України мають верхню межу покарання у виді позбавлення волі, яка перевищує вісім років. Тобто йдеться про дуже суворе покарання за корупційне правопорушення. Такий високий поріг для звільнення від відбування покарання дає *carte blanche* обвинуваченим у переважній більшості кримінальних правопорушень цієї категорії на укладання відповідної процесуальної угоди. Постає питання до законодавця: а чому обрали саме вісім років, а не, скажімо, п'ять чи навіть два? На мою думку, у разі зменшення цього показника, особи, які вчинили менш

суспільно небезпечні корупційні правопорушення, могли би укладати угоди про визнання винуватості і далі звільнятись від відбування покарання. Вони могли би розраховувати на «другий шанс», отримувати «останнє попередження» від суду. Натомість особи, винні у більш небезпечних проявах протиправної корупційної поведінки, не мали би можливості отримувати покарання з випробуванням. Така диференціація кримінально-правових наслідків вчиненого діяння видається обґрунтованою, справедливою, вона відповідає цілям покарання. Натомість показник «вісім років» таку диференціацію між менш і більш небезпечним правопорушником-корупціонером аж ніяк не створює.

Нарешті у тексті ст. 77 КК України законодавець додав другу частину такого змісту: у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням внаслідок засудження на підставі угоди про визнання винуватості за корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання може бути також призначене додаткове покарання у виді конфіскації майна.

Цю норму сприймаю негативно. У вітчизняній науці давно лунають аргументи на користь виключення такого виду покарання, як конфіскація майна. Натомість пропонується більш активно застосувати, у т.ч. до осіб, винних у вчиненні корупційних правопорушень, такий захід кримінально-правового характеру, як спеціальна конфіскація (ст.ст. 96-1, 96-2 КК України).

Також, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 59 КК України, конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України. А в нашому випадку: по-перше, ідеться про кримінальні правопорушення зовсім іншої категорії та до того ж будь-якої тяжкості; а по-друге, тут конфіскацію передбачено саме в Загальній (ч. 2 ст. 77), а не в Особливій частині КК України. Отже, виникає колізійна ситуація: призначаючи покарання з випробуванням корупціонеру на підставі угоди, суд повинен застосовувати конфіскацію на підставі ч. 2 ст. 77 КК України, зміст якої суперечить змісту ч. 2 ст. 59 КК України.

Насамкінець зауважу про те, що в межах цієї статті я аналізував радше матеріально-правову, аніж процесуальну складову ухвалених законодавчих змін. Хоча визнаю, що законодавець прагнув комплексно, у наскрізному форматі, підійти до оптимізації механізмів укладання угод про визнання винуватості в корупційних правопорушеннях.

Тут лише хочу підкреслити зміст нового п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України. У цьому положенні передбачено, що угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи (осіб) у вчиненні будь-якого корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, та якщо інформація щодо вчинення такою особою (особами) кримінального правопорушення буде підтверджена доказами, і за умови повного або часткового відшкодування підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані). Таким чином, всі розглянуті вище кримінально-правові новели та пов'язані з ними критичні зауваження втрачають свій сенс, якщо обвинувачений (підозрюваний) не бажає чи не може викрити іншого корупціонера. Тобто цією нормою започатковується, так би мовити, атмосфера заохочення вистежування, викриття, таємного інформування правоохоронців про корупційні зловживання інших осіб. Із огляду на лише один єдиний успішний кейс викриття корупційного правопорушення в Україні, а також специфічний менталітет і правову культуру українців, не варто сподіватись, що практика укладання угод «в обмін» на таке викриття буде поширеною.

Із огляду на наведені вище застереження, залишаю за собою право більш докладно звернутись до процесуального блоку питань, пов'язаних із укладанням угод про визнання винуватості в корупційних правопорушеннях, в одній із наступних наукових публікацій.

Висновки. Проведене у статті дослідження в частині забезпечення принципу процесуальної економії та інших аспектів угод про визнання винуватості у вчиненні корупційних правопорушень спонукає зробити наступні висновки.

Вважаю, що внесені в текст КК України Законом «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних

правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» зміни в такому вигляді не дозволяють говорити про адекватне забезпечення принципу процесуальної економії у відповідних кримінальних провадженнях, не здатне оптимально «розвантажити» систему кримінальної юстиції України. Навпаки, створюється враження, що ці зміни істотно розширюють коло можливостей для порушника антикорупційного законодавства уникнути достатнього і справедливого покарання, яке відповідає цілям, зазначеним у ч. 2 ст. 50 КК України.

Також критичний аналіз законодавчих новел спонукає замислитись над актуальними питаннями. Чи завжди «угода» зі слідством, із урахуванням нових законодавчих параметрів, відповідатиме не лише букві, а й духу закону і, відповідно, забезпечуватиме справедливе покарання корупціонеру – правопорушнику? Яким чином потрібно диференціювати ситуації щодо доцільності/недоцільності укладання угоди з корупціонером? Чи не буде нова практика створювати небезпечні корупційні ризики для органів прокуратури із огляду на те, що укладання угоди про визнання винуватості є правом, а не обов'язком прокурора? Ці питання потребують докладного опрацювання.

Нарешті висловлено авторську точку зору про те, що вносити подібні законодавчі зміни в такий складний міжгалузевий інститут, як процесуальні угоди, переважно з метою отримання зовнішньої макроекономічної допомоги (траншів/кредитів) від європейських партнерів, є принципово неправильним підходом. Така практика матиме негативні наслідки, вона не відповідає вітчизняній правовій традиції та практиці кримінального судочинства. В умовах воєнного стану це може негативно вплинути на соціальну стабільність, викликати напруженість серед громадськості. Особливо якщо в судовій практиці з'являтимуться кейси звільнення топ-корупціонерів від покарання з випробуванням на підставі угод з прокурорами, що видається ймовірним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайленко Д.Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Одеса, 2018. 42 с.
2. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією»: Закон України № 4033-IX від 29 жовтня 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4033-IX#Text (дата звернення: 2.11.2024).
3. Канюка І.М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 20 с.
4. Ellis A., Allenbaugh M. Plea Bargained v. Open Pleas: What the Data Reveal. White-Collar Crime. *Westlaw Journal.* 2017. № 7. Volume 31. P. 1–6.
5. Каменський Д.В. Кримінально-правова охорона економічних відносин у США та Україні: компаративістське дослідження: дис. … докт. юрид. наук. Київ, 2020. 497 с.
6. Законопроєкт про угоду зі слідством ухвалено у другому читанні: що зміниться. *Слово і діло*. URL: https://www.slovoidilo.ua/2024/10/29/novyna/suspilstvo/zakonoproyekt-pro-uhodu-slidstvom-uxvaleno-druhomu-chytanni-zminytsya (дата звернення: 2.11.2024).
7. Мамка Г. Угода про визнання винуватості: «відкуп» за корупцію чи міжнародне зобов'язання. *PRAVO.UA.* 28 серпня 2024 р. URL: https://pravo.ua/uhoda-pro-vyznannia-vynuvatosti-vidkup-za-koruptsiiu-chy-mizhnarodne-zobov-iazannia (дата звернення: 2.11.2024).
8. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/65f45f7f-021a-440d-9c41-fa07fb1e2a81 (дата звернення: 2.11.2024).

УДК 341.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.35

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Гранкіна В.І.,
доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000 0002 9010 2777

Потоцький М.М.,
доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2979-9114

Гранкіна В.І., Потоцький М.М. Міжнародно-правові механізми забезпечення прав людини в умовах збройної агресії.

Дана наукова стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових механізмів забезпечення прав людини на міжнародному рівні. У ході викладу основного матеріалу зазначено, що права людини мають бути захищені в рівній мірі незалежно від того, порушуються вони в умовах мирного часу, чи збройного конфлікту. Актуальність запропонованої теми обумовлена потребою розгляду міжнародних засобів захисту прав та свобод людини і громадянина, пошуку механізмів притягнення до відповідальності держави-агресорки. Наголошено, що за час свого існування людство неодноразово стикалось з кровавими військовими конфліктами, які забирали життя мільйонів людей і неминуче тягли за собою порушення міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини. Вказано, що закінчення Другої світової війни знаменувалось початком співробітництва та певною єдністю держав у розумінні цінності прав людини та їх захисту. Наслідком розширення такого міжнародно-правового співробітництва стало виникнення міжнародних організацій та механізмів захисту прав людини. Відмічено, що щойно примат цінностей прав людини було сформульовано у Статуті ООН, дана міжнародна організація стала основою у дотриманні прав людини на міжнародному рівні. Визначено, що попри значну кількість міжнародних договорів, в сьогоднішніх реаліях, дані норми не захищають права цивільних та військових осіб під час війни. Акцентовано увагу на трьох інстанціях, які у відповідь на звернення кваліфікованих юристів-міжнародників, здатні справедливо реагувати на порушення прав та інтересів нашої держави та її громадян: Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights), Міжнародний Суд ООН (International Court of Justice), Міжнародний кримінальний суд (International Criminal Court). Констатується, що збір доказів, розслідування та розгляд справ у всіх міжнародних судових інстанціях – це дуже кропіткий та тривалий процес, однак це єдиний шлях до покарання країни-злочинниці за вчинене. Наша держава має чітко вибудовану стратегію та механізми захисту своїх прав та інтересів на міжнародній арені. Підсумовано, що сьогодні існує необхідність у об'єднанні сил та засобів усіх інститутів влади, соціуму для забезпечення безумовного дотримання законності та протидії свавільному порушенню прав і свобод людини.

Ключові слова: безпека, військова агресія, порушення прав людини, кримінальна відповідальність, відповідальність за міжнародним правом.

Hrankina V.I., Pototskyi M.M. International legal mechanisms for ensuring human rights in conditions of armed aggression.

This scientific article is devoted to the study of international legal mechanisms for ensuring human rights at the international level. In the course of the presentation of the main material, it is noted that human rights must be protected equally regardless of whether they are violated in peacetime or armed conflict. The relevance of the proposed topic is due to the need to consider international means of protecting the rights and freedoms of man and citizen, to find mechanisms for holding the aggressor state accountable. It is emphasized that during its existence, humanity has repeatedly encountered bloody military conflicts that took the lives of millions of people and inevitably entailed violations of international humanitarian law and international human rights law. It is indicated that the end of World War II marked the beginning of cooperation and a certain unity of states in understanding the value of human rights and their protection. The expansion of such international legal cooperation resulted in the emergence of international organizations and mechanisms for protecting human rights. It is noted that as soon as the primacy of human rights values was formulated in the UN Charter, this international organization became the basis for observing human rights at the international level. It is determined that despite a significant number of international treaties, in today's realities, these norms do not protect the rights of civilians and military personnel during war. Attention is focused on three instances that, in response to the appeal of qualified international lawyers, are able to fairly respond to violations of the rights and interests of our state and its citizens: the European Court of Human Rights, the International Court of Justice, the International Criminal Court. It is noted that collecting evidence, investigating and considering cases in all international judicial instances is a very laborious and lengthy process, but this is the only way to punish the criminal country for what has been done. Our state has a clearly developed strategy and mechanisms for protecting its rights and interests in the international arena. It is summarized that today there is a need to unite the forces and means of all institutions of power and society to ensure unconditional compliance with the rule of law and counteract arbitrary violations of human rights and freedoms.

Key words: security, military aggression, human rights violations, criminal liability, responsibility under international law.

Постановка проблеми. Загалом права людини можна визначити як закріплену в національних законах держави і міжнародних нормативно-правових актах вільну можливість вибору поведінки, для забезпечення нормального існування та розвитку, обумовлену певним рівнем економічного, соціального, правового і культурного розвитку суспільства. Нажаль, у війні, яку розпочала Російська Федерація (далі РФ) проти України, спостерігається кричуще порушення прав людини. Сьогодні існує гостра потреба у забезпеченні права на існування, життя, здоров'я, сексуальну недоторканість пересічних громадян, та захист українців від агресії. Протягом багатьох років було укладено велику кількість міжнародних договорів, які спрямовані на захист осіб, як в мирний час, так і під час збройних конфліктів. В сьогоднішніх реаліях, дані норми не захищають права цивільних та військових осіб під час війни та в повній мірі не убезпечують їх від свавілля авторитарних режимів [1, с. 442]. У зв'язку із цим, виникає нагальна необхідність дослідження характеристик найбільш компетентних та значимих міжнародних органів та організацій у сфері захисту прав людини.

Стан опрацювання проблематики. Права людини мають бути захищені в рівній мірі незалежно від того, порушуються вони в умовах мирного часу, чи збройного конфлікту. Актуальність запропонованої теми обумовлена потребою розгляду міжнародних засобів захисту прав та свобод людини і громадянина, пошуку механізмів притягнення до відповідальності держави-агресорки. Проблематиці національних та міжнародних механізмів захисту прав людини присвячені праці О.І. Безпалової, Ю.М. Басиги, О.Т. Волощук, К.В. Мануїлової, І.А. Шуміло та інших науковців. Однак поза увагою авторів залишилось питання розгляду юрисдикційної діяльності міжнародних інстанцій, здатних справедливо реагувати на порушення прав та інтересів нашої держави та її громадян.

Метою є дослідження діяльності міжнародних інституцій, які здатні справедливо реагувати на порушення прав та інтересів нашої держави для забезпечення безумовного дотримання законності та недопущення порушень прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека є важливою функцією кожної держави, що покликана гарантувати здатність країни зберігати цілісність, суверенітет, політичні, економіч-

ні, соціальні та інші основи суспільного життя й виступати як самостійний суб'єкт міжнародних відносин. Стратегія національної безпеки України була розроблена і введена в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». Її основними цілями була мінімізація загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаного кордону України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави; утвердження прав і свобод людини і громадянина, забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО [2]. Однак реалізуватись стратегії не судилось, 24 лютого країна увійшла в черговий етап становлення своєї державницької історії, вступивши в фазу активної повномасштабної війни з РФ.

З початку повномасштабного військового вторгнення армії РФ Указом Президента № 64/92 від 24.02.2022 р. на території Україні з 5 годин 30 хвилин за київським часом введено воєнний стан… В пункті 3 Указу зазначено, що на період дії правового режиму воєнного стану можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження й здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною 1 статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [3]. На тлі багатомісячної ескалації та зростання агресивної риторики РФ, українське суспільство було готове до певних конституційних правообмежень, яких могло зазнати, однак в умовах повномасштабної війни перед країною постали нові виклики, до яких суспільство не було готове. Одним з них стала гостра потреба у забезпеченні права на існування, життя, здоров'я, сексуальну недоторканість пересічних громадян, захист українців від агресії. У Римському статуті та резолюції Генеральної асамблеї ООН злочин агресії визначено статтею 8 bis як «планування, підготовка, ініціювання або здійснення акту агресії особою, яка перебуває в стані фактичного здійснення керівництва або контролю за політичними чи військовими діями держави». Такий акт агресії в силу свого характеру, серйозності та масштабів являється грубим порушенням Статуту ООН. Акт агресії Римським статутом та резолюцією Генасамблеї ООН визначено, як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави» [4]. Тому не дивно, що на фоні геополітичних подій, які відбуваються в Україні, з кожним днем забезпечення прав людини та відповідальність країни-агресорки за їх порушення набувають все більшого значення [5, с. 146].

Нині на міжнародній арені існує три інстанції, які у відповідь на звернення кваліфікованих юристів-міжнародників, здатні справедливо реагувати на порушення прав та інтересів нашої держави та її громадян:

- Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights).
- Міжнародний Суд ООН (International Court of Justice).
- Міжнародний кримінальний суд (International Criminal Court).

Підставою створення таких установ є норми міжнародного права, які на основі погодження позицій держав-учасниць оформлюються у вигляді статуту.

Юрисдикційною діяльністю Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) є розгляд справ про порушення положень «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» та Протоколів до неї. Починаючи з 2014 року, коли держава вперше зіштовхнулась з масовими та систематичними порушеннями прав людини на тимчасово окупованих територіях щодо викрадення та спроб незаконного вивезення дітей-сиріт із Донецької та Луганської областей, в цій інстанції Україна доводить порушення низки статей, що посягають на право на життя (ст. 2), заборону катування (ст. 3), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), право на справедливий суд (ст. 6), повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8), свободу думки, совісті і релігії (ст. 9), свободу вираження поглядів (ст. 10) Конвенції. Вже у лютому 2022 року ЄСПЛ, відповідно до ст. 39 Регламенту, отримав запит України про інформування уряду країни-агресорки про термінові тимчасові (забезпечувальні) заходи, у зв'язку *з «масовими порушеннями прав людини, які вчиняються російськими військами в ході військової агресії проти суверенної території держави Україна»* [4]. Тимчасові заходи є терміновими та відповідно до встановленої практики ЄСПЛ

застосовуються тільки у випадках неминучого ризику завдання непоправної шкоди. Ці заходи можуть бути запроваджені до моменту ухвалення рішення по суті справи або скасовані раніше відповідним рішенням. *Незважаючи на те, що розгляд справ у міжнародних інстанціях досить складний та тривалий, вже першого березня* ЄСПЛ виніс рішення про застосування таких тимчасових заходів, як: «*утримуватися від військових нападів на цивільне населення та цивільні об'єкти, у тому числі житлові приміщення, транспортні засоби швидкої допомоги й інші цивільні об'єкти, що перебувають під спеціальною охороною, зокрема школи та лікарні, а також негайно забезпечити безпеку закладів медичної допомоги, їх особового складу й автомобілів швидкої допомоги на території, яка піддається нападу або облозі російських військ»* [4]. Ухвалене рішення Суду є обов'язковим для РФ, як сторони Конвенції. Невиконання цього рішення та конкретних зобов'язань, зазначених у ньому, є додатковою підставою для відповідальності в межах розгляду справи «Україна проти Росії» по суті в майбутньому судовому процесі. Однак уряд країни-агресорки проігнорував цю вимогу, заявивши про вихід з Ради Європи та денонсацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка і передбачала можливість звернення до ЄСПЛ. Як зазначає суддя Верховного Суду України Т. Анцупова, незважаючи на те, що 25 лютого 2022 року право на представництво РФ у статутних органах Ради Європи (Комітеті міністрів та Парламентській асамблеї) було призупинено відповідно до статті 8 Статуту у зв'язку із серйозним порушенням Росією своїх зобов'язань за статтею 3 Статуту Ради Європи, це не означає, що РФ звільнена від своїх зобов'язань за Конвенцією. Юрисдикція Суду дотепер розповсюджується на РФ як сторону Конвенції. Навіть у разі виходу РФ з Конвенції, що можливо лише одночасно з виходом із членства Ради Європи, усі зобов'язання та рішення, які були прийняті до такого виходу, мають бути виконані [6].

Статутом Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй (далі МС ООН) визначено принципи і цілі, пріоритетом яких є підтримка міжнародного миру та безпеки, і з цією метою вжиття ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загроз миру та придушення актів агресії чи інших порушень миру, проведення мирними засобами, у відповідності з принципами справедливості та міжнародного права, залагодження чи вирішення міжнародних суперечок чи ситуацій, які можуть призвести до порушення миру. Водночас, Статут жодною мірою не дає ООН права на втручання у справи, що входять у внутрішню компетенцію будь-якої держави, і не вимагає від членів ООН подавати такі справи на розгляд у порядку Статуту [7]. Для того, щоб МС ООН мав змогу розглянути позов однієї держави проти іншої, потрібна згода держав на розгляд спору цим судом. Як зазначає О.Т. Волощук, існують три механізми надання такої згоди, юрисдикція визначається у наступні способи:

1. На підставі поданих сторонами заяв про визнання юрисдикції «optional clause». Така заява у формі одностороннього акта може бути подана в будь-який момент [8, с. 25]. Абсолютне надання згоди про прийняття юрисдикції суду ані Росія, ані Україна не подали;

2. На підставі визнання юрисдикції «ad hok». Згідно п. 1 ст. 36 Статуту до відання Суду належать всі справи, передані йому сторонами. У таких випадках сторони висловлюють згоду для розгляду конкретного спору на одноразовій основі за допомогою спецугоди, яка має форму клопотання про розгляд спору. Юрисдикція в цьому разі визнається з моменту ратифікації цієї угоди Судом [8, с. 25]. Зрозуміло, що Росія не погодиться на реалізацію механізму розгляду справи щодо себе;

3. На підставі конкретних чинних міжнародних договорів та конвенцій. При цьому до відання Суду належать питання, які спеціально передбачені в договорах чи конвенціях, і вони є чинними на момент відкриття провадження. Такі договори можна згрупувати наступним чином: 1) двосторонні або багатосторонні щодо конкретного предмета, в положеннях яких визнано юрисдикцію з правових спорів щодо тлумачення або застосування договорів; 2) двосторонні або багатосторонні щодо мирного врегулювання спорів, які визнають юрисдикцію Суду щодо будь-якого спору між сторонами незалежно від предмета спору [8, с. 25].

Отже, найбільш реалістичним сценарієм звернення до МС ООН є Конвенціональний спосіб, за аналогією зі спробою притягнення країни-агресорки до відповідальності відповідно до «Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму» за фінансування тероризму на Донбасі та дискримінацію кримських татар в окупованому Криму відповідно до «Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації». Україна та РФ є учасницями «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього», в якій містяться положення, що «спори між Договірними Сторо-

нами з питань тлумачення, застосування або виконання Конвенції, включаючи спори про відповідальність тієї чи іншої держави за вчинення геноциду або одного з перерахованих у статті 3 діянь, передаються на розгляд Міжнародного суду на вимогу будь-якої зі Сторін у спорі» [9].

Оскільки Україна та РФ дотримуються протилежних поглядів на наявність в Україні геноциду, то чи являється Конвенція підставою для застосування РФ військової агресії проти України? На фоні відсутності єдності тлумачення поняття у лютому поточного року Україні таки вдалось порушити справу. В ній Україна обґрунтовувала позицію про неможливість ведення РФ будь-яких воєнних дії на території України для запобігання «геноциду», адже ніякого геноциду російськомовного населення ні на Донбасі, ні в інших регіонах держави не було. А РФ для виправдання свого повномасштабного вторгнення та агресії просто-напросто маніпулювала конвенційним поняттям «геноциду». Експерти додали, що у своєму позові (п. 24) Україна також зазначила, що російська брехня про нібито геноцид на Донбасі є ще більш образливою та іронічною, адже схоже, що це сама Росія планує акти геноциду в Україні. Україна також вимагає від Суду ООН зобов'язати Росію надати гарантії неповторення незаконних дій проти України, включно із застосуванням сили, та повністю відшкодувати всю шкоду, завдану РФ [10].

Міжнародний кримінальний суд (далі МКС) – постійний головний судовий орган ООН, який знаходиться у місті Гаага (Нідерланди). До його появи для розгляду військових злочинів скликали тимчасові органи – Міжнародні трибунали за принципом колишньої Югославії. На відміну від МС ООН, який розглядає міждержавні спори й спроможний притягнути до відповідальності державу, МКС має повноваження притягати до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів конкретних індивідів. Юрисдикція МКС поширюється на держави, які ратифікували Римський статут або визнали юрисдикцію цього суду. Важливо, що юрисдикція МКС поширюється на всю територію України, визнану у міжнародних кордонах. Нині Україна не ратифікувала Римський статут, обравши другий варіант, двічі подала декларації про визнання юрисдикції МКС (щодо подій на Майдані та щодо агресії Росії проти України) [4]. Більше того, країна-агресорка з двохтисячного року не лише не ратифікувала Римський статут, а й після подій 2014 року та анексії Криму відкликала свій підпис, проголосивши наратив про «неефективну та однобоку» діяльність МКС та «неспівпадіння з інтересами національної безпеки РФ». Тому у лютому поточного року до МКС про вчинення злочинів проти людяності та геноциду в Україні звернулось 42 держави. 3 березня прокурор МКС Карім Хан почав повномасштабне розслідування злочинів, пов'язаних із військовою агресією РФ проти України. За міжнародним правом ці злочини не мають строку давності, проте потрібно багато часу, щоб довести вину і роль конкретних осіб з керівництва РФ у вчиненні воєнних злочинів. Злочини ж, які вчиняються пересічними окупантами на території нашої держави, підлягають притягненню та розслідуванню за національним кримінальним законодавством.

Розмірковуючи над сенсом та доцільністю порушення справи у МКС, на її користь говорять наступні факти. 1. Візити до держав-учасниць Римського статуту для них будуть під забороною, оскільки це загрожуватиме арештом, а держави не учасниці за бажанням можуть видати їх МКС [8, с.27]. Як зазначає Міністр Юстиції України Д. Малюська, у разі визнання МКС воєнних злочинів російських військ, причетних до них можуть затримати в будь-якій країні, яка визнає юрисдикцію цього суду [11]. 2. Рішення МКС є надзвичайно авторитетним, що дозволить Україні порушувати питання про репарації після війни і витребовувати в держав, на територіях яких є майно, розрахунки чи інша власність росіян, для відбудови нашої держави [8, с. 27].

Висновки. З огляду на усе вищевказане, можна підсумувати, що на сьогодні існує необхідність у об'єднанні сил та засобів усіх інститутів влади, соціуму для забезпечення безумовного дотримання законності та протидії свавільному порушенню прав і свобод людини. Збір доказів, розслідування та розгляд справ у всіх міжнародних судових інстанціях – дуже кропіткий та тривалий процес, однак це єдиний шлях до покарання країни-злочинниці за вчинене. Тим паче, наша держава має чітко вибудовану стратегію та механізми захисту своїх прав та інтересів на міжнародній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мануїлова К.В. Міжнародний захист прав людини та його взаємодія з міжнародним гуманітарним правом під час збройних конфліктів. *Європейський вибір України, розвиток нау-*

ки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): *матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.)* . Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 442–444.

2. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 року № 392\2020 URL: https://www.president.gov.ua/documents/ 3922020-35037 (дата звернення: 15.11.2024).
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 12.11.2024).
4. Юридичний фронт: кого і як Україна може притягти до відповідальності у міжнародних судах. URL: https://dejure.foundation/tpost/1u106gg0r1-yuridichnii-front-kogo-yak-ukrana-mozhe (дата звернення: 12.11.2024).
5. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навч. посіб. Київ, 2018. 168 с.
6. Коментар ВС до рішення ЄСПЛ про припинення РФ нападів та бомбардування цивільних об'єктів в Україні URL: https://yur-gazeta.com/golovna/komentar-vs-do-rishennya-espl-pro-pripinennya-rf-napadiv-ta-bombarduvannya-civilnih-obektiv-v-ukrayi.html (дата звернення: 16.11.2024).
7. Статут Організації Об'єднаних націй та Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 12.09.2024).
8. Волощук О.Т. Відповідальність РФ за агресію та вчинення інших міжнародних злочинів проти України: проблеми виконання рішень міжнародних судових установ. *Матеріали IX заочної Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 17 червня 2022 року). С. 23–28.
9. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 18.11.2024).
10. Міжнародний суд ООН винесе рішення щодо війни Росії проти України: що буде далі URL: https://24tv.ua/mizhnarodniy-sud-oon-vinese-rishennya-shhodo-viyni-rosiyi-proti_n1905800 (дата звернення: 22.11.2024).
11. Кількість країн, які звернулися до МКС у зв'язку зі злочинами РФ в Україні, зросла до 42. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/general/818614.html (дата звернення: 20.11.2024).

УДК 343.9.02(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.36

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ ЩОДО ІНШИХ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ, ЯКІ ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Забуга Ю.Ю.,
кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця
лабораторії дослідження проблем національної безпеки
у сфері громадського здоров'я
НДІ ВПЗ ім. академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-1805-515X
e-mail: zabugaulia1@gmail.com

Забуга Ю.Ю. Аналіз законодавчих новел щодо інших заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб.

Стаття присвячена аналізу новел кримінального законодавства України, які стосуються заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Предметом дослідження були зміни до розділу XIV[1] загальної частини Кримінального кодексу України, внесені Законом України від 04.12.2024, метою прийняття якого є виконання нашою державою взятих на себе міжнародних зобов'язань імплементувати Рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку щодо подальшої боротьби з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, а також удосконалення механізму застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб відповідно до положень Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях. Цим Законом у чинному КК України запроваджуються нові додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватись до юридичних осіб, передбачено розширення підстави для їх застосування та шляхом запропонованих змін до ст. 96[3] КК легалізована можливість застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру незалежно від факту притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи. Також передбачається збільшення розміру такого заходу кримінально-правового характеру, що застосовується до юридичної особи, як штраф, розмір якого визначає суд у випадках, коли неправомірна вигода юридичною особою не була одержана або неможливо визначити її розмір. Встановлено заборону на виплату штрафу у розстрочку строком до 3 років у випадках, коли до юридичної особи застосовані заходи кримінально-правового характеру на підставі положень ч. 2 ст. 96-3 КК в редакції Закону України від 04.12.2024. Наукова новизна статті полягає у тому, що вона є однією з перших спроб критичного аналізу положень Розділу XIV-1 КК України в редакції Закону України від 04.12.2024 через призму принципів права, а також загальновизнаних підходів, які закріплюються у кримінальному законодавстві.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, новели кримінального законодавства, юридичні особи, заходи кримінально-правового характеру.

Zabuga Y.Y. Analysis of legislative novelties concerning other measures of criminal law applicable to legal entities.

The article is devoted to the analysis of novelties of the criminal legislation of Ukraine, which concern measures of a criminal nature applied to legal entities. The subject of the study was the amendments to Section XIV1 of the General Part of the Criminal Code of Ukraine, introduced by the Law of Ukraine dated 04.12.2024, the purpose of the adoption of which is the fulfillment of the international obligations undertaken by our state to implement the Recommendations of the Council of the Organization for Economic Cooperation and Development on further combating bribery of foreign public officials in international business transactions, as well as improving the mechanism for applying measures of a

criminal nature to legal entities in accordance with the provisions of the OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions. This Law introduces new additional (non-financial) measures of a criminal nature into the current Criminal Code of Ukraine, which may be applied to legal entities, provides for the expansion of the grounds for their application and through the proposed amendments to Art. 96^3 of the Criminal Code legalizes the possibility of applying additional (non-financial) measures of a criminal nature regardless of the fact of bringing to criminal liability an individual who acted on behalf of and/or in the interests of a legal entity. It also provides for an increase in the size of such a measure of criminal nature applied to a legal entity, as a fine, the amount of which is determined by the court in cases where the legal entity did not receive an unlawful benefit or it is impossible to determine its size. A ban on paying a fine in installments for a period of up to 3 years is established in cases where measures of a criminal nature are applied to a legal entity on the basis of the provisions of Part 2 of Article 96-3 of the Criminal Code as amended by the Law of Ukraine dated 04.12.2024. The scientific novelty of the article lies in the fact that it is one of the first attempts at a critical analysis of the provisions of Section XIV-1 of the Criminal Code of Ukraine as amended by the Law of Ukraine dated 04.12.2024 through the prism of the principles of law, as well as generally recognized approaches that are enshrined in criminal legislation.

Key words: criminal law, criminal liability, novelties of criminal law, legal entities, criminal law measures.

Постановка проблеми. Традиційно суб'єктом злочину, а пізніше і кримінального правопорушення, за кримінальним правом України визнавалась фізична особа. Із урахуванням цього підходу були побудовані всі інститути загальної частини кримінального права: чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі, суб`єкта, стадій, співучасті, множинності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, тощо. Проте, ратифікувавши низку міжнародних договорів[1] наша держава взяла на себе зобов'язання привести у відповідність з їх положенням національне кримінальне законодавство, зокрема, й в частині запровадження кримінальної відповідальності щодо юридичних осіб. Цей обов'язок Україна виконала у 2013 р., прийнявши Закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII, яким загальну частину Кримінального кодексу України (далі – КК України) було доповнено розділом XIV^1 "Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб". Вказані заходи розглядають як "квазікримінальну відповідальність" юридичних осіб [1; 2], оскільки незважаючи на появу даного розділу у КК України, суб'єктом кримінального правопорушення залишилась фізична особа, проте до юридичних осіб в межах кримінального провадження стало можливим застосувати штраф (ст. 96^7 КК України) або ліквідувати останню, конфіскувавши її майно (ст. ст. 96^9 та 96^8 КК України). Таким чином штраф, конфіскація майна та ліквідація юридичної особи виступають тими заходами кримінально-правового характеру, які застосовуються державою за наявності підстав, визначених у ч. 1 ст. 96^3 КК, до юридичної особи.

Однак 04.12.2024 Верховною Радою України було прийнято Закон України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав" (далі – Закон України від 04.12.2024), яким передбачається низка доволі суперечливих та неоднозначних змін до Розділу XIV^1 КК України. Наразі очікується підписання цього Закону Президентом України та подальше його офіційне оприлюднення, після чого наступного дня він набере чинності і стане частиною кримінального законодавства. Тож **метою цієї статті** є критичний аналіз законодавчих новел Розділу XIV^1 загальної частини КК України, поява яких обумовлено прийняттям та набранням чинності Закону України від 04.12.2024 (доопрацьований проект Закону України (реєстр. № 11443) від 25.07.2024).

Стан опрацювання проблематики. Питання правової природи та проблеми, які виникають під час застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на практиці, у своїх наукових публікаціях досліджували М.В. Гузела, В.К. Грищук та О.Ф. Пасєка, З.А. За-

[1] Зокрема йдеться про Кримінальну Конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 р., Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. (ратифікована у 2004 р.), Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність 2001 р. (ратифікована у 2005 р.), Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 р. (ратифікована у 2010 р.), Конвенцію про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. (ратифікована у 2010 р.) тощо.

гиней-Заболотенко, С.Я. Лихова, Т.І. Нікіфорова, М.В. Сийплокі, А.М. Ященко та ін. вчені. Разом із тим, усі вони ґрунтувались на оцінці законодавчих положень Розділу XIV[1] Загальної частини КК України у попередній редакції, тоді як ст.ст. 96[3], 96[4], 96[5], 96[6], 96[7], 96[10] в ред. Закону України від 04.12.2024, як і нова ст. 96[10-1] КК України, не були предметом наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Станом на 08.12.2024 було прийнято 9 законів, якими до розділу XIV[1] загальної частини КК України було внесено низку змін та уточнень, які мали б сприяти збільшенню кількості випадків застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи. Незважаючи на це, аналіз судових рішень, викладених у ЄДРСР свідчить, що в ньому наявні лише 4 судові рішення, які набрали законної сили, в яких до юридичних осіб у випадках, коли були притягнуті до кримінальної відповідальності фізичні особи, які діяли від імені цих юридичних осіб, були застосовані заходи кримінально-правового характеру у виді штрафу (судові справи № 766/5921/24, 991/846/24, 461/2964/24, 686/10280/16-к). Тобто судова практика застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб є майже нульовою. У контексті цього варто відзначити, що Закон України від 04.12.2024 передбачає зміни не тільки до положень чинного КК України, але й до норм Кримінального процесуального кодексу України. Це пов'язано з метою його прийняття, яка (як свідчить аналіз пояснювальної записки до даного Закону) полягає не тільки у забезпеченні Україною взятих на себе зобов'язань з імплементації Рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) щодо подальшої боротьби з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, але й *впровадження ефективного механізму притягнення до юридичних осіб до відповідальності, який відповідатиме Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях"* [3]. Проте предметом дослідження цієї статті будуть виключно ті окремі зміни, які стосуються норм матеріального права, тобто зміни у положеннях розділу XIV[1] чинного КК України, а саме:

– розширення підстави для застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, визначена у ч. 2 ст. 96[3] КК України, що передбачає можливість їх застосування до юридичних осіб *незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи, яка діяла від імені або в інтересах юридичної особи*;

– окремі нові підстави, які передбачені для застосування до юридичної особи додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, визначених Законом України від 04.12.2024;

– заборона юридичним особам виплачувати штраф із розстрочкою у випадках, коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити (зміни, передбачені абз. 2 ч. 3 ст. 96[7] КК України в ред. Закону України від 04.12.2024);

– розширення переліку заходів кримінально-правового характеру за рахунок появи додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, передбачених ст. 96[10-1] КК.

Підстава для застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, передбачена положеннями Закону України від 04.12.2024 р. Традиційно, з часів появи інституту інших заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб, у КК України, підставою для їх застосування визнавалось вчинення уповноваженою (фізичною) особою юридичної особи *від її імені та в інтересах певних кримінальних правопорушень* (*тут і далі по тексту – курсив авт.*). Тобто, для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи обов'язково потрібно встановити, що: (а) є фізична особа, яка притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, що входить до їх вичерпного переліку, наданому у пп. 1-6 ч. 1 ст. 96[3] КК, а також (б) існує зв'язок між цим вчиненим кримінальним правопорушенням і самою юридичною особою. Про наявність такого зв'язку свідчило, наприклад те, що засуджена особа під час вчинення кримінального правопорушення виступала уповноваженою особою, яка діяла від імені або від імені та в інтересах юридичної особи.

Проте окремі положення Закону України від 04.12.2024 свідчать про прагнення законодавця відійти від цього підходу. Так, комплексне тлумачення положень частини 2 ст. 96[3] КК України, поява якої передбачено цим Законом, дозволяє стверджувати, що законодавець вирішив визнати підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру *вчинення фізичною особою суспільно-небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369[2] КК, стосовно іноземних службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК, незалежно від притягнення цієї фізичної особи до кримінальної відповідальності.* Погодитись

із запропонованим підходом категорично не можна, оскільки, по-перше, у Законі від 04.12.2024 пропонується замість поняття "кримінальне правопорушення" використовувати більш широке поняття – "*суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² КК".* Вочевидь тут йдеться про "суспільно небезпечне діяння, яке підпадає *під ознаки складу* кримінального правопорушення, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² КК". Останнє поняття ("суспільно небезпечне діяння") тлумачиться більш широко, ніж поняття "кримінальне правопорушення", адже ним охоплюються і випадки, коли такі діяння вчиняються за відсутності ознак складу кримінального правопорушення (наприклад, малолітніми або неосудними особами чи за відсутності вини). Оскільки всі згадані авторами Закону України від 04.12.2024 кримінальні правопорушення не можуть вчинятися малолітніми чи неосудними особами, то залишається варіант, коли цей Закон передбачає можливість застосувати заходи кримінально-правового характеру навіть у випадках, коли вина фізичної особи у вчиненні такого суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознак діянь, передбачених ст.ст. 209, 369, 369² КК, не доведена. Проте такий підхід є абсолютно не прийнятним та свідчить про порушення принципу законності.

По-друге, викликають зауваження зміни, внесені до розділу XIV[1] КК України, які полягають у тому, що вперше передбачена можливість застосовувати до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру *без встановлення зв'язку* між суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369² КК, стосовно іноземної службової особи, передбаченої ст. 18 КК, вчиненим фізичною особою та самою юридичною особою, до якої ці заходи можуть бути застосовані. Адже, вочевидь, саме так треба тлумачити положення абз. 6 ч. 2 ст. 96³ КК, якою мають бути доповнений КК України, відповідно до яких "застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, з підстав, передбачених цією частиною *не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльність якої, передбачені цією частиною".* Тобто, у такому разі взагалі не зрозуміло, на якій підставі до юридичної особи будуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, визначені Законом України від 04.12.2024 р. Логічним і таким, що не має відповіді, є й питання: чому їм тоді місце саме в кримінальному законодавстві України? Підхід, який був закріплений у розділі XIV[-1] загальної частини КК України до внесення змін, передбачених Законом України від 04.12.2024, повною мірою відповідав європейському підходу, про що свідчить аналіз положень Конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999 р.), а також інших міжнародних актів, положення яких передбачає доцільність встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб. Згідно із останніми притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності було можливим виключно за наявності встановленого зв'язку між самою юридичною особою і фізичною особою, яка притягується до кримінальної відповідальності, а отже передбачалось, що застосування ЗКПХ до юридичної особи не може бути свавільним! На цьому у своїх рішеннях періодично наголошує і ЄСПЛ, оскільки перший критерій трьохскладового тесту, який застосовується Судом для того, щоб визначити чи не допустила держава порушення певних прав та свобод, полягає в тому, що таке обмеження має буде законним, тобто чітко передбачено відповідними положеннями національного законодавства. Тобто підстава застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи має бути чітко визначена в тексті кримінального закону.

У цілому ж, зазначені положення ст. 96³ в редакції Закону України від 04.12.2024 р. дозволять надто широко та довільно тлумачити підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб, що в подальшому створить можливості для зловживання з боку правоохоронних та судових органів, а також дозволить легалізувати механізм усунення небажаних конкурентів та/або рейдерських захоплень. Так, достатньо буде, наприклад, повідомити в правоохоронні органи про те, що уповноважена особа юридичної особи, яка є Вашим конкурентом, надала неправомірну вигоду іноземній службовій особі, ознаки якої передбачені у ч. 4 ст. 18 КК. Цього буде вже достатньо для застосування до юридичної особи (конкурента) заходу кримінально-правового характеру, що може призвести до зупинення її господарської діяльності.

Аналіз окремих підстав для застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, визначених у ч. 2 ст. 96-3 в ред. Закону України від 04.12.2024. У п. 1 ч. 2 ст. 96³ в ред. Закону України від 04.12.2024 передбачено, що однією із підстав для застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру є "вчинення її уповноваженою особою або її засновником (учасником) чи кінцевим бенефіціарним власником, або членом наглядової ради від імені *та/або в інтересах* юридичної особи суспільно

небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369^2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 цього Кодексу". Видається, що під час формулювання цієї підстави використання сполучників "та/або" є недоцільним, адже на практиці це дозволить застосовувати заходи кримінально-правового характеру до юридичної особи навіть у тому випадку, коли уповноважена особа або її засновник (учасник) чи кінцевий (бенефіціарний) власник або член наглядової влади вчинить відповідне суспільно небезпечне діяння хоча і від імені юридичної особи, але в особистих інтересах, що буде свідчити про відсутність зв'язку між суспільно небезпечним діянням та самою юридичною особою, що є неприпустимим. Тож видається більш доцільним було під час формулювання цієї підстави використати замість сполучника "або" сполучник "та", як це передбачено у п. 1 ч. 1 ст. 96^3 КК України. Ще одним аргументом на користь цієї позиції виступають положення ч. 2 ст. 65^1 Закону України "Про запобігання корупції" від 14.10.2014 р. № 1700-VII (в ред. від 11.10.2024): "у разі вчинення від імені *та в інтересах* юридичної особи її уповноваженою особою *кримінального правопорушення* самостійно або у співучасті до юридичної особи у випадках, визначених Кримінальним кодексом України, застосовуються заходи кримінально-правового характеру*"*.

Додатково також варто звернути увагу і на ту обставину, що аналіз інших положень Закону України від 04.12.2024 свідчить про те, що в ньому хоча і пропонуються відповідні зміни до Закону України "Про запобігання корупції" (див. п. 8 Розділу II Закону України від 04.12.2024 "Прикінцеві та перехідні положення), проте вони не стосуються вищезазначеної ч. 2 ст. 65^1 Закону України від 14.10.2014 р. № 1700-VII, що в майбутньому призведе до колізії між окремими нормами розділу XIV-1 загальної частини КК України та відповідними положеннями Закону України "Про запобігання корупції".

Не можна погодитися із виділенням окремої підстави застосування до юридичної особи ЗКПХ, передбаченої у п. 3 ч. 2 ст. 96^3 в редакції Закону України від 04.12.2024, якою виступає "*відсутність з боку уповноваженої особи законом або установчими документами юридичної особи нагляду та/або контролю за діями осіб, які діють від імені юридичної особи або за дорученням її уповноважених осіб, є членами її колегіальних органів або найманими працівниками, що призвело до вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369^2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 цього Кодексу*". Так, повноваження уповноваженої особи юридичної особи здійснювати нагляд та контроль за діями осіб, які діють від імені юридичної особи або за дорученням її уповноважених осіб, є членами її колегіальних органів або найманими працівниками, що має убезпечити їх від вчинення корупційного правопорушення, забезпечуються під час виконання покладених на уповноважену особу законом чи установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції. До того ж, ці заходи передбачені положеннями Наказу НАЗК від 27.05.2021 № 277/2 "Про затвердження Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції". У ч. 1 ст. 96^3 КК України також йдеться лише про підставу, яка є аналогічною тієї, яка визначена у п. 2 ч. 2 ст. 96^3 в редакції Закону України від 04.12.2024.

Зміни, передбачені абз. 2 ч. 3 ст. 96^7 КК України в ред. Закону України від 04.12.2024, що передбачають заборону застосовувати до юридичної особи штраф із розстрочкою у випадку, коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити. Положення Закону України від 04.12.2024 передбачають збільшення розміру такого заходу кримінально-правового характеру як штраф, у випадках, коли його розрахунок покладається на суд у зв'язку із тим, що неправомірну вигоду не було одержано або її розмір неможливо обчислити. Відповідно до абз. 3–5 ч. 2 ст. 96^7 КК (в ред. Закону України від 04.12.2024) цей розмір за нетяжкий злочин має становити від десяти тисяч до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за тяжкий злочин – від двадцяти тисяч до двох мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; за особливо тяжкий злочин – від сімдесяти п'яти тисяч до семи мільйонів п'ятисот тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян". В цілому, не оспорюючи доцільність підвищення вказаних розмірів штрафу, варто звернути увагу на те, що ч. 3 ст. 96^7 КК відповідно до вказаного Закону має бути доповнена абз. 2 такого змісту: "це правило не поширюється на випадки, передбачені частиною другою статті 96^3 цього Кодексу". Таким чином, законодавець de-facto виключає можливість для юридичної особи виплачувати суттєво збільшений розмір штрафу, який суд призначає на підставі положень ч. 2 ч. 96^7 КК України, певними частинами строком до трьох

років, якщо цього потребує майновий стан юридичної особи, коли наявні підстави для застосування до неї додаткових (нефінансових) заходів, визначені у ч. 2 ст. 96^3 КК України. При цьому зберігається можливість виплати юридичною особою штрафу у розстрочку у випадках, коли до неї цей захід кримінально-правового характеру застосовано на підставах, визначених у ч. 1 ст. 96^3 КК України, проте саму неправомірну вигоду не було одержано або її розмір неможливо обчислити. Видається, що такий підхід є дискримінаційним, а також порушує принцип рівності у праві.

Розширення переліку заходів кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до юридичних осіб за рахунок появи додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, передбачених ст 96^{10-1} КК в ред. Закону України від 04.12.2024. Якщо звертатися до положень Конвенції ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях 1997 р. (далі – Конвенція), то в контексті прийнятого Закону України від 04.12.2024 р. треба звернути увагу на положення ст. 2, які передбачають обов'язок кожної зі сторін "вжити необхідних заходів у відповідності із своїми правовими принципами для того, щоб встановити відповідальність юридичних осіб за підкуп посадової особи іноземної держави". При цьому у ст. 3 "Санкції" вказаної Конвенції передбачено, що "у випадках, коли відповідно до правової системи Сторони до юридичних осіб не застосовується кримінальна відповідальність, така Сторона буде повинна забезпечити застосування до юридичних осіб *некримінальних санкцій, включаючи грошові,* за підкуп посадових осіб іноземної держави". Разом із тим, Законом, що аналізується, передбачається доповнення чинного КК України ст. 96^{10-1}, положення якої передбачають додаткові (нефінансові) заходи до юридичних осіб, які можуть в окремих випадках призвести до зупинення діяльності юридичної особи.

Звертає на себе увагу і той факт, що сама ст. 96^{10-1} КК України порушує всі правила законодавчої техніки та чинну структуру КК України, що є недопустимим. Видається, що більш правильним було б, не порушуючи загально-прийнятого підходу, передбачити запропоновані положення у ст. 96^{12}. Окрім того, примітка до ст. 96^{10-1}, якою автори Законопроєкту пропонують доповнити чинний КК України, містить аж 17 пунктів, в яких здебільшого йдеться про те, що терміни, які згадуються у тексті цієї статті використовуються в тому значенні, в якому вони вживаються в чинному законодавстві України. У зв'язку із цим більш доцільно було б виключити більшість із цих пунктів, доповнивши замість цього ст. 96^{10-1} КК України приміткою 1, яка б містила вказівку на загальне положення про те, що "поняття, які використовуються у цій статті, використовуються у значеннях, встановлених в чинному законодавстві України". Це дозволить зробити тексті ст. 96^{10-1} КК України більш лаконічним.

Цікавим є і той факт, що положеннями Закону України від 04.12.2024 жодним чином не передбачені правила застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру у випадках, якщо їх призначення буде здійснюватися судом за сукупністю кримінальних правопорушень чи вироків фізичній особі, яка від імені або в інтересах юридичної особи вчинила "суспільно-небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст.ст. 209, 369, 369^2 КК, стосовно іноземних службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України".

Висновки. Підсумувавши вищевикладене можна прийти до таких висновків:

1. Незважаючи на достатньо чітку регламентацію інституту заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, у розділі XIV^1 загальної частини КК України, практика їх застосування була дуже обмеженої. Саме для удосконалення цього механізму на практиці, а також задля виконання Україною зобов'язань з імплементації Рекомендації Ради ОЕСР щодо подальшої боротьби з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях, законодавцем 04.12.2024 було прийнято Закон України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав" в основі якого був доопрацьований проект Закону України (реєстр. № 11443) від 25.07.2024.

2. Окремі зміни, запропоновані цим Законом до розділу XIV^1 чинного КК України, є суперечливими, оскільки свідчать про прагнення законодавця відійти від загальноприйнятого підходу, відповідно до якого застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб є можливим виключно у випадках, коли наявний зв'язок між кримінальним правопорушенням, за яке притягнута до кримінальної відповідальності уповноважена фізична особа, і самою юридичною особою, яку така особа представляє. Це може призвести до свавілля на практиці під

час застосування до юридичних осіб додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, визначених положенням Закону України від 25.07.2024, а також легалізує незаконні методи усунення небажаних конкурентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загиней З. Квазікримінальна відповідальність юридичних осіб за кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством України. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2017. № 3. С. 49–56.
2. Гузела М.В. Проблеми застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб у контексті протидії скоєнню кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 40. С. 301–309.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав: Проект Закону України. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. Картка законопроекту. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44643.

УДК 343.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.37

ПРЕДСТАВНИК ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЯК АДРЕСАТ НАДАННЯ ДОПОМОГИ У ФОРМІ ПЕРЕДАЧІ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЧИ ІНШИХ АКТИВІВ (СТ. 111-2 КК УКРАЇНИ)

Загиней-Заболотенко З.А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,

Допіряк Б.П.,
аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права імені
В.М. Корецького НАН України

Загиней-Заболотенко З.А., Допіряк Б.П. Представник держави-агресора як адресат надання допомоги у формі передачі матеріальних ресурсів чи інших активів (ст. 111-2 КК України).

У статті проаналізовано розуміння поняття «представник держави-агресора» як адресата надання допомоги у формі передачі матеріальних ресурсів чи інших активів, а також поняття «держава-агресор» у статті 111-1 «Пособництво державі-агресору» Кримінального кодексу України. Зроблено висновок, що поняття «держава-агресор» та «представники держави-агресора», що використовуються законодавцем у диспозиції ст. 111-2 Кримінального кодексу України, не визначаються в цьому Кодексі. Інші нормативно-правові акти використовують термін «держава-агресор». Проте дефініції, що в них визначені, стосуються виключно відповідних актів. Термінологічний зворот «представник держави-агресора» не вживається в жодному іншому нормативно-правовому акті, окрім Кримінального кодексу України. Та, відповідно його значення ніде не роз'яснюється. Використовуючи прийоми доктринального та системного тлумачення, зроблено висновок, що держава-агресор – це держава, яка застосовує збройну агресію щодо іншої держави (держав). Збройна ж агресія розуміється у значенні, запропонованому в ст. 1 Закону України «Про оборону». Запропоновано під представником держави-агресора у розумінні ст. 111-2 Кримінального кодексу України розуміти особу, носія публічної влади, яка уповноважена законом представляти інтереси держави/органу державної влади держави-агресора, реалізуючи повноваження публічної влади, з приводу і для реалізації функцій і завдань такої держави-агресора у процесі досягнення нею своїх агресивних цілей, спрямованих на анексію території України, ліквідації територіальної цілісності та недоторканності нашої держави. Встановлено, що з огляду на формулювання адресата надання допомоги у формі добровільної передачі матеріальних ресурсів або інших активів юридичні особи приватного права (господарські товариства, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю), зареєстровані за законодавством держави-агресора, не є представником держави-агресора в розумінні ст. 111-2 Кримінального кодексу України, оскільки вони не реалізують публічної функції та не наділені повноваженнями публічної влади.

Ключові слова: пособництво державі-агресору, надання допомоги, добровільна передача матеріальних ресурсів або інших активів, держава-агресор, представники держави-агресора, агресія, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, злочин проти основ національної безпеки України.

Zahynei-Zabolotenko Z.A., Dopyryak B.P. Representative of the aggressor state as a recipient of assistance in the form of transfer of material resources or other assets (Article 111-2 of the Criminal Code of Ukraine).

The article analyzes the understanding of the concept of «representative of the aggressor state» as a recipient of assistance in the form of transfer of material resources or other assets, as well as the concept of «aggressor state» in Article 111-2 «Aiding the aggressor state» of the Criminal Code of Ukraine. It is concluded that the concepts of «aggressor state» and «representatives of the aggressor state» used by the legislator in the disposition of Art. 111-2 of the Criminal Code of Ukraine are not defined in this Code. Other normative legal acts use the term «aggressor state». Nevertheless, the definitions that are defined in them relate exclusively to the relevant acts. The terminological reversal «representative of the aggressor state» is not used in any other normative legal act, except for the Criminal Code of Ukraine. And, accordingly, its meaning is not explained anywhere. Using the methods of doctrinal and systemic interpretation, it was concluded that the aggressor state is a state that uses armed aggression against another state (states). Armed aggression is understood in the meaning proposed in Art. 1 of the Law of Ukraine «On Defense». It is proposed under the representative of the aggressor state in the sense of Art. 111-2 of the Criminal Code of Ukraine to understand the person, the carrier of public power, which is authorized by law to represent the interests of the state/state authority of the aggressor state, realizing the powers of the public power, regarding and for the implementation of the functions and tasks of such an aggressor state in the process of achieving its aggressive goals aimed at annexing the territory of Ukraine, eliminating the territorial integrity and inviolability of our state. It has been determined that, given the wording of the addressee of assistance in the form of voluntary transfer of material resources or other assets, legal entities of private law (business companies, joint stock companies, limited liability companies) registered under the legislation of the aggressor State are not a representative of the aggressor State within the meaning of Art. 111-2 of the Criminal Code of Ukraine, since they do not realize public functions and are not endowed with the powers of public power.

Key words: aiding the aggressor state, providing assistance, voluntary transfer of material resources or other assets, the aggressor state, representatives of the aggressor state, aggression, criminal offense, criminal liability, a crime against the foundations of national security of Ukraine.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф) на територію України у Кримінальний кодекс України (далі – КК) було внесено ряд змін, спрямованих на протидію збройній агресії держави-окупанта. Серед таких змін відзначаємо криміналізацію у ст. 111-2 КК пособництва державі-агресору [1], під яким розуміються умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства, за винятком громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Серед форм пособництва державі-агресору бачимо добровільну підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів чи інших активів, серед адресатів якої визначено представників держави-агресора. Під час застосування ст. 111-2 КК виникає питання стосовно того, як слід тлумачити поняття «держава-агресор» та кого слід розуміти під представниками держави-агресора.

Мета дослідження полягає у встановленні змісту понять «держава-агресор» та «представники держави-агресора» у ст. 111-2 КК (добровільна підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів).

Стан опрацювання проблематики. В теорії кримінального права проблема тлумачення та застосування ст. 111-2 КК була предметом дослідження таких науковців, як О.О. Дудоров, О.К. Марін, І.Б. Медицький, Р.О. Мовчан, Н.А. Орловська, В.В. Топчій, М.І. Хавронюк та інші. Однак у жодній науковій публікації детально не висвітлено питання про те, кого слід розуміти під представниками держави-агресора.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, звернемо увагу на те, в якому значенні вживається поняття «держава-агресор» у диспозиції ч. 1 ст. 111-2 КК. Адже у цій статті відповідне поняття не роз'яснюється. Згідно з п. 3 ч. 4 Положенням про порядок видачі юридичним особам ліцензії

на надання банкам послуг з інкасації, затв. Постановою Правління Національного банку України 24.12.2015 № 926 (в ред. Постанови Правління Національного банку України від 22.12.2018 № 150), держава-агресор розуміється як держава, що здійснює/здійснювала збройну агресію проти України в значенні, наведеному в ст. 1 Закону України «Про оборону України» [2].

У ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-XII збройна агресія визначається як застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій: вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; засилання іншою державою або від її імені озброєних груп регулярних або нерегулярних сил, що вчиняють акти застосування збройної сили проти України, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим в абзацах 5–7 цієї статті діям, у тому числі значна участь третьої держави у таких діях; дії іншої держави (держав), яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження третьої держави, використовувалася цією третьою державою (державами) для вчинення дій, зазначених в абзацах 5–8 цієї статті; застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів [3].

Як передбачено у ст. 1 Закону України «Про медіа» від 13.12.2022 № 2849-IX, держава-агресор (держава-окупант) – це держава, визнана Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом [4].

У Зверненні Верховної Ради України до міжнародних організацій, парламентських асамблей, урядів та парламентів іноземних держав у зв'язку з проведенням російською федерацією незаконних виборів на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, схвалене постановою Верховної Ради України від 29.09.2023 № 3387-IX, стверджується, що 8–10 вересня 2023 року держава-агресор – рф вчинила черговий злочин і цинічний щодо України та міжнародної спільноти акт – провела незаконні вибори місцевих «органів влади» на тимчасово окупованих частинах територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України та до державної думи російської федерації на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Держава-агресор вчергове порушила положення ключових міжнародно-правових актів, які створюють підґрунтя сучасної системи міжнародних відносин, Статуту ООН, Декларації ООН про принципи міжнародного права, Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі та інших міжнародно-правових актів [5].

У проєкті КК поняття «держава-агресор» визначається так: «держава, яка здійснює збройну агресію проти України; збройне чи воєнізоване формування держави-агресора; окупаційна адміністрація держави-агресора; підконтрольний державі-агресору самопроголошений орган, який узурпував виконання владних функцій на тимчасово окупованій території України; незаконне збройне чи воєнізоване формування, кероване та фінансоване державою-агресором» [6].

Агресією, відповідно до Резолюції ООН 3314, є «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй» [7].

Таке визначення дозволяє сформулювати наступне поняття держави-агресора, зокрема й для розуміння ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК: держава-агресор – це держава, яка застосовує збройну силу проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, несумісним зі Статутом ООН.

Водночас при цьому слід мати на увазі, що КК не містить визначення поняття «держава агресор». Законодавчі дефініції, що наводилися нами вище, стосуються виключно того нормативного акта, в якому вони передбачаються та не можуть поширюватися на інші нормативно-правові акти, зокрема на цей Кодекс.

Тобто, доходимо висновку, що фактично поняття «держава-агресор» у КК не роз'яснюється. Однак з огляду на зміст слів, що утворюють цей вираз («держава», «агресія») вважаємо, що держава-агресор у розумінні, зокрема, ст. 111-2 КК, це держава, що застосувала агресію проти України. Поняття ж збройної агресії міститься у ст. 1 Закону України «Про оборону» (наводилося вище). Відповідно до Звернення Верховної Ради України від 29.09.2023 № 3387-IX державою-агресором на сьогодні визнано виключно рф.

Аналогічно як і поняття «держава-агресор», так само і поняття «представник держави-агресора», у КК не визначається. Ураховуючи поєднання в термінологічному звороті таких понять, як «представник», тобто особа, яка наділена повноваженнями представляти когось у відносинах з іншими особами та «держава-агресор», зміст якого було визначено вище, доходимо висновку, що представник держави-агресора повинен діяти як уповноважений представник органу державної влади, реалізовуючи повноваження публічної влади, з приводу і для реалізації функцій і завдань держави, реалізації її цілей та виконання функцій держави. Тобто, представник держави-агресора реалізовує виключно публічну владу цієї держави, представляє будь-який її орган та діє від імені держави-агресора.

При цьому згідно зі ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» визначає державний орган як орган державної влади, в тому числі колегіальний державний орган, інший суб'єкт публічного права, незалежно від наявності статусу юридичної особи, якому згідно із законодавством надані повноваження здійснювати від імені держави владні управлінські функції, юрисдикція якого поширюється на всю територію України або на окрему адміністративно-територіальну одиницю [8]. Звичайно, ця дефініція стосується легітимних державних органів України. Проте суть вказаного визначення фактично підтверджує висловлену нами вище тезу.

Водночас вказане тлумачення поняття «представник держави-агресора» ставить ще одне питання, яке може постати перед правозастосуванням, а саме «Чи є представником держави-агресора в розумінні ст. 111-2 КК юридична особа приватного права (господарське товариство, акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю), зареєстрована за законодавством держави-агресора».

Як було зазначено вище, представник держави-агресора наділений повноваженнями публічної влади. Публічній владі притаманні такі ознаки: спрямованість на виконання суспільних завдань і функцій; функціонування через відповідні публічні інститути; легітимність; відособленість апарату, що здійснює цю владу, від населення; об′єднання підвладних за територіальною ознакою; охоплення владою всіх осіб на відповідній території; безперервність функціонування; спрямованість на вирішення всіх справ суспільного значення; обов′язковість владних рішень для всіх суб′єктів на відповідній території; функціонування у правових формах; можливість використання передбачених законодавством засобів примусу для реалізації своїх рішень; право встановлювати і стягувати загальнообов′язкові податки і збори з населення; самостійне формування бюджету [9, с. 300].

Як вдало зазначає М. Вільгушинський, «влада, розвиваючись у соціальному середовищі, обмежена двома основними формами: владою приватною та владою публічною. Такий поділ влади обумовлений принциповою відмінністю суспільних відносин, які виникають, з одного боку, у системі «людина-людина» та, з іншого, – у системі «людина-держава». Кожній з названих систем, відповідно, характерна і власна форма влади, порядок реалізації якої вимагає відповідного унормування, яке реалізується через норми, відповідно, приватного та норми публічного права. Приватне право регулює переважно відносини у галузі прав і свобод людини та громадянина, забезпечує особистості умови та можливості самореалізації, гарантує права і свободи покладенням на державні органи та посадових осіб, всі громадські інститути обов'язку сприяти їх реалізації. Для приватного права властиве встановлення чіткого статусу фізичних та юридичних осіб, забезпечення їх рівності між собою, договірне регулювання, забезпечення свободи економічної діяльності [10].

Публічне право охоплює собою сукупність правил поведінки, які існують для цілей, які переслідує не окрема особа, а вся громада, «суспільство» в цілому, на противагу інтересам окремих його членів. Публічне право, як наслідок, регулює відносини, в яких орган державної влади (чи уповноважений представник такого органу) діє з приводу і для реалізації функцій і завдань держави, реалізації її цілей [11, с. 80].

Викладене щодо змісту та призначення приватного та публічного права, у разі поєднання його із сутнісними характеристиками феномену «влада», дозволяє зробити висновок, що норми наз-

ваних правових утворень мають своїм завданням у тому числі і регулювання порядку реалізації влади як специфічної форми взаємовідносин між людьми.

Отже, у даному разі очевидним є взаємозв'язок між теорією поділу права на приватне та публічне та виокремленням приватної та публічної влади. Інакше кажучи, визнаючи як першооснову правової системи теорію поділу права на приватне та публічне, слід визнати, як наслідок, що основними (вихідними) видами влади у суспільстві є влада приватна та влада публічна. Зазначені види влад об'єднує той факт, що як і перша, так і друга з них є владою суспільною, тобто такими, що проявляються у соціумі та мають на меті впорядкування соціальних зв'язків.

Ураховуючи викладене вище, доходимо висновку, що публічна сфера традиційно протиставляється приватній сфері, а тому представником держави-агресора не може визнаватися господарюючий суб'єкт, який не реалізує публічної функції та, відповідно, не наділений повноваженнями публічної влади.

Висновки. Враховуючи викладене, зроблено висновок, що поняття «держава-агресор» та «представники держави-агресора», що використовуються законодавцем у диспозиції ст. 111-2 КК, не визначаються в цьому Кодексі. Інші нормативно-правові акти використовують термін «держава-агресор». Проте дефініції, що в них визначені, стосуються виключно відповідних актів. Термінологічний зворот «представник держави-агресора» не вживається в жодному іншому нормативно-правовому акті, окрім КК. Та, відповідно його значення ніде не роз'яснюється. Використовуючи прийоми доктринального та системного тлумачення, зроблено висновок, що держава-агресор – це держава, яка застосовує збройну агресію щодо іншої держави (держав). Збройна ж агресія розуміється у значенні, запропонованому в ст. 1 Закону України «Про оборону». Запропоновано під представником держави-агресора у розумінні ст. 111-2 КК розуміти особу, носія публічної влади, яка уповноважена законом представляти інтереси держави/органу державної влади держави-агресора, реалізуючи повноваження публічної влади, з приводу і для реалізації функцій і завдань такої держави-агресора у процесі досягнення нею своїх агресивних цілей, спрямованих на анексію території України, ліквідації територіальної цілісності та недоторканності нашої держави. Встановлено, що з огляду на формулювання адресата надання допомоги у формі добровільної передачі матеріальних ресурсів або інших активів юридичні особи приватного права (господарські товариства, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю), зареєстровані за законодавством держави-агресора, не є представником держави-агресора в розумінні ст. 111-2 КК, оскільки вони не реалізують публічної функції та не наділені повноваженнями публічної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки: Закон України від 14.04.2022 № 2198-IX. URL: http://surl.li/batzhv (дата звернення: 10.12.2024).
2. Положення про порядок видачі юридичним особам ліцензії на надання банкам послуг з інкасації, затв. Постановою Правління Національного банку України 24.12.2015 № 926 (в ред. Постанови Правління Національного банку України від 22.12.2018 № 150). URL: http://surl.li/ugflod (дата звернення: 10.12.2024).
3. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: http://surl.li/xzqupo (дата звернення: 10.12.2024).
4. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: http://surl.li/enilvs (дата звернення: 10.12.2024).
5. Звернення Верховної Ради України до міжнародних організацій, парламентських асамблей, урядів та парламентів іноземних держав у зв'язку з проведенням російською федерацією незаконних виборів на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, схвалене постановою Верховної Ради України від 29.09.2023 № 3387-IX. URL: http://surl.li/fntunf (дата звернення: 10.12.2024).
6. Проєкт Кримінального кодексу України (текст станом на 01.08.2024). URL: http://surl.li/tfnqit (дата звернення: 10.12.2024).

7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 «Визначення агресії» від 14.02.1974. URL: http://surl.li/fxxrfh (дата звернення: 10.12.2024).
8. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: http://surl.li/vsbnoj (дата звернення: 10.12.2024).
9. Мельниченко Б., Рудницька Ю. Правові засади організації та здійснення публічної влади в Україні в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2023. Т. 10. № 1 (37). С. 297–304.
10. Вільгушинський М.Й. Категорія «публічна влада» у сучасній інтерпретації:нотатки до наукової дискусії. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 8–13. URL: http://surl.li/icnglx (дата звернення: 10.12.2024).
11. Корнута Р. Визначення поняття публічного права в праві України. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 2. С. 77–88.

УДК 343.34
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.38

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Ісаєнко Є.Г.,
аспірант Київського університету
інтелектуальної власності та права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

Ісаєнко Є.Г. Актуальні питання об'єктивної сторони перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.

У статті досліджуються деякі ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 171 Кримінального кодексу України, яке описує перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Розглянуто три форми перешкоджання журналістській діяльності: 1) умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, у т.ч. в один із описаних у кримінальному законі способів (ч. 1 ст. 171 КК України); 2) вплив на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків (ч. 2 ст. 171 України); 3) переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю (ч. 2 ст. 171 України). Наголошено на тому, що об'єктивна сторона досліджуваного кримінального проступку полягає в суспільно небезпечних діяннях (діях або бездіяльності), якими обмежується можливість або взагалі унеможливлюється виконання журналістами своїх професійних обов'язків.

Досліджено три основні способи кримінально протиправного перешкоджання діяльності журналіста, описані в ч. 1 ст. 171 КК України: 1) незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими журналіст користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю; 2) незаконна відмова у доступі журналіста до інформації; 3) незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень. Підкреслюється, що чинний кримінальний закон закріплює широкий перелік діянь, які можуть вважатися перешкоджанням, ураховуючи формулювання «будь-яке інше умисне перешкоджання». Це уможливлює охоплення різних практичних ситуацій, у яких журналістам створюються перепони у виконанні професійних обов'язків.

У статті окремо аналізуються нормативні визначення, що регулюють вилучення майна та особливості відмови у доступі до інформації, а також наведено приклади судової практики, що ілюструють незаконне вилучення матеріалів та інші обмеження щодо професійної діяльності журналістів.

Окрема увага приділена тлумаченню понять, пов'язаних із забороною на висвітлення певних тем або критики суб'єктів владних повноважень; також описані ситуації, де такі заборони можуть виявлятися у формі державної цензури чи інших протиправних впливів. Автор обґрунтовує необхідність оптимізації норм закону та виключення зайвих повторень, таких як вживання терміна «незаконний», щоб уникнути тавтології та покращити орієнтири для правозастосування.

У висновках наголошено на важливості удосконалення практики застосування кримінального закону та на можливих напрямах такого вдосконалення задля забезпечення захисту прав журналістів і свободи слова в Україні.

Ключові слова: журналіст, перешкоджання, законна професійна діяльність, протиправне діяння, об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, спосіб вчинення кримінального правопорушення, кримінальні відповідальність.

Isayenko Ye.G. Timely issues of the objective side of obstructing the legitimate professional activity of journalists.

The article examines some elements of the objective side of the composition of the criminal offense provided for in Part 1 of Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, which describes the obstruction of the

legitimate professional activity of journalists. Three forms of obstruction of journalistic activity were considered: 1) intentional obstruction of the legitimate professional activity of journalists, including in one of the ways described in the criminal law (Part 1 of Article 171 of the Criminal Code of Ukraine); 2) influencing a journalist to prevent him from fulfilling his professional duties (part 2 of Article 171 of Ukraine); 3) persecution of a journalist in connection with his legitimate professional activity (Part 2 of Article 171 of Ukraine). It is emphasized that the objective side of the investigated criminal offense consists of socially dangerous actions (actions or inactions), which limit the possibility or even make it impossible for journalists to fulfill their professional duties.

Three main methods of criminally unlawful obstruction of a journalist's activity, which is prescribed in Part 1 of Art. 171 of the Criminal Code of Ukraine, are considered: 1) illegal seizure of materials and technical means collected, processed, and prepared by a journalist, which the journalist uses in connection with his professional activity; 2) illegal denial of journalist's access to information; 3) illegal prohibition of coverage of certain topics, showing of certain persons, criticism of the subject of authority. It is emphasized that the current criminal law enshrines a wide list of actions that can be considered obstruction, taking into account the wording "any other intentional obstruction." This makes it possible to cover various practical situations in which obstacles are created for journalists in the performance of their professional duties.

The article separately analyzes the normative definitions governing the confiscation of property and the specifics of denial of access to information, as well as examples of judicial practice illustrating the illegal seizure of materials and other restrictions on the professional activities of journalists.

Special attention is paid to the interpretation of concepts related to the ban on coverage of certain topics or criticism of subjects of authority; situations, where such prohibitions may manifest themselves in the form of state censorship or other illegal influences, are also described. The author substantiates the need to optimize the norms of the law and exclude unnecessary repetitions, such as the use of the term "illegal", in order to avoid tautology and improve guidelines for law enforcement.

The conclusions emphasize the importance of improving the practice of applying criminal law and the possible directions of such improvement in order to ensure the protection of journalists' rights and freedom of speech in Ukraine.

Key words: journalist, obstruction, legal professional activity, illegal act, objective side of the composition of a criminal offense, method of criminal offense commission, criminal liability.

Постановка проблеми. Для кваліфікації будь-якого злочину чи кримінального проступку важливе значення має об'єктивна сторона цих деліктів. За відсутності єдиного законодавчого визначення та з огляду на велику кількість авторських дефініцій об'єктивної сторони наведу універсальне поняття цієї ознаки, запропоноване представниками харківської школи кримінального права. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це його зовнішня сторона (зовнішнє вираження), що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину [1, с. 111]. Це усталена, апробована теорією та практикою дефініція, яка виступає умовною відправною ланкою для інших авторських підходів до визначення цієї ознаки.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення виступає діяння у виді дії або бездіяльності. Жодне протиправне посягання, зокрема й передбачене ст. 171 КК України, не може бути реалізоване без вчинення діяння, тобто без певного акту суспільно небезпечної поведінки людини. Діяння або прямо вказується в диспозиції статті Особливої частини Кримінального кодексу, або логічно випливає з її змісту, що робить його обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину. У нашому випадку три види діяння, які утворюють в широкому сенсі перешкоджання законній діяльності журналіста, безпосередньо описані в кримінально-правовій нормі.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання визначення підстав кримінальної відповідальності за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, а також пошук шляхів їх розв'язання розглядались у наукових роботах Я.С. Безпалої, А.А. Вознюка, Ю.В. Гродецького, К.П. Задої, С.Я. Лихової, Р.О. Мовчана, В.І. Павликівського, Є.В. Пилипенка, Є.О. Письменського, А.В. Савченка, О.О. Семенюка, Ю.В. Сподарик та ін. Попри значні досягнення вчених у розробленні зазначеної проблематики, чимало дискусійних питань у цьому напрямі криміналь-

но-правового регулювання, зокрема в частині правильного встановлення ознак протиправного діяння, залишаються досі невирішеними. Це негативно позначається на ефективності протидії кримінальним правопорушенням проти журналістів.

Метою цієї статті є встановлення юридичних ознак протиправного діяння в складі кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК України, за результатами зверненням до наукових напрацювань та правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Примітно, що до ухвалення в 2016 р. чинної редакції ст. 171 КК України текст цієї заборони мав лаконічний, нерозгорнутий вигляд. Так, відповідно до ч. 1 цієї заборони злочином визнавалось умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, тобто без конкретизації можливих способів такого перешкоджання. А відповідно до ч. 2 ст. 171 КК України злочином визнавалось переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, здійснюване службовою особою або групою осіб за попередньою змовою. Тобто тут законодавець одночасно описав (фактично «змішав») альтернативну форму протиправного діяння та дві кваліфікуючі ознаки, які в чинній редакції ст. 171 КК України винесені в окрему третю частину.

Натомість чинний підхід до кримінально-правової регламентації перешкоджання законній діяльності журналістів є більш деталізованим і досконалим; він пропонує правозастосувачу значно більше орієнтирів для точної кримінально-правової оцінки різних форм посягань на діяльність журналістів.

До слова, як пише Ю В. Сподарик, спроби змістовного «оновлення» ст. 171 КК України робилися неодноразово, зокрема і депутатами – професійними журналістами. На недосконаліть лаконічного формулювання диспозицій цієї норми в попередній редакції неодноразово зверталася увага представниками правоохоронних органів, у зв'язку з чим свого часу було запропоновано декілька законопроєктів із реформування сфери кримінально-правового гарантування свободи слова та діяльності журналістів [2, с. 93–94.].

Уважне ознайомлення зі змістом диспозицій ч. 1 і ч. 2 ст. 171 КК України демонструє змістовну складність описаних у них форм протиправної поведінки. Об'єктивна сторона досліджуваного кримінального проступку полягає у суспільно небезпечних діяннях (діях або бездіяльності), якими обмежується можливість або взагалі створюється неможливість виконання журналістами своїх професійних обов'язків. Відповідно, формами вчинення цього кримінально-правового делікта визнаються три:

1) умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, у т.ч. в один із описаних у кримінальному законі способів (ч. 1 ст. 171 КК України);

2) вплив на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків (ч. 2 ст. 171 України);

3) переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю (ч. 2 ст. 171 України) [3, с. 283-284].

Як видається, кожне із зазначених діянь за своєю суттю полягає в перешкоджанні законній професійний діяльності журналіста, і вони відрізняються вони один від одного способами, розмежувати які в окремих випадках складно. Зазначене слід врахувати під час удосконалення досліджуваної кримінально-правової заборони. Йдеться зокрема про необхідність узгодження різних форм об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України.

Водночас у цій науковій статті я докладно проаналізую саме першу форму протиправної поведінки, описану в ч. 1 ст. 171 КК України.

Якщо узагальнено, то перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності утворює діяння, яке неправомірно ускладнює або унеможливлює здійснення такої діяльності. Відповідно, вітчизняний законодавець у тексті ч. 1 ст. 171 КК України закріпив деякі спеціальні способи такого «професійного» перешкоджання: 1) незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими журналіст користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю; 2) незаконна відмова у доступі журналіста до інформації; 3) незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень; 4) будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності. Наголошую на тому, що наведені види протиправної поведінки утворюють саме способи перешкоджання журналістській діяльності, а не окремі, альтернативні форми реалізації протиправної поведінки в межах основного складу кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 171 КК України.

Одразу потрібно зауважити, що перелік можливих способів перешкоджання законній діяльності журналістів є відкритим, адже в ч. 1 ст. 171 КК України використано зворот «а так само будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності». Із таким підходом «відкритого переліку» варто погодитись, адже на практиці можуть бути абсолютно різні способи перешкоджання журналістській діяльності.

Також окремо хотілося б висловити зауваження наступного змісту. Уявляється, що поняття «незаконне», використане законодавцем у ч. 1 ст. 171 КК України, та яке характеризує вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю, відмову у доступі журналіста до інформації, заборону висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, є зайвим та потребує виключення. Причиною цьому є нормативний зворот «а так само *будь-яке інше умисне перешкоджання* здійсненню журналістом законної професійної діяльності», використаний після описання зазначених вище незаконних дій. Тобто узагальнювальне поняття «будь-яке інше умисне перешкоджання» уже й так указує на незаконний характер різних способів перешкоджання. Іншими словами, тут простежується непотрібна тавтологія на кшталт: «незаконне умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності». Насправді умисне перешкоджання законній діяльності уже і так апріорі є актом незаконної поведінки.

Відповідно, з метою оптимізації тексту і змісту кримінального закону в ч. 1 ст. 171 КК України, а також із метою удосконалення практики правозастосування, використане тричі поняття «незаконний» доцільно виключити з тексту цієї заборони.

Далі проаналізуймо конкретні описані в досліджуваній забороні форми перешкоджання діяльності журналістів.

Згадане у ч. 1 ст. 171 КК України перешкоджання законній професійній діяльності журналіста, як комплексне кримінально-правове поняття, науковці тлумачать таким чином: це діяння (дія або бездіяльність), яка полягає у протиправному створенні перешкод (перепон) у реалізації права особи на здійснення діяльності, пов'язаної зі збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через ЗМІ, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет [4, с. 134].

У ч. 1 ст. 171 КК України законодавець спеціально виокремив чотири форми перешкоджання журналістській діяльності: 1) незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю; 2) незаконна відмова у доступі журналіста до інформації; 3) незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень; 4) будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності. Отже, перелік форм перешкоджання не є вичерпним – натомість закріплено законодавчі орієнтири, які конкретизують діяння у вигляді трьох спеціально визначених форм умисного перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності. Я вважаю, що законодавець тут розкрив найбільш поширені на практиці *способи* (а не форми) перешкоджання журналістській діяльності.

Насправді потенційних проявів перешкоджання може бути набагато більше, про що свідчать фактичні обставини посягань, описані у непоодиноких вироках судів, ухвалених за ст. 171 КК України.

Слушним видається наукове тлумачення поняття перешкоджання діяльності як ознаки, що об'єднує відповідні склади кримінальних правопорушень: ідеться про створення перешкод (перепон) у реалізації права іншої особи на певну діяльність, не заборонену законом, тобто дію або бездіяльність (фізичну або інтелектуальну), спрямовану на недопущення, припинення або ускладнення такої діяльності. Своєю чергою, перешкоджання виступає різновидом втручання в діяльність потерпілої особи [4, с. 51].

Далі критично проаналізую визначені законодавцем способи перешкоджання журналістській діяльності.

1. Незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю.

Цей спосіб означає вилучення у будь-який спосіб вказаних предметів проти волі журналіста та за відсутності правових підстав для такого вилучення. Зокрема підставами для вилучення у журналіста матеріалів чи технічних пристроїв можуть бути застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні або виконання судового рішення в цивільній справі [5, с. 534-535].

Потрібно наголосити саме на незаконному характері вилучення певних матеріалів та засобів, які утворюють предмет складу перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Зокрема Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125 встановлює єдині правила вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів, цінностей та іншого майна на стадії дізнання, досудового слідства і судового розгляду, а також порядок виконання рішень органів досудового слідства, дізнання і суду щодо речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна [6]. Тобто йдеться про вилучення певних видів речей (доказів, цінностей, іншого майна) у кримінальних провадженнях.

Офіційного визначення кримінально протиправного вилучення кримінальний закон не пропонує. Певні орієнтири містяться в окремих нормах українського законодавства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 167 КПК України, тимчасовим вилученням майна є *фактичне* позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває зазначене у частині другій цієї статті майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення, або його спеціальну конфіскацію в порядку, встановленому законом [7]. Тобто тут ідеться саме про фактичне, а не юридичне, позбавлення особи можливості здійснювати будь-які юридично значущі дії щодо вилученого майна.

Своєю чергою, Закон України від 17 травня 2012 р. «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» вилучення майна визнає як позбавлення державних підприємств, державних господарських об'єднань права господарського відання або оперативного управління індивідуально визначеним державним майном з метою його передачі для потреб держави в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Натомість примусове відчуження майна – це позбавлення власника права власності на індивідуально визначене майно, яке перебуває у приватній або комунальній власності та яке переходить у власність держави для використання в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану за умови попереднього або наступного повного відшкодування його вартості [8]. Тобто вилучення майна не передбачає позбавлення права власності, що є важливим для цілей нашого аналізу.

Водночас наведені вище нормативні визначення вилучення майна для різних цілей правового регулювання не можна застосовувати для офіційного тлумачення ознаки незаконного вилучення в складі кримінального проступку, описаного в ч. 1 ст. 171 КК України, адже застосування закону за аналогією заборонено. Ці дефініції дозволяють краще розтлумачити особливості юридичного змісту такого вилучення матеріалів і технічних засобів журналіста.

Таким чином, незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю, – це фактичне і протиправне позбавлення потерпілого, у володінні якого перебувають зазначені матеріали і засоби, можливості вільно володіти, користуватися та розпоряджатися ними.

Тут окремо потрібно наголосити на важливому змістовному зв'язку між способом перешкоджання, а саме – незаконне вилучення, та власне предметом посягання: 1) матеріали, які були зібрані, опрацьовані, підготовлені журналістом; та 2) технічні засоби, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю. Таким чином, законодавець приділив увагу конкретизації ознак предмета посягання, вчинюваного способом незаконного вилучення відповідних матеріалів і технічних засобів.

Очевидно, що, наприклад, якщо певні матеріали (оригінали або копії документів, нотатки, рукописи) не були ще зібрані, а журналіст тільки-но отримав до них доступ і ознайомлювався з їх змістом, то говорити про закінчений склад незаконного вилучення таких матеріалів як спосіб перешкоджання здійсненню журналістом своєї професійної діяльності не можна. Тут, видається, можливий лише замах на вилучення відповідних матеріалів.

На практиці навіть мають місце випадки одночасного вилучення зібраних журналістом матеріалів та використовуваних ним технічних засобів. Наприклад, вилучається диктофон або мобільний телефон із зібраними журналістом аудіозаписами, або відеокамера з диском, на які записані певні відеоматеріали.

Так, вироком Камінь-Каширського районного суду Волинської області було встановлено, що ОСОБА_4, усвідомлюючи значення та суспільно небезпечний характер своїх дій та керуючи ними, діючи умисно з особистих мотивів та з метою перешкоджання законній професійній діяльності двох журналістів ТОВ «ТРК «Студія 1+1», діючи за попередньою змовою групою осіб з ОСОБА_5, будучи достовірно обізнаним про те, що потерпілі є саме журналістами ТОВ «ТРК «Студія 1+1», підійшов до потерпілого ОСОБА_9, який тримав у руках відеокамеру марки «Panasonic AJ-PX 270» з логотипом ТОВ «ТРК «Студія 1+1» та з використанням якої ОСОБА_9 здійснював збір відеоматеріалів і користувався у зв'язку зі своєю професійною діяльністю. Реалізовуючи спільний умисел, спрямований на протиправне вилучення відеокамери в журналіста, ОСОБА_4 схопив своїми руками журналіста за ліву руку та відтягував її в бік і спільно з ОСОБА_5, який в цей момент схопив руками вказану відеокамеру, застосувавши силу, вирвав її з рук ОСОБА_9 та протиправно вилучив.

Місцевий суд дійшов висновку про те, що обвинувачені вчинили кримінальний проступок, передбачений ч. 1 ст. 171 КК України, оскільки за попередньою змовою групою осіб незаконно вилучили зібрані журналістом матеріали та технічні засоби, якими він користується у зв'язку зі своєю професійною діяльністю [9].

Як бачимо, вчинений проступок характеризувався тут складним діянням: одночасне вилучення журналістських матеріалів (на цифровому носії) та технічного засобу (відеокамери), на якому ці матеріали зберігались.

2. Незаконна відмова у доступі журналіста до інформації.

Цей спосіб реалізації протиправної поведінки полягає у протиправній відмові розпорядника інформації надати журналістові публічну, тобто не обмежену в доступі, інформацію, яка перебуває в його володінні.

Відмову можна охарактеризувати як складний прояв інтелектуально-вольової поведінки, яку уособлює переважно дія у вигляді висловлення у будь-якій формі (усно, письмово, жестами, через месенджери) заперечення журналісту можливості отримати доступ до певної інформації. При цьому протиправна відмова умовно має дві складові: 1) інтелектуальна дія – у формі повідомлення журналісту про неможливість доступу до інформації; 2) протиправна бездіяльність – фактичне ненадання потерпілому затребуваної ним інформації.

Прикладами незаконної відмови у складі ст. 171 КК України можуть бути зокрема такі:

1) відмова без обґрунтування її причини – якщо, наприклад, орган влади або інша установа відмовляє у доступі до інформації, не надаючи чіткого пояснення причин відмови. Наприклад, орган місцевої влади відмовляє у доступі до інформації про витрати з бюджету без належного обґрунтування;

2) приховування публічної інформації – журналісту можуть незаконно відмовити у доступі до інформації, яка за законом повинна бути відкритою. Наприклад, відмова надати фінансові звіти державних підприємств, витяги з рішень органів влади або документи про результати тендерних закупівель, на підставі «небажаності», «чутливості» розголошення таких документів, буде незаконною;

3) відмова з посиланням на інтереси національної безпеки, без офіційної конкретизації. Якщо, наприклад, орган влади або державний службовець відмовляють журналісту в доступі до інформації з міркувань національної безпеки, однак не можуть конкретно і з посиланням на норми закону пояснити, яким чином розголошення цієї інформації загрожує безпеці держави, то відмова вважатиметься незаконною.

Ст. 5 Закону України «Про інформацію» гарантує кожній особі (і не лише журналісту) право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Водночас реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб [10].

А безпосередньо питанням доступу до інформації присвячені ст.ст. 20 та 21 згаданого Закону. Зокрема у своїй професійній діяльності журналіст повинен усвідомлювати особливий правовий режим інформації з обмеженим доступом (до якої віднесено конфіденційну, таємну та службову інформацію) і не порушувати такий режим. Таким чином, потрібно розуміти, що в деяких випадках відмова у доступі журналіста до інформації може бути законною.

Також тут потрібно згадати про норми Закону України від 13 січня 2011 р. «Про доступ до публічної інформації», який визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес. Зокрема ст. 19 цього Закону регламентує порядок оформлення запитів на отримання публічної інформації, а ст. 22 – законні підстави для відмови в задоволенні запиту на інформацію [11].

Важливо також зазначити про те, що незаконна відмова у доступі журналіста до інформації характеризує, на відміну від незаконного вилучення певних матеріалів і технічних засобів, формальний склад кримінального проступку за ч. 1 ст. 171 КК України. Адже в цьому разі реальні суспільно небезпечні наслідки не настають.

3. Незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень.

Під такою забороною в науковому коментарі до КК України пропонується розуміти усну, письмову або жестами вказівку відповідного змісту з боку власника або керівника ЗМІ, працівником якого є потерпілий, чи іншої особи, якій він має підпорядковуватись в силу правил внутрішнього трудового розпорядку, віддану за відсутності підстав, передбачених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом [5, с. 535].

Уявляється, що обмежувати коло осіб, які висловлюють журналісту відповідну заборону, лише його роботодавцем або представником роботодавця буде неправильно. Адже не можна виключати ситуації, коли таку заборону, підкріплену погрозами (за змістом відмінних від тих, що описані в ст. 345-1 КК України), було висловлено іншими особами, зокрема впливовими публічними особами, бізнесменами, службовцями, і при цьому журналіст, побоюючись відповідних наслідків, дослухався заборони і, відповідно, не висвітлив певні теми, не показав певних осіб в ефірі або відмовився від критичних висловлювань на адресу якогось чиновника.

Очевидно, що згадана вище заборона матиме законний характер у разі, якщо журналісту відмовляють у доступі до інформації з обмеженим доступом, як про це зазначено в ст. 21 Закону «Про інформацію» [10].

На практиці заборона на висвітлення певних тем у ЗМІ може, наприклад, полягати в тому, що влада незаконно обмежує медіа у висвітленні соціально важливих або чутливих тем, таких як корупція у вищих ешелонах влади, екологічні проблеми або конфлікти, що торкаються інтересів впливових осіб. Наприклад, заборона на публікації розслідувань щодо корупційних зловживань державних службовців.

Також деякі державні або приватні інституції можуть вимагати від медіа не показувати або згадувати певних політичних опонентів, критиків влади або громадських діячів. Наприклад, телеканали отримують вказівки не демонструвати інтерв'ю або виступи критиків (опонентів), які виступають проти політичного курсу чинної влади.

Що ж до заборони на критику суб'єктів владних повноважень, то тут потрібно зауважити про те, що уряди або державні органи можуть незаконно забороняти громадянам, журналістам або активістам критикувати їхні рішення чи дії. Це може проявлятися в забороні на публікацію матеріалів, які розкривають неефективність державної політики, або в переслідуванні тих, хто висловлює негативну думку щодо влади через статті, публічні виступи чи дописи в соцмережах.

Наведу показову ситуацію з практики. У листопаді 2017 р. охоронці колишнього політика та бізнесмена перешкодили журналістам програми «Схеми», які проводили власне журналістське розслідування біля ВІП-терміналу аеропорту «Київ». За словами журналістів, до них застосовували фізичний вплив, блокували зйомку і забирали обладнання, намагаючись завадити знімальній групі фіксувати приліт колишнього політика та бізнесмена. Журналіст зазначив, що били ліктями, штовхали, робили підніжки, у оператора двічі вибили камеру з рук. Авто з реєстратором заблокували аби завадити зняти приліт літака і вихід колишнього політика та бізнесмена з терміналу» [12]. Тобто тут відбулось відверте порушення свободи преси, оскільки журналістам перешкоджали виконувати свої професійні обов'язки.

Варто додати, що в описаній ситуації одночасно мало місце розглянута вище заборона висвітлення теми подорожей колишнього політика та бізнесмена, його показу та, ймовірно, критики його як суб'єкта владних повноважень (народного депутата та керівника політичної партії), а також інші способи перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності, переважно протиправного фізичного характеру.

Як зауважує з цього приводу Ю.В. Сподарик, незаконна заборона критики суб'єктів владних повноважень, висвітлення конкретних тем, демонстрації певних осіб є відвертим проявом державної цензури, що актуалізує вивчення кримінально-протиправного змісту такої поведінки. Незаконна заборона критики суб'єктів владних повноважень, висвітлення конкретних тем, демонстрації певних осіб може вчинятися зокрема редакторами ЗМІ, іншими службовими (посадовими) особами, які мають повноваження давати вказівки журналісту або обіймають посаду, авторитетність якої дає змогу здійснювати вплив на рішення журналіста. Більш проблемним, вважає авторка, є питання щодо того, що саме відбувається «всередині» ЗМІ, зокрема, чи вчиняє власник або головний редактор такого ЗМІ розглядуване кримінальне правопорушення, коли забороняє своїм підлеглим-журналістам висвітлювати конкретні теми? Адже зазвичай саме головний редактор має привілейовану можливість щодо вирішення питання про висвітлення конкретних тем. І навпаки, редакційну незалежність потрібно відмежовувати від «вказівок» власників/редакторів ЗМІ журналістам щодо меж здійснення ними своєї професійної діяльності [2, с. 97-98].

4. Будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності.

Нарешті, інші можливі на практиці прояви перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності можуть полягати зокрема у протиправній відмові надати доступ до районів стихійного лиха, катастроф, місць аварій або масових заворушень, у вчиненні різних за своїм характером дій, що унеможливлюють початок або продовження здійснення журналістом своєї професійної діяльності, інші протиправні дії. Серед великої кількості можливих на практиці прикладів перешкоджання журналістській діяльності, окрім безпосередньо перерахованих у кримінальному законі, Я.С. Безпала називає такі: незаконне вилучення тиражу друкованої продукції, зняття передачі з ефіру, недопущення журналіста до участі у прес-конференції, необґрунтована відмова від надання відповідної інформації, безпідставна відмова журналісту в акредитації, позбавлення журналіста чи засіб масової інформації можливості скористатися переважним правом на одержання інформації, необґрунтована відмова у задоволенні запиту щодо доступу до офіційних документів або наданні письмової чи усної інформації, умисне приховування інформації тощо [13, с. 78].

Своєю чергою, І.О. Зінченко пише, що перешкоджання може полягати у штучному створенні різних перепон, обмежень, заборон щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації окремим журналістом (журналістами) чи засобом масової інформації, який він (вони) представляють. Це може проявлятися, наприклад, у знятті передачі з ефіру, в необґрунтованій відмові від надання відповідної інформації, безпідставній відмові журналісту в акредитації тощо. До того ж, перешкоджання взагалі може бути не пов'язане з насильницькими діями [14, с. 135].

Висновки. Проведене у попередніх рядках наукове дослідження спонукає узагальнити декілька висновків.

1. За результатами авторського аналізу висловлено позицію, що об'єктивна сторона кримінального проступку, передбаченого ст. 171 КК України, полягає у суспільно небезпечних діяннях (діях або бездіяльності), якими обмежується можливість або взагалі унеможливлюється виконання журналістами своїх професійних обов'язків. Формами вчинення кримінально-правового делікта визнано три діяння: 1) умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, у т.ч. в один із описаних у кримінальному законі способів (ч. 1 ст. 171 КК України); 2) вплив на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків (ч. 2 ст. 171 України); 3) переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю (ч. 2 ст. 171 України). Як видається, кожне із зазначених діянь за своєю суттю полягає в перешкоджанні законній професійний діяльності журналіста і відрізняються вони один від одного способами, розмежувати які в певних випадках складно. Зазначене слід врахувати під час удосконалення досліджуваної кримінально-правової заборони. Йдеться зокрема про необхідність уніфікації та узгодження різних форм об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України.

Одночасно зауважено, що в тексті ч. 1 ст. 171 КК України передбачено декілька окремих способів перешкоджання законній діяльності журналістів: 1) незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими журналіст користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю; 2) незаконна відмова у доступі журналіста

до інформації; 3) незаконна заборона висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень. Перелік можливих способів є відкритим, оскільки законодавцем використано конструкцію «а так само будь-яке інше умисне перешкоджання».

2. Аргументовано позицію про те, що поняття «незаконне», використане законодавцем у ч. 1 ст. 171 КК України та таке, що характеризує вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю, відмову у доступі журналіста до інформації, заборону висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, є зайвим та потребує виключення. Із метою оптимізації тексту і змісту кримінального закону в ч. 1 ст. 171 КК України, а також із метою удосконалення практики правозастосування, використане тричі поняття «незаконний» запропоновано виключити з тексту диспозиції заборони.

3. Із урахуванням положень ст. 24 Закону України «Про доступ до публічної інформації», яка описує перелік підстав для юридичної відповідальності за порушення законодавства про доступ до публічної інформації, зауважено про те, що відповідальність за ч. 1 ст. 171 КК України у разі порушення згаданої статті Закону наставатиме лише в тому разі, якщо мала місце саме незаконна, а отже, усвідомлена і цілеспрямована відмова у доступі журналіста до інформації саме як окремий спосіб перешкоджання його діяльності. Наголошено на тому, що суб'єкт владних повноважень не просто відмовляє в доступі до інформації, тим самим порушуючи норми спеціального Закону, а значно більше – через таку відмову він тим самим умисно перешкоджає законній і професійній діяльності журналіста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.
2. Сподарик Ю.В. Кримінально-правова охорона законної професійної діяльності журналістів в Україні: дис. … наук. ступ. д-ра філософ.: 081 «Право». Львів, 2022. 246 с.
3. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. Т. 1. Луганськ: видавництво «Елтон–2», 2012. 780 с.
4. Пилипенко Є.В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Сєвєродонецьк, 2018. 228 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. 1368 с.
6. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції): наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серп. 2010 р. № 51/401/649/471/23/125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10#Text.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
8. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 р. № 4765-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text.
9. Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 26 березня 2024 р. Справа № 157/882/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117946903 (дата звернення: 18.11.2024 р.).
10. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.
11. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text.
12. Охоронці Медведчука скоїли напад на знімальну групу програми «Схеми» біля аеропорту в «Жулянах» – журналіст. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-schemes/28840852.html (дата звернення: 19.11.2024).

13. Безпала Я.С. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ., 2014. 211 с.
14. Зінченко І.О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / Аналіз законодавства і судової практики: монографія. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 320 с.

УДК 343.81:341.63:34.09(410)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.39

МЕДІАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ: ДОСВІД ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Карпінська Н.В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0001-9658-3623
e-mail: n.karpinska@ukr.net

Духневич А.В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0001-8293-7646
e-mail: andriyd555@gmail.com

Карпінська Н.В., Духневич А.В. Медіація як складова відновного правосуддя в пенітенціарній системі: досвід Великобританії.

Стаття присвячена дослідженню ролі медіації як складової відновного правосуддя в пенітенціарній системі Великобританії. Мета дослідження – вивчити досвід застосування медіації в контексті виправних установ, а також проаналізувати її ефективність для розв'язання конфліктів і відновлення справедливості серед ув'язнених та працівників. В процесі наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та системний підхід. Результати дослідження показують, що медіація в цивільній системі правосуддя Великобританії є важливим інструментом для оперативного та ефективного вирішення спорів. Вона сприяє зменшенню завантаженості судів, економить час і ресурси учасників процесу, а також підтримує добрі стосунки між сторонами конфлікту. Однією з переваг медіації є її гнучкість: вона може проводитися у різних формах, включаючи особисті зустрічі, конференції та непряму «човникову» медіацію, під час якої медіатор передає повідомлення між сторонами. Для малих позовів (до 10 000 фунтів) застосовується безкоштовна медіація, що дозволяє уникнути судового процесу. Якщо ж мова йде про більші позови, сторони звертаються до зовнішніх медіаційних служб, які працюють відповідно до професійних стандартів, визначених галузевими організаціями. Процедура медіації передбачає нейтральне посередництво, що спрямоване на пошук компромісного рішення між сторонами, залишаючи можливість звернення до суду у випадку недосягнення згоди. Велика увага приділяється державним ініціативам із впровадження медіації як обов'язкової стадії розгляду малих позовів. Уряд також планує розширити цю практику на більш значні справи, що дозволить підвищити доступність правосуддя та забезпечити рівні можливості для всіх учасників процесу. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання досвіду Великобританії для розвитку інституту медіації в пенітенціарних установах та судовій системі інших країн.

Ключові слова: пенітенціарна система Великобританії, пенітенціарна установа, ув'язнені, кримінальне правосуддя, медіація, відновне правосуддя, конфлікти (спори).

Karpinska N.V., Dukhnevych A.V. Mediation as a component of restorative justice in the penitentiary system: the Great Britain experience.

The article explores the role of mediation as a component of restorative justice within the penitentiary system of the United Kingdom. The study aims to examine the application of mediation in correctional facilities and assess its effectiveness in resolving conflicts and restoring justice among inmates and staff. General scientific methods of cognition, such as analysis, synthesis, comparison, generalization, and a systematic approach, were employed in the research. The findings demonstrate that mediation within the civil justice system of the UK serves as a crucial tool for the prompt and efficient resolution of disputes. It helps reduce the workload of courts, saves time and resources for participants, and fosters positive relationships between conflicting parties. One of the key advantages of mediation is its flexibility: it can take place in various formats, including face-to-face meetings, conferences, or indirect «shuttle» mediation, where the mediator relays messages between the parties. For small claims (up to £10,000), free mediation services are available, allowing parties to avoid court proceedings. In cases involving larger claims, external mediation services operating under professional standards set by industry organizations are engaged. The mediation process ensures neutral facilitation aimed at finding a compromise between the parties while maintaining the option to pursue legal action if an agreement is not reached. Significant attention is given to government initiatives promoting mandatory mediation as a stage in handling small claims. The government also plans to extend this practice to more substantial cases, enhancing access to justice and ensuring equal opportunities for all participants. The practical value of this study lies in the potential application of the UK's experience to develop the institution of mediation within penitentiary facilities and the judicial systems of other countries.

Key words: UK penitentiary system, penitentiary institution, prisoners, criminal justice, mediation, restorative justice, conflicts (disputes).

Постановка проблеми. Медіація є важливим компонентом відновного правосуддя, спрямованого на відновлення соціальних зв'язків між потерпілим та правопорушником через взаємодію та відповідальність. На відміну від репресивного правосуддя, яке фокусується на покаранні, медіація ставить акцент на відшкодуванні завданої шкоди та пошуку спільного рішення, що задовольнить як потерпілих, так і правопорушників. У пенітенціарній системі Великобританії цей підхід починав набувати ваги понад десять років, однак по сьогодні інтеграція стикається з низкою викликів, зокрема через культурні бар'єри, опір адміністрацій та обмеженість ресурсів.

Досвід Великобританії свідчить, що медіація може бути ефективним інструментом як для зниження рецидивізму, так і для покращення психологічного стану ув'язнених, сприяючи їхній реабілітації та усвідомленню відповідальності. Використання державних та приватних програм медіації демонструють переваги такого підходу. Однак структурні перешкоди, такі як суперечності між ресторативними та дисциплінарними цілями, недостатнє фінансування та недовіра до даних органів, обмежують можливості медіації. Це підкреслює потребу в подальших дослідженнях та підтримці з боку політиків для ефективної реалізації медіації як складової відновного правосуддя.

Мета статті – аналіз досвіду функціонування медіації як складової відновного правосуддя пенітенціарної системи Великобританії.

Стан опрацювання проблематики. Питання медіації як складової відновного правосуддя в пенітенціарній системі, особливо у Великобританії, є досить ґрунтовно дослідженим у науковій літературі. Значний внесок у цю тематику здійснили дослідники, такі як A. Fiadjoe [1], який надав світову перспективу альтернативного вирішення спорів, та T. Marshall [3], який окреслив базові принципи відновного правосуддя. Також вагомими є сучасні дослідження J.K. Martinez [4], які розглядають роль онлайн-медіації, і P. Mensah-Panford [5], який пропонує розширити медіацію на важкі кримінальні злочини в межах британської системи. Для дослідження використовувалася також експертна література, включно з офіційними звітами британських урядових органів, такими як CPS [6] та Міністерство юстиції [7], а також оглядами професійних організацій, як-от Restorative Justice Council [2]. Ці матеріали висвітлюють актуальні тенденції у розвитку медіації та демонструють її ефективність у складних кримінальних справах, що підтверджують дослідження S. Tong та співавторів [8]. Попри значну кількість літератури з цієї теми, відчувається брак систематизованих досліджень, що об'єднували б різні аспекти медіації у відновному правосудді. Тому в цьому огляді було поставлено завдання проаналізувати, узагальнити та структурувати наявний матеріал відповідно до теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Медіація як інструмент вирішення конфліктів має давнє походження, що простежується в традиційних суспільствах, які застосовували позасудові методи для досягнення згоди між сторонами. Ці підходи ґрунтувалися на консенсусі, примиренні та підтримці соціальних зв'язків, що сприяло тривалому збереженню миру та стабільності в громадах. Дослідники підкреслюють ефективність цих методів, оскільки вони функціонували протягом століть і стали невід'ємною частиною соціального управління конфліктами [1].

Сам термін «медіація» походить від латинського слова medicare, що означає «лікувати» [5]. Цей термін відображає не тільки сутність процесу, але й його ціль – відновлення та примирення між конфліктуючими сторонами.

У свою чергу, *відновне правосуддя* є системою, яка акцентує увагу на відповідальності правопорушників і відновленні справедливості для потерпілих та суспільства загалом. Головною метою є *створення умов для взаємодії всіх зацікавлених сторін, включаючи правопорушників, потерпілих, їхні родини та членів громади, що постраждали від злочину*. Спільна участь у процесі медіації дозволяє сторонам знайти рішення, яке відповідатиме їхньому особистому уявленню про справедливість [1]. Таким чином, медіація забезпечує можливість побудувати діалог та запобігти ескалації конфлікту, одночасно підтримуючи інтеграцію правопорушників у суспільство.

Визнання важливості медіації у сфері кримінального правосуддя поступово набуло міжнародного масштабу. Одним із ключових кроків стало ухвалення Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах Радою Європи у 1999 році. Ці рекомендації слугують орієнтиром для країн-членів у розробці та впровадженні практик медіації у своїх правових системах [10].

Крім того, Конгрес ООН із запобігання злочинності та поводження з правопорушниками включив питання відновного правосуддя до порядку денного своїх пленарних засідань. У рамках цих обговорень був підготовлений проект пропозицій, що рекомендує країнам-учасникам впроваджувати практики відновного правосуддя на всіх рівнях, починаючи від превентивних заходів до реабілітації правопорушників [9]. Такий підхід сприяє гармонізації правових систем і поширенню ідей мирного вирішення конфліктів у глобальному масштабі.

Сучасні дослідження свідчать, що медіація має широкий спектр застосування, виходячи за межі кримінального правосуддя. Вона ефективно використовується також у сімейних, трудових, комерційних спорах та конфліктах у громаді. Це пов'язано з тим, що медіація дозволяє враховувати індивідуальні потреби сторін і забезпечує гнучкість у пошуку рішень, що робить її альтернативою судовим розглядам. Розширення використання медіації підкріплюється також зростанням міжнародної співпраці у сфері правосуддя. Дедалі більше країн визнають необхідність впровадження альтернативних методів врегулювання конфліктів, оскільки вони сприяють зниженню навантаження на судову систему та сприяють соціальній стабільності. Медіацію активно використовують для досягнення відновного правосуддя у таких країнах, як США, Канада, Великобританія, Німеччина, країни Скандинавії, Східна Європа, Австралія та Нова Зеландія [1].

Прийняте у Великобританії визначення відновного правосуддя відповідає визначенню, яке дав Маршалл (1999): «Відновне правосуддя – це процес, за допомогою якого сторони, зацікавлені в конкретному злочині, спільно вирішують, як справлятися з наслідками цього злочину та його наслідками для майбутнього».

Відновне правосуддя є узагальнювальною концепцією для ряду різних практик, включаючи пряму та непряму медіацію і конференції. [3]. *Відновне правосуддя у Великобританії* може реалізовуватися у формі медіації між жертвою та правопорушником як через прямий контакт між ними, так і шляхом опосередкованої комунікації із залученням третіх сторін. Цей процес також може включати реституцію або компенсацію шкоди, якщо це узгоджено між правопорушником та жертвою.

У Великобританії діють різні види процесів відновного правосуддя, де медіація є тільки одним із видів (рис.1.)

Види процесів правосуддя Великобританії

Рис. 1.

Примітка: складено на основі джерела [3]

Прямі або непрямі процеси відновного правосуддя. Жертва та правопорушник, за підтримки фасилітатора, взаємодіють один з одним. У процесі можуть брати участь інші особи, наприклад, прихильники жертви та правопорушника, а також члени ширшої спільноти. Це може відбуватися через: пряму зустріч віч-на-віч; конференцію, коли залучено кілька осіб; непряму «*шатлову медіацію*» (shuttle mediation), де фасилітатор діє як посередник у передачі повідомлень.

Як правило, під час таких процесів досягається домовленість щодо найкращого способу відшкодування завданої шкоди, а також може бути узгоджено реабілітаційну програму.

Громадські конференції. Цей формат конференцій передбачає залучення значної кількості учасників і є особливо корисним для вирішення проблем антисоціальної поведінки. У таких конференціях можуть брати участь члени місцевої громади, кілька жертв і правопорушників. Зазвичай громада виступає як сторона, що постраждала від правопорушення. Цей процес схожий на зустрічі для вирішення проблем громади, але вважається відновним, якщо він зосереджується на завданій шкоді та її усуненні.

Панелі зі справ за наказом про перенаправлення (Referral Order panels). Молоді люди, які отримали судовий наказ про перенаправлення, беруть участь у засіданні панелі для обговорення свого злочину та факторів, що сприяли їхній протиправній поведінці. Панель складається зі співробітників групи з питань правопорушень молоді (Youth Offending Team) та волонтерів із громади. Жертва або її представник також можуть бути присутні, щоб висловити свою думку щодо інциденту.

Медіація – це процес, у якому неупереджений посередник (медіатор) допомагає сторонам конфлікту виробити угоду. Самі учасники конфлікту приймають рішення щодо угоди, тоді як медіатор лише організовує зустріч, дотримуючись визначених правил [3].

Останній процес судочинства – медіація є важливою частиною реформи судочинства у Великобританії, спрямованої на підвищення ефективності й доступності правосуддя. Міністерство юстиції провело громадські консультації з метою покращення роботи судової системи та вивчення можливостей для впровадження медіації як обов'язкового кроку при розгляді малих позовів. *Мета медіації* – зменшити навантаження на суди та допомогти сторонам конфлікту досягти взаємного порозуміння без необхідності судового розгляду [6].

Консультація передбачає опитування учасників щодо використання безкоштовної медіації у випадках малих позовів, зокрема щодо грошових вимог на суми до £10,000. Медіація дозволяє сторонам обговорити спірні питання за підтримки медіатора, який виступає нейтральною стороною та допомагає знайти компроміс.

Як результат, можна виділити наступні позитивні результати медіації:1) швидкість та справедливість: медіація дозволяє швидше вирішувати спори, ніж судові процеси; 2) ефективність роботи медіаторів: за звичай робота медіаторів досить високо оцінюється людьми, що стикаються із відновним правосуддям; 3) розвантаження судової системи: використання медіації звільняє суди для розгляду більш складних справ; 4) зменшення психологічного тиску: медіація також сприяє тому, що люди можуть вирішувати свої проблеми без затримок і стресів, пов'язаних із судовими розглядами. Якщо конфлікт не вдається вирішити під час медіації, сторони все ще мають право звернутися до суду [8].

Послідовність роботи медіаторів у Великобританії під час відновного правосуддя можна представити наступним чином (рис.2).

Послідовність процесу медіації в відновному правосудді пенітенціарної системи Великобританії

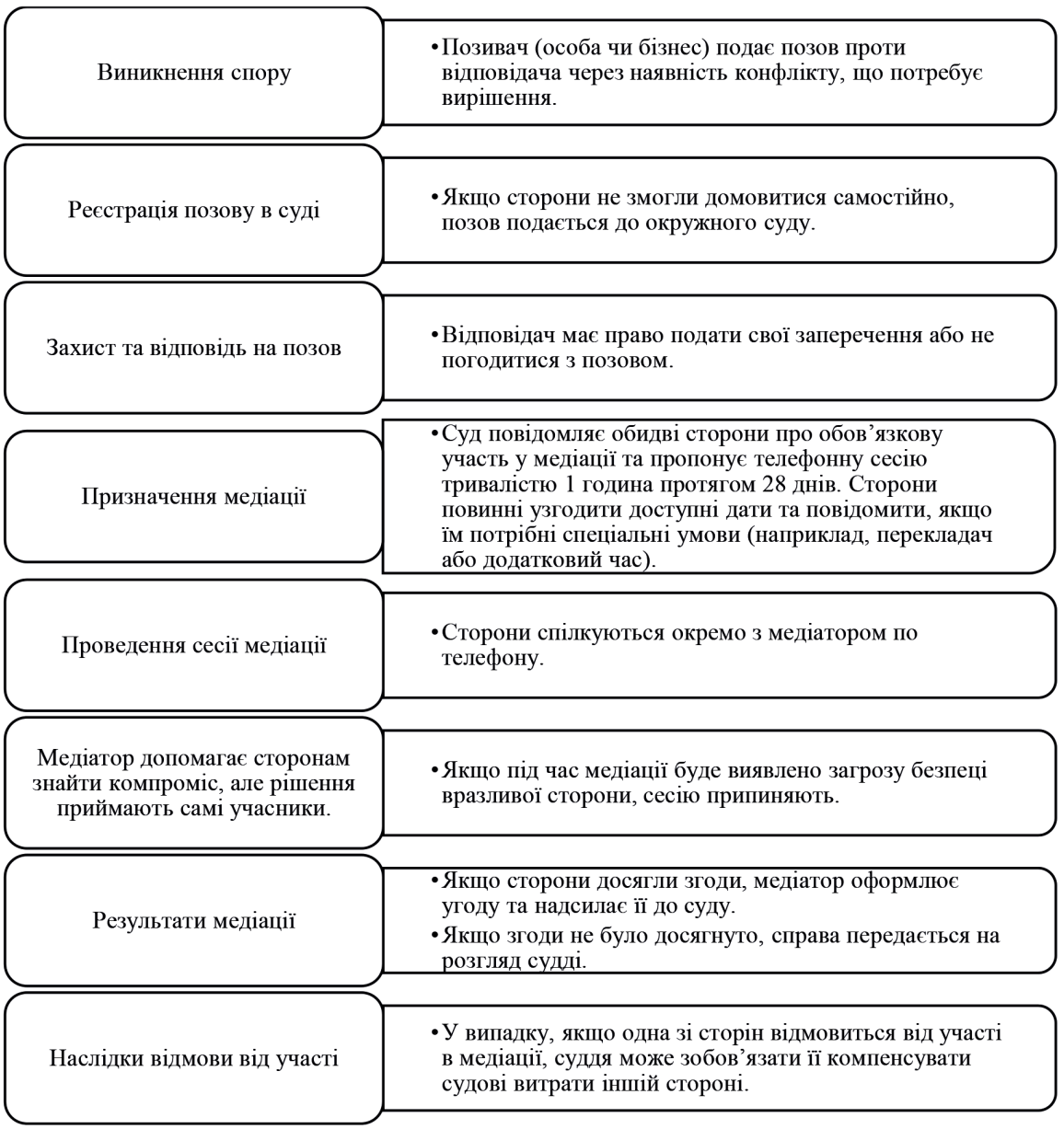

Рис. 2

Примітка: систематизовано на основі джерела [7]

Для позовів на **суми понад £10,000 уряд планує** залучати зовнішні медіаційні служби. Ці служби діють за стандартами, встановленими професійними організаціями, такими як Рада цивільної медіації. Головна мета — підвищити довіру громадськості до медіації як до ефективного методу розв'язання спорів.

При цьому уряд зобов'язується дотримуватися принципів рівності та уникати дискримінації під час надання медіаційних послуг. Особлива увага приділяється людям із додатковими потребами: надаються перекладачі, адаптовані матеріали та послуги для людей із вадами слуху чи зору; забезпечуються особисті зустрічі у разі потреби; приймаються заходи для забезпечення безпеки вразливих учасників; оцінка ефективності медіації.

Уряд буде регулярно оцінювати ефективність медіаційних послуг, щоб переконатися, що вони відповідають потребам усіх учасників, включаючи людей із додатковими потребами та захищеними характеристиками (вік, стать, інвалідність тощо) [7].

У Великобританії значну частину послуг відновного правосуддя традиційно надавали місцеві благодійні організації медіації в громадах. Останнім часом у деяких регіонах ці послуги надаються поліцією у співпраці з медіаторами, підготовленими Радою з відновного правосуддя (Restorative Justice Council) та залученими від громадських медіаційних служб.

Наприклад, *Kent Restorative Justice Service* описує себе як новий сервіс, що спільно надається Project Salus та Restorative Solutions – двома провідними постачальниками послуг RJ у Великобританії. Ця спільна ініціатива об'єднує інтегровані молодіжні служби Кентської ради (Youth Justice), поліцію Кента та службу пробації з метою покращення послуг для потерпілих і правопорушників у Кенті та Медвеї. Попри те, що це заслуговує на визнання, програма охоплює лише молодих правопорушників, які вчинили злочин вперше. Існує мало доказів того, що робляться кроки для розширення цієї ініціативи або впровадження подібних програм у тюремних установах, як на рівні Кента, так і на національному рівні.

Програма Connect, яку спільно реалізують Nacro та служба пробації в Лондоні, працює з двома магістратськими судами у внутрішньому Лондоні, приймаючи справи, що стосуються дорослих правопорушників між засудженням і винесенням вироку, після вироку або в разі відкладення вироку. Connect пропонує широкий спектр послуг із медіації та відновного правосуддя, від непрямої медіації до конференцій, для різноманітних правопорушень, що стосуються особистих потерпілих.

Організація Remedi надає послуги медіації, як прямої, так і непрямої, у Південному Йоркширі, маючи кілька офісів по всьому графству. Remedi працює як з дорослими, так і з молодіжними правопорушниками на різних етапах кримінального правосуддя, роблячи акцент на дорослих та молоді, які отримали вироки до виконання громадських робіт, молоді, яка отримала остаточні попередження, і дорослих у тюрмі. Remedi працює з широким спектром правопорушень, включаючи як насильницькі, так і майнові злочини.

У 2013 році місцева влада Кента провела тендер, який виграли послуги з відновного правосуддя для надання RJ по всьому графству. Це фактично позбавило благодійні організації можливості надавати ці послуги, якими вони раніше займалися разом із відділом пробації для зв'язку з потерпілими. Таким чином, приватні організації отримали можливість зайняти цю нішу. Сьогоднішній рейтинг найбільш впливових приватних медіаторів в Великобританії сформований наступними організаціями (таблиця 1).

Таблиця 1

Рейтинг найбільш впливових медіаційних організацій у Великобританії

Mediation Services	Reviews	Ratings
The London Mediation Service	37,00	5.0
South East London Family Mediation Bureau	22,00	5,00
Southwark Mediation Centre	17,00	5,00
Direct Mediation Services	9,00	5,00

Family Mediation Services	5,00	5,00
IPOS Mediation	3,00	5.0
Mediate UK	2,00	5.0
Mediate UK	1,00	5.0
Croydon Community Mediation	1,00	4.0
UK Family Mediation Service Luton	1,00	1.0

Джерело: згідно рейтингу рекламної компанії ekomi (згідно запитів у пошукових системах) [10]

Для підвищення використання медіації між жертвою та правопорушником (VOM) на національному рівні, безумовно, необхідно залучити підготовлених фасилітаторів. Однак серед досвідчених медіаційних служб, які беруть участь у цих процесах, існують побоювання щодо впливу суттєвого збільшення приватного сектору на якість та цілісність медіаційних послуг [2].

У процесі медіації зі сторони приватних організацій виникає низка проблем, які ускладнюють судові процеси (таблиця 2).

Таблиця 2

Проблеми медіації зі сторони приватних організацій

Категорія проблеми	Опис проблеми
Досягнення направлень	Виникають складнощі з початковим набором та стабільним потоком справ. Програми часто змушені розширювати географічні межі, щоб забезпечити достатню кількість кейсів для розгляду
Взаємодія з установами	Необхідність встановлення особистих контактів із ключовими установами (наприклад, судами, пробаційними службами). Це включає візити, перебування в середовищі кримінального правосуддя та комунікацію через керівні комітети
Імідж та партнерські угоди	Важливо розробити репутацію надійного партнера шляхом підписання угод про рівень обслуговування та налагодження офіційних міжвідомчих механізмів співпраці. Також необхідно підтримувати ефективні системи збору та обробки даних
Розмиття концепцій відновного правосуддя	Багато програм відходять від класичних концепцій медіації Маршалла, застосовуючи непряму медіацію, відому як «човникова дипломатія», де потерпілий та правопорушник не зустрічаються особисто
Обмеження у форматах медіації	Програми охоплюють лише ті форми медіації, де відбувається реальний обмін інформацією між сторонами, навіть якщо це здійснюється заочно (через лист або медіатора). Не враховуються випадки, де контакт між сторонами неможливий або одна зі сторін відмовляється брати участь
Формати особистої участі	Приймаються як пряма медіація (особисті зустрічі між потерпілим і правопорушником), так і конференції, що включають інших учасників, крім основних сторін та медіатора

Примітки: систематизовано автором на основі джерела [2]

Медіаційна система, вийшовши за межі державних інституцій, трансформувалася у комерційну послугу, що сприяє розвантаженню судової системи та наданню сторонам конфлікту більш оперативних і менш формальних шляхів вирішення спорів. Комерціалізація медіації забезпечує гнучкість процедур, можливість адаптації до потреб учасників та зменшення психологічного навантаження, що є суттєвою перевагою в порівнянні з судовими процесами. Це особливо актуально в справах малих позовів та конфліктів, де задіяно значні емоційні ресурси.

Проте комерціалізація медіаційних послуг породжує виклики, пов'язані з якістю і прозорістю процедур. Закритість обговорень та можливий тиск на сторони можуть обмежувати врахування

всіх інтересів учасників конфлікту. Крім того, зростання участі приватних організацій у цій сфері піднімає питання щодо стандартів якості та дотримання етичних принципів, оскільки прагнення до прибутку може вступати в конфлікт із принципами відновного правосуддя.

Висновки. Медіація в цивільній системі правосуддя Великобританії є ключовим інструментом для швидкого та ефективного розв'язання спорів. Вона допомагає зменшити навантаження на суди, заощаджує час і гроші учасників та сприяє налагодженню добрих стосунків між сторонами конфліктів.

Медіація в цивільній системі правосуддя Великобританії має різні форми, включаючи пряму зустріч, конференції та непряму «човникову» медіацію, де посередник передає повідомлення між сторонами. Для малих позовів до 10 000 фунтів використовується безкоштовна медіація, яка дозволяє вирішити спір без судового розгляду. У справах із більшими сумами залучаються зовнішні медіаційні служби, що діють відповідно до професійних стандартів, встановлених галузевими організаціями. Процедура медіації передбачає нейтральну підтримку медіатора, який допомагає сторонам знайти компромісне рішення, зберігаючи право звернутися до суду, якщо угода не буде досягнута.

Уряд активно впроваджує медіацію як обов'язковий етап при розгляді малих позовів і планує розширювати цю практику для більших справ, забезпечуючи при цьому рівність і доступність для всіх громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fiadjoe A. Alternative Dispute Resolution: Developing a World Perspective. Cavendish Publishing Limited, 2004. 2. DOI: 10.4324/9781843147169.
2. Implementing restorative justice schemes (Crime Reduction Programme). A report on the first year. Restorative Justice Council, н.д. URL: https://restorativejustice.org.uk/ sites/default/ files/resources/files/Implementing%20restorative%20justice%20schemes%20-%20an%20 evaluation% 20of%20the% 20first% 20year.pdf.
3. Marshall T. Restorative justice: an overview. Home Office, 1999. URL: http://www.antoniocasella.eu/restorative/Marshall_1999-b.pdf.
4. Martinez J.K. Designing online dispute resolution. Journal of Dispute Resolution, 2020. 135–149. URL: https://scholarship.law.missouri.edu/jdr/ vol2020/iss1/10/.
5. Mensah-Panford P. Mediation in Ghana's Criminal Legal System: A Proposal for an Extension to Cover Severe Offenses, 2018. 5. URL: https://su-plus.strathmore.edu/bitstreams/f766d5a9-d7d8-4440-bb38-88e68efa3803/download.
6. Restorative Justice. CPS, 2023. URL: https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/restorative-justice.
7. The Ministry of Justice. Using mediation in the civil justice system. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/64c0d3cad4051a000d5a938f/using-mediation-in-the-civil-justice-system-easy-read-response.pdf.
8. Tong S., Waters B., Bryant R., Williams E., Norman J. Mediating serious crime: an analysis of victim and prisoner mediation. Непубліковане дослідження, 2017. URL: https://repository.canterbury.ac.uk/download/57537974ce0a5ecb8e61 a163fca006418161cfe61fdb788605fc450f7851d7c1/1207597/An%20Analysis%20of%20RJ%20Mediation%20%28Nuffield%29%20-%20Tong-Waters-Bryant-Williams-Norman.pdf.
9. Umbreit M.S., Coates R.B., Vos B. Victim-Offender Mediation: Three Decades of Practice and Research, н.д. 282. DOI: https://doi.org/10.1002/crq.102.
10. The Best Mediation Services in the UK. Ekomi, 2024. URL: https://blog.ekomi.com/archive/the-best-mediation-services-in-the-uk/.

УДК 341.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.40

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Колос Н.М.,
головний спеціаліст
відділу аналітичної та правової роботи ККС
управління аналітичної допомоги касаційним судам
та Великій Палаті Верховного Суду,
аспірантка кафедри політики в сфері боротьби
зі злочинністю та кримінального права
навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
ORCID: 0009-0000-4775-4975
e-mail: nata-yakim@meta.ua

Щоб когось вилікувати, потрібно спочатку поставити правильний діагноз.
Щоб зуміти поставити правильний діагноз, потрібно володіти
не тільки основними медичними знаннями,
а і глибокою зацікавленістю у лікуванні
Бертольт Брехт

Колос Н.М. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником у кримінальному законодавстві України та окремих держав: порівняльно-правове дослідження з урахуванням міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ.

Сутність цієї статті полягає у дослідженні та аналізі кримінальної відповідальності медичних працівників на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду. Проаналізовано національне законодавство держав у сфері регулювання кримінальної відповідальності медичних працівників, визначено наявні досягнення та проблеми. Здійснено аналіз судової практики Європейського суду з прав людини до позитивних зобов'язань держави у справах щодо належного надання послуг працівниками медичної сфери. За допомогою порівняльно-правового методу дослідження порівнюються правові норми, які регулюють питання відповідальності за ненадання або неналежне надання медичної допомоги, а саме законодавство України, Латвії, Польщі, Словенії, Румунії, Хорватії, Грузії, Вірменії, Узбекистану, Киргизстану, Азербайджану, Казахстану, Франції, Естонії, Німеччини, Іспанії, Канади, Японії та інших. Правовий аналіз можливих варіантів процесу перенесення та втілення відповідних правових норм із зарубіжного законодавства до національного за допомогою правових механізмів та способів притягнення медичного працівника до кримінальної відповідальності за неналежне виконання ним своїх професійних обов'язків є надважливим для визначення підходів до вдосконалення нормативно-правової бази України щодо критеріїв відповідальності медичного фахівця за неналежне виконання своїх професійних обов'язків. Встановлено, що через різну побудову систем охорони здоров'я кожної з держав та неоднакові концепції правового регулювання, підходи до вирішення питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності медичних працівників за професійні злочини, відрізняються між собою в першу чер-

гу тим, що у більшості держав відповідальність таких суб'єктів настає за завдання шкоди життю та здоров'ю особи, а в законодавстві інших держав такі діяння передбачені окремою главою чи розділом, що стосується безпосередньо кримінальних правопорушень у медичній сфері. Визначено, що в зарубіжних країнах широко використовують медичне страхування від неправильного лікування, як гарантійний механізм компенсації пацієнтам шкоди, завданої внаслідок медичної помилки, що сприяє захисту порушених прав.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, медична діяльність, кримінальні правопорушення, медична недбалість, неналежне виконання професійних обов'язків лікарем, медична допомога, медична документація, медична недбалість, професійна діяльність, професійні обов'язки, медичні працівники, медичне обслуговування, практика ЄСПЛ, зарубіжне законодавство.

Kolos N.M. Criminal liability for improper performance of professional duties by a medical professional in the criminal legislation of Ukraine and certain States: a comparative legal study with due regard for international standards and practice of the European Court of Human Rights.

The purpose of this article is to study and analyze the criminal liability of healthcare professionals based on national and foreign experience. The author analyzes the national legislation of the States in the field of regulation of criminal liability of medical professionals, and identifies the existing achievements and problems. The author analyzes the case law of the European Court of Human Rights on positive obligations of the State in cases involving the proper provision of services by healthcare professionals. Using the comparative legal method of research, the author compares the legal norms regulating the issue of liability for failure to provide or improper provision of medical care, namely, the legislation of Ukraine, Latvia, Poland, Slovenia, Romania, Croatia, Georgia, Armenia, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Azerbaijan, Kazakhstan, France, Estonia, Germany, Spain, Canada, Japan and others. A legal analysis of possible options for the process of transferring and implementing the relevant legal provisions from foreign legislation to national legislation through legal mechanisms and methods of bringing a medical professional to criminal liability for improper performance of his/her professional duties is crucial for determining approaches to improving the legal framework of Ukraine regarding the criteria of liability of a medical professional for improper performance of his/her professional duties. It is established that due to the different structure of health care systems in each State and different concepts of legal regulation, approaches to addressing the issue of criminal liability of medical professionals for professional crimes differ primarily in that in most States, such entities are liable for causing harm to life and health of a person, while in the legislation of other States such acts are provided for in a separate chapter or section dealing directly with criminal offenses in the medical field It is determined that foreign countries widely use medical insurance against improper treatment as a guarantee mechanism for compensating patients for harm caused by medical error, which helps to protect violated rights.

Key words: criminal liability, medical activity, criminal offenses, medical negligence, improper performance of professional duties by a doctor, medical care, medical documentation, medical negligence, professional activity, professional duties, medical professionals, medical care, ECHR case law, foreign law.

Постановка проблеми. Надшвидкий темп світового науково-технічного прогресу у більшості держав безумовно відзначається інтенсивним розвитком медицини, постійним введенням новітніх систем медичного обладнання в технічне оснащення медичної діяльності, що дає змогу мінімізувати ризики неналежного виконання медичним фахівцем своїх професійних обов'язків. Однак такий розвиток у технічному напрямку вимагає ще більшої концентрації медичного персоналу, постійного підвищення кваліфікації медичних працівників та опановування коректної експлуатації того чи іншого обладнання, створеного з метою пришвидшення лікувального процесу та порятунку життів, а отже у висновку−вирішальним в будь-якому разі залишається людський фактор.

Всі ми, так чи інакше маємо досвід звернення за медичними послугами, і у кожного він свій. Як правило, більшість із нас покладається на висновок лікаря, щодо поставленого діагнозу за результатами аналізів проведених у медичній лабораторії, проведеного ультразвукового дослідження, та безлічі інших видів досліджень, від якісного проведення яких у повній мірі залежить отримання позитивної динаміки процесу лікування. Завдяки медичним працівникам ми з'являємося у цей світ, саме від них у більшій мірі залежить якість і тривалість нашого життя, і можливість

призупинити, хоча б ненадовго, відкласти неминуче. У висновку медична професія є визначальним елементом життєдайності суспільства.

Однак як і у кожній без винятку професійній діяльності пов'язаній з постійним процесом людської взаємодії, у сфері медичного спрямування виникають проблеми з виконанням фахівцем поставлених перед останнім викликів. І якщо існують ситуації в яких здавалось би медичний працівник діяв чітко та визначено у відповідності до своїх посадових інструкцій та протоколів лікування, але необхідного результату такі маніпуляції все ж не дали, і пацієнт скаржиться на неналежне виконання обов'язків, то при визначенні того, чи дійсно мало місце неналежне виконання медичним працівником своїх обов'язків, необхідним є скрупульозне дослідження дій фахівця і встановлення або виправдання факту такого діяння.

Своєю чергою, процес розслідування кримінальних правопорушень при наданні/ненаданні медичної допомоги має доволі складну проблематику, що полягає у особливостях предмета доказування, відсутності у органів досудового розслідування достатнього рівня належної обізнаності про специфіку такої категорії, що у свою чергу, істотно впливає на аналіз та оцінку зібраних даних.

Метою дослідження є аналіз норм КК України та КК окремих зарубіжних держав, якими встановлено відповідальність за неналежне виконання чи невиконання медичним працівником своїх професійних обов'язків. Порівняння вітчизняного та зарубіжного законодавства задля визначення найбільш релевантного міжнародного досвіду щодо механізмів притягнення до кримінальної відповідальності медичних працівників саме за неналежне виконання ними професійних обов'язків, а не за суміжні чи більш загальні злочини, що сприятиме потенційному вдосконаленню чинного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Хоча випадки неналежного виконання медичним працівником своїх обов'язків існують в усіх розвинених державах, однак аналіз зарубіжного законодавства з урахуванням різних систем права вказує про існування неоднакових підходів притягнення до кримінальної відповідальності за неналежне виконання медичних послуг відповідно до яких, саме недосконале законодавче врегулювання цього питання як правило і блокує об'єктивну необхідність врегулювання конфліктів, що виникають у сфері медичних послуг шляхом притягнення медичного працівника, який порушив права пацієнта через неякісну або невчасну медичну допомогу, професійну недбалість, що спричинила погіршення стану здоров'я, призвела до безповоротного наслідку у вигляді інвалідності, чи в найгіршому випадку до смерті. Та все ж, вищевказані несприятливі результати лікування не завжди перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з діями або бездіяльністю медичного працівника, а тому проблематика відповідальності фахівця за «медичну помилку» є доволі складною, оскільки першочергово слід якісно відмежувати злочинну недбалість медичного працівника від обставин непереборної сили, на які останній не в змозі вплинути, з метою запобігання безпідставного притягнення до кримінальної відповідальності.

При статистичному аналізі даних опублікованих Всесвітньою організацією охорони здоров'я за 2023 рік, визначено, що в Україні від неналежного виконання медиками безпосередніх обов'язків щодня помирає 7-8 осіб, а втричі більше стають інвалідами [1].

Виклад основного матеріалу. Процес запобігання неналежного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків, а також аналіз ефективності насамперед кримінальної відповідальності медичних працівників за зловживання своїми зобов'язаннями не лише в Україні, а й у світі загалом, є одним з найпроблематичніших питань. Взаємообмін міжнародним досвідом держав з подібним до чинного КК України кримінальним законодавством може відкрити нові підходи для забезпечення належного виконання медичних обов'язків. Такий досвід може бути вирішальним для визначення критеріїв вжиття конкретних невідкладних заходів щодо удосконалення системи надання медичних послуг, і як наслідок зменшення випадків порушень з боку медичних працівників. Здійснення аналізу КК України показало, що механізм кримінально-правових заборон медичних і фармацевтичних працівників за зловживання своїми зобов'язаннями в цілому є досить дієвим.

В Україні кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником передбачена статтею 140 КК України, де відповідно до ч. 1 кримінальна відповідальність настає внаслідок спричинення тяжких наслідків для пацієнта, і карається позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до

двох років, або позбавленням волі на той самий строк, а відповідно до ч. 2 за спричинення тяжких наслідків неповнолітньому, передбачено покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [2].

Через різну побудову систем охорони здоров'я кожної з держав та неоднакові концепції правового регулювання, підходи до вирішення питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності медичних працівників за професійні злочини, є кардинально різними. Все ж, у більшості держав відповідальність таких суб'єктів настає за завдання шкоди життю та здоров'ю особи, і у цьому аспекті проаналізовано положення кримінального законодавства окремих держав Європи, Східної Азії, Північної Америки, а також законодавства деяких держав СНД.

Результат такого компаративістського дослідження кримінального законодавства Латвії, Вірменії, Узбекистану, Киргизстану, Азербайджану, Казахстану, Франції, Естонії, Німеччини, Іспанії, Канади, Японії та інших, дозволяє виснувати, що нормативно-правовим базисом вищевказаних держав приділено особливе значення підходам запобігання неналежного виконання медичних обов'язків і удосконалення механізму притягнення до відповідальності медичних працівників.

Наприклад, за кримінальним законом Франції для притягнення лікаря до кримінальної відповідальності мають бути присутні 3 ознаки: вина; смерть або травма пацієнта; зв'язок між провиною та збитком.

Відповідно до ст. 121-1 КК, лікар, в залежності від тяжкості вчиненого правопорушення може понести відповідальність у вигляді штрафу, тюремного ув'язнення або заборони на практику. Кримінальну відповідальність у Франції за медичні кримінальні правопорушення можуть нести і юридичні особи.

Згідно ст. 122-3 КК Французької Республіки не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка подала докази того, що в силу помилки щодо права, якої вона не могла уникнути, вона вважала, що має законну підставу зробити дію. Тим самим, помилка пов'язана з суб'єктивною стороною складу злочину.

Також, ст. 221-6 КК Французької Республіки передбачено кримінальну відповідальність за заподіяння смерті через прояви неуважності, недбалості, необачності, неуважності, незграбності, або порушення зобов'язань щодо безпеки або розсудливості передбачених тими чи іншими професійними вимогами, інструкціями, протоколами [3].

У кримінальному праві Польщі, Німеччини, Іспанії, Словенії, Румунії, Канади помилки, допущені під час медичного втручання, прирівнюються до заподіяння шкоди здоров'ю.

Відтак у Польщі правові кваліфікації, на підставі яких порушуються справи щодо неналежного виконання медичним працівником професійних обов'язків, відносяться до статей кримінального кодексу щодо заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю та ненавмисного вбивства. У ст. 155 КК [Заподіяння смерті] вказано, що той, хто ненавмисно спричинить смерть людини, карається позбавленням волі на строк від 3 місяців до 5 років.

Відповідно до ч. 2 ст. 156 [Тяжка шкода здоров'ю] той хто ненавмисно заподіє тяжке тілесне ушкодження у вигляді: 1) позбавлення людини зору, слуху, мови, здатності до дітонародження, 2) іншого тяжкого розладу здоров'я, тяжкої невиліковної або тривалої хвороби, небезпечної для життя, постійної психічної хвороби, повної або значної стійкої втрати працездатності за родом діяльності або постійного, значного знівечення обличчя чи тіла, 3) висічення, інфібуляція або інше постійне та істотне каліцтво жіночого статевого органу, карається позбавленням волі на строк до 3 років [4].

Зокрема, в Німеччині за медичні помилки, зокрема за неналежне виконання лікарями своїх обов'язків, що призвело до тяжких наслідків від такого медичного втручання передбачена відповідальність за ст. 222 КК ФРН (Strafgesetzbuch) відповідно до якої особа, яка спричинила смерть іншій особі з необережності, підлягає позбавленню волі на строк не більше п'яти років або штрафу, а за ст. 223 КК той, хто вчиняє фізичне насильство над іншою особою або завдає шкоди здоров'ю людини, карається позбавленням волі на строк до п'яти років або штрафом [5].

А в Іспанії медик, який неналежним чином виконав свої професійні обов'язки, може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 142.1 КК (Вбивство з необережності) карається позбавленням волі на строк від одного до чотирьох років, або за ч. 2 ст. 147 КК, де вказано, що той хто будь-яким способом або процедурою заподіює іншій особі травму, карається штрафом на строк від одного до трьох місяців, а також за ч. 1 ст. 152 КК (тілесне ушкодження з необережно-

сті) відповідно до якої, той, хто заподіює тілесні ушкодження, передбачені попередніми статтями, внаслідок недбалості карається з урахуванням заподіяного ризику і результату: позбавленням волі на строк від трьох до шести місяців або штрафом від шести до вісімнадцяти місяців - у випадку тілесних ушкоджень, описаних у ч. 1 ст. 147 КК. Коли тілесне ушкодження з необережності вчинено через професійну недбалість призвело до смерті людини, передбачено покарання про спеціальну заборону на заняття професією, торгівлею або посадою також встановлюються, на термін від трьох до шести років [6].

Своєю чергою у кримінальному законі Канади ст. 219 КК визначено, що злочинна недбалість стає злочином лише у разі заподіяння тілесних ушкоджень або смерті. В цій статті вказано, що «злочинна недбалість є вчиненням дії, або невиконання чогось, що людина має юридичний обов'язок зробити, з безглуздим або безрозсудним нехтуванням життям або безпекою інших» [7].

Відповідно до кримінального законодавства Румунії, лікарі несуть кримінальну відповідальність, коли здоров'ю або життю пацієнта завдається шкода через помилку в лікуванні, тобто за: ненавмисне вбивство (румунською «*омор*»), тілесні ушкодження (румунською мовою *vatamare corproala din culpa*) внаслідок недбалості. Ст. 192 КК визначає, що за ненавмисне вбивство особа карається не менше ніж 1 і ні понад 5 років позбавлення волі. Ст. 196 КК визначає, що діяння, передбачене тілесне ушкодження, вчинене з необережності, карається на строк не менше ніж на 6 місяців і не більше ніж на 2 роки позбавлення волі або штрафом, а таке ж діяння, вчинене внаслідок недотримання правових положень або запобіжних заходів, встановлених для практики професії або ремесла або за виконання певної діяльності, карається на строк не менше 6 місяців і не більше 3 років позбавлення або то штрафом [8].

Кримінальний кодекс Словенії визначає під заголовком «Кримінальні правопорушення, що завдають шкоди здоров'ю» кримінальні правопорушення, що стосуються тілесних ушкоджень, спричинених недбалим наданням медичної допомоги. Крім того, ст. 129 КК передбачає, що кожен, хто з необережності спричинив смерть іншої особи, карається позбавленням волі на строк не менше шести місяців і не більше ніж на п'ять років. Ці злочини підлягають обов'язковому судовому переслідуванню з боку прокурора, але «допоміжне» переслідування потерпілою стороною також буде полягати [9].

В Естонії кримінальна відповідальність за ненадання медичної допомоги хворому без поважних причин медичним працівником, який був зобов'язаний і мав можливість надати таку допомогу, і якщо внаслідок цієї бездіяльності настали тяжкі наслідки настає відповідно до ст. 126 КК, і карається позбавленням волі на строк до двох років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [10].

До Глави 18 («Злочини проти життя і здоров'я») КК Азербайджану включено спеціальну статтю, що встановлює кримінальну відповідальність за ненадання допомоги хворому (ст. 142 КК). Відповідно до цієї норми ненадання медичної допомоги хворому без поважних причин медичним працівником, зобов'язаним її надавати відповідно до закону або спеціальних правил, якщо це спричинило заподіяння менш тяжкої шкоди здоров'ю хворого, карається кримінальним законом. Кваліфікуючими ознаками складу цього злочину є наслідки у вигляді заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю та смерті потерпілому. За вчинення цих злочинів законом передбачено штраф, виправні роботи, позбавлення волі, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю певною діяльністю [11].

Серед держав СНД, кримінальні закони Узбекистану, Вірменії, Казахстану та Киргизстану, які криміналізують невиконання чи неналежне виконання медичним працівником професійних обов'язків, є найбільш подібними до української моделі.

Кримінальний Кодекс Киргизстану містить ст. 119 КК, яка передбачає відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним персоналом. Відповідно до ч. 1 ст. 119 КК невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків медичного персоналу, що призводять до тривалого порушення здоров'я, пов'язаного зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, карається позбавленням права зайняття певних посад або певною діяльності на строк до 5 років або штрафом у розмірі від 20 до 50 мінімальних заробітних плат за місяць. За ч. 2 ст. 119 КК за те саме діяння, що спричинило смерть потерпілого, призначається покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 7 років з позбавленням волі права обіймати певні посади або займатися певними видами діяльності до 3 років. Ст. 120 КК Киргизтану передбачає відповідальність за неправомірне перерване лікування хворого, а саме визначає, що дії медичного

персоналу, який незаконно перервав лікування пацієнта, що призвело до тяжких наслідків через необережність, карвється позбавлення волі на строк до 3 років [12].

За ч. 1 ст. 116 КК Узбекистану встановлюється кримінальна відповідальність за невиконання або неналежне виконання особою своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них, що спричинило потерпілому середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, яка карається позбавленням певного права до трьох років або обов'язковими громадськими роботами до трьохсот годин, або виправними роботами до двох років.

Відповідно до ч. 2 ст. 116 КК ненадання без поважної причини допомоги хворому особою, зобов'язаною її надавати відповідно до закону або спеціальних правил, що спричинило потерпілому середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, карається штрафом від ста до двохсот базових розрахункових величин або позбавленням певного права від трьох до п'яти років чи обов'язковими громадськими роботами від трьохсот до трьохсот шістдесяти годин або виправними роботами від двох до трьох років.

Ч. 3 ст. 116 КК встановлює відповідальність за діяння, визначені частиною першою або другою цієї статті, що спричинили з необережності смерть людини, і передбачає покарання у виді обмеженням волі від двох до п'яти років або позбавленням волі до п'яти років.

Ч. 4 ст. 116 КК визначено, що діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, що спричинили з необережності: а) людські жертви; б) інші тяжкі наслідки, караються позбавленням волі від п'яти до восьми років [13].

Кримінальна відповідальність за невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником професійних обов'язків у Вірменії регулюється статтею 130 КК (Невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків медичним та допоміжним персоналом). Відповідно частини 1 статті 130 КК невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків медичним та допоміжним персоналом внаслідок недбалого або нестаранного поводження, яке через недбалість спричинило тяжку або тяжку шкоду хворому, карається штрафом у розмірі від ста до двохсот розмірів мінімальної заробітної плати або арештом на строк не більше трьох місяців. Частина 2 цієї статті інкримінується за таке ж діяння, якщо воно спричинило через необережність смерть хворого або зараження СНІДом, що карається позбавленням волі на строк від двох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк не більше трьох років [14].

У кримінальному праві Республіки Казахстан Глава 12 (Медичні кримінальні правопорушення встановлює притягнення медичного працівника до відповідальності за ч. 1 ст. 317 КК, як невиконання, неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них, якщо ці дії нерозумно завдали помірної шкоди здоров'ю особи, яке карається штрафом до ста щомісячних обчислення індексів або виправними роботами в такому ж розмірі, залученням до громадських робіт на строк до ста годин або позбавлення волі на строк до тридцяти діб.

Дій передбачені ч. 2 ст. 317 КК, як діяння, передбачені частиною першою цієї статті, що призвели з необережності до заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, караються позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, штрафом у розмірі до двох тисяч щомісячних обчислення індексів, або виправними роботами в тому ж розмірі, або позбавленням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

За ч. 3 ст. 317 КК, діяння передбачені частиною першою цієї статті, що спричинили з необережності смерть людини, карається позбавленням права виконувати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, який призначається винним у виді позбавлення волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на такий самий строк.

Відповідно до ч. 4 ст. 317 КК діяння, передбачені частиною першою цієї статті, які нерозумно призвели до загибелі двох або більше осіб, караються позбавленням права виконувати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, покарання обмежується позбавленням волі на строк до шести років або позбавленням волі на такий самий строк.

Ч. 5 ст. 317 КК визначено, що невиконання медичним працівником населенням належного ставлення до своїх професійних обов'язків, якщо ця діяльність призводить до інфікування іншої особи ВІЛ, карається позбавленнням права виконувати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, з позбавленням волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на такий самий строк [15].

Найближчою ж до української моделі криміналізації неналежного виконання професійних обов'язків медиками, крім держав СНД та ЄС, є японська. В Японії можливість притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності за неналежне виконання ними своїх професійних обов'язків передбачена за ст. 211 КК. Зазначена норма передбачає відповідальність за професійну недбалість, особи, яка не виявила належної обачності, необхідної під час здійснення соціальної діяльності і тим самим спричинила смерть або каліцтво іншої особи, карається позбавлення волі з роботою або без неї на строк не більше 5 років або штраф у розмірі не більше ніж 1 000 000 ієн. Те ж саме стосується особи, яка через грубу недбалість, спричиняє загибель або травмування іншої особи [16].

Найбільш подібними з українським кримінальним законодавством серед кримінальних законів ЄС, які криміналізують невиконання чи неналежне виконання медичним працівником професійних обов'язків, було проаналізлвано нормативно-правові акти Латвії, Хорватії та Грузії.

У Латвії кримінальна відповідальність за невиконання професійних обов'язків або неналежне їх виконання для всіх практикуючих лікарів, якщо таке правопорушення спричинило тяжке або середнє тілесне ушкодження потерпілому внаслідок недбалості винного передбачена статтею 138 КК, карається позбавлення волі на строк до одного року або тимчасовим позбавлення волі, або позбавленням волі з випробуванням, або громадськими роботами, або штрафом, в залежності від тяжкості наслідків у кожному конкретному випадку. Кримінальна відповідальність за частиною 2 цієї статті передбачена за те саме правопорушення, якщо воно спричинило інфікування потерпілого вірусом імунодефіциту людини або вірусом гепатиту В чи С, або стало причиною смерті потерпілого. Застосовуваним покаранням є позбавлення волі на строк до п'яти років або тимчасове позбавлення волі, або позбавлення волі з випробуванням, або громадські роботи, або штраф [17].

Положення кримінального закону Хорватії передбачають відповідальність фахівців медичної сфери за ст. 240 КК, якою визначено, що лікар або стоматолог, які при наданні медичних послуг не застосовують заходів щодо захисту пацієнтів відповідно до професійних стандартів, або застосовують явно неадекватний засіб або метод лікування, або взагалі діють необережно, що спричиняє погіршення перебігу хвороби або погіршення здоров'я особи, караються штрафом або позбавленням волі на строк не більше двох років [18].

Кримінальний кодекс Грузії визначає, що відповідно до ст. 130 КК (Залишення хворого в біді) за ч. 1 ст. 130 КК ненадання медичним працівником невідкладної медичної допомоги хворому в небезпечній для життя ситуації без поважної причини ... карається штрафом або виправними роботами на строк до п'ятнадцяти місяців з позбавленням права обіймати посаду або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такої. За ч. 2 ст. 130 КК, те ж діяння, якщо воно спричинило тяжку шкоду здоров'ю або смерть хворого ... карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років та позбавленням права обіймати посаду або здійснювати певну діяльність на строк до трьох років» [19].

Неабиякий інтерес викликає той факт, що в Німеччині діє інститут обов'язкового медичного страхування відповідальності медика за неналежне виконання своїх обов'язків. У Франції, Ізраїлі, Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії до кримінальної відповідальності за медичні кримінальні правопорушення може бути притягнута адміністрація медичного закладу в разі, коли вона не забезпечила належну роботу медичного працівника, який допустив медичну помилку, а в США – страхові компанії поряд з медичним закладом несуть відповідальність за вищенаведені наслідки. [20].

Надзвичайно цікавим видається той факт, що у Польщі лікарі вже давно закликають уряд і Сейм до введення системи no-fault, тобто невинності лікарів у випадку ненавмисної лікарської помилки. Даніель Рек пояснює, що суть цієї системи полягає в тому, що оцінка медичної події відбувається без прийняття рішення про винуватість лікаря, а передбачає фінансову компенсацію пацієнтові або його рідним.

«Звичайно, впровадження системи no-fault потребує детального вивчення, але якщо вона буде вбудована в систему страхування цивільної відповідальності лікарів та установ охорони здоров'я, а суми полісів будуть на досить високому рівні, то така система буде ефективно працювати», – уважає Даніель Рек.

Статистичний аналіз показав, що більш ніж у 90 % випадках за лікарські помилки із тяжкими наслідками не фахівців не було притягнуто до кримінальної відповідальності за відсутністю складу злочину. Саме тому на сьогодні питання щодо можливості впровадження у Польщі системи no-

fault через вбудову в систему страхування цивільної відповідальності лікарів та установ охорони здоров'я, є постійним предметом обговорення [21].

Варто зазначити, що з урахуванням пріоритетності правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) для законодавства України та інших держав, саме аналіз підходів ЄСПЛ для удосконалення державного медичного забезпечення та формування дієвих підходів забезпечення населення високоякісними послугами медичного сектору є невід'ємним для міжнародних засобів спрямованих на здійснення належного виконання медичними фахівцями своїх обов'язків. Хоча Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ) прямо не визначає право на здоров'я, її можна вивести з багаторічної судової практики ЄСПЛ, який тлумачить окремі положення ЄКПЛ (зокрема, статті, що стосуються права на життя, заборони катувань та нелюдської поведінки та права на приватне та сімейне життя). Виходячи з судової практики ЄСПЛ, можна зробити висновок, що ЄСПЛ, хоч і неявно, але посилається і на право на здоров'я. Він регулює негативні зобов'язання, що відображаються в забороні втручання в певне право. Дослідження практики ЄСПЛ дасть змогу проаналізувати і у порівнянні виявити, які саме превентивні заходи з метою поліпшення медичної системи загалом і запобігання кількості порушень з боку медичних працівників зокрема, дадуть ефективний попереджувальний результат, і виокремити критерії, які потрібно брати до уваги під час вирішення питання про наявність позитивних обов'язків держави у сфері медичного обслуговування та поводження з пацієнтами.

У контексті аналізу судових рішень проти України, винесених ЄСПЛ, можна зазначити, що Судом визначено непоодинокі порушення прав пацієнтів внаслідок неналежного виконання чи невиконання професійних обов'язків медичними та фармацевтичними працівниками в межах ст. 2 «Право на життя [22].

До прикладу у справі «Валерій Фуклєв проти України» дружину заявника, було прийнято до гінекологічного відділення Херсонської обласної клінічної лікарні з діагнозом метрофіброма і терміново прооперовано, на що, згідно з медичними записами, вона дала письмову згоду. Після операції стан жінки швидко погіршувався. Через 6 днів після операції комісія лікарів встановила, що дружина заявника страждала від післяопераційного перитоніту, від чого її почали лікувати, а через 3 дні пацієнтка померла від перитоніту, ускладненого сепсисом. Якість наданої дружині заявника медичної допомоги розслідувалась медичною комісією лікарні, в якій дружину заявника лікували, а також комісією, створеною місцевим управлінням охорони здоров'я, та спеціально створеною комісією Міністерства охорони здоров'я України. Результати цих розслідувань були суперечливими: з перших двох висновків, складених місцевими комісіями, випливало, що лікування було належним, а смерть дружини заявника неминучою, а у висновках комісії Міністерства було зазначено, що в лікуванні дружини заявника мали місце певні недоліки. ЄСПЛ встановив, що, ані органи охорони здоров'я, ані слідчі органи не провели ретельного розслідування обставин смерті дружини заявника. Таким чином, заявник не був забезпечений ефективними правовими процедурами, які б відповідали процесуальним вимогам статті 2 Конвенції, і, отже, мало місце порушення процесуального аспекту статті 2 Конвенції. Суд зазначив, що перше речення статті 2 (право на життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зобов`язує державу не лише утримуватися від «умисного» позбавлення життя, але й вживати належних заходів для захисту життя тих, хто перебуває в межах її юрисдикції [23].

У справі Арская проти України сина заявниці, було доставлено каретою швидкої допомоги в пульмонологічне відділення протитуберкульозного диспансеру і госпіталізовано з діагнозами: лівостороння пневмонія; туберкульоз лівої легені; кровохаркання і легенева недостатність. Заявникові було прописано необхідне лікування, проте він відмовився від ряду процедур, а саме: бронхоскопії, ін'єкцій пеніциліну та будь-якого хірургічного втручання. Психіатр, викликаний заявникові, діагностував у нього соматогенний параноїдальний розлад. Через 11 днів пацієнт помер. ЄСПЛ зазначив, що за скаргою заявниці до прокуратури органи охорони здоров'я провели внутрішнє розслідування та виявили низку недоліків у перші дні лікування сина заявника. Однак висновок слідчої комісії та дисциплінарне рішення самі по собі не уточнювали, хто несе відповідальність за смертельний наслідок. Зокрема, не було зроблено чіткого висновку щодо того, чи була смерть сина заявника наслідком виявлених недоліків у його медичному лікуванні. У тій мірі, в якій з міркувань слідчої комісії та головного лікаря лікарні випливає, що саме син заявника був відповідальним за смертельний результат, оскільки він неодноразово відмовлявся від медичного лікування, Суд зазначив, що свобода приймати або відмовлятися від конкретного медичного

лікування є життєво важливою для принципів самовизначення та особистої автономії. У сфері медичного лікування відмова прийняти певне лікування може неминуче призвести до фатального результату, проте призначення медичного лікування без згоди психічно дієздатного дорослого пацієнта порушило б фізичну недоторканність особи таким чином, щоб забезпечити права, захищені пунктом 1 статті 8 Конвенції. Однак стаття 2 Конвенції закріплює принцип святості життя, що особливо очевидно у випадку лікаря, який проявляє свої навички для порятунку життів і повинен діяти в найкращих інтересах своїх пацієнтів. Отже, ЄСПЛ вказав, що звідси випливає, що одним із центральних питань у визначенні обґрунтованості відмови пацієнта від проходження медичного лікування є питання його здатності приймати рішення. У цій справі слідча комісія та головний лікар лікарні не з'ясували, чи був пацієнт компетентним приймати раціональне рішення щодо свого медичного лікування і, отже, чи справді лікарі були зв'язані його відмовами і повинні були утримуватися від вжиття заходів, необхідних для запобігання його смерті. Тим не менш, симптоми, які спостерігав медичний персонал, і висновки психіатра не завадили лікарям і особам, які проводили розслідування, прийняти відмову пацієнта від проходження лікування за чисту монету. ЄСПЛ вказав, що за цих обставин не можна дійти висновку, що слідча комісія та головний лікар лікарні зробили належну спробу дослідити всі відповідні факти щодо смерті сина заявника та встановити осіб, винних, як того вимагає стаття 2 Конвенції. Суд констатував порушення статті 2 Конвенції щодо зобов'язання держави забезпечити належне регулювання законодавства щодо охорони здоров'я у зв'язку з нечіткістю нормативно-правових актів щодо прийому пацієнтів до відділень інтенсивної терапії та недосконалістю законодавства щодо встановлення кваліфікованим фахівцем здатності пацієнтів приймати рішення щодо свого лікування, в тому числі щодо отримання інформованої згоди на лікування [24].

Справа Майборода проти України стосувалася твердження заявниці про те, що її нирку було видалено без її згоди або навіть відома під час екстреної операції внаслідок внутрішньої кровотечі. ЄСПЛ встановив, що органи влади не вивчили, чи існувала можливість отримати згоду на видалення нирки, і що держава не створила належної нормативно-правової бази для захисту права заявника на інформовану згоду [25].

У справі Карпиленко проти України заявниця стверджувала, що її сину не надали належної медичної допомоги під час тримання під вартою, і звинуватила владу в його смерті. Насамкінець, заявниця скаржилася на те, що у її розпорядженні не було ефективних національних засобів правового захисту у зв'язку з вищезазначеною скаргою.

У цій справі, з огляду на затримки та серйозні недоліки у діагностиці та лікуванні ВІЛ, туберкульозу та супутніх захворювань сина заявника, ЄСПЛ вказав, що органи влади належним чином не виконали свій позитивний обов'язок щодо захисту здоров'я та життя сина заявника. Як зазначив ЄСПЛ, питання про те, чи могли їхні зусилля в принципі запобігти фатальному наслідку, не є вирішальним для цього висновку. ЄСПЛ дійшов висновку, що мало місце порушення матеріального змісту статті 2 Конвенції [26].

Аналізуючи судові рішення проти інших держав, винесених ЄСПЛ у контексті неналежного виконання професійних обов'язків лікарем або фармацевтичним працівником можна виділити наступні:

У справі Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal, заявниця скаржилася за статтею 2 Конвенції на смерть її чоловіка в лікарні внаслідок внутрішньолікарняної інфекції, а також на медичну недбалість. Вона також скаржилася на те, що органи влади, до яких вона звернулася, не змогли з'ясувати точну причину раптового погіршення стану здоров'я її чоловіка.

ЄСПЛ виокремив критерії, які потрібно брати до уваги під час вирішення питання про наявність позитивних обов'язків держави у сфері медичного обслуговування та поводження з пацієнтами.

ЄСПЛ вказав, що вважає, що для цілей процесуального обов'язку статті 2 обсяг розслідування, який стикається зі складними питаннями, що виникають у медичному контексті, не може тлумачитися як такий, що обмежується часом та безпосередньою причиною смерті особи. Суд вказав, що не може робити припущення про причини, з яких не вдалося встановити походження бактерії, яка спричинила захворюваність чоловіка заявниці на менінгіт. Однак Суд вважав, що в тих випадках, коли існує prima facie спірне твердження про ланцюг подій, можливо, спричинених стверджуваною недбалою дією, яка могла сприяти смерті пацієнта, зокрема, якщо йдеться про твердження про внутрішньолікарняну інфекцію, від органів влади можна очікувати ретельного

вивчення цього питання. Суд зазначив, що така експертиза не проводилася в цій справі, в якій національні суди, замість того, щоб провести загальну оцінку, підійшли до ланцюга подій як до послідовності медичних інцидентів, не звернувши особливої уваги на те, як вони могли бути пов'язані один з одним.

Суд вказав, що національна система в цілому, зіткнувшись із спірним випадком медичної недбалості, що призвела до смерті чоловіка заявниці, не надала належної та своєчасної відповіді, яка б відповідала обов'язку держави за статтею 2. Відповідно, мало місце порушення процесуального аспекту цієї норми [27].

У справі Fernandes de Oliveira v. Portugal заявниця скаржилася за статтею 2 Конвенції на те, що її син, зміг вчинити самогубство внаслідок недбалості психіатричної лікарні, куди його було госпіталізовано на добровільній основі.

Суд погодився з висновками національних судів про те, що в поведінці сина заявниці у дні, що безпосередньо передували його самогубству, не було жодних тривожних ознак. ЄСПЛ вказав, що лікар знав про тривалу історію проблем з психічним здоров'ям особи і знав, що іноді він становив ризик для власного життя. Однак Суд також зауважує, що, хоча пацієнт був вразливим, він перебував у середовищі, яке він добре знав, спілкуючись із персоналом, якого він знав і який знав його. Коли в лікарні вирішили, що ризик, який він може становити для себе, зменшився, йому було надано свободу пересуватися будівлями та територією медичного закладу, а також повертатися додому на вихідні, щоб провести час зі своєю сім'єю. Немає жодних доказів того, що сім'я заперечувала проти вихідних, які проводив пацієнт вдома. Коли ризик вважався високим, він був замкнений у павільйоні, у піжамі, і підлягав більш обмежувальному режиму. Це сталося після того, як його було госпіталізовано, коли він провів перший тиждень свого перебування в більш обмежувальному режимі, а також у попередніх випадках, коли його було госпіталізовано. Однак обмежувальний режим завжди скасовувався, коли вважалося, що симптоми пацієнта покращуються. Це відповідало загальній філософії лікарні, яка полягала в наданні пацієнтам значного ступеня свободи пересування з метою підвищення їхньої відповідальності та оптимізації повернення до сімейного середовища та суспільства як такого. Суд не має підстав ставити під сумнів оцінку його лікуючого лікаря-психіатра, прийняту національними судами, про те, що лікування пацієнта, яке полягало в прийомі призначених ним ліків, добровільному отриманні лікування та встановленні відносин довіри було відповідним і пропорційним за цих обставин. Суд дійшов висновку, що відповідно до оцінки лікаря-психіатра, що хоча ризик самогубства не міг бути виключений у стаціонарних хворих, таких як син заявниці, психопатологічні стани яких ґрунтувалися на множинності діагнозів, миттєвість цього ризику може бути різною. У цій справі медичний заклад прагнув адаптуватися до ризику, пов'язаного зі зміною психічного стану пацієнта, шляхом збільшення або зменшення запровадженого режиму моніторингу. Це було рішення, яке було прийнято відповідальною за нього командою. Суд підійшов до питання ризику з метою оцінити, чи є він реальним і негайним, і зазначив, що позитивний обов'язок, покладений на державу, має тлумачитися таким чином, щоб не накладати неможливого або непропорційного тягаря на органи влади. У світлі цих елементів Суд дійшов висновку, що не було встановлено, що органи влади знали або повинні були знати про існування безпосереднього ризику для життя пацієнта у дні, що передували його смерті [28].

У справі Vo v. France ЄСПЛ зіткнувся з обставинами справи, в яких жінка, яка мала намір доносити свою вагітність до терміну і чия ненароджена дитина повинна була бути життєздатною, принаймні в доброму здоров'ї. Її вагітність довелося перервати через помилку лікаря, і тому вона була змушена зробити терапевтичний аборт через недбалість третьої сторони.

У зв'язку з цим? Суд зауважив, що відсутність у ненародженої дитини чіткого правового статусу не обов'язково позбавляє її будь-якого захисту з боку французького законодавства. Однак за обставин цієї справи життя плоду було тісно пов'язане з життям матері і могло бути захищене через неї, особливо з огляду на те, що не існувало конфлікту між правами матері та батька або ненародженої дитини та батьків, оскільки втрата плоду була спричинена ненавмисною недбалістю третьої особи. ЄСПЛ вказав, що за обставин, які на сьогодні розглядаються установами Конвенції – тобто, в різних законах про аборти – ненароджена дитина не розглядається як «особа», яка безпосередньо захищена статтею 2 Конвенції, і що якщо ненароджена дитина дійсно має «право» на «життя», вона імпліцитно обмежена правами та інтересами матері. Однак установи Конвенції не виключили можливості того, що за певних обставин гарантії можуть бути поширені на ненароджену дитину.

Хоча право на притягнення третіх осіб до кримінальної відповідальності або засудження за кримінальне правопорушення не може бути заявлене самостійно, Суд неодноразово зазначав, що ефективна судова система, як того вимагає стаття 2, може, і за певних обставин, повинна включати звернення до кримінального законодавства. Однак, якщо порушення права на життя або фізичну недоторканність не було спричинене навмисно, позитивне зобов'язання, накладене статтею 2 на створення ефективної судової системи, не обов'язково вимагає надання кримінально-правового засобу правового захисту в кожному випадку [29].

Справа Movsesyan v. Armenia, стосувалась тверджень про порушення статті 2 Конвенції у зв'язку з неналежним наданням першої медичної допомоги, доньці заявника, яка час перебуваючи на перших тижнях вагітності, раптово знепритомніла та почалися судоми. Швидка медична допомога прибула із значною затримкою, а лікар швидкої здійснивши діагностику стану вагітної ввів одні препарати, а в медичній документації вказав лише один з них. Того ж дня донька заявника померла у лікарні, так і не прийшовши до тями.

П. 2 ст. 130 КК Вірменії передбачає, що невиконання або неналежне виконання професійних обов'язків медичним та допоміжним персоналом внаслідок недбалості або недобросовісності, що з необережності спричинило смерть пацієнта, який проходить лікування, карається позбавленням волі на строк від двох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю протягом максимум трьох років або без такої.

ЄСПЛ зауважив, що слідчий орган та суди не зробили жодних спроб з'ясувати причини критичного стану загиблої, який спричинив її смерть, і визнали достатнім посилання без додаткових обґрунтувань на висновки судово-медичних експертів, які, як уже зазначалося, лише підтвердили кінцеву причину смерті, встановлену розтином, але не надали жодних пояснень щодо того, чому цей стан виник по-перше. Суд також зауважив, що заявницю та інших родичів померлої ніколи не допитували ані під час дізнання, ані під час судового провадження з метою з'ясування, чи страждала вона раніше на будь-які розлади, які могли призвести до обширного та дифузного тромбозу нервових судин. За таких обставин Суд вказав, що органи влади не можуть вважатися такими, що діяли з достатньою старанністю та обережністю для встановлення причини смерті доньки заявника.

Насамкінець, Суд зазначив, що під час розслідування було встановлено, що бригада швидкої медичної допомоги не надала належної медичної допомоги дочці заявника. Дивно, однак, що цей факт взагалі не був згаданий або врахований у постанові слідчого про відмову у відкритті кримінального провадження. Крім того, цим рішенням, яке в подальшому було підтримано судами, було встановлено, що пацієнтці було надано належну першу медичну допомогу, тоді як водночас лікарю було винесено догану за неналежне виконання своїх обов'язків за клопотанням слідчого. За таких обставин вбачається, що слідчий орган дійшов неточних висновків щодо адекватності невідкладної допомоги, наданої дочці заявника, і що суди просто погодилися з цими висновками, не розглянувши далі, чи мала неналажна робота бригади швидкої допомоги будь-який критичний негативний вплив на стан загиблої [30].

У справі Šilih v. Slovenia заявники скаржилися на те, що їхній син помер внаслідок медичної недбалості і що їхні права, передбачені статтями 2, 3, 6, 13 та 14 Конвенції, були порушені неефективністю словенської судової системи у встановленні відповідальності за його смерть.

Кримінальний кодекс Словенії, визначає під заголовком «Кримінальні правопорушення, що завдають шкоди здоров'ю» кримінальні правопорушення, що стосуються тілесних ушкоджень, спричинених недбалим наданням медичної допомоги. Крім того, ст. 129 КК передбачає, що кожен, хто з необережності спричинив смерть іншої особи, карається позбавленням волі на строк не менше шести місяців і не більше ніж на п'ять років. Дотримання прав, притаманних статті 2 Конвенції, у кожному окремому випадку, більш загальні міркування також вимагають негайного розгляду справ, що стосуються смерті в умовах лікарні. Знання фактів і можливих помилок, допущених під час надання медичної допомоги, є необхідними для того, щоб відповідні установи та медичний персонал могли виправити потенційні недоліки та запобігти подібним помилкам. Тому негайний розгляд таких випадків є важливим для безпеки користувачів усіх медичних послуг. Суд дійшов висновку, що національні органи влади не розглянули вимоги заявників, які виникли у зв'язку зі смертю їхнього сина, з рівнем старанності, який вимагається статтею 2 Конвенції [31].

У справі Sarishvili-Bolkvadze v. Georgia син заявника, впав з крана під час ремонту електричних кабелів. Його госпіталізували до реанімаційного відділення. Його травми включали перелом черепа та пошкодження головного мозку. Лікарі зауважили, що у пацієнта була шлунково-киш-

кова кровотеча, і йому було призначено відповідне лікування. Надалі його було переведено до загального медичного відділення, оскільки його стан покращився, але того ж дня стан здоров'я пацієнта погіршився, і він був переведений назад до реанімаційного відділення у зв'язку з кровоточивою виразкою дванадцятипалої кишки. Однак термінова операція для зупинки кровотечі була проведена лише через 2 дні, і син заявника помер. ЄСПЛ вказав, що окрім встановлення факту смерті сина заявника внаслідок медичної недбалості, національні суди Грузії також встановили, що участь у лікуванні пацієнта лікарів, які не мали відповідних медичних ліцензій, підкріплює висновок про те, що йому не було запропоновано належної медичної допомоги, що є порушенням національного законодавства [32].

У справі Volintiru v. Italy мати заявника, була терміново доставлена в лікарню, через дефіцит глікемії з важким неврологічним ураженням, станом коми, наявністю септичного вогнища в лівій легені і блокадою діурезу. Приблизно через місяць лікарі вирішили, що вона має покинути лікарню: незважаючи на все ще серйозну клінічну картину, стан пацієнтки дещо покращився і тепер виглядав стабільним. Однак вже на наступний день після виписки пацієнтку було доставлено до відділення невідкладної допомоги в коматозному стані. Мати заявника померла через 9 днів. Згідно з медичною карткою, смерть настала внаслідок загальної дихальної недостатності, септичного шоку, двобічної пневмонії та інфекції сечовивідних шляхів.

ЄСПЛ вказав, що італійська правова система в принципі передбачає два способи відшкодування збитків у разі скарги на медичну недбалість: дію кримінального характеру, з одного боку, і можливість для потерпілої сторони подати позов до компетентного цивільного суду, з іншого. Крім того, потерпілі також можуть порушити дисциплінарну справу проти відповідних лікарів.

У зв'язку з цим, Суд зазначив, що після подання заявником скарги на кримінальне правопорушення прокуратура розпочала судове розслідування щодо лікарів на підставі ненавмисного заподіяння тілесних ушкоджень і видала наказ про складання медичного висновку в контексті цього провадження з метою встановлення, чи було поводження, про яке йдеться, належним, та визначення причин смерті матері заявника

ЄСПЛ визначив, що у медичному висновку, виданому на замовлення прокуратури, було зроблено обґрунтований висновок про те, що допомога, надана пацієнтці була належною і що її смерть не була результатом лікарської недбалості. ЄСПЛ зауважив, що експерт, зокрема, зазначив, що стан здоров'я матері заявника вже був серйозним на момент її госпіталізації до лікарні і що її смерть, спричинена, зокрема, інфекцією, була природним наслідком такого стану здоров'я. Суд дійшов висновку, що було надано всю необхідну допомогу, а отже, не можна було приписати провину медичному персоналу. Тому в цій справі аргументи заявника були відхилені після належного розгляду, а доводи заявника щодо причин інфекції та можливої медичної недбалості були визнані необґрунтованими [33].

Справа Hubert Nowak v. Poland стосується тверджень про порушення статті 2 Конвенції у зв'язку з неналежною першою допомогою, наданою заявнику відразу після серйозної автомобільної аварії, яка залишила його паралізованим, а також відсутності ефективного та швидкого розслідування цих подій.

ЄСПЛ вказав, що в контексті можливої медичної недбалості істотні позитивні зобов'язання держав щодо медичного лікування обмежуються обов'язком регулювати, тобто обов'язком запровадити ефективну нормативно-правову базу, яка зобов'язує лікарні, приватні чи державні, вжити належних заходів для захисту життя пацієнтів.

У даній справі заявник скористався всіма вищезазначеними засобами правового захисту. Таким чином, Суд мав перевірити, чи національна система в цілому, зіткнувшись із спірним випадком медичної недбалості, забезпечила адекватну та своєчасну відповідь відповідно до зобов'язань держави за статтею 2 Конвенції [34].

Висновки: порівняльний аналіз регламентації неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником в дослідженому нормативно правовому базисі України та інших держав показав, що кримінальну відповідальність за такі дії в законодавстві деяких зарубіжних країн безпосередньо передбачено, а в законодавстві інших носять узагальнений характер, а саме норми про таку відповідальність визначено у розділах, що передбачають діяння проти життя та здоров'я особи.

Хоча превентивна функція норм кримінального законодавства повинна виступати своєрідним стимулом належного виконання професійних обов'язків медичним фахівцем, і необхідність криміналі-

зації професійної недбалості, що призвела до смерті або тілесних ушкоджень є безспірною та все ж неможливо не звернути увагу на той факт, що законодавства деяких держав спрямовані на відновлення порушеного права шляхом застосування адміністративних процедур припинення протизаконної діяльності, а також цивільно-правових процедур відшкодування шкоди за вчинення необережних злочинів, і мають доволі вагомий превентивний потенціал на відміну від кримінально-правової заборони.

Можливість оптимізації процесів діяльності системи правосуддя та модернізації застосування цивільно-правових процедур, а також адміністративних процедур припинення протизаконної діяльності фахівця медичної або фармацевтичної сфери може створити умови запобігання приведенню до тяжких наслідків для пацієнта. Йдеться про питання відшкодування заподіяної пацієнтові шкоди, а також притягнення до відповідальності юридичних осіб (медичних закладів), що у багатьох випадках може бути більш результативним, порівняно з кримінальним переслідуванням винного медичного працівника.

Дослідження показало, що практика застосування концепції медичного страхування від неправильного лікування успішно реалізується в багатьох державах. Запровадження в Україні такого виду страхування, як своєрідної гарантії компенсації пацієнту шкоди, завданої внаслідок медичної помилки, може посприяти захисту порушених прав, стати гарантією відповідальності медичного працівника у разі невиконання чи неналежного виконання своїх професійних обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Світова статистика охорони здоров'я 2023: моніторинг здоров'я для ЦСР, цілей сталого розвитку (SDGs, sustainable development goals): ReLAB-HS Rehabilitation Resources Repository (relabhs.org).
2. Кримінальний кодекс України, (зі змінами і доповненнями від 21.11.2024). URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
3. Кримінальний кодекс Французької Республіки (зі змінами і доповненнями від 01.01.2017). URL: https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-frantsuzkoi-respubliki.pdf.
4. Кримінальний кодекс Польщі (зі змінами і доповненнями від 01.07.2024). URL: Kodeks karny – KK – Dz.U.2024.17 t.j. – OpenLEX.
5. Кримінальний кодекс Німеччини (зі змінами і доповненнями від 07.11.2024). URL: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/.
6. Кримінальний кодекс Іспанії (зі змінами і доповненнями від 11.06.2024). URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444.
7. Кримінальний кодекс Канади (зі змінами і доповненнями від 22.07.2023). URL: https://hdl.handle.net/2027/mdp.39015074700942?urlappend=%3Bseq=161.
8. Кримінальний кодекс Румунії (зі змінами і доповненнями від 20.09.2018). URL: CDL-REF(2018)042-e.
9. Кримінальний кодекс Словенії (зі змінами і доповненнями від 04.06.2008). URL: Кримінальний кодекс (KZ-1), Словенія, WIPO Lex.
10. Кримінальний кодекс Естонії (зі змінами і доповненнями від 30.06.2019). URL: https://www.riigiteataja.ee/en/compare_original/501042019020.
11. Кримінальний кодекс Азербайджанської республіки (зі змінами і доповненнями від 26.05.2000). URL: https://web.archive.org/web/20150823233345/http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/cinayet_mecellesi_rus.pdf.
12. Кримінальний кодекс Киргизстану (зі змінами і доповненнями від 13.02.2006). URL: CRIMINAL CODE OF THE KYRGYZ REPUBLIC.
13. Кримінальний кодекс Узбекистану (зі змінами і доповненнями від 21.11.2024). URL: continent-online.com.
14. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія (зі змінами і доповненнями від 18.04.2003). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2021)022-e.
15. Кримінальний кодекс Казахстану (зі змінами і доповненнями від 19.04.2019). URL: Doc_68429.
16. Кримінальний кодекс Японії (зі змінами і доповненнями від 04.04.2017). URL: untitled.
17. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки (зі змінами і доповненнями від 26.09.2024). URL: https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-lawThe.

18. Кримінальний кодекс Хорватії (зі змінами і доповненнями від 02.04.2024). URL: Кримінальний кодекс 2023-2024 - Zakon.hr.
19. Кримінальний кодекс Грузії (зі змінами і доповненнями від 15.12.2023). URL: https://web.archive.org/web/20160314081101. http://www.tcc.gov.ge/uploads/kanonebi/sisxlis_samartlis_kodeqsi.pdf.
20. Емі Баттелл, Глобальні тенденції у сфері медичної професійної відповідальності. URL: Trends Go Global in Medical Professional Liability.
21. Європа медична. URL: Покарання за медичні помилки в Польщі та система no-fault – Евромед NIL – Без провини.
22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
23. «Валерій Фуклєв проти України» (Valeriy Fuklev v. Ukraine), (заява № 71186/01), рішення від 07 червня 2005 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69261.
24. «Арская проти України» (Arskaya v Ukraine), (заява № 4507605), рішення від 05 грудня 2013 року. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-13859.
25. «Майборода проти України» (Mayboroda v. Україна), (заява № 14709/07) рішення від 13 квітня 2023 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-7623345-10493640.
26. «Карпиленко проти України» (Karpylenko v. Ukraine), (заява № 15509/12), рішення від 11 лютого 2016 року. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160431.
27. «Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal», (application no. 56080/13), 19 december 2017. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179556.
28. «Fernandes de Oliveira v. Portugal», (application no. 78103/14), 31 January 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-189426.
29. «Vo v. France», (application no. 53924/00), 8 July 2004. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887.
30. «Movsesyan v. Armenia», (application no. 27524/09), 16 february 2018. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178517.
31. «Šilih v. Slovenia», (application no. 71463/01), 9 April 2009. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92142.
32. «Sarishvili-Bolkvadze v. Georgia», (application no. 58240/08), 19 July 2018. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184649.
33. «Volintiru v. Italy», (application no. 8530/08), 12 December 2023. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-230484.
34. «Hubert Nowak v. Poland», (application no. 57916/16), 16 February 2023. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-223024.

УДК 343.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.41

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БУДІВЕЛЬНОГО РИНКУ

Крамаренко І.В.,
аспірант кафедри галузевого права
та загально правових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»
ORCID: 0009-0009-6245-9099
e-mail: kramarenko_ihor@ukr.net

Крамаренко І.В. Поняття кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку.

У статті розглянуто поняття кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку. Будівництво є сферою економічної діяльності, що має потенціал до вирішення сукупності взаємопов'язаних соціально-економічних завдань. Це визначення рівня економічного розвитку та забезпечення ефективної роботи всієї системи фінансово-господарського комплексу країни, задоволення інтересів та потреб людей, на основі підвищення якості їхнього життєвого рівня, зокрема стандартів проживання, створення матеріальної основи для сталого розвитку суспільства. Для підвищення ефективності функціонування будівельного ринку важливо забезпечити належну його правову, у тому числі й кримінально-правову охорону, під якою слід розуміти встановлення правового режиму убезпечення функціонування будівельного ринку, від заподіяння йому істотної шкоди винними діяннями здійснюване через криміналізацію діянь. Здійснюючи в такий спосіб охорону суспільних відносин, кримінальне право в подальшому регулює інші суспільні відносин – ті, що виникають між державою й особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з приводу притягнення останньої до кримінальної відповідальності. Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства. Зокрема, в Україні правовий господарський порядок формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. При цьому, господарськими визнаються відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. У свою чергу, Кримінальний кодекс України чітко визначає, які суспільно небезпечні діяння, спрямовані проти господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, господарські відносини, будівельний ринок, будівництво, кримінальне правопорушення.

Kramarenko I.V. The concept of criminal and legal protection of economic relations in the sphere of functioning of the construction market.

The article examines the concept of criminal law protection of economic relations in the field of functioning of the construction market. Construction is a field of economic activity that has the potential to solve a set of interconnected socio-economic tasks. This is determining the level of economic development and ensuring the effective operation of the entire system of the country's financial and

economic complex, meeting the interests and needs of people, based on improving the quality of their living standards, in particular living standards, creating a material basis for the sustainable development of society. In order to improve the efficiency of the construction market, it is important to ensure its proper legal protection, including criminal law protection, which should be understood as the establishment of a legal regime to ensure the construction market's functioning, from causing significant damage to it by criminal acts carried out through the criminalization of acts. Carrying out the protection of social relations in this way, the criminal law subsequently regulates other social relations - those that arise between the state and a person who has committed a socially dangerous act, in order to bring the latter to criminal responsibility. Business entities and other participants in relations in the field of business conduct their activities within the established legal economic order, complying with the requirements of the legislation. In particular, in Ukraine, the legal economic order is formed on the basis of an optimal combination of market self-regulation of economic relations of economic entities and state regulation of macroeconomic processes, based on the constitutional requirement of the state's responsibility to people for its activities and the definition of Ukraine as a sovereign and independent, democratic, social, legal state At the same time, relations that arise in the process of organizing and carrying out economic activities between economic entities, as well as between these entities and other participants in relations in the economic sphere, are recognized as economic. In turn, the Criminal Code of Ukraine clearly defines which socially dangerous acts directed against economic relations in the field of functioning of the construction market are criminal offenses and which punishments are applied to the persons who committed them.

Key words: criminal law protection, economic relations, construction market, construction, criminal offense.

Постановка проблеми. Будівництво є сферою економічної діяльності, що має потенціал до вирішення сукупності взаємопов'язаних соціально-економічних завдань. Це визначення рівня економічного розвитку та забезпечення ефективної роботи всієї системи фінансово-господарського комплексу країни, задоволення інтересів та потреб людей, на основі підвищення якості їхнього життєвого рівня, зокрема стандартів проживання, створення матеріальної основи для сталого розвитку суспільства. Для підвищення ефективності функціонування будівельного ринку важливо забезпечити належну його правову, у тому числі й кримінально-правову охорону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз робіт з тематики дослідження свідчить, що питання кримінально-правової охорони відносин неодноразово привертало увагу науковців. Так, деякі аспекти цієї теми вивчали: Н.О. Гуторова, О.О. Дудорова, В.К. Матвійчук та ін. Утім дотепер українськими дослідниками не було приділено належної уваги поняттю кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку.

Мета статті – розглянути поняття кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [10].

Економіка країни – досить складна сфера суспільної діяльності. Відповідно, складними є господарські відносини, що виникають у цій сфері. Наявність у господарських відносинах загальних рис, що притаманні всім або переважній більшості їх видів, зумовлює так зване загальне правове регулювання цих відносин: щодо основних засад створення, діяльності та припинення суб'єктів, їх майнової основи, договірних засад взаємовідносин між ними, відповідальності за порушення встановленого порядку у сфері господарювання, у тому числі у сфері економічної конкуренції, негативних наслідків неефективного господарювання у формі визнання цих суб'єктів банкрутами. Разом із тим господарські відносини надзвичайно різноманітні, що спричинено складністю господарського життя: багатогалузевістю сучасної економіки, різними умовами господарювання залежно від певних категорій об'єктів, певних територій, щодо певних суб'єктів, незвичних умов господарювання (надзвичайних ситуацій, військового стану) тощо [2, с. 209].

У 2022 році обсяг будівельного ринку України зменшився приблизно на 65%. У 2023 році спостерігається тенденція до збільшення споживання будівельної продукції та послуг і за результатами року очікується зростання ринку на 25%. При цьому обсяг ринку житлової нерухомості у гривневому еквіваленті залишиться на рівні минулого року, нежитлової нерухомості – зросте на 15%, а інженерних споруд – покаже приріст 40%. Кардинально змінилася структура попиту на нові об'єкти житлової нерухомості України. Прифронтові регіони зазнали найбільшого падіння обсягів будівництва до майже 90%, центральна частина – зменшення до 70%, а на заході будівництво зросло на 15%, що пов'язано з релокацією бізнесу та внутрішньо переміщених осіб, а також активним розвитком курортної нерухомості у Карпатах. Ринок первинної нерухомості переорієнтувався переважно на захід України. Девелопери в інших регіонах зосереджені здебільшого на закінченні проєктів, розпочатих до березня 2022 року. Наразі більшість інвесторів не наважуються починати нові будівельні проєкти і займають вичікувальну позицію. В центрі, на півночі та сході України зріс попит на послуги з відбудови зруйнованих будівель і споруд. Бізнес, що зазнав руйнувань об'єктів нерухомості, потребує реконструкції будівель задля відновлення функціонування. До того ж, у відповідь на загрози воєнного часу з'явився новий сегмент ринку будівельних конструкцій – модульні залізобетонні укриття, призначені для захисту людей під час повітряних тривог, артилерійських обстрілів тощо. Водночас минулого 2023 року, другого від початку повномасштабного вторгнення росії, різні галузі господарства зіткнулися з черговими випробуваннями. Окрім обстрілів та інших ризиків, пов'язаних з бойовими діями, бізнесу доводилось адаптуватися до змін у правилах, зокрема законодавчих, а також до змін у настроях споживачів товарів і послуг [17].

У таких умовах неабиякої актуальності набуває ефективна кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку, що потребує передусім з'ясування сутності поняття «кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку». Зокрема, концептуально правильним вбачається нам розгляд вказаної правової конструкції через призму змісту таких понять як «кримінально-правова охорона», «господарські відносини», «будівельний ринок».

Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров ототожнюють кримінально-правову охорону з механізмом правового регулювання суспільних відносин (система правових засобів, що організована найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод на шляху задоволення інтересів суб'єктів права) [7, с. 5; 8, с. 5]. Так, Н.О. Гуторова вважає, що «правова охорона суспільних відносин здійснюється кримінальним правом шляхом встановлення кола суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами, а також кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які їх вчинили. Здійснюючи в такий спосіб охорону суспільних відносин, кримінальне право в подальшому регулює інші суспільні відносин – ті, що виникають між державою й особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з приводу притягнення останньої до кримінальної відповідальності. Продовжуючи власну думку вчена зауважує, що «обов'язкове одночасне виконання цією галуззю права функцій охорони суспільних відносин, а також регулювання, власне, кримінально-правових відносин із приводу притягнення особи до кримінальної відповідальності неминуче створює дуалізм предмета правового регулювання. Такий дуалізм притаманний лише окремим галузями права, що входять до правової системи, оскільки регулятивні галузі права (цивільного, господарського, трудового тощо) в багатьох випадках мають можливість обмежитися лише виконанням регуляторної функції, залишивши функцію охорони цих відносин шляхом установлення відповідальності за невиконання правових приписів нормам інших галузей права, зокрема, кримінального й адміністративного [6, с. 32].

У той же час, В.К. Матвійчук вважає, що кримінально-правова охорона виникає з охоронної функції (завдання) кримінального права [13, с. 40]. Так, науковець під кримінально-правовою охороною розуміє «систему (комплекс) засобів (кримінальне законодавство і кримінально-правова політика), що забезпечують охорону, зосереджуючи зусилля на тому, щоб аналізовані відносини (взяті під охорону кримінального закону) залишалися, як правило, об'єктами охорони і якомога менше зазнавали злочинних посягань» [14, с. 2–4].

У свою чергу, В.В. Кузнецов вважає, що кримінально-правова охорона – це, по-перше, певна система кримінально-правових засобів, до яких слід включити кримінально-правові норми (заборонні, роз'яснювальні, заохочувальні та обмежувальні) та методи кримінально-правової політики (криміналізація та декриміналізація, пеналізація та депеналізація), за допомогою яких норматив-

ність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин [11, с. 109]. На думку І.М. Копотун, кримінально-правова охорона це є захист суспільних відносин [10, с. 11].

Разом з тим, «господарські правовідносини» науковці визначають, як:

– сукупність суспільних правовідносин, які поєднують юридичні та економічні сегменти, характеризують права та обов'язки їх учасників, враховують галузеві особливості господарського циклу в момент їх настання та фактичної реалізації, у відповідності до визначених організаційних та управлінських прийомів і способів ведення господарської діяльності різними суб'єктами (В. Кадала) [9, с. 283];

– врегульовані нормами права суспільні відносини, котрі виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання як з боку держави, так і суб'єктів цих відносин (О. Гузенко) [5, с. 252].

Нормативно-правове визначення господарських правовідносин закріплено у ст. 1 Господарського кодексу України «…господарськими визнаються відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання» [4].

Окрім цього, у Господарському кодексі України [4] законодавець пропонує розглядати господарські правовідносини з позиції видової характеристики у розрізі господарсько-виробничих, організаційно-господарських та внутрішньогосподарських.

У р. 3. Господарського кодексу України законодавець розкриває змістовність кожної складової даного виду правовідносин:

– господарсько-виробничими відносинами є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності (р. 3 п. 5 ГКУ);

– організаційно-господарськими відносинами є відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (р. 3 п. 6 ГКУ);

– внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (р. 3 п. 7 ГКУ).

Що стосується будівельного ринку, то його науковці визначають як систему, яка включає суб'єкти й об'єкти будівельного ринку. Зокрема, до його суб'єктів відносяться: інвестори, замовники, підрядчики, проєктні і наукові організації, підприємства промисловості будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, будівельного і дорожнього машинобудування, виробники технологічного, енергетичного і іншого устаткування та ін. [12, с. 50]. При цьому, відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» [16], інвестор — це суб'єкт, який приймає рішення про інвестування капіталовкладень (власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей) в об'єкти будівництва. Інвесторами можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави в особі їх уповноважених органів. Закон закріплює права та обов'язки інвестора. Він, зокрема, самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, у тому числі шляхом організації конкурсів і торгів. Інвестор має право володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктами та результатами інвестицій відповідно до законодавства, має право передавати ці повноваження на основі договорів іншим суб'єктам у встановленому порядку. До обов'язків інвестора, зокрема, належать одержання необхідного дозволу або узгодження відповідних державних органів на будівництво, одержання позитивного висновку комплексної державної експертизи щодо додержання в проектах будівництва нормативів з питань санітарної безпеки населення, екології, охорони праці, енергозбереження, пожежної безпеки та інших.

Зауважимо, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять: право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території

України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципу верховенства права. Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства [4].

Розрізняють такі види будівництва:

1. нове будівництво – це будівництво основних або допоміжних будівель і споруд або їх комплексів із заданими техніко-економічними показниками та призначенням, які споруджуються за єдиним проектом в першу та наступні черги, на визначених для цього об'єктах, нових майданчиках або майданчиках, звільнених від існуючих будівель;

2. реновація – відтворення основних фондів діючих підприємств, будівель, споруд.

В свою чергу реновація поділяється на такі підвиди:

– розширення – будівництво додатково до існуючих приміщень, будівель, споруд, що будуються в межах єдиного комплексу за окремими проектами, яке веде до збільшення будівельних габаритів об'єкта та поліпшення його техніко-економічних показників;

– реконструкція – комплекс будівельних робіт, пов'язаних зі зміною техніко-економічних показників, або використання об'єкта за новим призначенням у межах існуючих будівельних габаритів. Складовою частиною реконструкції об'єкта може бути його капітальний ремонт;

– капітальний ремонт – це комплекс будівельних робіт, пов'язаних з відновленням або поліпшенням експлуатаційних показників, зі зміною або відновленням несучих або огороджувальних конструкцій та інженерного обладнання без зміни будівельних габаритів об'єкта та його техніко-економічних показників;

– реставрація – повне або часткове відновлення пошкоджених або втрачених будівель та художніх характеристик об'єкта у первісному або відновленому вигляді на пам'ятниках архітектури. Складовою частиною реставрації може бути консервація або капітальний ремонт.

3. консервація (як ще один вид капітального будівництва) – це комплекс будівельних робіт, призначених для зберігання об'єкта, на якому припинено або не ведеться будівництво на визначений час, і які включають тимчасові або постійно діючі захисні або конструктивні заходи, що запобігають руйнуванню об'єкта [15].

Водночас об'єкти будівельного ринку включають: будівельну продукцію (будівлі, споруди, їх комплекси та ін.), будівельні машини, транспортні засоби, матеріали, вироби, конструкції, капітал, робочу силу, інформацію і т. д. [12, с. 50].

Висновки і перспективи подальших розвідок. З вищенаведеного можна дійти висновку, що кримінально-правова охорона господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку – це встановлення правового режиму убезпечення функціонування будівельного ринку, від заподіяння йому істотної шкоди винними діяннями здійснюване через криміналізацію діянь.

Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної,

демократичної, соціальної, правової держави. Конституційні основи правового господарського порядку в Україні становлять: право власності Українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені Українського народу органами державної влади і органами місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України; право кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону; забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки, недопущення використання власності на шкоду людині і суспільству; право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності; економічна багатоманітність, право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва; забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом; забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; забезпечення державою належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів; взаємовигідне співробітництво з іншими країнами; визнання і дія в Україні принципу верховенства права. Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства. Кримінальний кодекс України чітко визначає, які суспільно небезпечні діяння, спрямовані проти господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Насамкінець, зауважимо, що поняття кримінально-правової охорони господарських відносин у сфері функціонування будівельного ринку потребує подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апанасенко К.І. Про особливості дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності. Economics and Law. 2019. № 4 (55). С. 13–23.
2. Вінник О.М., Шаповалова О.В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник / за заг. ред. О.М. Вінник. Київ, 2020. 314 с.
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15.
4. Гузенко О. Особливості господарських правовідносин у сучасних реаліях розвитку підприємств. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 251–254.
5. Гуторова Н.О. Охоронна функція кримінального права. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9-10 жовт. 2014 р. Харків, 2014. С. 31–35.
6. Гуторова Н.О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2002. 38 с.
7. Дудоров О.О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2007. 34 с.
8. Кадала В. Господарські правовідносини як понятійна категорія: наукові позиції та осучаснення. Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.) / за заг. ред. І.В. Красницького. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 281–284.
9. Копотун І.М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2008. 20 с.

10. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/conv.
11. Кузнецов В.В. Кримінально-правова охорона: проблеми визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 107–110.
12. Левчинський Д.Л. Основні напрямки методів підвищення ефективності інвестиційно-будівельної діяльності. *Науково-технічний збірник*. 2010. № 94. С. 50–54.
13. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): монографія. К.: Азимут–Україна, 2005. 464 с.
14. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики: автореф. дис. … докт. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2008. 32 с.
15. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; О.А. Беляневич, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 720 с.
16. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 року № 1560-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1560-12.
17. Тенденції будівельного ринку України під час воєнного стану. URL: https://propertytimes.com.ua/blogs/andriy_ozeychuk/tendentsiyi_budivelnogo_rinku_ukrayini_pid_chas_voennogo_stanu.

УДК 343.9:341.1/.8(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.42

ОКРЕМІ МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Красій М.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
ORCID: 0000-0001-8752-7371

Красій М.О. Окремі методологічні аспекти зовнішньої кримінально-правової політики України.

У статті досліджуються ключові методологічні аспекти зовнішньої кримінально-правової політики України. У сучасних умовах глобалізації злочинність дедалі частіше набуває транснаціонального характеру, що потребує ефективної взаємодії держави з міжнародними інституціями. Авторка аналізує роль наукових методів, таких як діалектичний, порівняльно-правовий, історичний, формально-юридичний, статистичний і соціологічний, у дослідженні цієї проблематики.

Зовнішня кримінально-правова політика розглядається як багатогранна система, що поєднує правові, політичні та міжнародні аспекти для боротьби зі злочинністю. Підкреслюється важливість гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, а також необхідність критичного перегляду традиційних методологічних підходів для забезпечення ефективної інтеграції у міжнародний правовий простір.

Розкрито значення методології для дослідження правових явищ, її вплив на формування і реалізацію зовнішньої кримінально-правової політики як складової загальної правової політики держави. Авторка акцентує увагу на необхідності перегляду традиційних методів дослідження, що базуються переважно на формально-юридичному підході, який не враховує динамічних змін у глобальному правовому середовищі.

Зазначено, що вдосконалення методологічного інструментарію сприятиме гармонізації національної правової системи з міжнародними стандартами, зміцненню міжнародного авторитету України, а також підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю.

Результати дослідження спрямовані на вдосконалення механізмів міжнародної співпраці України, адаптацію правової системи до сучасних викликів і забезпечення сталого розвитку правової держави. Таким чином, дослідження методологічних аспектів зовнішньої кримінально-правової політики України не лише поглиблює наукове розуміння цієї сфери, але й формує фундамент для створення ефективної стратегії міжнародної взаємодії, адаптованої до сучасних викликів глобалізації. Особливу увагу приділено важливості впровадження самостійної методологічної рефлексії як засобу адаптації національної правової політики до міжнародних стандартів. Акцентується на значенні інтеграції кримінально-правових норм України в міжнародний правовий простір. Авторка підкреслює, що поглиблення методологічних знань і розробка нових підходів забезпечить ефективне співіснування національних та міжнародних правових систем, сприяючи їх гармонізації.

Ключові слова: методологія, метод, кримінально-правова політика, зовнішня кримінально-правова політика, кримінальне право, міжнародні стандарти, боротьба зі злочинністю, правова система, кримінально-правова норма.

Krasiy M.O. Some methodological aspects of Ukraine's foreign criminal and legal policy.

The article examines the key methodological aspects of Ukraine's foreign criminal and legal policy. In modern conditions of globalization, crime is increasingly becoming transnational in nature, which requires effective interaction of the state with international institutions. The author analyzes the role of scientific methods, such as dialectical, comparative law, historical, formal-legal, statistical and sociological, in the study of this issue.

Foreign criminal and legal policy is considered as a multifaceted system that combines legal, political and international aspects to combat crime. The importance of harmonizing national legislation with international standards is emphasized, as well as the need for a critical review of traditional methodological approaches to ensure effective integration into the international legal space.

The importance of methodology for the study of legal phenomena, its influence on the formation and implementation of foreign criminal and legal policy as a component of the general legal policy of the state is revealed. The author emphasizes the need to revise traditional research methods, which are based mainly on a formal-legal approach that does not take into account dynamic changes in the global legal environment.

It is noted that improving the methodological tools will contribute to the harmonization of the national legal system with international standards, strengthening the international authority of Ukraine, as well as increasing the effectiveness of the fight against crime.

The results of the study are aimed at improving the mechanisms of international cooperation of Ukraine, adapting the legal system to modern challenges and ensuring the sustainable development of the rule of law. Thus, the study of methodological aspects of Ukraine's foreign criminal law policy not only deepens the scientific understanding of this area, but also forms the foundation for creating an effective strategy for international interaction adapted to the modern challenges of globalization. Particular attention is paid to the importance of implementing independent methodological reflection as a means of adapting national legal policy to international standards. Emphasis is placed on the importance of integrating criminal law norms of Ukraine into the international legal space. The author emphasizes that deepening methodological knowledge and developing new approaches will ensure the effective coexistence of national and international legal systems, contributing to their harmonization.

Key words: methodology, method, criminal law policy, foreign criminal law policy, criminal law, international standards, fight against crime, legal system, criminal law norm.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації злочинність усе частіше набуває транснаціонального характеру, що вимагає від держави ефективної взаємодії у сфері боротьби зі злочинами, які виходять за межі національних кордонів. Зовнішня кримінально-правова політика України, як складова загальної правової політики, відіграє важливу роль у забезпеченні міжнародного правопорядку та захисті національних інтересів. Однак її ефективна реалізація залежить від правильного застосування наукових підходів і методів дослідження, які визначають механізми формування та впровадження цієї політики.

Поглиблене вивчення методологічних аспектів зовнішньої кримінально-правової політики України є необхідним для формування її чіткої концепції, розробки ефективних механізмів взаємодії з міжнародними інституціями та забезпечення адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів.

Метою дослідження є окремі методологічні аспекти зовнішньої кримінально-правової політики України.

Стан опрацювання проблематики. Зовнішня кримінально-правова політика України залишається малодослідженою сферою, особливо з точки зору методологічного аналізу. Хоча вітчизняні та зарубіжні науковці звертаються до питань боротьби зі злочинністю на міжнародному рівні, дослідження цієї теми носять фрагментарний характер. Питання методології кримінально-правової політики як підсистеми політики у сфері боротьби зі злочинністю стали об'єктом дослідження у наукових працях: І.В. Козича, М.І. Колоса, М.В. Костицького, М.І. Панова, М.І. Хавронюка та ін..

Виклад основного матеріалу. Розуміння дослідниками своїх цілей у конкретному науковому пошуку практично завжди розпочинається з усвідомлення проблеми, яка має вирішуватись. Незалежно від того, що спонукає дослідника до пошуку – він завжди повинен пам'ятати, що наукова діяльність у будь-якому разі спрямовується на виконання соціально корисних завдань, необхідних суспільству. Під час виконання цих завдань особлива функція покладається на юридичні науки. Адже правові відносини в державі, міждержавні та міжнародні стосунки постійно перебувають у стані динаміки, а тому є потреба в їх емпіричній перевірці, уточненні, модифікації та приведенні у стан, характерний для певних історичних умов суспільного розвитку [1, с. 35-36]. Системність організму науки будується навколо її «наскрізної жили» – методології. Методологія виступає чи не найважливішим структурним елементом науки, який пронизує всю її сутність, вона впливає і на внутрішні імпульси розвитку науки, і, водночас, є відображенням середовища, в якому вона

розвивається [2, с. 80]. Стрижнем (квінтесенцією) методології при всьому тому є вчення про методи, система яких становить зміст методології як такої. Кожен з методів має свої особливості, специфічні риси пізнавальної діяльності, що надає можливість глибше вивчити об'єкт (предмет) дослідження і розглянути одночасно різні його сторони і зв'язки, що його опосередковують [3, с. 27-28].

Автори енциклопедії з кримінального права аргументовано стверджують, що наукові дослідження в науці кримінального права проводяться на серйозній методологічній основі з використанням достатньо ефективних наукових методів пізнання, до яких вони відносять: діалектичний, системно-структурний, формально-логічний (догматичний), соціологічний, історико-правовий та порівняльно-правовий методи. У сукупності вони утворюють специфічну методологію науки кримінального права, яка за обсягом є явищем досить широким та за змістом – інтегральним, і, крім методів, включає в себе також систему ін. компонентів: загальні та спеціальні теорії й концепції, філософські закони й категорії, закони і правила форм, логіки, моделювання, приватні методики дослідження злочину й покарання як об'єктів соціально-правової реальності. Однак домінуюче значення в методології науки кримінального права займають наукові методи пізнання [4, с. 540].

Зовнішня кримінально-правова політика України – це складна та багатогранна система правових, політичних і міжнародних відносин, яка спрямована на боротьбу зі злочинністю, що має транснаціональний характер. Вона включає заходи і правові механізми співпраці України з іншими країнами та міжнародними організаціями у сфері кримінальної юстиції. Для її ефективного дослідження важливо використовувати методологічний інструментарій, що дозволяє здійснити комплексний аналіз нормативних, соціальних та інституційних аспектів. Наукові методи, задіяні у вивченні зовнішньої кримінально-правової політики, допомагають виявити її основні характеристики, визначити ефективність міжнародної співпраці, оцінити роль та функції національних і міжнародних інституцій у протидії злочинності. Методологічний інструментарій аналізу зовнішньої кримінально-правової політики України включає кілька основних методів, кожен з яких дозволяє розглянути різні аспекти цієї проблематики, а саме: діалектичний, порівняльно-правовий метод, історичний метод, формально-юридичний метод, статистичний метод, соціологічний метод та ін..

Діалектичний метод. Сучасна діалектика – це пошук людиною цілісності, її прагнення осягнути безкінечне, вічне, істинне. Завдяки діалектиці людина долає обмеженості формальної логіки, прагнучи узгодити розчленованість власного світу з уявленнями про Абсолют [5, с. 219]. Діалектичний (філософський) метод – це загальний метод пізнання, який застосовується в науці кримінального права для пояснення багатьох явищ. Діалектичний закон про загальний, універсальний зв'язок усіх явищ, на якому ґрунтується названий метод, дає можливість розглядати кримінальне право не як явище, що ні з чим не пов'язане, а простежити його численні зв'язки з соціальними процесами, сутністю держави, співвідношення з іншими галузями права. Діалектичний закон заперечення-заперечення дає можливість побачити в явищі, що існує, як нові, так і старі елементи, які у ньому залишилися, і в інших умовах постають в новій якості (наприклад у новій кодифікації містяться положення законів, що існували у попередньому акті, але виступають вони у новій якості [6, с. 14].

Як підкреслює М.В. Костицький, категорії діалектики є універсальними логічними формами мислення, в яких відображені ті загальні властивості, відношення і зв'язки, які існують в об'єктивній реальності. Без понять і категорій пізнання дійсності було б неможливим [7, с. 13]. Ці категорії вказують на наявність протиріч та їх роль у структурі, а також на постійні зміни та розвиток.

Правильно зазначає М.І. Панов, «діалектичний метод є загальним й універсальним методом наукового пізнання, що охоплює необхідні та дуже важливі етапи сходження від абстрактного до конкретного, і надалі, – від конкретного до абстрактного. Процедура їх формування не може бути зведена лише до елементарного (спрощеного) процесу сходження від конкретного до абстрактного або лише від абстрактного до конкретного. Тут завжди наявні складні та взаємопов'язані логіко-гносеологічні процедури, які можна охарактеризувати як внутрішньо суперечливий і одночасно органічно єдиний та взаємодоповнювальний пізнавальний процес. Застосування методу сходження від абстрактного до конкретного особливо актуально в період розвитку і становлення правових наукових теорій і концепцій. Причому процедура абстрагування в разі сходження від абстрактного до конкретного може бути різною. Так, за допомогою застосування переважно «абстракції ідеалізації» формуються нові правові утворення – нові правові категорії і поняття, які

не мали раніше аналогів ні в науці та нормотворчій практиці, ні в чуттєво-конкретних, тобто емпірично заданих об'єктах. У результаті створюються нові логіко-правові одиниці – категорії або поняття, які містять важливі смислові та прагматичні значення. У них відображено і закріплено сутність («квінтесенцію») правових ідей, теорій і концепцій, що мають на меті забезпечити ефективні, найдоцільніші та найдосконаліші за змістом і формою правового регулювання суспільні відносини» [8]. Сутність діалектичного підходу полягає в пошуку джерела й рушійних сил розвитку, в поясненні його механізмів і спрямованості [5, с. 234].

Діалектичний метод, як методологічна основа дослідження, дозволяє розглядати зовнішню кримінально-правову політику України як систему, що перебуває у постійному розвитку та взаємодії з іншими політичними, правовими та соціальними процесами. Основний принцип діалектики – єдність та боротьба протилежностей – дає можливість досліджувати як узгодженість, так і конфлікти між різними елементами політики, зокрема між національними інтересами та вимогами міжнародного права.

Основні аспекти застосування діалектичного методу:

1. *Єдність і боротьба протилежностей*. У дослідженні зовнішньої кримінально-правової політики важливо враховувати конфлікт між суверенітетом держави та міжнародними зобов'язаннями. Україна, інтегруючись у світову правову систему, стикається з необхідністю адаптації власного законодавства до міжнародних норм, що часто викликає дискусії та протиріччя між національними пріоритетами та міжнародними стандартами.

2. *Перехід кількості в якість*. Поступове накопичення змін у законодавстві та правозастосовній практиці, яке викликане міжнародним впливом, може призвести до якісних змін у правовій системі. Наприклад, процес адаптації кримінального законодавства України до вимог Європейського Союзу сприяє суттєвим трансформаціям у кримінально-правовій політиці.

3. *Заперечення заперечення*. Діалектичний метод дозволяє побачити процес розвитку кримінально-правової політики як циклічний процес, де нові ідеї заперечують старі, але з часом теж можуть піддаватися перегляду. Наприклад, деякі положення національного права, адаптовані під впливом міжнародних стандартів, можуть у майбутньому зазнати коригувань у контексті нового етапу євроінтеграції або геополітичних змін.

4. *Системність*. Діалектичний підхід передбачає розгляд зовнішньої кримінально-правової політики як елементу більш широкої системи правової політики держави та її міжнародної політики. Такий підхід допомагає з'ясувати, як зміни в одному елементі (наприклад, прийняття нового закону) впливають на систему в цілому.

Застосування діалектичного методу в дослідженні зовнішньої кримінально-правової політики України дозволяє глибше зрозуміти, як формуються, розвиваються та взаємодіють різні аспекти цієї політики, сприяючи її адаптації до умов сучасного міжнародного права. Такий підхід є особливо корисним для виявлення потенційних конфліктів і прогнозування подальшого розвитку правової системи країни.

Порівняльно-правовий метод. Порівняльна методологія використовується під час дослідження всіх правових явищ, однак визначення інструментів методології конкретного наукового дослідження зумовлене двома головними чинниками: 1) метою дослідження та завданнями, що вирішуються для її досягнення, а також вибраними об'єктом і предметом; 2) теоретичними, правовими й емпіричними передумовами, установлення яких передує накопиченню нових знань про них [9, с. 81]. Порівняльний метод – це метод, що полягає у зіставленні двох чи більше таких, що можуть бути порівняні, об'єктів (феноменів, явищ, ідей, положень та інститутів законодавства, судових рішень, результатів наукових досліджень тощо) та виділення в них загального, спільного, схожого, відмінного та унікального [10, с. 7]. Наприклад, сучасної *національної* науково-правової ідеї, законодавства і практики його застосування [1, с. 328] з міжнародною науково-правовою ідеєю, законодавством і практикою його застосування.

Порівняльно-правовий (компаративістський, порівняльного правознавства) метод – це метод: «а) визначення невідомого шляхом порівняння з відомим; б) з'ясування якостей або властивостей явища шляхом порівняння з іншими його якостями чи властивостями або з якостями чи властивостями іншого явища; в) встановлення закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час, порівняння їх якостей у минулому з тими самими якостями у сучасному стані для встановлення змін чи тенденцій розвитку. Метод порівняльного правознавства стає одним із провідних й універсальних у системі методологічної бази наукових досліджень, даючи

можливість адекватно співставляти систему міжнародного кримінального права із системою національного кримінального права конкретної держави, краще виявляти соціальну та правову природу українського кримінального права, а також запропонувати напрями використання зарубіжного досвіду правотворення для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства» [11]. З цього приводу слушно зауважує І.В. Козич, «запозичення світового досвіду протидії злочинності без сумнівів має надзвичайно важливе значення для побудови національних стратегій у рамках кримінально-правової політики. Однак, до такого запозичення слід ставитися дуже обережно, адже не все те, що добре працює «там», буде ефективно працювати «тут» [12, с. 40]. Слід зазначити, що запозичення світового досвіду у протидії злочинності дійсно може мати вирішальне значення для формування національних стратегій у рамках кримінально-правової політики. Однак важливо розуміти, що соціально-економічні, культурні та правові особливості України можуть суттєво відрізнятися від тих, що існують у країнах, чий досвід планується запозичити. Наприклад, механізми, які успішно працюють у розвинутих країнах, можуть бути малоефективними в умовах недостатньої правової обізнаності або низького рівня довіри суспільства до правоохоронних органів в Україні.

Порівняльно-правовий метод дозволяє провести порівняння законодавчих та інституційних аспектів кримінально-правової політики України з іншими країнами. Використання цього методу сприяє: виявленню схожих і відмінних рис у кримінально-правових системах різних держав щодо підходів до боротьби з міжнародною злочинністю (наприклад, екстрадиції, міжнародної правової допомоги, спільних розслідувань); оцінці міжнародних стандартів і практик, які можуть бути адаптовані Україною для підвищення ефективності зовнішньої кримінально-правової політики. Зможемо глибше зрозуміти правові механізми взаємодії України з іншими країнами та міжнародними організаціями в боротьбі зі злочинністю.

Історичний метод характеризується тим, що його природа та сутність пов'язані з тим, що розвиток будь-якого правового явища характеризується, послідовністю, спрямованістю, незворотністю, новаціями, збереженням досягнутих результатів, наступництвом та забезпеченням. Тобто історичний метод дає змогу відтворити особливості розвитку правового явища, реконструювати втрачені наукою пояснення окремих етапів його розвитку [13, с. 14].

Історичний метод дозволяє проаналізувати розвиток зовнішньої кримінально-правової політики України, а також її зміну під впливом політичних та соціальних процесів. З його допомогою можна: відстежити еволюцію міжнародної взаємодії України у сфері кримінальної юстиції, особливо після здобуття незалежності; зрозуміти, як минулі політичні зміни в країні (наприклад, зміни урядів, політичні кризи) впливали на кримінально-правову політику і міжнародні зобов'язання; проаналізувати, як Україна адаптувала свої механізми для протидії транснаціональній злочинності відповідно до сучасних викликів.

З цього приводу слушною є думка М.І. Колоса, «неможливо досконало пізнати сутність правових явищ, а тим паче передбачити їх розвиток на майбутнє, не знаючи їх минулого, у тому числі щодо можливих зв'язків з іншими галузями національного права або правом інших народів» [1; с. 332].

Історичний метод надає можливість оцінити, як Україна пристосовувалася до міжнародних вимог у боротьбі зі злочинністю та забезпеченні правопорядку.

Формально-юридичний метод. В основу догматичного (формально-юридичного) методу покладено правила формальної логіки і граматики, що застосовуються під час систематизації кримінальних законів, визначення змісту певних юридичних термінів, тлумачення кримінально-правових норм та практики їх застосування [1; с. 330]. Н.М. Пархоменко зазначає, що логічний підхід дає змогу за допомогою законів формальної логіки з'ясувати особливості структури та дії окремих джерел права загалом, виявити зв'язки (неузгодженості) між джерелами й, відповідно, проблеми правового регулювання, дослідити як внутрішню будову системи джерел права, так і їх взаємодію з іншими системами, що існують у правовому полі [14, с. 34].

Формально-юридичний метод полягає у вивченні правових актів і норм, які регулюють зовнішню кримінально-правову політику України. Застосування цього методу дозволяє проаналізувати, наскільки українське законодавство відповідає міжнародним стандартам та вимогам. За його допомогою можна: оцінити відповідність національного законодавства міжнародним зобов'язанням України, наприклад, Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність чи Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності; вивчити конкретні правові механізми, що регулюють

міжнародну співпрацю у кримінальних справах, зокрема процедури екстрадиції, правової допомоги, передачі засуджених осіб.

Формально-юридичний метод сприяє аналізу ефективності правових норм, що використовуються Україною для взаємодії з іншими державами.

Зазначений метод дозволяє розуміти, як структуровані та взаємодіють між собою суб'єкти зовнішньої кримінально-правової політики України для ефективного виконання міжнародних зобов'язань.

Статистичний метод передбачає збір і аналіз даних щодо рівня міжнародної злочинності, екстрадицій, міжнародної правової допомоги, обміну інформацією між Україною та іншими країнами. Він дозволяє: аналізувати тенденції міжнародної злочинності в Україні, наприклад, рівень поширеності кіберзлочинів, торгівлі людьми, контрабанди; визначати ефективність міжнародного співробітництва шляхом оцінки показників розкриття злочинів, екстрадицій та кількості запитів про міжнародну правову допомогу.

Цей метод дає можливість кількісно оцінити ефективність зовнішньої кримінально-правової політики України, а також визначити напрями для її вдосконалення.

Соціологічний метод дозволяє вивчити громадську думку щодо ефективності міжнародної співпраці України у боротьбі зі злочинністю, а також оцінити рівень довіри населення до міжнародних інституцій. Використання проведених опитувань дозволить визначити рівень обізнаності громадян про цю співпрацю та її результати. Аналіз отриманих даних допоможе виявити сильні та слабкі сторони діяльності, на які потрібно звернути увагу при формуванні стратегії міжнародної взаємодії.

Висновки. Дослідження методологічних аспектів зовнішньої кримінально-правової політики України має вирішальне значення для вдосконалення правової системи країни. Це дозволяє формувати чітку концепцію правової політики, сприяє ефективній співпраці з міжнародними інституціями та забезпечує гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами. Такий підхід сприяє зміцненню міжнародного авторитету України, підвищенню ефективності боротьби зі злочинністю та розвитку правової держави.

Розвиток зовнішньої кримінально-правової політики України потребує вдосконалення методологічного інструментарію, зокрема з урахуванням сучасного стану. Запровадження самостійної методологічної рефлексії сприятиме не лише адаптації національної політики до міжнародних стандартів, а й ефективному розв'язанню проблем інтеграції кримінально-правових норм у міжнародний правовий простір. Таким чином, поглиблення методологічних знань і розробка нових підходів дозволить забезпечити гармонійне співіснування національних та міжнародних правових систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колос М.І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття): монографія. У 2. т. Т. 1: Освіта. Наука. Законодавство. Київ; Острог, 2011. 448 с.
2. Баулін Ю.В., Бурменський М.В., Голіна В.В. та ін. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи: монографія. Київ: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
3. Панов М.І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 р.). Харків, 2012. С. 27-28.
4. Велика українська юридична енциклопедія: в 20 т. / редкол.: В Я. Тацій. В.І. Борисов та ін., Харків: Вид-во «Право», 2017. Т. 17. Кримінальне право. 1064 с.
5. Дротянко Л. Г., Матюхіна О. А., Онопрієнко В. І. Філософія: підручник, Київ, Національний авіаційний університет, 2014. 720 с.
6. Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І., та ін.. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Харків, Право, 1997. 368 с.
7. Костицький М.В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
8. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. 2014. С. 50–60.

9. Бандурка О.М., Богатирьова О. І. Застосування порівняльного методу в науці кримінально-виконавчого права. *Право і суспільство*. 2013. Вип.1. С. 81-85.
10. Хавронюк М.І. Компаративний метод у сучасному кримінально-правовому дослідженні: мета застосування. *Право.ua*. 2017. Вип. 1. С. 5-9.
11. Савченко А.В. Поняття порівняльного кримінального права та загальна характеристика основних сучасних правових сімей: мультимедійний навч. посібник «Кримінальне право: Загальна частина». URL: http://www.naiau.kiev.ua/books/ mnp_krum_pravo_zag/Files/Lekc/T21/T21_P1.html. (дата звернення: 23.10.2024).
12. Козич І.В. Кримінально-правова політика: функції та функціонування: монографія. Івано-Франківськ, Супрун В.П., 2020. 300 с.
13. Костицький М.В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Право*. 2015. № 12. С. 12–-17.
14. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ, ВД «Дакор», 2015. 336 с.

УДК 343.3/7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.43

«ЗЛОЧИННИЙ МЕНЕДЖМЕНТ»: ОГЛЯД ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ

Красницький І.В.,
кандидат юридичних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту права
та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5529-7636

Яремко Г.З.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-4333-0424

Красницький І.В., Яремко Г.З. «Злочинний менеджмент»: огляд об'єктивних ознак злочинного впливу.

У статті аналізується система норм про злочинний вплив, а саме кримінально-правова норма про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України), а також інші норми, які передбачають окремі способи здійснення злочинного впливу і в яких прямо вживається вказівка на злочинний вплив (ч. 5 ст. 255, ст. 255-2 КК України).

Метою наукового огляду є не просто виокремлення системи норм, які встановлюють відповідальність за злочинний вплив, а власне встановлення співвідношення між ними, а відтак виокремлення правил кримінально-правової кваліфікації, а також визначення ознак об'єктивної сторони злочинного впливу.

У статті злочинний вплив з об'єктивної сторони розглядається як своєрідний «злочинний менеджмент», а саме організація, забезпечення злочинної діяльності особою, яка здійснює злочинний вплив, а також контроль над такою діяльністю.

За результатами аналітичного огляду виокремлено такі основні положення:

1) У КК України міститься система норм про різні способи здійснення злочинного впливу, такі передбачені ч. 5 ст. 255, ст. ст. 255-1, 255-2 КК України.

2) Нормою про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України) не охоплюються такі діяння, вчинені суб'єктами злочинного впливу, як: створення, керівництво злочинною організацією (участь у ній), злочинною спільнотою (ч. 5 ст. 255 КК України), а також організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці), якщо вчинено особою, яка здійснює «звичайний» злочинний вплив (ч. 1 ст. 255-2 КК України).

3) Співвідношення між нормами про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України) та про створення, керівництво злочинною організацією (участь у ній), злочинною спільнотою, вчинені суб'єктами злочинного впливу (ч. 5 ст. 255 КК України) – це співвідношення загальної та спеціальної норм. За усталеними правилами подолання конкуренції перевага повинна надаватися спеціальній нормі.

4) Співвідношення між нормами про встановлення або поширення злочинного впливу (ч.ч. 1, 3 ст. 255-1 КК України) та нормою про організацію, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (ч. 1 ст. 255-2 КК України) це співвідношення двох спеціальних норм, які «спеціалізовані» за ознакою суб'єкта, який здійснює злочинний вплив, та за способом вчинення злочинного впливу відповідно. При здійсненні кримінально-правової кваліфікації перевага повинна бути надана тій спеціальній нормі, яка передбачає більш суворе покарання.

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, кримінально-правова норма, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, злочинний вплив, злочинна організація, «вор в законі», вдосконалення кримінального законодавства.

Krasnytskyi I.V., Yaremko G.Z. «Criminal management»: an overview of objective signs of criminal influence.

The article analyses the system of provisions on criminal influence, namely, the criminal law provision on the establishment or dissemination of criminal influence (art. 255-1 of the CC of Ukraine), as well as other provisions which provide for certain methods of criminal influence and which explicitly refer to criminal influence (part 5 art. 255, art. 255-2 of the CC of Ukraine).

The purpose of the scientific review is not just to distinguish the system of provisions establishing liability for criminal influence, but to establish the correlation between them, and thus to identify the rules of criminal law qualification, and also to determine the features of actus reus of a criminal influence.

The article considers criminal influence from actus reus as a kind of 'criminal management', namely, organisation, provision of criminal activities by a person exercising criminal influence, and control over such activities.

Based on the results of the analytical review, the following main points have been identified:

1) The Criminal Code of Ukraine contains a system of rules on various ways of exercising criminal influence, envisaged in part 5 art. 255, art. 255-1, 255-2 of the CC of Ukraine.

2) The provision on the establishment or dissemination of criminal influence (art. 255-1 of the CC of Ukraine) does not cover such acts committed by criminal offenders of criminal influence as: the creation, management of a criminal organisation (participation in it), criminal community (part 5 art. 255 of the CC of Ukraine), as well as organisation, assistance in conducting or participation in a criminal meeting (gathering), if committed by a person who exercises 'ordinary' criminal influence (part 1 art. 255-2 of the CC of Ukraine).

3) The correlation between the provisions on the establishment or dissemination of criminal influence (art. 255-1 of the CC of Ukraine) and the provisions on the creation, management of a criminal organisation (participation in it), a criminal association committed by criminal offenders of criminal influence (part 5 art. 255 of the CC of Ukraine) is the correlation between general and special provisions. According to the established rules of overcoming competition, preference should be given to the special rule.

4) The correlation between the provisions on establishment or dissemination of criminal influence (art. 255-1(1), (3) of the CC of Ukraine) and the provision on organisation, assistance in conducting or participation in a criminal meeting (gathering) (art. 255-2(1) of the CC of Ukraine) is the correlation between two special provisions that are «specialised» on the basis of the criminal offender who exercises criminal influence and the method of criminal influence, respectively. When making criminal law qualification, preference should be given to the special provision which provides for a more severe punishment.

Key words: criminal law, criminal liability, criminal law provision, criminal offence, corpus delicti of a criminal offence, criminal influence, criminal organisation, «thief in law», improvement of criminal law.

Постановка проблеми. Кримінально-правові засоби протидії злочинності повинні бути спрямовані не лише на виконання каральних завдань, але й на випередження вчинення суспільно небезпечних діянь. Вираженням саме превентивної потуги кримінального закону України є відносно нова кримінально-правова заборона про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України), а також інші норми, які передбачають окремі способи здійснення злочинного впливу і в яких прямо вживається вказівка на злочинний вплив (ч. 5 ст. 255, ст. 255-2, ст. 255-3 КК України). Адже саме діяння, які становлять зміст злочинного впливу є "невидимим злом", яке створює сприятливі умови для організованої злочинності, формують кримінальну субкультуру у суспільстві. А тому криміналізація таких діянь є соціально виправданою.

Такі законодавчі новели ставлять необхідність не лише встановлення змісту понять, що вжиті у ній (як от: "поширення", "встановлення", "злочинний вплив", «особа, яка здійснює злочинний вплив» тощо), але й визначення системних зв'язків норм, які передбачають відповідальність за здійснення різних форм злочинного впливу.

Ще на етапі прийняття такої норми, противники криміналізації такого діяння, вказували, що поняття злочинного впливу занадто розмите і дозволить «підминати під статтю» зовсім невинних громадян [4]. Звичайно, невизначеність кримінально-правових понять у нормах несе загрозу правильного та однакового розуміння, а відтак і застосування, таких. І водночас є викликом для кримінально-правової доктрини – запропонувати нормативно обґрунтовані підходи до тлумачення таких понять.

А тому **метою цієї статті** є виокремлення системи норм, які встановлюють відповідальність за злочинний вплив, встановлення співвідношення між ними, визначення ознак об'єктивної сторони злочинного впливу.

Стан теоретичної розробки. Незважаючи на відносну «свіжість» самостійних кримінально-правових заборон щодо здійснення злочинного впливу, все ж є окремі наукові доробки. Так, слід відзначити праці О. Дудорова, Р. Мовчан, [3] Р.Л. Максимовича [6; 10], Р. Марчука [4], У. Терех [9] тощо.

Виклад основних положень. Ч. 1 ст.255-1 КК України вказує на умисне встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у ч. 5 статті 255 цього Кодексу. Вочевидь, норма вказує на два альтернативні суспільно небезпечні діяння як ознаку об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а саме встановлення або поширення злочинного впливу. При цьому норма містить і негативну ознаку, а саме вказує на відсутність ознак, зазначених у ч. 5 ст. 255 КК України. Таке формулювання зобов'язує до внутрішньо-системного аналізу правових норм, аби зрозуміти зміст такого кримінального правопорушення.

Доцільно розпочати із з'ясування так званих негативних ознак, які «виведені» за межі складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 255-1 КК України. Так, ч. 5 ст. 255 КК України фактично передбачає відповідальність за такі діяння: створення злочинної організації; керівництво такою організацією або її структурними частинами; участь у злочинній організації; створення злочинної спільноти, тобто об'єднання двох чи більше злочинних організацій; керівництво такою спільнотою, **якщо такі діяння** вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив або є особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі» (виділено авторами).

Тобто фактично формулюванням диспозиції в ч. 1 ст. 255-1 КК України законодавець визнає такі вищевказані діяння також видом встановлення або поширення злочинного впливу (якщо вони вчиняються одним із таких суб'єктів, як: особою, яка здійснює злочинний вплив, особою, яка перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі»). Але законодавець «виводить» такі суспільно небезпечні діяння за рамки заборонної норми про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України), чим самими встановлює конкуренцію загальної та спеціальної норм (ст. 255-1 України та ч. 5 ст. 255 КК України відповідно).

Тобто ст. 255-1 КК України охоплює інші способи встановлення або поширення злочинного впливу, аніж створення, керівництво злочинної організації (участь у ній), злочинної спільноти, вчинені особою, яка здійснює злочинний (підвищений злочинний) вплив.

Логічно поняття злочинного впливу мало б бути розкрито у ст. 255-1 КК України, яка фактично закріплює загальну норму, а не у спеціальній нормі (ч. 5 ст. 255 КК України). Так, примітка 1 до ст. 255 КК України вказує, що під злочинним впливом у цій статті та статтях 255-1, 255-3 КК слід розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності.

Така законодавча дефініція розкриває поняття злочинного впливу через дві групи ознак. По-перше, які відносяться до характеристики самої особи (а саме наявність в такої авторитету, інших особистих якостей чи можливостей, завдяки яким вона здійснює вплив на злочинну діяльність). Такі ознаки, визначені у примітці 1 до ст. 255 КК України, дають підстави для висновку про спеціального суб'єкта також і в ст. 255-1 КК України, хоча в диспозиціях частин цієї статті прямої вказівки на ознаки спеціального суб'єкта немає. Однак системне внутрішньогалузеве тлумачення кримінально-правової тканини приводить до виокремлення таких обов'язкових ознак суб'єкта.

Так, у вироку Садгірського районного суду м. Чернівці від 1 травня 2024 року (справа № 722/1455/23), яким особу засуджено, зокрема, за ч. 2 ст. 255-1 КК України, вказано, що авторитет серед засуджених здобувають шляхом порушення режиму відбування покарання (вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів; виготовлення, зберігання, придбання, розповсюдження інших заборонених предметів, участь в азартних іграх з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди; вчинення дрібного хуліганства тощо) недотримання інших обов'язків засудженого (порушення розпорядку дня, посягання на права і свободи, честь і гідність інших осіб, невиконання встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань, паління у не відведених для цього місцях, відмова від чергування, порушення локалізації тощо). Зростанню авторитету сприяє також наявність судимостей, зокрема знятих і погашених, а також призначення «положенцем», «смотрящим», «вором в законі» чи їхніми помічниками [2].

Крім авторитету, суб`єкт злочинного впливу, з огляду на законодавчу вказівку, може використовувати інші особисті якості чи можливості. Особисті якості суб'єкта злочинного впливу - це його характерні ознаки, властивості. Фактично це риси його характеру, які можуть бути як позитивними, так і негативними. До них можна віднести організованість, лідерство, ініціативність, комунікабельність, силу волі, вміння завойовувати повагу людей, вміння переконувати, грубість, брехливість, мстивість, жорстокість тощо. Використання можливостей суб`єкта злочинного впливу передбачає використання його внутрішніх сил, ресурсів, сприятливих для цього умов і обставин (наприклад, використання наявних зв'язків у злочинному середовищі, корупційних зв`язків з окремими представниками правоохоронних органів, наявність фінансових можливостей, знарядь і засобів вчинення кримінальних правопорушень) [2].

По-друге, це вказівка на діяння, у яких може полягати злочинний вплив, а саме сприяння, спонукання, координування або здійснення іншого впливу на злочинну діяльність, організація або безпосередній розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності. При цьому, вочевидь, що організація або безпосередній розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності, фактично є формою сприяння злочинній діяльності, а тому таке формулювання лише деталізує діяння, однак не несе самостійного змістовного навантаження. Такого роду діяння, що становлять зміст злочинного впливу, як сприяння, спонукання, координування або здійснення іншого впливу на злочинну діяльність, вчинені особою, яка здійснює злочинний вплив (тобто не «пересічним злочинцем»), за змістом схожі з менеджерськими функціями.

Так, відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови менеджер – це людина, яка відповідає за координацію і контроль над організації праці [1]. Фактично спрощено особа, яка здійснює злочинний вплив» виступає «менеджером» злочинної діяльності, а власне сам склад кримінального правопорушення по злочинний вплив є своєрідним «злочинним менеджментом», управлінням злочинною діяльністю. Звичайно, використання економічних, управлінських термінів для розуміння складу кримінального правопорушення може виступати лише допоміжним засобом для розуміння сутності суспільної небезпеки такого. А тому зворот «злочинний менеджмент» слугує лише узагальненим термінологічним відповідником для наукового-метафоричного розкриття змісту злочинного впливу.

Так, Садгірський районний суд м. Чернівці у вироку від 1 травня 2024 року (справа № 722/1455/23), яким особа була засуджена, зокрема, за ч. 2 ст. 255-1 КК України, в описово-мотивувальній частині, розкриваючи зміст злочинного впливу, вживає термін «злочинна влада», а саме вказує, що така може виявлятися у спонуканні, примусі до виконання доручень ватажка; нав'язуванні злодійських правил (понять) та призначення покарань за їх порушення; організації зустрічей (сходок), реалізації судових функцій, вирішення конфліктів; зборі та розподілі грошових, майнових та інших внесків. Фактично вживання термінологічного звороту «злочинна влада» (який законодавчо не визначений) і вказує на так звані владні, організаційні, управлінські («менеджерські») діяння особи, яка встановлює чи поширює злочинний вплив [2].

Якщо «вставити» поняття злочинного впливу з примітки 1 до ст. 255 КК України до диспозиції ч. 1 ст. 255-1 КК України, то входить, що йдеться про встановлення або поширення у суспільстві дій особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпе-

чення такої діяльності. Навряд чи лексично коректно говорити про «встановлення певних дій у суспільстві». Можливо, правильніше б вказати про встановлення злочинного впливу у певних сферах суспільного життя або взагалі виключно на злочинний вплив, бо такий сам по собі є діями. Чинне формулювання, з вказівкою на «суспільство», наштовхує на думку, що йдеться про встановлення чи поширення кримінальної ідеології. Фактично ж йдеться про управління, організацію, забезпечення та контроль злочинної діяльності, своєрідний злочинний «менеджмент». Як вказують О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан, йдеться не просто про набуття особою певного статусу у злочинній ієрархії (тобто про небезпечний стан особи, а про своєрідну організаційно-управлінську діяльність, що відтворює і розширює злочинну поведінку, є «корисною» для консолідації злочинного середовища [3, с. 158].

Аби краще зрозуміти зміст суспільно небезпечного діяння, потрібно також з'ясувати зміст вжитих у ч. 1 чт. 255-1 КК України вказівок на «встановлення» та «поширення».

Так, відповідно до Академічного тлумачного словника встановлювати означає, зокрема, організовувати, здійснювати, налагоджувати, утверджувати, узаконювати що-небудь [8]. Своєю чергою, поширювати означає, зокрема, робити більшим за обсягом, складом, змістом; розвивати; розширити сферу впливу чогось на кого-, що-небудь [8].

Видається, такі законодавчі вказівки на встановлення або поширення лише утруднюють розуміння змісту суспільно небезпечного діяння, а слідом, і доведення, що злочинний вплив був встановлений або поширений. Межі складу кримінального правопорушення, визначеного в ч. 1 ст. 255-1 КК України, не змінилися б якщо б норму викласти, наприклад, так: «Здійснення злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у частині п'ятій статті 255 цього Кодексу».

Окрім цього, необхідно звернути увагу, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» від 4 червня 2020 року № 671-IX [7] у кримінальному законі України поряд із нормою про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України) появилася норма про організацію, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (ст. 255-2 КК України). Диспозиція частини 1 цієї статті вказує на організацію або сприяння у проведенні злочинного зібрання (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп, або осіб, які здійснюють злочинний вплив, для планування вчинення одного або більше злочинів, матеріального забезпечення чи координації злочинної діяльності, у тому числі розподілу доходів, одержаних злочинним шляхом, або сфер злочинного впливу, а також участь у такому зібранні (сходці), у тому числі з використанням засобів зв'язку.

Очевидно, що мета злочинного зібрання (сходки), а саме планування вчинення одного або більше злочинів, матеріального забезпечення чи координації злочинної діяльності, у тому числі розподілу доходів, одержаних злочинним шляхом, або сфер злочинного впливу, а також участь у такому зібранні (сходці), означає, що таке зібрання є формою сприяння злочинній діяльності, а отже, формою злочинного впливу. На перший погляд, можна припустити, що норма про організацію, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (ст. 255-2 КК України) є спеціальною нормою про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України), оскільки конкретизує спосіб (форму) здійснення злочинного впливу. Однак, диспозиція у ч. 1 ст. 255-2 КК України не встановлює ознак спеціального суб'єкта, на відміну від норми в ч. 1 ст. 255-1 КК України, в якій вказівка на «злочинний вплив» передбачає наявність спеціального суб'єкта, та від норми в ч. 3 ст. 255-1 КК України, в якій наявна пряма вказівка на особу, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі». Тобто суб'єкт складу злочину, передбаченого ст. 255-2 КК України – загальний. Ним може виступати, і як, так би мовити, «рядовий» злочинець, так і особа, яка здійснює злочинний вплив.

Тобто співвідношення між нормами про встановлення або поширення злочинного впливу (ч.ч. 1, 3 ст. 255-1 КК України) та нормою про організацію, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (ч. 1 ст. 255-2 КК України) це співвідношення двох спеціальних норм. Норми, закріплені в ч.ч. 1, 3 ст. 255-1 КК України, «спеціалізовані» за ознакою суб'єкта, який здійснює злочинний вплив. А норма, закріплена в ч. 1 ст. 255-2 КК України, «спеціалізована» за способом вчинення злочинного впливу. За усталеними в науці та правозастосуванні правилами подолання конкуренції при здійсненні кримінально-правової кваліфікації перевага повинна бути надана тій спеціальній нормі, яка передбачає більш суворе покарання [5, с. 424–427].

Так, якщо організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) вчинена особою, яка здійснює «звичайний» злочинний вплив, то вчинене повинне бути кваліфіковане за ч. 1 ст. 255-2 КК України, оскільки санкція останньої (від 7 до 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна) більш сувора, ніж в ч. 1 ст. 255-1 КК України (від 7 до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна). У випадку ж якщо організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) вчинена особою, яка перебуває в статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «вора в законі», то вчинене повинне бути кваліфіковане за ч. 3 ст. 255-1 КК України, оскільки санкція останньої (від 12 до 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна) більш сувора, ніж в ч. 1 ст. 255-2 КК України (від 7 до 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна).

Отже, з системного аналізу норм, які передбачають відповідальність, зокрема, за здійснення окремих видів злочинного впливу (ч. 5 ст. 255, ст. 255-1, ст. 255-2 КК України), можна зробити висновок що нормою про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України) не охоплюються такі діяння, вчинені суб'єктами злочинного впливу, як: створення, керівництво злочинною організацією (участь у ній), злочинною спільнотою (ч. 5 ст. 255, КК України), а також організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці), якщо вчинено особою, яка здійснює «звичайний» злочинний вплив (ч. 1 ст. 255-2 КК України).

Що ж до інших можливих способів здійснення злочинного впливу, то, як вказував *начальник Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України Р. Марчук, такий виражається у тому, що особи, які здійснюють такий вплив,* систематично та послідовно не просто схиляють «колег» по злочинному світу продовжувати порушувати закон, а й організовують цілі угруповання, шукають спільників з волі, пропагують неписані «злодійські закони», диктують свою лінію поведінки. Вони стають тими самими «провідниками» у злочинний світ [4].

Аби проілюструвати інші можливі способи здійснення злочинного впливу, доцільно звернутися і до судової практики. Звичайно, така не може виступати «кліше» для виокремлення ознак складу кримінального правопорушення. Однак, аналіз правозастосовних рішень все ж може слугувати не кінцевою, а вихідною точкою для розуміння окремих ознак, в тому числі об'єктивної сторони.

Так, вироком Садгірського районного суду м. Чернівці від 1 травня 2024 року (справа № 722/1455/23) [2] Особа_5 був засуджений, зокрема, за ч. 2 ст. 255-1 КК України. У судовому рішенні вказується, що Особа_5, встановивши та поширивши свій злочинний вплив серед засуджених, виконував такі функції:

– прийняв на себе всю повноту неформальної влади на території виправної колонії;

– розробив загальновизначені правила поведінки у відповідності до «злодійських законів» та забезпечував дотримання їх засудженими;

– забезпечував неухильний контроль за виконанням визначених ним правил та обов`язків засудженими в колонії;

– здійснював збір із засуджених та розподіл коштів, в тому числі і здобутих злочинним шляхом серед засуджених, забезпечував наповнення, так званого «злодійського общака», тобто фонду взаємодопомоги в злодійському середовищі;

– приймав рішення про необхідність забезпечення ув`язнених засобами зв'язку, які заборонені в установах виконання покарань;

– забезпечував постачання на територію установи тютюнових виробів, продуктів харчування та мобільних телефонів, які розподіляв серед засуджених, які вели правильний в його розумінні за злодійськими традиціями спосіб життя;

– вів так звану «бухгалтерію», в якій відображав всі надходження до так званого «злодійського общака», прихід/розхід коштів, продуктів харчування, тютюнових виробів, засобів зв`язку (мобільних телефонів);

– визначав злочинну касту, в якій перебували засуджені, зокрема «мужики», «козли», а також переводив з однієї касти в іншу за вчинення дій, які виходять за межі «злодійської моралі»;

– вирішував спори, які виникали між засудженими з точки зору неписаних кримінальних «законів», «по поняттям», виступаючи в таких випадках в ролі «мирового судді» та визначав обґрунтованість претензій, а також приймав рішення про необхідність покарання винуватця та яким воно буде;

– доводив до засуджених вимоги утримання та визначав до якої касти буде відноситись засуджений [2].

При цьому суд розтлумачує встановлення впливу як формування ієрархічної структури, у якій винний набуває влади над потерпілим (підлеглим, особою нижчого рангу), в результаті він може нав'язувати свою волю всім, хто від нього залежить, роблячи це безпосередньо чи через посередників. Своєю чергою, поширення впливу - залучення нових «підлеглих» до вже існуючої ієрархічної структури кримінальної громади. Для цього можуть застосовуватися методи психологічного впливу, залякування, колективне цькування, загрози, насильство [2].

Вочевидь, що фактично здійснення злочинного впливу на практиці тлумачиться як різні способи організації, управління, координації злочинної діяльності та здійснення контролю над нею. А тому управлінський термін «менеджмент» злочинної діяльності, хоч і не нормативно, однак відображає сутність такої кримінальної протиправної діяльності.

В цілому ж, кримінально-правова протидія злочинному впливу є засобом «розірвати «кругову поруку» криміналітету, позбавивши впливу головних «хранителів» антицінностей [4].

Висновки. За результатами аналітичного огляду можна виокремити такі основні положення:

1) У КК України міститься система норм про різні способи здійснення злочинного впливу, такі передбачені ч. 5 ст. 255, ст. ст. 255-1, 255-2 КК України.

2) Злочинний вплив передбачає організацію, забезпечення злочинної діяльності особою, а також контроль над такою.

3) Нормою про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України) не охоплюються такі діяння, вчинені суб'єктами злочинного впливу, як: створення, керівництво злочинною організацією (участь у ній), злочинною спільнотою (ч. 5 ст. 255, КК України), а також організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці), якщо вчинено особою, яка здійснює «звичайний» злочинний вплив (ч. 1 ст. 255-2 КК України).

4) Співвідношення між нормами про встановлення або поширення злочинного впливу (ст. 255-1 КК України) та про створення, керівництво злочинною організацією (участь у ній), злочинною спільнотою, вчинені суб'єктами злочинного впливу (ч. 5 ст. 255, КК України) – це співвідношення загальної та спеціальної норм. За усталеними правилами подолання конкуренції перевага повинна надаватися спеціальній нормі.

5) Співвідношення між нормами про встановлення або поширення злочинного впливу (ч.ч. 1, 3 ст. 255-1 КК України) та нормою про організацію, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці) (ч. 1 ст. 255-2 КК України) це співвідношення двох спеціальних норм, які «спеціалізовані» за ознакою суб'єкта, який здійснює злочинний вплив, та за способом вчинення злочинного впливу відповідно. При здійсненні кримінально-правової кваліфікації перевага повинна бути надана тій спеціальній нормі, яка передбачає більш суворе покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови (Словопедія): веб-сайт. URL: http://slovopedia.org.ua/93/53404/904668.html (дата звернення: 01.12.2024).
2. Вирок Садгірського районного суду м. Чернівці від 1 травня 2024 року (справа № 722/1455/23). Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 01.12.2024).
3. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правова протидія діяльності організованих злочинних об'єднань: аналіз законодавчих новел, визначення перспектив. *Правничий часопис Донецького національного університету імені В. Стуса*. 2022. № 2. С. 153–167.
4. Марчук Р. Що стоїть за поширенням злочинного впливу в державі. *Українська правда*. 8 квітня 2021 року. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2021/04/8/7289412/ (дата звернення: 01.12.2024).
5. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
6. Навроцький В.О., Максимович Р.Л. «Розповсюдження» як наскрізне кримінально-правове поняття. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 35–43.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою: Закон України від 4 червня 2020 року № 671-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text (дата звернення: 01.12.2024).

8. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: https://sum.in.ua (дата звернення: 01.12.2024).
9. Терех У. Кримінальна відповідальність за встановлення або поширення злочинного впливу в Україні в умовах воєнного стану. Електронне наукове фахове видання *«Юридичний науковий електронний журнал»*. 2022. № 6. С. 366–369. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/81 (дата звернення: 01.12.2024).
10. Roman Maksymovych, Igor Paryzkyi, Oleksii Humin, Oksana Panchak, Volodymyr Kantsir. Criminal liability for the establishment or spread of criminal influence in post-Soviet countries (literaturere view 2011-2021). (Кримінальна відповідальність за встановлення або поширення злочинного впливу в країнах пострадянського простору (огляд літератури: 2011–2021 рр.). *Cuestiones politicas*. Vol. 40. № 75 (2022). P. 844–854.

УДК 343.36
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.44

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА НЕВИКОНАННЯ ВИРОКУ СУДУ

Крушинський С.А.,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-1583-226X

Крушинський С.А. Проблеми визначення суб'єкта невиконання вироку суду.
У статті автор наголошує на тому, що в Україні невиконання судових рішень є наразі системною проблемою, що несумісне з правом на справедливий суд, передбаченим ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Враховуючи позицію Верховного Суду, зроблено висновок, що крім загальних обов'язкових ознак (статус фізичної особи, осудність, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність) суб'єкту невиконання вироку суду притаманна і обов'язкова спеціальна ознака – наявність в особи обов'язку і реальної можливості виконати цей вирок суду. Критикується науковий підхід і судова практика щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 382 КК України особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення відповідним вироком суду, оскільки КК України, містить й інші кримінально-правові заборони, спрямовані на забезпечення реалізації ухвалених судами вироків – це ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості. За правилами подолання конкуренції загальної і спеціальних норм закону про кримінальну відповідальність застосовуватись у цьому випадку повинна саме спеціальна норма. Автор доводить, що залежно від обставин такі діяння особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення вироком суду, можуть бути кваліфіковані за ст.ст. 389, 389-1, 390, 390-1 КК України. Суб'єктами невиконання вироку суду можуть бути службові особи відповідних органів (установ), на які покладено обов'язок виконати вирок суду. Ознаки спеціального суб'єкта законодавець використовує також для диференціації кримінальної відповідальності, передбачаючи їх як кваліфікуючі ознаки – вчинення таких діянь службовою особою, службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, особою, раніше судимою за злочин, передбачений ст. 382 КК України. Підтримується думка про зміну терміну «особа, раніше судима за злочин, передбачений цією статтею», вжитого законодавцем у ч. 3 ст. 382 КК України, на термін «особа, що має судимість за злочин, передбачений цією статтею».
Ключові слова: суб'єкт кримінального правопорушення, судове рішення, виконання судового рішення, вирок суду, ухилення від покарання, засуджений.

Krushynskyi S.A. Problems of determining the subject of non-execution of the court sentence.
In the article the author emphasizes that non-execution of court decisions in Ukraine is currently a systemic problem, which is incompatible with the right to a fair trial, stipulated in Art. 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Taking into account the position of the Supreme Court, it is concluded that in addition to the general obligatory features (status of an individual, sanity, age from which criminal liability may arise), the subject of non-execution of a court sentence has an inherent obligatory special feature – the presence of a person's obligation and real opportunity to enforce this court sentence. The scientific approach and judicial practice regarding criminal liability under Art. 382 of the Criminal Code of Ukraine of a person convicted of committing a criminal offense by a relevant court sentence are criticized, because the Criminal Code of Ukraine also contains other criminal law prohibitions aimed at ensuring the implementation of sentences passed by courts – this is evasion of punishment not related to deprivation of liberty, evasion of serving a sentence

in the form of restriction of liberty and in the form of deprivation of liberty, intentional failure to fulfill an agreement on reconciliation or on admission of guilt. According to the rules for overcoming the competition of general and special norms of the law on criminal liability, it is the special norm that should be applied in this case. The author proves that depending on the circumstances such actions of a person convicted of committing a criminal offense by a court sentence may be qualified under Art. 389, 389-1, 390, 390-1 of the Criminal Code of Ukraine. The subjects of non-execution of a court sentence may be officials of the relevant bodies (institutions) that are obliged to execute the court sentence. The legislator also uses the signs of a special subject to differentiate criminal liability providing for them as qualifying signs – the commission of such acts by an official, an official who holds a responsible or especially responsible position, a person previously convicted of a crime provided for in Art. 382 of the Criminal Code of Ukraine. The opinion on changing the term «person previously convicted of a crime provided for in this Article», used by the legislator in Part 3 of Art. 382 of the Criminal Code of Ukraine, to the term «person who has a conviction for a crime provided for in this Article» is supported.

Key words: subject of a criminal offense, court decision, execution of a court decision, court sentence, evasion of punishment, convicted.

Постановка проблеми. Одним із ключових, основоположних прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), є право на справедливий суд. Законодавча регламентація цього права, система його гарантування та механізми забезпечення в сучасних цивілізованих державах визначають стан і рівень розвитку правової культури у суспільстві [1, с. 9]. При цьому право на справедливий суд є комплексною категорією, зміст якої розкривається через низку елементів – як тих, що чітко визначені у ст. 6 ЄКПЛ, так і тих, що інтерпретаційно виведені Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Невід'ємною складовою права на справедливий суд на сьогодні вважається, зокрема, обов'язковість судових рішень, що набули законної сили, що є передумовою їх виконання і без чого взагалі неможливо говорити про справедливість правосуддя. ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує, що право на доступ до суду було б ілюзорним, якби внутрішня правова система держави дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове судове рішення залишалося недіючим...; виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має розглядатися як невід'ємна частина «судового розгляду» для цілей ст. 6 ЄКПЛ (п. 40 рішення у справі «Hornsby v. Greece») [2].

На жаль, слід констатувати, що в Україні невиконання судових рішень є наразі системною проблемою. Навіть ЄСПЛ у рішеннях проти України констатував наявність несумісної із положенням ЄКПЛ практики, яка полягає у систематичному невиконанні державою рішень національних судів, за виконання яких вона несе відповідальність, а також невжиття державою заходів для розв'язання системної проблеми невиконання рішень (рішення у справах «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine», «Burmych and Others v. Ukraine») [3; 4]. А тому цілком обґрунтованою є криміналізація вітчизняним законодавцем таких діянь у спеціальних заборонах, передусім, ст. 382 КК України.

Це дослідження буде обмежене лише проблемами невиконання вироку суду як найважливішого акта правосуддя у кримінальному провадженні. Для правильної кваліфікації діянь, пов'язаних з невиконанням вироків суду, важливо чітко визначити ознаки суб'єкта цього кримінального правопорушення, що є конструктивною ознакою його складу.

Стан опрацювання. Кримінально-правовій характеристиці суб'єкта невиконання вироку суду у наукових колах приділено недостатню увагу. Водночас, суб'єктивні ознаки складу невиконання судового рішення досліджували у своїх працях Г.І. Богонюк, М.О. Букач, В.І. Борисов, В.М. Бурдін, В.А. Головчук, О.В. Ільїна, В.В. Налуцишин, О.Р. Романишин, А.А. Тертична, В. І. Тютюгін, О.С. Чорна та інші вчені.

Метою статті є визначення ознак суб'єкта кримінального правопорушення, що полягає у невиконанні вироку суду.

Виклад основного матеріалу. Основний Закон нашої держави визначає, що судове рішення є обов'язковим до виконання, а держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку (ст. 129-1 Конституції України) [5]. На розвиток цього конституційного положення ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України [6]. Своєю чергою, згідно з ч. 2 ст. 21 КПК

України вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України [7].

Звичайно, одним із ключових питань у притягненні до кримінальної відповідальності за невиконання вироку суду є визначення суб'єкта, який є одним із елементів складу кримінального правопорушення та характеризує певні ознаки особи, яка його вчинила.

Традиційно доктрина кримінального права поділяє ознаки суб'єкта кримінального правопорушення на дві групи – обов'язкові та факультативні. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 18 КК України до обов'язкових ознак належать: 1) статус фізичної особи; 2) осудність; 3) вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У разі зазначення у статті КК України інших ознак суб'єкта, окрім перелічених вище, вказаний суб'єкт підпадатиме під поняття «лише певна особа», а тому характеризуватиметься як спеціальний [8, с. 100]. Аналізуючи диспозицію ст. 382 КК України, є підстави стверджувати, що суб'єкт невиконання вироку суду – спеціальний.

Перейдемо до більш детального аналізу зазначених ознак суб'єкта невиконання вироку суду. Передусім, слід наголосити, що викликає дискусії питання про те, наскільки виправданим є визнання суб'єктом кримінального правопорушення лише фізичної особи, про що прямо зазначено у ст. 18 КК України. Така нормативна вимога цілком відповідає принципами особистої та винної відповідальності, згідно з якими лише фізична особа, котра вчинила кримінальне правопорушення, за наявності вини, несе за це відповідальність. Оскільки вина є психічним ставленням особи до вчиненого нею діяння, то вона не притаманна для юридичної особи. Водночас, у наукових працях (щоправда у галузі цивілістики) можна прослідкувати підходи, відповідно до яких діяльність юридичної особи так чи інакше виражається через дії і рішення людей (службових осіб, учасників, працівників), а тому психічне ставлення цих людей і становить зміст вини юридичної особи [9, с. 163]. Таке трактування змісту вини не придатне для застосування у контексті притягнення до кримінальної відповідальності.

Окремі дослідники проблем кримінального права також підтримують визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення. Зокрема, у контексті цього дослідження, варто згадати позицію О.В. Ільїної, яка вважає, що як фізична, так і юридична особа можуть ухилятися від виконання судового рішення, а тому є суб'єктами цього кримінального правопорушення. При цьому авторка як аргумент наводить те, що одним із учасників кримінального провадження є представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження [10, с. 27], що не є переконливим. Висловлена також думка, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 382 КК України, є, зокрема, юридична особа в особі посадової особи – керівника, який виступає від імені та в інтересах такої юридичної особи [11]. З вказаними підходами неможливо погодитись, адже невиконання судового рішення службовою особою є кваліфікуючою ознакою і таке діяння повинно кваліфікуватися за ч. 2 ст. 382 КК України, тобто суб'єктом кримінального правопорушення є саме службова особа, а не юридична особа, яку вона представляє.

Таким чином, варто підтримати думку тих вчених, які вказують, що лише людина як фізична особа може вчинити невиконання судового рішення у кримінальному провадженні [12, с. 69], зокрема, вироку суду. Водночас, ухваливши Закон України від 23 травня 2013 року № 314-VII, вітчизняний законодавець передбачав можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, однак, як і раніше, суб'єктом кримінального правопорушення юридичну особу не визнав. На сьогодні можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за вчинення в її інтересах невиконання вироку чи іншого рішення суду (ст. 382 КК України) не передбачена, однак це питання може бути предметом подальших дискусій.

Другою обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є осудність. Згідно з ч. 1 ст. 19 КК України осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. В.В. Лень, уточнюючи законодавче визначення, вказує, що осудність – це психічний стан особи, здатної усвідомлювати та давати собі звіт про свої дії або бездіяльність, тобто розуміти їх суспільне значення та керувати ними, а також поєднана з цим спроможність нести за вчинений злочин кримінальну відповідальність і покарання [13, с. 50]. Дещо інше визначення осудності пропонує В.М. Бурдін, на думку якого, це можливість особи під час вчинення злочину усвідомлювати суспільну небезпечність та кримінальну протиправність свого діяння, передбачати суспільну небезпечність та кримінальну протиправність його наслідків, зазначених в Особливій частині КК України, та керувати цим діянням [14, с. 703].

Третьою обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є вік, який використовується законодавцем для позначення нижньої межі, з якої може наставати кримінальна відповідальність. Враховуючи зміст ст. 22 КК України суб'єктом, який може притягуватися до кримінальної відповідальності за невиконання вироку суду, може бути особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Вважаю такий вік цілком обґрунтованим, адже особи молодші цього віку в силу свого загального розвитку і життєвого досвіду можуть ще не розуміти важливості і значення обов'язкового виконання судових рішень, а відтак – і суспільної небезпеки цього кримінального правопорушення та його наслідків.

Поряд із проаналізованими обов'язковими загальними ознаками, видається, що суб'єкту невиконання вироку суду притаманні й обов'язкові спеціальні ознаки. Хоча прямо в диспозиції ч. 1 ст. 382 КК України законодавець не робить чіткої вказівки на спеціального суб'єкта цього кримінального правопорушення, однак у даному разі доцільно визначати спеціальні ознаки суб'єкта шляхом тлумачення відповідної норми [15, с. 143].

Щодо таких спеціальних ознак у наукових джерелах висловлюються різні точки зору. Так, А.А. Тертична, посилаючись на наявність у ч. 2 ст. 382 КК України формулювання «вчинені службовою особою», вважає, що у суб'єкта основного складу наявні спеціальні «негативні» характеристики – «особа, яка не є службовою» та «особа, яка не використовує своє службове становище…» [16, с. 220-221]. Навряд чи можна погодитись із таким твердженням, оскільки відсутність спеціальних ознак (у даному випадку статусу службової особи) навпаки дає підстави характеризувати суб'єкта кримінального правопорушення як загального. Натомість, варто підтримати тих науковців, які спеціальним суб'єктом невиконання судового рішення (ч. 1 ст. 382 КК України) вважають особу, яка зобов'язана виконати судове рішення [17, с. 8], особу, на яку законом чи судовим рішенням покладено обов'язок з його виконання, і вона має реальну можливість його виконати [18, с. 144].

Це можна пояснити тим, що досить часто спеціальним є суб'єкт у тих кримінальних правопорушеннях, які вчиняються шляхом бездіяльності. Адже однією із умов застосування кримінальної відповідальності у подібних випадках є наявність у суб'єкта юридичного обов'язку поводитися активно [19, с. 623]. Якщо звернутися до позиції Верховного Суду, то невиконання судового акта він і тлумачить як бездіяльність, що полягає в незастосуванні заходів, необхідних для його виконання, за умови, якщо суб'єкт був зобов'язаний і мав реальну можливість виконати судовий акт [20]. Таким чином, обов'язковою спеціальною ознакою суб'єкта невиконання вироку суду варто вважати наявність в особи обов'язку і реальної можливості виконати цей вирок суду.

О.В. Чорна зазначає, що за ст. 382 КК України суб'єктами можуть бути особи, засуджені за вчинення злочинів та які ухиляються від відбування призначених їм покарань [12, с. 71]. В судовій практиці також спостерігається випадки притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 382 КК України осіб, які були засуджені і не виконували вироки в частині призначеного покарання. Наприклад, вироком Волочиського районного суду Хмельницької області за ч. 1 ст. 382 КК України було засуджено особу, яка не виконувала додаткове покарання у виді позбавленням права керування транспортним засобом, призначене їй за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України. Засуджений продовжував керувати транспортними засобами і неодноразово за це притягувався до адміністративної відповідальності. Зрештою суд такі його дії кваліфікував як ухилення від виконання вироку [21]. Інша особа вироком Саратського районного суду Одеської області була засуджена за ч. 1 ст. 382 КК України за те, що ухилялась від відбування покарання у виді громадських робіт. Засуджена, отримавши направлення для відбування покарання, до визначеної установи не з'явилась, громадські роботи не відпрацювала, змінила місце проживання і перестала з`являтись за викликами до кримінально-виконавчої інспекції [22]. Дніпровський районний суд м. Києва засудив обвинуваченого за ч. 1 ст. 382 КК України за те, що він, будучи засудженим на 3 роки обмеження волі з позбавленням права керувати транспортними засобами, до відбування покарання у виді обмеження волі не приступив. Крім того, як невиконання вироку суд розцінив те, що засуджений не відшкодував потерпілій матеріальну та моральну шкоду, визначену у вироку [23].

Оцінюючи такий науковий підхід і судову практику, вважаю їх неправильними, зважаючи на такі міркування. КК України, крім ст. 382 КК України, містить й інші кримінально-правові заборони, спрямовані на забезпечення реалізації ухвалених судами вироків – це ухилення від

покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України), ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390 КК України), невиконання обмежувальних заходів (ст. 390-1 КК України). А тому? у разі невиконання вироку суду шляхом ухилення від відбування призначеного покарання, виконання обмежувальних заходів діяння винного потрібно кваліфікувати саме за однією із вказаних статтей, а не ст. 382 КК України. У разі умисного невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, затвердженої вироком суду, відповідальність повинна наставати за ст. 389-1 КК України. Тобто в наведених випадках ми маємо конкуренцію загальної і спеціальних норм закону про кримінальну відповідальність, а тому, слідуючи правилам подолання цього виду конкуренції, застосуванню повинна підлягати саме спеціальна норма [24, с. 420].

У продовження виникає ще одне питання – а чи може засуджений не виконувати якісь інші обов'язки, передбачені вироком суду, крім відбування покарання? Видається, що відповідь на це питання має бути негативною. Безумовно, у вироку суду, крім призначення покарання, вирішується й низка інших питань (щодо задоволення цивільного позову, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, застосування примусового заходу медичного характеру чи примусового лікування, визначення долі речових доказів, виплати винагороди викривачу, стягнення процесуальних витрат тощо). Однак їх реалізація покладається не на засудженого, а на уповноважені органи держави. Це, зокрема, підтверджують і положення ст. 535 КПК України, за якими суд разом із своїм розпорядженням про виконання судового рішення надсилає його копію відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок виконати судове рішення. А у разі, якщо судове рішення або його частина підлягає виконанню органами державної виконавчої служби, приватним виконавцем, суд видає виконавчий лист, який звертається до виконання в порядку, передбаченому законом про виконавче провадження [7].

Наведені аргументи підштовхують до висновку, що особа, засуджена за вчинення кримінального правопорушення вироком суду не може бути суб'єктом невиконання цього вироку суду і нести відповідальність за ст. 382 КК України. Таким спеціальним суб'єктом є особа, на яку покладається обов'язок і яка має реальну можливість виконати вирок суду, тобто службова особа відповідного органу (установи).

Ознаки спеціального суб'єкта законодавець використовує і для диференціації кримінальної відповідальності. Так, кваліфікуючими ознаками невиконання вироку суду є вчинення таких діянь службовою особою (ч. 2 ст. 382 КК України), службовою особою, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище (ч. 3 ст. 382 КК України), особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею (ч. 3 ст. 382 КК України).

Визначення службової особи наведене у ч. 3 ст. 18 КК України і є уже доволі усталеним. Статус службової особи пов'язується зі здійсненням функції представника влади чи місцевого самоврядування, а також обійманням посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій. В контексті цього дослідження найбільший інтерес становлять службові особи, які виконують організаційно-розпорядчі функції, адже саме ці функції реалізуються при виконанні вироків суду. Передусім, мова йде про службових осіб органів і установ виконання покарань, на яких відповідно до їх посадових обов'язків покладено виконання вироків суду.

У наукових колах викликає дискусії формулювання «особа, раніше судима за злочин, передбачений цією статтею», вжите законодавцем у ч. 3 ст. 382 КК України, оскільки воно не дає можливості чітко зрозуміти про яку особу йдеться – ту, в якої є судимість, чи ту, яка раніше була засуджена за ст. 382 КК України (навіть якщо судимість погашена / знята). Різне тлумачення цього терміну може спричиняти помилки у кримінально-правовій кваліфікації вчиненого діяння, а тому варто було б застосовувати більш чітке і однозначне у розумінні формулювання. У цьому контексті заслуговує на увагу пропозиція О.С. Чорної щодо використання терміну «особа, що має судимість за злочин, передбачений цією статтею» [25, с. 320].

Висновки. Отож, суб'єкт невиконання вироку суду характеризується не лише загальними ознаками, а й обов'язковою спеціальною ознакою – наявністю в особи обов'язку і реальної можливості виконати цей вирок суду. Такими суб'єктами можуть бути службові особи відповідних органів (установ), на які покладено обов'язок виконати вирок суду. Особа, засуджена за вчинення кримінального правопорушення вироком суду не може бути суб'єктом його невиконання і нести

відповідальність за ст. 382 КК України; водночас її діяння можуть бути кваліфіковані залежно від обставин за ст.ст. 389, 389-1, 390, 390-1 КК України). Ознаки спеціального суб'єкта законодавець використовує також для диференціації кримінальної відповідальності, передбачаючи їх як кваліфікуючі ознаки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Krushynskyi S.A., Dankova S.O. Adversarial proceedings as a guarantee of the right to a fair trial in the interpretation of European court of human rights. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 2. С. 7–16.
2. Case of Hornsby v. Greece (Application № 18357/91): Judgment of 19 March 1997. *European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58020.
3. Case of Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine (Application № 40450/04): Judgment of 15 October 2009. *European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-95032.
4. Case of Burmych and Others v. Ukraine (Application № 46852/13 et al.): Judgment of 12 October 2017. *European Court of Human Rights*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-178082.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України*. URL: http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр.
6. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
8. Крушинський С.А., Захарчук В.М. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика суб'єкта доведення до банкрутства. *Європейські перспективи*. 2022. № 4. С. 99–105.
9. Жорнокуй В. Вина юридичної особи: сучасний стан учення. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 160–164.
10. Ільїна О.В. Суб'єкт складу злочину, пов'язаного з невиконанням рішення суду в межах кримінального провадження. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36), том 2. С. 24–30.
11. Притягнення до кримінальної відповідальності за статтею 382 КК України – невиконання судового рішення. *Юридичний інтернет-ресурс «Протокол»*. URL: http://surl.li/svhcvy.
12. Чорна О.В. Суб'єкт злочинів, пов'язаних із невиконанням рішень суду у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Том 2. С. 68-72.
13. Лень В.В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монографія. Д.: ДДУВС, Ліра ЛТД, 2008. 180 с.
14. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження): монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 780 с.
15. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.
16. Тертична А.А. Кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення: дис. … докт. філос.: 081 Право. К., 2021. 265 с.
17. Налуцишин В.В. Кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення за законодавством України та держав Європейського Союзу: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 19 с.
18. Злочини проти правосуддя: навч. посіб. / за заг. ред. проф. В.І. Борисова, проф. В.І. Тютюгіна. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 155 с.
19. Крушинський С.А., Захарчук В.М. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення як елемент диференціації кримінальної відповідальності. *Наукові перспективи*. 2023. № 5 (35). С. 619–-627.
20. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 липня 2021 року (справа № 664/2551/18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98368391.
21. Вирок Волочиського районного суду Хмельницької області від 14 листопада 2023 року (справа № 671/1903/23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114885920.

22. Вирок Саратського районного суду Одеської області від 21 грудня 2020 року (справа № 513/752/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93721270.
23. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 26 травня 2022 року (справа № 753/24472/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104553510.
24. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посбник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
25. Чорна О.В. Про тлумачення ознак суб'єкта складу злочину «невиконання судового рішення». *Наука і правоохорона*. 2019. № 4. С. 312–324.

УДК: 342.565.2:342.95:35.08
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.45

РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ВИЗНАЧЕННІ ПРОБЛЕМИ ПРИХОВУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПОСАДОВИМИ ТА СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Ліховіцький Я.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8537-2676
e-mail: lihovickiy.jo@gmail.com

Довба Т.В.,
здобувач кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0004-3510-0113
e-mail: taras.dovba@uzhnu.edu.ua

Ліховіцький Я.О., Довба Т.В. Роль судової влади у визначенні проблеми приховування адміністративних правопорушень посадовими та службовими особами: аналіз судової практики.

Вказується, питання визначення безпосереднього об'єкта приховування правопорушення, наприклад, передбаченого ст. 396 КК України, які склалися в сучасній доктрині кримінального права, присвячена значна кількість наукових робіт. Проте дослідження у сфері ролі судової влади при визначенні кваліфікації а також при прийнятті судових рішень/постанов щодо встановлення ознак приховування правопорушення та його кваліфікації є доволі актуальним незважаючи на існуючі нормативно-правові акти.

Роль судової влади у визначенні та розвитку проблематики приховування адміністративного правопорушення посадовими та службовими особами є вагомою частиною дослідження в контексті правової системи України. Сучасне суспільство, в якому державні інституції відіграють ключову роль у забезпеченні правопорядку та дотриманні законності, не може обійтися без ефективного механізму контролю за діяльністю посадових осіб. Адміністративне правопорушення, скоєне такими особами, порушує принципи прозорості та підзвітності органів державної влади, що є основою правової держави. Судова влада в цій ситуації виступає не лише як інструмент розгляду справ, а й як гарант правосуддя та контроль за дотриманням законності.

Посадова особа – це будь-яка особа, що займає посаду в органі державної влади чи органі місцевого самоврядування, уповноважена відповідно до закону та/або на підставі внутрішніх розпорядчих актів державного органу. Вони є безпосередніми носіями і виконавцями повноважень.

Однією з основних проблем, що постають перед судами, є питання визначення суб'єкта злочину а також інкримінація правопорушення. Судді, розглядаючи справи про правопорушення, повинні оцінити наявність доказів, що підтверджують факт приховування, а також з'ясувати мотиви, якими керувалася посадова особа. Судова практика в даному випадку допомагає не лише у вирішенні конкретних справ, а й у формуванні загальних підходів до тлумачення норм права, що стосуються адміністративних правопорушень.

Автори роблять висновок про те, що приховування злочину посадовою та службовою особами посягає на суспільні відносини. Даний факт потрібно чітко розмежувати за категорією суб'єкта злочину. Сам факт службового недбальства, явища приховування правопорушення тягне за собою наслідки, які можуть призвести до шкоди державі та суспільству, тому вважаємо за доцільним інкримінувати таку діяльність, а також кваліфікувати як окреме кримінальне правопорушення,

передбачене ст. 396 КК України, шляхом доповнення її новим пунктом, який би передбачав конкретну відповідальність за приховування правопорушень з боку посадових та службових осіб за ступенем тяжкості вчиненого злочину.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, посадові особи, службові особи, приховування, судова практика, прецедент, нагляд та контроль, правова культура.

Likhovitskyy Ya.O., Dovba T.V. The role of the judiciary in identifying and addressing the concealment of administrative offenses by public officials: a judicial practice analysis.

It is indicated that a significant number of scientific works are devoted to the issue of determining the direct object of concealment of an offense, for example, provided for in Article 396 of the Criminal Code of Ukraine, which have developed in the modern doctrine of criminal law. However, research in the field of the role of the judiciary in determining the qualification as well as in making court decisions/ resolutions on establishing the signs of concealment of an offense and its qualification is quite relevant despite the existing regulatory legal acts.

The role of the Judiciary in determining and developing the issue of Concealing administrative offenses committed by public officials and civil servants is a significant part of the research within the context of Ukraine's legal system. Modern society, in which state institutions play a key role in ensuring public order and upholding legality, cannot function without an effective mechanism for controlling the actions of public officials. Administrative offenses committed by such individuals undermine the principles of transparency and accountability of state authorities, which are the foundation of the rule of law. In this regard, the Judiciary acts not only as a tool for adjudicating cases but also as a guarantor of Justice and a mechanism for ensuring compliance with the law.

A public official is any individual holding a position in a government body or local self-government body, authorized according to the law and/or based on the internal regulatory acts of the Governmental agency. They are the direct bearers and executors of powers.

One of the key issues before the courts is determining the subject of the offense and the incrimination of the violation. Judges, when considering cases of administrative offenses, must assess the presence of evidence confirming the Concealment of the offense and clarify the motives guiding the public official. Judicial practice, in this context, helps not only in resolving specific cases but also in shaping general approaches to the interpretation of Legal norms concerning administrative offenses.

The authors conclude that the concealment of a crime by officials and civil servants encroaches on public relations, which must be clearly distinguished by the category of the subject of the crime. The very fact of official negligence, the phenomenon of concealing an offense entails consequences that can lead to harm to the state and society, therefore we consider it appropriate to incriminate such activities and qualify them as a separate criminal offense, provided for in Article 396 of the Criminal Code of Ukraine, by supplementing it with a new paragraph, which would provide for specific liability for concealing offenses by officials and civil servants according to the severity of the crime committed.

Key words: administrative offense, public officials, civil servants, concealment, judicial practice, precedent, oversight and control, legal culture.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Питанню визначення безпосереднього об'єкта приховування правопорушення, наприклад, передбаченого ст. 396 КК України, які склалися в сучасній доктрині кримінального права, присвячена значна кількість наукових робіт. Проте дослідження у сфері ролі судової влади при визначенні кваліфікації а також при прийнятті судових рішень/постанов щодо встановлення ознак приховування правопорушення та його кваліфікації є доволі актуальним незважаючи на існуючі нормативно-правові акти.

Стан опрацювання проблематики. Значний внесок у розробку фундаментальних питань кваліфікації об'єкта та ознак приховування правопорушення внесли Гуд Т.М., Тацій В.Я., Ізотов О.С. та інші науковці. Водночас, незважаючи на значний масив наукових досліджень, чимало аспектів цієї проблеми залишаються гостро дискусійними та такими, що потребують комплексного дослідження

Мета дослідження полягає у вивченні ролі судової практики в контексті визначення складу злочину та його кваліфікації, скоєних посадовими та службовими особами, а також узагальнення судової практики задля аналізу наявних правових підходів до інкримінації таких правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Частина 1 статті 396 КК України встановлює кримінальну відповідальність за заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Стаття 27 Кримінального кодексу України розрізняє два види приховування злочину: заздалегідь обіцяне (ч. 5) та заздалегідь не обіцяне (ч. 6). У випадку з обіцяним приховуванням йдеться про співучасть у вигляді пособництва, коли особа обіцяє приховати злочин до його вчинення або під час вчинення, але до його завершення. У разі не обіцяного приховування, злочин приховується після його скоєння, і тому такі дії не є співучастю, а кваліфікуються як самостійний злочин за частиною 1 статті 396 КК України. Однак навіть якщо приховування не було заздалегідь обіцяне, його можна визнати співучастю, якщо, наприклад, воно стало регулярним і створило у виконавця злочину або його співучасників очікування на таку допомогу без попередньої домовленості.

За частиною 1 статті 396 КК України відповідальність настає за приховування злочину лише певного ступеня тяжкості – тяжкого (ч. 4 ст. 12 КК) чи особливо тяжкого (ч. 5 ст. 12 КК). Таким чином, приховування злочину невеликої (ч. 2 ст. 12 КК) чи середньої (ч. 3 ст. 12 КК) тяжкості не є кримінально караним.

Згідно із законом, приховування злочину можливе лише через так звані фізичні дії, які визначені у частині 6 статті 27 Кримінального кодексу України. Таким чином, дії, що належать до «інтелектуального приховування», наприклад, подання завідомо неправдивого повідомлення про злочин або надання неправдивих свідчень, не є ознаками злочину, передбаченого частиною 1 статті 396 КК. Такі дії кваліфікуються відповідно до інших статей, зокрема статей 383 або 384 КК, залежно від обставин справи.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише прямим умислом, бо винний усвідомлює, що приховує саме злочин. Щодо тяжкості цього злочину, то для відповідальності за ч. 1 ст. 396 КК досить встановити, що особа усвідомлювала лише ті фактичні ознаки приховуваного ним діяння, які свідчать про його приналежність до тяжкого чи особливо тяжкому злочину і саме так оцінюються за законом. Мотиви злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Якщо приховування злочину вчиняє службова особа з використанням службового становища чи з перевищенням службових повноважень, вчинене слід кваліфікувати за статтями 364 або 365 КК незалежно від тяжкості злочину, що приховується. Якщо злочин, який приховується, є тяжким або особливо тяжким, дії службової особи слід додатково кваліфікувати і за ч. 1 ст. 396 КК [1, 2, с. 906–908].

Гуд Т. зазначає, що часто факти вчинення кримінальних правопорушень є очевидними, наприклад, тілесні ушкодження, вбивство або грабіж, і про них повідомляють потерпілі, їх родичі, свідки, медичні працівники чи інші особи. Однак у багатьох випадках ці факти ретельно приховуються, і для їх виявлення органи боротьби зі злочинністю повинні докласти значних зусиль. Протидія злочинності включає низку заходів, серед яких важливу роль відіграє досудове розслідування кримінальних правопорушень. Це стадія кримінального провадження, що розпочинається з внесення інформації про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) і завершується або закриттям провадження, або направленням справи до суду для винесення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів або звільнення від кримінальної відповідальності. Закон забороняє здійснення досудового розслідування без внесення відомостей до ЄРДР, що тягне за собою юридичну відповідальність. Основною діяльністю на цій стадії є збирання, дослідження, оцінка, перевірка доказів та забезпечення захисту прав і свобод людини [3].

Найбільш типовими є випадки кваліфікації дій засуджених за сукупністю злочинів, склад яких передбачений ч. 1 ст. 175 та ч. 1 ст. 366 КК (службове підроблення). Зазвичай така кваліфікація стосується ситуацій, коли керівники підприємств складають фіктивні документи статистичної звітності (наприклад, звіт форми № 1-ПВ або звіт «Про роботу») з метою приховування заборгованості із виплати заробітної плати на підприємстві.

У судах немає однакової практики щодо кваліфікації дій керівників, які крім невиплати заробітної плати ще й ухилялися від сплати податків. Наприклад, Токмацький районний суд Запорізької області вироком від 11 березня 2004 р. засудив за ч. 1 ст. 175 та ч. 2 ст. 367 КК директора ТОВ К., який крім невиплати заробітної плати не перерахував до бюджету 13 тис. 677 грн. прибуткового податку з громадян, що завдало тяжких наслідків державним інтересам.

Інші суди дії підсудних із ухилення від сплати податків кваліфікували за ст. 364 КК [4].

Суди в основному вирішують справи про службове підроблення з додержанням вимог закону, виправляючи помилки, допущені органами досудового слідства. Так, за законом виконавцем злочину, відповідальність за який передбачена ст. 366 КК, може бути лише службова особа.

У примітці до статті 364 Кримінального кодексу України зазначено, що службовими особами є ті, хто постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням виконує функції представників влади чи місцевого самоврядування. Також до них належать особи, які постійно або тимчасово обіймають посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях, якщо ці посади пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, наданим відповідним органом державної влади, місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, або повноважним органом чи особою підприємства, установи, організації [1].

Відповідальність за статтею 366 КК настає лише в тому випадку, якщо злочинні дії службової особи були обумовлені її службовим становищем або пов'язані з її владними повноваженнями. Якщо ж такого зв'язку не встановлено, дії винного, за наявності відповідних підстав, можуть бути кваліфіковані за іншими статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо. Особа, яка уклала договір про матеріальну відповідальність, не може вважатися службовою особою, якщо вона не виконувала організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків [1].

Виправдувальні вироки постановлювалися судами у разі недоведеності вини підсудних у вчиненні інкримінованих їм злочинів. Так, вироком Радивилівського районного суду Рівненської області від 27 жовтня 2006 р. виправдано К. за ч. 2 ст. 366, ч. 5 ст. 191 ч. 3 ст. 365, ч. 2 ст. 210 КК, А. за ч. 2 ст. 366, ч. 5 ст. 191, ч. 1 ст. 202 КК за відсутністю в їх діях складу цих злочинів.

Органи досудового слідства обвинувачували К. у тому, що, займаючи посаду голови Радивилівської міської ради Рівненської області, він вступив у змову з приватним підприємцем А. для розкрадання державних коштів у великих розмірах з метою особистого збагачення. В 2002 та 2003 роках К., використовуючи своє службове становище, порушив порядок виконання ремонтних робіт на дорогах міста, уклавши угоди з А. без необхідної документації та без складання актів виявлених дефектів. Далі К. як міський голова прийняв і затвердив завищені акти виконаних робіт, а також провів оплату за ці роботи з міського бюджету. У результаті, К. та А. розкрали державні кошти на загальну суму майже 45 тисяч гривень. Дії К. також включали перевищення службових повноважень і порушення бюджетного законодавства, що призвело до незаконного використання бюджетних коштів. А., без необхідної ліцензії, здійснював підприємницьку діяльність і отримав доходи в результаті цієї угоди.

Проте суд першої інстанції, ретельно перевіривши всі докази, визнав К. та А. невинуватими у скоєнні злочинів. Ухвалою Апеляційного суду Рівненської області від 26 грудня 2006 р. вирок щодо К. і А. залишено без змін. За сукупністю злочинів, склад яких передбачено ст. 366 КК та ст. 396 КК, особи до кримінальної відповідальності не притягувалися [5].

Щодо адміністративного судочинства, то рішенням Рівненського окружного адміністративного суду від 14 серпня 2023 року по справі № 460/5807/24 за позовом ОСОБА_1, до Державної інспекції ядерного регулювання України, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору на стороні позивача Державне підприємство «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» про визнання протиправним та скасування наказу Державної інспекції ядерного регулювання України від 21.09.2022 № 562 «Про рішення щодо анулювання ліцензії».

Обґрунтовуючи позов, ОСОБА_1 зазначив, що з 11.12.2012 по 24.10.2022 він обіймав посаду генерального директора відокремленого підрозділу «Рівненська АЕС» Державного підприємства «Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом» (ВП «Рівненська АЕС»). Генеральний директор ВП «Рівненська АЕС» є посадовою особою експлуатуючої організації, і його обов'язки включають виконання організаційно-розпорядчих функцій, що забезпечують ядерну та радіаційну безпеку. Це здійснюється на підставі ліцензії, виданої Державною інспекцією ядерного регулювання України відповідно до законодавства. Позивач також вказав, що 21.11.2012 відповідач видав Державному підприємству «Енергоатом» ліцензію серії ПО №000035, яка надає право позивачу виконувати організаційно-розпорядчі функції, пов'язані з ядерною та радіаційною безпекою, на посаді генерального директора ВП «Рівненська АЕС». Однак 21.09.2022 від-

повідач видав наказ, яким анулював ліцензію серії ПО № 000035 через неспроможність позивача дотримуватись ліцензійних умов.

Суд встановив, що ДП «НАЕК «Енергоатом» на розгляд Ліцензійної комісії було надано Акт розслідування порушень умов ліцензії ліцензованою посадовою особою ВП «Рівненська АЕС» генеральним директором ОСОБА_1. Проведене розслідування стосувалося експлуатаційної події, яка сталася 06.10.2022 у ВП РАЕС, а саме порушення меж, умов безпечної експлуатації. Також зазначено, що порушення встановленого експлуатуючою організацією порядку класифікації подій в роботі АЕС повідомлення про них і розслідування їх вже мали місце у ВП РАЕС 06.08.2021. Вказано на те, що у ВП РАЕС відбувається систематичне недотримання (ігнорування) принципів культури безпеки, норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки в частині визначення та обліку експлуатаційних подій, а також приховування інформації щодо подій, в тому числі і важливих для безпеки.

За змістом означеного Акту розслідування, ДП «НАЕК «Енергоатом» встановлено порушення умов ліцензії серія ПО N 000035 на право здійснення організаційно-розпорядчих функцій, пов'язаних із забезпеченням ядерної та радіаційної безпеки ліцензованою посадовою особою - генеральним директором ВП РАЕС ОСОБА_1 в частинах: встановлення порушень ліцензованою особою законодавства, норм, правил і стандартів з ядерної та радіаційної безпеки, які призвели або могли привести до порушень експлуатаційних меж та/або умов безпечної експлуатації ядерної установки та не дотримання принципів культури безпеки при роботі на ліцензованій посаді.

На ВП РАЕС було некоректно класифіковано подію, яка сталася на енергоблоці № 3 10 червня 2022 року, а менше ніж за рік трапилася повторна експлуатаційна подія, що призвела до порушень у роботі елементів каналу системи безпеки. Порушення порядку класифікації подій, встановленого експлуатуючою організацією, а також неналежне повідомлення про ці події та їх розслідування вже мали місце на ВП РАЕС 6 серпня 2021 року. Комісія експлуатуючої організації зауважила, що відсутність фіксації спрацювання ІЗП ПГ-4 (системи захисту від перевищення тиску другого контуру), а також неповідомлення ДП «НАЕК «Енергоатом» та Держатомрегулювання свідчать про приховування та спотворення даних, що впливає на оцінку безпеки.

Систематичне приховування важливої інформації, що стосується подій на АЕС, було розцінено як порушення з боку позивача. Ліцензійна комісія розглядала дві пропозиції щодо позивача, і більшість голосів отримало рішення про анулювання ліцензії.

Оцінюючи ключові аргументи учасників справи та встановлені судом факти в контексті зазначених норм законодавства, суд дійшов висновку, що Державна інспекція ядерного регулювання України при прийнятті оскарженого рішення діяла в межах своїх повноважень, добросовісно та обґрунтовано, з урахуванням пріоритетності ядерної та радіаційної безпеки. Аргументи позивача не спростовують правомірності наказу Державної інспекції ядерного регулювання України № 562 від 21.09.2022 «Про рішення щодо анулювання ліцензії» і не дають підстав для його скасування. Тому суд дійшов висновку, що позов не підлягає задоволенню [6].

Узагальнення судової практики дає змогу зрозуміти, що труднощів з розгляду даних категорій справ не виникає. Однак аналіз судової практики свідчить про те, що проблеми з їх розглядом все ж наявні, зокрема, щодо визначення суб'єкта злочину, а також щодо призначення покарання. Враховуючи складність та багатогранність даної проблематики, судова практика стає основним інструментом у боротьбі з явищем приховування правопорушень посадовими особами та сприяє розвитку правового середовища в Україні.

Висновки. Наведене дозволяє зробити висновок про те, що приховування злочину посадовою та службовою особами посягає на суспільні відносини, яке потрібно чітко розмежувати за категорією суб'єкта злочину. Сам факт службового недбальства, явища приховування правопорушення тягне за собою наслідки які можуть призвести до шкоди державі та суспільству, тому вважаємо за доцільне інкримінувати таку діяльність, а також кваліфікувати як окреме кримінальне правопорушення, передбачене ст. 396 КК України, шляхом доповнення новим пунктом, який би передбачав конкретну відповідальність за приховування правопорушень з боку посадових та службових осіб за ступенем тяжкості вчиненого злочину.

СПИСОКВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 13.11.2024).

2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина 2013. 1040 с.
3. Гуд Т.М. До питання щодо визначення безпосереднього об'єкта приховування злочину (ст. 396 КК України). *Економічна теорія та право.* № 4 (47). 2021. URL: http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/01/130-144.pdf (дата звернення: 17.11.2024).
4. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О.П. Горох]. За заг. ред. А.А. Музики. К.: «Центр учбової літератури», 2017. 915 с. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/ 2020/07/27/praktyka-zastosuvannya-vsu-polozhen-osoblyvoyi-chastyny-kku-2017-goroh-1-1.pdf (дата звернення 10.11.2024).
5. Вісник верховного суду України. *Офіційне науково-практичне видання.* № 1 (113). 2010. URL: https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2e6ad3e2fcc225745c0034f4cc/ddffeb42fbc79257c22580d6004f985c/$FILE/Visnyk_01_2010_.pdf (дата звернення 29.11.2024).
6. Рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 14 серпня 2023 по адміністративній судовій справі № 460/5807/24. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/113019526.

УДК 343.3/.7: 341.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.46

КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

Налуцишин В.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-2053-9906
e-mail: v.v.nalutsyshyn@gmail.com

Налуцишин В.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0002-5161-4219
e-mail: v.nalutsyshyn@gmail.com

Налуцишин Р.В.,
магістр права,
асистент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0009-0002-9085-1716
e-mail: r_nalutsyshyn@univer.km.ua

Налуцишин В.В., Налуцишин В.В., Налуцишин Р.В. Класифікація міжнародних злочинів.
У статті розглядаються проблеми, пов'язані з класифікацію міжнародних злочинів. Констатовано, що в доктрині міжнародного права міжнародні злочини розуміють як найтяжчі та найнебезпечніші порушення принципів і норм міжнародного права, що посягають на глобальні інтереси людства і становлять загрозу міжнародному миру і безпеці. Проаналізовано класифікацію міжнародних злочинів, наведену в статутах Нюрнберзького, Токійського міжнародних військових трибуналів, Женевських конвенціях, документах Організації Об'єднаних Націй, Римського статуту, судову практику. Зазначено, що перелік міжнародних злочинів є лише приблизним, оскільки він постійно змінюватиметься в міру розвитку міжнародного права.

На сьогодні склади міжнародних злочинів, на наш погляд, найповніше представлені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. До них належать: геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; агресія. Звернуто увагу на те, що крім нелюдських діянь (вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни) та переслідування людської групи (з політичних, расових або релігійних мотивів) до переліку злочинів проти людяності включено також катування, злочини сексуального характеру, насильницьке зникнення людей та апартеїд, коли їх вчиняють у рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб.

Зауважено, що повномасштабна російська збройна агресія супроводжується скоєнням на території України численних міжнародних злочинів, що не мають строків давності. Наголошено, що основна розбіжність між національним законодавством та загальновизнаними складами міжнародних злочинів в міжнародному кримінальному праві полягає у відсутності криміналізації злочину проти людяності та відсутності інституту командної відповідальності (chief of command). Зроблено висновок, що основним законодавчим кроком є приведення національного криміналь-

ного законодавства України у повну відповідність до вимог Римського статуту Міжнародного кримінального суду для забезпечення справедливого, необхідного і невідворотного покарання осіб, які вчиняють міжнародні злочини.

Ключові слова: кримінальне судочинство, війна, мир, міжнародні злочини, злочини проти миру і безпеки людства, воєнні злочини, злочини проти людства, геноцид, Міжнародний військовий трибунал.

Nalutsyshyn V.V., Nalutsyshyn V.V., Nalutsyshyn R.V. Classification of international crimes.

The article examines the problems associated with the classification of international crimes. It is stated that in the doctrine of international law, international crimes are understood as the most serious and dangerous violations of the principles and norms of international law which encroach on the global interests of humanity and pose a threat to international peace and security. The author analyses the classification of international crimes provided for in the statutes of the Nuremberg and Tokyo International Military Tribunals, the Geneva Conventions, the United Nations documents, the Rome Statute, and case law. It is noted that the list of international crimes is only approximate, since it will constantly change as international law develops.

Today, in our opinion, the corpus delicti of international crimes are most fully presented in the Rome Statute of the International Criminal Court of 1998. They include: genocide; crimes against humanity; war crimes; aggression. It is noted that, in addition to inhuman acts (murder, extermination, enslavement, exile and other cruelties committed against civilians before or during war) and persecution of a human group (for political, racial or religious reasons), the list of crimes against humanity also includes torture, sexual crimes, enforced disappearance of persons and apartheid when committed as part of a widespread or systematic attack against any civilians.

It is noted that the full-scale russian armed aggression is accompanied by the commission of numerous international crimes on the territory of Ukraine which have no statute of limitations. The author emphasises that the main discrepancy between national legislation and generally recognised corpus delicti of international crimes in international criminal law is the absence of criminalisation of crimes against humanity and the absence of the institution of command responsibility (chief of command). It is concluded that the main legislative step is to bring the national criminal legislation of Ukraine into full compliance with the requirements of the Rome Statute of the International Criminal Court to ensure fair, necessary and inevitable punishment of persons who commit international crimes.

Key words: criminal justice, war, peace, international crimes, crimes against peace and security of mankind, war crimes, crimes against humanity, genocide, International Military Tribunal.

Постановка проблеми. Численні воєнні конфлікти як міжнародного, так і неміжнародного характеру, боротьба за економічне панування забирають життя великої кількості людей, створюють загрозу мирному співіснуванню держав, народів, націй, посягають на нормальний перебіг міжнародних відносин. Безпрецедентне зростання злочинів, що завдають шкоди не лише окремим індивідам, а й більшій частині інтересів багатьох держав, є характерною рисою сучасності. За період повномасштабного вторгнення росії на територію України було зареєстровано близько 143 тисячі воєнних злочинів. У середньому кожен день українські правоохоронні органи фіксують 200-300 нових злочинів [1].

Звіти міжнародних організацій і національних правозахисних органів засвідчують численні випадки скоєння російськими окупантами потенційних міжнародних злочинів, що підпадає під юрисдикцію Римського статуту, в країні. Насамперед, йдеться про обстріли цивільних районів, позасудові страти, насильницькі зникнення, катування, сексуальне насильство та переміщення цивільного населення тощо. В сучасних умовах завданням органів кримінальної юстиції є документування фактів, збір доказів, та розслідуванням воєнних злочинів, скоєних в Україні. Крім цього, надзвичайно нагальною потребою є приведення положень законодавства України про кримінальну відповідальність у відповідність з вимогами міжнародного кримінального права і позитивною практикою його імплементації у національні правові системи.

Метою дослідження є здійснення всеохоплюючого аналізу та класифікації міжнародних злочинів, як найтяжчих, суспільно небезпечних протиправних діянь, що порушують основоположні норми міжнародного права, зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства, посягають на міжнародний правопорядок у цілому.

Стан опрацювання проблематики. Вагомий внесок у розробку концепції міжнародного злочину, їх системи, а також проблем, пов'язаних із застосуванням відповідальності за ці діяння, здійснено багатьма вітчизняними науковцями. Серед них: А.В. Андрушко, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, М.М. Гнатовський, М.П. Куцевич, О.К. Марін, Є.Л. Стрельцов та інші. Однак питання класифікації міжнародних злочинів та відповідальності за них є доволі складним і потребує більш різноаспектного та глибокого вивчення.

Виклад основного матеріалу. У доктрині міжнародного права міжнародні злочини розуміють як найтяжчі та найнебезпечніші порушення принципів і норм міжнародного права, що посягають глобальні інтереси людства і становлять загрозу міжнародному миру і безпеці.

Через підвищену небезпеку і специфіку складів міжнародних злочинів відповідальність за їх вчинення в сучасний період покладається як на державу загалом, так і на осіб, винних у скоєнні конкретних діянь із реалізації злочинної політики: державних посадовців або осіб, які фактично діяли від імені держави, аж до покладення міжнародної кримінальної відповідальності. Тому міжнародне кримінальне право регулює як питання кодифікації міжнародних злочинів, так і проблеми міжнародної кримінальної юрисдикції щодо їх вчинення.

Під *міжнародним злочином* ми розуміємо винне діяння, що посягає на міжнародну безпеку, світовий правопорядок і його окремі сфери, визнане в результаті узгодження волевиявлень суверенних держав протиправним, таким, що підлягає кримінальному покаранню. Остаточно сформульованої системи міжнародних злочинів до теперішнього моменту немає. Міжнародне кримінальне право перебуває в процесі розвитку. Водночас у міжнародних документах певна класифікація злочинів є.

Вперше класифікація міжнародних злочинів містилася в Статуті та Вироку Нюрнберзького трибуналу 1945 р. За вказаними актами міжнародні злочини поділяються на три групи: 1) злочини проти миру; 2) воєнні злочини; 3) злочини проти людяності. Стаття 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу до злочинів проти миру відносить планування, підготовку, розв'язування або ведення агресивної війни чи війни на порушення міжнародного договору, угоди або гарантії, а також участь у спільному плані або змові з метою вчинення будь-якої з перерахованих вище дій [2].

Воєнні злочини за Статутом Нюрнберзького трибуналу – це злочинні порушення законів і звичаїв війни, а саме: вбивство, катування, захоплення в рабство та насильницьке переміщення для інших цілей цивільного населення на окупованій території; вбивство і катування військовополонених та осіб, які перебувають у морі; вбивство заручників; розграбування державної та приватної власності, безглузде руйнування міст і сіл; спустошення, не виправдане воєнною необхідністю, та інші злочини [2].

Злочини проти людяності, як третя група міжнародних злочинів за Статутом Нюрнберзького трибуналу, включають в себе вбивства, винищення, поневолення, депортацію та інші звірства, скоєні проти цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів з метою вчинення або у зв'язку зі скоєнням будь-якого злочину, що підлягає юрисдикції трибуналу, незалежно від того, були ці діяння порушенням внутрішнього, національного права країни, де їх було скоєно, чи ні [2]. Конвенція 1968 р. про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства змінила назву третьої групи міжнародних злочинів, передбачених у Статуті Нюрнберзького трибуналу, зі «злочинів проти людяності» на «злочини проти людства». Перелік цих злочинів був уточнений, розширений і включав такі злочини: вигнання шляхом збройного нападу або окупації; нелюдські дії, що є результатом політики апартеїду; злочин геноциду, як він визначений у Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., навіть якщо ці дії не являють собою порушення національного законодавства тієї держави, в якій вони були вчинені [3].

Надалі система міжнародних злочинів у рамках міждержавного співробітництва була підтверджена, конкретизована та розширена в численних міжнародно-правових актах, ухвалених згодом. Значну роль у цьому відношенні відіграли чотири Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи до них 1977 р.; Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р.; Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р.; проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 р. та інші.

Дещо інша класифікації міжнародних злочинів запропонована Комісією міжнародного права ООН у проекті проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 р. Зокрема до особливої частини вказаного Кодексу було включено п'ять груп міжнародних злочинів: 1) агресія;

2) геноцид; 3) злочини проти людяності; 4) злочини проти співробітників ООН і пов'язаного з нею персоналу і 5) воєнні злочини [4].

На сьогодні склади міжнародних злочинів, на наш погляд, найповніше представлені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. (ст.ст. 5–8) [5]. До них належать: геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; агресія.

Геноцид. Юридичне поняття геноциду дано в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р. [6]. Згідно з нею під геноцидом розуміють такі дії, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: убивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для такої групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її знищення. Геноцид як міжнародний злочин включено до предметної юрисдикції міжнародних трибуналів ad hoc і Міжнародного кримінального суду. За вчинення геноциду, згідно зі ст. 77 Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд може застосувати до особи, яка визнана винною у скоєнні такого злочину, одне із покарань: позбавлення волі на строк, що не перевищує 30 років; довічне позбавлення волі тільки у випадках, коли злочин має безпосередньо тяжкий характер злочину та у зв'язку з індивідуальними обставинами особи, визнаної винною у його скоєнні. Крім цього, замість позбавлення волі Суд може призначити: штраф; конфіскацію доходів, майна та активів, які пов'язані зі злочинною діяльністю особи, але без шкоди для прав інших осіб [5].

Так, 9 січня 1997 року Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТР) розпочав розгляд однієї з найважливіших справ у міжнародному праві: Обвинувач проти Жана-Поля Акаєсу. Під час геноциду в Руанді 1994 року Жан-Поль Акаєсу працював мером Таби, міста, в якому тисячі тутсі постійно зазнавали зґвалтувань, тортур і вбивств. Унаслідок геноциду тутсі загинуло близько одного мільйона людей і щонайменше 250 тисяч жінок зазнали зґвалтування. Спочатку Акаєсу висунули обвинувачення за 12 пунктами, включно з геноцидом. 2 вересня 1998 року МТР визнав Акаєсу винним за дев'ятьма пунктами в геноциді, прямому і публічному підбурюванні до вчинення геноциду і злочинів проти людяності у зв'язку зі винищенням, убивствами, тортурами, зґвалтуваннями та іншими нелюдськими актами.

Злочини проти людяності. Термін «злочини проти людяності» вперше був використаний на міжнародному рівні в Декларації Франції, Великобританії та Росії, ухваленої 29 травня 1915 р. для опису злочинів, скоєних проти вірмен османським урядом [7]. За Статутом Нюрнберзького Міжнародного трибуналу злочини проти людяності було виділено в особливу категорію міжнародних злочинів. Зокрема, у п. «с» ст. 6 Статуту розрізняли два види злочинів проти людяності: 1) нелюдські діяння (вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни); 2) переслідування людської групи (з політичних, расових або релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу) [2].

У рішенні Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії у справі «Prosecutor v. Drazen Erdemovic» міститься визначення злочинів проти людяності: «Злочини проти людяності є кричущими актами насильства, які завдають удару по найголовнішому, що є в людини: її життю, свободі, здоров'ю, добробуту та гідності» [8].

У рішенні Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди під час характеристики цього злочину вказується, з одного боку, на нелюдські за своїм характером і природою акти, що завдають сильних страждань, тяжких тілесних ушкоджень, серйозної шкоди психічному і фізичному здоров'ю, а з іншого - на спрямованість зазначених актів, скоєних як частина широкомасштабних або систематичних нападів на цивільне населення з національних, політичних, етнічних, расових або релігійних мотивів [9].

Група міжнародних злочинів проти людяності також еволюціонувала в бік розширення своїх криміноутворюючих ознак, результатом чого стало створення та юридичне закріплення завершеної моделі злочинів проти людяності в Римському статуті Міжнародного кримінального суду від 1998 р. Згідно з Римським статутом до переліку злочинів проти людяності включено також катування, злочини сексуального характеру, насильницьке зникнення людей та апартеїд, коли їх вчиняють у рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб [5]. Під апартеїдом за змістом документа розуміють «нелюдські дії, що вчиняються в контексті інституціоналізованого режиму систематичного пригноблення і панування однієї расової групи

над іншою расовою групою та вчиняються з метою збереження такого режиму». Злочини проти людяності можуть переслідуватись на національному рівні в тому разі, якщо держави реалізували відповідні відсилочні норми у національному законодавстві або просто передбачили відповідні склади злочину.

Воєнні злочини. Ці міжнародні злочини полягають в порушенні законів і звичаїв війни. Згідно зі Статутом Нюрнберзького трибуналу до них віднесено: вбивства, катування і викрадення в рабство або з іншою метою цивільного населення окупованої території; вбивства або катування військовополонених або осіб, які перебували в морі; вбивства заручників; пограбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст або сіл; розорення, не виправдане воєнною необхідністю, та ін. Багато в чому склад воєнних злочинів було конкретизовано (відповідно до Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткових протоколів до них 1977 р.), Статутів Міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc і Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Виходячи з приписів норм міжнародного кримінального права та рішень міжнародних трибуналів ad hoc відзначаємо, що для кваліфікації скоєного як воєнного злочину необхідно встановити «контекстуальний зв'язок» вчиненого діяння зі збройним конфліктом. Згідно з рішенням у справі Prosecutor v. D. Kordic and M. Cerkez, будь-який, навіть «найстрашніший», «загальнокримінальний» злочин може бути кваліфіковано як воєнний злочин тільки в разі встановлення «очевидного зв'язку» скоєного злочину з фактично існуючим збройним конфліктом [10].

Злочин агресії. Агресія – найтяжчий міжнародний злочин, який загалом можна визначити як порушення імперативного принципу незастосування сили і погрози силою. Проблема визначення складу цього злочину сягає своїм корінням на сотню років назад, оскільки історично питання про заборону застосування збройної сили як засобу для розв'язання конфлікту порушувалося в міжнародній практиці ще з початку XX ст.

У Статуті Нюрнберзького трибуналу немає визначення агресії, проте він передбачає склад злочинів проти миру, до яких віднесено: планування; підготовку; розв'язування та ведення агресивної війни або війни в порушення міжнародних договорів, угод або запевнень або участь у спільному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з вищевказаних дій. Згодом визначення агресії було дано в Резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН 1974 р., де її розуміють як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН» (ст. 1). Там же перераховані дії, які можуть бути кваліфіковані Радою Безпеки ООН як акт агресії (ст. 3), це: 1) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави; 2) напад на збройні сили іншої держави; 3) бомбардування території держави; 4) блокада портів і берегів держави; 5) застосування збройних сил на території іншої держави в порушення угоди про перебування; 6) засилання державою або від її імені збройних банд і формувань; 7) надання території для вчинення зазначених актів.

У Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. агресію названо серед міжнародних злочинів, підсудних цьому міжнародному органу. Визначення ж агресії цей Статут не дає.

Свою позицію щодо необхідності належної кримінально-правової охорони міжнародного миру і безпеки людства від злочину геноциду, злочину агресії, злочинів проти людяності та воєнних злочинів Україна чітко продемонструвала, підписавши і ратифікувавши Римський статут та визнавши двома заявами Верховної Ради України юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Відтак, основним законодавчим кроком щодо імплементації Римського статуту має бути внесення змін до національного кримінального законодавства в частині забезпечення криміналізації усіх діянь, що передбачені у цьому Статуті, безвідносно того, чи становить таке законодавство єдиний кодифікований законодавчий акт (яким є КК України), чи включає низку самостійних нормативно-правових актів.

Основна розбіжність між національним законодавством та загальновизнаними складами міжнародних злочинів в міжнародному кримінальному праві полягає у відсутності криміналізації злочину проти людяності та відсутності інституту командної відповідальності (chief of command). Певною мірою це знижує ефективність кримінального переслідування з боку України, проте не виключає можливості об'єднання зусиль з іноземними органами системи кримінальної юстиції.

Варто врахувати, також, що: український кримінальний кодекс не пристосований до конструкцій кримінального міжнародного права, що спричиняє проблеми для українських прокурорів у правильній класифікації міжнародних злочинів (наприклад, воєнні злочини можуть класифікува-

тися як тероризм); відсутній досвід роботи з міжнародними злочинами до 2014 року; не внесені зміни до інших законів щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права, що перешкоджає притягненню винних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності; наявна плутанина у рішеннях українського суду, і все це не допомагає створити чітку картину намагань України протидіяти російській агресії.

Висновки. Таким чином, перелік міжнародних злочинів є лише приблизним, оскільки він постійно змінюватиметься в міру розвитку міжнародного права. У науці міжнародного права злочини проти людяності та воєнні злочини часто об'єднують у ширшу групу злочинів проти безпеки людства. На наш погляд, це пов'язано з тим, що незалежно від того, чи вчиняють такі злочини в мирний чи воєнний час, наслідки їх вчинення обмежують щонайменше умови безпечного існування людської спільноти. На сьогодні склади міжнародних злочинів, на наш погляд, найповніше представлені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. До них належать: геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; агресія.

Першочерговим завданням є приведення національного кримінального законодавства України у повну відповідність до вимог Римського статуту Міжнародного кримінального суду для забезпечення справедливого покарання за злочинні діяння російських військових на території України на рівні національного законодавства. Зокрема, виникла потреба в законодавчому закріплені злочинів проти людяності в розділі XX Особливої частини Кримінального кодексу України з метою ефективної протидії вчиненню кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. МКС розглядає верхівку айсберга: у Гаазі пройшла конференція з розслідувань Україною міжнародних злочинів. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3929322-v-ukraini-za-tisacu-dniv-vijni-zafiksuvali-ponad-140-tisac-voennih-zlociniv.html (дата звернення: 23.11.2024 року).
2. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950___140950 (дата звернення: 05.11.2024 року).
3. Конвенція про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства. URL: https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/245/87/pdf/nr024587.pdf (дата звернення: 05.11.2024 року).
4. Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/ english/draft_articles/7_4_1996.pdf (дата звернення: 07.11.2024 року).
5. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: чинне законодавство: Офіц. переклад. Київ: Алерта, 2022. 68 с.
6. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Укладена 09.12.1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 05.11.2024 року).
7. Спільна декларація Франції, Великобританії та Росії (1915 р.). URL: https://www.armenian-genocide.org/index.html (дата звернення: 05.11.2024 року).
8. Prosecutor v. Drazen Erdemovic. Case № IT-96-22-T. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1997/en/20274 (дата звернення: 05.11.2024 року).
9. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Case ICTR-97-23-S. Para. 578. URL: https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/ictr/1998/en/19275 (дата звернення: 05.11.2024 року).
10. Prosecutor v. D. Kordic and M. Cerkez. Case № IT-95-14/2-T 26 February 2001. URL: https://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/en/kor-tj010226e.pdf (дата звернення: 05.11.2024 року).

УДК 343.28/.29
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.47

ПРИМИРЕННЯ ВИННОГО З ПОТЕРПІЛИМ ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: МАТЕРІАЛЬНИЙ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Панкратова К.О.,
викладач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету
ORCID: 0000-0002-6915-9736
e-mail: ksenya.pankratova.93@ukr.net

Єна І.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету
ORCID: 0000-0002-7757-8076
e-mail: ena-irina@ukr.net

Панкратова К.О., Єна І.В. Примирення винного з потерпілим як підстава звільнення від кримінальної відповідальності: матеріальний та процесуальний аспекти.

На підставі аналізу положень національного законодавства визначено сутність та встановлено особливості інституту примирення винного з потерпілим як підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Узагальнено умови, дотримання яких є необхідним для звільнення, а саме: вчинення особою кримінального правопорушення вперше; вчинення особою кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину; примирення винного з потерпілим від кримінального правопорушення; відшкодування особою завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Встановлено, що під примиренням винного з потерпілим слід розуміти таку поведінку осіб, метою якої є урегулювання кримінально-правового конфлікту та досягнення позитивного результату, що встановлюється угодою про примирення.

Визначено, що примирення підозрюваного, обвинуваченого з потерпілим – це правовий інститут, що спрямований на гуманізацію кримінальної юстиції, забезпечення захисту прав потерпілої сторони та реалізацію принципу справедливості.

Основними характеристиками примирення у процесуальному аспекті є: добровільність; відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; звільнення від кримінальної відповідальності.

Окреслено проблеми, які виникають у практиці застосування інституту примирення, серед яких: недостатня обізнаність сторін про можливість примирення, укладання угоди про примирення та її правові наслідки; недостатня мотивація до виправлення підозрюваного, обвинуваченого і уникнення в майбутньому вчинення кримінальних правопорушень; зловживання правом на примирення.

Крім того, авторами акцентується увага на необхідності підвищення рівня правової освіти громадян щодо інституту примирення; запровадження обов'язкової участі професійних медіаторів у складних випадках; уточнення законодавства та закріплення обов'язку відшкодувати шкоду потерпілому до моменту затвердження угоди про примирення судом.

На підставі дослідження було зроблено висновки, що за своєю сутністю примирення винного з потерпілим є комплексним інститутом кримінального та кримінального процесуального права. Для його ефективного застосування необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу та забезпечувати належну реалізацію процесуальних гарантій.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, примирення винного з потерпілим, посткримінальна поведінка, відшкодування збитків, усунення шкоди, кримінально-правовий компроміс, угода про примирення.

Pankratova K.O., Yena I.V. Reconciliation of the guilty party with the victim as a basis for exemption from criminal liability: material and procedural aspects.

Based on the analysis of the provisions of national legislation, the essence and features of the institution of reconciliation between the guilty and the victim as a basis for exemption from criminal liability were determined. The conditions that must be met for release are summarized, namely: a person commits a criminal offense for the first time; a person who has committed a criminal misdemeanor or a negligent non-serious crime; reconciliation between the perpetrator and the victim of a criminal offense; compensation for the losses caused by the person or elimination of the damage caused.

It has been established that reconciliation between the perpetrator and the victim should be understood as the behavior of individuals whose purpose is to resolve the criminal-legal conflict and achieve a positive result, which is established by the reconciliation agreement.

It has been determined that reconciliation between a suspect, an accused and a victim is a legal institution aimed at humanizing criminal justice, ensuring the protection of the rights of the injured party, and implementing the principle of justice.

The main characteristics of reconciliation in the procedural aspect are: voluntariness; compensation for damage caused by a criminal offense; exemption from criminal liability.

The problems that arise in the practice of applying the institution of reconciliation are outlined, including: insufficient awareness of the parties about the possibility of reconciliation, the conclusion of a reconciliation agreement and its legal consequences; insufficient motivation to correct the suspect, the accused and avoid committing criminal offenses in the future; abuse of the right to reconciliation.

In addition, the authors emphasize the need to increase the level of legal education of citizens regarding the institution of reconciliation; introduce mandatory participation of professional mediators in complex cases; clarify the legislation and establish the obligation to compensate the victim until the court approves the reconciliation agreement.

Based on the research, it was concluded that, by its nature, reconciliation between the guilty and the victim is a complex institution of criminal and criminal procedural law. For its effective application, it is necessary to improve the regulatory framework and ensure the proper implementation of procedural guarantees.

Key words: exemption from criminal liability, reconciliation of the guilty with the victim, post-criminal behavior, compensation for damages, damage removal, criminal-legal compromise, reconciliation agreement.

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі України (далі – КК України) регламентовано і визначено підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності. Однією із них є інститут примирення винного з потерпілим, що визначає умови, за наявності яких особа, що вчинила кримінальне правопорушення, може підлягати звільненню від кримінальної відповідальності.

Однак, на сьогодні особливої уваги потребують проблеми практичної реалізації даної підстави звільнення від кримінальної відповідальності, оскільки інститут примирення винного з потерпілим вважається одним із способів досягнення завдань кримінального судочинства.

Метою статті є дослідження на основі положень кримінального та кримінального процесуального законодавства особливостей інституту примирення винного з потерпілим як підстави звільнення від кримінальної відповідальності та проблем практичної реалізації.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження особливостей інституту примирення винного з потерпілим знаходиться в колі дослідницьких інтересів науковців-фахівців як у галузі кримінального права, так і кримінального процесуального. У науці кримінального права дослідженню актуальних питань реалізації зазначеного інституту присвятили свої наукові праці такі науковці, як Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, О.О. Дудоров, А.О. Ісраєлян, Ж.В. Мандриченко, А.А. Музика, В.В. Навроцька, І.З. Сень, Н.Д. Слотвінська, Н.А. Федорович, А.М. Ященко та ін.

Законодавчі та практичні питання процедури досягання кримінального процесуального компромісу та укладання угоди про примирення досліджувались такими вченими-процесуалістами, як Л.М. Лобойко, І.В. Гловюк, В.Г. Лукашевич, С.М. Туркот, Г.О. Усатий, Г.Ю. Саєнко, Я.Ю. Ко-

нюшенко, Л.Д. Удалова, А.П. Макаров, В.А. Шкелебей, О.О. Леляк, І.О. Кісліцина та ін. Але єдиної думки щодо доцільності існування такого інституту немає і досі.

Виклад основного матеріалу. Матеріальний аспект сутності примиренням винного з потерпілим як підстави звільнення від кримінальної відповідальності регламентований у ст. 46 КК України [1]. Так, особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Відповідно із змісту ст. 46 КК України випливає наявність вичерпного переліку умов, дотримання яких є необхідним для такого звільнення, зокрема:

1) вчинення особою кримінального правопорушення вперше. Вчинення кримінального правопорушення вперше передбачає наступні випадки:

– особа раніше не вчиняла кримінальних правопорушень;

– раніше вчинене кримінальне правопорушення втратило правове значення (за вчинене кримінальне правопорушення особа звільнена від кримінальної відповідальності; за вчинене кримінальне правопорушення особа, засуджена без призначення покарання або із звільненням від покарання; особа відбула покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність якого усунута законом; за вчинене кримінальне правопорушення у особи погашена або знята судимість; особу було реабілітовано; в діях особи має місце ідеальна сукупність (вчинення одним діянням кількох кримінальних правопорушень) [2, с. 66];

2) вчинення особою кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину. Проте із цього правила є винятки, оскільки не можуть бути звільнені від відповідальності особи, які вчинили: корупційні кримінальні правопорушення; кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, якщо керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

3) примирення винного з потерпілим від кримінального правопорушення. Відповідно до положень Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 р. № 12, під примирення винної особи з потерпілим (потерпілими) належить розуміти акт прощення її ним (ними) в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів [3].

Важливим аспектом є встановлення добровільності сторін щодо примирення, щоб виключити можливі прояви тиску стосовно прийняття такого рішення. Тому примиренням є така поведінка осіб, метою якої є урегулювання кримінально-правового конфлікту та досягнення позитивного результату, що встановлюється угодою про примирення;

4) відшкодування особою, яка вчинила кримінального правопорушення, завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Як зазначає А. О. Ісраєлян, ключовими характеристиками відшкодування збитків або усунення шкоди як підстави звільнення є:

– добровільність;
– ініціатива може виходити від будь-якого суб'єкта примирення;
– можливість відшкодування збитків або усунення шкоди третіми особами, при згоді на це суб'єктів примирення;
– потерпілий сам визначає обсяг відшкодування або взагалі може відмовитись від будь-якого відшкодування;
– у разі незадоволення потерпілої особи щодо розміру та способу відшкодування збитків або усунення шкоди звільнення неможливе;
– до моменту винесення рішення щодо звільнення від кримінальної відповідальності мають бути задоволені вимоги потерпілого;
– суд не в праві відмовити у звільненні з причини невідповідності розміру або способу відшкодування наслідкам кримінального правопорушення, якщо потерпілий задоволений відшкодованими збитками або усуненою шкодою [2, с. 118-119].

Також необхідним є встановлення проблем практичної реалізації даної підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Так, процесуальний механізм реалізації згаданих вище кримінально-правових положень визначений у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України).

Примирення підозрюваного, обвинуваченого з потерпілим – це правовий інститут, що спрямований на гуманізацію кримінальної юстиції, забезпечення захисту прав потерпілої сторони та реалізацію принципу справедливості. У межах кримінального процесу цей механізм сприяє вирішенню конфлікту між сторонами та мінімізації негативних наслідків вчиненого кримінального правопорушення. Дослідження процесуального аспекту примирення дозволяє глибше зрозуміти його роль у правозастосовній практиці.

І, перш за все, слід констатувати популярність такої медіаційної процедури, як примирення. Про це свідчать статистичні дані. Так, у 2023 році кількість осіб, стосовно яких місцеві загальні суди закрили матеріали кримінального провадження, становила 18,2 тис. Зокрема, провадження закрито у зв'язку з примиренням винного з потерпілим щодо 4,4 тис. осіб або 24,5% [4].

Цей інститут на теренах України відомий ще з часів Київської Русі.

Перші сучасні програми примирення потерпілого і правопорушника з'явилися і були законодавчо закріплені в кінці 70-х рр. у США. Далі ці положення були запозичені європейськими країнами, першою з яких стала Великобританія.

Сьогодні цей інститут успішно працює в Німеччині, Франції, Австрії тощо. Поштовхом для його швидкого становлення та розвитку стало Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про місце жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 р., згідно з яким країни ЄС зобов'язались поширювати посередництво в кримінальних справах та забезпечувати прийняття до розгляду будь-якої угоди між потерпілим та правопорушником, досягнутої в процесі посередництва. Згодом, 25 жовтня 2012 року була прийнята Директива Європейського Парламенту та Ради, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, яка замінила рамкове рішення Ради від 2001 року. В ній велику увагу приділено наданню послуги відновного правосуддя, включаючи, посередництво між постраждалим і правопорушником, яке визнається корисними для постраждалої особи.

Але, при цьому, акцентується увага на необхідності посилення гарантій для запобігання вторинній і повторній віктимізації, залякуванню та помсті потерпілому. Тому такі послуги повинні, в першу чергу, враховувати інтереси та потреби постраждалої особи, відшкодовуючи завдану постраждалій особі шкоду та уникаючи подальшої шкоди [5].

Основними характеристиками примирення є наступні.

По-перше, добровільність. Згідно ч. 1 ст. 5 Закону України «Про медіацію», одним із принципів медіаційного процесу, який може здійснюватись в рамках кримінального провадження, є добровільність. Участь у медіації є добровільним волевиявленням учасників медіації. Ніхто не може бути примушений до врегулювання конфлікту (спору) шляхом проведення медіації [6].

Схожі положення містяться і в КПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК України, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Але на практиці питання перевірки добровільності укладання угоди залишаються актуальними. Пропонуємо включити до КПК України гарантії перевірки добровільності примирення. Наприклад, організовувати конфіденційні консультації потерпілих із незалежними юристами чи психологами. Це допоможе вирішити іншу проблему, коли потерпілі можуть погодитися на примирення під тиском, навіть якщо це не відповідає їх інтересам.

По-друге, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Законодавець у ст.ст. 471, 472 КПК України, визначаючи зміст угоди про примирення, закріпив положення, відповідно до якого обов'язково повинно бути встановлено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, визначено строк її відшкодування чи встановлено перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення.

По-третє, звільнення від кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 46 КК України, особа … може бути звільнена від кримінальної відповідальності у разі примирення з потерпілим та відшкодування завданих збитків.

Інститут примирення винного з потерпілим має значний потенціал, але слід констатувати, що у практиці його застосування виникають певні проблеми, деякі з них ми вважаємо за необхідне окреслити.

Перше на що треба звернути увагу, це недостатня обізнаність сторін про можливість примирення, укладання угоди про примирення та її правові наслідки.

Згідно з ч. 7. ст. 469 КПК України, слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. Але на практиці непоодинокими є випадки, коли таке роз'яснення має формальний характер. Тому учасники кримінального провадження не розуміють дійсної суті та наслідків примирення, вважають його результати недостатньо авторитетними та юридично зобов'язуючими.

Вирішувати цю проблему треба комплексно. Вважаємо, що функцію інформування може взяти на себе адвокат, який згідно ч. 1 ст. 469 КПК України може активно долучатись до процесу формування домовленості стосовно угоди про примирення. Важливим є підвищення рівня правової освіти громадян щодо інституту примирення. Найефективнішим, на нашу думку, є запровадження обов'язкової участі професійних медіаторів[1] у складних випадках. На жаль, сьогодні відсутня системна практика залучення кваліфікованих медіаторів у процес примирення.

Також певною проблемою примирення у кримінальному провадженні є недостатня мотивація до виправлення підозрюваного, обвинуваченого і уникнення в майбутньому вчинення кримінальних правопорушень. Оскільки укладання угоди про примирення часто сприймається як спосіб припинення кримінальної відповідальності, без реального прагнення виправити наслідки неправомірних діянь. Крім того, після примирення та закриття провадження відсутні гарантії, що обвинувачений дотримується зобов'язань, взятих на себе.

Звідси випливає ще одне проблемне питання – зловживання правом на примирення.

Його вирішення вбачаємо в уточненні законодавства та закріпленні обов'язку відшкодувати шкоду потерпілому до моменту затвердження угоди про примирення судом. Угоди, укладені без виконання цієї умови, не повинні визнаватися дійсними.

Висновки. Враховуючи наведене, вважаємо, що примирення винного з потерпілим є важливим комплексним інститутом кримінального та кримінального процесуального права, інструментом гуманізації кримінальної юстиції, що дозволяє вирішити конфлікт між сторонами та сприяти відновленню справедливості.

Водночас, для ефективного застосування цього інституту необхідно вдосконалювати нормативно-правову базу та забезпечувати належну реалізацію процесуальних гарантій, що сприятиме підвищенню ефективності кримінального судочинства та захисту прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
2. Ісраєлян А.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: дис. … д-ра філософії за спец. 081 Право. Одеса, 2022. 202 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/16084.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 р. № 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text.
4. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. URL: efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf.

[1] Згідно з п.2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію», медіатор – спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію.

5. Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів від 25.10.2012 р. URL: https://jurfem.com.ua/dyrektuva-2012-29-eu-ukr-mova/.
6. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

УДК 343.213
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.48

ПРИНЦИП FAVOR REI В АМЕРИКАНСЬКІЙ СУДОВІЙ ДОКТРИНІ VOID-FOR-VAGUENESS (НЕДІЙСНОСТІ У ЗВЯЗКУ З НЕЗРОЗУМІЛІСТЮ) ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Панченко Н.М.,
аспірантка відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Панченко Н.М. Принцип favor rei в американській судовій доктрині void-for-vagueness (недійсності у зв'язку з незрозумілістю) та доцільність його запозичення у кримінальне право України.

У статті охарактеризовано особливості прояву принципу favor rei в американській судовій доктрині void-for-vagueness (недійсності у зв'язку з незрозумілістю). Констатовано, що відповідний принцип, попри відсутність його закріплення в законодавстві України, широко використовується судами, зокрема й судами кримінальної юрисдикції, під час правозастосування. Дослідження вказаного принципу дозволило дійти таких основних висновків. Принцип *favor rei* має кримінальну процесуальну та кримінально-правову природу та може застосовуватися судами під час тлумачення кримінально-правових норм у разі, якщо у невизначеність кримінально-правового припису не дозволяє обрати правильний результат тлумачення у конкретному випадку. Вказаний принцип може застосовуватися під час тлумачення кримінального законодавства України з огляду на вимогу передбачуваності кримінального закону, яка випливає з практики Європейського суду з прав людини, що означає зрозумілість для адресата суті кримінально-правового припису. Тлумачення судами України кримінально-правових приписів з використанням принципу *favor rei* є своєрідною гарантією для обвинуваченого, що в разі незрозумілості кримінально-правового припису, який може бути застосований до нього, суд вибере в цьому разі такий варіант тлумачення, який буде найбільш сприятливим для обвинуваченого. Принцип *favor rei* має бути важливим у процесі правозастосування з огляду на те, що обвинувачений повинен бути переконаний, що суд не буде виправляти огріхи законодавця під час застосування норм права, тобто не буде ставити себе на місце законодавця. Принцип *favor rei* може зробити тлумачення кримінального закону більш передбачуваним, оскільки суть цього принципу полягає в тому, що у разі, коли з закону однаково випливають кілька варіантів тлумачення, однак істотних правових аргументів на користь вибору одного з них немає, то слід обирати той результат тлумачення, який є більш сприятливим, тобто найбільш передбачуваним для обвинуваченого.

Ключові слова: судове тлумачення, результат судового тлумачення, найбільш сприятливий для обвинуваченого результат тлумачення, правова визначеність, кримінальний закон, кримінально-правовий припис, кримінальне правопорушення, передбачуваність, принципи кримінального права, застосування кримінально-правових норм.

Panchenko N.M. The principle of favor rei in the American judicial doctrine void-for-vagueness (invalidity due to incomprehensibility) and the expediency of its borrowing in the criminal law of Ukraine.

The article describes the peculiarities of the manifestation of the favor rei principle in the American judicial doctrine of void-for-vagueness (invalidity due to incomprehensibility). It is stated that the corresponding principle, despite the absence of its consolidation in the legislation of Ukraine, is widely

used by courts, including courts of criminal jurisdiction, during enforcement. The study of this principle allowed us to come to such basic conclusions. The principle of favor rei has a criminal procedural and criminal law nature and can be applied by courts when interpreting criminal law norms if, in the uncertainty of the criminal law prescription, it does not allow choosing the correct interpretation result in a particular case. This principle can be applied during the interpretation of the criminal legislation of Ukraine in view of the requirement of predictability of the criminal law, which follows from the practice of the European Court of Human Rights, which means clarity for the addressee of the essence of the criminal law prescription. The interpretation by the courts of Ukraine of criminal law prescriptions using the favor rei principle is a kind of guarantee for the accused that in case of incomprehensibility of the criminal law prescription that can be applied to him, the court will choose in this case the interpretation option that will be most favorable for the accused. The principle of favor rei should be important in the process of law enforcement, given that the accused must be convinced that the court will not correct the flaws of the legislator when applying the norms of law, that is, it will not put itself in the place of the legislator. The principle of favor rei can make the interpretation of the criminal law more predictable, since the essence of this principle is that in the case when several interpretations follow from the law equally, but there are no significant legal arguments in favor of choosing one of them, one should choose the interpretation result that is more favorable, that is, the most predictable for the accused.

Key words: judicial interpretation, result of judicial interpretation, the most favorable result for the accused interpretation, legal certainty, criminal law, criminal law prescription, criminal offense, predictability, principles of criminal law, application of criminal law norms.

Постановка проблеми. Вирішення питання про подолання правової невизначеності у Кримінальному кодексі України (далі – КК) можливе як з використанням внутрішнього резерву, так і шляхом запозичення передового зарубіжного досвіду. При цьому останній компонент є особливо актуальним з огляду на необхідність вдосконалення шляхів подолання невизначеності конкретних статей КК під час правозастосування в Україні у світлі міжнародних стандартів та практики Європейського суду з прав людини. Одним із ефективних механізмів подолання невизначеності є вироблений в американській судовій доктрині *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю) принцип *favor rei*, основні постулати якого, на нашу думку, доцільно запозичити у практику правозастосування у галузі кримінального права в Україні.

Мета дослідження полягає у характеристиці принципу *favor rei* в американській судовій доктрині *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю).

Стан опрацювання проблематики. Проблему реалізації принципу *favor rei* в американській судовій доктрині void-for-vagueness (недійсності у зв'язку з незрозумілістю) розробляли як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, серед яких виокремимо науковий доробок Д. Дріпс, О.О. Дудоров, Джон К. Джеффріс, З.А. Загиней-Заболотенко, О.О. Кваша, Ж. Кох, В.О. Навроцький, Г.З. Остапенко, М.А. Рубащенко, М.І. Хавронюк, Г.З. Яремко та інших дослідників, окремі з яких зачіпали у своїх працях основні постулати принципу favor rei в американській судовій доктрині void-for-vagueness (недійсності у зв'язку з незрозумілістю).

Виклад основного матеріалу. На підставі Шостої поправки до Конституції США, відповідно до якої у всіх випадках кримінального переслідування обвинувачений має право на інформування про характер та підстави обвинувачення [1], американські суди сформулювали доктрину *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю), яка передбачає, що надмірно незрозумілий припис не підлягає застосуванню. Відповідно вимога визначеності закону порушується у випадку, коли кримінальний закон не надає «середній людині» (a person of ordinary intelligence) [2] належного попередження (*fair warning*) про те, що відповідні діяння заборонені цим законом [3, с. 111]. Верховний Суд США з цього приводу відзначав, що від жодної людини не можна вимагати вгадувати зміст закону під загрозою позбавлення життя, свободи чи власності. Кожен має право знати, що саме держава вимагає або забороняє в цьому законі [4]. Водночас слід мати на увазі, що критерій зрозумілості кримінального закону «середній людині» не слід розуміти буквально. Адже джерелом відомостей про те, що означають невизначені терміни того чи іншого статуту, можуть виступати не лише інші законодавчі акти, але й таке джерело, яке навряд чи буде доступним для розуміння без звернення до професійного юриста, як загальне право [5].

Таким чином, першою вимогою застосування доктрини *void-for-vagueness* (недійсності у зв'язку з незрозумілістю) є вимога «належного попередження», яке не є абсолютною, а залежить

не лише від формулювання закону, а й від характеристик адресата, властивостей заборони та конкретної ситуації заявника. Так, при визначенні того, чи є невизначеним формулювання кримінального закону, слід ураховувати, наскільки явно зловмисною була поведінка заявника [6] та чи не була його заява про невизначеність спробою недобросовісно ухилитися від застосування закону до нього [7, п. 53]. Окрім того, згідно з правовою позицією Верховного Суду США деяка невизначеність тексту може бути компенсована у разі, якщо встановлена заборона передбачає умисне вчинення діяння [8].

Друга вимога у правозастосуванні США, яка випливає з вимоги визначеності закону, стосується того, що неприпустимо застосовувати кримінальний закон у свавільний чи вибірковий спосіб. Верховний Суд США стверджує, що закон не покладає жодних обмежень на розсуд судді або присяжних, оскільки не закріплює жодних «правових стандартів» [9]. При цьому мова може йти як про розсуд судді чи присяжного (зокрема щодо визнання того, що саме є злочинним чи незлочинним) [9], так і про розсуд поліцейських органів. Одночасно Суд не акцентує увагу на тому, що саме незрозуміло адресатам з відповідної заборони [10]. Проте і вказана вимога не є абсолютною. Закон може бути визнано неконституційним у зв'язку з недоглядом законодавця, який не встановив необхідних меж для правозастосувача [11]. Водночас, не може бути неконституційною невизначеність, пов'язана з особливістю сфери, яка регулюється [12] або випливає з того, що більш визначена термінологія зробить утрудненим застосування закону [10].

Звертаємо увагу й на те, що у практиці Верховного Суду США специфічним способом подолання невизначеності закону є тлумачення цього закону найбільш вигідним для обвинуваченого способом відповідно до принципу *favor rei*. Цей принцип може закономірно випливати з розуміння суміжного принципу правозастосування in dubio pro reo (всі сумніви – на користь обвинуваченого), який, на думку Конституційного Суду України, є елементом принципу презумпції невинуватості та згідно з яким при оцінюванні доказів усі сумніви щодо вини особи тлумачаться на користь її невинуватості [13].

Верховний Суд США сформулював кілька правил використання принципу *favor rei* у правозастосуванні: 1) цей принцип повинен застосовуватися насамкінець процесу тлумачення, а не на його початку; 2) цей принцип повинен застосовуватися в тому разі, коли конфлікт різних варіантів тлумачення не може бути вирішений іншим способом [14, p. 267–268]; 3) цей принцип може застосовуватися тоді, коли суд має «розумні сумніви» навіть після того, як звернувся до тексту та структури закону, до його історії та мети [15].

Принцип *favor rei* закріплено у ч. 2 ст. 22 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, відповідно до якої «у випадку двозначності, визначення тлумачиться на користь особи, стосовно якої здійснюється розслідування, кримінальне переслідування або яку визнано винною» [16]. В.Е. Шабас, канадський науковець у сфері міжнародного кримінального права, відзначає, що вказане положення було закріплено в цьому Статуті, враховуючи, насамперед, його природу як певного компромісу, що об'єднав принципи континентальної та англосаксонської правових сімей, а також намір блокувати поширювальне тлумачення норм міжнародного кримінального права суддями Міжнародного трибуналу по колишній Югославії [17, с. 94, 97].

Слід зазначити, що принцип *favor rei* використовувався міжнародними трибуналами до закріплення його в Римському статуті МКС. Так, у вироку у справі прокурор проти Акайєсу Міжнародний трибунал по Руанді, здійснюючи інтерпретацію ознак геноциду, передбачених, зокрема, в Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього, використовуючи принцип *favor rei*, відщначив, що при тлумаченні поняття «вбивство» слід використовувати більш лояльне до обвинуваченого тлумачення [18]. Після прийняття Римського статуту МКС принцип *favor rei* також використовувався міжнародними трибуналами. Так, Міжнародний трибунал по колишній Югославії, здійснюючи інтерпретацію поняття «винищення» як злочину проти людяності (ст. 7 Римського статуту МКС) у вироку у справі прокурор проти Крстича, дійшов висновку, що під винищенням частини населення можна розуміти як такі дії, які не вимагають масштабності щодо знищення всього чи практично всього населення країни. Водночас, з огляду на те, що таке тлумачення є спірним, трибунал з урахуванням принципу *favor rei* дійшов висновку, що винищення частини населення слід розуміти як винищення частини населення, істотної по чисельності [19].

Слід відзначити, що принцип *favor rei* широко використовується у судовій практиці як Верховного Суду, так і Конституційного Суду України. Вказаний принцип застосовувався й під час

тлумачення норм кримінального законодавства України. Наприклад, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 02.02.2023 у справі № 735/1121/20 звернула увагу на недостатній визначеності формулювання ч. 2 ст. 49 КК, що зумовлює дослідницьке розуміння змісту правової норми і вирішення питання – розглянути наведені в третьому реченні загальні рядки як: 1) такі, що беззастережно застосовуються замість передбачених у ч. 1 ст. 49 КК диференційованих строків у всіх випадках ухилення особи від досудового розслідування або суду і наступного з'явлення її із зізнанням або затримання; 2) альтернативні, тобто такі, що не виключають застосування диференційованих рядків і замінюють їх лише в окремих випадках. При цьому ВП ВС звернула увагу на те, що наведені два можливі підходи до співвідношення диференційованих і загальних строків давності зумовлюють два варіанти конкретизації кримінально-правового змісту ч. 2 ст. 49 КК. У першому варіанті терміни, передбачені ч. 1 цієї статті, безумовно нівелюються в разі ухилення підозрюваного, обвинуваченого від суду або розслідування, і така особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності виключно після спливу 5 років з дня вчинення кримінального проступку і 15 років – злочину. Другий варіант передбачає пріоритетність вибору того різновиду строків, який є сприятливішим для особи під час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. При цьому ВП ВС звернула увагу на те, що другий варіант передбачає пріоритетність вибору того різновиду строків, який є сприятливішим для особи під час вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності.

Взявши за основу положення про те, що реалізація принципу гуманізму під час тлумачення і застосування конкретного положення закону про кримінальну відповідальність здійснюється за правилом: якщо відповідне положення містить елемент невизначеності і вона не може бути усунута з урахуванням інших конкретних чи загальних положень, таке положення має застосовуватись за найбільш сприятливим для особи варіантом з усіх можливих, ВП ВС висновувала, що у разі ухилення від досудового розслідування або суд особа підлягає звільненню від кримінальної відповідальності або покарання за давністю після спливу диференційованого рядка, передбаченого частиною першої статті 49 КК, подовженого на період ухилення [20].

Таким чином, у цьому прикладі тлумачення ВП ВС положення кримінального законодавства України, а саме ч. 2 ст. 49 КК, було повною мірою використано принцип *favor rei*, що є повною мірою обґрунтованим, оскільки зумовлено невизначеністю формулювань відповідних положень кримінального законодавства України.

Висновки. Ураховуючи викладене, доходимо таких висновків:

– принцип *favor rei* має кримінальну процесуальну та кримінально-правову природу та може застосовуватися судами під час тлумачення кримінально-правових норм у разі, якщо у невизначеність кримінально-правового припису не дозволяє обрати правильний результат тлумачення у конкретному випадку;

– вказаний принцип може застосовуватися під час тлумачення кримінального законодавства України з огляду на вимогу передбачуваності кримінального закону, яка випливає з практики Європейського суду з прав людини, що означає зрозумілість для адресата суті кримінально-правового припису. Тлумачення судами України кримінально-правових приписів з використанням принципу *favor rei* є своєрідною гарантією для обвинуваченого, що в разі незрозумілості кримінально-правового припису, який може бути застосований до нього, суд вибере в цьому разі такий варіант тлумачення, який буде найбільш сприятливим для обвинуваченого;

– принцип *favor rei* має бути важливим у процесі правозастосування з огляду на те, що обвинувачений повинен бути переконаний, що суд не буде виправляти огріхи законодавця під час застосування норм права, тобто не буде ставити себе на місце законодавця. Водночас застосування судом принципу *favor rei* у випадку, коли положення кримінального законодавства є невизначеним, буде слугувати подоланням недоліків, які закладені у кримінально-правовій нормі, застосуванням найбільш сприятливого результату тлумачення до обвинуваченого. Водночас така невизначеність не повинна залишитися поза увагою законодавця. Але в будь-якому разі суд не може замінити законодавця та виправити відповідні недоліки кримінально-правових приписів;

– принцип *favor rei* може зробити тлумачення кримінального закону більш передбачуваним, оскільки суть цього принципу полягає в тому, що у разі, коли з закону однаково випливають кілька варіантів тлумачення, однак істотних правових аргументів на користь вибору одного з них немає, то слід обирати той результат тлумачення, який є більш сприятливим, тобто найбільш передбачуваним для обвинуваченого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: http://surl.li/urhegm (дата звернення: 14.12.2024).
2. Chike B. Okosa. The Joseph Nwobike case, the void for vagueness doctrine and clarifying an otherwise unexplored jurisprudence. *African Journal of Criminal Law and Jurisprudence (AFJCLJ)*. 2022. № 7. С. 110–119.
3. United States v. Harriss, 347 U.S. 612 (1954). Argued October 19, 1953. U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/ccjysw (дата звернення: 14.12.2024).
4. Lanzetta v. New Jersey, 306 U.S. 451 (1939). U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/wmqxxc (дата звернення: 14.12.2024).
5. Connally v. General Construction Co., 269 U.S. 385 (1926). Argued November 30, December 1, 1925. U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/nhrkke (дата звернення: 14.12.2024).
6. Hygrade Provision Co., Inc. v. Sherman, 266 U.S. 497 (1925). Argued November 20, 21, 1924: U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/rjfxpr (дата звернення: 14.12.2024).
7. LaFave W., Scott A. Criminal Law. St. Pau. URL: http://surl.li/rjfxpr (дата звернення: 14.12.2024).
8. United States v. National Dairy Products Corp., 372 U.S. 29 (1963). Argued March 21, 1962: U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/iylcyl (дата звернення: 14.12.2024).
9. Giaccio v. Pennsylvania, 382 U.S. 399 (1966). Argued December 6, 1965: U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/zuflbu (дата звернення: 14.12.2024).
10. Kolender v. Lawson. Argued November 8, 1982: U.S. Supreme Court. http://surl.li/csrhac (дата звернення: 14.12.2024).
11. United States v. Evans, 333 U.S. 483 (1948). Argued February 3, 1948: U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/jbyhmr (дата звернення: 14.12.2024).
12. United States v. Petrillo, 332 U.S. 1 (1947). Argued May 5-6, 1947: U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/vrdoff (дата звернення: 14.12.2024).
13. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26.02.2019 № 1-р/2019. URL: http://surl.li/brdydl (дата звернення: 14.12.2024).
14. Scalia A., Garner B.A. Reading Law: The Interpretation of Legal Texts. St. Paul: Thomson/West, 2012. 577 p.
15. Moskal v. United States, 498 U.S. 103 (1990). Argued Oct. 1, 1990: U.S. Supreme Court. URL: http://surl.li/nwyehg (дата звернення: 14.12.2024).
16. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: http://surl.li/kjwass (дата звернення: 14.12.2024).
17. Schabas W.A. An Introduction to the International Criminal Court. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 481 p.
18. Вирок Міжнародного трибуналу по Руанді у справі Prosecutor v. Akayesu від 02.09.1998 № ICTR-96-4. URL: http://surl.li/siobtt (дата звернення: 14.12.2024).
19. Вирок Міжнародного трибуналу по колишній Югославії у справі Prosecutor v. Krstić від 02.08.2001 № IT-98-33-T. URL: http://surl.li/lxqsse (дата звернення: 14.12.2024).
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.02.2023 у справі № 735/1121/20. URL: http://surl.li/hgnibe (дата звернення: 14.12.2024).

УДК 34.343.265.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.49

ЗАСТОСУВАННЯ ДОДАТКОВИХ ПОКАРАНЬ У РАЗІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ОСНОВНОГО ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ (АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН)

Парасюк Н.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7489-9181
e-mail: natalo4ka78@ukr.net

Парасюк Н.М. Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням (аналіз законодавчих змін).

У статті проведено аналіз новел законодавчого регулювання застосування додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням та обґрунтовано напрями удосконалення кримінального законодавства. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних корупцією» від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX проведено редагування статей КК України, що вийшли за рамки кримінально-правової концепції застосування умовного засудження при узгодженні судом угоди про визнання винуватості за корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення пов'язане з корупцією та змінили загалом кримінально-правову природу штрафу як основного та додаткового покарання. Застосування такого широкого законодавчого редагування не могло базуватися на порядку застосування цього виду покарання виключно при звільненні від відбування покарання з випробування за вчинення лише окремої групи кримінальних правопорушень, бо не враховано специфіки призначення цього виду покарання за інші діяння. Зроблено висновок, що норми, які передбачено частинами 1 та 2 ст. 77 КК України співвідносяться як загальна та спеціальна норми. Запропоновано, якщо санкція статті за вчинення корупційного кримінального правопорушення або кримінального правопорушення пов'язаного з корупцією передбачає додаткове обов'язкове покарання у виді штрафу, то при визначенні його розміру суд не може вийти за її межі та перейти до застосування абз. 2 ч. 3 ст. 53 КК України. Встановлено нераціональність застосування конфіскації майна при звільненні від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією при застосуванні ч. 3 ст. 77 КК України. Запропоновано передбачити у ч. 2 ст. 77 КК України призначити за вказаних у ній умов спеціальну конфіскацію замість конфіскації майна.

Ключові слова: покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, штраф, конфіскація майна, спеціальна конфіскація.

Parasiuk N. Application of additional penalties in case of release from serving the main sentence with probation (analysis of legislative changes).

The article analyzes the novelties of the legislative regulation of the application of additional punishments upon release from serving a sentence with probation and substantiates the directions for improving the criminal legislation. The Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Code of Criminal Procedure of Ukraine on Improving the Regulation of Plea Agreements in Criminal Proceedings on Corruption Criminal Offenses and Corruption-Related Criminal Offenses» No. 4033-IX of October 29, 2024, amended the articles of the Criminal Code of Ukraine which went

beyond which went beyond the scope of the criminal-law concept of the application of a conditional sentence when the court agreed on a plea agreement for a corruption criminal offense or a criminal offense related to corruption and changed the general criminal-law nature of the fine as the main and additional punishment. The application of such a broad legislative wording could not be based solely on the procedure for applying this type of punishment when exempting from serving a sentence of probation for committing only a separate group of criminal offenses, since the specifics of imposing this type of punishment for other acts are not taken into account. The author concludes that the provisions of Parts 1 and 2 of Article 77 of the Criminal Code of Ukraine correlate as general and special provisions. It is proposed that if the sanction of an article for committing a corruption criminal offense or a corruption-related criminal offense provides for an additional mandatory punishment in the form of a fine, then when determining its amount, the court cannot go beyond it and proceed to the application of paragraph 2 of Part 3 of Article 53 of the Criminal Code of Ukraine. The author establishes that it is irrational to apply confiscation of property upon release from serving a sentence of probation for corruption criminal offenses or criminal offenses related to corruption in the application of subpara Part 2 of Art. 77 of the Criminal Code of Ukraine. It is proposed to provide in Part 2 of Art. 77 of the Criminal Code of Ukraine for a special confiscation instead of confiscation of property under the conditions specified therein.

Key words: punishment, probation, corruption criminal offense, corruption-related criminal offense, fine, confiscation of property, special confiscation.

Постановка проблеми. Звільнення від відбування покарання з випробуванням як одна із форм реалізації кримінальної відповідальності, є заходом кримінально-правового характеру, застосування якого належить до дискреційних повноважень суду. Таким чином, поряд із призначенням покарання, суд також в праві вирішити питання про його реальне відбування чи звільнення від покарання або його відбування. У ст. 75 КК України відсутня законодавча заборона щодо неможливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, що, своєю чергою, створює необґрунтовані необмежені можливості для суддівського угляду [1, с. 471]. Передумовою для звільнення від відбування покарання з випробуванням є врахування та оцінка конкретних обставин справи, ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного, обставин, що впливають на покарання. Суд має прийти до висновку, що виправлення засудженого є можливим без реального відбування покарання. Цьому кореспондує обов'язок засудженого протягом установленого іспитового строку остаточно довести позитивні зміни, що відбулися в його особистості, переосмислення свого протиправного вчинку та формування стійкого наміру надалі утриматися від порушення кримінально-протиправних заборон.

Дискреційні повноваження суду в контексті розглядуваного заходу кримінально-правового характеру є обмежені законодавчою вказівкою про звільнення виключно від основного виду покарання, що передбачено ст. 77 КК України. Звільнення від призначеного судом додаткового покарання за ст. 75 КК України не допускається [2]. В цьому контексті мова може йти виключного про його не призначення.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних корупцією» від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX (далі – Закон України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX) [3] стаття 77 КК України була викладена у новій редакції. Цей закон набрав чинності з 01 листопада 2024 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти звільнення від відбування покарання з випробуванням досліджували В.М. Бурдін, О.П. Горох, О.О. Книженко, Є.О. Письменський, Ю.А. Пономаренко, В.М. Трубником, П.В. Хряпінський, Н.М. Ярмиш та інші. Однак, з урахуванням законодавчого редагування кримінально-правової природи звільнення від відбування покарання з випробуванням виникає необхідність провести аналіз нових законодавчих положень щодо реалізації у процесі цього такого заходу як застосування додаткових покарань.

Метою дослідження є аналіз нового законодавчого регулювання застосування додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням та на підставі цього визначення напрямів удосконалення кримінального законодавства.

Виклад основних положень. Якщо поглянути на текст ст. 77 КК України у ретроспективі, то з'ясується що з часу набрання чинності КК України вона була змінена лише одним Законом України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX. Первинна редакціє цієї статті містила лише одну частину, яка передбачала, що у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Законом України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX ця частина не була змінена.

Стаття 77 КК України була доповнена частиною 2, відповідно до якої у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням внаслідок засудження на підставі угоди про визнання винуватості за корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, та за умови узгодження сторонами угоди додаткового покарання, може бути також призначене додаткове покарання у виді конфіскації майна. Розробники цього законопроекту визначили його мету як вдосконалення національного законодавства в частині положень, які визначають укладення угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних корупцією [4]. Вочевидь, що справжній контекст цього акту – це прискорення механізму досудового розслідування у вказаній категорій кримінальних проваджень, а також усунення різнотлумачення можливості застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційного кримінального правопорушення та кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Кримінально-правові норми, які передбачено частинами 1 та 2 ст. 77 КК України, слід застосовувати за правилами конкуренції загальної та спеціальної норми. У процесі граматичного тлумачення тексту ч. 2 ст. 77 КК України звертає на себе увагу сполучник «також». Якщо сторони при укладенні угоди про визнання винуватості за корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення пов'язане з корупцією узгоджують додаткове покарання, то ним може бути штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна. Тоді, як конфіскація майна як додатковий вид покарання не може застосовувати у всіх інших випадках звільнення від відбування покарання з випробуванням. Обидві кримінально-правові норми містять вказівку на судову дискрецію.

Призначення додаткових покарань при звільненні від відбування покарання з випробуванням має узгоджуватися із нормами, які передбачають правила призначення покарання. Законом України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX змінено правила призначення покарання у виді штрафу. Законодавча дефініція штрафу (ч. 1 ст. 53 КК України) тепер встановлює можливість його призначення незалежно від передбачення штрафу у санкції статті Особливої частини КК України. З огляду на новизну цієї диспозиції втрачає актуальність роз'яснення, яке подано у абз. 5 п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення кримінального покарання» від 24.10.2003 № 7, який передбачає, зокрема, що при звільненні з випробуванням від відбування основного покарання суд відповідно до ст. 77 КК України може призначити додаткове покарання у виді штрафу (за умови, що він передбачений санкцією закону, за яким засуджується особа) [2].

Загальна норма про призначення додаткового покарання у виді штрафу тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України залишилася без змін. Частину 3 ст. 53 КК України було доповнено новим абзацом, тобто нормою-винятком, про можливість призначення додаткового покарання у виді штрафу у разі, коли воно не передбачено у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. Сферою поширення цього винятку є здійснення кримінально-правового впливу на осіб, які визнані винними у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. При цьому відсутні законодавчі обмеження щодо форм реалізації кримінальної відповідальності, у процесі яких це правило діє. Це може бути як призначення покарання з реальним його відбуванням, так і осуд особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, але звільняється від його відбування з випробуванням. Вочевидь, що неправильним буде твердження про те, що, оскільки, у ч. 2 ст. 77 КК України йдеться прямо про призначення штрафу як додаткового покарання при звільненні від відбування покарання з випробуванням, то функціональне призначення абз. 2 ч. 3 ст. 53 КК України є виключно ця форма реалізації кримінальної відповідальності. Абз. 2 ч. 3 ст. 53 КК України передбачаються дві умови для призначення покарання у

виді штрафу як додаткового покарання, коли воно не зазначено у санкції статті Особливої частин КК України за вчинення корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, а саме: 1) затвердження судом угоди про визнання винуватості та 2) узгодження сторонами угоди додаткового покарання у виді штрафу.

Законодавець змінив критерії для визначення розміру штрафу за загальною нормою у ч. 2 ст. 53 КК України, залишивши лише вимогу про врахування судом майнового стану винного. Ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення не береться до уваги. Натомість, розмір штрафу у випадку затвердження угоди про визнання винуватості законодавчо диференційовано саме з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. За загальною нормою (ч. 2 ст. 53 КК України) розмір штрафу має визначатися в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Разом з тим, вищий розмір штрафу відповідно до нових змін тепер може визначатися не лише статтями Особливої частини КК України, тобто санкціями статей, а й іншими статтями кримінального закону. У випадку затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадження щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією залежно від ступеня тяжкості може бути узгоджено додаткове покарання у виді штрафу від ста двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до дванадцяти мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. На сьогодні у КК України жодна санкція статті не містить таких значних розмірів основного покарання у виді штрафу. Законодавець утворив надто велику різницю між розміром основного покарання у виді штрафу та додаткового покарання цього виду при застосуванні його відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 53 КК України. У зв'язку з цим пов'язана інша проблема. Законодавчо неврегульованими залишаються випадки, визначення розміру додаткового покарання у виді штрафу при звільненні від відбування покарання з випробуванням та затвердженні угоди про визнання винуватості за статтями про корупційні кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, які передбачають штраф як додаткове обов'язкове покарання у встановленому розмірі. Так, наприклад санкцією частини 2 ст. 369 КК України передбачено додаткове покарання у виді штрафу від п'ятисот до однієї тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Виникає запитання - в якому розмірі суд може призначати додаткове покарання у виді штрафу при укладенні угоди про визнання винуватості у випадку звільнення від відбування покарання з випробуванням за ч. 2 ст. 369 КК України?

Ю.А. Пономаренко залежно від ступня узагальнення нормативного матеріалу у кримінальному законі виділяє два рівні пеналізації – на рівні Загальної та Особливої частин КК України. Учений зазначає, що перший рівень є нормативною основою для здійснення другого рівня і в разі виявлення суперечностей між приписами Загальної та Особливої частин КК України щодо пеналізації застосуванню підлягають приписи Загальної частини [5, с. 312]. Запропоноване ученим правило орієнтовано саме на подолання колізій, тобто невідповідностей між текстовим та змістовним наповненням окремих структурних частин КК України, в результаті яких закріплені у них кримінально-правові норми суперечать між собою. Вочевидь, що не слід констатувати наявність колізії у описаному вище випадку щодо визначення розміру додаткового покарання у виді штрафу. Зважаючи на те, що у санкції ч. 2 ст. 369 КК України визначено розмір штрафу як додаткового обов'язкового виду покарання, то суд не може перейти до абз. 2 ч. 3 ст. 53 КК України, який адаптований під випадки, коли додаткове покарання у виді штрафу не передбачене у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України.

Відповідно до ч. 2 ст. 77 КК України суд може призначити за вказаних у нормі умов додаткове покарання у виді конфіскації майна. Кримінально-правова природа конфіскації майна визначена ст. 59 КК України, яка не зазнала змін у результаті прийняття Законом України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX. Суд зможе застосувати конфіскацію майна як додатковий вид покарання відповідно до ч. 2 ст. 77 КК України лише у випадках, якщо цей вид покарання спеціально передбачено у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. Інша альтернатива є недопустимою. Аналіз караності дозволяє визнати можливість призначити конфіскацію майна як додатковий вид покарання при звільненні від відбування покарання з випробуванням за умови затвердження судом угоди про визнання винуватості у таких випадках: 1) за корупційні кримінальні правопорушення – ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 262, ч.ч. 2, 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 331 КК України; 2) за кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією – ч. 3 ст. 365-2, ч.ч. 3, 4 ст. 368, ч. 368-3, ч. 4 ст. 368-4, ч.ч. 3, 4 ст. 369 КК України.

Щодо порядку застосування ч. 1 ст. 77 КК України судова практика йде шляхом застосування додаткового покарання у процесі звільнення від відбування покарання з випробуванням лише тоді, коли воно було призначене як додаткове до основного покарання. Постановляється судом вирок про звільнення від основного покарання за ст. 75 КК України і відповідно додаткове покарання підлягає реальному виконанню. Слід погодитися із Ю.А. Пономаренком, у тому, якщо суд не знаходить можливим в такій ситуації призначити додаткове покарання, то це не означає, що засуджений звільнений від нього [6, с. 72].

За даними Державної судової адміністрації у 2023 році за вироками, що набрали законної сили, засуджено 66,7 тис. осіб (у 2022 році – 49,7 тис. осіб) [7; 8]. У порівнянні з цією цифрою можна відзначити достатньо низький показник випадків призначення судами додаткових покарань [7; 8]:

– штраф як додаткове покарання у 2022 році було призначено судами 44 особам, у 2023 році – 70 особам:

– позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання у 2022 році – 1,2 тис. особам, у 2023 – 1,6 тис. осіб;

– позбавлення військового звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – у 2022 році – 43 особам, у 2023 році – 51 особі;

– щодо призначення додаткового покарання у виді конфіскації майна як додаткового покарання, то у 2023 році кількість засуджених осіб, яким було її призначено збільшилася на 71,5% і становила 1,5 тис осіб (у 2022 році – 897 осіб) [3].

У системі покарань додатковим покаранням відводиться роль допоміжного превентивного впливу на засудженого. До основного покарання може бути приєднане одне чи декілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених у КК України. Ставлення до додаткових покарань в науці кримінального права є неоднозначним. Так, Ш.Б. Давлатов пише, що «потреби в посиленні кримінально-правової репресії за рахунок якихось додаткових кар немає. Ця задача вирішується в межах основних покарань, тим більше, що діапазон такого посилення значно розширюється наявністю можливості застосування альтернативних покарань» [9, с. 160]. Н.В. Басалюк має іншу позицію щодо функціонального призначення додаткових покарань та зазначає, що в окремих випадках додаткове покарання може виконувати не лише допоміжну, але й компенсаційну функцію – суд може відмовитися від призначення більш суворого виду покарання при альтернативній санкції, натомість додати до м'якшого основного покарання одне або декілька додаткових покарань [4, с. 76]. Вочевидь, що описаний у статистичних показниках стан судочинства не завжди свідчить про те, що суди не вбачають доцільності використовувати потенціал додаткових покарань для досягнення мети основного покарання. Ситуація складається таким чином у зв'язку із передбаченими у кримінальному законі правилами призначення додаткових покарань, які визначено у санкції статті як додаткові факультативні, а також можливістю не призначати додаткове покарання відповідно до ч. 2 ст. 69 КК України тощо. Думається, що на законодавчому рівні потребують удосконалення підходи до визначення правил призначення додаткових покарань поряд із основними покараннями.

В контексті звільнення від відбування покарання з випробуванням додаткове покарання є засобом, який дисциплінує засудженого під час іспитового строку. Разом з тим, має бути досягнуто принципу домірності кримінально-правового впливу. Звільнення від відбування покарання з випробування не можна віднести до чисто заохочувальних заходів, оскільки його кримінально-правова природа передбачає поєднання заохочення та примусу. Примус визначається виконанням покладених на засудженого обов'язків та застосуванням додаткових покарань. Думається, що сутність додаткових покарань не пов'язується із посиленням кримінально-правового впливу, але визначається виконанням додаткової превентивної функції, зміст якої полягає у тому, щоб унеможливити використання засудженим свого попереднього становища для вчинення під час іспитового строку нового кримінального правопорушення. Призначення таких додаткових покарань, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу чину або кваліфікаційного класу якраз будуть цьому сприяти. Натомість надто дискусійним є призначення при звільненні від відбування покарання з випробуванням штрафу та конфіскації майна. Відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 53 КК України суд може призначити штраф у розмірі, що значно перевищує каральний вплив основного покарання цього виду. І в контексті звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією – цей захід виглядає як відкуплення від реального відбування покарання.

Щодо конфіскації майна Конституційний Суд України висловив позицію, відповідно до якої «Конституція України допускає конфіскацію майна як обмеження права власності, зокрема, що може застосовуватися виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. Однак можливість такого обмеження і його характер мають бути визначені законом не свавільно, а відповідно до Конституції України, у тому числі до встановленого нею принципу верховенства права і його вимоги – принципу домірності (пропорційності)» [11]. Після спливу іспитового строку, якщо засуджений виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального правопорушення, то він звільняється судом від призначеного йому покарання. Конфіскація є примусовим безоплатним вилученням майна у власність держави. Якщо ж конфіскація майна уже була виконана, то незважаючи на сприятливі результати виправного впливу, засуджений позбавляється своєї власності безповоротно.

З метою усунення негативних наслідків вчиненого корупційного кримінального правопорушення або кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, все ж більш раціональним буде передбачити у ч. 2 ст. 77 КК України спеціальну конфіскацію майна, предметом якої є майно, набуте внаслідок вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного Особливою частиною КК України. Спеціальна конфіскація має некаральний характер, метою застосування якої є припинення використання грошей та іншого майна, набутих унаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності, як цілі або засобу кримінально-протиправної діяльності [12].

Висновки. Аналіз новел Закону України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX показує нераціональність та розбалансованість запропонованих змін. Мета спрощення досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, не виправдовує застосування поверхневого підходу щодо зміни кримінально-правової природи штрафу як додаткового виду покарання та встановлення безповоротної конфіскації майна при звільненні від відбування покарання з випробування внаслідок засудження на підставі угоди про визнання винуватості, незалежно від наслідків виконання засудженим покладеного на нього обов'язку. Перспективним напрямом дослідження у цій сфері є застосування при звільненні від відбування покарання з випробуванням додаткових покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Парасюк Н.М. Звільнення від відбування покарання із випробуванням за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів: питання кримінально-правової доцільності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 471–474.
2. Про практику призначення кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text (дата звернення: 13.11.2024).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних корупцією: Закон України від 29 жовтня 2024 року № 4033-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4033-20#n6 (дата звернення: 13.11.2024).
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» / Верховна Рада України. URL: http://surl.li/wczled (дата звернення: 13.11.2024).
5. Пономаренко Ю.А. Пеналізація кримінально-правова. *Вісник Асоціації кримінального права*. 2016. № 2(7). С. 310–314.
6. Пономаренко Ю.А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.): науковий нарис [наук. ред. Ю.В. Баулін]. Харків: Прво, 2012. 80 с.
7. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році / Верховний Суд. URL: http://surl.li/ryzeue (дата звернення: 13.11.2024).

8. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році / Верховний Суд. URL: http://surl.li/rwchdh (дата звернення: 13.11.2024).
9. Давлатов Ш.Б. Особливості призначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Правова позиція*. 2019. № 4(25). С. 158–165.
10. Басалюк Н.В. Система покарань у кримінальному законодавстві України: дисертація на здобуття ступня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2023. 233 с.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Одінцової Олени Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу другого статті 471 Митного кодексу України від 21 липня 2021 року № 3-р(II)2021 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#n23 (дата звернення: 13.11.2024).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 Кримінального кодексу України (щодо спеціальної конфіскації) від 30 червня 2022 року № 1-р/2022 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text (дата звернення: 13.11.2024).

УДК 343.9 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.50

РЕАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА АВТОТРАНСПОРТНІ ПОРУШЕННЯ У СТАНІ СП'ЯНІННЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ[1]

Пироженко О.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
молодший науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-4739-1398
e-mail: pyrozhenko_os@ukr.net

Пироженко О.С. Реалізація адміністративної відповідальності за автотранспортні порушення у стані сп'яніння: кримінологічний аналіз.

Стаття присвячена проблематиці реалізації адміністративної відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння. Висловлюється теза про високий рівень дорожньо-транспортного травматизму внаслідок ДТП в Україні та низький рівень організації безпеки дорожнього руху. В якості однієї з причини такого стану аварійності на дорогах вказано на скоєння дорожньо-транспортних пригод у стані сп'яніння, що є наслідком низької культури вітчизняних водіїв та відчуття безкарності, оскільки такі правопорушення стають нормою, вони стали звичними.

Стверджується, що важливим аспектом успішної реалізації державної політики у сфері безпеки дорожнього руху є здатність вітчизняної судової системи виконувати покладені на неї завдання щодо забезпечення невідворотності настання відповідальності за вчинені автотранспортні правопорушення. Однак існує ряд факторів (детермінантів), які не дають можливості суду успішно реалізовувати покладені на них функції. Звертається увага на щорічне зростання навантаження на судову систему України. Збільшення вакантних посад через звільнення суддів негативно впливає на якість та кількість розглянутих справ, а також на загальну тривалість процесу в бік його затягування. Наведено статистичні дані, що свідчать про зростання кількості справ, які надходять у провадження суддів, що є підтвердженням першої тези. Наголошено на моральній застарілості чинного законодавства про адміністративну відповідальність та наявності значної кількості недоліків та прогалин, що вимагає негайного реагування. Підтримано позицію, що останнє суттєво сприяє корупції серед представників судової влади. Акцентовано на типових помилках працівників поліції при оформленні матеріалів справи про адміністративне правопорушення, які суттєво впливають на остаточне рішення суду, внаслідок якого ймовірно винна особа у керуванні транспортним засобом напідпитку взагалі уникає відповідальності. Наведено приклад розповсюдженого порушення, що допускається співробітниками поліції під час реалізації процедури притягнення водія до адміністративної відповідальності. Зроблено висновок про організаційні, нормативні та управлінські детермінанти, що спричиняють безкарність водії автотранспорту.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, дорожньо-транспортна пригода, правопорушення, адміністративна відповідальність, судова система.

[1] Стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

Pyrozhenko O.S. Implementation of administrative liability for motor vehicle violations in the state of intoxication: criminological analysis.

The article is devoted to the issues of implementation of administrative liability for driving a vehicle while intoxicated. The author makes a thesis that there is a high level of road traffic injuries as a result of road accidents in Ukraine and a low level of road safety. One of the reasons for this state of road accidents is the commission of road traffic accidents while intoxicated, which is a consequence of the low culture of domestic drivers and a sense of impunity, as such offences are becoming the norm and have become commonplace.

It is argued that an important aspect of successful implementation of the State policy in the field of road safety is the ability of the national judicial system to fulfil its tasks of ensuring the inevitability of liability for committed road traffic offences. However, there are a number of factors (determinants) which prevent the courts from successfully performing their functions. Attention is drawn to the annual increase in the workload of the judicial system of Ukraine. The increase in vacant positions due to the dismissal of judges has a negative impact on the quality and quantity of cases considered, as well as on the overall duration of the process in the direction of its delay. The author provides statistical data showing an increase in the number of cases submitted to judges, which confirms the first thesis. The author emphasises the obsolescence of the current legislation on administrative liability and the existence of a significant number of shortcomings and gaps which require immediate response. The author supports the position that the latter significantly contributes to corruption among representatives of the judiciary. The author emphasises the typical mistakes made by police officers in the preparation of administrative offence case files, which significantly affect the final court decision, and as a result, the allegedly guilty person in drunk driving escapes liability altogether. The author provides an example of a common violation committed by police officers in the course of the procedure for bringing a driver to administrative responsibility. The author makes a conclusion about the organisational, regulatory and managerial determinants which lead to impunity of motor vehicle drivers.

Key words: road safety, road traffic accident, offence, administrative liability, judicial system.

Постановка проблеми. Убезпечення дорожнього руху залишається одним із центральних елементів суспільного розвитку. Постійне зростання кількості використовуваних людьми транспортних засобів корелює зі збільшенням випадків дорожнього травматизму та смертності, що суттєво впливає на забезпечення охорони здоров'я населення. За даними ВООЗ, опублікованими у 2023 році, навіть попри зменшення у світі показника смертей внаслідок дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) до 1,19 млн осіб (станом на 2021 рік), дорожньо-транспортний травматизм посідає перше місце у структурі причин смертності у світі серед дітей та молоді віком 5–29 років, а також дванадцяте місце за значимістю причиною летальності людей [1, с. 4]. При цьому, в Україні рівень смертності та травматизму внаслідок ДТП є достатньо високим, а рівень організації безпеки дорожнього руху залишається вкрай низьким, про що неодноразово наголошувалося у звітах експертів міжнародних інституцій [2, с. 174] та у вітчизняних програмних документах уряду [3].

Однією з причин такого стану аварійності на території України є скоєння ДТП у нетверезому стані. Про низьку культуру вітчизняних водіїв, небажання останніх дотримуватися елементарних постулатів, не говорячи про обов'язок виконання усіх без виключення Правил дорожнього руху (далі – ПДР), зокрема «вжив алкогольні напої – не сідай за кермо» досить ґрунтовно висвітлили В.В. Голіна та С.С. Шрамко у своїй монографії «Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням» [4]. Так, дослідники акцентували увагу, що порушення ПДР, як прояв недисциплінованості, зовнішньої безконтрольності, відсутність внутрішніх гальм, відбуваються свідомо і, разом з тим, оскільки такі правопорушення стають нормою, вони стають звичними, тобто вчиняються систематично і безкарно. Саме безкарність – першопричина багатьох порушень ПДР [4, с. 98].

У цьому контексті важливим аспектом успішної реалізації державної політики у сфері безпеки дорожнього руху є власне здатність вітчизняної судової системи виконувати покладені на неї завдання щодо забезпечення невідворотності настання відповідальності за вчинені автотранспортні правопорушення (у т.ч. і скоєні у стані сп'яніння). Враховуючи наведене, важливу роль у запобіганні дорожньо-транспортного травматизму відіграє система правосуддя, яка на засадах верховенства права має забезпечувати кожному (і виному, і потерпілому) право на справедливий

суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання відповідальності за правопорушення на транспорті, вчинені в стані сп'яніння, в кримінологічному контексті були предметом дослідження таких науковців як В.С. Батиргареєва, М.Ю. Веселов, С.С. Вітвіцький, В.В. Голіна, Є.Ю. Жученко, А.В. Калініна, Р.М. Пилипів, К.О. Полтава, С.С. Шрамко та ін.

Втім, незважаючи на певну розгалуженість аналізованих вченими проблем відповідальності, зокрема адміністративної, за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, деякі питання її реалізації питання потребують додаткового вивчення. Зокрема, не приділено увагу окремим аспектам проблематики реалізації адміністративної відповідальності за керування автотранспортом на підпитку, що виникають через організаційні, нормативні та управлінські детермінанти, що впливають на функціонування вітчизняної судової системи.

Метою дослідження є кримінологічний аналіз сучасного стану реалізації адміністративної відповідальності за керування транспортними засобами у стані сп'яніння.

Виклад основного матеріалу. Запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху – це не просто застосування санкцій, передбачених Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) чи Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Це активний інтелектуальний, фізичний або змішаний вплив на чинники, які складають детермінаційний (причини й умови) ланцюг дорожньо-транспортних правопорушень, внаслідок якого відбувається поступове скорочення для потенційних правопорушників можливостей для вчинення будь-яких правопорушень [5, с. 233, 238]. Саме під час розгляду справи про адміністративне правопорушення по суті в суді загальної юрисдикції відбувається взаємодія особи, яка притягується до відповідальності за керування транспортним засобом на підпитку, та представниками Феміди, які, окрім сухого аналізу фактів, дослідження наявних доказів та забезпечення прав учасників процесу мають володіти дієвим інструментарієм впливу на правопорушника. Звичайно для цього слід враховувати індивідуальні якості особистості останнього, його ступінь вини, обставини скоєння правопорушення та інші фактори, які мають суттєве значення при визначенні міри відповідальності. Однак чи має вітчизняний суд такі можливості?

Спочатку слід акцентувати, що навантаження на судову систему щороку зростає. Так, згідно з даними проаналізованих статистичних звітів Державної судової адміністрації у 2023 р. на розгляд до загальних місцевих і апеляційних судів надійшло 959 тис. справ і матеріалів про адміністративні правопорушення, що на 24,2% більше, ніж у 2022 р. (727 тис.) [6]. Указана динаміка корелює і з конкретними даними щодо стану розгляду справ про порушення ПДР. Зокрема, збільшилася загальна кількість справ про порушення ПДР, які перебували у провадженні місцевих судів у 2023 р. – 370 тис. (статті 121–132-1 КУпАП). Це на 26,5% більше порівняно з 2022 р. (293 тис. справ) [6]. В контексті нашого дослідження слід вказати на зростання у 2023 р. кількості справ за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 130 КУпАП), які надійшли на розгляд місцевих судів (153 тис. справ), а також числа порушників, на яких накладено адміністративні стягнення – 115,3 тис. осіб (96 тис. осіб – у 2022 р.) [6].

Водночас, через зростання числа суддів, які звільняються з посад (у відставку, за власним бажанням чи з інших, передбачених законом підстав), значну тривалість конкурсних процедур виник гострий кадровий дефіцит у місцевих судах. Внаслідок збільшення кількості вакантних посад навантаження щодо розгляду судових справ перекладається на інших суддів, що здебільшого стає надмірним для тих суддів, які залишаються на посадах [7, с. 35–37]. Нагадаємо, що у процесуальних законах прописано ряд випадків необхідності негайного чи короткотермінового вжиття судом заходів для розгляду тих чи інших справ або матеріалів. У результаті, судді вимушено відкладаю розгляд справ по суті на тривалий час. Як наслідок, це суттєво впливає на якісні та кількісні показники розгляду судових справ. Треба відмітити, що певні процесуальні правила (зокрема, права учасника справи), елементарна фізична обмеженість людини (судді теж втомлюються), а також кмітливість окремих представників правничої спеціальності нерідко дають можливість особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, затягувати розгляд справи по суті та уникати

передбаченої КУпАП відповідальності через обмеженість строків накладення адміністративного стягнення. Указане безумовно породжує відчуття «безкарності», що відображається на поведінці учасників дорожнього руху в подальшому на автошляхах України.

Це стосується також і осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння. Тимчасовим рішенням вказаної проблеми стало прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху» № 1231-IX від 16.02.2021 р., яким внесено зміни до ст. 38 КУпАП, зокрема після частини п'ятої доповнено статтю новою частиною такого змісту: «Адміністративне стягнення за вчинення правопорушень, передбачених статтею 130 цього Кодексу, може бути накладено протягом одного року з дня його вчинення» [8]. Тобто, збільшення строку, протягом якого судом може бути накладено адміністративне стягнення на винну особу, з трьох місяців до одного року дає можливість судам приділити більше уваги якості матеріалів, які надходять від органів Національної поліції. І саме після вказаного вище слід перейти до іншої частини даної проблематики, а саме: нормативного регулювання відповідальності за керування автотранспортом напідпитку.

Питання адміністративної відповідальності за керування автотранспортом у стані сп'яніння, яка передбачена ст. 130 КУпАП [9], неодноразово підіймалася як науковцями [10], так і практиками [11]. Так, прийнятий у 1985 році КУпАП одностайно називають морально застарілим та таким, що потребує негайної заміни новою концептуальною ідеєю. Адже збереження значної кількості прогалин та недосконалостей у чинному Кодексі дуже ускладнює роботу правоохоронних та судових органів, які мають об'єктивно та неупереджено розібратися у кожному конкретному випадку порушення ПДР та, окрім притягнення винного до встановленої законодавством відповідальності, вжити відповідних заходів профілактики та реагування.

Згадані вище проблеми правового регулювання адміністративної відповідальності за ст. 130 КУпАП також грають на руку «нечесним суддям». Як стверджують юристи Фундації DE JURE, керування транспортом у стані сп'яніння є не лише надзвичайно небезпечним правопорушенням, але і потужним джерелом корупції. Здійснений ними у 2021 році аналіз судової практики доводить, що у багатьох випадках водії уникають відповідальності саме завдяки сумнівним діям суддів [12]. В якості підтвердження цієї тези зауважено, що тільки у поточному (2021 р. на момент публікації) Вищим антикорупційним судом ухвалено не менше чотирьох обвинувальних вироків відносно суддів, які за неправомірну вигоду допомагали водіям уникнути відповідальності за керування транспортним засобом у стані сп'яніння [12].

Таким чином, контроль громадянського суспільства за третьою гілкою влади в частині реалізації останньою своїх повноважень щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху (зокрема, за ст. 130 КУпАП), на наш погляд, сприятиме ефективній реалізації принципу невідворотності відповідальності, а публічний розголос – унеможливленню вжиття окремими громадянами «неправових» способів уникнення справедливої відплати за порушення чинного законодавства [13, с. 160].

Водночас існують й інші – об'єктивні – обставини, які впливають на кінцеве рішення суду, що не має наслідком притягнення особи до адміністративної відповідальності за керування автотранспортом у стані сп'яніння. Так, аналізуючи судову практику розгляду справ про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 130 КУпАП, зокрема, судові рішення, в яких провадження у справі були закриті з підстав відсутності події і складу адміністративного правопорушення, можемо зазначити, що у більшості випадків судді акцентують увагу на неналежному оформленні співробітниками поліції протоколів та недотримання процедури документування порушення. Також наявні порушення при складанні лікарями висновків щодо результатів медичного огляду осіб на стан сп'яніння [14].

Серед типових помилок при оформленні матеріалів справи про адміністративне правопорушення є долучення пошкоджених компакт-дисків з відеозаписами або носії, що не містять будь-яких записів або ж запис розпочинається, наприклад, у момент, коли працівник поліції складає адміністративний протокол щодо водія, що свідчить про неналежне фіксування події/факту вчинення правопорушення, адже відсутнє фіксування безпосереднього керування особою транспортним засобом та/або фіксування відмови водія від проходження огляду на стан сп'яніння [15].

Але найбільш кричущим, на нашу думку, є проста помилка поліцейського, який після зупинення транспортного засобу не повідомляє водію про причину такої дії та не обґрунтовує її на

підставі ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію». Так, відповідно до змісту згаданої статті в ній визначено вичерпний перелік ознак, на підставі яких поліцейський може зупиняти транспортні засоби, а також зазначено, що поліцейський зобов'язаний поінформувати водія про конкретну причину зупинення ним транспортного засобу з детальним описом підстави зупинки, визначеної у цій статті (ч. 3 ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію»[16]). Через відсутність доказів допущення порушення водієм будь-якого пункту ПДР, за які його слід було зупинити, всі наступні вимоги працівників поліції водій не зобов'язаний виконувати, а всі складені процесуальні документи відносно нього не можуть бути належними та допустимими доказами його вини у вчиненні ним адміністративного правопорушення – сухий вердикт Феміди. Аналіз судової практики Харківського апеляційного суду дозволив виявити ряд постанов (ухвалених влітку 2024 р.), в яких зафіксовано описане вище порушення чинного законодавства, яке покладено в основу рішення про скасування постанови суду першої інстанції та закриття провадження на підставі п. 1 ст. 247 КУпАП («відсутність події і складу адміністративного правопорушення») / див.: постанову Харківського апеляційного суду від 04.06.2024 р. у справі № 953/9163/23 [17]; постанову Харківського апеляційного суду від 17.07.2024 р. у справі № 643/1397/24 [18]; постанову Харківського апеляційного суду від 27.08.2024 р. у справі № 645/4722/23 [19]).

Висновки. На підставі вище викладеного можемо виокремити декілька типів факторів (детермінантів), внаслідок яких водії, ймовірно винні у керуванні транспортними засобами у стані сп'яніння, уникають адміністративної відповідальності за ст. 130 КУпАП:

- організаційні (завантаженість судової системи; кадровий «голод» в місцевих судах, що дає можливість процесуально затягувати розгляд справи по суті);
- нормативні (прогалини та недосконалості чинного законодавства; застарілість КУпАП);
- управлінські (якість підготовки особового складу Національної поліції; аналіз допущених помилок на підставі судових рішень та їх усунення у подальшій роботі).

Відсутність настання невідворотності відповідальності спричиняє виникнення у водії почуття безкарності, що, на наш погляд, суттєво впливає на рівень правової культури та правової свідомості водіїв в негативний бік. Адже нехтування забороною керування транспортним засобом у стані сп'яніння є нічим іншим як нехтуванням обов'язком або зневагою не лише до норм права, а й до норм суспільної моралі [10, с. 136].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Global status report on road safety 2023. Geneva: World Health Organization, 2023. 81 p. URL: https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/375016/9789240086517-eng.pdf?sequence=1.
2. Скрипа Є. Забезпечення безпеки дорожнього руху як складова частина забезпечення безпеки на автомобільному транспорті. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 174–178. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/33.pdf.
3. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360–2020-%D1%80#Text (дата звернення: 30.11.2024).
4. Голіна В.В., Шрамко С.С. Культурологія безпеки дорожнього руху в Україні: теорія та практика запобігання автотранспортним правопорушенням: монографія. Харків: Право, 2023. 184 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9789669986870 (електронне видання) (дата звернення: 30.11.2024).
5. Голіна В.В. Суб'єкт запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням: поняття, ознаки, класифікація, практичне значення. *Вісник Асоціації кримінального права України:* електрон. наук. вид. 2023. Вип. 2(20). С. 231–248. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.292342.
6. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/ userfiles/media/ new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_statistika_kriminal_2023.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
7. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні : Щорічна доповідь за 2023 рік. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2023_rik_pro_stan_zabezpechennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 30.11.2024).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху: Закон України від 16.02.2021 № 1231-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1231-20#Text (дата звернення: 30.11.2024).
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення: 25.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 30.11.2024).
10. Калініна А.В. Сучасні кримінологічні реалії запобігання керуванню транспортним засобом у стані сп'яніння. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 133–140. DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-107. URL: http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/ 310772.
11. Станіславів Орест. Хто має довести, що ти п'яним сів за кермо: поліція, суд? чи твоя совість? *Вечірня Одеса*. 2023. 18 трав. (№ 39-40). URL: https://vo.od.ua/rubrics/pravo-i-nalogi/49000.php (дата звернення: 30.11.2024).
12. Маселко Роман. Суддівська (без)відповідальність. Офіційний веб-портал: Фундація DE JURE. URL: https://dejure.foundation/suddicvska-bezvidpovidalnist/ (дата звернення: 30.11.2024).
13. Пироженко О.С. Формування безпечної мобільності: окремі аспекти впливу судової системи України. *Розвиток сталої мобільності: глобальні та локальні рішення:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 15 лист. 2024 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 158–161. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/items/6dc2362b-a235-47d3-97c1-5c87ba0d2337.
14. Судова практика розгляду справ за статтею 130 КУпАП. Дата публікації: 12.10.2023. URL: https://mg.zk.court.gov.ua/sud0706/pres-centr/general/1491564/ (дата звернення: 30.11.2024).
15. Помилки при складанні протоколів за ст.130 КпАП – узагальнення Вінницького апеляційного суду. Дата публікації: 23.02.2023. URL: https://zib.com.ua/ua/155001.html (дата звернення: 30.11.2024).
16. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Дата оновлення: 16.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 30.11.2024).
17. Постанова Харківського апеляційного суду від 04 червня 2024 р., судова справа № 953/9163/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119587599 (дата звернення: 30.11.2024).
18. Постанова Харківського апеляційного суду від 17 липня 2024 р., судова справа № 643/1397/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120502236 (дата звернення: 30.11.2024).
19. Постанова Харківського апеляційного суду від 27 серпня 2024 р., судова справа № 645/4722/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121282611 (дата звернення: 30.11.2024).

УДК 343.32(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.51

СУБ'ЄКТ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 111-1 КК УКРАЇНИ

Письменський Є.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»
ORCID: 0000-0001-7761-7103
e-mail: ye.pysmenskyy@gmail.com

Письменський Є.О. Суб'єкт колабораційної діяльності як елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України.

Стаття присвячена дослідженню суб'єкта колабораційної діяльності як елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Аналіз цього елемента покликаний виявити юридичні особливості суб'єкта колабораційної діяльності, що впливають на її кваліфікацію, а також визначають перспективи вдосконалення закону про кримінальну відповідальність. Констатується наявність низки проблем, що випливають із положень ст. 111-1 КК України, яка має недоліки у частині визначення суб'єкта цього складу кримінального правопорушення.

На основі доктринального тлумачення доводиться, що суб'єкт колабораційної діяльності належить до категорії спеціальних, а саме: це може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та є громадянином України.

Зі зверненням до прикладів із судової практики у статті послідовно розглядаються всі ознаки досліджуваного елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. У цьому контексті порушується питання щодо зниження віку настання кримінальної відповідальності для окремих проявів колабораційної діяльності, насамперед, у воєнній сфері. Наголошується, що додатковими приводами для сумнівів в осудності особи, яка вчинила колаборацйну діяльність, є фактори воєнного характеру, що здатні істотно руйнувати психіку людини. Розглядається ситуація вчинення колабораційної діяльності особою, яка перебувала у стані обмеженої осудності.

Робиться висновок, що можливість співучасті у вчиненні колабораційної діяльності може набувати поширених проявів (з огляду на характер такої діяльності, що передбачає взаємодію з представниками держави-агресора), і саме з цього питання у практиці кваліфікації колабораційної діяльності виникає чи не найбільше проблем. Установлено, що суб'єктом колабораційної діяльності, відповідно до ст. 111-1 КК України, є громадянин України, незважаючи на відсутність відповідного текстуального зазначення у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України. Однак такий стан законодавства потребує змін, щоб лише громадянин України міг вважатися суб'єктом колабораційної діяльності.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, фізична особа, осудність, вік настання кримінальної відповідальності, колаборацйна діяльність.

Pysmenskyy Ye.O. The offender as an element of a criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The article is devoted to the study of the subject of collaborative activity (criminal offender) as an element of a criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The analysis of this element is aimed at identifying the specific legal features of the offender of collaborative activity that affect its qualification and also determining the prospects for improving criminal law. It is noted that there are several problems arising from the provisions of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, which has flaws regarding the definition of the subject of this criminal offence.

Based on the doctrinal interpretation, it is proved that the offender of collaborative activity belongs to the category of special ones, namely, it may be a sane person who has reached the age of 16 and is a citizen of Ukraine.

Concerning examples from court practice, the article consecutively examines all the features of the studied element of the criminal offence under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. In this context, the issue of lowering the age of criminal liability for certain types of collaborative activities, primarily in the military sphere, is raised. It is emphasised that additional reasons for doubting the sanity of a person who has committed collaboration are military factors, which can have a significant destructive effect on the human psyche. The situation of committing collaborative activity by a person who was in a state of partial insanity is considered.

It is concluded that the possibility of complicity in the commission of collaborative activity may have widespread manifestations (given the nature of such activity, which is reflected in the interaction with the aggressor state representatives), and this is the most problematic aspect of the practice of qualifying collaborative activity. It is established that the offender of collaborative activity, by Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, is a citizen of Ukraine, despite the absence of a corresponding textual indication in Part 4 and Part 6 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. However, this legislative provision needs to be amended so that only a citizen of Ukraine can be considered a subject of collaborative activity.

Key words: criminal offence, corpus delicti of a criminal offence, criminal offender, special criminal offender, individual, sanity, age of criminal responsibility, collaborative activity.

Постановка проблеми. Суб'єкт є одним із обов'язкових елементів складу будь-якого кримінального правопорушення, що зумовлене простою та зрозумілою обставиною: жодне правопорушення неможливе без особи, яка його вчинила. Відсутність суб'єкта означає відсутність складу кримінального правопорушення, що своєю чергою виключає можливість настання кримінальної відповідальності. З позиції вчення про склад кримінального правопорушення його суб'єктом є особа, здатна нести кримінальну відповідальність у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. З усіх властивостей правопорушника закон виділяє ознаки, які свідчать про здатність такої особи нести кримінальну відповідальність.

Суб'єкт колабораційної діяльності – це один із елементів складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України (далі – КК), що потребує глибокого аналізу задля забезпечення ефективності практики протидії зазначеному діянню та зважаючи на потребу подальшого вдосконалення відповідної кримінально-правової норми.

Мета дослідження – проаналізувати ознаки суб'єкта колабораційної діяльності як окремого елемента складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, на цій основі виявити юридичні особливості, що впливають на кваліфікацію колабораційної діяльності за її суб'єктом, та окреслюють перспективи вдосконалення закону про кримінальну відповідальність.

Стан опрацювання проблематики. Запровадження самостійної підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність зумовило пожвавлення дослідницького інтересу до відповідної проблематики, яку почали розглядати в різних аспектах, включаючи сферу кримінального матеріального права. Аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, здійснювало чимало фахівців, як-от: Н. Антонюк, М. Бондаренко, З. Загиней-Заболотенко, О. Зайцев, О. Кравчук, В. Кузнецов, А. Лігун, О. Марін, І. Медицький, Р. Мовчан, М. Рубащенко, М. Хавронюк та інші. Водночас поступове насичення практики застосування відповідної норми дає змогу висвітлити той чи інший елемент складу кримінального правопорушення колабораційної діяльності в новому ракурсі. Це стосується і суб'єкта зазначеного кримінального правопорушення, у контексті ознак якого в літературі продовжують точитися дискусії, а окремі питання правозастосування розв'язуються у суперечливий спосіб.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правовими ознаками суб'єкта, які враховуються при кваліфікації будь-якого правопорушення, є осудність, вік і належність до фізичної особи (загальні ознаки). Щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК, то його суб'єкт, – спеціальний. Це водночас означає, що такий суб'єкт характеризується як загальними ознаками, так і особливими.

До загальних належать: фізична (ч. 1 ст. 18 КК), осудна особа (ч. 1 ст. 18, ст. 19 КК), яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а саме 16 років (ч. 1 ст. 18, ст. 22 КК)[1].

Установлення кримінальної відповідальності за вчинене правопорушення лише для ***фізичних осіб*** означає, що суб'єктом кримінального правопорушення не може бути юридична особа. Водночас колабораційна діяльність є кримінальним правопорушенням, вчинення якого відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК утворює підставу для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, якщо відповідне правопорушення вчинене уповноваженою особою юридичної особи від її імені[2].

Установлення суб'єкта конкретного кримінального правопорушення як фізичної особи зобов'язує до точного з'ясування його імені та відповідного виділення із загального соціуму як індивідуума. Не можна притягати до кримінальної відповідальності не індивідуалізовану особу, наприклад, висунути обвинувачення або засудити без зазначення точних анкетних даних особи.

Загальним ***віком***, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є вік 16 років. У ч. 2 ст. 22 КК установлено перелік правопорушень, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років. Оскільки ст. 111-1 КК відсутня у цьому переліку, то відповідальність за колабораційну діяльність може наставати лише з шістнадцятирічного віку. А. Лігун щодо цього зазначає: кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність не є характерною для осіб віком від 14 до 16 років. Якщо навіть припустити, що особа до 16 років змогла б учинити такі суспільно небезпечні діяння, суперечливою є можливість усвідомлення нею об'єктивної сторони діяння. Отже, установлення віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність в 16 років, є обґрунтованим рішенням [4, с. 100].

Однак питання про потребу зниження цього віку для окремих проявів колабораційної діяльності потребує подальшого фахового обговорення. Зокрема, йдеться про участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій. На сьогодні відомо, що кремлівський режим готує військовий вишкіл тисяч українських дітей, які опинилися на окупованій території, у межах роботи філій так званого «Воїна», який позиціонує себе «центром військово-спортивної підготовки та патріотичного виховання молоді». Така підготовка призначена для молодих людей віком від 14 до 18 років та спрямована на зміцнення їхніх фізичних та моральних якостей. Підлітки освоюють ази тактичної медицини, інженерної, тактичної та вогневої підготовки, організацію зв'язку та пілотування БПЛА, вивчають основи національної безпеки тощо [5; 6]. Тому не виключено, що до незаконних збройних чи воєнізованих формувань, які діятимуть проти України, залучатимуться (або залучаються?) громадяни України, яким виповнилося 14 років, що здатні усвідомлювати характер і спрямованість виконуваної військової роботи.

Установлення точного віку особи, яка вчинила колабораційну діяльність, має істотне значення для правильної кваліфікації цього діяння. Вивчення практики застосування ст. 111-1 КК показує, що питання про досягнення фігурантами відповідних справ віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність, не порушується. Настання шістнадцятирічного віку таким чином є безумовним фактором, установлення якого відбувається в кожному випадку обвинувачення особи у вчиненні колабораційної діяльності, не заперечується учасниками кримінального провадження і не викликає сумнівів у суддів.

Вік визначається на момент вчинення інкримінованого діяння, тому важливо у процесі кримінально-правової кваліфікації правильно встановити число, місяць, рік народження особи. У кримінальному праві є усталеним підхід, за якого особа вважається такою, що досягла певного віку, починаючи з нуля годин доби, наступної за днем народження. Якщо вчинення колабораційної діяльності закінчене (наприклад, особа здійснила серію публічних закликів до проведення незаконних виборів на тимчасово окупованій території) у день народження до настання нуля годин, то така особа ще не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, і

[1] Зокрема, в одному з проаналізованих вироків суд, формулюючи висновок щодо кваліфікації дій обвинувачених за ч. 5 ст. 111-1 КК, окремо звертає увагу на зазначені загальні ознаки: «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність» [1].

[2] Поточна судова практика має приклади застосування таких заходів до юридичних осіб при постановленні вироків за ст. 111-1 КК, кількість і значущість яких (прикладів) у перспективі може збільшуватися (див., наприклад: [2; 3]).

суб'єктом кримінального правопорушення визнаватися не повинна. Якщо ж діяння почалося до нуля годин (перша серія зазначених публічних закликів), але тривало й після настання відповідного часу, коли почалася вже нова доба (друга і подальша серії публічних закликів до проведення незаконних виборів), то особа має вважатися такою, що досягла відповідного віку, та визнається суб'єктом кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК ***осудною*** є особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Для осудності характерним є те, що особа може здійснювати свідомо-вольовий контроль за своїм діянням. Тобто тільки за наявності одночасно двох можливостей усвідомлювати свої діяння та керувати ними особу можна вважати осудною [7, с. 96].

Сучасні теорія та практика кримінального права ґрунтуються на тому, що кожна особа, яка вчинила злочинне діяння, є осудною, допоки не доведено зворотне. Зважаючи на це, у літературі обґрунтовано зазначається, що у кримінальному праві діє «презумпція осудності». Зокрема, як зазначає О. Баганець, осудність під час здійснення кримінального провадження спеціально не доводиться. Вона презюмується. Слідчий, прокурор та суд виходять із презумпції психічного здоров'я особи, яку встановлює Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. (ст. 3). Необхідність у доказуванні осудності підозрюваного виникає тільки при отриманні відомостей, що викликають сумнів у цьому. Для визначення психічного стану особи слідчий або прокурор здійснюють проведення експертизи відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 242 КПК України [8, с. 81].

Аналіз практики застосування ст. 111-1 КК свідчить про те, що суди загалом дотримуються наведеної рекомендації – здебільшого питання осудності навіть не порушується у вироках про засудження осіб за колабораційну відповідальність. Воно, справді, презюмується. Хоча в окремих випадках попри все робиться наголос на тому, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК, є осудною. Зокрема, в одній зі справ суд наголошує на тому, що обвинувачений у вчиненні публічних закликів до підтримки рішень та дій держави-агресора, невизнання державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України «за даними наявної документації на спеціальних обліках у лікаря-психіатра та під наркологічним диспансерно-динамічним наглядом не перебуває, що свідчить про його осудність» [9]. Однак навряд чи було б правильним безпосередньо пов'язувати висновок про осудність особи з даними, згідно з якими особа не перебуває на обліку в лікаря-психіатра та, що особливо, лікаря-нарколога[1].

Ще в одному з випадків суд, засуджуючи особу за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК, констатує, що під час його вчинення обвинувачена була осудною *у розумінні ст. 19 КК* (курсив – Є.П.) [10]. Водночас, цього разу висновок суду не аргументується. Осудність пов'язується із положенням ст. 19 КК, що не є помилкою, однак навряд чи осудність у кримінальному праві може мати якесь інше розумінні, відмінне від пропонованого у ст. 19 КК.

В окремих випадках суд, щоб продемонструвати наявність ознаки осудності суб'єкта колабораційної діяльності, рухається від зворотного, намагаючись показати відсутність даних, які б переконливо свідчили про те, що особа є обмежено осудною або неосудною. Зокрема, в одному з вироків зазначається таке: «Відомостей про неосудність або обмежену осудність обвинуваченої під час судового розгляду не встановлено» [11].

Особа, яка при вчиненні колабораційної діяльності через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, визнається обмежено осудною та підлягає кримінальній відповідальності[2]. У контексті викладеного слід розглянути такий ілюстративний приклад, що на сьогодні належить до поодиноких. Установлено, що особа, будучи громадянином України, незаконно вчинила публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями (ч. 1 ст. 111-1 КК). Засуджуючи за вчинення цього кримінального правопорушення, суд узяв до уваги висновок судово-психіатричного експерта, згідно з яким у момент вчинення інкримінованого діяння обвинувачений страждав

[1] Навіть якщо особа не перебуває на таких обліках, однак вона може бути під час вчинення кримінального правопорушення у стані неосудності. Тож висновок про осудність має робитися не лише на основі відсутності подібних даних, але з огляду також на інші фактори, як-от: манера поведінки обвинуваченого, характер вчиненого діяння тощо.

[2] Відповідно до ч. 2 ст. 20 КК визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

на шизотиповий розлад (F 21 за МКХ 10) та не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. Отже, разом із призначенням покарання суд застосував до нього примусові заходи медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку за місцем проживання, пославшись на положення ст. 20 КК, за якими визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру [12].

Натомість особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, перебувала у стані неосудності, кримінальній відповідальності не підлягає (ч. 2 ст. 19 КК). Питання про неосудність зазвичай виникає у випадках явно неадекватної (дивної) поведінки винного, наявності травм голови, психічних захворювань тощо. Зокрема, до таких приводів відносять заяви особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, про те, що вона не пам'ятає, як його вчиняла. Зважаючи на це, пропонується дослідити такий приклад. ОСОБА_6 було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК. У процесі розслідування було встановлено, що: 1) відповідно до витягу з протоколу № 70 засідання психолого-методико-педагогічної консультації ОСОБА_6 з дитинства страждає на психічне захворюванням за шифром «F70.1», що за Міжнародною класифікацією хвороб, яка діє на території України з 1998 р., означає розумову відсталість у ступені «дебільність»; 2) ОСОБА_6 має інвалідність з дитинства групи І «Б», через що потребує постійного нагляду в лікаря-психіатра; 3) ОСОБА_6 перебуває на обліку в лікаря-психіатра з дитинства з приводу хронічного психологічного розладу. Суд констатував, що наявні достатні підстави вважати вчинення обвинуваченим суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК, у стані неосудності [13].

Як зазначають фахівці, за певних обставин у справах про колабораційну діяльність не зайвим є призначення судових психолого-психіатричних експертиз, метою яких може бути отримання відповіді на питання, чи справді особа, перебуваючи в конкретних життєвих обставинах окупації, активних воєнних дій, усвідомлювала протиправність (вочевидь мається на увазі суспільна небезпечність – Є.П.) своїх дій та могла керувати ними. Не виключено, що кризова ситуація, з урахуванням індивідуальних особливостей психіки конкретної особи, так чи інакше могла вплинути на неї, тим самим змусити людину фактично відмовитись від колишніх цінностей, поглядів та під впливом хворобливого стану психіки піти на співпрацю з ворогом [14].

Отже, приводом для виникнення сумнівів у відсутності осудності колаборанта можуть вважатися окремі фактори воєнного характеру, які здатні одержувати руйнівний вплив на психіку людини [15]. Як приклад, в одному з випадків призначення стаціонарної судово-психіатричної експертизи зумовлювалося тим, що обвинувачена тривалий час перебувала під окупацією. Вона була всередині власного будинку під час прямого влучання снаряду і зазначені події могли сприяти певним психічним розладам [16].

Характеризуючи суб'єкта колабораційної діяльності, заслуговує на увагу і те, що це кримінальне правопорушення може бути вчинене спільними зусиллями двох або більше співвиконавців. Для визнання особи співвиконавцем, як відомо, достатньо, щоб вона хоча б частково виконала об'єктивну сторону складу конкретного правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК. У літературі зазначається, що співвиконавцем може визнаватися навіть той, хто хоч сам і не здійснював діянь, які описані в диспозиції норми Особливої частини КК, але надавав допомогу іншим співвиконавцям злочину, дії яких безпосередньо її утворювали [17, с. 233]. Отже, при здійсненні оцінки поведінки осіб як співвиконавства треба встановити, що об'єктивна сторона колабораційної діяльності (у нашому випадку) виконує не одна особа, а щонайменше дві, які сукупно здійснюють вчинення відповідного діяння. Дії співвиконавців вважаються юридично тотожними при тому, що фактично вони можуть розрізнятись; фактичний розподіл ролей між співвиконавцями, не впливаючи на кваліфікацію і маючи технічний характер, може враховуватись при визначенні застосовуваного засобу кримінально-правового впливу.

У світлі зазначеного становить інтерес такий приклад із судової практики. ОСОБА_3, будучи обізнаною про проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території Херсонської області, добровільно розпочала виконувати повноваження так званої голови дільничної виборчої комісії (далі – ДВК). Далі вона вчинила такі дії: 1) формування реєстру виборців на території закріпленої за нею ДВК; 2) підготовка для роботи приміщення ДВК; 3) залучення до роботи у ДВК за попередньою змовою групою осіб місцевих мешканок ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 та інших не встановлених досудовим розслідуванням осіб, які здійснюва-

ли протягом 23–27 вересня 2022 р. подвірний обхід жителів сіл Новоолександрівка, Гаврилівка, Михайлівка, Золота Балка Бериславського району Херсонської області та агітували брати участь у незаконному референдумі, надавали місцевим жителям бюлетені для голосування і збирали їх для передачі через ОСОБА_3 до територіальної виборчої комісії. Зазначені дії ОСОБА_3 кваліфіковані за ч. 2 ст. 28, ч. 5 ст. 111-1 КК як колабораційна діяльність, а саме добровільна участь в організації та проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території, вчиненій за попередньою змовою групою осіб. Надану правову оцінку суд визнав правильною та засудив цю особу за вчинення колабораційної діяльності [18].

Продемонстрований підхід кримінально-правової кваліфікації дає змогу зробити деякі застереження. По-перше. Вивчення фабули справи свідчить про вчинення дій з організації та проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території у співучасті з іншими особами (зокрема, це: ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10). Очевидно цих осіб разом з ОСОБА_3 можна визнати співвиконавцями, оскільки вони спільно виконували об'єктивну сторону колабораційної діяльності у формі, передбаченій ч. 5 ст. 111-1 КК. Кожна з цих осіб виконували якусь частину дій у межах загальної діяльності незаконної ДВК: організація референдуму (підготовка приміщення, агітація участі у виборах тощо), проведення референдуму (безпосереднє проведення виборчих процедур як-то роздавання та збирання бюлетенів). По-друге, включення у цьому разі у формулу кваліфікації ч. 2 ст. 28 КК (так само як і відбиття у формулюванні обвинувачення того, що злочин вчинений за попередньою змовою групою осіб) *de lege lata* треба визнати помилковим, адже відповідно до ч. 1 ст. 29 КК співвиконавець підлягає кримінальній відповідальності лише за статтею Особливої частини, яка передбачає вчинене ним кримінальне правопорушення. Разом з тим суд мав рацію, коли при призначенні покарання обставиною, що обтяжує покарання за колабораційну діяльність, визнав вчинення цього кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою: «Відповідно до ст. 67 КК України обставиною, що обтяжує покарання обвинуваченого ОСОБА_3, є вчинення правопорушення групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК України)» [18].

Вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, справді, визнається обставиною, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК), через що учасникам такого об'єднання має призначатись більш суворе покарання (за інших рівних умов). Водночас суд вправі визнати вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою обтяжуючою покарання обставиною лише тоді, коли вона не передбачена в статті Особливої частини КК як така, що кваліфікує кримінальне правопорушення. У розгляданій ситуації ст. 111-1 КК не містить відповідної ознаки, що кваліфікує колабораційну діяльність. Тому зазначати її у формулюванні обвинувачення є помилкою, а ось врахування для призначення покарання можна визнати цілком виправданим.

До особливих ознак, які визначають суб'єкта колабораційної діяльності як спеціального, насамперед відноситься його належність до категорії осіб, що мають громадянство України (стосовно деяких форм колабораційної діяльності не виключається наявність також інших особливих ознак, що становить предмет самостійної дослідницької уваги).

А. Лігун пропонує в контексті норми про колабораційну діяльність говорити не про спеціального суб'єкта, а про спеціального виконавця, оскільки співучасниками в таких кримінальних правопорушеннях (організатори, підбурювачі, пособники) можуть бути й особи, які не є громадянами України [19, с. 89]. Пропонований підхід видається не точним, адже, з одного боку, можна погодитися з тим, що громадянство України є ознакою, яка беззастережно визначає суб'єкта колабораційної діяльності як виконавця цього кримінального правопорушення. Але, з другого боку, висловлена позиція є резонною лише для тих випадків, коли колабораційна діяльність вчиняється у співучасті[1].

[1] У доктрині кримінального права прийнято вважати співучасниками кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом осіб, яким не властиві ознаки, зазначені в диспозиції певної статті Особливої частини КК. Такі особи можуть бути в ролі організаторів, підбурювачів, пособників та навіть співвиконавців. Тому прирівняння виконавця або спеціального виконавця до суб'єкта колабораційної діяльності є некоректним для випадків вчинення кримінального правопорушення однією особою за відсутності ознак співучасті (ст. 26 КК). Наприклад, громадянин України, перебуваючи в умовах окупації, виявив ініціативу добровільно зайняти (та зайняв) певну посаду в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, попередньо звернувшись до таких органів з проханням залучити його до діяльності на тій чи іншій посаді.

Водночас треба визнати, що уможливлення співучасті при вчиненні колабораційної діяльності може мати поширені прояви. Адже сама суть колабораціонізму полягає в тому, що громадянин України взаємодіє з державою-агресором в особі її представників (ними можуть бути як громадяни держави-агресора, так і громадяни України тощо). Роль представників держави-агресора насамперед може виявлятися в організації вчинення відповідного кримінального правопорушення, керуванні його підготовкою або вчиненням (ч. 3 ст. 27 КК), а також підбурюванні, тобто схилянні до його вчинення (ч. 4 ст. 27 КК). Тому у процесі розслідування потрібно звертати особливу увагу на питання про те, чи не є суб'єкт колабораційної діяльності виконавцем кримінального правопорушення, вчиняючи його у співучасті. Якщо ознаки співучасті простежуються, то варто встановлювати характер виконуваної ролі всіх суб'єктів кримінального правопорушення.

Вивчення практики правозастосування показує, що ці питання досить часто не досліджуються, зокрема не з'ясовується можливість того, що громадянин України вчиняв колабораційну діяльність у результаті його схиляння до цього з боку інших осіб. Для ілюстрації порушеної проблеми розглянемо такий приклад. Особа була засуджена за колабораційну діяльність (формула кваліфікації: «ч. 2 ст. 28 ч. 7 ст. 111-1 КК України», про недоліки якої йшлося вище), вчинену за попередньою змовою групою осіб у виді (добровільного) надання допомоги створеному на тимчасово окупованій території України незаконному збройному формуванню у веденні бойових дій проти Збройних Сил України. Під час досудового розслідування було з'ясовано, що невстановлена досудовим розслідуванням особа, яка перебуває за межами території України та яка для реалізації злочинного наміру використовує акаунт у соціальній Інтернет-мережі «Одноклассники», за її допомогою отримує інформацію від обвинуваченого та акаунт у соціальній Інтернет-мережі «Вконтакте», за допомогою якої передає інформацію представнику незаконного збройного формування «Народна міліція ДНР». Обвинувачений громадянин України регулярно передавав інформацію щодо місць дислокації підрозділів Збройних Сил України зазначеній невстановленій досудовим розслідуванням особі, яка своєю чергою ділилася нею з іншою особою – зареєстрованою у соціальній мережі «Вконтакте» під іменем (логіном) «Эдуард Басурин» [20]. З тексту вироку не зрозуміло, яку роль виконували ці невстановлені особи, вчиняючи у співучасті колабораційну діяльність із засудженим громадянином України. Чи не була одна з цих осіб підбурювачем, а інша організатором? Чим був зумовлений початок взаємодії засудженого з представником держави-агресора? Чи не є така взаємодія наслідком впливу на засудженого через його схиляння до вчинення кримінального правопорушення? Навряд чи без відповідей на ці питання можна з достатньою впевненістю констатувати наявність співучасті як такої.

Привертає увагу, що ч. 6 ст. 111-1 КК (як і ч. 4 цієї статті) не містить безпосереднього зазначення того, що суб'єктом вчинення відповідних дій є громадянин України. Це може зумовлювати висновок про те, що таким суб'єктом є будь-яка особа, незалежно від наявності українського громадянства, як і роблять деякі автори [21, с. 108; 22, с. 212]. Наприклад, Н. Антонюк з цього приводу зауважує, що, оскільки в деяких частинах ст. 111-1 КК законодавець не згадує суб'єкта взагалі, то йдеться про загального суб'єкта кримінального правопорушення. Коли суб'єктом колабораційної діяльності є громадянин України, то про це безпосередньо зазначено в конкретній частині ст. 111-1 КК [23, с. 57-58].

Однак, якщо виходити з поширеної позиції, що норма про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК, є спеціальною щодо державної зради, а саме такий підхід узгоджується з історичною, соціальною та правовою природою розгляданого діяння, то суб'єктом колабораційної діяльності варто вважати громадянина держави, територія якої перебуває під окупацією. Тому суб'єкт колабораційної діяльності, відповідно до ст. 111-1 КК, це завжди громадянин України, незважаючи на відсутність відповідного положення у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК, що можна вважати проявом неуважності законодавця [24, с. 107]. Показово, що згідно з даними офіційної статистики за 2022-2023 рр. за колабораційну діяльність не було засуджено жодної особи, яка б не була громадянином України [25].

Висновки. На підставі аналізу, проведеного з використанням доктринального тлумачення, установлено, що суб'єкт колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, склад якого містить ст. 111-1 КК, є спеціальним. Це фізична осудна особа, яка вчинила колабораційну діяльність у віці 16 років, будучи громадянином України. Попри це є потреба змінити ст. 111-1 КК таким чином, щоб вона для кожної з форм колабораційної діяльності текстуально передбачала лише громадянина України як суб'єкта відповідного кримінального правопорушення, а колабораціонізм у воєнній сфері тягнув би відповідальність з 14 років.

Вивчення практики застосування ст. 111-1 КК у частині встановлення суб'єкта колабораційної діяльності демонструє відсутність істотних кваліфікаційних помилок, однак простежуються певні негативні тенденції, зокрема, стосовно належного дослідження факторів воєнного характеру, що здатні істотно впливати на психіку людини і можуть зумовлювати виникнення неосудності або обмеженої осудності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирок Амур-Нижньодніпровський районний суд міста Дніпропетровська від 26.04.2024 р. у справі № 199/8220/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118635387.
2. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22.04.2024 р. у справі № 461/2964/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073.
3. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 30.04.2024 р. у справі № 766/5921/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738.
4. Лігун А.І. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 99–104.
5. Юзич. Ю. Путін-югенд 2.0. *Мілітарний*. 2024. 29 травня. URL: https://mil.in.ua/uk/blogs/putin-yugend-2-0.
6. Росіяни набрали нову партію «юнармійців» з підлітків на ТОТ. *Центр національного супротиву*. 2024. 28 червня. URL: https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiyany-nabraly-novu-partiyu-yunarmijtsiv-z-pidlitkiv-na-tot.
7. Бурдін В.М. Формально-логічні засади дослідження проблем осудності та неосудності. *Форум права*. 2011. № 3. С. 93–99. URL: https://bit.ly/4fML9Ug.
8. Баганець О. Вплив деяких правових презумпцій на предмет доказування у кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 80–85.
9. Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 11.10.2022 р. у справі № 553/4795/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106690374.
10. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 10.07.2023 р. у справі № 201/2039/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112097148.
11. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 30.04.2024 р. у справі № 522/5586/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118716184.
12. Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 01.12.2022 р. у справі № 368/346/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662137.
13. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 20.08.2022 р. у справі № 712/6320/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105827742.
14. Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Українська гельсінська спілка з прав людини.* 2022. 19 грудня. URL: www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist.
15. Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний, – Віктор Ляшко. Урядовий портал. 07 червня 2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko.
16. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 16.02.2023 р. у справі № 202/10904/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109049849.
17. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. 3-те вид., допов. і переробл. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.
18. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 28.03.2024 р. у справі № 490/288/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118049908.
19. Лігун А.І. Особливості спеціального суб'єкта колабораційної діяльності. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса: Олді+, 2023. С. 89–91.
20. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 09.12.2022 р. у справі № 712/10477/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107795420.
21. Музика А.А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану*

в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю.В. Баулін, Ю.А. Пономаренко. Харків: Право, 2022. С. 103–116.
22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І.М. Копотуна. Київ: К Н Т, 2023. 1966 с.
23. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 56–68.
24. Розслідування колабораційної діяльності: практ. посібник / Є.О. Письменський, С.В. Головкін, А.В. Коваленко, В.В. Коваленко. Київ: ВД Дакор, 2023. 260 с.
25. Карчевський М. Протидія злочинності в Україні: інфографіка: інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL: https://karchevskiy.com/i-dovidnyk.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.52

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Продан Т.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича

Дякур М.Д.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича

Продан Т.В., Дякур М.Д. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх.
У статті проаналізовано кримінологічну характеристику злочинності неповнолітніх. Злочинність неповнолітніх – одна із складових усієї злочинності, що підкоряється її загальним змінам та закономірностям. Досліджено сімейні, соціальні та економічні криміногенні фактори злочинності неповнолітніх. Встановлено, що вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: 14-15 років та 16-17 років. Найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16-17 років (69,3%), які мають повну базову середню освіту. Зазначено, що у структурі морально-психологічних властивостей неповнолітніх злочинців переважають: порушення емоційно-вольової сфери, послаблення почуття сорому, брехливість, викривлена система життєвих цінностей, виражений цинізм, байдуже ставлення до переживань інших. Структура кримінально-правових властивостей передбачає, що більшості неповнолітнім особам передувала девіантна поведінка. Виокремлено чотири типи неповнолітніх злочинців: випадковий, нестійкий, негативний, злісний. Проаналізовано якісні та кількісні показники даного виду злочинності. Аргументується, що протягом 2022–2024 років рівень злочинності неповнолітніх залежно від року то збільшується, то зменшується. В цілому спостерігається зростання даного виду злочинності з 1291 до 1363 зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами. Встановлено, що з огляду статистичних даних простежується дві тенденції: негативна та позитивна. Позитивна тенденція, яка полягає у зменшенні кількості кримінально протиправних діянь проти власності і залишення практично на одному й тому ж рівні кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та негативна тенденція – збільшення всіх інших видів кримінальних правопорушень, передбачених у структурі злочинності неповнолітніх, а також зростання питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності неповнолітніх. Зроблено висновок, про те, комплексний аналіз кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх є досить важливим, оскільки таке дослідження є підґрунтям для подальшого розроблення ефективних заходів протидії даному негативному явищу.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, стан злочинності неповнолітніх, особа неповнолітнього злочинця, детермінанти злочинності неповнолітніх.

Prodan T.V., Diakur M.D. Criminological characteristics of juvenile delinquency.
The article analyzes the criminological characteristics of juvenile delinquency. Juvenile delinquency is one of the components of all crime, subject to its general changes and laws. Family, social and economic criminogenic factors of juvenile delinquency were studied. It was established that the age of minors is divided into two groups: 14-15 years and 16-17 years. The majority of criminal offenses are committed by minors aged 16-17 (69,3%) who have completed basic secondary education. It is noted

that in the structure of moral and psychological properties of juvenile criminals, the following prevail: violation of the emotional and volitional sphere, weakening of the sense of shame, lying, a distorted system of life values, pronounced cynicism, indifference to the experiences of others. The structure of criminal-legal properties assumes that most minors were preceded by deviant behavior. Four types of juvenile criminals are distinguished: random, unstable, negative, malicious. Qualitative and quantitative indicators of this type of crime were analyzed. It is argued that during the years 2022–2024, the level of juvenile delinquency will either increase or decrease depending on the year. In general, there is an increase in this type of crime from 1,291 to 1,363 registered criminal offenses committed by minors. It was established that two trends can be traced from the statistical data review: negative and positive. A positive trend, which consists in reducing the number of criminally illegal acts against property and leaving criminal offenses in the field of trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances at almost the same level and a negative trend – an increase in all other types of criminal offenses provided for in the structure of juvenile delinquency, as well as an increase in the specific weight of particularly serious crimes in the structure of juvenile delinquency. It was concluded that a comprehensive analysis of the criminological characteristics of juvenile delinquency is quite important, since such a study is the basis for the further development of effective measures to counter this negative phenomenon.

Key words: juvenile delinquency, state of juvenile delinquency, identity of juvenile delinquent, determinants of juvenile delinquency.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх є важливою складовою загальної злочинності та має свої специфічні особливості, зумовлені віковими, психологічними та соціальними факторами. Даний вид злочинності залишається однією із найбільш гострих проблем нашого суспільства. Адже злочинності неповнолітніх притаманна така ознака як самовідтворення. Це свідчить про те, що значна частка рецидивістів свій перший кримінально протиправний досвід отримали саме в неповнолітньому віці. До того ж, негативні зміни у сферах життя, які відбулися за останній період в нашому суспільстві неабияку роль відіграли й на злочинності неповнолітніх. Зокрема, виходячи із статистичних даних Генеральної прокуратури України спостерігається в цілому зростання даного виду злочинності.

А тому, дослідження кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх дозволяє зрозуміти причини та умови, що сприяють злочинній поведінці, проаналізувати рівень злочинності неповнолітніх, виокремити характерні риси особистості неповнолітнього злочинця та відповідно в подальшому розробити ефективні заходи протидії даному негативному явищу.

Метою статті є дослідження кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх.

Стан опрацювання проблематики. В Україні питання, пов'язані із злочинністю неповнолітніх досліджували такі науковці: А.Б. Антонюк, І.Г. Богатирьов, В.О. Глушков, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, О.М. Костенко та інші.

Виклад основного матеріалу. Злочинність неповнолітніх – одна із складових усієї злочинності, що підкоряється її загальним змінам та закономірностям. Що ми розуміємо під злочинністю неповнолітніх? Злочинність неповнолітніх – це негативний, відносно масовий соціальний феномен, що являє собою цілісну сукупність суспільно небезпечних посягань, вчинених суб'єктами кримінальних правопорушень віком від 14 до 18 років на певній території за відповідний період часу.

До основних ознак злочинності неповнолітніх можна віднести: по-перше, це негативне соціальне явище, що є основою для самодетермінації всієї злочинності; по-друге, їй притаманний психологічний механізм наслідування дорослих; по-третє, переважно має груповий характер; по-четверте, характеризується підвищеною латентністю; по-п'яте, переважають корисливі та насильницькі кримінальні правопорушення.

Також варто зазначити, що найбільш поширеними кримінальними правопорушеннями, що вчиняються неповнолітніми є [1]:

– кримінальні правопорушення проти власності (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 185, 186 КК України);

– кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 122, 125 КК України);

– кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 286, 289 КК України);

– кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 307, 309 КК України);

– кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 296 КК України);

– кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 259, 263 КК України).

Детермінаційний комплекс злочинності неповнолітніх передбачає широкий спектр суспільних протиріч, які пов'язані із сімейними, соціальними, економічними сферами тощо. Так, криміногенні фактори, які визначають злочинність неповнолітніх з сімейної точки зору, включають: поганий вплив з боку батьків або інших членів сім'ї; кримінально протиправна діяльність одного з батьків; фізичне, психологічне, економічне насильство в сім'ї; відсутність уваги до дитини через байдужість батьків; недостатній контроль за поведінкою дитини; бідність та відсутність у батьків можливості забезпечити базовими потребами [2, с. 134].

Соціальні причини та умови, які призводять до злочинності неповнолітніх, включають: вплив оточення на неповнолітніх осіб (однолітки або друзі; популяризація субкультур; вплив девіантних груп); освітнє середовище неповнолітніх (булінг в освітніх закладах; відсутність профілактичних заходів серед неповнолітніх, які є у групах ризику); вплив ЗМІ, медіа, кіберпростору на неповнолітніх (пропаганда насильства; залучення до кіберзлочинності; використання ІПСО).

Економічні детермінанти злочинності неповнолітніх пов'язані з бідністю та економічною нерівністю; швидке отримання коштів («легкі гроші»), зокрема через залучення неповнолітніх до наркоторгівлі, до крадіжок тощо; вплив міграційних процесів.

Досить важливим елементом кримінологічної характеристики є вивчення особи неповнолітнього злочинця. Так, вивчення особи неповнолітнього злочинця дозволить виокремити низку властивостей за допомогою яких можна сформувати портрет особи неповнолітнього злочинця, який в подальшому може бути використаний для ефективної протидії злочинності неповнолітніх.

Розкриваючи соціально-демографічні властивості, варто зазначити, що відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України за період 2022–2024 років встановлено, що простежується зменшення виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Так, у 2022 році було виявлено 1291 неповнолітню особу, у 2023 році – 1638 осіб, а у 2024 – 1363 особи відповідно (станом на 1 грудня 2024 року) [3]. Також, необхідно відзначити, що вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: вік 14-15 років та 16-17 років. Тому, вважаємо за необхідне навести статистичні дані щодо даних груп. В результаті наведених даних, ми простежуємо, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16-17 років (табл. 1) [3]. Зокрема, їх частка у 2022 році складала 69,9%, у 2023 році – 67%, а у 2024 році – 69,3%. Цікавим є ще той факт, що відсоток кількості виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення серед усіх зареєстрованих осіб протягом 2022–2024 років зберігається приблизно на одному і тому ж рівні. Так, у 2022 році їх частка серед усіх осіб складала 1,5%, у 2023 році – 1,5%, а у 2024 році – 1,3% відповідно.

Таблиця 1.

Вік неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за період 2022-2024 рр.

Роки	**2022**	**2023**	**2024**
14-15 років	388	540	418
16-17 років	903	1098	945

За рівнем освіти, переважна більшість – це неповнолітні з повною базовою середньою освітою, менше складають неповнолітні з неповною та початковою середньою освітою.

У структурі морально-психологічних властивостей неповнолітніх злочинців переважають: порушення емоційно-вольової сфери, послаблення почуття сорому, брехливість, викривлена система життєвих цінностей, виражений цинізм, байдуже ставлення до переживань інших.

Кримінально-правові властивості передбачають, що більшості неповнолітнім особам, які вчинили кримінальне правопорушення передувала девіантна поведінка (дрібне хуліганство, дрібна крадіжка, вживання алкоголю, вживання наркотичних засобів тощо), вчинення кримінальних правопорушень групою осіб або під впливом повнолітніх осіб, які їх втягнули у кримінальну протиправну діяльність. Що стосується мотивів вчинення, то на нашу думку, можна виділити: корисливий, хуліганський, самоствердження, ідеалізація злочинного способу життя.

Враховуючи вищевикладене, ми можемо виділити такі типи неповнолітніх злочинців [4, с. 228]:

– випадковий – даний тип характеризується тим, що неповнолітній опиняється у несприятливих життєвих обставинах та не усвідомлюючи всіх наслідків своєї поведінки, може вчинити кримінальне правопорушення, всупереч загальній позитивній характеристиці;

– нестійкий – даний тип характеризується тим, що неповнолітній маючи відповідну потребу та потрапляючи в сприятливу життєву ситуацію, яка за даних обставин спонукає його на вчинення кримінального правопорушення;

– негативний – це тип, який характеризується негативною спрямованістю неповнолітнього, що формує у нього агресивну поведінку, яка викликана певною психологічною травмою;

– злісний – це тип, який характеризується стійкою, антигромадською спрямованістю особистості (прагнення до культу самоствердження, бажання бути лідером у групі).

При дослідженні злочинності неповнолітніх в Україні важливо відзначити, що так само, як і будь-яке інше негативне та соціальне явище, її можна проаналізувати за допомогою визначених критеріїв, що відображають кількісні та якісні характеристики. Проаналізувати дане негативне явище можна через такі показники злочинності неповнолітніх як: рівень, динаміка, структура тощо.

З огляду статистичних даних Генеральної прокуратури України простежується, що протягом 2022–2024 років, як ми вище зазначали, рівень злочинності неповнолітніх залежно від року то збільшується, то зменшується. А саме, якщо говорити в цілому про аналізований період, то ми бачимо зростання даного виду злочинності з 1291 до 1363 зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами [3], що на 26,8% більше порівняно з показником 2022 року. Проте, варто підкреслити, що на кінець аналізованого періоду порівнюючи з 2023 роком, ми бачимо позитивну картину, а саме зменшення злочинності неповнолітніх на 16,7% (табл. 2). Виходячи з цього, ми робимо висновок, що рівень злочинності неповнолітніх є досить динамічним, однак беручи до уваги останній рік, ми можемо говорити про те, що простежується все ж таки позитивна тенденція, а саме зменшення кількості кримінальних правопорушень у даній сфері.

Таблиця 2.

Рівень та динаміка кіберзлочинності за період 2022-2024 рр.

Роки	**2022**	**2023**	**2024**
Всього зареєстровано злочинності неповнолітніх	1291	1638	1363
Динаміка злочинності неповнолітніх, у % до попереднього року	-	+26,8%	-16,7%

На нашу думку, рівень злочинності неповнолітніх, який аналізується протягом 2022–2024 років не повною мірою відображає стан даного явища, оскільки, як ми вище зазначали, даний вид злочинності характеризується досить високим рівнем латентності. Так, на латентність даного явища вказують такі чинники як: недовіра потерпілих до системи правоохоронних органів; уникнення соціальної стигматизації неповнолітніх; недостатній контроль за групами підвищеного ризику, а саме за особами з асоціальною поведінкою; необмежені можливості використання цифрового середовища (складність ідентифікації особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у кіберпросторі) тощо.

Досліджуючи структуру злочинності неповнолітніх протягом 2022–2024 років (табл. 3), ми простежуємо, що найбільше вчинялися кримінальні правопорушення проти власності та кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи [3].

Таблиця 3.

Структура злочинності неповнолітніх за період 2022-2024 рр.

Роки	**2022**	**2023**	**2024**
Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (%)	21%	20%	25%
Кримінальні правопорушення проти власності (%)	60%	57,6%	46%
Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (%)	8,5%	9,4%	14%
Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (%)	6,4%	6,8%	6,7%
Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (%)	2,6%	4,5%	6%
Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (%)	1,5%	1,7%	2,3%

Частка даних видів кримінальних правопорушень була найбільшою протягом всього аналізованого періоду, але їх питома вага постійно змінювалася. Так, у 2022 році їх частка складала 60% (кримінальні правопорушення проти власності) та 21% (кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи), в наступні роки їх частка переважно зменшувалася та лише в останній рік розглядуваного періоду частка кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи збільшилася до 25%. Водночас, з огляду отриманих даних ми можемо зробити висновок, що суттєво збільшилась питома вага кримінально протиправних діянь проти безпеки руху та експлуатації транспорту та кримінально протиправних діянь проти громадського порядку та моральності. Так, їх частка збільшилась з 8,5% у 2022 році до 14% у 2024 році та з 2,6% у 2022 році до 6% у 2024 році відповідно. До того ж, варто зазначити, що у структурі злочинності неповнолітніх найменш чисельною є частка кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, хоча й вона поступово зростає. Частка даних кримінально протиправних діянь у 2020 році складала 1,5%, а вже у 2024 році – 2,3%.

Відповідно, аналізуючи зміни в структурі злочинності неповнолітніх протягом 2022-2024 років ми простежуємо дві тенденції: негативну та позитивну. Позитивна тенденція, яка полягає у зменшенні кількості кримінально протиправних діянь проти власності і залишення практично на одному й тому ж рівні кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та негативна тенденція – збільшення всіх інших видів кримінальних правопорушень, передбачених у структурі злочинності неповнолітніх.

Також розглянемо структуру злочинності неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки. Досліджуючи відповідну структуру злочинності неповнолітніх протягом 2022-2024 років (табл. 4) [3], ми простежуємо, що найбільше неповнолітні особи вчиняли тяжкі злочини.

Таблиця 4.

Структура злочинності неповнолітніх за ступенем суспільної небезпеки за період 2022-2024 рр.

Роки	**2022**	**2023**	**2024**
Кримінальні проступки (%)	27%	23%	23%
Нетяжкі злочини (%)	5%	5%	6%
Тяжкі злочини (%)	57%	61%	57%
Особливо тяжкі злочини (%)	11%	11%	14%

Частка даних злочинів протягом аналізованого періоду є досить суттєвою та складає на кінець аналізованого періоду 57%. Також збільшилась частка особливо тяжких злочинів (14%), найменшу частку у даній структурі складають нетяжкі злочини, а саме 6%.

Відповідно ми простежуємо досить негативну тенденцію, а саме переважання вчинення неповнолітніми тяжких злочинів та зростання особливо тяжких злочинів, що свідчить про те, що злочинність неповнолітніх є суспільно небезпечним явищем, яке потребує дієвих механізмів протидії. Адже, як ми вже зазначали, даний вид злочинності є основою для самодетермінації всієї злочинності. І як зазначають більшість науковців, рецидивісти та професійні злочинці свій перший кримінально протиправний досвід набувають зазвичай ще в підлітковому віці.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що комплексний аналіз кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх є досить актуальним, оскільки таке дослідження є підґрунтям для подальшого розроблення ефективних заходів протидії даному негативному явищу. Детермінаційний комплекс злочинності неповнолітніх передбачає широкий спектр суспільних протиріч, які пов'язані із сімейними, соціальними, економічними сферами тощо. Характеризуючи особу неповнолітнього злочинця було встановлено, що вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: 14-15 років та 16-17 років. Найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16-17 років (69,3%). Сучасна кримінологічна картина свідчить про те, що загалом спостерігається зростання злочинності неповнолітніх (+26,8%). Спостерігається й негативна тенденція – як збільшення кількості кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, так і зростання питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності неповнолітніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 09.12.2024).
2. Кримінологія: академічний підручник: [Богатирьов І.Г., Гусар Л.В., Колб О.Г., Тома М.Г. та ін.] за заг. ред. доктора юрид. наук, професора, заслуженого діяча наук і техніки України Богатирьова І.Г. Чернівці: Технодрук, 2020. 336 с.
3. Генеральна прокуратура України. URL: https://www.gp.gov.ua/ (дата звернення: 10.12.2024).
4. Антонюк А.Б. Профілактичні заходи щодо злочинності серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Вип. 85: ч. 3. С. 226–230.

УДК 343.346
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.53

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Рудик М.М.,
доктор юридичних наук,
старший викладач кафедри управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1031-9982
e-mail: kriminolog@ukr.net

Рудик М.М. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту.

Автомобільний транспорт відіграє ключову роль в житті суспільства. Однак, цей вид транспорту також є джерелом підвищеної небезпеки, що пов'язано з необережністю його використання, що в свою чергу зумовлює необхідність пошуку шляхів забезпечення безпеки дорожнього руху. З'ясовано, що ефективне запобігання злочинності можливе лише тоді, коли акцент буде зроблено на особі злочинця, оскільки саме вона є джерелом причин, які призводять до вчинення кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху.

У статті розглянуто взаємозв'язок злочинної поведінки та наслідків, при якому виокремлено механізм злочинної поведінки, який є суб'єктивним чинником сприйняття винною особою і жертвою дорожньої обстановки. Навіть за наявності одного й того ж об'єктивного підґрунтя, майже завжди відбувається розходження у суб'єктивному сприйнятті об'єктивних компонентів ситуації. Такі розходження часто є найважливішими моментами механізму злочинної поведінки, джерелом їх конфліктного, небезпечного характеру. Надана характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. Дослідження особи злочинця в кримінології завжди відігравало важливу роль, оскільки є основою для виявлення закономірностей формування злочинної поведінки, її детермінації та розробки відповідних превентивних заходів. Особа злочинця у контексті порушення безпеки дорожнього руху викликає особливу зацікавленість через специфіку сутності та механізму вчинення таких правопорушень. Зокрема, особу, яка вчиняє кримінальні правопорушення, слід розуміти як кримінологічну сукупність ознак та властивостей, що виявляються у механізмі її злочинної поведінки. Зазначено, що в кримінології виділяють кілька складових, що формують кримінологічну структуру особистості злочинця: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові характеристики. Вивчено взаємозв'язок між злочинною поведінкою та її наслідками, в рамках якого виділено механізм злочинної поведінки як суб'єктивний чинник сприйняття дорожньої обстановки як винною особою, так і жертвою. Навіть при однакових об'єктивних умовах, зазвичай спостерігається розбіжність у суб'єктивному сприйнятті об'єктивних складових ситуації. Ці розбіжності часто є ключовими аспектами механізму злочинної поведінки, що стають джерелом їх конфліктного та небезпечного характеру.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, безпека дорожнього руху, експлуатація автомобільного транспорту, особа злочинця, кримінологічна характеристика.

Rudyk M.M. Characteristics of persons who commit criminal offences against road safety and operation of vehicle transport.

Road transport plays a key role in the life of society. However, this type of transport is also a source of increased danger, which is associated with carelessness in its use, which in turn necessitates the

search for ways to ensure road safety. It has been found that effective crime prevention is possible only when the emphasis is placed on the individual criminal, since it is he who is the source of the reasons that lead to the commission of criminal offenses against road safety.

The article examines the relationship between criminal behavior and consequences, in which the mechanism of criminal behavior is identified, which is a subjective factor in the perception of the road situation by the guilty person and the victim. Even with the same objective basis, there is almost always a difference in the subjective perception of the objective components of the situation. Such differences are often the most important moments in the mechanism of criminal behavior, the source of their conflicting, dangerous nature. The characteristics of persons who commit criminal offenses against road safety and the operation of motor vehicles are given. The study of the personality of a criminal in criminology has always played an important role, since it is the basis for identifying the patterns of formation of criminal behavior, its determination and development of appropriate preventive measures. The personality of a criminal in the context of road safety violations is of particular interest due to the specifics of the essence and mechanism of committing such offenses. In particular, a person who commits criminal offenses should be understood as a criminological set of signs and properties that are manifested in the mechanism of his criminal behavior. It is noted that in criminology several components are distinguished that form the criminological structure of the personality of a criminal: socio-demographic, moral-psychological and criminal-legal characteristics. The relationship between criminal behavior and its consequences has been studied, within which the mechanism of criminal behavior has been identified as a subjective factor in the perception of the road situation by both the guilty person and the victim. Even under the same objective conditions, there is usually a discrepancy in the subjective perception of the objective components of the situation. These discrepancies are often key aspects of the mechanism of criminal behavior, which become the source of their conflict and dangerous nature.

Key words: criminal offenses, road safety, operation of motor vehicles, the identity of the offender, criminological characteristics.

Постановка проблеми. Злочинність залишається однією з найважливіших проблем сучасного суспільства. Вона тісно пов'язана з взаємовідносинами між людьми і супроводжує суспільство на всіх етапах його розвитку, відображаючи поведінку окремих осіб, яку інші члени суспільства вважають неправомірною. Як свідчить практика, ефективне запобігання злочинності можливе лише за умови, що увага буде зосереджена на особі злочинця, адже саме ця особа є джерелом причин, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень.

Вивчення особи злочинця в кримінології завжди займало важливе місце, оскільки це є основою для виявлення закономірностей формування злочинної поведінки, її детермінації та розробки відповідних превентивних заходів. Особа злочинця у сфері порушення безпеки дорожнього руху, викликає особливий інтерес через специфіку сутності та механізму вчинення таких правопорушень. Специфіка цього виду злочинної поведінки, роблять надзвичайно актуальним питання розробки відповідної типології. Це необхідно для надання загальної характеристики основних типів злочинців, що стане підґрунтям для їх подальшого глибокого дослідження.

Мета дослідження – розкрити особливості та сутність характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, її особливості й взаємовідносини з оточуючим соціальним середовищем вивчались багатьма науковцями, а саме: В.В. Василевич, О.Ф. Гіда, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.О. Звоненко, В.А. Мисливий, С.Є. Петров, М.О. Свірін, В.І. Тимошенко, Д.М. Тичина, В.І. Шакун, Р.В. Щупаківський та інші.

Необхідність дослідження цієї характеристики зумовлена потребою виявлення та оцінки тих специфічних ознак і рис, які впливають на злочинну поведінку, що в результаті визначає конкретні напрями запобіжної роботи.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про дорожній рух» (1993 р.), учасниками дорожнього руху вважаються особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення ван-

тажів за допомогою транспортних засобів [1]. Серед всіх учасників дорожнього руху особливу увагу слід приділити водіям.

Водієм визнається особа, яка керує транспортним засобом. До водія також прирівнюються вершник, візник та погонич тварин, які ведуть їх за повід. Крім того, водієм вважається особа, що навчає керуванню, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі. Варто зазначити, що з ухваленням постанови Кабінету Міністрів України № 1029 «Про внесення змін до Правил дорожнього руху» 26 вересня 2011 року визначення водія зазнало певних змін [3]. Наразі водієм вважається особа, яка керує транспортним засобом і має відповідне посвідчення на право керування. До категорії водіїв також відносяться особи, які навчають інших керуванню транспортним засобом, перебуваючи в ньому. Крім того, цією постановою вперше на законодавчому рівні було введено поняття велосипедиста як учасника дорожнього руху, під яким розуміється особа, що керує велосипедом.

Особистість злочинця є ключовим і важливим елементом у механізмі злочинної поведінки. Особливості, які призводять до її формування, повинні стати безпосереднім об'єктом запобіжних заходів, включаючи кримінальні правопорушення, пов'язані з безпекою дорожнього руху та експлуатацією автомобільного транспорту [4, с. 62]. Злочинність визначається взаємодією криміногенних явищ і процесів, які по-різному впливають на її стан, зміни та тенденції. Ці криміногенні фактори мають різну соціальну природу, проявляються у вигляді окремих суперечностей різних аспектів суспільного життя і впливають на формування особистості злочинця. Перед вчиненням кримінального правопорушення існує певний період формування особистості, яка здатна не лише на вчинення кримінального правопорушення, а й на його реалізацію. Сукупність особистісних рис, що сприяють вчиненню правопорушення, формується під впливом попередніх умов морального розвитку особистості, а соціальних якостей індивіда формується до кримінального правопорушення як суб'єктивна умова його вчинення [5, с. 240-241].

У вітчизняній кримінології особа злочинця розглядається як комплекс соціально значущих характеристик, зав'язків і відносин, які визначають людину, що вчинила правопорушення. На думку О.М. Джужі, особа злочинця є сукупністю суттєвих і стабільних соціальних рис, а також соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, реалізуючись у конкретному правопорушенні, надають цьому діянню ознак суспільної небезпечності. Відповідно, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, має ознаки суспільної небезпечності, що зумовлює її притягнення до відповідальності згідно з кримінальним законодавством [6, с. 20]. Крім того, вивчення особи злочинця проводиться з метою виявлення типових рис деформації особистості, враховуючи специфіку різних категорій кримінальних проваджень, що є важливим для розробки заходів запобігання подібним кримінальним правопорушенням.

Особистість злочинця визначається, перш за все, її соціальними характеристиками, а не юридичними аспектами, які на законодавчому рівні окреслюють конкретні ознаки індивіда. Вона є сукупністю соціально значущих рис, ознак, зав'язків і відносин, що характеризують людину, яка вчинила порушення кримінального закону, у поєднанні з іншими умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку. Кримінологія аналізує питання особистості злочинця лише в контексті його суспільно небезпечних, винних і протиправних дій, а не поза цим контекстом [7, с. 87-88]. Про особу злочинця можна говорити лише у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення, оскільки дослідження цієї проблеми базується на кримінально-правовій концепції суб'єкта кримінального правопорушення.

Дослідження спеціально-кримінологічних характеристик злочинців є надзвичайно важливим. Це включає аналіз соціально-демографічних, кримінально-правових аспектів, а також особливостей різних сфер їхньої життєдіяльності та соціальних зав'язків, морально-психологічних і біофізичних ознак [8, с. 18]. Кримінологія вивчає соціально значущі риси та властивості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також виявляє типологічні особливості особистості злочинця, характеризуючи його як специфічний соціальний тип, який об'єднує ознаки, які розкривають складний механізм злочинної поведінки, а також соціально-правові характеристики всіх осіб, що вчинили кримінальні правопорушення в певний період. Дослідження особистісних характеристик осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, є необхідним для розуміння причин їхніх дій, визначення відповідальності злочинця та виявлення найбільш ефективних заходів запобігання.

Кримінологічну структуру особистості злочинця, зазвичай формують такі складові: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові. Соціально-демографічні харак-

теристики особистості включають такі аспекти, як стать, рівень освіти, соціальне походження та статус, рід діяльності, національна та професійна приналежність, сімейний стан, матеріальний добробут, а також належність до міського чи сільського населення. Морально-психологічні характеристики дозволяють заглибитися у внутрішній світ особи, зокрема, в її світогляд, моральні якості, погляди, переконання та ціннісні орієнтації. Кримінально-правові характеристики особистості злочинця охоплюють не лише інформацію про склад кримінального правопорушення, а й про мотивацію та спрямованість злочинної поведінки, а також про те, чи була діяльність вчинена одноосібно чи в групі, і які види співучасті мали місце [9, с. 114-115].

Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, постійно оновлюється, що свідчить про її динамічний характер. Вона формується на основі узагальнення характеристик конкретних злочинів цього типу і має значне методичне значення для теорії та практики кримінології. Найважливішим є те, що результати визначення науково обґрунтованих кримінологічних характеристик повинні сприяти вдосконаленню відповідних споріднених характеристик, які можуть бути використані працівниками правоохоронних органів та системи правосуддя [10, с. 126-127].

Методологічною основою для оцінки кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту є використання таких основних методи, а саме: ознайомлення з різними документами (зокрема, узагальнення незалежних характеристик); аналіз вчинків досліджуваної особи, бесіди з людьми, які добре знають індивіда, вивчення його оточення тощо. Додатково, для формування такої характеристики може бути застосований метод дослідження «від загального до особливого, а потім до одиничного», де інформація загальної характеристики особи, що вчиняє такі кримінальні правопорушення, буде отримана в результаті аналізу кримінальних проваджень та даних про осіб, засуджених за всі вчинені в Україні кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту [11, с. 177-178].

Характеристика осіб, які скоюють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху, слугує надійним орієнтиром у процесі виявлення, перевірки та уточнення інформації, що стосується конкретного виду кримінального правопорушення. Це також вказує на напрямки для збору, дослідження та фіксації доказів у рамках кримінального провадження. Аналіз узагальнених даних кримінальних проваджень дозволяє виділити важливі характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. Зазначені кримінальні правопорушення вчиняються, як правило, особами чоловічої статі (85 % у структурі всіх суб'єктів кримінальних правопорушень). До того ж особам жіночої статі приманні посадові кримінальні правопорушення. Найбільш активною злочинною категорією є особи віком від 18 до 25 років (51 %) та від 25 до 40 років – 26,6 %. Інші вікові групи злочинців мали такий вигляд: особи віком від 14 до 16 років – 4,4 %; особи віком від 40 до 50 років – 12 %; особи віком більше як 50 років – 6 % [12, с. 190-191].

Що стосується рівня освіти, то 45 % осіб мали неповну середню освіту; 24 % – середню; 22 % – середню спеціальну; 9 % – вищу. У структурі осіб, які вчиняли такі кримінальні правопорушення, навчались 23 %; працевлаштовані – 77% (із них 32 % посадові особи підприємств, установ і організацій різних форм власності), стаж керування транспортним засобом більше п'яти років (68 %). Під час вчинення кримінального правопорушення, у 61 % випадках особи не перебували у стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння. Зокрема, на момент вчинення таких кримінальних правопорушень ніколи не притягалися до кримінальної відповідальності 80 % винних осіб; 12 % – відносились до тих, які мали зняту або погашену судимість; 8 % – мали судимість, яка не була знята чи погашена (ст. 89–91 КК України), 20 % з яких були засуджені за тотожні або однорідні кримінальні правопорушення [13, с. 110-111].

Слід звернути увагу , на посадових осіб (ст. 287, 288 КК України), на яких покладено відповідальність за технічний стан чи експлуатацію автотранспортних засобів, дотримання норм і стандартів, що стосуються убезпечення дорожнього руху, а також службових осіб, які не є суб'єктами таких кримінальних правопорушень, але внаслідок зловживання службовим становищем чи несумлінного виконання своїх обов'язків складали 24 % від усіх злочинців, й характеризувалися у 46 %, корисливою метою, а 54 %, необережністю, легковажним ставленням до виконання обов'язків що призвело до настання суспільно-небезпечних наслідків [14, с. 106-107].

Кримінальні правопорушення, що стосуються безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, мають свої особливості в мотивації та цілеспрямованості. Важливо не плутати

поняття мотивації та мотиву, оскільки перше є більш широким, ніж друге. Мотивація є складним механізмом, що поєднує зовнішні та внутрішні чинники поведінки особи, визначаючи виникнення, напрямок і засоби реалізації конкретних дій. Натомість мотив – це внутрішній стан особи, який орієнтує її дії в кожен момент часу. Мотивація кримінальних правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та автомобільного транспорту свідчить про недостатню увагу особи до суспільних інтересів. Крім того, поряд із негативними мотивами, конкретний мотив може бути й позитивним, а негативна оцінка може впливати на вибір особою способів дій або на інші аспекти її поведінки.

Висновки. Справжнє втілення конституційного принципу, згідно з яким Україна є правовою державою, де основним обов'язком є утвердження та забезпечення прав і свобод людини, вимагає насамперед створення ефективної системи запобігання правопорушенням у різних сферах суспільного життя, зокрема правопорушенням, проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту.

Транспортна галузь є однією з ключових складових економіки, що включає в себе розгалужену мережу автомобільного та залізничного транспорту, авіаційних сполучень, а також аеропортів, морських портів, річкових терміналів і вантажних митних терміналів. Це створює необхідні умови для надання транспортних послуг і розвитку бізнесу.

Автомобільний транспорт відіграє ключову роль в житті суспільства, кількість автомобілів на дорогах України зростає в геометричній прогресії з року в рік. Наразі автомобільна транспортна система країни налічує понад 12 мільйонів транспортних засобів, серед яких 8 мільйонів легкових автомобілів, близько 270 тисяч автобусів, 1,8 мільйона вантажних автомобілів та понад 870 тисяч одиниць мототранспорту. Однак, автотранспорт є джерелом підвищеної небезпеки, що пов'язано з взаємозв'язком між небезпечністю та необережністю, що зумовлює необхідність пошуку шляхів для забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ефективне запобігання злочинності можливе лише за умови, що увага буде зосереджена на особі злочинця, адже саме ця особа є джерелом причин, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень. Слід зазначити, що під особою, яка вчиняє кримінальні правопорушення, слід розуміти кримінологічну сукупність ознак та властивостей, що виявляються у механізмі злочинної поведінки. У кримінології зазвичай виділяють кілька елементів, які формують кримінологічну структуру особистості злочинця: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові характеристики. Соціально-демографічні характеристики особистості включають такі аспекти, як стать, рівень освіти, соціальне походження та статус, рід діяльності, національна та професійна приналежність, сімейний стан, матеріальний добробут, а також належність до міського чи сільського населення. Морально-психологічні характеристики дозволяють заглибитися у внутрішній світ особи, зокрема, в її світогляд, моральні якості, погляди, переконання та ціннісні орієнтації. Кримінально-правові характеристики особистості злочинця охоплюють не лише інформацію про склад кримінального правопорушення, а й про мотивацію та спрямованість злочинної поведінки, а також про те, чи була діяльність вчинена одноосібно чи в групі, і які види співучасті мали місце.

Враховуючи сучасні тенденції, а також специфічні характеристики причинного комплексу вчинення кримінальних правопорушень, зокрема тих, що стосуються безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні, а також особистісні риси злочинців, можна сформулювати узагальнену кримінологічну характеристику осіб, які вчиняють такі правопорушення. Це, зокрема, особа чоловічої статі (85 %); у віці від 18 до 25 років (51 %); з неповною середньою освітою (45 %); працевлаштована (77 %, серед них 32 % займають керівні посади в підприємствах, установах і організаціях різних форм власності), мають стаж керування транспортним засобом понад п'ять років (68 %); раніше не мали кримінальної відповідальності (80 %); під час вчинення правопорушення, як правило, не перебували в стані алкогольного, наркотичного або іншого сп'яніння (61 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про дорожній рух: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3353-XII. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12.
2. Про Правила дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовт. 2001 р. № 1306. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF.

3. Про внесення змін до Правил дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 26 верес. 2011 р. № 1029. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1029-2011-п.
4. Профілактика злочинів: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. – Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
6. Джужа О.М., Горлач С.В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.
7. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
8. Щупаківський Р.В. Кримінально-правова характеристика та запобігання органами внутрішніх справ незаконному заволодінню транспортним засобом: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2013. 20 с.
9. Тимошенко В.І., Шакун В.І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
10. Свірін М.О. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному заволодінню транспортними засобами: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 227 с.
11. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2005. 543 с.
12. Рудик М.М. Теорія та практика запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2023. 443 с.
13. Петров С.Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 242 с.
14. Звоненко О.О. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються убезпечення дорожнього руху: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 233 с.

УДК 343.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.54

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ОСОБИ В КОРОЛІВСТВІ ІСПАНІЯ

Рябчинська О.П.
доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедрою кримінального права,
процесу та криміналістики
Класичного приватного університету
ORCID: 0000-0002-9012-3332

Стоматов Е.Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
суддя Комунарського районного суду м. Запоріжжя
ORCID: 0000-0002-3955-3337

Рябчинська О.П., Стоматов Е.Г. Кримінально-правова охорона приватного життя особи в Королівстві Іспанія.

В статті проаналізовано стан кримінально-правової охорони поваги до приватного життя (недоторканності приватного життя) в Королівстві Іспанія, її підстав, меж та особливостей криміналізації посягань на це право, а також проблемних питань, що виникають в доктрині та правозастосовній діяльності. Установлено, що кримінально-правова охорона приватного життя людини в Іспанії, як і в Україні, базується першочергово на приписах Конвенції про захист людини і основоположних свобод, а також приписах Конституції Іспанії, ст. 18 якої якою гарантується: (1) право на честь, на особисту та сімейну таємницю та на власний імідж; (2) недоторканність житла, що полягає в тому, що жодне проникнення або обшук не можуть бути здійснені без згоди власника або законного ордера, за винятком випадків (flagrante delicto); (3) таємниця повідомлень, особливо щодо поштових, телеграфних і телефонних повідомлень, за винятком випадків судового рішення; (4) законодавче обмеження використання обробки персональних даних з метою гарантування честі та особистої та сімейної приватності громадян і повного здійснення їхніх прав. Саме таке розуміння приватного життя і визначає його як об'єкт кримінально-правової охорони і закладає базис її моделі в кримінальному законодавстві. Ця модель, на відміну від України, полягає в продуманому об'єднанні посягань на приватне життя людини в одному розділі КК Іспанії та характеризується своєрідним підходом, принаймні порівняно з Україною, до визнання суб'єктом вчинення таких правопорушень юридичних осіб, і навпаки, визнання юридичної публічної чи приватної особи потерпілими від цих правопорушень. Практика застосування норм про відповідальність за порушення приватного життя людини Іспанії має свої складнощі, що підтверджується наведеними в статті прикладами судових рішень в касаційному порядку. Значний вплив на кримінально-правовому доктрину в Іспанії, як і в Україні мають рішення Конституційних судів щодо тлумачення змісту права на недоторканність приватного життя.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, приватне життя, право, конфіденційна інформація, персональні дані, таємниця, недоторканність житла, службова особа, юридична особа, покарання, кримінальна відповідальність.

Riabchynska O.P., Stomatov E.H. Criminal law protection of the private life in the Kingdom of Spain.

The article analyzes the state of criminal law protection of respect for private life (inviolability of private life) in the Kingdom of Spain, its basis, scope and peculiarities of criminalizing infringements on this right, as well as problematic issues arising in the doctrine and law enforcement activity. It is established that criminal law protection of private life of an individual in Spain, as well as in Ukraine, is

based primarily on the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as on the provisions of the Constitution of Spain, art. 18 of which guarantees: (1) the right to honor, personal and family privacy and to one's own image; (2) the inviolability of the home, which means that no entry or search may take place without the consent of the owner or a lawful warrant, except in cases of (flagrante delicto); (3) privacy of communications, especially postal, telegraphic and telephone communications, except in cases of a court order; (4) legal restriction of the personal data processing usage in order to guarantee the honor and personal and family privacy of citizens and the full exercise of their rights. It is this understanding of private life that both defines it as an object of criminal law protection and forms the basis of its model in criminal law. This model, unlike in Ukraine, involves a thoughtful consolidation of infringements on an individual's private life in a single section of the Criminal Code of Spain and is characterized by a distinctive approach, at least in comparison with Ukraine, to recognizing legal entities as subjects of commitment such offenses and, conversely, recognizing of a legal public or private entity as a victim of these offenses. The practice of applying the provisions on liability for violation of an individual's private life in Spain presents its own challenges, as evidenced by the examples of cassation court decisions provided in this article. The decisions of the Constitutional Courts regarding the interpretation of the content of the right to inviolability of private life significantly influence the criminal law doctrine in Spain, as well as in Ukraine.

Key words: criminal law protection, private life, law, confidential information, personal data, privacy, inviolability of home, official, legal entity, punishment, criminal liability.

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона недоторканності приватного життя особи потребує вдосконалення, на чому неодноразово акцентували дослідники, які аналізували це питання. Фактом є те, що « чинний КК передбачає кримінальну відповідальність за окремі кримінальні правопорушення проти приватності, але у ньому складних відповідних кримінальних правопорушень необхідним чином не систематизовані та знаходяться у різних розділах Особливої частини [1, с. 214]. Зважаючи на те, що в Проекті КК в Книзі четвертій «Кримінальні правопорушення проти людини» передбачено Розділ 4.7 «Кримінальні правопорушення проти приватності», ми вважаємо такий крок авторів законопроєкту доцільним та прогнозованим, тому в статті зробимо акцент на дослідженні позитивного зарубіжного досвіду в цьому питанні, вартого вивчення, а можливо і запозичення. Провідним методом дослідження обрано порівняльно-правовий, який будучи спеціальним методом наукового дослідження полягає в зіставленні різних державних та правових систем, інститутів, категорій з метою виявлення рис подібності або відмінності між ними. Результатом такого порівняння має бути встановлення якісного стану окремих правових інститутів або норм [2 с. 291]. Вибір Кримінального кодексу Королівства Іспанії (далі Іспанії) для порівняльного аналізу обумовлений, в першу чергу, тим, що саме Конституція Іспанії 1976 року була піонером у визнанні фундаментального права на захист персональних даних, коли передбачала, що «закон обмежує використання інформаційних технологій для гарантування честі та особистої та сімейної приватності громадян і повного здійснення своїх прав [3].

Стан наукової розробки проблеми. В межах комплексного компаративного аналізу низки переважно європейських країн, відповідний законі аналізували М.І. Хавронюк [4, с. 919], Гритенко О.А. [5, с. 107], Конопельський В.Я. та Бобчинський П.М [6, с. 12] та ін. Утім? предмет таких досліджень був більш вузьким, оскільки розглядався переважно певний прояву приватності або ж аналіз базувався на КК Іспанії до внесення до нього змін в 2015 році, коли було розширено межі кримінально-правової охорони сфери приватності. З іншого боку здебільше науковці наводили текст відповідних кримінально-правових норм і не досліджували кримінально-правову доктрину та/або проблемні питання застосування таких норм хоча би в загальному вигляді.

Тож **метою статті** є з'ясування стану кримінально-правової охорони поваги до приватного життя в Іспанії, її підстав, меж та особливостей криміналізації посягань на це право, а також проблемних питань, що виникають в доктрині та правозастосовній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова охорона приватного життя людини в Іспанії, як і в Україні, базується першочергово на приписах Конвенції про захист людини і основоположних свобод (далі Європейської Конвенції), учасником якої є країна, та ряді інших міжнародних документів, а також приписах Конституції Іспанії, ст. 18 якої гарантується: (1) право на честь, на особисту та сімейну таємницю та на власний імідж; (2) недоторканність житла, що полягає в тому, що жодне проникнення або обшук не можуть бути здійснені без згоди власника

або законного ордера, за винятком випадків (flagrante delicto)[1]; (3) таємниця повідомлень, особливо щодо поштових, телеграфних і телефонних повідомлень, за винятком випадків судового рішення; (4) законодавче обмеження використання обробки персональних даних з метою гарантування честі та особистої та сімейної приватності громадян і повного здійснення їхніх прав [7]. В Іспанії приватність розглядається як така сфера життя людини, яку вона має право захищати від будь-якого втручання (власність, приватна територія, комунікація тощо), те, що протилежне публічному [8, с. 56]. Актуалізуючи проблему захисту сфери приватності фахівці акцентують на тому, що в сучасному суспільстві прагнення людей до публічності й популярності неминуче пов'язане з необхідністю надання особистих даних чи інформації в будь-яких засобах масової інформації, зокрема, й у соціальних мережах. Тому в цій динамічній інформаційній сфері, право на приватність набуває нового значення, право на недоторканність приватного життя трансформується у повноваження кожної людини контролювати, які дані чи інформація про неї можуть бути відомими або використані [9, с. 308]. Фахівці занепокоєні тим, що кількість злочинів, пов'язаних з розголошенням таємниці в Іспанії зростає [10]. Нами з'ясовано статистику посягань на приватне життя в Іспанії впродовж 2013–2023 р.р.[2], яка демонструє підстави такої стурбованості.

Кримінально-правова охорона сфери приватного життя особи передбачена Тітулом X КК Іспанії «Злочини проти приватного життя, права на власний образ (зображення) та недоторканність житла», який включає Розділ I. «Відкриття та розкриття таємниць» (ст. 197–201) та Розділ II. «Проникнення до житла, до приміщення (місцезнаходження) юридичних осіб та інших відкритих для відвідування об'єктів» (статті 202–204) [11].

Так, в ст. 197 КК Іспанії передбачена відповідальність за: 1) заволодіння паперами, листами, повідомленнями електронної пошти чи будь якими іншими документами чи особистими речами, або перехоплення її телекомунікації чи використання технічних пристроїв для прослуховування, передачі, запису або відтворення звуку чи зображення чи будь-якого іншого сигналу зв'язку, вчинене з метою виявлення таємниці або порушення недоторканності приватного життя іншої особи без її згоди (ч. 1); 2) вилучення, використання або зміну зарезервованих даних особистого чи сімейного характеру іншої особи, які зафіксовані в комп'ютерних, електронних або телематичних файлах чи носіях, або в будь-якому іншому файлі, публічному або приватному записі (файлі чи реєстрі) (ч. 2); 3) трансляцію, розголошення або передачу даних, про які йдеться в попередніх частинах, третім особам, а також за ці дії, вчинені особою, яка знала про їх незаконне походження, утім не вчиняла діяння, передбачені частинами 1-2 ст. 197 КК (ч. 3). Частина 4 ст. 197 КК Іспанії передбачає, що злочини, передбачені частинами 1 і 2 цієї статті караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, якщо: (a) вони вчинені контролерами, відповідальними за файли, комп'ютерні, електронні або телематичні носії, архіви або реєстри; або (b) вчинені шляхом несанкціонованого використання персональних даних жертви. Якщо конфіденційні дані були поширені, розголошені або розкриті третім особам, штрафні санкції накладаються у їх верхній половині. Мова йде про спеціального суб'єкта злочину, особи для якої така сфера діяльності є професійною, і правопорушення пов'язане з функціями осіб, відповідальних за системи, що передбачено в Органічному законі 3/2018 від 5 грудня 3/2018 від 5 грудня «Про захист персональних даних і гарантії цифрових прав» [3]. Виходячи з положень GDPR такими особами можуть бути контролери - юридичні або фізичні особи, які визначає цілі та засоби обробки персональних даних і відповідно до ст. 74, зобов'язані впроваджувати відповідні та ефективні заходи обробки персональних даних, або оператори таких даних [12]. Тобто, особи, відповідальні за обробку даних, а також усі особи, залучені до будь-якої фази процесу, підпадають під обов'язок конфіденційності, згаданий у статті 5.1.f) Регламенту (ЄС) 2016/679 [3].

В ч. 5 та ч. 6 ст. 197 КК Іспанії передбачена диференціація покарання (його призначення у верхній половині) у випадках: 1) коли предметом злочинів, передбачених цією статтею, є персональні дані, які

[1] Юридичний термін, який означає, що злочинець був спійманий під час здійснення злочину (на гарячому).

[2] Статистичні дані за період 2013-2023 років свідчать, що найменша кількість засуджених за розголошення конфіденційної інформації зафіксована в 2013-2015 роках - 203, 237 та 290 відповідно). Утім після реформування КК Іспанії в 2015 році, коли було розширено коло кримінально-караних діянь, що посягають на приватне життя осіб, кількість засуджених за ці злочини (розголошення конфіденційної інформації) зросла і вже в 2022 році становила 662 особи, а в 2023 році – 595 осіб (у порівнянні з 2013 роком показник збільшився в 3 рази (майже 300%). Статистика засуджених за порушення недоторканності житла демонструє тенденцію до зниження і виглядає наступним чином: 2013 – 315, 2014 – 339, 2015 – 318, 2016 – 357, 2017 – 327, 2018 – 285, 2019 – 238, 2020 –185, 2021–230, 2022- 255, 2023 – 219 осіб (table 25997).

стосуються ідеологічних та релігійних переконань, стану здоров'я, расового походження чи статевого життя, або 2) коли такі діяння вчинені щодо неповнолітніх осіб чи осіб з інвалідністю, які потребують особливого захисту (ч. 5) чи 3) якщо діяння, передбачені частинами 1-4 цієї статті вчинюються з метою отримання фінансової вигоди (ч. 6), «незалежно від того, чи це більш-менш прибуткова діяльність, чи ні» [13]. Персональні дані, по які йдеться в ч. 5 ст. 197 КК Іспанії, визначаються як «чутливі дані», що становлять «тверду основу (ядро) недоторканності приватного життя» - дані особистого характеру, що розкривають ідеологічні та релігійні переконання, стан здоров'я, расове походження чи статеве життя. Такі дані, а також персональні дані неповнолітньої особи чи особи з інвалідністю підлягають особливому захисту, що передбачено статтею 7 Органічного закону 3/2018 від 5 грудня «Про захист персональних даних та гарантії цифрових прав» [3], який адаптує правову систему Іспанії до Регламенту (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року «Про захист фізичних осіб щодо обробки їхніх персональних даних та про вільний рух таких даних» [12].

На взаємозв'язку та відмінності між приписами ч. 2 ст. 197 та ч. 5 ст. 197 КК Іспанії наголосив Верховний Суд країни, підкреслюючи особливу шкідливість виявленої інформації для того, щоб мати можливість кваліфікувати її за ч. 5 ст. 197 КК. Прикладом цього є рішення Верховного суду Іспанії (STS 302/2008 від 27 травня), в якому зазначено, що посилання на дані, що розкривають ідеологічні та релігійні переконання, стан здоров'я, расову приналежність або статеве життя, не поширюються на незаконне розслідування подружньої невірності або сексуальних відносин будь-якого виду, а лише тих, що стосуються сексуальної орієнтації потерпілого, при цьому обтяжуюча обставина встановлюється за ознакою соціальної дискримінації, що кардинально відрізняється від можливого тривоги або занепокоєння, які можуть бути спричинені людині тим, що про її сексуальну орієнтацію стало відомо [14].

В ч. 7 ст. 197 КК Іспанії передбачена відповідальність особи, яка без дозволу зацікавленої особи поширює, розголошує або передає третім особам зроблені нею зображення або аудіовізуальні записи особи, отримані за її згодою в житлі чи в іншому місці, недоступному для очей третіх осіб, якщо розголошення цих зображень або записів якщо це завдає серйозної шкоди приватному життю цієї особи. Це діяння, яке було криміналізовано під час реформи 2015 року, наразі змінено Органічним законом 10/2022 від 6 вересня «Про всебічну гарантію сексуальної свободи» [15]. Зміна полягала в додаванні до цієї статті абз. 2, в якому на відміну від абз.1 суб'єктом є особа, яка отримала таке зображення не безпосередньо від потерпілої особи, а від третьої.

Відповідно до Рішення ВС Іспанії (*SSTS 70/2020, 24 de Febrero de 2020*) активним суб'єктом цього злочину «є та особа, якій зображення або аудіовізуальний запис надсилається добровільно і яка в подальшому, без згоди відправника, порушуючи надану їй довіру, пересилає його третім особам, як правило, з сексистських, дискримінаційних мотивів або з помсти [16]. Характеризуючи цей злочин іспанські науковці звертають увагу, що в ч. 7 ст. 197 йдеться про контент, розкриття якого *серйозно підриває особисте життя* і визнають, що сексуальна сфера (інтимна поведінка) звичайно, є одним із проявів того, визнається твердою підвалиною (ядром) приватності, утім не єдиною. Такими наслідками можуть бути публічне приниження, втрата роботи, розлучення, самогубство через сором тощо [17, с. 27]. Судом наприклад було встановлено, що в результаті поширення фотографії оголеної неповнолітньої А. серед значної кількості осіб, з якими вона навчалася, після неодноразових прохань та вимог припинити поширення цих фото, про які стало відому керівництву навчального закладу та її батькам, вона страждала від посттравматичного стресового розладу та очисної булімії, що вимагало первинної медичної допомоги для її одужання на періодом 60 днів, впродовж яких вона відновлювалася та лікувалася від невротичного розладу [18].

З об'єктивної сторони, такі дії полягають в оприлюдненні зображень чи записів[1], отриманих за згодою жертви в приватній обстановці, отже зображення або запис, про які йдеться, мають бути створені нею добровільно та добровільно передані іншій особі [19]. Закон не вимагає, щоби зображення та запис відбувалися в будинку (житлі) потерпілої особи, достатньо, щоби це було зроблено поза межами досяжності третіх осіб. Розповсюдження, розголошення або розкриття інформації третій стороні, тобто будь-кому, хто не входить до кола довіри жертви. Суб'єктом цього злочину є особа, яка добровільно отримала фотографію чи відеозапис і яка, порушуючи довіру потерпілої особи, надсилає або демонструє зображення хоча би одній особі [20, с. 172].

[1] При цьому під зображеннями та/або записами розуміються як ті, що сприймаються лише зором, так і ті, що фіксуються спільно слухом і зором, або лише слухом.

Фактично мова йде про протиправні дії однієї зі сторін секстингу, хоча саме по собі це явище за усвідомленої добровільної згоди не визнається злочином, утім сторони секстингу усвідомлюють ризики такої поведінки, яка може бути використана для нанесення шкоди репутації людини, шантажу, знущання, цькування, приниження, переслідування, глузування із зображення людини, сексуального домагання тощо [21, с. 246]. З іншого боку, поширення такого контенту може стати підставою правової оцінки таких дій, якщо мова йде про секстинг стороною якого є неповнолітня особа, зокрема звинувачення у розповсюдженні дитячої порнографії. Відомі випадки, коли приватні повідомлення людей були публічно поширені через віруси, що призвело до трагічних наслідків [22]. В соціальних мережах пропонується широкий вибір порад запобігання таким ситуаціям, окремі з яких спрямовані безпосередньо на унеможливлення ідентифікації особи та запобігання порушенню таємниці приватного життя людини. Такими є наприклад поради: приховувати обличчя, вимикати теги розташування, оскільки смартфони автоматично позначають геолокацію щоразу, коли людина робить фотографію, приховувати татуювання чи сліди на тілі, тобто те, що робить тіло людини унікальним і дозволяє з високим ступенем вірогідності ідентифікувати її. Разом з тим такі випадки слід відрізняти від ситуацій, коли особа не давала згоди на створення такого зображення чи відео і не передавала його добровільно іншій особі, і таке зображення стає підставою для її шантажу. Так, було встановлено, що обвинувачена Й., повнолітня, перебуваючи в сексуальних стосунках за плату та за добровільною згодою з Е. у клубі «El Mirador de Pedrezuela» у Мадриді, у компанії пані К. зробила кілька фотографій, на яких пан Е. мав сексуальні стосунки з пані К., які були здійснюється без його відома та згоди. Надалі обвинувачена Й. вимагала від Е. гроші у розмірі приблизно 60 000 євро в обмін на те, що вона не передасть ці знімки його родині, і не повідомить, що він роками відвідував згаданий клуб та мав платні сексуальні стосунки з нею та пані К. Й. була засуджена: a) за вчинення злочину проти приватного життя до 2 років, 6 місяців та 1 дня тюремного ув'язнення з позбавлення права на пасивне виборче право протягом строку покарання та 18 місяців штрафу зі щоденною оплатою 6 євро; b) за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 171 КК Іспанії [1], а саме погрози поширити факти про інтимне приватне життя, до покарання у вигляді 11 місяців ув'язнення з додатковим позбавленням права здійснювати пасивне виборче право протягом строку відбування покарання [23].

Однак, як було зазначено в Рішенні ВС Іспанії (*STS 1391/2000 від 14 вересня)* «вилучення документів, передбачених статтею 197 КК Іспанії, не обмежується суто фізичним вилученням документів, а може здійснюватися й віртуально, таким чином, що суб'єкт заволодіває їх змістом у будь-який технічний спосіб, що дозволяє його подальше відтворення, наприклад, шляхом фотографування». Що стосується моменту закінчення, то «воно є завершеним, як тільки активний суб'єкт отримує доступ до даних, тобто як тільки дані стають йому відомими і доступними (він має їх у своєму розпорядженні), оскільки це є способом порушення конфіденційності даних суб'єкта або третьої сторони [24].

Для прикладу наведемо рішення Касаційного кримінального суду Іспанії під час розгляду касаційної скарги на вирок № 16/2019 від 15 січня, виданий Кримінальним судом № 7 Пальма-де-Майорка, яким засуджено обвинуваченого Е. за розголошення таємниці приватного життя до покарання у виді 1 року позбавлення волі з спеціальною дискваліфікацію на пасивне виборче право протягом терміну покарання та 12-місячний штраф із щоденною оплатою 5 євро[2], підтверджене апеляційною інстанцією в постанові № 160/2019, 3 квітня, на які було подано касаційну скаргу з підстави неправильного застосування кримінального закону, а саме ч. 2 ст. 197 КК Іспанії. Аргумен-

[1] Якщо хтось вимагає від іншої особи певну суму або винагороду під загрозою розголошення чи поширення фактів щодо її приватного життя чи сімейних стосунків, які не є публічно відомими та можуть вплинути на її авторитет чи інтереси, вона карається позбавленням волі на строк від двох до чотири роки, якщо він зумів виконати все або частину необхідного, і від чотирьох місяців до двох років, якщо він цього не досяг.

[2] Визнано доведеним, що обвинувачений Е. (1972 року народження, не судимий) у невстановлений день протягом перших місяців 2017 року опублікував у соціальній мережі Facebook документ за підписом координатора Punts de Trobada Familiar of Балеарські острови від 6 квітня 2016 року, в якому йшлося про те, що його колишня партнерка (співмешканка) М. проживала в прийомній сім'ї в період з грудня 2014 по січень 2015 року, залишивши вказане місце і не проінформувавши про нове місце проживання. Він також опублікував у тій самій соціальній мережі коментарі щодо їх спільного сина, такі як «брудний брехун, тобі подобаються речі інших людей, твоя мати повія, вона приховує від мене місце проживання, у неї немає моралі виховувати тебе» та інші принизливі та образливі висловлювання, а також опублікував частину відео судового засідання, яке відбулося 11 липня 2017 року. Ці дії мали на меті зіпсувати імідж колишньої співмешканки від якої він мав сина 2002 р.н.

тація захисту полягала в тому, що поширені через соціальну мережу Facebook дані не є персональними даними чи конфіденційною інформацією, інкриміновані засудженому дії ніколи не були спрямовані на отримання певної вигоди чи заподіяння певної шкоди позивачу. Документ, розміщений в Facebook потрапив до обвинуваченого законним шляхом, і його зміст ні в якому разі не впливає на конфіденційність скаржника, тим більше, що йдеться про події, які відбулися за три роки до його поширення. Верховний суд Іспанії звернув увагу певні складнощі при вирішенні справи, пов'язані із широтою змісту ст. 197 КК Іспанії, яка походить із назви розділу I «Відкриття та розголошення таємниці». У цьому конкретному випадку суд виокремив три блоки інформації та оціночних суджень, які були поширені засудженим через Facebook: а) документ, підписаний координатором Punts de Trabada Familiar[1] з Балеарських островів від 6 квітня 2016 року, в якому було відображено, що його колишня партнерка, М. проживала в прийомній сім'ї протягом грудня 2014 та січня 2015 року, залишивши місце без повідомлення про своє нове місце проживання; б) деякі коментарі на адресу їхнього спільного сина, також поширені в тій же мережі та в) частина відеозаписів судового засідання, яке відбулося 11 липня 2017 року. Розглядаючи цю справу Верховний Суд Іспанії прийшов до висновку, що лише інформація, позначена як «а)» може бути визнана предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 197 КК Іспанії. В той час як зневажливі коментарі на адресу сина могли утворити інші протиправні дії, але не є такими, що обґрунтовують (виправдовують) вирок Е. А публікація «... частини відеозаписів судового процесу» без інших описових деталей, які дозволяють дізнатися про природу цього юрисдикційного спору, його предмет, наявність чи відсутність будь-яких обмежень щодо принципу публічності, не дозволяє в принципі кваліфікувати ці події в контексті виявлення і розголошення таємниці, тобто ст. 197 КК Іспанії. Таким чином лише вилучення та подальше поширення інформації про перебування попередньої партнерки Е. в притулку становило порушення права жертви на приватне життя. В той же час суд звернув увагу на неточність правової оцінки дій Е., судом першої та апеляційної інстанції за ч.2 ст. 197 КК, в той час, як на думку Верховного Суду (*STS 538/2021, 17 червня 2021*), оскільки ця інформація була поширена в соціальній мережі, його дії утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 197 КК, а саме поширення, розкриття або передачу третім особам виявлених відомостей чи фактів [25].

В результаті реформи, проведеної Органічним законом 1/2015 від 30 березня 2015 року, до КК Іспанії було додано ряд нових статей, як от: ст. 197а, 197б, 197с. Зокрема, ст. 197а передбачає відповідальність за неправомірний доступ до комп'ютерних систем та несанкціоноване перехоплення передачі даних. Ст. 197б було криміналізовано сприяння, придбання, імпорт або виробництво комп'ютерних програм чи обладнання, спеціально розроблених або пристосованих для вчинення цих злочинів, зазначених у частинах 1 і 2 статті 197 або статті 197а КК Іспанії. Такі діяння розцінюються як кіберзлочини [26, с. 167].

Стаття 197с КК є спеціальною нормою, яка диференціює відповідальність за діяння, зазначені вище, вчинені у складі злочинної групи чи організації. Вченими такий крок законодавця розглядається позитивним і таким, що відповідає гармонізаційному мандату, що містився в Рамковому рішенні Ради Європи від 25 лютого 2005 року 2005/222/JHA «Про атаки на інформаційні системи», яке було замінено директивою 2013/40/EU Європейського парламенту і Ради ЄС «Про атаки на інформаційні системи» [20, с. 178]. За вчинення злочинів, передбачених ст. 197, 197а та 197б передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб (ст. 197 quinquies). КК України не містить таких підстав в ст. 96[3].

Ст. 198 КК передбачає, що будь-яка службова особа, який поза випадками, дозволеними законом, без законних підстав для вчинення таких дій і з використанням свого службового становища вчиняє будь-яке з діянь, описаних у попередній статті, підлягає покаранню, передбаченому у верхній частині цієї статті, і, крім того, покаранню, передбаченому у цій статті, абсолютною дискваліфікацією на строк від шести до дванадцяти років. Норма визнається спеціальною, оскільки об'єктом злочину є виключно приватне життя, а не неналежне функціонування публічної служби в цілому [20, с. 179].

Ст. 199 КК Іспанії встановлює відповідальність за: 1) розголошення чужої таємниці, яка стала відомою в силу професійних або трудових відносин, що карається позбавленням волі на строк від

[1] «Місце сімейних зустрічей» – нейтральне та тимчасове місце для догляду та запобігання, у присутності кваліфікованого персоналу, проблемам, які виникають у процесі сімейних конфліктів і, зокрема, у дотриманні режиму побачень з дітьми, встановленого для випадків розлучення або розлучення батьків або у випадку здійснення опіки державною адміністрацією з метою забезпечення захисту неповнолітнього.

одного до трьох років та штрафом від шести до дванадцяти місяців та 2) за розголошення таємниці іншій особі, особою, яка, порушила обов'язок щодо збереження та нерозголошення таємниці, що карається позбавленням волі на строк від одного до чотирьох років, штрафом від дванадцяти до двадцяти чотирьох місяців і спеціальною дискваліфікацію за вказаною професією на строк від двох до шести років.

Зарубіжні фахівці акцентують на відмінності між характером об'єктивної сторони цих діянь, бо першому випадку йдеться про порушення принципу конфіденційності інформації особою, якій вона стала відома у зв'язку з трудовими відносинами та/або професійними відносинами, тоді як в другому випадку йдеться про професіонала, на якого покладається не просто обов'язок дотримання конфіденційності, а обов'язок дотримання професійної таємниці (адвокатської, лікарської, нотаріальної тощо), яка є однією з засад певних професій [27, с. 187]. Ця норма має бланкетний характер, тому для визначення обсягу конкретних елементів об'єктивної сторони, необхідно звертатися до аналізу інших галузей права, зокрема й конкретних нормативно-правових актів, що регулюють професійну діяльність. Так, у справі STS 574/2001 від 4 квітня 2001 року лікар був засуджений за розголошення частини історії хвороби за наступних обставин, оглядаючи вагітну жінку, в її медичній картці побачив записи про два випадки легального переривання вагітності, і повідомив про це сестрі вагітної жінки. При цьому Суд розцінив такі дії не як «звичайні плітки, характерні для того, що сьогодні називається бульварною пресою», а як поведінку, що завдає шкоди приватності пацієнта [28]. Ст. 199 КК Іспанії не містить вичерпного переліку суб'єктів злочину. Цікаво, що дискутуючи з цього приводу іспанські дослідники звертаються до моделі, котрої дотримується німецький законодавець в § 203 КК Німеччини, де міститься перелік медичного персоналу, який зобов'язаний дотримуватися лікарської таємниці, до якого включено лікарів, стоматологів, фармацевтів, професійних психологів та будь-яких інших осіб, чия професійна діяльність пов'язана зі здоров'ям, що дозволяє розмежувати коло осіб, які зобов'язані зберігати професійну таємницю [29, с. 198]. А також до варіанту, використаного в ст. 622 КК Італії, де міститься загальне положення про таких суб'єктів розголошення, і дозволяє поширити обов'язок дотримання професійної таємниці також на допоміжний медичний персонал [29, с. 198]. Формулювання диспозиції ст. 145 КК України дозволяє зробити висновок про схожість підходів в цьому питанні іспанського, італійського та вітчизняного законодавця, які визначили суб'єктом розголошення таких конфіденційних відомостей особу, які вона отримала у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків. Принциповою відмінністю між КК Іспанії та України є визначення обов'язкової ознакою діяння, передбаченого ст. 145 спричинення тяжких наслідків, в той час як в ст. 199 КК Іспанії вони не згадуються. Хоча в правовій доктрині потерпілими від цього злочини вважаються особи, приватному життю яких завдається шкода внаслідок розголошення лікарської таємниці. Кримінально-караним визнається лише умисне розголошення такої інформації.

Особливістю кримінально-правової охорони сфери приватності в кримінальному законі Іспанії є визнання такого права за юридичними особами. Зокрема в ст. 200 КК Іспанії вказано, що положення цієї глави застосовуються до кожного, хто дізнається, розголошує або передає конфіденційну інформацію (захищені дані) юридичних осіб без згоди їхніх представників, крім випадків, передбачених іншими положеннями цього Кодексу. Такий підхід оцінюється іспанськими фахівцями неоднозначно, і вони ставлять питання чи можуть юридичні особи бути носіями основоположних (фундаментальних) прав приватної особи. В цьому контексті згадується рішення Конституційного суду (*STC 231/1988 від 2 грудня 1988 року*), в якому йдеться про те, що основні права мають виключно особистий характер і пов'язані з існуванням людини. Тому ставлять під сумнів саму ідею, що юридичні особи можуть бути носіями основоположного права на недоторканність приватного життя.

Обговорюючи цю проблему фахівці спочатку згадують Постанову Конституційного суду (*257/1985 від 17 квітня 1985 року),* в якій сформована позиція, що ст. 18.1 Конституції Іспанії, за своїм змістом і характером стосується приватного життя окремих осіб, в яке ніхто не може втручатися, а юридичні особи, такі як комерційні компанії, в принципі не можуть бути носіями цього права, оскільки конфіденційність діяльності цих суб'єктів захищається, де це доречно, відповідним законодавством [30]. Утім, приписи ст. 200 КК Іспанії розширивши межі розуміння приватності, вимагали адекватної їх оцінки з боку судової практики, яка поступово формується

в напрямку визнання того, що юридична особа певною мірою має приватність, і їй можуть бути надані інструменти для її захисту. Утім дискусія продовжується з приводу даних, які можуть виступати предметом цього злочину. Так, одні вважають, що сфера ді ст. 200 КК Іспанії є доволі обмеженою, оскільки має на меті захистити особисте життя таких осіб, а не будь-які інші секрети компанії, розголошення яких може завдати шкоди іншим юридичним об'єктам [20, с. 181], зокрема комерційну таємницю. Натомість існує й інший підхід, за якого прикладами кваліфікації дій за ст. 200 КК Іспанії пропонують визнавати зокрема випадки: коли співробітник компанії розкриває конфіденційну фінансову інформацію про свого роботодавця конкуренту без дозволу на це; особа виявляє та публікує стратегічні плани компанії в соціальних мережах без дозволу її керівників; постачальник (провайдер) передає конфіденційну інформацію компанії третій стороні без згоди її законних представників; колишній співробітник розкриває комерційну таємницю компанії, в якій він працював, конкуренту, не маючи відповідного дозволу; хакер незаконно отримує доступ до фінансових даних компанії та розкриває їх в Інтернеті [31]. В ст. 201 КК Іспанії визначено підстави та порядок відкриття провадження по цій категорії справ[1].

В розділі II. «Проникнення до житла, до місцезнаходження юридичних осіб та інших відкритих для відвідування об'єктів» згруповано злочини за відповідним об'єктом посягання. Так, в ст. 202 передбачено: 1. Фізична особа, яка проникла до чужого житла або перебуває в ньому проти волі його власника,

карається позбавленням волі на строк від шести місяців до двох років; 2. Якщо діяння вчинене із застосуванням насильства або залякування, карається позбавленням волі на строк від одного до чотирьох років та штрафом від шести до дванадцяти місяців. В ст. 203 передбачено відповідальність особи, яка проти волі власника проникла до приміщення публічної або приватної юридичної особи, професійної фірми або офісу, торговельного закладу, відкритого для публіки, в неробочий час, а також проти волі власника перебуває в такому приміщенні в неробочий час. Кваліфікуючою ознакою цього злочину визнається вчинення таких дій шляхом насильства або залякування.

Ст. 204 КК Іспанії передбачає, що будь-яка посадова (службова особа), яка, крім випадків, дозволених законом, і без законних підстав, вчиняє будь-яке з діянь, описаних у двох попередніх статтях, підлягає покаранню, передбаченому у двох попередніх статтях, у межах верхньої половини відповідного покарання, передбаченого у цих статтях, і абсолютною (повною) дискваліфікацією від шести до дванадцяти років.

Здобутком КК Іспанії 1995 року визнається зміна вектору кримінально-правової оцінки втручання державних органів в приватне життя людини, яка полягає в ліквідації привілейованого режиму незаконного втручання у сферу прав і свобод громадян, яким до цього часу користувалися окремі службові особи. Нововведення були спрямовані на недопущення неправомірного втручання в приватне життя, з тим, щоби арешти, проникнення до житла та обшуки, що здійснюються без належних підстав або ж у непередбачений законом спосіб, розглядалися як обтяжені форми відповідних загально кримінальних злочинів, а не так, як було раніше коли вони незрозуміло і невиправдано розглядалися як пом'якшені спеціальні злочини [14]. Зважаючи на важливість правової охорони права на приватність, Конституційний Суд Іспанії в ряді своїх рішень надав тлумачення приписам ст. 18 Конституції Іспанії. Зокрема, недоторканність житла пов'язана з правом на недоторканність приватного життя людей, оскільки воно захищає територію, де людина розвиває свою приватність, захищену від сторонніх очей, надав терміну житло ширшого розуміння, ніж надане Цивільним кодексом. Отже житлом визнається дім - простір, де особа живе, користуючись своєю найінтимнішою свободою, незалежно від суспільних умов, а також будь-який інший простір, придатний для того, щоб вищезазначене могло статися, зрештою чи назавжди. Зокрема, для конституційних цілей місцем проживання вважаються: транспортні засоби або фургони, готельні номери тощо (*STC 10/2002 від 17 січня*) [32] або місцезнаходження юридичних осіб. В зазначеному рішенні КС Іспанії прийшов до висновку про неконституційність ст. 557 Кримінально-процесуального кодексу Іспанії через її невідпо-

[1] яке можливе, по-перше, за заявою потерпілої особи або її законного представника, по-друге за повідомленням прокурора у разі вчинення діянь, передбачених 198 цього Кодексу, а також у випадках, коли вчинення злочину завдає шкоди суспільним інтересам, або інтересам багатьох осіб або якщо потерпілим є неповнолітній чи недієздатний, який потребує особливого захисту. Також визначається, що прощення потерпілої сторони або її законного представника, у відповідних випадках, є підставою припинення кримінального переслідування, без шкоди для положень абзацу другого частини 1 статті 130.1.5.

відність ст. 18 Конституції Іспанії[1] лише в тій мірі, якою вона перешкоджає визнавати кімнати в готелях місцем проживання особи, тобто як простір, в якому гості готелю реалізують своє право на приватне життя. За відсутності згоди власника та на місці злочину, конституційно законним є лише проникнення та обшук, здійснені на підставі судового рішення. Ця вимога судового дозволу є превентивною вимогою для захисту права (з усіх вищезазначених причин). Отже, з конституційної точки зору не може бути жодних виправдань для виключення з судового дозволу просторів, які повинні бути розглянуті, відповідно до ст. 18.2 ЄС, місцем проживання фізичної особи. Утім подібне трактування житла не поширюються на окремі приміщення, з огляду на їх характеристики, як от камери ув'язнених у пенітенціарних центрах, на цьому наголосив в своїй постанові Конституційний суд Іспанії (*Sentencia 89/2006, de 27 de marzo de 2006*) [33]. Подібні підходи характерні і для правової доктрини України [34].

Висновки. Проаналізовані аспекти сучасного стану кримінально-правової охорони недоторканності приватного життя в Іспанії дають підстави говорити як про певну схожість, так і відмінності з реаліями законодавчої та правозастосовної практики в Україні. До перших слід віднести схожі передумови та підстави криміналізації суспільно-небезпечних діянь, що посягають на приватне та сімейне життя особи з огляду на вимоги міжнародно-правових актів в сфері захисту прав людини, в першу чергу, Європейської конвенції з прав людини, а також конституційні приписи, що визначають зміст поняття приватного життя особи та основних його складових (розуміння сутності та поняття конфіденційної інформації, персональних даних, об'єктивних ознак розголошення такого роду інформації, порушення недоторканності житла, меж правових меж втручання в це право та його обмеження тощо). Спільними підходами маємо визнати наявність складнощів в правозастосовній діяльності, про що свідчать наведені рішення вищої судової інстанції Іспанії, яка переглядає справи в касаційному порядку. Значний вплив на кримінально-правовому доктрину в Іспанії, як і в Україні, мають рішення Конституційних судів щодо тлумачення змісту права на недоторканність приватного життя. Спільним підходом є також розуміння того факту, що трактування житла з акцентуванням на його виключній ознаці бути постійним місцем проживання для людини суттєво звужує кримінально-правову охорону недоторканності житла як конвенційного та конституційного права.

Більш виразними є відмінності в моделях саме кримінально-правової охорони, що втілені в відповідному кримінальному законі. В першу чергу, це стосується продуманого об'єднання посягань на приватне життя людини в одному розділі КК Іспанії. За такого підходу чітко простежується зміст об'єкту кримінально-правової охорони, яким виступає право на повагу до приватного життя особи, закріплене в ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, в будь-якому його прояві. В той час як в КК України відповідні посягання розміщені в різних розділах. Також унікальним, принаймні порівняно з Україною, є визнання суб'єктом вчинення таких правопорушень юридичних осіб, і навпаки, визнання юридичної публічної чи приватної особи потерпілими від цих правопорушень. Принагідно зауважимо, що подібне рішення іспанського законодавця критикується в кримінально-правовій доктрині.

Перспективними напрямками подальших компаративних досліджень визнаємо зокрема, аналіз такого об'єкта кримінально-правової охорони в Іспанії як «право на власне зображення», яке в конституційній юрисдикції Іспанії тлумачиться в низці рішень, на яких ґрунтуються судові рішення, в провадженнях щодо незаконного використання зображення людини (без її відома та згоди); питання караності відповідних кримінальних правопорушень; доцільність деталізації суб'єктів розголошення конфіденційної інформації так званим спеціальними суб'єктами, яким вона стала відома у зв'язку з виконанням їх професійних обов'язків співвідношення такої інформації з різновидами професійної таємниці (адвокатської, лікарської та іншої), диференціації кримінальної відповідальності залежно від віку потерпілої особи та інших критеріїв, визначення характеру заподіяної шкоди тощо.

[1] Справа про незаконний обшуку та проникнення до житла, передбачених частинами 1 і 2 статті 191 Кримінального кодексу Іспанії (в редакції 1973 року) двох співробітників поліції, а саме до двох готельних номерів журналістів без їх відома та згоди, без судового дозволу, шляхом відкриття номерів менеджеру готелю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.
2. Данильян О.Г. Організація та методологія наукових досліджень: навчальний посібник/ О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань. Харків: Право, 2017. 448 с.
3. Ley Orgánica 3/2018, de 5 de diciembre, de Protección de Datos Personales y garantía de los derechos digitales. «BOE» núm. 294, de 06/12/2018. URL: https://www.boe.es/eli/es/lo/2018/12/05/3/con (дата звернення 15.11.2024).
4. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія. К. Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
5. Гритенко О.А. Покарання як захід кримінально-правового регулювання права на недоторканність житла: порівняльно-правовий аналіз КК України та деяких зарубіжних країн. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: Ч. 3. С. 261–265.
6. Бобчинський П.М., Конопельський В.Я. Об’єкт та предмет порушення недоторканості житла у кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн та України: порівняльно-правовий аналіз. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 4. С. 9–13.
7. Constitución Española. «BOE» núm. 311, de 29/12/1978. URL: https://www.boe.es/eli/es/c/1978/12/27/(1)/con (дата звернення 25.11.2024).
8. González Porras, A. Privacidad en Internet: los derechos fundamentales de privacidad e intimida den Internet y su regulación jurídica. La vigilancia masiva, Tesis doctoral de la Universidad de Castilla-La Mancha, Toledo. 2015. 597 p. URL: https://ruidera.uclm.es/server/api/core/bitstreams/1af7d594-8b66-47eb-ad51-ce368f0e25a5/content (дата звернення 25.11.2024).
9. Sainz-Cantero Caparrós, J. Delitos contra la intimidad, el derecho a la propia imagen y la inviolabilidad del domicilio (I). Sistema de Derecho penal. Parte Especial, 4ª edición, revisada y puesta al día. Dykinson, Madrid. 2021. P. 305–325.
10. INE. URL: https://www.ine.es/ (дата звернення 10.12.2025).
11. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. «BOE» núm. 281, de 24 de noviembre de 1995, páginas 33987 a 34058 (72 págs.). URL: https://www.boe.es/eli/es/lo/1995/11/23/10.
12. Регламент Європейського Парламенту і Ради ЄС 2016/679 від 27 квітня 2016 року «Про захист фізичних осіб у зв’язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних)». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C#w1_3 (дата звернення 25.11.2024).
13. STS 302/2008, 27 de mayo de 2008. URL: https://vlex.es/vid/violacion-secreto-profesional-as-2-40561668.
14. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal. Jefatura del Estado «BOE» núm. 281, de 24 de noviembre de 1995. 207 p. URL: https://www.boe.es/buscar/pdf/1995/BOE-A-1995-25444-consolidado (дата звернення 29.11.2024).
15. Ley Orgánica 10/2022, de 6 de septiembre, de garantía integral de la libertad sexual. «BOE» núm. 215, de 7 de Septiembre de 2022. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2022-14630 (дата звернення 26.11.2024).
16. SSTS 70/2020, de 24 de Febrero de 2020. URL: https://vlex.es/vid/840799397 (дата звернення 5.12.2024).
17. Hudson H.K. Factors affecting sexting behaviours among selected undergraduate students (Unpublished doctoral thesis). Southern University Illinois Carbondale, Illinois, United States, 2011. 172 p. URL: https://ehs.siu.edu/phrp/_common/documents/announcements-dissertation/hudson-h.pdf (дата звернення 01.12.2024).
18. SAP Granada 351/2014, de 5 de Junio de 2014. URL: https://vlex.es/vid/542256650 (дата звернення 29.11.2024).

19. STS 70/2020, de 24 de Febrero de 2020. URL: https://vlex.es/vid/840799397 (дата звернення 29.11.2024).
20. Ángela Casals Fernández. Los delitos de descubrimiento y revelación de secretos en el ciberespacio. Especial mención a la prueba pericial digital. *Anuario de Derecho Penal y Ciencias Penales* (ADPCP), Vol. LXXVI, 2023. P. 155–190. URL: https://www.boe.es/ biblioteca_juridica/ anuarios_derecho/abrir_pdf.php?id=ANU-P-2023-10015500190 (дата звернення 10.12.2024).
21. Kopecký K. Sexting among Slovak Pubescents and Adolescent Children. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Vol. 203. P. 244–250. URL: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.08.289 (дата звернення 28.11.2024).
22. Sexting. URL: https://www.abc.es/bienestar/psicologia-sexo/abci-sexting 202008111048_noticia.html?ref=https%3A%2F%2Fwww.abc.es%2Fbienestar%2Fpsicologia-sexo%2Fabci-sexting-202008111048_noticia.html (дата звернення 29.11.2024).
23. STS 102/2020, 10 de marzo de 2020 p. URL: https://vlex.es/vid/844562831 (дата звернення 29.11.2024).
24. STS 1391/2000, 14 de septiembre de 2000. URL: https://vlex.es/vid/amenazas-revelacion-secretos-2-lopj-15202146. URL: (дата звернення 01.12.2024).
25. STS 538/2021, 17 de junio de 2021. URL: https://vlex.es/vid/869966661 (дата звернення 01.12.2024).
26. Hernández Berlinches, R. (Coords.) (2019): Cibercriminalidad. Madrid, 365 p.
27. García Sanz, J. El secreto profesional. *Anales de la facultad de derecho*. 2005. 22; diciembre, pp. 187–211. URL: https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/18155/AFD_22_%282005%29_12.pdf?sequenc (дата звернення 25.11.2024).
28. STS 574/2001 de 4 de abril de 2001. URL: https://vlex.es/vid/amenazas-revelacion-secretos-2-lopj-15202146 (дата звернення 25.11.2024).
29. García Sanz, J. El secreto profesional. Anales de la Facultad de Derecho, 2005. 22 de diciembre, 2005, pp. 187–211. URL: https://riull.ull.es/xmlui/bitstream/handle/915/18155/AFD_22_%282005%29_12.pdf?sequenc (дата звернення 28.11.2024).
30. Una persona Jurídica tiene intimidad? Economist&Jrist. *Viernes* , 6 julio 2018. URL: https://www.escura.com/wp-content/uploads/2018/07/Economist&Jurist-persona-jur%C3%ADdica-tiene-intimidad-06072018.pdf (дата звернення 30.11.24).
31. Artículo 200 del Código Penal Explicado. https://codigopenal.online/articulo-200/#:~:text=El%20Art%C3%ADculo%20200%20del%20C%C3%B3digo%20Penal%20es%20una%20normativa%20que,consentimiento%20de%20sus% 20representantes%20legales.
32. Sentencia 10/2002, de 17 de enero de 2002. Cuestión de inconstitucionalidad 2829/94. Planteada por la Sección Cuarta de la Audiencia Provincial de Sevilla respecto del art. 557 de la Ley de Enjuiciamiento Criminal. Viernes 8 febrero 2002. *BOE*. núm. 34. Suplemento. P. 56–65. URL: https://www.congreso.es/constitucion/ficheros/sentencias/stc_010_2002.pdf (дата звенення 8.12.2024).
33. Sentencia 89/2006, de 27 de marzo de 2006. *BOE*. núm. 106, de 4 de mayo de 2006, páginas 38 a 43 (6 págs.). URL: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-T-2006-7886 (дата звернення 01.12.2024).
34. Стоматов Е.Г. Порушення недоторканності житла: теоретико-правові проблеми визначення предмета. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 3. С. 212–219.

УДК 343.37
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.55

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Супрун-Ковальчук Т.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-економічних дисциплін,
Комунального закладу вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»

Мельник О.О.,
здобувач бакалаврського рівня освіти
3 курсу, спеціальності «Право»
Комунального закладу вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»

Супрун-Ковальчук Т.М., Мельник О.О. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Вказується, кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є суспільно небезпечними діянням, що спричиняють істотну шкоду як окремим особам (повнолітніми та неповнолітнім), так і суспільству в цілому, адже вони характеризуються аморальністю та цинічністю вчинених діянь, принижують честь та гідність потерпілої особи та завдають значної шкоди здоров'ю особи, в тому числі і моральному стану.

У статті досліджуються проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, які залишаються однією з найактуальніших сфер кримінального права. Автори аналізують чинне законодавство України, що регулює відповідальність за такі кримінальні правопорушення, акцентуючи увагу на прогалинах і суперечностях, які ускладнюють застосування правових норм на практиці.

Розкрито суспільну небезпеку правопорушень проти статевої свободи, зокрема їхній вплив на фізичний і психічний розвиток дітей і підлітків, порушення честі, гідності та здоров'я постраждалих осіб. Особливу увагу приділено проблемам кваліфікації дій, які включають різні форми фізичного та психологічного насильства, використання безпорадного стану потерпілих, а також добровільну згоду, отриману обманом чи примусом.

Автори вказують на необхідність удосконалення законодавства в частині визначення ключових термінів, таких як «згода», «безпорадний стан» та інших юридичних категорій, для уникнення неоднозначного тлумачення. Стаття також порушує питання суспільної стигматизації постраждалих та впливу цього явища на розкриття кримінальних правопорушень і забезпечення правосуддя.

У висновках пропонуються рекомендації щодо гармонізації національного законодавства, зокрема в частині захисту прав дітей, жінок та інших вразливих категорій населення. Автори наголошують на важливості впровадження комплексного підходу до профілактики та розслідування таких кримінальних правопорушень, що передбачає співпрацю держави, правоохоронних органів, громадських організацій і медіа.

Стаття є цінним джерелом для правників, науковців та всіх, хто зацікавлений у розвитку системи кримінальної юстиції України в напрямку посилення захисту статевих прав і свобод громадян.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, статева недоторканість, згода, безпорадний стан, статева свобода, фізичне насильство, психологічне насильство.

Suprun-Kovalchuk T.M., Melnyk O.O. Problems of qualification of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of an individual.

It is indicated that criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person are socially dangerous acts that cause significant harm to both individuals (adults and minors) and society as a whole, as they are characterized by the immorality and cynicism of the committed acts, humiliate the honor and dignity of the victim and cause significant harm to the health of the person, including the moral state.

The article explores the issues of qualifying criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity, which remain one of the most pressing areas of criminal law. The authors analyzes the current legislation of Ukraine regulating liability for such offenses, focusing on gaps and contradictions that complicate the practical application of legal norms.

The social danger of offenses against sexual freedom is highlighted, particularly their impact on the physical and psychological development of children and adolescents, as well as violations of the honor, dignity, and health of the victims. Special attention is paid to the challenges of qualifying actions that involve various forms of physical and psychological violence, the use of the victim's helpless state, and obtaining voluntary consent through deceit or coercion.

The authors emphasizes the need to improve legislation by defining key terms such as «consent», «helpless state», and other legal categories to avoid ambiguous interpretations. The article also addresses the issue of social stigmatization of victims and the impact of this phenomenon on the disclosure of criminal offenses and the administration of justice.

The conclusions provide recommendations for harmonizing national legislation, particularly concerning the protection of the rights of children, women, and other vulnerable groups. The authors underscores the importance of implementing a comprehensive approach to the prevention and investigation of such criminal offenses, which includes cooperation between the state, law enforcement agencies, non-governmental organizations, and the media.

The article serves as a valuable resource for legal practitioners, scholars, and anyone interested in developing Ukraine's criminal justice system toward strengthening the protection of citizens' sexual rights and freedoms.

Key words: criminal offense, sexual integrity, consent, helpless state, sexual freedom, physical violence, psychological violence.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є суспільно небезпечними діянням, що спричиняють істотну шкоду як окремим особам (повнолітніми та неповнолітнім), так і суспільству в цілому, адже вони характеризуються аморальністю та цинічністю вчинених діянь, принижують честь та гідність потерпілої особи та завдають значної шкоди здоров'ю особи, в тому числі і моральному стану.

У сукупності невід'ємних прав та свобод людини і громадянина особливе місце займає статева свобода та забезпечення статевої недоторканості, що є індикатором цивілізаційної зрілості суспільства, його здатності та можливості у створенні умов для гармонійного розвитку сучасного покоління.

Відповідно до ст. 3 Конституції України: «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є посяганнями на особистість та пов'язані з грубим порушенням норм моралі, тому за їх вчинення передбачається доволі суворе покарання українським кримінальним законодавством. Разом з тим, право особи на свободу та особливу недоторканість гарантує ст. 29 Конституції України: «право охоплює й право на статеву свободу і статеву недоторканість особи».

Стан опрацювання проблематики. Наукою кримінального права неодноразово вивчалось питанням кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, зокрема у працях таких фахівців як: В.І. Борисов, Л.П. Брич, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, К.П. Задоя, В.В. Кузнецов, М.М. Корчовий, Н.О. Ліщук, Т.П. Матюшкова, М.І. Хавронюк, О.П. Холод, В.В. Фурса, Є.Є. Шмерецький, Т.Ю. Яковенко та інші.

Метою статті є вивчення актуальних проблем кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, виявленні прогалин і суперечностей у чинному законодавстві, а також розробці рекомендацій для його вдосконалення. Основною метою є

вдосконалення національного кримінального права в питанні захисту прав людини, забезпечення ефективного розслідування та попередження таких правопорушень, а також підвищення рівня захисту прав і свобод постраждалих осіб, зокрема дітей, жінок та інших вразливих категорій населення.

Виклад основного матеріалу. Статева свобода та статева недоторканість особи, яка є родовим об'єктом кримінального правопорушення, передбачає відповідальність розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України.

Особливо небезпечними є статеві кримінальні правопорушення проти неповнолітніх, адже вони посягають на їх статеву недоторканність та статевий розвиток. Такі кримінальні правопорушення часто можуть призводити до серйозних психологічних травм у потерпілих осіб, можуть штовхати їх до аморального способу життя та мати відчутні наслідки у подальшому житті особи [1].

Під поняттям «статева свобода» розуміється право кожного самостійно обирати собі партнера та форму статевого спілкування, під час такого спілкування не допускається жодного примусу. Статева недоторканість – це «абсолютна заборона вступати у статеві відносини з особою, що не володіє статевою свободою і не розуміє характер та значення вчинюваних статевих дій. Зґвалтування належить до найбільш небезпечних злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Небезпечність його визначається тим, що воно може тягти за собою тяжкі наслідки, шкідливо впливає на психіку і здоров'я потерпілої особи, нерідко призводить до розірвання шлюбу, сприяє поширенню розпусти, знижує культурний рівень суспільства» [2].

Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме Розділу IV (статті 152–156-1), до кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості відносяться: зґвалтування, сексуальне насильство, примушування до вступу в статевий зв'язок, вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх та домагання дитини для сексуальних цілей. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості – це діяння, що носять суспільно небезпечний характер та порушують встановлений порядок у суспільстві щодо статевих відносин, а також принципи моральності та завдають шкоду здоров'ю та гідності громадян [3].

Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного і усвідомленого рішення особи, прийнятого з урахуванням усіх обставин. Зокрема, згода на сексуальне проникнення не може вважатися добровільною, якщо вона була отримана під впливом фізичного насильства, погроз його застосування, інших погроз (наприклад, знищення або пошкодження майна потерпілої чи інших осіб, обмеження прав, свобод або законних інтересів), обману, а також використання матеріальної чи службової залежності особи, її безпорадного стану чи вразливого положення.

Зґвалтування є найбільш тяжким та найпоширенішим кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканності особи.

Основний безпосередній об'єкт злочину – статева свобода чи статева недоторканість особи. Його додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я, воля, честь і гідність особи, нормальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілою від злочину може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

З об'єктивної сторони зґвалтування полягає у статевих зносинах, які поєднуються із: 1) застосуванням фізичного насильства; 2) погрозою його застосування (воля потерпілої особи придушується) або 3) з використанням безпорадного стану потерпілої особи (її воля ігнорується).

Відповідно до ст. 152 КК України, під статевими зносинами розуміється природний (гетеросексуальний) статевий акт, тобто коїтус – поєднання чоловічих і жіночих статевих органів, яке зазвичай може призвести до вагітності. Кримінальне правопорушення вважається завершеним з моменту початку такого акту проти волі потерпілої особи. При цьому для кваліфікації не є обов'язковими порушення цілісності дівочої пліви, еякуляція чи досягнення оргазму. Для встановлення факту природного статевого акту зазвичай призначається судово-медична експертиза.

Інші форми задоволення статевої пристрасті, крім статевого акту у природній формі, складу зґвалтування не утворюють і за наявності для цього підстав кваліфікуються за ст. 153 або деякими іншими статтями Особливої частини КК України.

Перелік способів, за яких статеві зносини між чоловіком і жінкою визнаються зґвалтуванням, є чітко визначеним і вичерпним. Отже, наполегливі пропозиції вступити у статевий акт, якщо вони не супроводжуються жодним із таких способів, не є кримінально караними. Дії особи, яка

отримала згоду потерпілого на статевий акт без застосування фізичного чи психічного насильства або використання безпорадного стану, а шляхом обману чи зловживання довірою (наприклад, через освідчення у коханні чи обіцянку одруження, навіть зроблену в урочистій обстановці з повідомленням родичів), не утворюють складу цього кримінального правопорушення.

Фізичне насильство при зґвалтуванні може полягати у нанесенні удару, побоїв, позбавленні або обмеженні особистої волі, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо і спрямовується на те, щоб учинити з потерпілою особою природний статевий акт, подолати здійснюваний або очікуваний з її боку фізичний опір, пов'язаний з небажанням вступити у статевий контакт. Для інкримінування ст. 152 КК України необхідно встановити, що вказане небажання було більш-менш чітко вираженим, явним, адже відмова на словах, навіть певна фізична протидія не завжди свідчать про дійсне небажання особи вступити у такий контакт. Скажімо, чоловік може сприймати таку поведінки жінки як кокетство, загравання або прояв сором'язливості. Якщо статеві зносини відбуваються за згодою сторін, однак у процесі їх один із партнерів (будучи, наприклад, схильним до мазохізму) застосовує до іншого фізичне насильство, кваліфікація за ст. 152 КК України виключається. Відсутнє зґвалтування й у тому разі, коли суб'єкт застосовує фізичне насильство з помсти за відмову потерпілої особи вступити з ним у статеві зносини. У таких випадках посягання на тілесну недоторканість треба розглядати як кримінальне правопорушення проти життя або здоров'я особи.

Нанесення під час зґвалтування або замаху на нього удару, побоїв, заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень повністю охоплюється ч. 1 ст. 152 КК України.

Погроза як спосіб вчинення зґвалтування полягає в залякуванні потерпілої особи шляхом загрози застосування фізичного насильства, яка може бути виражена через слова, жести або інші дії (наприклад, демонстрація зброї). Погроза повинна сприйматися як реальна, тобто потерпіла особа повинна відчувати, що, якщо вона буде чинити опір ґвалтівникові або не виконає його вимог, погроза буде негайно реалізована. Про реальність сприйняття погрози може свідчити, зокрема, ситуація, в якій знаходиться потерпіла (наприклад, оточення великою групою осіб, відсутність людей у місці, нічний час, зухвале та настирливе домагання). Для визнання психічного насильства як способу злочину за ст. 152 КК України не має значення, чи дійсно ґвалтівник мав намір або можливість реалізувати свою погрозу.

Адресатом погрози може бути не лише потерпіла, а й інші особи, наприклад, її близькі родичі (зокрема діти, батьки). Важливо лише, щоб психічне насильство мало за мету зламати волю саме потерпілої особи.

Зґвалтування визнається вчиненим з використанням безпорадного стану потерпілої особи у тих випадках, коли вона за своїм фізичним або психічним станом не може розуміти характеру і значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не може чинити опір ґвалтівникові (фізична безпорадність). Поняттям безпорадного стану не охоплюється вкрай несприятливе майнове становище особи, потреба у засобах до існування тощо.

Фізична безпорадність потерпілої особи може бути обумовлена такими факторами, як фізичні вади (наприклад, параліч, сліпота), малолітній або похилий вік, тяжке соматичне захворювання, сильне сп'яніння. Психічна безпорадність, яка означає відсутність або неповноцінність волі потерпілої щодо вступу в статеві зносини, може бути викликана психічними розладами, малолітнім віком, непритомністю чи впливом сильнодіючих речовин.

Стан сп'яніння може бути визнаний безпорадним лише тоді, коли через вживання алкоголю, наркотиків чи токсичних речовин особа не усвідомлювала оточуючу дійсність або не могла фізично протидіяти ґвалтівникові. При цьому згода на спільне вживання алкоголю чи інших речовин або перебування в інтимній обстановці не свідчить про згоду на статеві зносини.

Юридична оцінка природного статевого акту з малолітньою особою за умови й згоди на це залежить від того, чи усвідомлювала вона характер і значення вчинюваних з нею дій. Сам по собі малолітній вік особи не завжди свідчить про наявність безпорадного стану як ознаки зґвалтування. Питання про наявність або відсутність такого стану та кваліфікацію дій винного за ст.ст. 152 або 155 КК України необхідно вирішувати у кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку малолітньої особи, ступеня її обізнаності та інформованості у питаннях статевого життя.

Також, при вчиненні домашнього насильства (ст. 126-1) КК України передбачає обов'язкову наявність місця, яким зазвичай буває квартира, будинок, певне житлове приміщення, в якому

проживали чи проживають разом правопорушник та потерпіла особа. Також, якщо розглядати примушування до вступу в статевий зв'язок, за ч. 2 ст. 154 КК України, то цілком логічно, що вказана в диспозиції «матеріальна або службова залежність» передбачає наявність особливого місця, де відбувалися або відбуваються робочі відносини між правопорушником та потерпілою особою, в інших же випадках такі дії не можуть бути кваліфіковані як правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 154 КК України. І таких прикладів можливо навести чимало, аналізуючи положення КК України. Тому, слід враховувати час, місце та обстановку вчинення насильства, виходячи саме з аналізу того кримінального правопорушення, що вчиняється.

Суб'єктом кримінального правопорушення є осудна особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-річного віку. При цьому стать безпосереднього виконавця кримінального правопорушення має бути протилежна статі потерпілої особи. Співвиконавцем кримінального правопорушення, учасником групового зґвалтування може бути особа, яка фізіологічно неспроможна вчинити природний статевий акт, а також особа однакової статі з потерпілим. В той же час, співучасником є і та особа, яка спостерігає за самим правопорушенням, не беручи безпосередньо участі у статевому акті або будь яких діях щодо особи.

Суб'єктивна сторона зґвалтування визначається прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що вчиняє природний статевий акт, застосовуючи фізичне насильство, погрози його застосування або використовує безпорадний стан потерпілої особи, і має намір здійснити це. Мотиви вчинення кримінального правопорушення можуть бути різними (задоволення статевої пристрасті, помста, бажання принизити потерпілу, прагнення до сексуального самоствердження, хуліганські наміри тощо), але вони не впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Щодо віку потерпілої особи, особливо тяжких наслідків – психічне ставлення винного може бути необережним. Кваліфікуючі ознаки, пов'язані з віком потерпілої особи, інкримінуються винному не лише тоді, коли він усвідомлював або допускав, що вчиняє насильницький статевий акт з неповнолітньою чи малолітньою особою, а й коли він міг і повинен був це передбачити. Неповнолітній або малолітній вік потерпілої не обтяжує кримінальну відповідальність за зґвалтування, якщо буде доведено, що винний сумлінно помилявся щодо її віку. При цьому враховуються всі обставини справи, зокрема зовнішні фізичні ознаки потерпілої, її поведінка, знайомство з нею винного, а також наявність у нього відповідної інформації.

Відповідальність за особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152) настає тоді, коли винний передбачав їх можливість або міг і повинен був їх передбачати.

Разом з тим, кримінальним законодавством віднесено таки види тяжких наслідків:

- втрата будь-якого органу чи його функції;
- переривання вагітності;
- психічна хвороба або інший розлад здоров'я, що поєднаний зі стійкою втратою працездатності особи;
- втрата репродуктивної функції;
- зараження людини СНІДом або іншою венеричною хворобою;
- смерть потерпілого, спричинених внаслідок злочинних дій.

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування є вчинення його: «1) повторно; 2) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст.ст. 153–155, а особливо кваліфікуючими: 1) вчинення його групою осіб; 2) зґвалтування неповнолітньої особи; 3) спричинення особливо тяжких наслідків; 4) зґвалтування малолітньої особи» [4].

Разом з тим, важливим є гармонізація національного законодавства в частині захисту прав дітей, жінок та інших вразливих категорій населення від посягань на статеву недоторканість та свободу можна запропонувати такі рекомендації, зокрема:

1) удосконалення законодавчих норм:

– визначення ключових термінів: Ввести чіткі визначення понять «згода», «безпорадний стан», «насильство» та інших термінів у Кримінальному кодексі України, щоб уникнути неоднозначності їх тлумачення;

– запровадження концепції «відсутності згоди»: закріпити в законодавстві підхід, за яким будь-які статеві зносини без явної, добровільної та усвідомленої згоди є кримінальним правопорушенням;

– збільшення відповідальності за кримінальні правопорушення проти дітей та вразливих осіб: Встановити суворіші санкції за з кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості малолітніх, неповнолітніх, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку.

2) запровадити захист постраждалих осіб:

– запровадження спеціальних процедур допиту: Для потерпілих дітей і жінок забезпечити допит у дружній та безпечній атмосфері з обов'язковою участю психолога.

– заборона вторинної віктимізації: Виключити ситуації, в яких постраждалу особу змушують неодноразово надавати свідчення про події, які можуть травмувати психіку.

3) міжнародна інтеграція:

– ратифікація та імплементація міжнародних документів: Повністю імплементувати положення Стамбульської конвенції та інших міжнародних актів, що регулюють захист від насильства;

– обмін досвідом: Вивчити і застосувати найкращі практики інших країн у боротьбі зі злочинами проти статевої свободи та недоторканості.

4) профілактика кримінальних правопорушень:

– розширення освітніх програм: Ввести в шкільну та університетську програми теми сексуальної освіти, прав людини, захисту від насильства;

– інформаційні кампанії: Проводити просвітницькі заходи для підвищення обізнаності населення про відповідальність за злочини проти статевої свободи та шляхи їх уникнення.

5) покращення розслідування кримінальних правопорушень:

– створення спеціалізованих підрозділів: Заснувати підрозділи правоохоронних органів, які спеціалізуються на розслідуванні кримінальних правопорушень проти статевої свободи;

– використання сучасних технологій: Забезпечити правоохоронні органи необхідними технічними засобами для збору доказів і роботи з постраждалими.

6) підтримка постраждалих:

– центри реабілітації: Створити центри підтримки, де постраждалі зможуть отримати медичну, психологічну та юридичну допомогу.

– гарантії конфіденційності: Забезпечити нерозголошення інформації про постраждалих для їхнього захисту від суспільного осуду.

7) суспільна стигматизація: зміна суспільної думки: Боротися з упередженнями та стигматизацією постраждалих через медіа, соціальні кампанії та культурні ініціативи.

Висновки. Враховуючи викладене вище, зазначимо, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості – це суспільно небезпечні діяння, що порушують встановлений у суспільстві порядок статевих відносин і основні принципи статевої моральності, і які виражаються в зазіханні на статеву свободу та статеву недоторканність особи.

Суспільна небезпека кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості особи полягає не лише в посяганні на ці права, а й у завданні шкоди іншим важливим соціальним цінностям, таким як нормальний фізичний і психічний розвиток дітей і підлітків, здоров'я, честь і гідність особи.

Кваліфікація таких правопорушень потребує всебічного підходу, що включає оновлення законодавчої бази, зменшення суспільної стигматизації та активну профілактику подібних злочинів. Ефективний захист статевих прав громадян можливий лише за умови співпраці держави, правоохоронних органів і громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Леган І.М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v2_2023/20.pdf.
2. Лисько Т.Д, Кохтюк В.А Характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: порівняльно-правовий аналіз. URL: http://apdp.in.ua/v97/15.pdf.
3. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
4. Савченко А.В. Актуальні проблеми злочинів проти життя та здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканності особи. URL: http://surl.li/sunwzo.

УДК 343.343.6 (477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.56

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З ПЕРЕТИНАННЯМ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ НЕЗАКОННИМ СПОСОБОМ ТА/АБО ЗІ ЗЛОЧИННОЮ МЕТОЮ

Харченко І.Є.,
аспірант відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

Харченко І.Є. Кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою.

У статті проаналізовано кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, а саме кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-5, 258-4, 332-2 та 334 Кримінального кодексу України. Встановлено, що вказані кримінальні правопорушення на території України як явище до 2019 року фактично не були поширені, враховуючи як нормативне регулювання кримінальної відповідальності за відповідний вид правопорушень, так і особливості об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою. Починаючи з 2020 року спостерігаємо поступове зростання рівня вказаного виду злочинності, що пов'язана з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, що мало місце до кінця 2022 року та падіння рівня цього виду злочинності у 2023 році фактично до показників 2019 року. Найбільшу питому вагу серед кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, посідає незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 Кримінального кодексу України). Власне вказане кримінальне правопорушення є основним при характеристиці кількісно якісних критеріїв злочинності у сфері перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою. Також відносно поширеним є кримінальне правопорушення, передбачене ст. 334 «Порушення правил міжнародних польотів» Кримінального кодексу України. Однак у 2023 році не обліковувалися кримінальні правопорушення, передбачені ст. 334 цього Кодексу, а також не засуджувалися особи за цією статтею. Стосовно кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-5 та 258-6 Кримінального кодексу України, то відсутність показників в їх частині не означає, що законодавець помилився в їх криміналізації (ст. 258-6 Кримінального кодексу України) або в уточненні об'єктивної сторони (ст. 258-5 Кримінального кодексу України). Адже вказані статті більшою мірою несуть превентивний потенціал та спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань Україною.

Ключові слова: перетинання державного кордону незаконним способом, перетинання державного кордону зі злочинною метою, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, державний кордон України, рівень злочинності, стан злочинності, коефіцієнт інтенсивності злочинності, структура злочинності.

Kharchenko I.E. Quantitative and qualitative indicators of criminal offenses related to crossing the state border of Ukraine in an illegal way and/or with a criminal purpose.

The article analyzes quantitative and qualitative indicators of criminal offenses related to crossing the state border of Ukraine in an illegal way and/or with a criminal purpose, namely criminal offenses provided for by Articles 258-5, 258-4, 332-2 and 334 of the Criminal Code of Ukraine. It was established that these criminal offenses on the territory of Ukraine as a phenomenon until 2019 were actually not

widespread, taking into account both the normative regulation of criminal liability for the corresponding type of offenses and the peculiarities of the objective side of the composition of criminal offenses related to crossing the state border of Ukraine by illegal means and/or with a criminal purpose. Since 2020, we have seen a gradual increase in the level of this type of crime, which is associated with crossing the state border of Ukraine in an illegal way and/or with a criminal purpose, which took place by the end of 2022 and a drop in the level of this type of crime in 2023 to actually 2019. The greatest share among criminal offenses related to crossing the state border of Ukraine by illegal means and/or with a criminal purpose is occupied by illegal crossing of the state border of Ukraine (Article 332-2 of the Criminal Code of Ukraine). Actually, this criminal offense is the main one in characterizing the quantitatively qualitative criteria of crime in the field of crossing the state border of Ukraine by illegal means and/or for criminal purposes. Also relatively common is a criminal offense under Art. 334 «Violation of the rules of international flights» of the Criminal Code of Ukraine. However, in 2023, criminal offenses provided for in Art. 334 of this Code were not taken into account, and persons under this article were not convicted. With regard to criminal offenses under Articles 258-5 and 258-6 of the Criminal Code of Ukraine, the absence of indicators in their part does not mean that the legislator was mistaken in their criminalization (Article 258-6 of the Criminal Code of Ukraine) or in clarifying the objective side (Article 258-5 of the Criminal Code of Ukraine). After all, these articles have more preventive potential and are aimed at fulfilling Ukraine's international obligations.

Key words: crossing the state border in an illegal way, crossing the state border with a criminal purpose, criminal offense, criminal liability, state border of Ukraine, crime level, crime state, crime intensity ratio, crime structure.

Постановка проблеми. Важливою складовою як кримінально-правових, так і кримінологічних досліджень тих чи інших видів складів кримінальних правопорушень є визначення їх кількісно-якісних показників на підставі офіційних статистичних даних, що розміщені на сайті Офісу Генерального прокурора та Державної судової адміністрації України («Судова влада»). Адже саме такі дослідження сприятимуть розумінню суспільної небезпеки відповідних кримінальних правопорушень та допоможуть розумінню тенденції їх поширення та розвитку на території України. Не є винятком і дослідження кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, до системи яких належать фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-5 КК), перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною) (ст. 258-6 КК), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК), порушення правил міжнародних польотів (ст. 334 КК) [1, с. 344].

Мета дослідження полягає у визначенні кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою (2020–2023 роки).

Стан опрацювання проблематики. В Україні проблематика характеристики кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, була предметом дослідження таких науковців, як З.А. Загиней-Заболотенко, Ю.Б. Курилюк, Н.А. Орловська, А.М. Притула, С.П. Степанова, С.І. Халимон, В.В. Федосєєв, С.О. Філіппов тощо. Водночас в працях цих науковців не висвітлювалися питання кількісно-якісних характеристик злочинності у сфері перетинання державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою.

Виклад основного матеріалу. У кримінологічних дослідженнях відсутній однозначний підхід як стосовно стану злочинності загалом та відповідної групи кримінальних правопорушень зокрема, так і стосовно його кількісно-якісних показників [2, с. 45]. Кримінологи традиційно для характеристики стану злочинності використовують кількісні (рівень злочинності, коефіцієнти злочинності) та якісні (структура, географія), а також кількісно-якісні (динаміка) показники вимірювання злочинності [3, с. 38].

Табл. 1.

Відомості про обліковані кримінальні правопорушення, передбачені статтями 258-5, 258-6, 332-2 та 334 КК, протягом 2019–2023 років [4–8]

Кваліфікація/період	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Ст. 258-5 КК	-	-	-	-	22
Ст. 258-6 КК	-	-	-	-	0
Ст. 332-2 КК	0	35	37	75	16
Ст. 334 КК	5	13	10	2	0
Усього обліковано кримінальних правопорушень	**5**	**48**	**47**	**77**	**16**

Табл. 2.

Відомості про кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені статтями 258-5, 258-6, 332-2 та 334 КК, та яких було виявлено, протягом 2019–2023 років [9–13]

Кваліфікація/період	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Ст. 258-5 КК	-	-	-	-	0
Ст. 258-6 КК	-	-	-	-	0
Ст. 332-2 КК	0	2	6	22	6
Ст. 334 КК	0	0	0	0	0
Усього виявлено осіб	**0**	**2**	**6**	**22**	**6**

Табл. 3.

Відомості про кількість осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-5, 258-6, 332-2 та 334 КК, протягом 2019–2023 років [14–18]

Кваліфікація/період	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Ст. 258-5 КК	-	-	-	-	0
Ст. 258-6 КК	-	-	-	-	0
Ст. 332-2 КК	10	12	18	16	10
Ст. 334 КК	0	1	3	7	0
Усього засуджено осіб	**10**	**13**	**21**	**23**	**10**

Перш ніж перейти до визначення кількісно-якісних показників кримінальних правопорушень, які є предметом нашого дослідження, зауважимо, що норма про незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК) з'явилася у КК після тривалого вилучення з цього Кодексу, у 2018 р. [19]. Водночас норма про перетинання державного кордону України з терористичною метою (для здійснення діяльності, яка відповідно до закону є терористичною) (ст. 258-6 КК), а також відповідна форма фінансування тероризму у формі надання, збору чи зберігання будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомленням можливості того, що їх буде використано повністю або частково для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією) для перетинання державного кордону України з терористичною метою (ст. 258-5 КК), з'явилися у КК у 2023 р. [20]. Тому, відповідно, у статистичних аналізах за попередні роки кількісно-якісні показники вказаних кримінальних правопорушень не відображатимуться.

Окрім того, слід зазначити, що не всі офіційні статистичні дані містять величини, характерні для тих чи інших кримінальних правопорушень. Тому встановити повну картину стану злочинності у сфері, пов'язаній з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, фактично неможливо.

Отже першим кількісним показником злочинності є її рівень, під яким слід розуміти її кількісну характеристику в конкретно взятій державі на конкретну дату або за певний період часу, яка охоплює кількість вчинених злочинів, кількість осіб, які їх вчинили (абсолютні показники) [21, с. 159]. Кількість облікованих кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-5, 258-6, 332-2, 334 КК наведено у таблиці 1.

Як вбачається з цієї таблиці, всього протягом 2019–2023 років було обліковано 193 кримінальних правопорушення, що аналізуються, в середньому 39 правопорушень у рік. Як вбачається з таблиці 1, рівень кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, протягом періоду, що аналізується, характеризується їх різким збільшенням у 2020 році порівняно з 2019 роком (у 10 разів) та в 2022 році порівняно з 2020 роком (в 1,6 разів). Водночас у 2023 році рівень злочинів, які аналізуються порівняно з 2022 роком знизився практично в 5 разів. Те, що в 2019 році була незначною кількість облікованих кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, пояснюється, вочевидь, тим, що норма, вміщена у ст. 332-2 КК, з'явилася в цьому Кодексі лише у 2018 році. Тому й, вочевидь, практика ще не стала «на рейки» системного застосування відповідної статті, не встановивши специфіку її застосування. Стосовно ж 2023 року, то істотне зменшення рівня кримінальних правопорушень, що аналізуються, напевно, пояснюється тим, що, певна кількість фактів незаконного порушення недоторканності державних кордонів України фактично відпала з огляду на появу інших загроз та фактів порушень прикордонної безпеки України. Відповідно й кваліфікація за ст. 332-2 КК стала більше рідкісним випадком, аніж у попередні роки. Окрім того, відсутність облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 334 КК, у 2023 році, має місце з огляду на те, що в Україні через повномасштабне вторгнення російської федерації на її територію було «закрите небо», а тому не фіксувалося жодного факту порушення правил міжнародних польотів, що мало місце в попередні роки.

Виявлені закономірності стосовно рівня кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, стосуються повною мірою й кількості виявлених осіб у період з 2019 року до 2023 року (таблиця 2). Як показує аналіз офіційних статистичних даних, правоохоронними органами загалом було виявлено 36 осіб, які вчинили злочини, що аналізуються. Однак ця цифра, як зазначалося вище, може бути неповною з огляду на те, що у відповідних звітах відсутня інформація про кількість виявлених осіб, як вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 334 КК.

Якщо порівняти кількість облікованих кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, та кількість виявлених осіб за їх вчинення, то навіть попри різні показники, що вимірюються (кримінальні правопорушення та особи, які їх вчинили), то вбачається, що в Україні виявляється значно менше осіб, ніж обліковується кримінальних правопорушень, що може свідчити про високий рівень їх латентності. Окрім того, кількість виявлених осіб стосується такої характеристики, як встановлення (доконаний факт на етапі досудового розслідування) винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Характеристика рівня злочинності відповідного виду буде неповною без установлення її коефіцієнтів, які дозволяють більш об'єктивно оцінити рівень злочинності, враховуючи зміну чисельності населення. Коефіцієнт інтенсивності злочинності – це відносний статистичний показник поширення злочинності на окремій території, який визначається через кількість злочинів, що припадає на кожну тисячу (10 000 чи 100 000) населення цієї території [22, с. 158]. Коефіцієнт інтенсивності кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, у 2019 р. склав 0,012 кримінальних правопорушень на 100 тис. населення, у 2020 році – 0,12 кримінальних правопорушень, у 2021 році – 0,11 кримінальних правопорушень, у 2022 році – 0,2 кримінальних правопорушень, у 2023 році – 0,05 кримінальних правопорушень. Хоча у роки війни, а саме у 2022 році та у 2023 році порахувати адекватно коефіцієнт інтенсивності злочинності того виду, про який йдеться в цій праці, адекватно неможливо, оскільки офіційної інформації про чисельність населення, яке реально

проживає в Україні, немає. Окрім того, при визначенні інтенсивності злочинності, вочевидь, слід брати до уваги населення, яке проживає на підконтрольній для України території. Адже кримінальні правопорушення обліковуються саме на цій території, а тому й визначення коефіцієнта інтенсивності злочинності повинно стосуватися виключно такого показника, як 100 тис. населення (або іншої вимірюваної одиниці) населення України, яке проживає на підконтрольній нашій державі території.

Характеризуючи рівень злочинності у сфері, що пов'язана з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, доцільно звернути увагу на рівень судимості, тобто на кількість осіб, які притягнуті до кримінальної відповідальності і засуджені до певних видів покарань [23, с. 56]. Офіційні статистичні дані стосовно рівня судимості за кримінальні правопорушення, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, містяться у табл. 3. Із вказаної таблиці вбачається, що протягом 2019–2023 років було засуджено лише 77 осіб за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 258-5, 258-6, 332-2 та 334 КК. При цьому спостерігається зростання кількості засуджених осіб за вказаними статтями протягом 2019–2022 років та її зниження у 2023 році. При цьому кількість виявлених осіб та кількість засуджених осіб за вчинення кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, практично однакова, що вказує на ефективну діяльність правоохоронної системи у вказаній сфері виявлення та припинення кримінальних правопорушень, що посягають на прикордонну безпеку.

Важливим показником є й структура злочинності. Вказаний показник розкриває склад, поширеність, співвідношення між складовими видами злочинних проявів, їх вчинення в конкретних умовах простору та часу [14, с. 183]. Нагадаємо, що у 2020 році було виявлено 35 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332-2 КК. У цьому році мала місце приблизно така ж кількість виявлених кримінальних правопорушень, передбачених ст. 163 «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер» КК (32 кримінальних правопорушення), ст. 170 «Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій « КК (38 кримінальних правопорушень), ст. 227 «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції» КК (35 кримінальних правопорушень), ст. 255-1 «Встановлення або поширення злочинного впливу» КК (38 кримінальних правопорушень), ст. 267-1 «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки» КК, ст. 257 «Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації» КК (33 кримінальних правопорушень). Тоді як у 2023 році було виявлено лише 16 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332-2 КК. Така ж кількість в цьому році була виявлена умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК) (16 кримінальних правопорушень), ненадань допомоги хворому медичним працівником, (ст. 139 КК) (17 кримінальних правопорушень), порушень таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК) (18 кримінальних правопорушень), перешкоджань законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК) (18 кримінальних правопорушень).

У 2020 році було засуджено 12 осіб за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332-2 КК. Приблизно така ж кількість осіб за вказаний рік була засуджена, зокрема, за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК (13 осіб), ст. 360 «Умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі» КК (13 осіб), ст. 396 «Приховування злочину» (13 осіб), ст. 267-1 «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки» КК (15 осіб). У 2023 році також було засуджено 12 осіб за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332-2 КК. Приблизно така ж кількість осіб за вказаний рік була засуджена, зокрема, за ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» КК (10 осіб), ст. 127 «Катування» КК (13 осіб), ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» КК (12 осіб), ст. 415 «Порушення правил водіння або експлуатації машин» КК (10 осіб).

Таким чином, з такого порівняння вбачається, що як кількість виявлених кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК, так і кількість засуджених осіб за цією статтею, корелює з

відповідними абсолютними величинами виявлених інших кримінальних правопорушень та засуджених осіб за відповідний період, що порівнюється.

Стосовно власне структури кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, то з урахуванням як особливостей появи відповідних норм у КК, так і специфіки об'єктивної сторони цих правопорушень, найбільша кількість кримінальних правопорушень припадає на незаконне перетинання державного кордону (ст. 332-2 КК).

Ще один важливий показник у дослідженні злочинності того чи іншого виду посідає її динаміка, яка характеризується зміною рівня, інтенсивності, структури, структурних елементів останньої та будь-яких інших її ознак протягом певного часу, періоду [22, с. 169].

Динаміка кримінальних правопорушень,
що пов'язані з перетинанням державного кордону України
незаконним способом та/або зі злочинною метою, протягом 2019–2023 років.

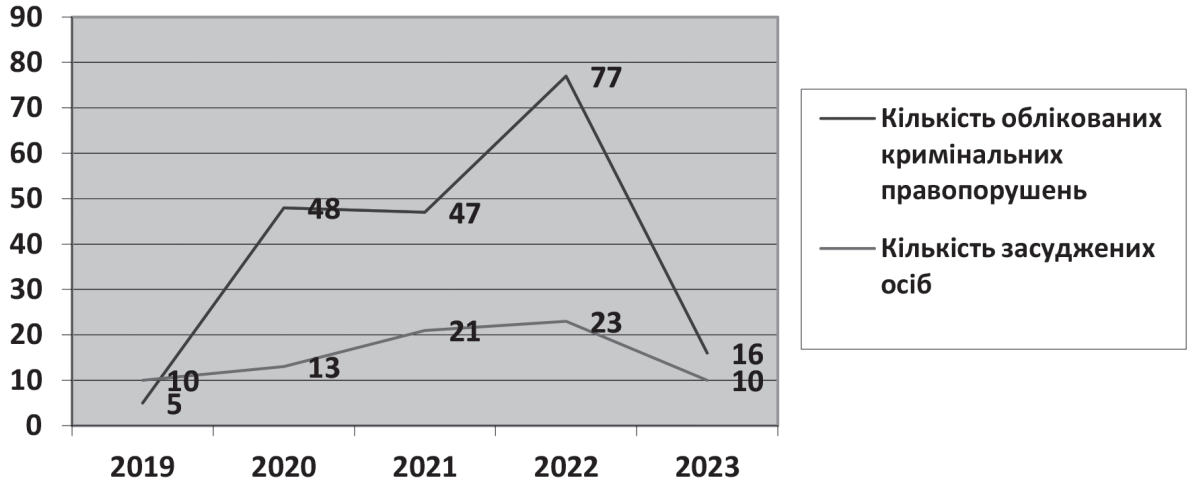

Рис. 1.

Аналіз діаграми на рис. 1 вказує на те, що найбільша кількість кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-5, 258-6, 332-2 та 334 КК, була облікована у 2022 році, як і кількість осіб, засуджених за вчинення цих кримінальних правопорушень. Водночас 2023 рік характеризується тим, що як кількість облікованих кримінальних правопорушень, так і кількість осіб, засуджених за їх учинення, знизилася до рівня 2019 року. Така зміна динаміки злочинів, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, пов'язана, зокрема, з тим, що іншим став вектор кримінально-правової політики законного перетинання державного кордону України, оскільки окремі категорії громадян не можуть виїхати за межі території нашої держави), посиленням контрольних заходів на кордоні України з державами-сусідами, зменшенням потенційної кількості осіб, які могли б вчиняти кримінальні правопорушення, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою.

Висновки. Враховуючи викладене, доходимо висновку, що кримінальні правопорушення, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, фактично до 2019 року як явище не були поширені на території України, враховуючи як нормативне регулювання кримінальної відповідальності за відповідний вид правопорушень, так і особливості об'єктивної сторони відповідних складів кримінальних правопорушень. При цьому, починаючи з 2020 року спостерігаємо поступове зростання рівня вказаного виду злочинності, що пов'язана з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, що мало місце до кінця 2022 року та падіння рівня цього виду злочинності у 2023 році фактично до показників 2019 року. Найбільшу питому вагу серед кримінальних правопору-

шень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою, посідає незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 КК). Також відносно поширеним є кримінальне правопорушення, передбачене ст. 334 «Порушення правил міжнародних польотів» КК. Однак у 2023 році не обліковувалися кримінальні правопорушення, передбачені ст. 334 КК, а також не засуджувалися особи за цією статтею. Стосовно кримінальних правопорушень, передбачених статтями 258-5 та 258-6 КК, то відсутність показників в їх частині не означає, що законодавець помилився в їх криміналізації (ст. 258-6 КК) або в уточненні об'єктивної сторони (ст. 258-5 КК). Адже вказані статті більшою мірою несуть превентивний потенціал та спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань Україною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Харченко І.Є. Система кримінальних правопорушень, що пов'язані з перетинанням державного кордону України незаконним способом та/або зі злочинною метою. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 85: ч. 3. С. 339–345.
2. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання: моногр. / Б.М. Головкін, Г.Ю. Дарнопих, І.О. Христич та ін.; за заг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2013. 248 с.
3. Кібальник С.О. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України: дис.. … доктора філософії у галузі права: 081; Наук.-дослідн. Ін-т вивчення проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2020. 260 с.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2019 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 10.11.2024).
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2020 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 10.11.2024).
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2021 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 10.11.2024).
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 10.11.2024).
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2023 року. Форма 1. URL: http://surl.li/aygexc (дата звернення: 10.11.2024).
9. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за січень – грудень 2019 року. Форма 2. http://surl.li/pafbka (дата звернення: 10.11.2024).
10. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за січень – грудень 2020 року. Форма 2. http://surl.li/pafbka (дата звернення: 10.11.2024).
11. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за січень – грудень 2021 року. Форма 2. URL: http://surl.li/pafbka (дата звернення: 10.11.2024).
12. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за січень – грудень 2022 року. Форма 2. URL: http://surl.li/pafbka (дата звернення: 10.11.2024).
13. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, за січень – грудень 2023 року. Форма 2. URL: http://surl.li/pafbka (дата звернення: 10.11.2024).
14. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2019 рік (форма 6). URL: http://surl.li/emfvbg (дата звернення: 10.11.2024).
15. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальоності та види кримінального покарання за 2020 рік (форма 6). URL: http://surl.li/emfvbg (дата звернення: 10.11.2024).
16. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2021 рік (форма 6). URL: http://surl.li/qolusq (дата звернення: 10.11.2024).
17. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2022 рік (форма 6) URL: http://surl.li/qolusq (дата звернення: 10.11.2024).
18. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання за 2023 рік (форма 6). URL: http://surl.li/iukwsr (дата звернення: 10.11.2024).
19. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України: Закон України від 18.10.2018 № 2599-VIII. URL: http://surl.li/ebgvln (дата звернення: 10.11.2024).

20. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом: Закон України від 21.03.2023 № 2997-IX. URL: http://surl.li/xigrmi (дата звернення: 10.11.2024).
21. Батригареєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монограф. Харків: Право, 2009. 576 с.
22. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн.: кн. 1. Київ: Вид. дім «Ін Юре», 2007. 424 с.
23. Кримінологія: підручн. / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
24. Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Кулик С.Г., Шеремет О.С. Кримінологія. Загальна частина. Альбом схем Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2015. 658 с.

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.57

КОРУПЦІЯ В ПРИВАТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ: СТАН ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Чехунов М.В.,
аспірант кафедри кримінально-правової політики
Національний юридичний університету
імені Ярослава Мудрого

Чехунов М.В. Корупція в приватній сфері України: стан та методика дослідження.

Стаття присвячена комплексному аналізу сучасного стану корупції у приватній сфері України та визначенню методологічних підходів до його дослідження. Для вивчення корупційних проявів у приватній сфері застосовувалися порівняльно-правовий, формально-юридичний, логіко-юридичний, компаративістський, структурно-функціональний та герменевтичний методи пізнання соціально-правових явищ.

Було проаналізовано результати міжнародних, зокрема: Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), Індексу верховенства права (Rule of Law Index), Індексу легкості ведення бізнесу (Doing Business Index), Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI), Індексу економічної свободи (Economic Freedom Index), Звіту про розширення ЄС щодо України за 2023 рік, опублікованому Європейською Комісією; та вітчизняних досліджень: Барометру інвестиційної привабливості України (Ukraine Investment Attractiveness Index), «Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність», проведеного Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), статистики Ради бізнес-омбудсмена та ін.

З'ясовано, що наукова увага здебільшого зосереджена на дослідженні загального стану корупції в державі. Тому у статті виокремлено дві основні методики аналізу корупції у приватній сфері: інтеграцію даних міжнародних порівняльних досліджень у національну антикорупційну політику та проведення національних соціологічних (діагностичних) досліджень.

Зроблено проміжний висновок про необхідність спеціалізованих галузевих досліджень для комплексної оцінки корупції у приватній сфері. Запропоновано методику дослідження, яка поєднує аналіз офіційної статистики, моніторинг правозастосовної практики, а також використання соціологічних та економічних індикаторів.

Проведено системний аналіз сучасного стану корупції у приватній сфері України та визначено ключові фактори, що сприяють її поширенню. На підставі вивчення наукових джерел та результатів соціологічних опитувань окреслено основні проблеми, пов'язані з корупційними проявами у підприємницькому середовищі.

Ключові слова: корупція, корупція в приватній сфері, вимірювання корупції, методика дослідження, індекс сприйняття корупції.

Chehunov M.V. Corruption in the private sector of Ukraine: state and research methodology.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the current state of corruption in the private sector of Ukraine and the definition of methodological approaches to its research. To study corruption manifestations in the private sector, comparative legal, formal legal, logical legal, comparative, structural-functional and hermeneutic methods of cognition of socio-legal phenomena were used.

The results of international ones were analyzed, in particular: Corruption Perceptions Index (CPI), Rule of Law Index (Rule of Law Index), Doing Business Index (Doing Business Index), Global Competitiveness Index (GCI), Economic Freedom Index (Economic Freedom Index), EU Enlargement Report on Ukraine for 2023, published by the European Commission; and domestic research: Ukraine Investment Attractiveness Barometer (Ukraine Investment Attractiveness Index), "Corruption in Ukraine 2021: Understanding, Perception, Prevalence" conducted by the National Agency for Corruption Prevention (NACP), statistics of the Business Ombudsman Council, etc.

It was found that scientific attention is mostly focused on studying the general state of corruption in the state. Therefore, the article identifies two main methods for analyzing corruption in the private sector: integrating data from international comparative studies into national anti-corruption policy and conducting national sociological (diagnostic) studies.

An interim conclusion is made on the need for specialized industry research for a comprehensive assessment of corruption in the private sector. A research methodology is proposed that combines the analysis of official statistics, monitoring of law enforcement practice, and the use of sociological and economic indicators.

A systematic analysis of the current state of corruption in the private sector of Ukraine has been conducted and key factors contributing to its spread have been identified. Based on the study of scientific sources and the results of sociological surveys, the main problems associated with corruption in the business environment have been outlined.

Key words: corruption, corruption in the private sector, measuring corruption, research methodology, corruption perception index.

Постановка проблеми. Корупція у приватній сфері є серйозною загрозою для економічної стабільності України, оскільки вона підриває довіру до ринкових відносин, спотворює конкуренцію та перешкоджає залученню іноземних інвестицій. Незважаючи на значні зусилля з боку державної влади, міжнародних організацій та громадськості, дана проблема залишається недостатньо вивченою, а ефективна боротьба з нею потребує розробки концептуальних та системних заходів.

Згідно з результатами дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру Разумкова у серпні 2023 року за підтримки програми MATRA, що фінансується Посольством Королівства Нідерландів в Україні, на питання «Які перешкоди, на Вашу думку, зараз існують для підприємницької діяльності в Україні?» 17% респондентів вказали на корупцію [1].

Мета дослідження. Метою цієї статті є проведення комплексного аналізу сучасного стану корупції у приватній сфері України та визначення методологічних підходів до його вивчення. Для досягнення зазначеної мети сформульовано такі завдання: окреслити методику й основні інструменти дослідження корупції у приватній сфері та здійснити аналіз її поточного стану в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика корупції знайшла відображення у працях низки українських науковців, серед яких О.І. Бойко, Б.М. Головкін [2, 3, 4], С.Ю. Лукін, О.Й. Окунєв, О.Ю. Бусол, О.О. Дудоров, В.М. Навроцький, М.І. Хавронюк, О.В. Новіков, В.Ф. Оболєнцев, Ю.В. Луценко, Н.В. Сметаніна, В.М. Трепак та інші. Наявні наукові праці переважно фокусуються на корупції у публічній сфері.

Фундаментальне дослідження, що системно розглядає теоретичні та практичні аспекти запобігання корупції у приватній сфері економіки України, представлене у монографії «Запобігання корупції у приватній сфері» (авт. В.С. Батиргареєва, Б.М. Головкін, О.В. Новіков та ін.) [5].

Однак, попри вагомість і наукову цінність зазначених робіт, у них не завжди враховані актуальні дані офіційної статистичної звітності та новітні тенденції розвитку приватної сфери в Україні.

Виклад основного матеріалу. У численних вітчизняних кримінологічних дослідженнях основна увага зосереджена на аналізі загального стану корупції в державі, тоді як специфічні аспекти, пов'язані з її проявами у приватній сфері, досліджуються недостатньо. Відповідно для комплексного визначення стану корупції у приватній сфері необхідне проведення спеціалізованих вузькогалузевих досліджень, що охоплюють аналіз конкретних випадків корупційних практик у бізнес-середовищі.

Загалом для оцінювання рівня корупції в масштабах країни, включно із приватною сферою, доцільно застосовувати дві методики: інтеграцію результатів міжнародних порівняльних досліджень у національну антикорупційну політику та проведення національних соціологічних (діагностичних) досліджень. Експерти в галузі антикорупційної політики пропонують використовувати різноманітні показники для вимірювання рівня корупції в приватній сфері, зокрема: рівень сприйняття корупції, світові індекси, обсяг хабарів, контроль за корупційними проявами, якість реагування на корупційні правопорушення, кількість осіб, готових давати хабарі, ефективність управління, регуляторна якість, верховенство права, підзвітність, політична стабільність, політичні та громадянські права, а також якість життя.

Відповідно до визначення, розміщеного на офіційному сайті Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), вимірювання корупції (measurement of corruption) – це підхід до її оцінювання, що передбачає кількісне визначення масштабів корупційного явища [6]. Такий підхід дає змогу оцінити розміри корупції, проаналізувати ефективність антикорупційних заходів, порівнювати показники у різні роки та відстежувати тенденції у цій сфері.

Корупція в приватній сфері як складне та системне явище може бути виміряна за допомогою різних методів і інструментів. До загальних методів оцінювання корупції належать: аналіз статистичних даних, соціологічні дослідження, моніторинг правозастосовної практики, економічний аналіз тощо.

Згідно з дослідженням Transparency International у межах Індексу сприйняття корупції (англ. Corruption Perceptions Index, CPI) за 2023 рік, Україна залишається в нижній частині світового рейтингу. Вона отримала 36 балів зі 100 можливих, посівши 104-те місце серед 180 країн. Стільки ж балів отримали Алжир, Бразилія та Сербія. На один бал вище України знаходяться Албанія, Аргентина, Білорусь, Гамбія, Ефіопія та Замбія, які набрали 37 балів [7]. У цьому контексті додомо, що Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) є одним із ключових показників, що використовується для вимірювання рівня корупції в країнах світу, і складається щорічно організацією Transparency International з 1995 року. Індекс оцінює країни за рівнем сприйняття корупції в їхніх суспільствах, спираючись на оцінки експертів та бізнес-спільноти через опитування і аналіз різних аспектів корупції. Значення CPI варіюється від 0 до 100, де 0 означає високий рівень корупції, а 100 – низький. Індекс враховує такі прояви корупції, як хабарництво, виведення державних коштів, використання посадових повноважень для приватної вигоди, здатність урядів стримувати корупцію, бюрократія та інші фактори, що сприяють корупційним ризикам.

Наступним важливим індикатором є Індекс верховенства права (Rule of Law Index), що використовується для оцінки рівня дотримання законності та верховенства права в країнах світу, з урахуванням захисту прав людини та рівня корупції. За даними 2023 року, Україна посіла 89-те місце серед 142 країн, що на 13 позицій нижче порівняно з 2022 роком [8]. Серед країн з аналогічним рівнем Індексу верховенства права, як і Україна, знаходяться Перу, В'єтнам, Домініканська Республіка, Гамбія, Беліз, Алжир, Бразилія, Індія, Таїланд та Суринам.

Вказані вищезазначені загальні підходи до вимірювання корупції, побічно демонструють її високий рівень у приватній сфері України. Однак більш детальний аналіз корупції у приватній сфері можна здійснити за допомогою інших індексів та досліджень.

Зокрема, Індекс легкості ведення бізнесу (Doing Business Index) - світовий рейтинг, що публікується Світовим банком з 2003 року. Цей звіт оцінює сприятливість умов для ведення бізнесу на основі різних критеріїв, зокрема реєстрації підприємств, отримання будівельних дозволів, реєстрації власності, доступу до кредитування, оподаткування, митних процедур, захисту інвесторів, міжнародної торгівлі тощо. За даними 2021 року, Україна посіла 64-те місце зі 190 країн у рейтингу Doing Business Index [9].

Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI), розроблений Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum), оцінює чинники, що визначають економічну конкурентоспроможність країн. Серед них: інфраструктура, охорона здоров'я та освіта, рівень інноваційності, ринкові реформи, доступ до кредитів, ефективність ринку праці, макроекономічна стабільність, технологічний розвиток та інші показники. Цей індекс допомагає країнам виявити свої конкурентні переваги та визначити напрями для покращення економічного середовища. У 2021 році у світовому рейтингу конкурентоспроможності Україна посіла 54-те місце серед 64 країн [10].

У цьому ж контексті варто відзначити Індекс економічної свободи (Economic Freedom Index), що розраховується Інститутом Фрейзера (The Fraser Institute) у Ванкувері (Канада). Даний індекс складається з ряду показників, які відображають ступінь втручання держави у приватну сферу, рівень захисту приватної власності, ефективність правової системи, відкритість ринків, ефективність регулювання бізнесу та рівень корупції. За даними 2023 року, Україна посіла 112 місце з 6,17 бала з 10 можливих [11]. Примітки до індексу свідчать, що найбільш вразливими сферами української економіки є грошово-кредитна система, регулювання бізнесу та захист права власності, що є результатом недосконалих відносин між державою та бізнесом.

Окрім цього, важливим показником є «Барометр інвестиційної привабливості України» (Ukraine Investment Attractiveness Index), що здійснюється Американською торговельною пала-

тою в Україні. Даний індекс відображає ставлення інвесторів до інвестиційного клімату України та визначає основні фактори, що впливають на інвестиційні рішення (правова стабільність, політична ситуація, рівень корупції, доступ до фінансування, трудові ресурси та інфраструктура). За результатами дослідження, проведеного Американською торговельною палатою та Citi Україна у 2021 році, 93% представників бізнес-спільноти підтвердили, що ключовими кроками для покращення бізнес-клімату є забезпечення справедливого правосуддя та ефективна боротьба з корупцією [12].

Важливі дані також містить соціологічне дослідження «Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність», проведене у 2022 році Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), Антикорупційною ініціативою ЄС (EUACI) та компанією Info Sapiens. Згідно з результатами опитування, серед усіх типів корупції громадяни України визначають найбільш серйозною проблему політичної корупції на найвищому рівні (в Уряді чи Верховній Раді), на другому місці - корупцію у бізнесі, а на третьому - побутову корупцію. Водночас у сфері бізнесу респонденти виділили митницю як найбільш корумповану сферу. Крім митниці, до «лідерів» за рівнем корупції належать будівельна галузь, земельні відносини та сфери, пов'язані з підключенням і обслуговуванням систем електро-, газо-, водопостачання та водовідведення. Про досвід корупції у цих трьох сферах повідомили 35,2%, 32,5% та 29,3% респондентів відповідно. Водночас найнижчий рівень корупції було зафіксовано у податкових органах, хоча вони залишаються однією з найбільш контактних сфер для підприємців [13, с. 115-116].

Додамо, що Рада бізнес-омбудсмена, як незалежний консультативно-дорадчий органом, діяльність якого спрямована на покращення бізнес-клімату в Україні та формування її позитивного інвестиційного іміджу на міжнародній арені, на постійній основі отримує скарги від представників приватної сфери, зокрема підприємців та суб'єктів бізнесу. Так, у третьому кварталі 2023 року до Ради бізнес-омбудсмена надійшло 310 скарг щодо зловживань з боку державних органів. Тривалий час лідерами за кількістю скарг залишаються податкові органи, на які припадає 176 скарг (57%). За статистичними даними Ради, підприємці найчастіше скаржаться на такі проблеми: 1) податкові перевірки – 55 скарг; 2) невиконання судових рішень – 38 скарг; 3) інші податкові питання – 27 скарг; 4) включення до переліку ризикових платників – 27 скарг; 5) системне блокування податкових накладних – 20 скарг. У своїх висновках Рада бізнес-омбудсмена відзначає, що повернення до довоєнної системи оподаткування стало причиною збільшення кількості скарг на податкові перевірки. Водночас спостерігається певне зменшення кількості скарг щодо блокування податкових накладних у порівнянні з попередніми періодами. Крім податкових органів, суб'єкти бізнесу також висловлюють невдоволення діями правоохоронних органів, на які припадає 13% від загальної кількості скарг, а також митними питаннями, що становлять 9% [14].

Водночас відомо, що протягом останніх двадцяти років Україна активно розвиває співпрацю з Європейським Союзом та іншими європейськими країнами в рамках європейської інтеграції, охоплюючи політичні, торговельно-економічні та гуманітарні питання, а також боротьбу з корупцією в приватній сфері. Одним із ключових етапів інтеграційного процесу стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2017 році, яка відкрила для українських підприємств нові можливості для розвитку та виходу на ринки ЄС. Однією з вимог Угоди є приведення українського законодавства до європейських стандартів, що забезпечує вільний рух товарів та послуг і запобігає дискримінації компаній і продуктів на території обох сторін.

Зазначимо, що Україна досягла певного прогресу в реалізації цих реформ. Зокрема, у Звіті про розширення ЄС щодо України за 2023 рік, опублікованому Європейською Комісією 8 листопада, відзначено досягнення України в демократичних реформах, реформах верховенства права та боротьбі з корупцією [15]. Ці досягнення, зокрема створення правового антикорупційного середовища, збільшення кількості розслідувань та покарань корупціонерів високого рівня, стали важливим кроком після надання Україні статусу країни-кандидата.

Висновки. Корупція у приватній сфері України є системною проблемою, яка потребує детального вивчення та впровадження нових заходів запобігання. Запропонована методика дослідження, що поєднує аналіз статистики, соціологічні опитування та економічні індикатори, дозволяє комплексно оцінити стан корупції в приватній сфері та розробити ефективні антикорупційні заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва.* URL: https://dif.org.ua/article/spriynyattya-zagrozi-koruptsii-gromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyni#_Toc145094552 (дата звернення: 06.11.2024).
2. Головкін Б.М. Про корупцію в приватному секторі. *Часопис Київського університету права.* 2020. Вип. 4. С. 347–354.
3. Головкін Б.М. Тіньова зовнішня торгівля і корупція на митницях. *Проблеми законності.* 2017. Вип. 139. С. 218–230
4. Головкін Б.М. Механізм запобігання корупції. *Часопис Київського університету права.* 2018. № 4. С. 254–260.
5. Запобігання корупції у приватному секторі : монографія / за заг. ред. Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2020. 286 с.
6. Офіс розбудови доброчесності. *Національне агенство з питани запобігання корупції.* URL: https://prosvita.nazk.gov.ua/encyclopedia/vymiryuvannya-koruptsiyi (дата звернення: 11.11.2024).
7. Головні показники в CPI - 2023. *Transparency International Ukraine.* URL: https://cpi.ti-ukraine.org/ (дата звернення: 11.11.2024).
8. The Global Rule of Law Recession Continues. *World Justice Project*. URL: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Ukraine (дата звернення: 13.11.2024).
9. Doing Business-2020. Завдяки чому Україна піднялася в рейтингу на 64 сходинку. *Економічна правда.* URL: https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/24/652929/ (дата звернення: 13.11.2024).
10. Україна посіла 54 місце у Світовому рейтингу конкурентоспроможності. *Укрінформ.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3291328-ukraina-posila-54-misce-u-svitovomu-rejtingu-konkurentospromoznosti.html (дата звернення: 14.11.2024).
11. Economic Freedom of the World: 2023 Annual Report. *The Fraser Institute.* URL: https://www.fraserinstitute.org/studies/economic-freedom-of-the-world-2023-annual-report (дата звернення: 11.11.2024).
12. Корумповані суди - найбільша перешкода для бізнесу в Україні. *Голос Америки.* URL: https://www.holosameryky.com/a/sudy-koruptsija-biznes/6237164.html (дата звернення: 15.11.2024).
13. Корупція в Україні 2022 : розуміння, сприйняття, поширеність : звіт за результатами опитування населення та бізнесу. *Національне агенство з питани запобігання корупції.* URL: https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/ea/91/ea91b4173304c372e15b6f745ab0d2b3f8faa785051c9926b4ff3d2d2e09a22049480467.pdf (дата звернення: 19.11.2024).
14. Статистика отриманих скарг. *Рада бізнес-омбудсмена*. URL: https://boi.org.ua/stats/ (дата звернення: 21.11.2024).
15. Ukraine Report 2023. *Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.* URL: https: //neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2023_en (дата звернення: 08.11.2024).

УДК 343.3/7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.58

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ АБО ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ: ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Шевчук В.В.,
суддя Славутського міськрайонного суду,
аспірант кафедри кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-4897-1302

Шевчук В.В. Кримінально-правові наслідки порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами: огляд судової практики.

У статті здійснено аналітичний огляд судової практики застосування визначених законом кримінально-правових наслідків за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Проведений аналіз базується на судових рішеннях у справах про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України), розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень, а також узагальненнях судової практики вищого судового органу.

Є підстави для висновків, що суди, зазвичай, керуються законодавчо визначеними загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК України), хоча є окремі рішення у яких такі вимоги не дотримуються (наприклад, призначення покарання не в межах санкції статті, яка передбачає вчинене кримінальне правопорушення без наявності підстав для «виходу» за рамки санкції статті). При цьому, зважаючи на законодавчу невизначеність, ознаки, які характеризують особу винного, визнаються подекуди обставинами, які пом'якшують покарання; суди довільно пом'якшують відповідальність при наявності таких обставин.

Доводиться констатувати, що значно поширеніша практика звільнення від відбування покарання з випробуванням (с. 75 КК України) за кваліфікований склад порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ч. 2 ст. 286 КК України), а саме у більше, ніж 90 % проаналізованих проваджень, аніж за простий склад такого (ч. 1 ст. 286 КК України), а саме приблизно у 30 % проваджень. Така правозастосовна ситуація зумовлена законодавчо невиваженими санкціями за різні склади одного кримінального правопорушення, а саме безальтернативність основного покарання у виді позбавлення волі у ч. 2 ст. 286 КК України.

Не сприяє справедливості та рівності відповідальності перед законом також і законодавча вказівка на додаткове покарання у виді позбавлення права керування транспортними засобами як обов'язкове у ч. 1 ст. 286 КК України (простий склад порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами) та факультативне у ч. 2 ст. 286 КК України (кваліфікований склад порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами).

В цілому, проведений огляд спрямований сприяти формуванню єдиного правозастосовного русла щодо визначення судами кримінально-правових наслідків порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Однак, є законодавчі хиби, які негативно відображаються на судовій практиці та які можуть бути усунені лише законодавцем.

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінальна відповідальність, кримінально-правова норма, кримінальне правопорушення, склад кримінального правопорушення, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особи, які керують транспортними засобами, бланкетна норма, судова практика, вдосконалення кримінального законодавства.

Shevchuk V.V. Criminal and legal consequences of violation of traffic safety rules or operation of transport by persons driving vehicles: a review of judicial practice.

The article provides an analytical review of the judicial practice of application of criminal law consequences for violation of traffic safety rules or operation of vehicles by persons driving vehicles as prescribed by law.

The analysis is based on judicial decisions in cases of violation of road safety rules or operation of transport by persons driving vehicles (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine), which are available in the Unified State Register of Judicial Decisions, as well as generalizations of the case law of the highest judicial body.

There are grounds to conclude that the courts are usually guided by the legislatively defined general principles of sentencing (Article 65 of the Criminal Code of Ukraine), although there are some decisions in which such requirements are not met (for example, sentencing not within the sanction of the article providing for the committed criminal offense without any grounds for "going beyond" the sanction of the article). At the same time, due to legislative uncertainty, the characteristics that characterize the perpetrator are sometimes recognized as mitigating circumstances; courts arbitrarily mitigate liability in the presence of such circumstances.

It should be noted that the practice of exemption from serving a sentence with probation (Article 75 of the CC of Ukraine) for a qualified violation of the rules of road safety or operation of transport by persons driving vehicles (Part 2 of Article 286 of the CC of Ukraine), namely in more than 90% of the analyzed proceedings, is much more widespread than for a simple violation of the same (Part 1 of Article 286 of the CC of Ukraine), namely in approximately 30% of proceedings. Such law enforcement situation is caused by legislatively unbalanced sanctions for different corpus delicti of the same criminal offense, namely, the lack of alternative to the main punishment of imprisonment in part 2 of Article 286 of the CC of Ukraine.

The legislative indication of additional punishment in the form of deprivation of the right to drive vehicles as mandatory in part 1 of Article 286 of the Criminal Code of Ukraine (simple violation of the rules of road safety or operation of transport by persons driving vehicles) and optional in part 2 of Article 286 of the Criminal Code of Ukraine (qualified violation of the rules of road safety or operation of transport by persons driving vehicles) also does not contribute to justice and equality of responsibility before the law.

In general, the review is aimed at promoting the formation of a unified law enforcement framework for determining the criminal consequences of violations of road safety rules or operation of vehicles by persons driving vehicles by the courts. However, there are legislative shortcomings that have a negative impact on court practice and can only be eliminated by the legislator.

Key words: criminal law, criminal liability, criminal law provision, criminal offense, corpus delicti of a criminal offense, violation of traffic safety or transport operation rules, persons driving vehicles, blanket provision, judicial practice, improvement of criminal law.

Постановка проблеми. Сила кримінального закону криється не стільки в самих заборонах, скільки в кримінально-правових наслідках порушення таких. І хоча відповідно до ч. 3 ст. 3 Кримінального кодексу (далі – КК) України кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом [3], втім сам процес визначення індивідуальної міри кримінально-правових наслідків належить до судової дискреції. І власне обрання із законодавчо встановленого арсеналу конкретних заходів чи визначення їх міри часто передбачає широкі межі для судових рішень, що, з одного боку, є гарантією індивідуалізації кримінальної відповідальності, проте, з іншого боку, несе загрозу неоднакового застосування кримінального закону. Щоб правозастосування було ефективним, мають бути якісними закони та добросовісні і кваліфіковані люди, які їх застосовують [5, с. 346]. А тому практика призначення покарань чи застосування інших кримінально-правових наслідків за окремі види чи групи кримінальних правопорушень нерідко демонструє широкий діапазон

підходів, що, вочевидь, не сприяє єдиному правозастосовному руслу, а відтак несе загрозу рівності відповідальності перед законом.

Свою лепту у вирішення питання протиріч у правозастосуванні вносить Верховний Суд, який забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (п. 6 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [10]). Так, відповідно до п. 10^{-1} ч. 2 ст. 46 цього Закону Пленум Верховного Суду з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані [10].

А відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 45 цього ж Закону Велика Палата Верховного Суду у визначених законом випадках здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права [10].

Власне аналіз призначення покарання за окремі групи чи види кримінальних правопорушень може сприяти формуванню єдиного правозастосовного русла.

А тому **метою цієї статті** є аналітичний огляд судової практики застосування визначених законом кримінально-правових наслідків порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Стан дослідження. Хоча питання призначення покарання чи застосування інших заходів кримінально-правового характеру не належать до тих, які користуються підвищеним науковим запитом, такі питання, як правило, розглядаються не прицільно, а, так би мовити, «між рядками» кримінально-правових досліджень. Проте власне в частині судової практики у кримінальних провадженнях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України) слід відзначити аналітичні огляди, які своїм предметом мають власне таку судову практику. Так, слід віддати належне працям Ю. Баумана (Огляд судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із вчиненням правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: 100 актуальних правових позицій за період з 2019 по 2021 рік [1]) та Г.В. Олійника (Порушення правил дорожнього руху. Судова практика. Роз'яснення. 2021 [7]).

Врешті, і вищий судовий орган України на різних етапах своєї діяльності здійснював узагальнення та оприлюднення такої судової практики, що є важливим правозастосовним матеріалом (Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 року № 14 [9], Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у кримінальних провадженнях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України). 2020 рік [6].

Виклад основних положень. На основі аналізу як узагальнень судової практики Верховного Суду, так і конкретних судових рішень, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень, видається можливим виокремити такі окремі вектори у практиці застосування кримінально-правових заходів за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Аксіоматично при призначенні покарання за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, **суд повинен керуватися загальними засадами призначення покарання, що визначені у ст. 65 КК України**.

Зокрема, п. 3 ст. 65 К України зобов'язує суд при призначенні покарання враховувати три окремі групи обставин: 1) ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, 2) особу винного та 3) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Так, в Постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – Касаційний кримінальний суд) від 24 листопада 2020 року (справа № 541/690/19) вказано, що згідно зі статтею 65 КК України особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень. Ця функція за своєю правовою природою є дискреційними повноваженнями суду, оскільки при визначенні виду, розміру покарання потребує врахування та оцінки конкретних обставин провадження, суспільної небезпечності і характеру кримінального правопорушення, ступеня

його тяжкості, даних про особу винного, обставин, що пом`якшують або обтяжують покарання тощо [1].

Щодо **ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення** як однієї із ознак, яка повинна бути врахована судом, то з цього приводу є роз'яснення Пленуму Верховного Суду України. Так, у Постанові від 24 жовтня 2003 року № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» (п. 3) вказано, що, визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК України), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали тощо) [9]. Справедливо при цьому зазначається у літературі, що названі особливості конкретного кримінального правопорушення й обставини його вчинення фактично визначають ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення, а не ступінь тяжкості. І власне, ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення повинен враховуватися при призначенні судом покарання [4, с. 80].

Щодо **особи винного**, то, розкриваючи такі ознаки, суди вказують на: молодий вік особи (вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 25 жовтня 2024 року (справа № 607/14101/24) [2], поважний вік (вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 24 жовтня 2024 року (справа № 336/2170/20) [2]), особа має зареєстроване місце проживання, є пенсіонером за віком, раніше до кримінальної відповідальності не притягувався, на обліку у лікарів нарколога і психіатра не перебуває (вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 24 жовтня 2024 року (справа № 336/2170/20) [2]) ; є членом профспілки, де зарекомендував себе позитивно як фахівець у автомобільній галузі, є членом громадського об'єднання, де зарекомендував себе як доброзичлива, порядна, комунікабельна та працьовита людина (вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 25 жовтня 2024 року (справа № 359/478/22) [2]).

При цьому окремі з таких обставин, що характеризують особу винного, визнаються такими, які пом'якшують покарання. Наприклад, факт того, що особа раніше не притягувалася до кримінальної відповідальності (вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 24 жовтня 2024 року (справа № 686/17714/24)) [2].

Так, у літературі слушно зазначається, що окремі з обставин, які пом'якшують покарання, виступають даними, що характеризують особу винного, його посткримінальну поведінку (п.п. 1, 2, 2-1, 3, 4 ст. 66 КК України). Вочевидь, роблять висновок автори, виділення таких обставин у самостійний блок продиктоване бажанням законодавця вказати, що такі обставини за загальним правилом знижують ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення чи самої особи, а тому *повинні* враховуватися при призначенні покарання (для його пом'якшення) [4, с. 80-81].

Аналіз судових рішень показує, що обставинами ж, які пом'якшують покарання, суди визнають, зокрема, такі:

- визнання вини (вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 25 жовтня 2024 року (справа № 607/14101/24) [2]);
- щире каяття (вирок Путильського районного суду Чернівецької області (справа № 721/597/24) [2]);
- активне сприяння розкриття злочину (вирок Путильського районного суду Чернівецької області (справа № 721/597/24) [2], вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 24 жовтня 2024 року (справа № 686/17714/24) [2]);
- добровільне відшкодування шкоди (вирок Путильського районного суду Чернівецької області (справа № 721/597/24) [2])), в тому числі моральної (вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська (справа № 201/9191/24) [2]);
- особа, яка притягується до відповідальності, характеризується позитивно, раніше не судима (вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 24 жовтня 2024 року (справа № 686/17714/24) [2]);
- особа має на утриманні неповнолітню дитину (вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 24 жовтня 2024 року (справа № 686/17714/24) [2]);
- часткова вина самого потерпілого (постанова Касаційного кримінального суду від 4 лютого 2021 року (справа № 585/2034/19) [2]) тощо.

При цьому важливими є підходи, сформовані у рішеннях Касаційного кримінального суду, в частині розуміння окремих обставин, які пом'якшують покарання.

Так, щодо **щирого каяття** зазначається, що таке передбачає, крім визнання особою факту вчинення злочину, ще й дійсне, відверте, а не уявне, визнання своєї провини у вчиненому злочині, щирий жаль з приводу цього та осуд своєї поведінки, готовність нести покарання. Щире каяття - це не формальна вказівка на визнання свої вини, а відповідне ставлення до скоєного, яке передбачає належну критичну оцінку винним своєї протиправної поведінки, її осуд та бажання залагодити провину, що має підтверджуватися конкретними діями, спрямованими на виправлення зумовленої кримінальним правопорушенням ситуації. Так, у постанові Касаційного кримінального суду від 7 жовтня 2020 року (справа № 347/1360/17) вказано, що факт щирого каяття особи у вчиненні злочину повинен бути підтверджений матеріалами кримінального провадження. Однак, такі дані відсутні, натомість за матеріалами кримінального провадження засуджений одразу після вчиненої дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП) перемістив свій транспортний засіб, що фактично є залишенням місця ДТП, допомоги одразу потерпілому не надав, заподіяну потерпілій моральну шкоду відшкодував лише частково» [2].

В іншій справі Касаційний кримінальний суд (постанова від 25 вересня 2019 року (справа № 509/4910/17) вказує, що, враховуючи як обставину, яка пом`якшує покарання, щире каяття Особа_2, апеляційний суд не врахував, що саме по собі визнання засудженим своєї провини під час апеляційного провадження не вказує, що його зізнання стало результатом тривалого роздуму й затятої внутрішньої боротьби та свідчить про рішучість стати на шлях виправлення, самоосуд свого вчинку. Щире каяття є відвертою негативною оцінкою винуватою особою своєї злочинної поведінки, визнанням тих обставин, які їй ставляться в провину, має характеризувати її поведінку після вчинення злочину, але з позицій психологічної переорієнтації суб`єкта, який дійсно засуджує свій вчинок, визнає його антигромадський характер і готовий нести відповідальність. Визнання Особа_2 своєї вини лише під час апеляційного розгляду, вибачення не перед потерпілим, а перед його представником, в апеляційному провадженні через шістнадцять місяців після вчинення ДТП, свідчить про відсутність у нього щирого жалю з приводу скоєного та осуду своїх протиправних дій, тобто про відсутність ознак щирого каяття [2].

Щодо **активного сприяння розкриттю злочину** як обставини, що пом’якшує покарання, то така, вказує Касаційний кримінальний суд у постанові від 7 жовтня 2020 року у справі № 347/1360/17, означає добровільну допомогу слідству будь-яким чином: повідомлення правоохоронним органам або суду фактів у справі, надання доказів, інших відомостей про власну кримінальну діяльність чи діяльність інших осіб, викриття інших співучасників, визначення ролі кожного з них у вчиненні злочину, надання допомоги в їх затриманні, видачі знарядь і засобів вчинення злочину, майна, здобутого злочинним шляхом. Тому, беззаперечно, воно має бути активним, тобто певним чином ініціативним [2].

Щодо **часткової вини самого потерпілого** як обставини, що пом’якшує покарання, то у справі № 585/2034/19 Касаційний кримінальний суд у Постанові від 4 лютого 2021 року вказав таке. Небезпідставно суд урахував і те, що смерть потерпілого настала, у тому числі, від необережних дій самого пішохода, який порушив вимоги підпунктів «а», «б» п. 4.14 Правил жорожного руху, а саме заборону виходити на проїзну частину дороги, не впевнившись у відсутності небезпеки для себе та інших учасників руху; раптово виходити, вибігати на проїзну частину, у тому числі на пішохідний перехід. Суд дійшов обґрунтованого висновку, що поведінка потерпілого на 30 % призвела до виникнення ДТП і настання невиправних наслідків [2].

Поряд з цим є судові рішення, якими спростовується визнання окремих обставин такими, які пом’якшують покарання. Так, постановою Касаційного кримінального суду від 1 жовтня 2020 року (справа № 717/752/19) **не визнано такою, що пом’якшує покарання, незалишення винним місця ДТП та надання допомоги потерпілому**. Суд вказує, що відносно доводів про те, що засуджений не втік з місця ДТП та намагався надати допомогу потерпілій, то відповідно до Правил дорожного руху України, у разі причетності до ДТП водій зобов’язаний залишатися на місці пригоди. Так само жодна особа не повинна нехтувати моральними і правовими нормами, що зобов’язують надавати допомогу людям, які перебувають у небезпечному для життя стані. Недотримання цих норм тягне за собою відповідно адміністративну чи кримінальну відповідальність, а відтак посилання скаржників на необхідність врахування цієї обставини як такої, що пом’якшує покарання Особа_1, є недоречними [2].

Звичайно, формування усталеної судової практики в частині визнання обставин, які пом’якшують покарання, у провадженнях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуата-

ції транспорту особами, які керують транспортними засобами, є надзвичайно важливим. Оскільки, як відомо, такий перелік обставин законодавчо невичерпний, що дає широке поле судовій дискреції. А тому визначення змісту окремих обставин, які пом'якшують покарання, є засобом забезпечення єдності судової практики у їх застосуванні.

Окрім цього, варто відзначити, що вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, не завжди на практиці тягне за собою «реальне» призначення покарання. Доволі **поширеною є практика звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України**.

Як вказує у Касаційний кримінальний суд у Постанові від 4 червня 2020 року, справа № 572/2100/17, визначені у ст. 65 КК України загальні засади призначення покарання наділяють суд правом вибору однієї із форм реалізації кримінальної відповідальності – призначити покарання або звільнити від покарання чи від його відбування, завданням якої є виправлення та попередження вчинення нових злочинів. Ця функція за правовою природою є дискреційною, оскільки потребує врахування та оцінки конкретних обставин справи, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного, обставин, що впливають на покарання. Реалізація цієї функції становить правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність суду, в межах якої і приймається рішення про можливість застосування чи незастосування ст. 75 КК України, за змістом якої рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням суд може прийняти лише у випадку, якщо призначено покарання певного виду і розміру, враховано тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, і всі ці дані у сукупності спонукають до висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання [2].

Так, з 40 вироків за ч. 1 ст. 286 КК України, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень [2] (вибірка здійснювалася за хронологією, станом на 11 листопада 2024 року) покарання без звільнення від його відбування призначено у 28 випадках, звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України відповідно у 12 випадках. У процентному співвідношенні це приблизно 70 % та 30 %. При цьому, як правило, призначаючи покарання (без звільнення від його відбування) суд обирав найменш тяжке з визначених у санкції ч. 1 ст. 286 КК України, а саме штраф (вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 28 жовтня 2024 року (справа № 562/3300/24); вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 28 жовтня 2024 року (справа № 202/2224/24); вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 25 жовтня 2024 року (справа № 161/10627/24) [2]).

Різняться і терміни іспитового строку при звільненні від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) за ч. 1 ст. 286 КК України: 1 рік (вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 23 жовтня 2024 року (справа № 755/14943/24) [2]); 2 роки (вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 23 жовтня 2024 року (справа № 201/9191/24) [2]); 3 роки (вирок Валківського районного суду Харківської області від 23 жовтня 2024 року (справа № 615/331/24) [2]). Втім відшукати у судових рішеннях критерії, якими керувався суд, визначаючи іспитовий строк, не вдається.

Своєю чергою, аналіз вироків за ч. 2 ст. 286 КК України показав, що звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) за вчинення такого кримінального правопорушення має місце більше, як у 90 % випадків (38 із 42 проаналізованих вироків), відповідно покарання (без звільнення від його відбування) призначається менше, ніж у 10% проваджень.

Звичайно, така кількість проаналізованих вироків може бути не до кінця репрезентативною. Втім, все ж дає підстави для висновків про усталеність практики звільнення від відбування покарання з випробуванням у провадженнях за ч. 2 ст. 286 КК України та, навпаки, переважання «реального» покарання (без звільнення від відбування покарання з випробуванням) у провадженнях за ч. 1 ст. 286 КК України (щоправда, переважають покарання, не пов'язані з позбавленням волі, найчастіше – штраф).

Така правозастосовна ситуація, видається, ставить осіб, які вчинили менш тяжке кримінальне правопорушення (передбачене ч. 1 ст. 286 КК України) у менш сприятливе становище у порівнянні з особами, які вчинили більш тяжке кримінальне правопорушення (передбачене ч. 2 ст. 286 КК України), оскільки перші частіше піддаються покаранню. Вочевидь, це зумовлено не суддівським свавіллям, а законодавчо невиваженими покараннями за такі склади єдиного кримінального правопорушення. Так, санкція ч. 1 ст. 286 КК України визначає п'ять основних альтернативних покарань з обов'язковим додатковим покаранням (штраф від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподаткову-

ваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років). Своєю чергою, санкція ч. 2 ст. 286 КК України містить єдине основне покарання у виді позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з факультативними додатковим покаранням у виді позбавлення права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого.

Суди, притягуючи до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, часто, враховуючи необережний характер такого, особу винного, відсутність обставин, які обтяжують покарання, доходять до висновку про недоцільність застосування одного із найбільш суворих покарань (позбавлення волі на певний строк), а тому й звільняють від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Звичайно, законодавцем передбачена можливість призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України), однак це вимагає встановлення наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, а їх може не бути.

У провадженнях ж за ч. 1 ст. 286 КК України суди використовують «широту» санкції та обирають менш суворі покарання, аніж позбавлення волі. А тому й не застосовують інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням (с. 75 КК України).

Отож, значно поширеніша практика звільнення від відбування покарання з випробуванням (с. 75 КК України) за кваліфікований склад порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ч. 2 ст. 286 КК України), аніж за простий склад такого (ч. 1 ст. 286 КК України), зумовлена законодавчо невиваженими санкціями за різні склади одного кримінального правопорушення.

У випадках же **призначення покарання, без звільнення від відбування покарання, суд враховує обставини, які характеризують грубість порушення ПДР, особу винного, його попередню протиправну поведінку, неодноразовість порушення ПДР.** Так, у постанові Касаційного кримінального суду від 2 лютого 2021 року (справа № 446/2163/17) суд вказує, що при призначенні покарання Особа_1 судами першої та апеляційної інстанцій правильно враховано насамперед тяжкість злочину, виходячи з конкретних обставин його вчинення, незворотності тих наслідків, які були спричинені цим діянням, а також характер самого порушення Правил дорожнього руху, яке полягало в умисному нехтуванні Особа_1 розділу 34 «Дорожня розмітка» Правил дорожнього руху (в частині вимог дорожньої розмітки 1.3. «подвійна суцільна лінія») та здійсненні обгону в місці, де це категорично заборонено. Врахувавши всі зазначені обставини в їх сукупності, з урахуванням принципу індивідуалізації покарання, суд першої інстанції дійшов правильного висновку, що виправлення Особа_1 не можливе без ізоляції від суспільства, з обранням йому міри покарання в межах санкції ч. 3 ст. 286 КК та призначенням покарання у виді семи років позбавлення волі з позбавленням права керувати транспортними засобами строком на три роки [1].

Своєю чергою, у постанові від 22 жовтня 2020 року (справа № 755/9680/19) Касаційний кримінальний суд вказує, що суд апеляційної інстанції в ході дослідження матеріалів кримінального провадження встановив, що Особа_1 неодноразово притягувався до адміністративної відповідальності, зокрема й за перевищення встановлених обмежень швидкості руху автомобіля. Судом також було враховано і те, що засуджений у кінці 2018 року притягувався до відповідальності за ст. 124 Кодексу України про адміністративні правопорушення, однак, не зробивши для себе відповідних висновків, через невеликий проміжок часу в результаті перевищення швидкості вчинив ДТП з тяжкими наслідками та зник з місця пригоди [1].

А у Постанові Касаційного кримінального суду від 14 липня 2020 року (справа № 321/340/18) зазначено, суд апеляційної інстанції при перевірці доводів апеляційної скарги прокурора з достатньою повнотою не врахував того, що Особа_1 вчинив тяжкий злочин, в результаті якого загинуло троє осіб, двоє з них - неповнолітні. Таким чином, висновки суду про можливість звільнення Особа_1 від відбування покарання з випробуванням суперечать принципу справедливості покарання і не відповідають його меті - виправлення засудженого та запобігання вчиненню нових злочинів як ним, так і іншими особами [1].

Щодо **додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами**, яке визначено обов'язковим у санкції ч. 1 та ч. 3 ст. 286 КК України та факультативним у ч. 2 ст. 286 КК України (алогічність такого законодавчого підходу не потребує доводів) – то важливим

є підстави, які суд враховує при непризначенні такого додаткового покарання. Такими підставами є наявність на утриманні дітей (вирок Путильського районного суду Чернівецької області від 23 жовтня 2024 року (справа № 721/597/24) [2]); водійське посвідчення необхідне особі для роботи, для утримання своєї родини та неповнолітньої дитини, а також для відшкодування залишку моральної шкоди (вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська (справа № 201/9191/24) [2]); є єдиним годувальником у сім`ї, його постійна робота пов`язана з керуванням транспортними засобами і засуджений не має іншого виду заробітку, тому позбавлення останнього водійських прав у свою чергу позбавило б його сім`ю коштів для існування, а також можливості відшкодування шкоди потерпілим (Постанова Касаційного кримінального суду від 4 лютого 2021 (справа № 585/2034/19) [1]).

Привертають увагу своєю суперечливістю рішення (за ч. 1 ст. 286 КК України), в яких суд в мотивувальній частині вказує, що «вважає за необхідне позбавити обвинуваченого права керування транспортними засобами строком на 1 рік, оскільки незастосування додаткового покарання створить уяву безкарності водіїв, які порушуючи правила дорожнього руху, наражають на небезпеку громадян» (вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 24 жовтня 2024 року (справа № 336/2170/20) [2]).Однак, уже в резолютивній частині суд вказує, що на підставі ст. 75 КК України звільнити Особа_4 від відбування призначеного покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк тривалістю 1 (один) рік. Вочевидь, суд таким формулюванням звільняє від відбування як основного, так і додаткового покарання [2]. А відтак, забезпечення загальної превенції, на що вказано в мотивувальній частині вироку, фактично зведене нанівець.

Свого часу Касаційний кримінальний суд вказував на **неможливість призначати додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами тим, хто не має права керувати транспортними засобами.** Так, у Постанові від 22 січня 2019 року (справа № 708/40/18) зазначено, що засуджена Особа_2 не отримувала посвідчення водія на право керування транспортними засобами відповідної категорії, згідно зі ст. 15 Закону України «Про дорожній рух» та п. 2 Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 травня 1993 року № 340. Отже, враховуючи вищезазначене, призначення судом першої інстанції засудженій Особа_2 додаткового покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами на строк 3 роки є помилковим та підлягає виключенню з судових рішень [1].

Варто зазначити, що у літературі превалювала позиція, що суб'єкт складу кримінально правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, з огляду на обов'язковість додаткового покарання у вигляді позбавлення права керування транспортними засобами (ч. 1 цієї статі), є лише особа, яка має право керування транспортним засобом, а особи, які не мають такого права, повинні нести відповідальність за нормами про необережне заподіяння шкоди життю чи здоров'ю [11, с. 105]. Така думка базувалася на буквальному тлумаченні змісту норми і, вочевидь, має нормативні підстави для обґрунтування. Хоча, мабуть, первинно законодавча ідея була в тому, аби норма про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, поширювалась на усіх – як тих, хто мають, так і тих, хто не мають права керування транспортними засобами. На це вказує і Пленум Верховного Суду України (п. 4 Постанови «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 року № 14 [9]).

На сьогодні, Об'єднана палата Касаційного кримінального суду у постанові від 04.09.2023 у справі № 702/301/20, відступила від попередньої позиції (постанова від 22 січня 2019 року, справа № 708/40/18) зазначивши, що Особі, яку визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого відповідною частиною статей 286, 286-1 КК, суд може призначити додаткове покарання у виді позбавлення права керувати транспортними засобами незалежно від того, чи мала така особа на момент вчинення кримінального правопорушення отримане у передбаченому законом порядку посвідчення на право керування транспортними засобами [8].

Окремо слід відзначити випадки **порушення правил кваліфікації** за ст. 286 КК України «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», **а відтак і призначеного покарання**.

Так, вироком Луцького міськрайонного суду Волинської області від 25 жовтня 2024 року (справа № 161/10627/24) особу було засуджено за ч. 1 ст. 286 КК України і призначено покарання у

виді штрафу в розмірі 3000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, з позбавленням права керування транспортними засобами строком на 1 рік [2].

При цьому за обставинами справи обвинувачений Особа_7 своїми необережними діями, які виразилися в порушенні піп. «б», «д» п.п. 2.3, п. 18.1 Правил дорожнього руху особою, яка керує транспортним засобом (не переконався, що рух керованого ним транспортного засобу буде безпечним і не створить перешкод або небезпеки іншим учасникам руху, не вжив заходів до зменшення швидкості аж до зупинки керованого ним автомобіля в момент виявлення руху пішохода), спричинив смерть потерпілого. Залишається абсолютно незрозумілим, чому суд кваліфікував діяння за ч. 1 ст. 286 КК України, а не ч. 2 цієї статті, яка власне передбачає таку кваліфікуючу ознаку як смерть потерпілого. А відтак і призначив покарання, яке взагалі не передбачене санкцією норми про таке. Так, санкція ч. 2 ст. 286 КК України є безальтернативною комулятивною, а саме передбачає позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого.

Висновки. За результатами огляду судової практики у справах про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України), видається можливим констатувати, що суди, зазвичай, керуються законодавчо визначеними загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК України), хоча є рішення, прийняті всупереч таким вимогам (наприклад, призначення покарання не в межах санкції статті, яка передбачає вчинене кримінальне правопорушення без наявності підстав для «виходу» за рамки статті). При цьому, зважаючи на законодавчу невизначеність, ознаки, які характеризують особу винного, визнаються подекуди обставинами, які пом'якшують покарання; суди довільно пом'якшують відповідальність при наявності таких обставин.

Доводиться констатувати, що значно поширеніша практика звільнення від відбування покарання з випробуванням (с. 75 КК України) за кваліфікований склад порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ч. 2 ст. 286 КК України), аніж за простий склад такого (ч. 1 ст. 286 КК України), зумовлена законодавчо невиваженими санкціями за різні склади одного кримінального правопорушення. Однак, такий дисбаланс може бути подоланий лише шляхом законодавчих змін.

В цілому, огляд окремих судових рішень у справах про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України), а також узагальнень судової практики вищих судових органів, звичайно, не може забезпечити повноту розкриття теми. А тому така, без сумніву, має значний науковий потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бауман Ю. Огляд судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних із вчиненням правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: 100 актуальних правових позицій за період з 2019 по 2021 рік. 2021. 39 с. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ОГЛЯД% 20СУДОВОЇ%20ПРАКТИКИ.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
2. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: https://reyestr.court.gov.ua (дата звернення: 15.11.2024).
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 15.11.2024).
4. Маковецька Н.Є. Яремко Г.З. «Катюзі по заслузі» або окремі міркування щодо загальних засад призначення покарання. *Правничий вісник Університету "КРОК"*: збірник наукових праць. Вищий навчальний заклад "Університет економіки і права "КРОК". Вип. 36-37. К., 2019. С. 78–83. URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/zhurnali/pravnychyi-visnyk-universytetu-krok/pravnychyi-visnyk-universytetu-krok-n36-37.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
5. *Навроцький В.О.* Невідворотність відповідальності за процесуальні правопорушення як засіб забезпечення дієвості правосуддя в Україні. Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права: матеріали II міжнародної науково-практичної конференції, м. Луганськ, 19-20 квітня 2012 року / Упорядн.: Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова; МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 346–350.

6. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у кримінальних провадженнях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 Кримінального кодексу України) / упоряд. заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, канд. юрид. наук В. В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. 43 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_DTP.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
7. Порушення правил дорожнього руху. Судова практика. Роз'яснення. / уклад. Г.В. Олійник. К.: Юрінком Інтер. 2021. 440 с.
8. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 04.09.2023 у справі № 702/301/20. URL: https://lpd.court.gov.ua/adjudication/35448 (дата звернення: 15.11.2024).
9. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05?find=1&text=суб#w1_1 (дата звернення: 15.11.2024).
10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 15.11.2024).
11. Яремко Г.З. Суб'єкт складу злочину, передбаченого ст. 286 КК України. Розвиток вітчизняного законодавства в умовах новітніх інтеграційних процесів: матеріали Всеукраїнських науково-практичних читань, м. Львів, 16-17 грудня 2011 року. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2011. С. 105-106.

УДК 343.23
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.59

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Ющик О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Ющик О.І. Відшкодування збитку або усунення шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Стаття присвячена дослідженню проблем захисту законних прав та інтересів осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, ефективного поновлення їх прав, своєчасної компенсації та відшкодування шкоди, заподіяної вчиненим кримінальним правопорушенням. Констатовано, що в інтересах потерпілої особи є не лише бажання покарати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а й необхідність реституції та майнового відшкодування завданих збитків й моральної шкоди, а також можливість повернутись до нормального життя і почуватись захищеною від протиправних діянь в майбутньому. Визначається, що суб'єктом відшкодування завданої шкоди або усунення заподіяної шкоди, яка є матеріальною, може бути не лише суб'єкт вчиненого кримінального правопорушення, а й інші особи, зокрема батьки, діти, близькі родичі. А що стосується публічного вибачення, то в цьому випадку суб'єктом може бути виключно лише особа, яка заподіяла матеріальну або моральну шкоду. Викликає питання: якщо правопорушник добровільно не відшкодовує або не усуває завдану шкоду, необхідно забезпечити право потерпілої особи на компенсацію. Неодноразово виникало питання про створення спеціального Фонду, який би компенсував та відшкодовував шкоду, яка була заподіяна кримінальним правопорушенням. Зарубіжна практика показує, що в деяких країнах такі Фонди створені і забезпечують порушені права потерпілих осіб, які зазнали шкоди або збитків вчиненими кримінальними правопорушеннями. Позитивним є новела в Проекті Кримінального кодексу – відшкодування заподіяної шкоди шляхом реституції або компенсації, яка дозволить забезпечити визнання дотримання прав, свобод і законних інтересів потерпілої особи. Якщо порушено право потерпілого, то особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, буде зобов'язана здійснити реституцію або компенсацію. У разі встановлення неможливості здійснення компенсації особою, визнаною винною у вчиненні умисного кримінального правопорушення, пов'язаного із застосуванням насильства, визначена вироком суду шкода компенсується потерпілій особі державою у випадках та в порядку, передбачених законом, за рахунок Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим.

Ключові слова: відшкодування заподіяного збитку, усунення шкоди, кримінальне правопорушення, пом'якшуюча обставина, дійове каяття, реституція, компенсація.

Yushchyk O.I. Compensation for damage or elimination of damage caused by a criminal offence.

The article is devoted to the study of the problems of protection of the legitimate rights and interests of persons who have suffered from criminal offences, effective restoration of their rights, timely compensation and redress for damage caused by a criminal offence. It is stated that it is in the interests of the victim not only to punish the person who committed a criminal offence, but also to seek restitution and pecuniary compensation for damages and non-pecuniary damage, and to be able to return to normal life and feel protected from future unlawful acts. It is determined that the subject of compensation for damage or elimination of material damage may be not only the perpetrator of the criminal offence, but also other persons, including parents, children, and close relatives. If preferential criminal law institutions are applied to a person, conditions are also imposed on him/her that he/she must fulfil, namely, to compensate for the damage caused or to eliminate the damage caused. As for the public

apology, in this case, only the person who caused the material or moral damage can be the subject. The question arises if the offender does not voluntarily compensate for the damage or eliminate the damage caused, it is necessary to ensure the victim's right to compensation. The issue of creating a special fund to compensate and reimburse for the damage caused by a criminal offence has been raised on several occasions. Foreign practice shows that in some countries such funds have been established and ensure the violated rights of victims who have suffered damage or losses as a result of criminal offences. The novelty in the Criminal Code – compensation for damage by way of restitution or compensation - is a positive development, which will ensure recognition of the rights, freedoms and legitimate interests of the victim. If the victim's right is violated, the perpetrator of the criminal offence will be obliged to make restitution or compensation. If it is established that a person found guilty of a deliberate criminal offence involving the use of violence cannot pay compensation, the damage determined by the court verdict shall be compensated to the victim by the state in cases and in the manner prescribed by law, at the expense of the State Fund for Compensation to Victims.

Key words: compensation for damage, elimination of damage, criminal offence, mitigating circumstance, effective remorse, restitution, compensation.

Постановка проблеми. На сьогодні постає питання про необхідність захисту законних прав та інтересів осіб, які постраждали від кримінальних правопорушень, ефективного поновлення їх прав, своєчасної компенсації та відшкодування шкоди, заподіяної вчиненим кримінальним правопорушенням. Існує проблема на законодавчому рівні та відсутності ефективного механізму відшкодування збитку та усунення шкоди, заподіяної протиправними діяннями. Перед державою виникає обов'язок забезпечити в повному обсязі відшкодування матеріальної та моральної шкоди, яка заподіяна потерпілому кримінальним правопорушенням.

Метою статті є аналіз національного та міжнародного законодавства, що стосується відшкодування збитку або усунення шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Дослідження механізму та забезпечення компенсації шкоди, заподіяної потерпілому кримінальним правопорушенням.

Стан опрацювання проблематики. Питання відшкодування збитку або усунення заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням на сьогодні є актуальним, дискусійним та досліджуваним серед таких вчених: С.Є. Абламський, Ю.В. Баулін, Ю.С. Бурбела, І.В. Грицюк, О.П. Горох, М.І. Гошовський, О.В. Козаченко, О.М. Миколенко, Л.Г. Остапчук, Л.І. Шаповалова та ін.

Виклад основного матеріалу. Реакція держави на вчинене кримінальне правопорушення полягає у забезпеченні реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності та покарання. Відплата правопорушника за вчинене кримінальне правопорушення повинна бути неминучою, але із наступним досягненням мети покарання – виправлення та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень.

В теорії кримінального права визначається, що метою покарання є відновлення соціальної справедливості. Існує думка, що потерпіла особа вважає такою справедливістю прийняття рішення в судовому порядку найбільш суворого покарання для кривдника. Хоча на сьогодні потерпілі від кримінальних правопорушень вимагають відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Можна погодитись із думкою О.В. Козаченко, що метою кримінально-правових заходів є «відновлювальний», «компенсаційний» характер соціальної справедливості. Після вчинення кримінального правопорушення відновлювальний стан соціальної справедливості забезпечується встановленням відповідності між суспільно небезпечним діянням та кримінально-правовими заходами між шкодою, завданими збитками і заходами реституційно-компенсаційного характеру; між позитивною постзлочинною поведінкою та реабілітаційно-заохочувальними заходами, пошук узгодженості між інтересами людини, суспільства і держави [4, с. 110–115].

Отже, необхідно констатувати, що в інтересах потерпілої особи є не лише бажання покарати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, а й необхідність реституції та майнового відшкодування завданих збитків й моральної шкоди, а також можливість повернутись до нормального життя і почуватись захищеною від протиправних діянь в майбутньому.

Перш за все необхідно з'ясувати поняття «шкоди» та «збитків», які можуть бути завдані кримінальним правопорушенням. Досліджуючи ці поняття науковці не дають чіткого визначення, інколи не вбачають відмінностей між ними.

Цивільно-правові категорії шкода та збитки співвідносяться, але не є тотожними поняттями, оскільки будь яка заподіяна шкода може бути фізичною, майновою або моральною. А збитки, як це зазначено в ст. 22 ЦК України являють собою майнову (матеріальну) шкоду. Як зазначає Л.О. Єсіпова, в цьому питанні для подальшого концептуального розвитку інституту відшкодування шкоди в українському цивільному праві, уявляється нагальною необхідність у чіткому науково-правовому розмежуванні понять «шкода» та «збитки», оскільки завдана шкода може являти собою не тільки матеріальні (майнові) збитки, але й фізичне та моральне пошкодження душі та тіла потерпілої особи, або інших нематеріальних цінностей. Більш того, відшкодування завданих фізичній або юридичній особі збитків може бути тільки матеріально вираженим та вимірним, тоді як відшкодування моральної шкоди можливо як у вигляді матеріальної компенсації порушеного суб'єктивного права у грошовому вимірі, так і в формі публічного вибачення правопорушника або спростування недостовірної інформації [3, с. 33–36].

Кримінальне законодавство в нормах, які вимагають їх застосування у разі відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, не визначається їх значення. У кримінальному процесуальному законодавстві присутнє чітке розмежування поняття «шкода» та «збитки». Шкода – це будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, тому її поділяють на майнову та немайнову (моральну), а збитки – це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди у натурі. Шкода це категорія яка тісно пов'язана не тільки з кримінальною але й з цивільно-правовою відповідальністю. Збитки це втрати, яких особа зазнала внаслідок вчинення кримінального правопорушення у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речей, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права або доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене [9, с. 27–32]

На сьогодні чинна Концепція захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочину прийнята Указом Президента України 28 грудня 2004 року визначає одним із основних принципів, що застосовується у практиці світової спільноти, що потерпілі повинні мати право на відшкодування заподіяної вчиненим злочином майнової та моральної шкоди, а також шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, а близькі родичі потерпілого на компенсацію шкоди, заподіяної його смертю внаслідок злочину, навіть у тому випадку, коли не встановлено особу, яка скоїла злочин, або якщо вона переховується чи є неплатоспроможною [5].

В кримінальному законодавстві передбачено: у разі відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди можливе застосування як пом'якшуючої обставини (п. 2 ч. 1. ст. 66 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України).

Відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди кримінальним правопорушенням є відновлення порушених прав потерпілої особи. Виникає питання, хто повинен відшкодовувати завданий збиток або усувати заподіяну шкоду. Якщо ми говоримо, що вказана позитивна посткримінальна поведінки особи може вплинути на призначене покарання або звільнити особу від кримінальної відповідальності, то це повинен бути суб'єкт вчиненого кримінального правопорушення. Такої думки дотримується М.Є. Григор'єва, досліджуючи питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Для відшкодування завданих збитків повинна бути особиста участь особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а саме яка буде відновлювати ті блага, які порушені. «Особиста участь особи означає, що визначена і необхідна за законом суспільно корисна діяльність, що визначає дійове каяття, повинна мати місце тільки з боку особи, яка вчинила злочин. Якщо ж винна особа доручає виконання необхідних дій сторонній особі, а сама при цьому не діє або сприяє їй нікчемно мало, при можливості більш активнішої діяльності, то вона не відповідає ознакам суб'єкта дійового каяття» [2, с. 98–104].

У разі застосування пільгових інститутів кримінального права до особи, то ставляться і умови, які вона повинна виконати, а саме відшкодувати завдану шкоду або усунути заподіяні збитки. Оскільки суб'єкт кримінального правопорушення став причиною настання негативних наслідків, чим заподіяв шкоду потерпілому, його поведінка після вчинення діяння повинна свідчити про позитивні зміни, можливість перевиховання і не вчинення нових кримінальних правопорушень в разі застосування, наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Серед науковців є також думка, що відшкодувати завдану шкоду або усунути заподіяну шкоду можуть родичі, друзі, інші особи, які не є причетними до кримінального правопорушення, але мають змогу допомогти відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду. Звичайно, для потерпілої особи не має значення хто буде відшкодовувати завдані збитки або усувати заподіяну шкоду, їй головне повернути благо, відновити порушені права.

На думку Бурбели Ю.С. «відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди бути здійснене іншими суб'єктами у таких випадках: 1) особа, яка завдала збитки або заподіяла шкоду захворіла на хворобу, яка перешкоджає їй здійснити відповідні позитивні післязлочинні дії; 2) у особи, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, немає або не вистачає коштів на відповідну компенсацію суспільно небезпечних наслідків своїх дій; 3) щодо особи, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, вона затримана чи заарештована. Ці випадки можна віднести до обставин об'єктивного характеру. Зовсім інша справа, коли особа, яка завдала збитки або заподіяла шкоду не бажає вчиняти такі дії і за неї їх здійснюють інші суб'єкти» [1, с. 119–123].

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» № 12 від 23 грудня 2005 року: «повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу» [10].

Отже, робимо висновок, що суб'єктом відшкодування завданої шкоди або усунення заподіяної шкоди, яка є матеріальною може бути не лише суб'єкт вчиненого кримінального правопорушення, а й інші особи, зокрема батьки, діти, близькі родичі. А що стосується публічного вибачення, то в цьому випадку суб'єктом може бути виключно лише особа, яка заподіяла матеріальну або моральну шкоду.

Під поняттям «відшкодування» розуміють те, що повертається комусь за заподіяну шкоду збиток або витрати. Відповідно до кримінального процесуального законодавства передбачено різні способи відшкодування шкоди потерпілому: 1) підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 127 КПК України); 2) шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 127 КПК України); 3) шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом (ч. 3 ст. 127 КПК України) [7].

Для визнання такої обставини, що буде пом'якшувати покарання відшкодування завданої шкоди або усунення заподіяної шкоди необхідна добровільність особи після вчинення кримінального правопорушення. Як вказує О.М. Миколенко порядок добровільного відшкодування шкоди або усунення заподіяного збитку законодавством не перебачений, але це може бути: надання речі такого ж роду і якості, замість втраченої в результаті кримінального правопорушення; виправлення пошкодженої речі, повернення її в первинний стан; грошове відшкодування майнової шкоди, а також компенсація ним моральної шкоди [8, с. 353–357].

Якщо правопорушник добровільно не відшкодовує завдану або не усуває заподіяну шкоду, необхідно забезпечити право потерпілої особи на компенсацію. Неодноразово виникало питання про створення спеціального Фонду, який би компенсував та відшкодовував шкоду, яка була заподіяна кримінальним правопорушенням. Зарубіжна практика показує, що в деяких країнах такі Фонди створені і забезпечують порушені права потерпілих осіб, які зазнали шкоди або збитків вчиненими кримінальними правопорушеннями. На сьогодні такі фонди функціонують майже в усіх країнах Європи, а також в інших розвинутих державах світу (США, Канада, Нова Зеландія, Австралія, Японія тощо). В цих країнах ухвалені відповідні закони, що передбачають право потерпілих на державну компенсацію завданої злочином шкоди, а також шляхи примирення потерпілого з винуватим та професійну медичну й психологічну допомогу жертвам злочинів [13, с. 31–35].

Базуючись на усталених міжнародних проектах, таких як Міжнародні стандарти підтримки та захисту потерпілих від кримінальних правопорушень визначені в Резолюції (77)27 Комітету Міністрів Ради Європи про відшкодування потерпілим від злочину, Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, Європейській конвенції про відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів, Рекомендації № R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-члена про становище потерпілого в межах кримінального права й провадження (1985), Рекомендації Rec (2006)8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про допомогу потерпілим від злочинів (2006), Директиві Ради Європейського Союзу 2004/80/ЕС щодо відшкодування потерпілим від злочинів (2004), Директиві Європейського парламенту й Ради ЄС № 2012/29/ЄС про встановлення мінімальних стандартів прав, підтримки та захисту потерпілих від злочину, а також заміну Рамкового Рішення Ради Європейського Союзу 2001/220/JHA від 25 жовтня 2012 року розробники Проекту Кримінального кодексу включили норму, яка регулює здійснення відшкодування заподіяної шкоди шляхом реституції або компенсації [12, с. 161].

Відповідно до ст. 3.7.1 Проекту реституцією є: 1) поновлення порушеного особистого права потерпілої людини, 2) повернення потерпілій особі за її згодою майна, здобутого шляхом вчинення кримінального правопорушення, 3) за згодою потерпілої особи надання рівноцінного майна замість майна, здобутого шляхом вчинення кримінального правопорушення або знищеного чи пошкодженого, відновлення майна у натуральному вигляді чи відновлення властивостей пошкодженого майна, або 4) за згодою територіальної громади або держави відновлення чи поліпшення стану певної території або громадської інфраструктури. Компенсацією є грошове відшкодування шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням або іншим передбаченим цим Кодексом протиправним діянням [11].

Можна погодитись із розробниками Проекту, що така новела в Кримінальному кодексі дозволить забезпечити визнання дотримання прав, свобод і законних інтересів потерпілої особи. Якщо порушено право потерпілого то особа, яка вчинила кримінальне правопорушення буде зобов'язана здійснити реституцію або компенсацію. У разі встановлення неможливості здійснення компенсації особою, визнаною винною у вчиненні умисного кримінального правопорушення, пов'язаного із застосуванням насильства, визначена вироком суду шкода компенсується потерпілій особі державою у випадках та в порядку, передбачених законом, за рахунок Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим.

Висновки. Кримінальне законодавство передбачає в якості пом'якшуючої обставини при призначенні покарання відшкодування збитку або усунення шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням. Саме ця обставина надає потерпілому можливість отримати компенсацію за порушені права та заподіяну шкоду протиправними діяннями. Виникає лише проблема реалізації відновлення порушеного права потерпілого, оскільки не завжди правопорушник має змогу відшкодувати завдані збитки або усунути заподіяну шкоду. Отже, на сьогодні перед державою постає необхідність забезпечення механізму відшкодування збитку або усунення шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, що дозволить відновити порушені права та інтереси потерпілого, компенсуючи його втрати або задовольнить моральну шкоду, заподіяну правопорушенням. Тому, опираючись на міжнародну практику, необхідно створення спеціального Фонду, який би гарантував компенсацію відшкодування заподіяної шкоди, кримінальним правопорушенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бурбела Ю.С. Суб'єкт добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. REVISTA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ "SUPREMAȚIA DREPTULUI". № 5. 2017. С. 119–123.
2. Григор'єва М.Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. …канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2007. 204 с.
3. Єсіпова Л.О. Цивільно-правова сутність понять збитки та шкода *Часопис цивілістики*. № 5. 2015. С. 33–36.
4. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні. Підручник.. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.

5. Концепція захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочину прийнята Указом Президента України 28 грудня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560/2004#Text (дата звернення 02.11.2024).
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3028 (дата звернення 02.11.2024).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення 03.11.2024).
8. Миколенко О.М. Добровільне відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди. *Закарпатські правові читання. Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (20-22 квітня 2017 року).* Том 1. Ужгород. 2017. С. 353–357.
9. Остапчук Л.Г. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди у процесі відновного правосуддя як пом'якшувальна обставина *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 82. Частина 3. 2024. С. 27–32.
10. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» № 12 від 23 грудня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text (дата звернення 04.11.2024).
11. Проєкт Кримінального кодексу України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/ 08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-stanom-na-01-08-2024.pdf (дата звернення 05.11.2024).
12. Проєкт нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. Андрушко П.П., Бакумов О.С., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Вишневська І.А., Горох О.П., Гуторова Н.О., Марчук Н.О., Навроцький В.О., Пономаренко Ю.А., Стрельцов Є.Л., Хавронюк М.І. / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. К.: Компанія ВАІТЕ. 494 с.
13. Форитор Т.М. Проблеми забезпечення прав потерпілого в кримінальному процесі: порівняльно-правовий аналіз. *Адвокат.* 2010. № 12 (123). С. 31–35.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 86

Частина 4

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 27.12.2024. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 23,02. Формат 60х84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»